

ДЗЕ

Літаратурна-мастацкі часопіс
дзеяслоў

№5(48)

/ верасень-кастрычнік / 2010

.....

Выдаецца раз на два месяцы з 2002 году

Мінск, 2010

Падпісны індэкс: **74813**

Чытайце «Дзеяслоў» у Інтэрнэце: www.dziejaslou.by

Рэдакцыя:

Барыс Пятровіч (Сачанка) —
галоўны рэдактар;
Эдуард Акулін, Алесь Пашкевіч —
намеснікі галоўнага рэдактара;
Анатоль Івашчанка.

Мастак — Генадзь Мацур.
Тэхнічны рэдактар — Людміла Фомчанка.
Карэктар — Наталля Карнеенка.

Ілюстрацыі на вокладцы Уладзіміра Кожуха:
на 1-й стар.: «Белая студня», (2000);
на 4-й стар.: «Пасаг», (2005).

© «Дзеяслоў», №5, 2010

Пасведчанне аб рэгістрацыі сродку масавай інфармацыі
№ 631 ад 28 жніўня 2009 г.

Заснавальнік — РГА «Літаратурна-мастацкі фонд «Нёман».
Юрыдычны адрас: вул. Кузьмы Чорнага, 18-2, 220012, г. Мінск.

Адрас рэдакцыі:
220025 г. Мінск-25, а/с 91
e-mail: dzieja@tut.by, dzieja@list.ru
www.dziejaslou.by
Тэл. 200-80-91.

Здадзена ў набор 01.09.2010 г. Падпісана да друку 30.09.2010 г.
Фармац 70x108 /₁₆. Папера афсетная. Друк афсетны.
Аб'ём — 27 ул.-выд. арк. Наклад 1000 асобнікаў. Заказ №

Паліграфічнае выкананне: сумеснае таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
ЛІ № 02330/0133391 ад 19.07.04.
ЛП № 02330/0150444 ад 22.01.04.
Вул. Ціміразева, 9, 220004, Мінск.

Кошт нумару — па дамове.

ДЗЕ

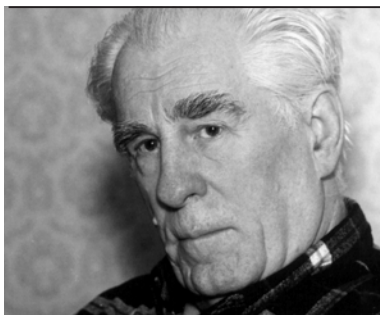
дзеяслоў

ЗМЕСТ

Паэзія	Ніл Гілевіч. Сповідзь крывічанкі. / 5
	Ігар Сідарук. Подых звера. <i>Лясовы трыціх.</i> / 78
	Віка Трэнас. За крок да раю... <i>Вершы.</i> / 108
	Святлана Варонік. Святло самоты. <i>Вершы.</i> / 117
	Проза
	Аляксандр Лукашук. Саша what is your name?.. <i>Спроба заўчасных успамінаў.</i> / 87
	Андрэй Федарэнка. Сечка-13. / 112
	Артур Клінаў. Скарб Радзівілаў. <i>Урывак з рамана "Шалом".</i> / 121
Пераклады	Карэл Гінэк Маха. Май. <i>Паэма.</i> / 131
	Трыстан Х'юз. Рыкі. <i>Урывак з рамана "Павяртанне".</i> / 143
Конкурс	Творы і пераклады пераможцаў літаратурнага конкурсу, прысвечанага памяці Ларысы Геніюш. / 147
	Андрэй Адамовіч - 148. Юлія Аляксеенка - 152. Аляксей Арцёмаў - 154. Дар'я Вашкевіч - 155. Ася Волкава - 161. Кірыла Дубоўскі - 163. Алесь Емяльянаў - 164. Юлія Качан - 167. Сяргей Календа - 169. Павел Капанскі - 172. Кацярына Макарэвіч - 174. Андрэй Пакроўскі - 178. Аліна Радачынская - 180. Антон Рудак - 182. Яна Санько - 184. Цімур Хоміч - 187. Тацяна Цуканава - 189. Ганка Шэпт - 193. Антон Юркавец - 194.

Дзённікі	Міхал Дубянецкі. «Трэба рызыкаваць». <i>Дзённікавыя запісы 1985-1988 гадоў. Заканчэнне.</i> / 197
Спадчына	Ларыса Геніюш. Думаю, што я з камення ці з жалеза... <i>Лісты Ларысы Геніюш да Язэпа Найдзюка. (Заканчэнне).</i> / 212 “Адчуваецца патрэба выходзіць нам у шырокі свет”. <i>Пасляслоўе Валянціны Трыгубовіч.</i> / 234 Уладзімір Марук. <i>Намоўленае. Абрывы няспраўджаных вершай. Прадмова Леаніда Галубовіча.</i> / 236
Словы	“Часта мае комплексы прымаюць за манію велічы...” <i>Гутарка Валерыі Куставай з Дзмітрыем Плаксам.</i> / 246 “Чалавек, які выконвае сваю місію”. <i>Гутарка Андрэя Масквіна з Данутай Бічэль.</i> / 257
Эсэ	Віталь Тарас. <i>Сто гадоў адлучэння. Леў Талстой як лютэрка нашай эвалюцыі. (Заканчэнне).</i> / 263
Да 80-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча	Сяргей Законнікаў. <i>Ахоўная зорка. Слова пра сябра.</i> / 274 Віктар Ярац. Сонечны гадзіннік. <i>Эсэ.</i> / 283 Алесь Сімакоў. У імкненні служыць Алясцы. <i>Незвычайны лёс “настаўніка індзейцаў” Мікалая Грынкевіча.</i> / 288 “Беларусь – гэта цэлы свет...” <i>Лісты Уладзіміра Караткевіча да Міколы Улашчыка.</i> / 295
У вянок памяці Анатоля Сыса	Анатоль Сус. “А я так самарэалізуюся...” <i>Невядомыя творы Анатоля Сыса. Публікацыя Віктара Шніпа і Сяргея Сыса.</i> / 299
Архівы	Алесь Бурбіс. Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры. <i>Прадмова Анатоля Сідарэвіча.</i> / 307
Думка	Іван Лепешаў. “Не плюй у карытца...” <i>Нататкі пра адзін верш Янкі Купалы.</i> / 314
Памяць	Уладзімір Сіўчыкаў. Алхімік, казачнік, жаўнер. <i>Згадка пра Вячаслава Дубінку.</i> / 320
Практыкум	Алесь Няўвесь. Мукі ад навукі. <i>Фельетоны.</i> / 323
Дзеяпіс	<i>Новыя выданні на кніжных паліцах «Дзеяслова».</i> / 341

Ніл Гілевіч

...якое вялікае шчасце –
мець годнасць крывіцкую,
волю крывіцкую мець...

Споведзь крывічанкі

Гэта я, міласэрны Божа,
прыйшла да цябе.
Я ў горы такім,
што напэўна, ніхто не паможа
мне справіцца з ім.

Чаму ж бы не ўдзень і не ў храм,
але ноччу і толькі на паперць?
Чаму не на абраз Хрыстовы маюся
перад алтаром, а на крыж угары?
Мне сорамна, Божа,
я страшна баюся,
што людзі заўважаць пакуту маю,
бо я ж не схаваю яе, не ўтаю.

* * *

Гэта твая была воля, Божа,
што тою вясною я ўпершыню

убачыла, як на зямлі прыгожа,
што ёсць гэта неба і сонца,
і дрэвы, і травы... І песні!
О, я не хадзіла – лятала,
як ластавачка ў паднябессі.

Мне васемнаццаць было.
Першакурсніца педінстытуту.
Жыла на кватэры, на ўскраіне Мінску,
у доме драўляным, у добрых людзей.
А побач, у гэткай жа хаце,
пры бацьку і маці,
жыў малады,
а ўжо досыць вядомы музыка,
вядомы па песнях, якія
ужо неаднойчы па радыё чула і я.

Кожны раз,
як вярталася ўвечар дадому, --
музыка ў хаце ягонаў гучала:
то піяніна, то акардэон,
то скрыпка, а то і жалейка –
свіцёлка з вярбовага прущіка
(так мне здавалася),
і нават цымбалкі,
ён нават цымбалкі сабе прыручыў!

І мы пазнаёмліся.
Гэта было непазбежна.
Нібы выпадкова,
ён з хаты выходзіў, калі я ішла,
ну і затрымліваў –
ветліва, інтэлігентна,
і далікатна заводзіў гаворку:
пытаў пра вучобу маю,
адкуль я прыехала ў Мінск
і пра многае іншае.

Аднойчы ж
ён запрасіў мяне
на канцэрт з ягоным удзелам.
У той вечар я, помню, спытала:
“А на аргане ты мог бы зайграць?”
І пачула адказ... і пачула:
“Ну, калі ты папросіш –
надта-надта папросіш –
змагу й на аргане.
Але, – паўтарыў, –

калі надта папросіш,
надта-надта...”
А я разгубілася, помню,
і пачала сабе думаць:
“А як гэта – надта-надта?”
І спалохалася: “А калі не змагу?
Ну, не здалею – надта?”
І сказала, як думала:
“Ой, можа, я не сумею...”
І сказала: “Ну, я пачакаю,
можа, пасля калі-небудзь...
Пасля...Калі-небудзь...”
Такой непаспешлівай, стрыманай, гордай
прыйшла ў гэты свет.
А як жа іначай? Іначай няможна мне.
Я ж – крывічанка!

Помню, спытала: “А як ты іх чуеш,
як ты знаходзіш іх,
гэтыя гукі,
з якіх нараджаецца песня?”
“Я не знаходжу іх –
самі ў душу мне прыходзяць.”
“Як гэта – “самі прыходзяць?”
“Ну самі! Зусім нечакана.
Адкуль – я не знаю.”
“Не знаеш? Дык дзіўна!
Так дзіўна – што аж страшнавата.
Можа, ты не зусім чалавек?
Можа, ў табе што ад Бога?”
І ён засмяўся:
“А можа – ад д’ябла?
Усё гэта ёсць таямніца...”
А я не ўсміхнулася нават:
Адно сабе ў думках сказала:
“Усё.. Гэта лёс мой...
З яго таямніцы,
відаць, мне не выбрацца ўжо...”

Дзяўчаты, сяброўкі мае,
здзівіліся і прыставаць пачалі:
“Ты знаёмая з ім? І на “ты”?
Гэта ж вядомы музыка!”
“Ну, трохі знаёмая”, –
Так ім нясмела кажу,
А баюся-баюся: хаця б не сурочылі, –
асабліва адной з іх – чамусь
здавалася мне, што ў яе

нядобрыя чорныя вочы...
“Трохі знаёмыя”, –
пачырванеўшы, сказала сяброўкам.
А дзе ж яно трохі, калі
пацалаваліся ўжо...
Ну, па праўдзе, не пацалаваліся –
ён нечакана, парыўна
прыгарнуў да сябе
і пацалаваў у нерастуленыя вусны.
А я адапхнула нязлосна яго
і сказала: “Не трэба...”
Такой непаспешлівай, стрыманай, гордай
прыйшла ў гэты свет.
А як жа іначай? Іначай няможна мне.
Я ж – крывічанка.

* * *

Госпадзе Божа, Прамудры, Прасветлы,
Ты знаеш усё.
І знаеш, што я сапраўды
па крыві, з каранёў – крывічанка.
Я – з даўняга-даўняга роду
Крывіцкай Зямлі,
Я праўнучка праўнучкі той,
Што сказала:” Сына рабыні я разуваць
не буду.”
Я – гэтка ж, Божа:
і я разуваць перад сном
сына рабыні не стану.
О, так! Але ж гэты –
натхнёны, крылаты – не рабскай крыві.
Ён – творца! Ён – сьлыжны музыка!
Душа яго ў блізкіх стасунках з Табой!
І я не павінна...
Ну так – не павінна баяцца,
што з ім неабачліва-слепа
ступаю ў няпэўнасць,
у невядома які выпраўляюся шлях...

Я буду ягонаю і толькі ягонаю –
штодзённая, штоночная – да самай магілы,
Да самай магілы...
З нязрушнай, нічым некранутаю верай,
што ён гэтаксама...
Што ён гэтаксама –
ніколі нічым не абразіць

маю крывічанскую годнасць,
маю крывічанскую вернасць...

Толькі праз два з палавінай гады
я перабралася жыць
у хату, дзе музыка
з ранку да ночы гучыць.

* * *

Гэта я, Міласэрны Божа,
гэта я тут стаю,
і няма ў мяне сілы
вяртацца дадому,
у хату сваю.
Шмат разоў
падыходзіла я да дзвярэй –
і нерухомела, і замірала...
Апошняя жабрачкай
бяздомнай, бяздольнай стаяла,
з акамянелай
ад крыўды і болю душой.
А хата здаецца чужой.
А хата – няйначай глухая.
Ад ганку яшчэ
патыхае
нечым нядобрым, не тым,
чым поўнілася
у штодзённых турботах
мая ўся істота,
куды мяне магнасць цягнула
нястрымана, неадваротна;
магнасць, якая
надыходзіць аднойчы і не адпускае
давеку, да скону...

...Я вярталася з працы,
ці, часам, з дарогі –
я знала, што ёсць да каго
прытуліць галаву.
Адзіны-адзін, да каго я магла
прыхінуцца душой.
Дзе ж падзелася
гэта мая невыказная радасць?
Чаму ў маёй хаце –
у кожным пакоі, у кожным кутку,
дзе было так утульненька мне

і так цёпленька сэрцу – цяпер
цягне сцюдзёнасцю, холадам цягне?

Шмат разоў скаланалася я
і адыходзіла прэч ад дзвярэй,
і ішла, і брыла, як сляпая,
і не магла ачуняць ад удару:
чужая...чужая...чужая...

Я столькі гадоў пражыла з чалавекам,
за лёс, за прызвание якога
трымцела ўвесь час,
як асінавы ліст.
Душа мая ўся знемаглася
ад зрываў яго і няўдач,
ад прыкрых памылак.
Я жыла ў пастаяннай трывозе,
бачачы, як ён прыходзіць дадому
увесь учарнелы,
як цяжка яму пераносіць
паклёпы зайздроснікаў-злоснікаў,
найгорай жа – здраду сяброў...

Хіба я магла калі-небудзь падумаць,
што ён хоць на міг
перастане ўва мне
бачыць абранніцу лёсу, якую
так моцна, так шчыра калісь пакахаў, –
і што гэтым яго асляпленнем
пакарыстаецца
хцівая і бессаромная бестыя
і пасмяецца-паздзекуецца
з наіўнасці сэрца майго?
Што будзе пад ногі ёй кінута
годнасць мая?
Што будзе ім вынесена па-зладзейску
з нашай хаты цяпло?
Цяпло, што ішло-выдыхалася
з вусенкаў нашай дачкі?

Праз усе гады
я знала і думала
пра ягоны нялёгкі лёс,
і сэрца маё
у любое імгненне
гатова было адзыўнуцца
і дапамагчы...

Праз усе гады
мне думалася,
што ён бачыць і разумее, і цэніць
мой сорам жаночы,
бадай, хваравіты мой сорам,
які не пад сілу было мне пераступіць..
Нават тады, калі я ўжо адчула,
як варухнулася ціха пад сэрцам жывое –
нязнаным датуль варухненнем.
Я ледзь не крычала ад радасці:
“Гэта ж з ягонага семя
расце і дужэе пад сэрцам
найбольшае шчасце маё!..”
Я млела,
хмялела,
п’яnela ў світальных ласках
і знала, што ў свеце няма
сілы роўнай майму пачуццю.

Як мог ён не думаць,
што скрутная чорная бестыя
хоча забраць у нас тое,
што ёсць нашым лёсам праўдзівым,
і гонарам нашым,
і нашым супольным,
з усіх найкаштоўным, набыткам?
Як мог?

* * *

Гэта ўсё я, міласэрны Божа,
Гэта ўсё я тут, ля храма твайго, –
Апошняя варонай у непагадзь,
змокранай,
зморанай,
безабароннай
апошняя варонай..
Госпадзе, як я хачу прытуліцца ў гняздзе!
Але дзе яно? Дзе?
Дзе яно – тое,
якому ў пару непагоды
я так была рада заўсёды?

Я так была рада, што ёсць у мяне
Запаветнае месцейка – наша з ім хата!
За што ж мне, мой Божа,
за што мне такая адплата?

Нікому ніякага зла
я ў жыцці не зрабіла – тым болей яму,
майму чалавеку,
майму абаронцу,
Вялікаму Князю майму.
Я – жонка, я верная жонка,
найверная, можа, на кулі зямной.
Чаму ж ён так жорстка,
бязлітасна так абышоўся са мной?
Атрутную чашу,
што не абмінула мяне,
я ў Лету, на вечныя векі, не ўкіну.
Ад гэтага часу
я чуць буду горкасць яе,
пакуль не ўкладуся ў труну-дамавіну.

Мне страшна балюча,
я месца сабе не знаходжу нідзе.
Баюся, што сілы не хопіць, баюся,
што гора ў магілу звядзе.
Марнею, чарнею і вяну,
як былка на ўзмежку ў асеннюю золь.
А вытрымаць трэба –
і распач, і крыўду,
і гэты пранізлівы боль.
А вытрываць мушу:
дачушка яшчэ вучанічка – яе
пакінуць нявернаму мужу?
Што станецца з ёй без мяне?
З душой пакалечанай
пойдзе ў знялюблены свет сіратой?
О, не! Я ўзгадую яе крывічанкай –
у вернасці веры святой.
Яшчэ ад калыскі, ад ясляў
вучу-навучаю яе разумець,
якое вялікае шчасце –
мець годнасць крывіцкую,
волю крывіцкую мець.

* * *

Гэта ўсё я, міласэрны Божа,
гэта ўсё я тут стаю,
і шапчу, і шапчу.
Вызваліць сэрца ад болю
у споведзі шчырай хачу.
Але – хіба гэта магчыма?

Пасля зруйнавання майго,
вясны той далёкай вачыма
я ўжо не зірну на яго.
Не гляну, як столькі гадоў глядзела
да гэтага чорнага дня.
Чуюся – нібы душа адляцела,
ці – амярцвела да дна.

Мне скажуць: махні ты рукой,
адпомсці яму тым самым –
і сядзе на сэрца спакой,
і не будзеш стаяць перад гэтым храмам...
А я ў іх спытаю: “Вы гэтак рабілі?
Вы помсцілі тым жа? І што?
І чаго дасягнулі?
Вярнулася шчасце, якое згубілі?
І сэнс існавання?
І дух акрыліўся – адчулі?
Ну, што ж! Ну, шчасліўцеся,
цешцеся. Вы – на свабодзе.
Вам добра, вам лёгка.
А тым што рабіць, хто ніколі,
ніколі не зможа пайсці і не пойдзе
супроць найвышэйшае волі?
І я не спазнаю
такога ў жыцці павароту.
Не разумеюце, што гэта значыць?
А тое, што я – крывічанка ад роду.
Вам, паваротлівым,
гэта дарэмна тлумачыць.
Адно крывічанкі мяне зразумеюць.
Адно крывічанкі.
Яны яшчэ ёсць. І свой гонар
трымаюць у боскай акрасе.
Я – з імі. Мы ёсць і мы будзем –
жанчыны крывіцкай чаканкі.
Мы будзем – каб годнасць
у душах людскіх не звялася”.

2008-2010

Людміла Рублеўская

...Чаму беларусы вечна ядуць адзін аднаго па чужым загадзе? Каталікі — праваслаўных, праваслаўныя — уніятаў, шляхта — мужыкоў, усходнікі — заходнікаў...

Сутарэнні Ромула

Раман

Раздзел 7. Бокс як зброя пралетарыяту.

“Да кола! Да кола!” — гарлалі лонданскія пралетарыі васемнаццатага стагоддзя пры найменшым парыванні на вулічную бойку з надзеяй на відовішчча.

Асаблівым поспехам карысталіся двубоі на кулаках між кабетамі. Аб іх нават абвесткі даваліся ў газетах кшталту: “Я, Элізабэт Уілсан з Кларкенуэла, жадаю атрымаць задавальненне ад Ханы Хайфілд пасля лаянкі, якая ў нас надарылася, і выклікаю яе на арэну дзеля кулачнага двубою са стаўкаю ў тры гінеі, а ў руцэ ў кожнай няхай будзе манета ў паўкроны, і тая, якая першай упусціць, лічыцца, што прайграла.”

Манеты патрэбныя былі, каб пані не драпаліся.

І вось скажыце, чаму цяпер, калі пралетарскі двубой на кулаках атрымаў высакароднае найменне бокс і пачаў служыць павышэнню фізічнай культуры савецкай моладзі, жанчыны аказаліся абдзеленымі? Хіба

*Працяг.
Пачатак
у №4 (47)*

беларускія камсамолкі, якія садзяцца на трактары і ў кабіны аэрапланаў, меней мужныя, чымся старасвецкія лонданскія Элізабэт і Ханы? Чаму іх не прымаюць у секцыю бокса, якая стварылася пры Менскім тэхнікуме фізкультуры?

— Таму што ў баксёраў ва ўсіх зламаныя насы, — весела патлумачыў Алесь Вяжэвіч, разгарачаны, вясёлы, у незашпіленым сінім паліто-бобрыку і расхрыстанай на грудзях кашулі-вышыванцы, паўзверх якіх боўталіся на матузку дзве новенькія баксёрскія пальчаткі. — Ты што, хочаш хадзіць са зламаным носам?

Вераніка Манцэвіч мімаволі памацала свой нос, зграбненькі, роўненькі і трохі — трохі, для мілаты, кірпаты.

— Падумаеш, для савецкай жанчыны знешняя прыгажосць — не галоўнае.

— І ты б магла без ваганняў і шкодобы зламаць нос другой прыгожай дзяўчыне?

Вераніка сярдзіта наставіла каўнер драпавага палітончыка (восеньскі вецер не надта ласкавы).

— Калі яна — шпіёнка... Ці белагвардзейка... Запраста.

Алесь паблажліва ўсміхнуўся.

— А калі яна — твая сяброўка, і цябе проста паставілі з ёю біцца на рынг? А можна яшчэ і зубы павыбіваць.... Сківіцу зламаць...

Дзяўчына залавала:

— Ва ўсім свеце адбываюцца спаборніцтвы жанчын-баксёраў, яны нават мужчын перамагаюць. У Амерыцы ў школах для дзяўчат ёсць секцыі бокса, лічыцца, гэта добрая гімнастыка для цела. Я бачыла ў старой польскай газеце партрэт чэмпіёнкі, графіні Джын ля Мар — нават вельмі сімпатычная, нос на месцы. Ты спецыяльна перабольшваеш.

Але ў голасе дзяўчыны ўжо не чулася ранейшага энтузіязму. Вяжэвіч пераможна прыўзняў бровы. Але сёння ён гатовы быў пагадзіцца з аднакурсніцай ва ўсім: вось ужо два тыдні не бачыў яе такой вясёлай, і ўвогуле бачыў толькі здалёку, яна ўпарта пазбягала Алесь, і ён гадаў, чым яе пакрыўдзіў, што ў яе здарылася. І тое, што Вераніка прыйшла паглядзець на ягоную трэніроўку, да таго ж адна, без сябровак і гэтага клапатлівага ветрака П'янкава, напаўняла такой радасцю, што Алесю здавалася, ён зараз можа выкарыстаць у якасці баксёрскай ігрушы любую з вась гэтах цёмных навіслых над Менскам хмараў, і выб'е з яе ўсю чарнату і халодную вільгаць, і верне небу тую яснату, якая зараз у ягонай душы. Як усё ўдала — збываюцца мары. Дыскусія ў Акадэміі навук выкрыла ворагаў беларушчыны, ненавісны Корб-Варановіч, якому Ігнатоўскі рэкамендаваў пакінуць універсітэт і ўвогуле Беларусь, цяпер, напэўна, выправіцца да сваёй жонкі-белагвардзейкі ў Ленінград, дзе яму самае месца, а вось і Вераніка, якая не падпускала да сябе два тыдні — аж змарнеў Алесь, сон страціў, прыйшла сама!

Вераніка, між іншым, зноў спахмурнела, забыўшыся на жаночы бокс, падобна, яе цвяліла неадвязная і непрыемная думка. Алесь не насмельваўся распытваць, але пастараўся зноў адцягнуць увагу сяброўкі:

— Глядзі, трамвай! Гура!

Сапраўды, у канцы вуліцы паказаўся вагончык. Не прайшло й месяца з дня пуску ў Менску першага трамвая, і месцічы ўсё яшчэ дзіваліся на гэты цуд, і ўсім жадаючым не хапала месца ў драўляных дрыготкіх вагончыках, там-сям яшчэ прыўкрашаных кветкамі.

– Пайшлі, праедзем! У мяне грошы ёсць! – пацягнуў Алесь Вераніку за руку. І, дзіва, яна паслухмяна пабегла за ім да прыпынку трамвая, што пачаў ужо адчайна і весела звінець, хаця ехаў ён зусім у іншы бок, чым студэнтам было трэба.

...Свіслач незадаволена каціла зялёныя хвалі, і былі яны такія непразрыстыя, што здаваліся глыбейшымі за хвалі Нявы.

– Вось бы збудаваць тут такую ж узбярэжную, як у Ленінградзе! – тужліва прамаўляў Алесь, выдзіраючы чаравік з чарговай рудой калюжыны і ў чарговы раз абцяючы сабе набыць нарэшце галёшы. – Можна, пойдзем туды, дзе брукаванка?

Вераніка адмоўна паматляла галавой і, упарта адышоўшыся яшчэ далей, у самую твань, да вады і іржавых шматоў сухой травы, спынілася. Неба нависала, як зрэбны занавес вандроўнага тэатра, дзе за імправізаванымі кулісамі рыхтаваліся да рытуальнага забойства драўляныя мячы. Навокал – ніводнае жывой душы, акрамя чародкі варон, якія кіраваліся ў бок Кальварыйскіх могілак. Апошнія залатыя лісты ціснуліся да чорнага галля, нібыта дрэвы хавалі ад рэўкамаўцаў яшчэ не рэквізаваныя ашмёткі арыстакратычнай раскошы. Гэта дарэмна: зімовыя сцюжы, як і рэвалюцыя, усюдыісныя.

Алесь глядзеў у блакітныя вочы Веранікі, і ў яго кружылася галава, і здавалася неверагодным насмеліцца нават дакрануцца да гэтай тонкай рукі, да залатых валасоў, прыкрытых беленькім вязаным бярэцікам, і палалі шчокі ад таго, што так нясцерпна хацелася гэтага дотыку.

– Мяне выклікалі ў ГПУ.

Манцэвіч прагаварыла гэта на адным выдыху, нібыта баялася, што не хопіць смеласці сказаць, калі трошкі прамарудзіць.

Вароны, нібыта збіўшыся са шляху, кружлялі ў небе па коле, як смецце ў віры... У іх выкрыках чулася: “Да кола! Да кола!”

– Чаму? Калі? – непаслухмянымі вуснамі прамовіў Алесь.

Вераніка адварнула галаву. Яе чаравічкі былі ўсе залепленыя гразёю, але Алесь гатовы быў цалаваць іх – каб гэта вярнула ёй шчасце і спакой. Але спакою – гэта ўжо зразумела пакутліва ўся яго істота – не будзе.

– Пасля дакладу Корб-Варановіча ў Акадэміі... Пыталіся пра цябе.

Цяпер Алесю здавалася, што халодная гразкая вадкасць паглынула яго па горла.

– Упаўнаважаны сказаў, што ты чалавек таленавіты, але паддаўся шкодным уплывам. Яны за табой адмыслова назіраюць, каб выправіць на патрэбны шлях. А я, аказваецца, непралетарскага паходжання – уяві сабе, толькі таму, што мой бацька быў пры царызме старшынёй добраахвотнай пажарнай дружыны, і матчына радзіна ўся ў Заходняй Беларусі. А маці ж мая ўжо сем гадоў як памерла, і бацька працуе на чыгунцы. Але я не маю права працягваць сяброўства з табою і тваёй “хеўрай”, бо як чалавек хісткі ў перакананнях, цябе не змагу выправіць, затое сама патраплю пад уплыў і зраблюся шкодным элементам. Так што ў мяне два варыянты: я мушу альбо парваць з табой усялякія зносіны, каб не спіхваць цябе ў нацыяналістычную дрыгву, альбо сумленна дакладаць пра ўсё, што ты гаворыш і робіш, таварышам у ГПУ...

– І што ты вырашыла? – адчайна спытаў Вяжэвіч.

– Не ведаю... – Вераніка схапілася рукамі за скроні. – Мне ўвогуле гэтыя дні здаецца, што мяне сурочылі Начніцы, і я не магу прагнуць

ца. Ведаеш, Хведар П'яркоў прапанаваў выйсце... — дзяўчына нервова засмялася.

— Хведар?

— Так... Добры таварыш Хведар. Адкуль толькі даведаўся? Прапанаваў пабрацца з ім шлюбом і забыцца на ўсе непрыемнасці. Казаў, што і ты ў турму загрыміш, і мяне за сабою пацягнеш. Намякаў на свае бліскучыя перспектывы пасля абароны дыплому... Смоўж.

— Я яго заб'ю! — Алесь сцягнуў з шыі матузок, на якім матляліся пальчаткі. — Ты не павінна змушаць сябе... Я проста паабяцаю... Не, прысягну сваім жыццём — што ніяк цябе болей не скампраметую. Ні погляду, ні слова...

— Дурань! — Вераніка злосна стукнула кулаком у баксёрскую пальчатку, якая вісела цяпер разам з напарніцай на плячы спартсмена-аматара. — Тады ўжо трэба адразу распісацца і мне, і табе ў сваім шкодніцтве! Ці ты і праўда гатовы вось так, пры першай пагрозе — ні слова, ні погляду? Ты гатовы мяне аддаць?

Алесь сумеўся.

— Хіба я маю на штосьці права? Дзеля тваёй бяспекі...

— Што ты мэкаеш, як цяля? Баксёр! Чаму ты лічыш, што мне патрэбная бяспека ад цябе? Без цябе?

Няўжо ён, Вяжэвіч, сын турэмнага лекара, неабыякавы гэтай неверагоднай, разумнай, смелай красуні? Гэта было — як, ужо амаль падаючы ў прорву, апынуцца на бяспечнай палянцы. Алесь нясмела дакрануўся да белага бярэціку... Рука слізганула ніжэй, пагладзіла залатую прадку валасоў, такую неслухмяную, што не захацела красавацца разам з усімі ў касе.

— Калі б я толькі ведаў... Што хоць трохі, крышачку табе патрэбны, я... зубамі грыз бы, жыццё паклаў... не аддаў бы.

— Таксама мне — зубамі... А боксам нашто пайшоў займацца?

Забытая светлая ўсмешка вярнулася на твар Веранікі.

...Яе вусны былі такія цёплыя — а далонькі халодныя, як ільдзяныя... Усё сталася так ясна...

— Я не дазволю разлучыць нас. Колькі цяпер часу? — Вяжэвіч сурова ссунуў густыя бровы, бы рыхтаваўся на двубой.

— Гадзіны тры, а што?

— Пайшли! — Алесь пацягнуў дзяўчыну ўбок ад зялёных хваляў, рашуча рассякаючы восеньскую гразь. — Пойдзем у ЗАГС і распішамся. Як мая жонка, ты ж не зможаш пра мяне дакладаць — гэта нават у ГПУ павінны разумець! Ні ў адной краіне не даюць веры такім сведчанням. І П'яркоў адчэпіцца нарэшце — усвядоміць, што яму нічога не свеціць. Спадзяюся, усе гэтыя забабоны наконт вэлюма, кветак і банкету цябе абыходзяць. Я жыву ў асобным пакоі, так што...

— Чакай! — Вераніка вырвала руку і, гледзячы ў спалоханы ейным жэстам твар хлапца, перабольшана строга прамовіла. — Мы, вядома, супраць рамантыкі, але дзе хоць нейкае прызнанне ў каханні?

— А, ну так! — Вяжэвіч празьяў і раптам бухнуўся на адно калена проста ў гразкую калатэчу. — Вераніка Манцэвіч, чароўная Вераніка... я... я... кахаю... адразу пакахаў... — апошнія словы ніяк не стасаваліся з тэатральшчынай. Алесь, відаць, гэта адчуў, таму што ўзняўся і ўмольна зазірнуў у блакітныя вочы.

— Я праўда... кахаю цябе... Дужа... Я не ведаю, як мне гэта давесці... Ты станеш маёй жонкай?

Вераніка адвяла вочы.

— Скажы, верш “У святле месяцовым твая залатая каса...” ты мне пісаў?

— Табе.

— І ўсе наступныя вершы будзеш прысвячаць толькі мне?

— Вядома!

Вязэвіч, зразумела, сам у гэта верыў, выпусцішы з увагі частку свайго творчага набытку пра трактары і станкі.

— Тады згодная!

Менскія насмешныя вароны кружлялі між хмарамі і Свіслаччу, але іх хрыпаты смех не мог прывесці да розуму дзве юныя авантурныя істоты, якія, як безліч іхніх аднагодкаў цягам безлічы стагоддзяў, былі ўпэўненыя, што свету ёсць нейкая справа да іхніх пачуццяў, і больш за тое, свет пакорліва схіліцца перед іхняй воляй быць разам...

І якое ўсё-ткі шчасце, што вопыт папярэднікаў нічаму такіх не вучыць!

...Яны стаялі на ўскрайку брукаванкі, паміж шэрымі дамамі, шэрым небам і няпэўным лёсам, такія шчаслівыя, што на іх, здавалася, азірліся на развітанне нават восеньскія лісты, якія нёс паміраць кастрычніцкі вецер. Маладыя бясконца перачытвалі выдадзеную ім толькі што паперку: пасведчанне аб шлюбе. Добра, што працэдура гэтая да распачы старасвецкіх матуль цяпер спрошчаная да смешнага. Але паступова ў паветры, ужо заплямленым кроплямі вечаровага дажджу, вымалёўвалася вычварнай славянскай вяззю самае непрыемнае для закаханых пытанне “Што далей?”

— Пойдзем да мяне? – прапанаваў Алесь.

Вераніка адмоўна пахітнула галавой.

— Разумееш, я так адразу не магу... Заявіцца да тваіх бацькоў... Не!

— Тады... да цябе? Усё роўна давядзецца знаёміцца са сваякамі, — як мага больш нязмушана прамовіў Алесь.

Нявеста разгублена паціснула плячыма... Бацька – чалавек круты... Мачысе, вядома, усё роўна, але пакрычаць заўсёды гатовая.

— Тады ў інтэрнат! Я ніколі сабе не дарую, калі зараз мы проста разыдземся... Адгэтуль – і назаўсёды – мы разам! Хлопцы абавякова зарганізуюць нам пакойчык!

— І банкецік? – здзекліва прамовіла Вераніка. – Прабач, але мне зараз меней за ўсё хочацца шумнай кампаніі. Як і натацый дарослых і разумных...

— Халера... Тады... вось што, пайшлі ва ўніверсітэт! – заявіў Алесь.

Дзяўчына разгубілася.

— Навошта?

— Ну як! – у вачах новаспечанага мужа загарэліся агеньчыкі. — Там яшчэ мусіць быць адчынена – бо вячэрнія курсы займаюцца. Прабярэмся. Стаімся дзесьці... І пераначуем, ды хоць бы ў актавай зале. У мяне во – ключ ад яе ёсць!

— Адкуль?

— Ты ж сама пазамінулы тыдзень з намі на рэпетыцыі туды бегала, да кастрычніцкіх святаў рыхтавацца. А мы й дасюль працягваем. Вершаваны рэвалюцыйны спектакль, лічы, гатовы. Каменданту надакучыла, што мы

ключ ад актавай па дзесяць разоў на дзень пытаемса, выдаў дублікат, каб я вярнуў пасля свята. Так што – ёсць дзе адзначыць вяселле! А заўтра нешта вырашым.

Гэта, вядома, было абсалютовае глупства. Але і вокамгненны шлюб выглядаў не разумней. Яны купілі бутэльку ліманату, чацвярцінку сітнага, кракаўскай каўбасы і некалькі шакаладных цукерак. Чым не банкет? Кастрычніцкі дождж толькі раздражнёна сыпануў услед парачцы жменю халодных пырскаў.

Алесь і Вераніка праслізнулі паўз дзядка-вахцёра, як два шкадлівыя нячысцікі-кручонікі. Яны сядзелі, прыціснуўшыся адно да аднаго, у такой вялізнай у цемры зале, і, халера, такой халоднай, пілі ліманат з цукеркамі і чакалі, калі сціхнуць апошнія галасы і крокі. Напэўна, гэта і было шчасце?

Нарэшце ўсё змоўкла, ліхтар за вакном развешваў навакол прывідныя ромбы свайго святла, вялізны партрэт Сталіна сурова пазіраў з задніка сцэны.

– Чакай, зараз мы цудоўна ўладкуемса! – заявіў Алесь. – Тут, за кулісамі, мы ўчора склалі стары зялёны занавес. Ну як стары... Проста парторг паглядзеў і сказаў, што тэрмінова трэба чырвоны, каб не ўзнікала асацыяцый з кантрэвалюцыйнай арганізацыяй “Зялёны дуб”.

– Па такой логіцы трэба ўсе дубы на Беларусі выкарчаваць! – фыркнула Вераніка. – Ідыёт у фрэнчы... Правільна Дубоўка напісаў у сваёй паэме:

Ты думаеш, культура ходзіць
У портках ката слаўнае камуны,
У портках генерала галіфэ?
Або ў марынарцы ходзіць Фрэнча –
Другога ката, ката нашых дзён?

– Ш-ш-ш... – Алесь жартаўліва зірнуў у бок партрэта. – Зараз правадыр пачуе – і парторгу дакладзе. Дапамажы мне лепей...

Маладыя выпягнулі з-за кулісаў цяжкі сувой. Алесь так-сяк зрабіў з яго падабенства ложка, падаслаўшы сваё паліто, залез між прапыленых столак, як у кокан:

– Хадзі сюды... Сагрэешся.

– Ты што, здурнеў? – разгубілася Вераніка. – Проста на сцэне?

– А чаму не? Тут цяплей, чым унізе, а між партрэтам і кафедрай і не дзьме зусім. Давай... Паліто сваё здымі, замест падушкі прыдасца.

За вакном праехала машына, святло ад фар зданню праплыло па столі. Машына, якая едзе так позна па горадзе – гэта было для месцічаў пудзіла ўжо горшае ад начніцаў, бо сведчыла аб жорсткай рэальнасці. Вераніка застыла, услухоўваючыся. Контру павезлі. Ці паехалі арыштоўваць? Колькі чалавек цяпер у Менску слепа ўглядаецца ў ноч, чакаючы, ці не наблізіцца гуд матору, ці не спыніцца ля іхняга дома “чорны варанок”? У іх на Чыгуначнай ужо з двух дамоў забіралі... Але ж гэта здараецца з кімсьці, толькі не з табой, па невядомых, але важных падставах... Пра гэта немагчыма было, не хацелася думаць.

– Хадзі сюды!

Вочы Алеся здаваліся цёмнымі-цёмнымі, нібыта прагалы, упарты лоб святлеў, як мрамур... Мёртвае аблічча... Вераніка страсянула галавою, каб адагнаць страшнае насланне, і палезла ў неверагодны будан са старога тэатральнага занавесу. Там сапраўды было ўтульна і цёпла, і там чакалі

моцныя і ласкавыя рукі Алеся... А варта падняць угору вочы – зверху навісаў партрэт Сталіна. Чамусьці дзяўчыне падалося гэта падобным, як бы яны ўлягліся ў егіпецкай пірамідзе, спаміж саркафагаў, ля падножжа статуі якога-небудзь Рамзэса.

А між іншым сёння ў іх першая шлюбная ноч...

– Мне чамусьці здаецца, што я рыхтуюся скрасці тое, што мне не належыць, – са скрухаю прашаптаў Алесь. – Скажы мне, скажы, што не пашкадуеш!

– Калі не пашкадуеш ты...

– Ніколі!

Яго вусны палалі... Гузікі на кофточцы аказаліся нязручна дробныя, і іх было занадта шмат...

Глухі грукат скалануў ноч. Потым яшчэ далучыліся шоргаты, стук дзвярэй... Да свядомасці маладых гэтае гукавое аздабленне дайшло не адразу, але гукі не змаўкалі, і над імправізаванай коўдрай прыўзняліся дзве галавы.

– Што гэта? – прашаптала Вераніка.

– Не ведаю, – напружана адказаў Вяжэвіч, абAPERшыся на локаць.

Зноў грукат, ужо не такі моцны. Гэтай ноччу ў будынку ўніверсітэту яны відавочна апынуліся не адны.

– Перачакаем? – шапнула Вераніка. – Можна, сюды не прыйдуць?

Вяжэвіч пазмрачнёў.

– Баюся, гэта нядобрыя госці... Ну хто можна прыйсці ва ўніверсітэт у гадзіну ночы? І вось так нешта варочаць... Злодзеі!

– Або... ператрус?

Вяжэвіч правёў рукой па хвалістых попелных валасах, азірнуўся на партрэт.

– Калі так, то... могуць дабрацца і да нас. А калі злодзеі нешта пакрадуць, папсуюць, ці па-камсамольску адседжвацца? Давядзецца паглядзець. Ты, маленькая, сядзі тут... Я толькі пагляджу і вярнуся.

Ён лёгка папалаваў яе ў вусны, і, не зважаючы на пратэсты, ціха са-слізнуў са сцэны на халодны паркет босымі нагамі.

Праз шчыліну быў відзён цёмны калідор... Ага, вось яго прарэзала дарожка святла з адчыненых дзвярэй... Там, здаецца, кафедра славянскіх моў? Нехта выпцягваў з кабінету цяжкую скрыню з кнігамі. Потым выйшаў, выносячы яшчэ адну... Паставіў яе на першую... Постаць патрапіла на святло. І Алесь ад шалёнай нянавісці сціснуў зубы. Корб-Варановіч! Што ён тут робіць, зладзюга? Якія сляды замятае, што крадзе?

Каханне супроць нянавісці аказалася слабой прынадай. Вяжэвіч, не адказваючы на спалоханыя пытанні Веранікі, ускочыў на сцэну, ліхаманкава апрунуўся і, не зашнуроўваючы чаравікі, вылецеў на калідор.

Корб-Варановіч стаяў пасярод ярка асветленага кабінета, трымаючы ў руках тэчкі, вакол панаваў рэзрух – шклянныя дзверцы шафаў парасчыненыя, на сталі скрынкі з карткамі, стосы кніг і папер... На твары лінгвіста імгненна адлюстравалася нянавісць Алеся.

– Што вы тут робіце, студэнт Вяжэвіч?

– Тое самае пытанне я магу задаць вам!

– Вы лічыце, маеце права на ўсё? – Корб-Варановіч кінуў тэчкі на стол. – У мяне дазвол універсітэцкай адміністрацыі забраць свае рукапісы, кнігі, картатэкі. Гэта ж цяпер непатрэбна беларускай навуцы. Я ж, як даказана вашымі намаганнямі, шавініст.

Алесь зласліва ўсміхнуўся.

— Што, з'язджаеце?

— З'язджаю! Прынамсі, ёсць яшчэ навуковыя ўстановы, дзе цэняць навуку, а не нацыяналістычную дэмагогію. А вы што, паназіраць прыйшлі, каб я не скраў універсітэцкае прэс-пап'е? Мала таго, што набраліся подласці даставаць маю жонку і сына...

Апанас Іванавіч ледзь выгаворваў словы, так душыў гнеў.

— Алесь, што тут?..

Толькі яе не хапала... У дзверы спалохана зазірала Вераніка, добра хоць, кофтакчу паспела зашпіліць, але погляд Корб-Варановіча спыніўся на яе растрапанай касе, і ў вачах дацэнта з'явілася сапраўдная агіда.

— Яшчэ і дзяўчыне вырашыў жыццё папсаваць. Прэч адсюль, мязотнік! Даносчык!

— Сам мязотнік!

Алесь сам не заўважыў, як прыняў баксёрскую стойку. Корб-Варановіч зацікаўлена хмыкнуў, зняў акулёры, паклаў у кішэню пінжака і таксама падняў кулакі.

— Што, мазгоў не хапае на слоўныя аргументы? Ці перад гэтай няшчаснай вашай ахвярай пакасавацца захацелася? У бабуінаў гэта прынята.

— Яна мая жонка! — Алесь, не памятаючы сябе ад злосці, нанёс удар... Які, праўда, прыйшоўся ў паветра, затое Корб-Варановіч у адказ "прыклаў" ворага ў плячо — Алесь паспеў трохі ўхіліцца, іначай атрымаў бы якраз у падбароддзе. Цяпер рэшткі цывілізацыі з абаіх мужчын сплылі, як вясновы лёд з ракі. Вераніка, здаецца, ледзь не благала дзесьці побач, спрабуючы спыніць бойку, але абодва так праглі выплюхнуць назапашаную за гады нянавісьць, што ўсе словы былі дарэмныя, больш за тое — Алесь цьмяна прыпамінаў, як раўнуў на дзяўчыну нешта кшталту "Не замінай!".

Тым не менш, гэта было не дваровае тузанне — а сапраўдны двубой. Супернікі, падобна, жадалі біцца па правілах. Алесь хадзіў у секцыю бокса усяго тры тыдні, але старанна ўжываў тое, чаму навучылі. Корб-Варановіч таксама недзе засвоіў азы жорсткіх танцаў на рынгу. Абодва былі адной, магутнай, камплекцыі, можа, Корб-Варановіч трохі шырэй у плячах. А тэмперамент дакладна выяўляўся аднолькавы. Ворагі паскідалі пінжакі, закаталі рукавы кашуль і круціліся па коле, пільна назіраючы адно за адным. Удары межаваліся з рэплікамі.

— Нават калі вы мяне заб'еце, вам не ўдасца адарваць беларускую мову ад рускай! Яны з аднаго кораня, невук, запомні! — Корб-Варановіч размахнуўся. Пад левым вокам Вяжэвіча з'явілася чырвоная пляма.

— На беларускай мове пісаліся Статуты яшчэ тады, калі маскоўскі князёк з татарскіх рук еў! Мы еўрапейцы! Балты!

Вяжэвіч з усяе моцы ўдарыў у адказ. З правага брыва Корб-Варановіча выцекла кропля крыві.

— Вы скачаце пад дудку Пілсудскага! Уся гэтая пальшчызна толькі псуе яшчэ нераспрацаваную мову! — былы выкладчык ухіліўся ад удару злева.

— Кажыце ўжо, як думаеце: дыялект. Вы ж не лічыце беларускую мову паўнаважнай?

Алесь пацэліў ворагу ў плячо.

— Нацыяналістычны засценак!

— Шавініст!

- Даносчык! Навошта ездзілі ў Піцер?
- Я даносчык? А ці не з падтрымкі ГПУ у вас такая смеласць, з “нацыяналістамі” ваяваць? Што вы ў Акадэміі нагаварылі на ўсіх?
- Трапны ўдар у сківіцу Вяжэвіча.
- Я ніколі не быў стукачом!
- Удар левай у галаву дацэнта.
- А хто даносы на Лёсіка і Ластоўскага пісаў?
- Гэта былі артыкулы! Аргументаванья!
- Студэнт атрымаў чарговую поўху ў левую выліцу.
- На вас таксама пісалі аргументаванья артыкулы!
- Выкладчык прапусціў удар справа.
- Вы не здольныя ацаніць тых аргументаў, у вас няма элементарных філалагічных ведаў.
- Яшчэ б, у мяне ж быў такі бяздарны настаўнік!
- Вас немагчыма нічому навучыць!
- А вы не можаце нічому навучыць!
- Былы дацэнт і студэнт грунтоўна ўжо змалацілі адзін аднаго, пот, змяшаны з крывёй, заліваў вочы. Дый вочы не надта пазіралі, запухшы. Дыханне зрабілася хрыплым, так што на доўгія прыгожыя фразы абодвух баксёраў ужо не хапала. У цырку для глядачоў наступала б самая цікавая стадыя: хто першым зваліцца? Чые стаўкі выйгралі? Вераніка, адзіная глядачка, ужо даўно не назірала за бойкай, толькі ціха ўсхліпвала ў куце. Думка пра жаночы бокс, хутчэй за ўсё, болей не падавалася ёй прывабнай. Аркушы лёталі па пакоі, быццам серпанцін падчас карнавалу.
- А бо-ожачкі!
- У дзвярах стаялі дзядок у кажуху — універсітэцкі вартаўнік, і маладзенькі бялявы міліцыянт, які трымаў у прыўзнятай руцэ наган. Дзядок спалохана пытаўся:
- Апанас Іванавіч... Таварыш дацэнт... Ды што ж вы тут робіце? Вы ж казалі, ціхенька ўсё будзе...
- Алесь апусціў рукі... Гэта канец. Напад на выкладчыка. Што ж, ён не збіраецца ілгаць і апраўдвацца! Толькі востры ўкол віны працяў пры думцы пра Вераніку... Паабяцаў абарону, называецца! Рыцар!
- Корб-Варановіч між тым скрыжаваў на грудзях рукі са збітымі костачкамі і ганарыста закінуў галаву з акрываўленым брывом і падбітым вокам:
- Хіба мы каму-небудзь перашкодзілі? Я звальняюся, і спецыяльна заяўляў, каб мне дазволілі сабраць свае кнігі ў гэты час, каб нікому не замінаць... А гэта мае студэнты, якіх я прасіў дапамагчы.
- Нешта дзіўна яны вам дапамагаюць! — недаверліва прамовіў міліцыянер, абводзячы запалымі светлымі вачыма разгромлены кабінет і расхрыстаныя постаці ўдзельнікаў мізансцэны, але ўсё-ткі схаваў наган у кабуру.
- Шафа выпадкова павалілася, кніжкі на нас падалі, цяжкія. — Корб-Варановіч, калі хацеў, мог зрабіць свой голас да агіднага фанабэрыстым і безапеляцыйным. — Але вы не хвалюйцеся, мы навядзем парадак. Заўтра ўсё будзе чыста.
- Афіцыйны госць скептычна пасміхнуўся.
- Можна, і так. Але паспяшайцеся з чысцінёй — калі праз гадзіну не вызваліце памяшканне, усіх арыштую.

На развітанне дзядок-вартаўнік азірнуўся, акінуў вокам збітых на горкі яблык дуэлянтаў і прамовіў ушчувальна:

— Э-эх, людцы... А яшчэ браты...

Ні Вяжэвіч, ні Корб-Варановіч не зажадалі абвяргаць няправільныя высновы са свайго падабенства. У кабінёце запанавала няёмкае маўчанне. Яго парушыў Корб-Варановіч тым жа безапеляцыйным тонам:

— Вам запрашэнне патрэбнае? За працу бярыцеся!

Заплаканая Вераніка, пазбягаючы глядзець на недарэку-мужа, пачала збіраць з падлогі паперкі. Вяжэвіч, адчуваючы сябе апошнім нягоднікам (у адносінах, вядома, да жонкі, а не да дацэнта), падняў перавернутую скрыню з кнігамі.

Корб-Варановіч хутка перабіраў тэчку, адначасова аддаючы па-армейску каманды сваім “памочнікам”.

— Гэта я бяру з сабою... Гэта ў тую скрыню, для Акадэміі... Гэта ў шафу. Манцэвіч, кнігі трэба ставіць роўна!

— Яна цяпер Вяжэвіч... — прабурчэў Алесь, ён пасля бойкі з цяжкасцю варочаў сківіцаю. Корб-Варановіч, які пакаваў чарговую кардонную скрынку, выпрастаўся:

— Дык вы не... перабольшвалі? І калі вы зарэгістравалі свой шлюб?

— Восем гадзін таму... — змрочна прамовіў Алесь, сам у сказанае слаба верачы. — Пасведчанне ў кішэні паліто... Магу паказаць.

Корб-Варановіч некалькі імгненняў, відаць, засвойваў інфармацыю, потым паглядзеў на Вераніку, якая з перабольшанай стараннасцю складала карткі, ігнаруючы мужчын, спыніў позірк на незашнураваных чаравіках Алеся... Але, на дзіва, стрымаўся ад здэкаў і павучэнняў. Вымавіў толькі:

— М-да... Што ж, думаю, вы павінны прасіць прабачэння ў сваёй жонкі за такую... шлюбную ноч.

Алесь і сам гэта ведаў... І лічыў справядлівым, што на ягоныя нясмелыя спробы прымірыцца Вераніка толькі адварочваецца. На душы рабілася ўсё агідней і гарчэй, куды больш балючай, чым атрыманыя ўдары, тым больш што зваліць усе непрыемнасці на ненавіснага Корб-Варановіча, як бы ні было гэта спакусна, сумленне не дазваляла. Мог жа не кідацца на дацэнта, а вярнуцца да каханай... Але — сышоў ад яе ў такі момант, за які паміраюць! Ды такой абразы яна можа павек не дараваць... Правільна маці гаворыць: “Вас, Вяжэвічаў, трэба час ад часу ў палонцы вымочваць, як лён, не будзеце ўспыхваць ад найменшай іскрынкі”.

Праз гадзіну кабінет быў зачынены, а стары зялёны занавес лёг сучасна за кулісы ў актавай зале (вядома, дацэнта ў гэты працэс Алесь не пасвячаў, сам збегаў, прыбраць раскіданыя рэчы і рэшткі “банкету”). Вяжэвіч дапамог вынесці скрыні, якія Корб-Варановіч збіраўся забраць з сабою, і перажыў іранічны позірк дацэнта з нагоды баксёрскіх пальчатак, якія давялося зноў павесіць на шыю.

Вечер нібыта спадзяваўся патушыць адзіны на вуліцы ліхтар, а каб жыццё зусім не падавалася мёдам, імжыла. Вераніка, Алесь і Корб-Варановіч стаялі на ганку ўніверсітэта, і ноч была такой чорнай, што ёю здавалася, можна мазаць колы, як дзэгцем. Да раніцы было яшчэ, як да сузор’я Валапасу.

— Куды вы цяпер? — начальніцкі голасам спытаў дацэнт. Па-чалавечы размаўляць ён, відаць, проста не ўмеў.

— Я хачу дамоў, — тонкім ад крыўды голасам прагаварыла Вераніка, і Алесь кінуўся шаптаць нягеглыя фразы наконт таго, як ён шкадуе аб сваіх выбрыках, і “усё будзе добра”.

— А дзе вы жывяце? — папытаўся Апанас Іванавіч у Веранікі, нібыта на лекцыі пра спражэнне дзеяслова.

— На Чыгуначнай... — абыякава кінула тая.

— Далекавата... — гэтак жа абыякава адзначыў дацэнт і раптам прамовіў тонам, які не прадугледжваў пярэчанняў:

— Ідзем да мяне. Гэта літаральна праз два дамы, і адзін пакой у маёй кватэры вольны. Ну што глядзіце, як незасватаныя? Я што, сам павінен усе гэтыя скрынкі валачы?

Корб-Варановіч валодаў рэдкай здольнасцю нават добрыя свае прапановы падаваць, як плёскаць у твар воцатам, таму не было ніякай няёмкасці ўдзячнасці — яна не прадугледжвалася адпачатку.

Кватэра ў дацэнта аказалася абуральна вялікай, калі ўспомніць катух, у якім жылі ягоная жонка з сынам у Піцеры, але не дужа й шыкоўная ў параўнанні з кватэрамі прафесуры. Але пакоі сапраўды было два, асобныя, вітальня, кухня... Старая мэбля з цяжкага дрэва, лінялыя аксамітныя парцьеры с цяжкімі кутасамі з залачаных нітак... Усё гэта, як і кватэра, здавалася чужым і безаблічным і належала ўніверсітэту. А дабро Корб-Варановіча, як зразумеў Алесь, месцілася ў вялізным фанерным чамадане, які стаяў на пагагове ў вітальні, ды ў тых скрынках, што яны прынеслі з універсітэту.

Бутэлечка ёду была адна на двоих, і люстэрка трумо таксама. Алесь і Корб-Варановіч дзелавіта мазалі свае баявыя раны, намагаючыся адзін перад адным не моршчыцца. Алесь, вядома, паспадзяваўся, што яму дапаможа ягоная дама, але дама дэманстратыўна сышла на кухню, дзе важдалася з прымусам і імбрыкам. Раны свайго ветранага каханага яна відавочна не лічыла гераічнымі.

— Калі кахае, даруе, — спакойна прамовіў Корб-Варановіч, якому, відаць, надакучыла назіраць за перасмыканнямі былога студэнта і нядаўняга праціўніка. Алесь паклаў на сподак перамазаны ёдам ватны тампон. Твар быў так сабе, для прыцемкаў.

— Я не павінен быў вас біць, — змрочна прамовіў студэнт.

Корб-Варановіч прыгладзіў акуратныя вусікі, уздзеў акуляры і адышоўся ад люстэрка.

— Не перабольшвайце свайго ўплыву на мяне. Я мог не ўступаць у бойку.

— Чаму ж уступілі? — гэта злосна папыталася Вераніка, якая выйшла з кухні з кубкамі на медным падносе.

— Дужа хацелася набіць пысу вашаму мужу, — спакойна адказаў Корб-Варановіч.

— Цяпер задаволеныя? Абодва?

Пад вачыма нявесты заляглі цені стомы. Алесь і Апанас Іванавіч перазірнуліся.

— Збольшага, — асцярожна адказаў Корб-Варановіч.

Вусны Веранікі затрэсліся, напачатку ад абурэння, потым у яе пачаўся істэрычны смех. Паднос бразнуў аб стол, аж гарбата з кубкаў выплюхнулася.

— “Збольшага!” Божа мой! Дарослыя людзі! Можа, вам адразу на пісталетах? Вырашыце раз і назаўсёды свае пытанні...

— Хто ведае, можа, калі апынецца і так... — нечакана сур'ёзна адказаў Корб-Варановіч. — Калі жывеш у час пераменаў, невядома, як наступны раз сустрэнешся з сябрам ці ворагам. А цяпер... давайце адзначым вашае вяселле гэтай гарбатай і пайшлі адпачываць. — Памаўчаў, гледзячы на пачырванелых маладых. — У нас з Марынай таксама шлюбная ноч незвычайная была... У скляпенні.

— Як гэта? — здзівілася Вераніка.

— Ды так... Пайшлі вячацца, і ў тую ж гадзіну палякі мястэчка занялі. А я быў у чырвонаармейскай форме... Абсурд! Ці мог я калі падумаць, што павяду сваю абранніцу да алтара ў апратцы з чырвонымі зоркамі! Але пераапраца не выпадала. Не паспеў я пярсёнак на руку нявесты надзець, на цвінтары — выбухі... Дык бацюшка нас там жа, у ройнаўскай царкве, у скляпеннях і схаваў. Да ранішняй службы прасядзелі. Пахавальныя пліты, надмагільныя скульптуры... Цалкавітая готыка.

Корб-Варановіч скасавурыўся на напружаны твар Алеся з падбітым вокам.

— Не, гэта не тое таёмнае сховішча, пра якое ў нашай мясцовасці ходзяць чуткі і якое так настойліва шукаюць таварышы чэкісты. Царква як царква... Ваш бацька, Алесь, яе выдатна памятае. Дарэчы, яе ўжо рэквізавалі пад зернесховішча.

Голас дацэнта зрабіўся зусім нейтральным. Алесь раптам падумаў, што насамрэч Корб-Варановічу зусім не падабаецца лёс храма, і ўвогуле ён не вытравіў з душы рэлігійны опіум, і ўвогуле, невядома што з сябе ўяўляе, і як толькі яго, Алеся, занесла ў гэтае варожае логавішча... Ну і вяселле...

Ноччу яны з Веранікай проста трымаліся за рукі, і Алесь шаптаў словы каханья і маліў аб прабачэнні, аж пакуль Вераніка не заснула, але на яе вуснах лунала лёгкая ўсмешка, і Вяжэвіч зноў паверыў, што не зусім упусціў залатакосае сваё шчасце.

Яны сыходзілі вельмі рана. Заспаны Корб-Варановіч, у кашулі і нагавіцах з падцяжкамі, нават не зрабіў спробы ўсміхнуцца. Яго шэрыя вочы выпраменьвалі холад, ну і, можа, крышачку іроніі.

— Мы ўдзячныя вам... Але... — прагаварыў Алесь, сузіраючы разбітае брыво дацэнта.

— Але гэта нічога не мяняе, — холадна завяршыў ягоную думку лінгвіст.

— Так, — Вяжэвіч цвёрда зірнуў у твар, так падобны да ягонага і гэтакі ж пабіты. — Я па-ранейшаму лічу, што вам не трэба было сюды прыязджаць. Што вы сваімі выказваннямі толькі справакавалі шкодныя для беларусаў спрэчкі, і нам гэта яшчэ адгукнецца. І сапраўднай беларускай мовай вы не валодаеце.

— А я па-ранейшаму лічу, што вузкі нацыяналістычны пагляд шкодзіць навуцы, — спакойна прагаварыў Корб-Варановіч. — А вы смаркач і невук.

Яны памаўчалі, празрыстая сцяна была непераадольнай.

— Ведаеце, — раптам ціха прамовіў дацэнт, — неяк я прачытаў пра адно выказванне Вальтэра... “Я не згодны з гэтым меркаваннем, але гатовы аддаць жыццё за тое, каб мой апанент мог яго вольна выказаць”. Гэта вельмі высакародна і прыгожа... Баюся, што не зусім дарос да такога ўспрымання. Але што вы і вашыя куміры не дараслі яшчэ больш — таксама праўда. Пальчаткі не забудзецца...

Алесь адварнуўся і адчыніў дзверы, а Вераніка – Вяжэвіч хацеў бы думаць, што яму на злосць – раптам хутка пацалавала нягодніка Корб-Варановіча ў шчаку і, апярэдзіўшы Алесь, пабегла ўніз па лесвіцы.

І ім усім трэба было жыць далей. Трэба было б жыць...

Па яшчэ пустой і цёмнай вуліцы насустрэч Вераніцы і Алесью няспешна, як сытая чорная пачвара, праехаў “варанок”...

І можна было не азірацца, каб упэўніцца, да якога дома ён зверне.

Раздзел 8. Падарожнікі і кіношнікі

Калісьці ўраджэнец вёскі Ключкі з-пад Бялынічаў Тадэвуш Падаліца апісваў, як праўдзівы беларускі шляхіч рыхтуецца да падарожжа.

Напачатку, тыдні за два-тры, ён і ягоныя будучыя спадарожнікі пачынаюць ад’ядацца. Не горш, чым барцы сумо. Таўсцеюць, мераючы станы матузкамі. Ядуць вяндліну, запечаных гусей і пірагі з зайчацінай. Пацеюць над місай з заціркай. А хатнія тым часам робяць каўбасы, тушаць капусту з мясам, пякуць пірагі. У брычку “засупоньваюцца” клункі, мяшкі, валізы, так што яна пачынае нагадваць маёнтак на колах... А пасля – дарога з прыпынкамі ў кожнай карчме. За кожным слупом – новы свет. І з’яўляюцца падарожныя нататкі, кшталту “Перэгрынацый” Генрых Вольфа з Цюрыху, які ў 1572 годзе ехаў на Беларусь праз Германію і Польшчу.

“Ляйпцыг. 4-га студзеня бачыў я вярблюда, паказваў яго на рынку тамтэйшы лекар.

31-га пан Сімонэ Сімані пачаў тлумачыць трактат “Аб гніенні”.

2-га сакавіка пан Гітлер распачаў выклад кнігі “Аб душы”.

А тады Вольф пераязджае на тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага. І тут ужо расповеды, як берасцейскія сяляне ледзь згадзіліся вывесці яго з пушчы за апошні срэбны сыгнет, як б’юць зуброў і мядзведзяў і лаканічны запіс: “Магнаты п’юць з шапак”.

У пасёлку Ройна пілі з пластыкавых шклянак, дакладней сказаць, “пластыковак”. Прынамсі пад кустамі ля закінутай капліцы іх было столькі, быццам яны там раслі, падобна бледным грыбам невядомай пароды.

А вось ад’ядацца, едучы сюды, можа, і варта было. Тады б вецер не змушаў што ні хвіля прыгінаць галаву і рабіць няпэўныя крокі ўбок. Паветра, якое не па-шляхецку штурхаецца, Асі нават фоткаць не хацелася, хаця фотаапарат матляўся на раменьчыку, перакінутым праз шыю, а сухое лісце, ужо болей падобнае на ашмёткі брунатнай паперы, старанна падкрэслівала ўсе павевы. Вядома, ні Вячка, гэтакі сабе спрактыкаваны турыст, з нацягнутым на галаву капюшонам курткі і заплечнікам, ні тым болей масіўны Корб-Варановіч у скураной кяпурцы з апушчанымі вушамі і скураной жа куртцы, падобнай да лётчыцкай, такіх праблемаў не адчувалі... Тупалі размашыстым крокам, уяўляючы, магчыма, сябе героямі тэлеперадачы “Падарожжа дылетанта”. Ветрам можа здзімаць толькі легкадумных паненак, як у апаведзе Яна Баршчэўскага. Праўда, там пані-інсекту, якую знесла ветрам ад даверлівага мужа, выявілі праз нейкі час у абдоймах суседскага пана...

Арсені больш за ўсё хацелася зараз апынуцца ў сваёй кватэрцы, на канапе, перад уключаным тэлевізарам... Хай бы віхор знёс яе адсюль, з гэтага вар’яцкай вандроўкі!

Тым болей ёй зусім не падабалася ўкліньвацца ў шумлівы натоўп, за-

няты нейкай агульнай справай, а менавіта такі сабраўся чамусьці перад сядзібным домам Ройна, які ўжо бялеў на даляглядзе калонамі – незадоўга да рэвалюцыі адзін з Сітавых, апошніх уладальнікаў, перарабіў сядзібу ў духу класіцызму. Мітынг там, ці што, сход сяброў кааператыву?

За спінамі вандроўнікаў нарастаў трактарны рокат, але яны нават не азірнуліся, шыбуючы па ўзбочыне – была ахвота вецер вушамі лавіць, а дарэмна – хутка ім давялося ўсвядоміць, што іх абганяе зусім не трактар ці нейкая іншая мірная сельгастэхніка, а... танк. Не надта новы, папраўдзе, хіба чырвоная зорка на брані намалёваная зусім нядаўна. Танк прагрукатаў у бок сядзібы, дзе адбывалася незразумелае дзейства, і цяпер можна было разгледзець людзей у вайсковай форме, чырвоныя сцягі і пражэктары, якія абмацвалі промнямі будынак і купку людзей на ганку.

– Прыехалі, спадарства, – працэдзіў скрозь зубы Вячка, супаставіўшы пабачанае. – “Партызанфільм” здымае чарговы опус пра вайну. Ваша радавая сядзіба мае шанец праславіцца на кінафестывалі “Лістапад”, спадар Даніла.

Корб-Варановіч замыкаў ад агіды.

А Арсенія дык нават зацікавілася... Нават прыспешыла крок. Яна ні разу ў жыцці не бачыла, як здымаюць кіно. Не, Ася ў прынцыпе ведала, чаго вартыя ўсе гэтыя серыялы, дзе артысты, пераходзячы з адной здымачнай пляцоўкі на другую па пяць разоў на дзень, могуць не ведаць, як завуць іх героя і што ён робіць у фільме. І тым болей ведала, чаго вартыя ідэалагічна вывераныя падробкі, якія мусілі ўвекавечваць з максімальна сціплым фінансаваннем вялікі подзвіг народа... Але дзяўчыне ну так хацелася спазнаць на сабе магію экрана, як часам самы скептык марыць сустрэць варажбітку, якая скажа ўсю чыста праўду...

Сядзіба, па фасадзе якой прайшоўся добразычлівы пэндзаль бутафораў, магла ўвасабляць наступствы бамбёжкі і без макіяжу. З-пад белай фарбы бачыліся воспіны чырвонай цэгля, калоны, здавалася, паабгрызаў не самы сыты цмок... Над уваходам вісела бялюткая прасціна з намалёваным чырвоным крыжам – менавіта так ва ўяўленні кіножнікаў абазначваў сябе палявы шпіталь. Калі ўспомніць, што па буднях у гэтых сценах цяпер рабілі кукурузныя палачкі, атрымлівалася ўвогуле нешта сюрэалістычнае.

Хударлявы фацэт з бакенбардамі і мікраскапічнай цёмнай бародкай, нібыта намалёванай, раўнуў на натоўп, і ўсё заварушылася: хтосьці нёс насілку з параненым, хтосьці прыкурваў, а камера была скіраваная на бландзіністую медсястрычку, якая вяла на ганку сядзібы, напэўна, вельмі кранальную размову з параненым салдатам з перавязанай галавой. Да засмучэння Асі, ні слова з тае размовы не было ёй чутна, хаця яна пастаралася прабрацца ў першыя шэрагі цікаўнікаў, разам з ройнаўскімі падлеткамі. Рэдактарка шчыра думала, што ўсё будзе, як у тэатры. Але акцёры размаўлялі між сабою зусім ціха, нікольні не клапоцячыся, каб іх чулі глядачы, не рабілі выразных жэстаў. Да таго ж перашкаджаў увесьчасны гуд і шум вакол. А яшчэ чым далей, тым болей вярэдзіла недаўменне: падзеі, напэўна ж, мусілі адбывацца падчас вайны, каля лініі фронту, у перапынку між баямі, а на салдатах, якія па ідэі толькі што з акупаў, чысенькія адпрасаваныя гімнасцёркі, нават са складкамі ад прасаў, беленькія каўнерыкі. Штучная кроў глядзелася на гэтых гімнасцёрках зусім недарэчы. Бінты таксама былі бялюткія, боты блішчэлі, нібыта героі прыйшлі не з фронту, а з балю ў сувораўскай вучэльні. Прычоскі,

твары і рукі нагадвалі пра касметычны салон. Арсенія з жахам разглядала нафарбаваныя да лялечнасці вейкі медсястры, блакітныя бліскучыя цені на яе павеках, памаду колеру “спакуса кабарэ”... Ды й на твары ейнага суразмоўцы з акуратнай павязкай на галаве нават здалёк бачылася касметычная тынкоўка. І гэта пасля фільмаў Турава і Пташука!

Рэжысёр скамандаваў “Стоп”, і адразу ля камеры намаляваўся невысокі сіваскроневы мужчына ў пясочнага колеру плашчы і капелюшы. Твар мужчына меў пляскаты, невыразны і чырванаваты, а голас віскліва-важны:

— Альберт Аляксандравіч, трэба абавязкова дадаць крыві ў кадр! На павязцы галоўнага героя павінна быць выразная пляма! Гэта ж вайна!

— Добра, Леанід Паўлавіч, — пакорліва згадзіўся фацэт з піжонскай бародкай.

Ася падумала, што для натуральнасці трэба было б найперш змыць хаця б з медсястры макіяж і манікюр, але паслухмяныя асістэнты ўжо забегалі з балончыкамі чырвонай фарбы, як пачынаючыя вампіры, і шчодро прыкрашалі пад густ Дракулы псеўда-параненых. Галоўны герой атрымаў сваю чырвоную пляму на галаву.

— Матор!

Нехта тузануў Асю ззаду за куртку. Жэстыкуляцыя Вячкі ясна паказвала: калі сама адсюль не пойдзе, зараз выпцягне гвалтам.

Ася незадаволена адарвалася ад відовішча. Пад старой таполяй чакаў Корб-Варановіч, падобны да шляхцюка, якога зараз збіраюцца адсцябаць на голай зямлі, не падсцілаючы дыванка. А гэта для шляхты ганьба нечуваная, бо без дыванка лупцююць толькі мужыкоў.

— Леанід Калантай, сучара! — шыпеў граф, не адрываючы вачэй ад чалавека ў пясочным плашчы, здзівіўшы Асю брутальнай тэрміналогіяй. — Няўжо гэты падлюка і бездар у сцэнарысты падаўся?

— Хутчэй, у сааўтары ці кансультанты пралез, — змрочна патлумачыў Вячка.— Сцэнар адзін драматург забамбіў, Трубачоў, здаецца, прозвішча. А гэты ж у нас тыпу гісторык, па сумяшчальніцтве ідэолаг.

— Пайшлі адсюль... — злосна прамовіў Корб-Варановіч. Але Ася замарудзіла, заазіралася. На здымачнай пляцоўцы пачаліся крык і мітусня. Кансультант Калантай голасна даказваў, што рука параненага байца, якога павінны былі праносіць на насілках перад галоўнымі героямі, выглядае перакаранаўча. Баец быў увесь акрамя вачэй абкручаны бінтамі, і па сюжэце толькі па ягонай працягнутаў да герані руцэ ў ім апазнавалі ці то мужа галоўнай герані, ці то ейнага брата.

— У сцэнарыі напісана — скалечаная, пачарнелая рука салдата з заручальным пярсцёнкам. А гэта што? — Калантай падняў уверх канечнасць артыста, які ляжаў на насілках. — Такой рукой толькі на піяніна іграць! Ніякі грыв не дапаможа. Знайдзіце адметную, працоўную, баявую руку! Гэта ж не роля са словамі. Давайце любога з масоўкі, хто ў стане варушыцца.

Артыст нешта бубнеў праз бінты, якія абмотвалі ягоны твар, але яго ўжо скінулі з насілак, як фальшывую мумію. Зорны час гэтага масоўшчыка незваротна скончыўся. Асістэнты забегалі ў натоўпе, разглядаючы рукі, рукі, рукі... Леанід Паўлавіч незадаволена круціў галавой, аглядаючы кандыдатаў.

— Не хочаце зняцца ў кіно? — задабральна прагаварыў высокі мужчынскі галасок. Корб-Варановіч, не верачы, што звяртаюцца да яго, павярнуўся і пачаў ператвараць позірк у попел маладзенькага асістэнта з доўгімі

чорнымі валасамі, абматаванага памаранчава-зялёным шалікам аж па вушы. Асістэнт схіліўся носам да рукі гісторыка, што трымала сумку.

— А, не, прабачце, не падыходзіце, — расчаравана прагаварыў асістэнт з шалікам, відаць, не знайшоўшы ў далані гісторыка патрэбнай пралетарскасці, і пашнырыў далей, так і не падняўшы (на сваё шчасце) вачэй на твар патэнцыйнага кандыдата. А то хто ведае — спапяліўся б яшчэ, як Семела перад Юпітэрам...

— Гадасць якая, — з пачуццём прагаварыў Корб-Варановіч. Ася і Вячка ціха кіслі ад смеху, намагаючыся яшчэ болей не разлаваць ганарыстага гісторыка.

Гэта, аднак, зрабіў перабольшана радасны вокліч:

— Даніла Рама-анавіч! Каго я бачу! Калега!

Да Корб-Варановіча сунуўся Леанід Калантай, і не трэба было быць Станіслаўскім, каб распазнаць пад шырокай усмешкай забойчую порцыю нянавісці. Па Скрынічы і Асі кансультант слізнуў абьякавым вокам, як па статыхах. Беларускае гістарычнае фэнтэзі спадару Калантаю было, падобна, да фіялетавага ліхтара, і пісьменніка Вячку Скрыніча ён у твар не ведаў.

— Якім лёсам? Да нас ці так, на сядзібу палюбавацца?

— Да вас мне няма аніякай справы, Леанід Паўлавіч. — Корб-Варановіч быў падобны да помніка самому сабе, такі застылы зрабіўся ягоны твар. Ну-ну, ведаем мы цану гэтаму ільдыяному спакою... — Затое мне ёсць справа да нацыянальных культурных каштоўнасцяў, якім вы адмаўляеце ў праве на існаванне. Навошта паляўнічы дамок з вашай падачы зруйнавалі?

— Гучнае слова — “паляўнічы дамок”, — скрывіўся Калантай. — Звычайны будан.

— З грубкай васемнаццатага стагоддзя, аблямаванай унікальнай месціслаўскай кафляй? З каванымі кратамі расліннага арнаменту? З рэшткамі двухсотгадовага паркету? — ноздры Корб-Варановіча пачалі нядобра раздзімацца.

— З гніллём і іржой векавой даўніны, — са спакойнай здзеклівасцю паправіў Калантай, і Ася з жахам зразумела, што гэты дзядзька ў плашчы колеру сухога пяску выдатна разумее, як “завесці” гісторыка, і чамусьці менавіта гэтага й дамагаецца. — Трыццаць гадоў адзін вецер там гуляў — нікога не хвалявала. Ведаем мы вас, вы гатовыя бараніць спархнелыя бэлькі, абы давесці, што “усё гіне”, благое начальства нішчыць помнікі. А што пры гэтым многа чаго будзеца, рэстаўруецца — не заўважаеце. На аб’ектыўнасці імя не зробіш. Лепей на выкрыванні ды ляманце. Як вы там у рэцэнзіі на маю апошнюю кнігу напісалі? “Замахваюцца на святыя муры гісторыі”? “Заядаюць кукурузнымі палачкамі сумленне”? А вось фільм гэты наш на святую тэму, пра Вялікую Айчынную, вас не цікавіць. Вы б хутчэй пра белабандыга Карыбутовіча, які па калена ў бязвіннай крыві, кіно знялі, ці не так, Даніла Раманавіч?

Вячка вылез наперад, адціраючы плячом Варановіча:

— Мы ўпэўненыя, што фільм на святую тэму знойдзе свайго гледача, шкада, часу не маем паназіраць за ягоным стварэннем. Мы тут так, праходзілі... Нас чакаюць пільныя справы.

Апошнія словы Скрыніч вымавіў з асаблівым націскам і ўзяўся за перадплечча Корб-Варановіча. Ага, так той і супакоіўся. Пасмяротны

муж Ларысы Александроўскай скінуў з сябе Скрынічаву руку, як лось – маладзенькага харта:

– Зверстваў хапала. І з боку чырвоных, і з боку белых, і з боку зялёных... Чытаў дакументаў не меней за вас. І адказнасці з Карыбутовіча не здымаю. Але і гэта – частка нашай гісторыі, гэтак жа, як і паўстанне Каліноўскага, як бітва на Вядрошы і пад Воршай, Грунвальд... А вы ўсё, што было да рэвалюцыі, проста касуеце. А там жа свае героі і свае злачынцы, там – цэлая гістарычная Атлантыда, пра якую пісаць ды здымаць, ствараючы нацыянальны міф!

– Ды няўжо ж? Выпады палякаў супраць расійскай дзяржавы – гэта вам цікава... А вось гераічны подзвіг беларускага народа ў барацьбе з фашысцкімі акупантамі – відаць, не так рамантычна, – працягваў цвеліць гісторыка кансультант.

– Мая бабуля са сваёй маці ледзь ад фашысцкіх карнікаў уратаваліся, у канцлагеры былі, пасля – у партызанскім лагеры... Мне не трэба даводзіць, што такое – фашызм, – вочы Корб-Варановіча палалі шэрым ваярскім агнём. – Але не трэба прыкрывацца балючай для кожнага беларуса тэмай, каб аддаваць забыццю тое, што перажылі ранейшыя пакаленні! Ды толькі падчас Паўночнай вайны ў нас кожны другі загінуў! Гарады палілі, мірных жыхароў выразалі... Адных – за тое, што ўніяты, другіх – за тое, што праваслаўныя, трэціх – за тое, што тут жылі... Татары, шведы, маскоўцы, казакі, палякі... Усе патапталіся...

“Між Усходам і Захадам – круцяцца іх жарнавы –
Перамелены лёсы, падзелены нават магілы...”

Калантай здэкліва папляскаў у ладкі, відавочна задаволены тым, што слухачоў у дыспута (і сведкаў для патэнцыйнай міліцэйскай справы) дадалося.

– Трэба ж, які пафас! Гэта вам не трэба спекуляваць на мінулым, спадар. Такія, як вы, любому бандыту ўсё гатовыя дараваць, калі ён аднойчы назваўся барацьбітом за Незалежную Беларусь. А савецкую ўладу, без якой Беларусі не было б зусім, ва ўсіх грахах вінаваціце... У мяне самога дзед быў рэпрэсаваны, бязвінна расстраляны. І што, мне сябе ў грудзі пяткай ступаць – ах, я ахвяра рэжыму?

Корб-Варановіч ужо тросся ад праведнага гневу, з вушэй ледзь пара не йшла.

– Вушам не веру, гэта вы пафас асуджаеце? Ды вы на пафасе і ідэалагічнай траскатні кар’еру сваю зрабілі!

– Вы называеце тэму Вялікай Айчыннай вайны ідэалагічнай траскатнёй? – голас Калантая быў мяккі, як шоўк, з якога скручвалася пяцля. – І гэта гаворыць загадчык аддзела дзяржаўнай навуковай установы?

Асі зрабілася страшна. Няўжо шалёны граф не разумее, што ад яго толькі і чакаюць, каб сарваўся?

Шалёны граф не разумеў. І невядома, чым скончылася б гэтая сцэна, калі б не выбух, ад якога завібрыравала пад нагамі гразкая восеньская глеба.

– Што?.. – падскочыў Леанід Калантай. – Што яны вытвараюць, ідыёты? Я сігналу не даваў!

Яшчэ адзін выбух... Танк, які стаяў ля сядзібы-шпіталю, уздрыгваў, нібыта ад стрэлаў. А там, дзе заканчвалася поле, уздымаліся фантаны

зямлі. Але фантаў тых неяк было зашмат. Ася ўспомніла, што бачыла фільм пра тое, як здымаюцца падобныя сцэны. Стрэлы толькі імітуюць, а з дапамогай пульта ўзрываюць загадзя падрыхтаваныя закапаныя ў зямлю запалы. Камера прагна здымала відовішча, мясцовая дзятва вішчэла ад захаплення.

— Стоп! Вашы піратэхнікі што, зусім здурэлі? Вы там усё сваё начыне ўзарваць вырашылі? Тут па сцэнарыі адзін танк страляе! І хіба не бачыце, што сінхроннасці няма! – Калантай лысаватай Немезідай ляцеў да рэжысёра з прыклеенай бародкай.

Вячка з усіх сілаў тузануў гісторыка за руку.

— Дзіцячы сад пры неўралагічным аддзяленні! Пайшлі адсюль, альбо я ў наступным раззеле рамана апішу, як ваш прадзед прымусы ў камуналцы краў!

Скрыніч, нягледзячы на жартоўныя словы, таксама раззлаваўся наўсур'ез, нават гісторык гэта зразумеў і дазволіў сябе звесці, хаця й сычэў пры гэтым нешта страшнае і няўхвальнае.

Ася падбегам рушыла па жухлай траве і вясковых лужынах за двума ахвярамі гістарычнай памяці і гадала, наколькі б яе ўзрадвала відовішча пабітага арыстакрата Корб-Варановіча. Відовішча, несумненна, было б прыемнае... Але калі б пры гэтым таварыш Калантай атрымаў двойную порцыю кухталёў, было б яшчэ прыемней. А то цяпер адчуванне, як быццам праехала побач машына і абліла цябе тванню з лужыны. І пацалуў яе ў бампер...

...У шэрым-шэрым небе, над шэрай-шэрай зямлёй, ляцелі шэрыя-шэрыя хмары, і маленькі белы самалёцік, патрапіўшы між імі, таксама зрабіўся шэрым-шэрым і з усяе моцы кінуўся ўцякаць у бок сонечных турэцкіх берагоў, дзе зможа вярнуць сабе сваю бель, і ніхто з ягоных пасажыраў у гэты час не шкадаваў, што злятае адсюль.

— Якая прыгажосць! – у гэты час мройна прамовіў Вячка, азіраючы панылыя ройнаўскія краявіды з зааранымі ўзгоркамі, купкамі бярозак-соснаў, з нежылой хатай закінутага хутара, крытай дранкай, з амаль аголенай арабінай з рэдкімі чырвонымі гронкамі і няшчасным калгасным конікам, што цягнуў барану на нечым пустым гародзе... Ася недаверліва паглядзела на аўтара фэнтэзі і зразумела: ён сапраўды ва ўсім гэтым бачыць прыгажосць! І Корб-Варановіч расчулена паглядае вакол, і цалкам салідарны са сваім лялькаводам...

Рэдактарка нават пазайздросціла: чаму вось ёй зараз толькі холадна, шэра і непамысна, а гэтыя атрымліваюць эстэтычнае задавальненне? Гэтак чалавек, якому не дадзена кахаць, пазірае на закаханых, шчаслівых ужо ад погляду адзін на аднаго...

Корб-Варановіч быў у іх за сталкера, і Асю гэта трохі непакоіла. Зараз уцягне ў гісторыю... Завалачэ да мясцовых апазіцыянераў, арганізуе пікет у абарону родавой сядзібы, а пасля яе, Арсенію, з “Сокала-прынта” за саўдзел, як казюрку раздушыць, зволяць. Адна справа – сысці з горда ўзнятай галавой, іншая – калі выкінуць, як анучу з коміна, а ў цябе крэдыт... Вячку, вядома, хоць бы што... Падбухторвае ды радуецца, Пятроній з Серабранкі. Як кажуць на вёсцы, дзяўчыне – вяселле, а карове – смерць.

Але ў хаце за акуратным зялёным плотам, куды прывёў іх Корб-Варановіч, жыла толькі старая настаўніца. Дабрэнная бабуля сямідзесяці гадоў з каротка стрыжанымі сівымі валасамі і выпвілымі вачыма, у старым

джынсавым камбінезоне і чамусьці ў ружовых гумовых боціках з палосамі чорна-белых ромбаў.

— Унучка пакінула, калі пасля вакацый у горад ад'язджала, — патлумачыла Аляўціна Пятроўна, заўважыўшы цікаўны позірк Арсенія. — Сказала, што за лета перарасла культуру эма.

Арсенія міжволі хіхікнула. Яна заўсёды весялілася, калі бачыла падлеткаў, якія спрабавалі касіць пад модную плынь эма, апранаючы ружова-чорна-белае, робячы пірсінг дзе толькі бачна, хаваючы вочы пад даўжэзнымі чорнымі грыўкамі і пры гэтым відавочна не прачытаўшы ніводнай старонкі Дастаеўскага. А між тым, калі гэты рух пачынаўся, яго ідэялогіяй лічыліся творы Дастаеўскага з рэфлексіўнымі, эмацыйна-дэпрэсіўнымі героямі... А ўсё звялося да ружовых боцікаў і прымітыўных блананіяў эстрадных хлопчыкаў пра тое, што ўвесь свет — дзярмо...

Вельмі новая выснова.

Добра яшчэ, што разумненькія ўнучкі сельскіх настаўніц гэта ўсё перарастаюць.

Аляўціна Пятроўна — вось ужо не навіна! — была адданай прыхільніцай раманаў Вячкі Скрыніча і ад прысутнасці такога гасця пачувалася, як на святой гары. На стале з'явілася патэльня з яешняй са скваркамі, нарэзаная паляндвіца, салёныя гурочкі і бутэлька сухога малдаўскага віна “Лідзія”, якую Корб-Варановіч выгрузіў са сваёй элеганцкай сумкі. А яшчэ дастаў цэлы стос літаратурных і гістарычных часопісаў і кніг... За якія Аляўціна Пятроўна расцалавала “Даніка” ў абедзве шчакі.

Хата была абстаўленая напалову па-гарадскому, напалову — павясковаму... “Сценка” з тэлевізарам, куфар, накрыты поспілкай... Гліняныя медалі ў гонар беларускіх дзеячоў, партрэты пісьменнікаў, падшыўкі беларускіх выданняў... На сцяне вісеў склеены з двух ватманаў вялізны плакат з назовам “Кароткая гісторыя Ройна”. Наклееныя выразкі з газет і фотаздымкі, подпісы рознакаляровымі фламастарамі... Пачэснае месца, вядома, займаў радавод Корб-Варановічаў. Род Сітавых таксама прысутнічаў, заканчваўся на штабс-капітане, які пасля рэвалюцыі з усёй сям'ёй з'ехаў за мяжу. Род самой Аляўціны Пятроўны вёўся ад заможных сялянаў, большая частка якіх была раскулачаная і згінула ў Сібіры. Подпіс пад адлюстраваннем невялікага драўлянага дома з двума калонамі на ганку і мансардай змусіў сэрца Асі забіцца хутчэй: “Сядзіба А. Вяжэвіча, ляснічага. 1890-я гады. Урочышча Звяркі, ваколіцы Ройна”. А побач — партрэт лабастага светлавалосага хлопца, відавочна фрагмент нейкага агульнага фотаздымка: “Алесь Вяжэвіч, паэт. 1908-1938”. Справа — выява чалавека з такім жа ўпартым ілбом і адкрытым позіркам, з цёмнымі валасамі і вусікамі: “А.І. Корб-Варановіч, філолаг. 1892-1938”. Вось цікава, паляўнічы дамок, відаць жа, у лесе, і сядзіба ляснічага мусіць быць у лесе... Выходзіць, і Вяжэвічы, і Корб-Варановічы — гэткаія лясныя сумотнікі? Ася пашукала ў сабе пакліканне да пушчанскіх нетраў, і не знайшла.

— Як бачыце, усё можна даведацца пра свой радавод, трэба толькі сапраўднае жаданне, — гэта апошні Корб-Варановіч з'едліва пракаментываў Асіна здзіўленне. Арсенія злосна прыкусіла губу. Ментар... А дзе ж ты сам на плакаце сваёй знаёмкі? Не заслужыў?

Подпіс “Д. Р. Корб-Варановіч” выявіўся... Але пад фотаздымкам хлопчыка гадоў пяці. Бялявенькі хлопчык, лабасты, у белае кашульцы з “матыльком” і чорных шорціках, прыціскаў да сябе скрыпку і быў такі спалоханы,

такі няшчасны... І ягоная ўсмішка відавочна была спароджаная суровым загадам дарослых усміхнуцца.

— Гэта вы? — папыталася Арсенія, не ў апошнюю чаргу спадзеючыся засмуціць фанабэрыстага гісторыка. Удалося. Корб-Варановіч раздражнёна сціснуў вусны, за яго адказала Аляўціна Пятроўна:

— Так, гэта Данік! Такім я яго першы раз пабачыла — на конкурсе юных талентаў у Менску! Я павезла туды двух сваіх вучняў, і Данік там быў... Такі разуменькі, такі таленавіты хлопчык! А як прозвішча яго дазналася — адразу знаёмства з ягоным бацькам завяла. Раман Паўлавіч Корб-Варановіч, інтэлігентны чалавек, настаўнік музыкі, шкада, памёр рана. Таксама радаводам сваім цікавіўся. Усе сілы на выхаванне сына аддаваў! Без маці ж гадаваўся хлопчык... Так і пасябравалі. Я да іх ездзіла ў Менск, яны да мяне ў Ройна, на радзіму продкаў... Я канцэрты Даніка арганізавала ў клубе... Усе проста млелі! Як ты іграў, Данік!

Гісторыка чамусьці перасмыкнула, і ён пераклучыўся на другое:

— Галоўнае, дзякуючы Аляўціне Пятроўне, я зацікавіўся гісторыяй.

Вячка, відаць, адчуў, што зноў можна дабрацца да саменькіх параненых нерваў героя:

— А чаму музыку кінулі?

— Таму. Перабраў я ў свой час музыкі, — скрозь зубы прагаварыў Корб-Варановіч, кінуўшы ненавісны позірк на спадчынніцу Вяжэвічаў, хаця пытанне задала не яна, а Скрыніч. — Лепей па справе пагаварыць... Што вы думаеце, Аляўціна Пятроўна, наконт легенды пра падземную царкву і двух братоў?

— Ох, Данік... Гэтай падземнай царквою нас усіх у свой час замучылі, — нечакана адказала настаўніца, сярдзіта падціснуўшы вусны. — Не праходзіла і дзесяці гадоў, як улады, якія яны там ні былі, пачыналі месцічаў трэсці: дзе таемнае бандыцкае сховішча? Немцам і тое нехта даклаў, шукалі партызан пад зямлёй... Але калі хто й ведаў — мне не сказалі. А ты мне таксама не сказаў, што ў цябе ёсць такая прыгожая сваячка. Каб ты старэйшы быў — я б падумала, дачка?

Апошняя фраза прагучала з няўпэўнена-запытальнай інтанацыяй. Гісторык і Ася з аднолькава збянтэжанымі і абуранымі фізіяноміямі загаварылі, узаемна перабіваючыся, наконт абсалютовага недачынення адно да аднаго.

— Гэта Арсенія Вяжэвіч, з тых Вяжэвічаў, што ў вас былі ляснічымі, — патлумачыў Скрыніч, якога сітуацыя шчыра весяліла. Аляўціна Пятроўна зазьяла.

— Вось падарунак ты мне, Данік, зрабіў! Такія госці! Далібог, упершыню на душы лягчэй стала пасля таго, як гэтыя навалачы дом тваіх продкаў парушылі... Калантай жа нездарма сюды кіношнікаў сваіх прывалоў — у яго доля ў кукурузных палачках, вам кожны ройнавец скажа. А на месцы паляўнічага дамка ён свой зараз збудуе, вілу над штучным возерам. Яму тое месца дужа спадабалася. Да вайны там хоць нарыхтоўчая кантора была, пасля новую пабудавалі, вась і закінулі дамок. Мы хацелі там музей зрабіць — не далі... Чакалі, покуль зусім усё валіцца не пачне. Вось яны, новыя ўладары... А леснічоўка, што тут на фотаздымку, таксама знішчаная. Яшчэ падчас вайны — немцы спалілі, партызанаў шукалі. Апошні Вяжэвіч, ляснічы Антоні, жыў у ёй напачатку XX стагоддзя. Ягоны сын паступіў у медыцынскі інстытут, з'ехаў у горад — і з канцамі... Як у моладзі заведзена.

Яшчэ ведаю, ягоны ўнук вершы пісаў. Знайшла некалькі вершыкаў, здымак, зроблены на з'ездзе “Маладняка”... Але ўсё на гэтым. А род, аказваецца, прадоўжыўся! Жывуць ройнаўцы! І хто вы, таксама гісторык?

— Не, я літаратурны рэдактар, — з няёмкасцю адказала Ася, шчыра спадзеючыся, што ніхто з яе спадарожнікаў не вымавіць назвы “Сокал-прынт”, якая на свядомых беларусаў рабіла абсалютова пэўнае ўражанне, і да чалавека з гэтай адыёзнай установа адносіны ўтвараліся таксама пэўныя.

Пасля рытуальных фразыў захаплення Асінымі патэнцыйнымі творчымі здольнасцямі, якія дабрадушная настаўніца проста не магла не агучыць, Скрыніч жалезнай воляй дэміурга павярнуў размову да свайго раману. Але нават разгляданне срэбнага распалавіненага кубка не ўнесла ясноты. Нават Аляўціна Пятроўна, відаць, стамілася ад спрэчак і пайшла пазавіхацца па гаспадарцы. Арсенія не магла не выказаць расчаравання.

— Прабач, Вячаслаў, але ў тваіх раманах на гэтай стадыі ўсё заўсёды высвятляецца. Гэткі навуковы савет герояў — і калі ласка, месца на карце вылічылі, скарбы адкрылі. А тут — і тастамент сярэднявечны, і легенда, і артэфакт з таямнічымі малюначкамі... І нічога.

Скрыніч адкінуў з ілба доўгую грыўку.

— Я, можа, таксама хацеў бы, каб было, як у рамане. Вось толькі не атрымліваецца. Пракляты кубак... — Вячка раздражнёна зірнуў на злашчасны артэфакт. — Між іншым, гэта не мая родавая таямніца. Добра, з цябе, Ася, узяць няма чаго. А няўжо вы, Даніла Раманавіч, не можаце хоць нешта прыдумаць пра гэтых лемпардаў-хартоў? Вось жа, царква выбіта... Вершнік некуды мячом паказвае... Што вы, дурней за сваіх продкаў? Думайце!

Корб-Варановіч узяў фамільны скарб у рукі:

— Калі дадумваць мінулае — атрымаецца тое, што мы з вамі сёння назіралі на здымачнай пляцоўцы. Прабачце ўжо, не магу вам распісаць маршрут да апошняй купіны. Якім чынам вылічваць? Звер можа ўказаць на урочышча Звяркі... Хорт, скажам, на паляўнічы дамок... Па любому месца, дзе магла б знаходзіцца падземная царква, і па легендзе вядомае: там, дзе зараз поле, насупраць галоўнай сядзібы. Вось толькі катакомбнага хрысціянства на Беларусі не прыпомню. У шаснаццатым стагоддзі царкву не маглі будаваць пад зямлёй. Так, яна была праваслаўная — але праваслаў'е тады мела на нашых землях магутных абаронцаў: Алелькавічы, Астрожскія... Радзівілы і Хадкевічы фундавалі праваслаўныя царквы, хоць былі ў асноўным кальвіністамі. Пасля ўжо, у васемнаццатым стагоддзі, і царква святога Язэпа ў Ройна стала ўніяцкай, потым — касцёлам, а тады — зноў праваслаўным храмам, пасля рэвалюцыі — зерняхсховішчам, а калі адно скляпенне засталася, бульбасховішчам... А ў ВКЛ жылі ўсе рэлігіі — і праваслаўе, і каталіцызм, і пратэстанцтва, і юдаізм...

— Так ужо мірна ўжываліся... — не дала веры Ася.

— Не так ужо мірна, але на фоне нецярпімасці ў той жа Масковіі, Нямецчыне ці Іспаніі з іхнімі інквізіцыямі — тут, на скрыжаваннях Еўропы, было проста вальнадумства, — брыдкім фанабэрыстым тонам патлумачыў гісторык. — Магнаты ўвогуле веру мянялі, як вопратку. Згадайце, у тастаменце майго продка загадваецца не рабіць шкоды веры “вартаўнікоў лесу” Вяжэвічаў. Тым больш не магу ўявіць, што пабудаваную царкву нехта, не пад час ваенных дзеянняў, а з рэўнасці разбурыць. Хутчэй гаворка ўсё-ткі пра ўсыпальніцу ці капліцу. І ўвогуле — чаму мы прычапіліся да малюнкаў

на кубку? – Кorb-Варановіч перавярнуў срэбную штуквіну. – Вось гэтая падстаўка васьмікутнай формы дзейнічала як ключ. Устаўлялася ў адтуліну на камяні...

– Гэта вы фільмаў пра Індыяну Джонса нагледзеліся! – фыркнула Арсенія. – Магчыма, кубак меў такое вялікае значэнне для ўладальнікаў, бо калісьці выкарыстоўваўся як пацір, для прычасця. – На дзяўчыну сышло натхненне. – І тое, што такі сакральны сасуд нехта рассек напам – магло адбыцца толькі ў надзвычайных абставінах. Падчас вельмі важнай трагічнай падзеі...

– Напрыклад, забойства Язэпам Варановічам свайго старэйшага брата Юрыя Варановіча з дапамогай вернага слугі Вяжэвіча! – прапанаваў версію Вячка. – Таму Вяжэвічам гаспадары і давалі прывілегіі – за саўдзел у злачынстве. Таму і ненавідзелі – як сведкаў. І часткі кубка былі напамінам пра агульную тамніцу!

Версія актыўна не спадабалася Корб-Варановічу, якому за гонар роду было крыўдна. Нічога, на крыўдлівых ваду возяць... Ася не бачыла нічога заганага ў тым, каб стацца нашчадкам якой-небудзь сярэднявечнай ледзі Макбет беларускага разліву.

– Гэта таму, што ў вас адмерла гістарычная памяць! – безапеляцыйна заявіў Корб-Варановіч.

– Гэта таму, што я шаную сваіх продкаў усялякіх! Думаеце, яны ўсе павінны быць героямі?

– Ды каб і былі – вы іх не ведаеце. А прычынай – абьякавасць і непісьменнасць...

Ася адчула, як кроў кінулася ў галаву. Гліняныя медалі, развешаныя на матузках па сценах настаўніцкай хаты, завібрыравалі...

– Прабачце, але калі хто зацыклены на гонары роду – неадменна няздзейснены сам па сабе!

Дзесьці на варыўні імбрык пачаў закіпаць на выключаным агні.

– У такім выпадку лепшыя людзі свету былі такімі няздзейсненымі! А быдла заўсёды самадастатковае...

Валасы графскага нашчадка калмаціліся, як ад ветру. Арсенія так крутанула свае пярсцёнкі, што два зляцелі на стол, грукнулі, закруціліся, быццам хацелі ў паніцы схавацца.

– Мне падалося, ці вы толькі што аднеслі мяне да катэгорыі быдла?

– Гэта не я вас аднёс! Вы разважаеце, як уласціва гэтай распаўсюджанай катэгорыі!

– Вы проста самазакаханы індывід!

– Не пераацэньвайце мяне, мне да вас у гэтым плане далёка...

Ася ўскочыла і зрабіла крок да ворага.

– Вы атрымліваеце задавальненне, калі прыніжаеце людзей! Прызнайцеся!

Кorb-Варановіч таксама ўскочыў, як грэшнік з гарачай патэльні.

– Паверце, таго, хто мае ўласную годнасць, нельга прынізіць! А мяне найбольш раздражняе, калі людзі не цэняць таго, што ім дадзена! Ламаюцца пры першым подыху ветру! У вашых апавяданнях у “Маладосці” было шмат наіву, шмат пачаткоўскага пераймання, але было галоўнае – шчырае жаданне нешта данесці да чытача, здольнасць бачыць тое, што не бачаць іншыя... І куды яно падзелася? Чатыры гады прайшло – што вы напісалі?

Арсенія разгубілася... Корб-Варановіч чытаў ейныя аповеды! За якія самой сёння сорамна...

— А можа, я проста зразумела, што пісьменніцы з мяне не атрымаецца?

— А можа, вам проста не хапае самаахвярнасці? Бог даў здольнасці, але ж развіваць іх цяжка. Славы не чакаецца, грошай не плоцяць... Таму на табе, Божа, назад гэты крыж, у мяне плечыкі баляць!

Каля сядзібы здымалі чарговыя сцэны фільма пра вайну ў адпрасаваных гімнасцёрках, кабанчык Аляўціны Пятроўны дажоўваў вараную бульбачку, усе самалёты з Беларусі ў Турцыю на сёння адляцелі, а Вяжэвіч і Корб-Варановіч так глядзелі адно аднаму ў вочы, што каб між іхнімі поглядамі паставіць шкло – трэснула б... Каламутная, застаялая, старажытная нянавісць віравала ў двух шэрых позірках, Арсеніі падалося нават, што іх з гісторыкам прыцягвае адно да аднаго, як супрацьлегла зараджаныя металёвыя платы... Дзяўчына апамяталася ад таго, што Корб-Варановіч трымае яе за запяспе – няўжо яна замахнулася на паскудніка? – і ягоныя сківіцы спіснутыя да рышэння. І яе ўсю пераварочвае ад гэтага дотыку...

І тут у кішэні гісторыка зайграў паланез Агінскага...

Ася ўжо ведала, што Корб-Варановіч пачуе па сваім мабільніку. Ларыса Пампееўна Александроўская выдала чарговыя рулады. Арсенія пачала супакойвацца. Падабрала са стала пярсцёнкі... Змеявік і кашэчае вока... Вось жа, найшло! Ніколі так не “заводзілася”. Тым больш на старэйшых. Чаму адзін выгляд графскага нашчадка так на яе дзейнічае? Ды і ён на яе спакойна глядзець не можа...

Былая спадарожніца графскага жыцця працягвала спяваць. Вусны Вячкі перакрывіла з’едлівая ўсмешка. Ася зразумела, што раманіст зараз страшэнна злосны, відаць, з-за збою ў развіцці сюжэту.

— І чаму вы развяліся з такой неардынарнай жанчынай? – бязвінным тонам папытаўся Вячка, варта было Корб-Варановічу скончыць песенную размову. Той сабраўся адмаўчацца... Але Скрыніч быў настроены на карыду. Пазаздросціў, ці што, гарачай дыскусіі сваіх спадарожнікаў?

— А гэта ж сюжэт раманау! Маладая жонка-спявачка карысталася вялікім поспехам у прыхільнікаў і калегаў. Творчая натура... Тэмперамент... А муж – у гістарычных архівах корпаецца, амаль што бухгалтар... Нецікава. Яна нават дзяцей ад яго не хацела. І тым болей не цярпела кантролю, абмежавання волі... А ён кахаў, хадзіў следам, упрошваў... А яна співалася, апускалася да выпадковых сувязяў...

Чаму Скрыніч так здэкуецца? За Асю вырашыў заступіцца?

— Не ваша справа! – Корб-Варановіч паставіў срэбны кубак на стол, нібыта ўпячатаў, ажно дзве паловы, змацаваныя гумкай, ссунуліся адна ад адной. Значыць, раманіст патрапіў у самую болевую кропку. – Да вашага будучага твора мае адносіны з Анжэлай не маюць дачынення!

Вусны гісторыка небяспечна дрыжэлі.

— А чаму яна захапілася вобразам Александроўскай? Не якой-небудзь Палінай Віярдо?

Корб-Варановіч збіраў рэшткі ўраўнаважанасці, відавочна не жадаючы раўсці на свайго куміра, як дагэтуль на рэдактарку з “Сокала-прынта”. Ася мімаволі смакавала прыніжэнне графчыка. Вось і пакутуй за гонар роду, як дэклараваў.

— Яшчэ студэнткай Анжэла патрапіла ў майстэрню да славутага скульп-

птарэ Заіра Азгура. Той шукаў мадэль для нейкага афіцыйнага заказу... І да яго вадзілі студэнтак знаёмыя выкладчыкі з тэатральна-мастацкага інстытута, фізкультурнага, ну і з кансерваторыі... А Азгур усіх бракаваў пад разважанні, што ў сучасных жанчын зусім папсаваліся прапорцыі, і не знойдзеш класічнай, гарманічна развітай фігуры... У якасці прыкладу паказваў скульптуру Аляксандраўскай: вось тут утвараецца ідэальна роўны трохкутнік, між смочкамі грудзей і цэнтрам ямінкі пад шыяй... А вось тут залатое сячэнне... Сапраўдная жанчына! Так у Анжэлы і ўтварыўся ідэал...

— Значыць, Азгур і вашу будучую жонку збракаваў... Ну-ну. Цікава, а ў цябе, Ася, падобных комплексаў няма? Як у цябе з залатым сячэннем? Праверым?

Ася ўздрыгнула ад нечаканасці. Гэта да яе? Скрыніч зноў выяўляўся такім самым хамлом, як калісьці на выставе, калі прапаноўваў Асінай сяброўцы наручнікі. Але Арсенія была ўжо памудрэй. Калі Вячка гэтак бессаромна сцябаецца, хоча схаваць нейкія пачуцці. Цікава, што на гэты раз яго так завяло? Іхняя з Корб-Варановічам спрэчка? Проста тое, што не могуць разгадаць таямніцу кубка? А Скрыніч кідаў жорсткія драпежныя позіркі то на Данілу Раманавіча, то на Арсенію, нібыта не мог выбраць, хто з іх болей яму варожы.

Добра, Аляўціны Пятроўны няма, давялі б старую да інфаркту.

— Вячаслаў, перастань! — Арсенія надала голасу належнай упэўненасці.
— Давай вернемся да нашых продкаў.

— Ланцуг роду непарарыўны, як на бачку ад унітаза! — блазнаваў Скрыніч. — Сучасныя нашчадкі мне гэтак жа цікавыя, як і іх продкі. Хаця й дэградавалі, як прапорцыі жаночых фігур. — Скрыніч спыніў позірк на дзяўчыне. Позірк нейкі незразумелы, тужлівы, які не зусім вязаўся з яго здэкліва-паблажлівым тонам. — Пачынаеш пісаць, і не ведаеш, што выйдзе. Цікавая гераіня атрымліваецца ў маім рамане. Строіць з сябе незразумелую інтэлектуалку, а сама ўсё працуе і працуе ў ідэалагічна правільным выдавецтве, дапамагаючы розным Калантаям абгрунтоўваць знішчэнне беларушчыны. Дзіва што ні мужыка ў яе няма, ні таленту...

Корб-Варановіч нешта абурана загудзеў, але Скрыніч як не пачуў.

— Што з такой гераіняй далей рабіць? — Вячка пазіраў спадылба, скрозь чорную грыўку, выгаворваючы словы, нібыта яму было балюча. — Катарсіс ёй арганізоўваць, пераацэнку жыццёвых каштоўнасцяў? Але як? Яна ж нават пакахаць не можа. Чужых пачуццяў у бінокль з трох крокаў не заўважае. Можа, падкажаце, як сюжэт далей карэктаваць?

Арсенія адчула, што ў яе перахоплівае дыханне. За што ён з ёю так? Ды яшчэ на вачах Корб-Варановіча! Не, яна не паддасца! А Скрыніч бязлітасна працягваў:

— Дарэчы, адна наша з табой, Ася, агульная знаёмая, Волечка, памятаеш такую, на незалежнае радыё пайшла! І я ёй усё-ткі даў інтэрв'ю, з задавальненнем!

Гэта ўжо занадта... Адразу граф, цяпер гэты... Гэты... Да якога яшчэ не ўсё перагарэла, не мані самой сабе, малявалася ж, як пасля напісання рамана ўспыхне полымя пачуццяў.

Ася выдатна разумела, што Скрыніч спецыяльна даводзіў яе да зрыву, намацаваючы самае балючае, як і з Корб-Варановічам. Што гэта патрэбна для ягоных пісьменніцкіх маніпуляцый... Але нічога не магла з сабой

зрабіць. Вячка сказаў пра яе праўду. І з гэтай праўдай сядзець тут гэтак жа невыносна, як з самай добразычлівай муміяй...

Не, якія ўсё-ткі ўсе мужыкі сволачы!

Зараз пачнуць супакойваць, абмотваць нератамі слоў, спагонвеку прадназначаных для істэрычных баб, і змусяць адчуць сябе менавіта такой істэрычкай... Ну чаго ты ўсхадзілася, малая, падумаеш, казалі ёй нешта!

Ася паднялася, намагаючыся захоўваць спакой, мармытнула пра тое, што ёй трэба на двор, у сенцах схапіла куртку і... Сутыкнулася на двары з Аляўцінай Пятроўнай, тая нешта пыталася... Потым пачуліся галасы Вячкі і Корб-Варановіча... А рэдактарка ляцела скрозь прыцемак, а ён імкліва згупчаўся, быццам кісель з чарніцаў, які паставілі на агонь. Ляцела з усёй даступнай хуткасцю, на фізкультуры так не бегала, і хваліла сябе за нелюбоў да абцасаў, і абы далей, далей, далей... Мільганула думка: здаецца, аўтобусны прыпынак за сядзібай, ля таго месца, дзе парэшткі зруйнаванай царквы... Ці ходзяць яшчэ аўтобусы, Ася нават не гадала. Каб скараціць шлях, ірванула праз поле, як зацкаваны заяц. Справа бялелі калоны старой сядзібы. Кіношнікі, мабыць, з'ехалі, танка не відно. Удалечыні цягнулася палоска Ваярскага лесу, у якім калісьці жылі яе продкі. А пад нагамі тварылася лясун ведае што – поле толькі здаля здавалася роўным. Арсенія пачала ў прыцемку спатыкацца што ні крок, цяжкія чаравікі-берцы вайсковага ўзору чапляліся за нейкія карэнні... Хутчэй, хутчэй! Тым болей за спінай усё гучней клікалі ненавісных галасы. Хоць скрозь зямлю праваліся – у адчай і безнадзейнасці падумала Ася...

І правалілася.

Раздзел 9. Карнавал пятага кола

Калісьці Дантэ прыдумаў свой план пекла.

У пятым коле, дзе Стыгійскія балаты, Дантэ змясціў душы ўгневаных. Іхнія глоткі забітыя тванню, каб яны не маглі болей лаяцца. Зразумела, пакрыўджаны жыццём фларэнтыец не мог не змясціць туды душы сваіх палітычных праціўнікаў – а няхай ведаюць, як лаяцца ды выганяць з радзімы паэтаў...

Алесь Вяжэвіч быў пэўны, што ў гэтым сырым, як парыжскія катакомбы, катуху любяы палітычныя спрэчкі таксама скончыліся б тванню ў горле, як у пятым крузе дантава пекла. Твані тут хапала. Халодная смярдзючая жыжа – амаль па шчыкалаць... На сценах жывапісных рагі цвілі – Леанарда да Вінчы быў бы ў захапленні. Якія хочаш сюжэты можна ў вычварных пацёках уявіць...

А ён, Алесь, сваю ранейшую камеру, набітую вязнямі так, што на адных нарах даводзілася спаць утрох, лічыў пеклам... Што значыць – усяго два тыдні турэмнага стажу. Усё пазнаецца ў параўнанні. Там хоць нары былі, а тут толькі тры драўляныя цурбаны, ды яшчэ абсечаныя наўскос, каб зняволены не мог прыдрамаць, надзейна седзячы... Ну а што хацець – карцэр! Але тут жа Вяжэвіч успомніў, як яму расказвалі і пра іншыя карцэры, якія тут ёсць... Напрыклад, пра каменны мяшок – нішу ў сцяне, куды ставілі чалавека. Ні рукі прыўзняць, ні выпрастацца... І замыкалі. На суткі, на двое, на трое... Часам – у поўнай цемры, часам проста ў твар свяціла зырка ялампачка... Так, у параўнанні з падобным –

гэты карцар што? Курорт! Праўда, Алесь думаў, што апынецца адзін. І ніяк не чакаў суседа... Ды шчэ якога – сам Леанід Калантай! Былы супрацоўнік наркамату знешніх зносінаў, такі заўсёды элегантны, такі ўсюдыісны, у прэзідыумах ззяў, як новы медаль... І на табе – разам з маладым выкладчыкам педтэхнікума ў карцэры. Праўда, у адрозненне ад Алеся, у якога ўжо пачалі ад холаду нямець босыя ногі, Калантай быў у ботах, ды і фрэнч, хаця брудны і смярдзючы, усё-ткі цяплейшы, чым Алесева кашуля, ды яшчэ ўся парваная падчас апошняга допыту. Алесь мімамолі завёў руку за спіну, памацаў шнары – ці ўсё яшчэ сочацца крывёй... Аднакамернік зараз жа пачаў выказваць спачуванні і абурэнне на адрас недазволенага метадаў следства... Алесь абмежаваўся кароткім:

– Нічога, разбярэцца...

У пятым коле гняўлівым словам няма месца. Усё-ткі два тыдні – таксама тэрмін для не зусім дурнога чалавека, каб засвоіць такія-сякія правілы выжывання... У тым ліку як паводзіцца з такім занадта балбатлівым і вальнадумным суседам, якому дужа карціць дамагацца тваёй шчырасці.

Та-ак, нагледзеўся за два тыдні... Алеся й цяпер перасмыкае, калі ўспамінае спухлы ад пабояў, зарослы шчэцію твар Міхася Зарэцкага, ці падбітыя вочы і ссутуленую па-старэчы постаць свайго былога дэкана... Таму адбілі ныркі, і ўвогуле ўсё адбілі так, што той па-сабачы скавытаў ад болю, калі трэба было справіць малую патрэбу. А ў першы дзень Алесева зняволення ў іхнюю камеру шпурнулі чалавека толькі што з допыту. Увесь збіты, скрываўлены, няшчасны мог толькі мыкаць і хапацца за вушы рукамі з садранымі пазногцямі... Пасля Алесь даведаўся, што следчыя любілі гэтым завяршаць допыты – у вушы паддоследнага ўстаўлялі зробленыя з аркушаў паперы рупары і штомоцы крычалі, змяняючы адзін аднаго, гадзінамі... Алесь толькі са словаў іншых з жахам усвядоміў, што гэты напалову сівы небарака – паэт Міхась Чарот, чые партрэты школьніцы па ўсёй Беларусі мройна ўклеівалі ў свае альбомы...

Якім ён сам стане праз яшчэ пару тыдняў? Месяц? А мо і год такога пекла? І бацька не вылечыць... Але няхай з ім зробіць што заўгодна – абы сюды не патрапіла Вераніка... Абы не зачэпіла яе гэтая крываваая віхура... Як яна там з дачушкай? Ірынка... Маленечкая, бялявенькая, а як хораша таньчыць!

Самае страшнае для Алеся было – сустракацца на допытах са сваімі сябрамі і чуць з іх разбітых вуснаў, што ён, Алесь, нацыянал-фашыст і вербаваў іх у антысавецкае падполле, якое ачольвалі Гікала, Галадзед, Чарвякоў і Жылуновіч. Алесь зрываўся, пярэчыў, абураўся... Неабламаны яшчэ! Таму й апынуўся тут, у карцэры. А цяпер, успомніўшы пра Вераніку і дачку, уявіў: калі б іх сюды прывялі, пад рулі наганаў, пад бізуны... а такое было цалкам магчыма... Ці ўстаяў бы ён? Ці адмовіўся б даваць паказанні на сяброў?

Засталося спадзявацца, што Вераніка праявіла мудрасць і зрабіла, як ён наказваў: жыве на кватэры ў Кунцаўшчыне, пры школцы, дзе выкладае, сюды нават не сучацца, і як мага хутчэй падала на развод...

Вязэвіч успомніў іхняе неверагоднае вяселле сем год таму і сумна засмяўся... Ён тады шчыра верыў, што іхні шлюб зберажэ яе ад цікаўнасці органаў! Наіўны!

Калантай адразу ж пачаў распытваць, што развесяліла суседа? Што

ён такое прыпомніў? Можа, нешта з банкету з нагоды 30-годдзя творчай дзейнасці Якуба Коласа? Вяжэвіч жа там быў?

— Не памятаю... — прабурчэў Алесь і паспрабаваў падціснуць пад сябе змерзлыя ногі, уладкаваўшыся на хісткім цурбанчыку. І як тут спаць? А ўжо двое сутак сна і ў адным воку не было...

Раптам да дзвярэй карцэра падышлі, нехта зазірнуў у закратаванае вакенца, забразгалі засовы...

— Устаць, падлы!

Вяжэвіч не паверыў бы сваім вачам, каб за гэтыя дні не ўпэўніўся, што тут магчыма ўсё. У камеру штурхнулi высокага плячыстага дзядзьку з упартым ілбом і фанабэрыстым поглядам шэрых вачэй. Апанас Іванавіч Корб-Варановіч! Былога дацэнта добра патрапала турэмная машына. Ён таксама быў босы, у адной парванай кашулі нявызначальнага колеру, уся ў закарэлай крыві і брудзе. Нагавіцы таксама ператварыліся ў вартыя жалю ашмёткі. Што Алесь ўразіла ў знешнасці былога выкладчыка – калісьці цёмныя валасы як прысыпанья снегам, і адраслі да плеч, неахайная барада, ледзь не як у Рабінзона Круза. Толькі трымаецца па-ранейшаму ганарыста, хаця фанабэрыя змяшаная з панурасцю. На Вяжэвіча ледзь зірнуў... Падобна, усё яшчэ ненавідзіць. Пятае кола пекла – як раз для гняўлівых.

Леанід Калантай радасна падскочыў да новага суседа:

— Апанас! Вось не чакаў цябе тут пабачыць! Ты ж нібыта на пасяленні ў Ханты-Мансійску... Якім чынам? І адразу ў карцэр... Ну, характар у цябе не змяніўся... Зараз усё раскажаш... Чакай, мэблю табе пастаўлю... Якраз і былы вучань твой тут, пазнаеш?

Пакуль Калантай мітусіўся з так званай мэбляй, Корб-Варановіч, які дагэтуль не зрабіў і спробы прывітацца з Алесем, сустрэўся з тым позіркам і запытальна кінуў у бок былога сябра і дарадчыка. Алесь, зразумеўшы, крануў пальцам вусны... Дзяцел побач, заторкніся, салоўка. Нечакана Корб-Варановіч слізнуў у бок Калантая і, пакуль той быў павернуты да яго спінай, націснуў яму некуды на шыю... Былы супрацоўнік наркамату знешніх зносінаў змоўк на паўслове, як выключанае радыё, і ціха споўз на мокрую цэментавую падлогу. Корб-Варановіч акуратна прыўзняў яго, пасадзіў проста ў лужыну, прыхінуўшы да сцяны.

— Ну, вось, з гадзінку часу ў нас ёсць...

І працягнуў Вяжэвічу руку.

— Вітаю!

Алесь агаломшана паціснуў руку былому апаненту. Першы і апошні раз у жыцці.

— А што вы з гэтым... Калантаем... зрабілі?

Корб-Варановіч усміхнуўся ў бараду і ўсеўся на вызвалены цурбан, нібыта на каралеўскі пуфік.

— Крымінальнікі навучылі. Ачуняе і нічога не ўспомніць.

Алесь не стаў распытвацца, дзе гэта выхаванец акадэміка Карскага змог пераняць крымінальны досвед. Абодва нейкі час памаўчалі – і столькі змясцілася ў гэтых некалькіх хвілях маўчання, што яны здаваліся незносна цяжкімі, бы кроплі лавы.

— Як ваша жонка? – парушыў маўчанне Корб-Варановіч.

— У Кунцаўшчыне... Дачцы пяць гадоў... — лаканічна адказаў Алесь.
— А вашыя як?

— Марына да мяне ў Саратаў прыехала, хоць я і быў супраць. Калі мяне ў Ханты-Мансійскую вобласць саслалі, у Югру, таксама ірвалася за мною... Але туды сваякам дарогі няма – на шчасце. Хаця Марына ледзь не прабілася. Уяўляеце, да самага лагера дайшла, дзесяць вёрст па тайзе, нават пасылку з сухарамі і цыбуляй нейкім цудам мне перадала. Яна ў мяне адчайная... Зараз, напэўна, у Ленінград вярнулася з Паўлікам. Я два гады быў у лагерах. Лес валілі...

Корб-Варановіч глядзеў на свае рукі... Алесь таксама зірнуў і жахнуўся: у былога дацэнта не хапала двух пальцаў, а тыя, што засталіся, належалі ніяк не чалавеку разумовай працы. Пазногці абламаныя, чорныя, скура парэпаная...

— Пальцы я адмарозіў, — проста патумачыў Корб-Варановіч, не ўдаючыся ў падрабязнасці.

— Але да лагераў вы ўсё-ткі сталі прафесарам?

— Так, і нават загадчыкам кафедры пабыў у Саратаўскім універсітэце. А вы?

— Я тры гады як выкладаю ў педтэхнікуме, — ціха прамовіў Алесь, і нязжытая туга па тым, іншасветным, жыцці сціснула сэрца.

— Ведаце, некаторы час маім падначаленым быў Ластоўскі, яго таксама саслалі, — Корб-Варановіч сумна ўсміхнуўся. — Я тады яшчэ не перагарэў, напісаў заяву на звальненне... Не хацеў працаваць з ім побач.

— Разумею... — апусціў галаву Алесь.

— Дзіўна, — да Корб-Варановіча вярнуўся з'едлівы тон. — І вам болей не хочацца адправіць мяне ў накаут?

— Гэта і без мяне ёсць каму тут рабіць, — адказаў Алесь, і абодва горка засмяліся.

— Чым гэта скончыцца? — раптам вырвалася ў Алеся. — Чаму так усё?

— Т-с-с... — прашыпеў Корб-Варановіч. — Ад такіх пытанняў адразу намагайцеся пазбавіцца. І ў думках, і ў размовах. Табу! Пасля... тыя, хто выжывуць, пачнуць шукаць адказы. Я спадзяюся – што пачнуць... Магчыма, вы будзеце сярод іх, Алесь. А для мяне ўсё скончана. Я адсюль не выйду.

Вяжэвіч зразумеў, што пярэчыць і сучыцца не выпадае. Суразмоўца проста ўпэўнены ў тым, што гаворыць.

— Я – як вы з сябрамі і прадказвалі – іду ў іх як вялікадзяржаўны шавініст, а заадно агент японскай разведкі. А вы? Нацыянал-фашыст? Агент дэфензівы? Што ж... У мяне ў бараку быў выкладчык лаціны, які прызнаўся на допыце, што ён агент Карфагену і Вавілонскага царства. Каму справа? Трэба ўсвядоміць, што адпаведнасць нашых прызнанняў ісціне і шчырасць нашых раскайванняў насамрэч не маюць ніякага значэння. Мае значэнне толькі колькасць выкрытых ворагаў і “расколатых” вязняў. Вы чулі, Вяжэвіч, што новы кіраўнік беларускага НКУС Берман загадаў, каб тут кожны дзень вымагалі прызнання ад аднаго-двух арыштаваных? Любымі сродкамі. Так што адзінае, што магчыма ў такой сітуацыі – пацягнуць за сабой паменей людзей.

Корб-Варановіч раптам зайшоўся ў прыступе пакутлівага кашлю, і Алесь зразумеў, які суразмоўца насамрэч выснажаны і змучаны. На адной фанабэрыі трымаецца... Вось жа – у карцэр загрымеў. А можа, гэта называецца пачуццё годнасці?

Тут такога панятку няма.

Былы дацэнт перастаў перхаць, дыханне вырывалася з ягоных грудзей з нядобрым свістам. Але Варановіч не рабіў нават спробы прыўзняць з халоднай вады пасінеल्या ногі.

— Слухайце, Алесь... У нас мала часу, і калі ўжо ўдалося хоць крышачку выйграць яго ў гэтых... Я павінен распавесці... тым болей шанец у вас сапраўды ёсць – ваш бацька на добрым рахунку ў наркамаце, я ведаю... Бо тое, што я мушу расказаць, закранае і вас. Вы – Вяжэвіч. Вы з Ройна.

— Ды я сто гадоў у тым Ройна не быў! – запырэчыў Алесь.

— Не важна... У вашай сям’і захоўваецца палова старажытнага срэбнага кубка...

— Адкуль вы ведаеце? – падазрона спытаў Вяжэвіч.

— У маім родзе таксама захоўваецца такая палова. Пацір, рассечаны мячом і аддадзены нашым продкам на захаванне. Насамрэч гэта – ключ... Ключ ад той самай таёмнай царквы, пра якую ўсе пыталіся.

— І... дзе яна? – схаладнеў Алесь. А раптам стукач – не толькі Калатай, але і дацэнт, дакладней, прафесар? З чаго б такая шчырасць? Але Корб-Варановіч цвёрда адказаў:

— Прабач, я не скажу табе, як туды патрапіць. Не ў тым мы месцы, каб грузіць адно аднаго небяспечнымі звесткамі. Усё роўна што валіць свае куфры з уласнага прабітага чоўна на іншы, у якім не меншая прабоіна. Але нехта яшчэ павінен ведаць... маю гісторыю... Я не хачу зносіць яе з сабой у магілу. Сябру было б распавесці цяжэй... А вы і так пра мяне не-маведама што думалі, якія ўчынкі прыпісвалі... Вас не ўразіць ніякае маё злачынства... Чакай, праверу, як наш сябар пачуваецца.

Дацэнт прайшоўся, хлюпаючы босымі нагамі па вадзе, да Калантая, што мірна прытуліўся да сцяны, памацаў...

— Дрыхне...

Забраўся на свой цурбанчык, правёў рукамі па твары.

— Проста слухай і нічога не пытайся. Я зараз скажу... пакуль магу... І болей да гэтай тэмы мы ніколі не вернемся, нават калі і будзе магчымасць. Гэта было ў 1919 годзе. Клецк пераходзіў з рук у рукі, я быў то чырвонаармейскім упаўнаважаным, то настаўнікам мясцовай гімназіі, то “старэйшым ваўкалакам” у атрадзе Карыбутовіча... Што вы так на мяне глядзіце? Апануў мундзір месяцы на тры... Лаўрын Карыбутовіч мог завабіць. Распавядаў пра ВКЛ, пра дух беларускай вольнасці, пра аднаўленне Беларусі ад мора да мора... Марку трымаў, маўляў, “ваўкалакі” – гэта вам не савінкаўцы і не балаховічаўцы, а вы-сакародныя беларускія ваяры, абаронцы простага люду. Але аднойчы я даведаўся, што некалькі чалавек з нашага атрада, а там жа шваль усялякая прыбівалася, самавольна спрычыніліся да пагрома, што ўтварыла іншая банда... А я гэтую жывёльную нянавісць да іншаверцаў проста не зношу. І на месцы Карыбутовіча расстраляў бы паганцаў, як толькі даведаўся. А ён проста адчытаў іх... Нешта тлумачыў пра талерантнасць у новым Вялікім княстве, якое абавязкова будзе створанае... Вядома – не хацеў аслабляць атрад. Але ягоныя высокія словы назаўсёды страцілі для мяне прывабнасць. Я сышоў ад тых “ваўкалакаў”... Пасля на нейкі час паверылася, што пры бальшавіках магчыма нацыянальнае адраджэнне. Марына нарадзіла... А ў атрадзе Карыбутовіча мяне лічылі дэзерцірам. Асабліва пагарджаў мною Марынін брат, Сяргей Паўлючыц.

Яму было сямнаццаць, усе рэвалюцыі свету трымаліся менавіта на такіх юнаках... Ён шчыра верыў ва ўсё, што прамаўляў Лаўрын, і не даваў веры таму, што магло збіць з яго атамана німб. Сяргей з Марынай разам гадаваліся, і жонка вельмі ім даражыла. Апекавалася амаль памацярынску. І вось, калі ўжо ўсталявалася савецкая ўлада, і я на нейкі час пераехаў з жонкай і дзіцем у Ройна, вядома, каб быць падаль ад сведкаў, якія маглі здаць мяне ЧК, да мяне ўночы, крадма прыйшоў Сяргей... Каб не безвыходнае становішча – нізавошта не наведаў бы здрадніка. Але іх засталіся шасцёра з атраду, яны аказаліся якраз у маіх ваколліцах, і іх абклалі, як ваўчыную зграю, а ў іх меліся параненыя... Сяргей неяк чуў мае разважанні пра родавыя таямніцы, пра старажытныя дакументы, якія я знайшоў, звесткі пра таемны храм, у якім хаваліся інсургенты – Варановічы... Чуў, як я зачытваў легенду, якую меркаваў уключыць у будучы зборнік... Карацей, ён запатрабаваў, каб я адкрыў ім шлях у падземнае сховішча. Дарэмна я папярэдзваў, што гэта небяспечна, што ў тым сутарэнні гадоў пяцьдзесят ніхто не быў, ад часоў апошняга паўстання, і механізм, які адкрывае дзверы, можа быць папсаваны... Ён абазваў мяне баязліўцам. Пагражаў, што прывядзе ўсіх сюды, яго сястра абавязкова іх схавала. І я... навучыў яго. Я хацеў, каб ён сышоў... Каб усе яны пакінулі нас у спакоі. Раз і назаўсёды. Ён паабяцаў гэта – нават у выпадку няўдачы са сховішчам. І я даў яму ключ... Разумеце, каб адкрыць дзверы, патрэбны цэлы кубак... Тады яшчэ я не ведаў, дзе можа захоўвацца другая палова. Ды і каб ведаў – застрэліўся б, не пайшоў да Вяжэвічаў. Але нашы продкі дарэмна былі ўпэўненыя ў непаўторнасці кожнага свайго вырабу. Не так цяжка было сагнуць з мосенжу нешта падобнае да падстаўкі таго паціру, дакладна тых самых памераў. Сам я дзверы не адмыкаў, не да таго было, толькі месца знайшоў. І ніхто ў цэлым свеце болей пра гэтае месца не ведае. Я ўручыў яшчэ Сяргею трохі прыпасаў і пастараўся выкінуць гэты візіт з галавы. Я быў пэўны, што дзверы яны не адчыняць.

Я мог пайсці праверыць іх сховішча назаўтра... Праз дзень... Праз тыдзень... Але я не пайшоў. Марына ляжала з бранхітам, маленькі Паўлік патрабаваў догляду... Новая ўлада апантана шукала ворагаў, а мы ж былі “быўшыя”. Нашчадкі граф’ёў. Адсочваўся кожны крок. Я меў некалькі непрыемных візітаў да чэкістаў. Хаця... ніякія апраўданні тут не дарэчы.

Праз месяц Марына папыталася, ці не чуў я штосьці пра Сярожачку. І я сказаў – “Не”. Узяў кошык для грыбоў дзеля апраўдання вандроўкі і адправіўся... туды, дзе сховішча.

Яны ўсё-ткі адчынілі дзверы... Замураваны князь адгукнуўся на іх просьбу. Але выйсці назад не змаглі. Яны дасюль ляжаць там разам з таямніцай нашага роду. І ляжаць будуць павек. Так, я ведаю, што мусіў іх выпягнуць, пахаваць па-хрысціянску... Хаця б забраць іхнія дакументы... Але я... не змог. Учыніў, як апошні баязлівец – замкнуў сутарэнне і сышоў.

Я нікому нічога не сказаў, тым болей жонцы. Ці мала чалавек гінула ў тых віхурах? Але мне цяпер паміраць з гэтым. Святара тут не прадугледжваецца, так што... Вось мая споведзь. Калі выйдзеш адсюль, раскажы ўсё Марыне. Так, гэта жорстка... Але хай яна ведае, што жыла ўвесь гэты час з нявартым чалавекам. Ёй будзе лягчэй перажыць маю смерць і знайсці сваё шчасце з іншым. Будзе каму па-хрысціянску спамянуць загінулых.

А калі яна мяне прабачыць – маёй душы будзе так лёгка, як не было тут, на зямлі. Бо я ўжо амаль дваццаць гадоў уяўляю сабе, ледзь не штоночы, як яны там паміраюць...

Корб-Варановіч зноў закашляўся, і Калантай заварушыўся, неўразумела азірнуўся, стаў на ногі... Ён быў малы, лысы, мокры і разгублены.

– Ну ты, браце, і спіш! – удавана весела прамовіў дацэнт, здушыўшы кашаль. – Сеў проста ў лужыну – і захроп. Тут такія парушэнні дысцыпліны праходзяць?

Калантай злосна азірнуўся на Вяжэвіча, на былога сябрука, на ўласныя мокрыя штаны... Пацёр шьцю... І адчайна застукаў у дзверы, увесьчасна кідаючы позірк на Корб-Варановіча, нібыта чакаючы, што той зноў яго ўкладзе спаць.

У камеру ўварваліся трое.

– Ты, і ты! – чарнявы вартаўнік тыцнуў пальцам на Калантая і Вяжэвіча, – На выхад! А ты, контра, сядзецц! – раўнуў у бок Корб-Варановіча.

Былы дацэнт і ягоны былы вучань не развіталіся нават позіркамі. Няхай каты застаюцца ва ўпэненасці, што шавініст і нацыяналіст па-ранейшаму варагуюць.

Турма жыла сваім нялюдскім жыццём, напоўненым болям, нянавісцю і крыкамі. Калантая павялі далей па калідоры, а Вяжэвіча ўпіхнулі ў маленькі пакой справа. Кінулі чаравікі, чыстую кашулю, пінжак... Нават кальсоны. Прынамсі, падлога тут была сухая, і замест цурбаной – нары... Алесь з задавальненнем расцёр знямелыя ногі. Пераапануўся, абуў чаравікі – якраз па памеры... Прайшла гадзіна, дзве... На якое кола дантава пекла яго кінуць далей? Дзверы расчыніліся, вязня зноў некуды павялі, цяпер ужо на другі паверх. Тут былі не камеры, а кабінеты. Зноў допыт? У пакоі, утульным, цёплым, нават з парцерамі на закратаваных вокнах, з паркетнай падлогай і ляпнінай на столі насустрач падняўся з крэсла турэмны лекар.

– Тата!

Старэйшы Вяжэвіч змрочна глядзеў на сына.

– Падпісвай пратакол, і пайшли...

– Які пратакол? Куды... пайшли?

Справа, за пісьмовым сталом, сядзеў малады нкусавец, сыты, як млынарова карова, і з засяроджаным выглядам чытаў нейкія паперы. Ён і падазваў Алесь.

– Вось тут распішыцеся.

Вяжэвіч недаўменна наблізіўся. Схіліўся над аркушамі... Гэта была распісаная па рэпліках ягоная нядаўняя размова з Корб-Варановічам.

– Давай, Алесь, падпісвай... Цябе вызваляюць, – адрывіста прагаварыў старэйшы Вяжэвіч.

Увушшу выкладчыка педтэхнікума зашумела, нібыта зноў нехта роў яму ў вушы праз папяровыя варонкі.

Вось чаго ён чакаў дзве гадзіны – пераздымалі стэнаграму!

– Я не хачу...

– Заткніся! – скрозь зубы прашыпеў лекар і сілай уклаў у руку сына пяро. – Удалося паўдзельнічаць у раскрыцці ворага – радуйся. – І дадай яму на вуха амаль вязгучным шэптам. – Калі табе на нас з маці напляваць, падумай пра жонку з дзіцем. Ну!

Алесь падалося, што зямля сыходзіць з-пад ног. Так і бачылася, як

Корб-Варановіч, прачытаўшы імя пад пратаколам, крывіць вусны і шыпіць з пагардай: “Вяжэвічы...”

І цяпер ён цалкам будзе мець падставу адносіцца да іх з пагардай... Але як жа гэта?... Няўжо сусед па карцэры іх з прафесарам падмануў?

А гэта выйспе...

— Няхай Калантай падпісвае.

— Пры чым тут ён? Калантай абмішурыўся, як дурань, — патлумачыў з брыдкай усмешкай нкусавец. — Даў сябе адключыць гэтаму белагвардзейцу... Так што ваша дапамога неацэнная, Вяжэвіч. У тым карцэры акустыка добрая, але мы не ведалі дакладна, хто праб’е гэтага хітравана на шчырасць: былы сябар ці былы вораг. Колькі гадоў не маглі раскалоць яго наконт бандыцкага логавішча! Трымаўся, як сталёвы, некаторыя следчыя нават паверылі ў версію наконт “проста легенды”. І вось, калі ласка — за паўгадзіны вам удалося! — нкусавец пакруціў светлавалосай галавой, як быццам яму далі пакаштаваць нешта смачнае. — Вядома, шкада, падрабязнасцяў не выцягнулі... Але гэта ўжо справа тэхнікі. Цяпер расколем суку, як гнілы арэх! Але ж трэба, як гэты ваш контрык... сваіх жа... ажно шэсць штук умарыў!

Службовец шчыра зарагатаў. Алесь зразумеў, што з ім ужо гавораць, як са сваім...

— Дык навошта вам тое сховішча?

— На то! — важка адрэзаў следчы. — Вораг — нават мёртвы застаецца ворагам. Дакументы пры іх нейкія будуць. Асобы ідэнтыфікуем. У кожнага ж сваякі, злачынныя сувязі... Гэта, таварышы, раскрыццё цэлай банды!

Тлусты твар нкусаўца свяціўся ад шчасця.

— Трэба толькі твая паловы кубка канфіскаваць... Вы ўжо пашукайце ў сваіх сямейных хованках.

Лекар схопіў сына за бязвольную руку з заціснутым пяром і гвалтам змусіў паставіць нейкую закаручку.

— Пайшлі!

Алесь ачомаўся і кінуў пяро, як гадзюку:

— Сволачы! Я ніколі...

І сагнуўся напалам, бо бацька моцна ўдарыў пад рэбры.

Лекар трымаў сына ў абдоймах і цягнуў да выхаду.

— Усё нармальна, таварыш лейтэнант! У яго шок...

— Ну, шок дык шок... — абыякава пагадзіўся нкусавец. — Падлячыце, і будзьце гатовыя. Калі што, мы яшчэ звернемся да паслугаў вашага сына. У яго добра атрымліваецца.

Ужо ў калідоры Алесь упаў на калені і захлынуўся плачам.

Гэта было дзевятае кола пекла. У якім умярзалі ў лёд здраднікі.

Маладая прыгожая жанчына гадоў пад трыццаць стаяла ў чарзе, прыціскаючы да грудзей невялікі клунак. Залатая каса жанчыны была ўкладзеная каронай вакол галавы, зялёная сацінавая кофточка з белым каўнерыкам, строгае спадніца і туфлікі-лодачкі вельмі пасавалі б настаўніцы... Магчыма, жанчына і была настаўніцай — разумны, строгі выраз гожага твару, горка падціснутыя вусны, стомленыя вочы. І ганарыстая пастава. Нягледзячы на тое, што ў чарзе жанчына прастаяла ўжо пяць гадзінаў, а перад гэтым прайшла пешкі кіламетраў дзесяць, ажно з Кунцаўшчыны, для чаго давялося падымацца зацемна.

У гэтым натоўпе ніхто не спяшаўся. Не абураўся, не спрабаваў пралезці наперад. І складалі яго адны жанчыны – старыя, маладыя, былі і дзеці... Усе з клуначкамі, усе маўклівыя і спалоханыя...

У прынцыпе, да чэргаў у гэтым горадзе даўно ўжо прывыклі. Па селядцы, па хлеб, па запалкі, па паркаль... Дзесяць год таму ў паэтычным зборніку “Угрунь” цяперашняга намесніка старшыні Саюза пісьменнікаў БССР Алеся Александровіча быў надрукаваны нават верш пра гэтую з’яву:

“Холадна. Застыў
Шумлівых вуліц гул.
Бягу ў каператыў
раней заняць чаргу.
Поўна галава
Радасці, надзей.
Будуць выдаваць
Воблу і алей.
Вогнішча расклалі.
Холадна. Мароз.
Рана паўставалі.
Выцягнуўся “хвост”.
Дзе там пералічыш,
Абіраюць голь:
Выдаюць сярнічкі,
А хаваюць соль.
Пішуць для парадку,
Крэйдаі, як па норме:
На грудзях, на латках,
Кожнаму свой номер.
І ў мяне дзясяты,
А прыйшоў другім.
Хочацца дахаты.
Сперажэш чаргі.
Сонца разбудзіла
Прозалаць-зара,
І мяне змяніла
Замярзаць сястра”.

А пару дзён таму паставілі пытанне аб вывадзе Александровіча са складу праўлення Саюза пісьменнікаў. А яшчэ перад гэтым перарэзаў сабе горла, праўда, не да смерці, старшыня праўлення Саюзу пісьменнікаў Міхась Клімковіч. Кажуць, не вытрымаў, як намеснік яго выкрываў на сходах.

Але гэтая чарга была не па селядцы і не па алей. Яе хвост пачынаўся дзесьці на Камсамольскай, а “галава” заканчвалася ля Жоўтага дома, наркамату ўнутраных справаў, ля вакенца, праз якое прымалі перадачы для арыштаваных. Акенца часта зачынялася, і тады па чарзе праносіўся як бы агульны ўздых расчаравання і трывогі. Часам у кагосьці перадачу не прымалі... Тады мог пачуцца альбо лямант распачы, альбо плач палёгкі – гледзячы, па якой прычыне адмовілі... Але зараз жа ізноў запаноўваў парадак і цішыня.

Жанчына з залатою касой стомлена пераступіла з нагі на нагу. Дома засталася маленькая дачушка, на міласэрную суседку. Таму трэба абавязкова паспець закупацца гасцінцамі, у тым ліку і для дабрадзеякі...

Радзіё на слупе азвалася бадзёрым маршам.

“Менск сустракае савецкіх герояў! Заўтра на святочных вуліцах сталіцы Беларускай Савецкай Соцыялістычнай Рэспублікі можна будзе пабачыць гераічных лётчыкаў Чкалава, Байдукова, Беякова, якія едуць у Маскву,

здзейсніўшы свой беспрыкладны палёт. Лепшыя прадстаўнікі беларускага народу будуць удастоеныя гонару сустрэцца з экіпажам самалёта Валерыя Чкалава...”

Голас дыктара, глыбокі прыгожы барытон, гучаў так аптымістычна, што хацелася зараз жа бегчы на вакзал і займаць чаргу, каб сустракаць герояў...

Але з гэтай чаргі ніхто не скрануўся.

— Значыць, заўтра перадачы не будуць прымаць... — прашасцела наперадзе. Жанчына ў белай хустцы ледзь варушыла збялелымі вуснамі.

— Чаму? — перапытала яе суседка, заплаканая маладзенькая дзяўчына ў моднай сіняй сукенцы і бярэціку.

— Ну як жа ж — прыедуць героі, а тут мы стаім праз увесь праспект... Разгоняць, як відаць...

Яшчэ адна кабета, немаладая, шыракакостная і змрочная, прамовіла нават з нейкім выклікам:

— А чулі, два дні таму Галадзед застрэліўся?

— Што, і ён? — здзівілася жанчына ў белай хустцы. — Чарвякоў жа таксама застрэліўся... Ва ўласным кабінэце.

— І Гамарнік... І былы старшыня саўнаркаму Адамовіч... — пацвердзіла змрочная кабета.

— Сціхніце! Пасаромеліся б антысавецкія размовы весці! — гэта завішчэла пані ззаду, якая абчапіла сваю белую блузку значкамі Мопра і Асавіяхіма, нібыта западозраны ў блюзнёрстве абвесіўся крыжамі ды іконкамі. — Правільна вашых сямейнікаў пасадзілі! Усе вы антысавецыкі!

— А ты сама чаго тут стаіш? Тваіх не пасадзілі? — злосна спытала змрочная.

— У нас памылка! Хутка разбяруцца.

— Чакай, чакай, дурніца... Дачакаешся! Не нашым носам маліну дзяўбаць.

Але з усіх бакоў на дыскусійніц спалохана зашыкалі...

Жанчына з залатой каронай кос сцішана ўздыхнула і прыціснула мацней клунак. Хоць бы ўдалося дастаяцца да вечара...

— Вераніка?

Невысокі, ніжэйшы за жанчыну на паўгалавы, шчуплы мужчына ў вайскавай новенькай форме пазіраў запытальна-паблажліва хуткімі шэра-зялёнымі вачыма, як пакрытымі плёнкай алею. Яго боты блішчэлі, як медзь духавага аркестру.

— Прывітанне, Хведар, — стрымана адказала жанчына. — Ты што, працуеш там? — кінула наперад, у бок Жоўтага дома.

— Ну чаму абавязкова там? — усміхнуўся мужчына, энергічна махнуўшы рукой, і Вераніка згадала ягонае студэнцкае прозвішча “Вятрак”. — Я ў міністэрстве знешніх зносінаў.

— Пад часам таварыша Калантая? — з ледзь заўважнай непрыхільнасцю прамовіла жанчына. — Ён жа так табою апекаваўся...

— Я не маю нічога агульнага з грамадзянінам Калантаем, — холадна прамовіў мужчына. — Ён аказаўся добра замаскаваным ворагам, трацкістам, і зараз знаходзіцца пад следствам.

— І ты, Хведар, вядома, дапамагаў выкрываць ворага? — вельмі спакойна спытала-сцвердзіла Вераніка.

— Вядома, я праявіў пільнасць, — адвёўшы вочы, згадзіўся Хведар і зараз

жа ажывіўся: — А хочаш, дапамагу табе? Ты ж Алесю перадачу прынесла? Вось і перадамо без чаргі. У мяне там добрыя знаёмыя... Пайшлі!

Вераніка з няёмкасцю азірнулася. Кабеты побач пазіралі з зайздрасцю, а некаторыя і з непрыхаванай злосцю. Веры гэтаму... ветраку... няма ніякай, але дзеля Алеся...

— Добра, пайшлі!

Радые працягвала трансляваць маршы. Па праспекце Сталіна ішлі вясёлыя людзі, моладзь у талстоўках і футболках, са значкамі, з марозівам... Служачыя з парусінавымі і скуранымі партфелямі... Шнырылі піянеры з плакатамі “Купляйце білеты 4-й рэчавай латарэі дзеткамсіі пры УЦВК!”... Ва ўсіх было цікавае, скіраванае ў непазбежную светлую будучыню, жыццё. Ніхто не звяртаў увагі на ланцуг панылых жанчын на ўзбочыне праспекту.

— А я цябе папярэджаў, Веранічка, — спачувальна прамовіў Хведар. — Папярэджаў... Вось і дачакалася.

Вераніка збіралася нешта адказаць, і, магчыма, непатрэбна рэзкае, але яны ўжо апынуліся перад уваходам у дом, які месцічы лічылі за лепшае нават не згадваць, як смяротную пошасць. Хведар паказаў пропуск вартавому чырвонаармейцу. Той узяў пад казырок, і Вераніка апынулася ў вестыбюлі, прыкрашаным белымі калонамі, чырвонымі сцягамі і партрэтамі Сталіна, Леніна і Дзяржынскага. Нічым не адметная зала ўрадавай установы. Толькі больш нідзе не было б гэтак страшна і прыкра. Дзесьці ў нетрах гэтага будынку зараз знаходзіўся Алесь Вяжэвіч...

— Давай сюды свой клунак... Пачакай мяне трохі, — уладна распарадзіўся Хведар і знік за прахадной з жалезнай “вяртушкай”, якую таксама ахоўвалі пільныя таварышы. Вераніка глядзела на чырвоны сцяг, устаўлены ў адмысловую падстаўку, з вышытымі на ім залатымі літарамі, і паўтарала ў галаве ціхія вершы:

“Пра чырвоную хустку на косах тваіх залатых
Я хацеў расказаць табе казку, ды словы забыўся.
Іх забраў у мяне сумны вецер, як я, малады,
І да зоркі каханай аднёс, з зоркай ён ажаніўся”.

Як гэтыя вершы ляў Аўтух Папара, пачуўшы за сяброўскім сталом! Дэкадэнцтва, буржуазны сентыменталізм... У часопісы Алесь нат не думаў несці, ведаў, што таксама толькі аблаюць. А Вераніцы падабаліся ягоньыя такія радкі. Вось толькі ці не яны паспрыялі таму, што яна гэтыя дні правяла ў страшнай чарзе!

Праўда, і Аўтух арыштаваны. Не ўратавалі паэмы пра станкі...

— Вераніка, хадзі сюды! — Хведар махаў рукою з-за прахадной.

...У невялічкім пакоі з закратаваным вакном на другім паверсе Жоўтага дома было зусім не страшна. Звычайны кабінет, якіх шмат. Парцьеры на вокнах і ляпніна на столі. Мажны службовец прыўстаў з-за пісьмовага стала і расплыўся ва ўсмяшцы:

— Вось якая вы, чароўная Вераніка! Вераніка Змітраўна Вяжэвіч, у дзявоцтве Манцэвіч. Не, не хвалюцца, дапытваць вас ніхто не будзе. Зараз вызвалю кабінет, каб вы маглі вольна пагутарыць са старым сябрам. Настойліва раю прыслухацца да слоў таварыша П’янкава. Ён жадае вам толькі добра, Вераніка Змітраўна.

Падмігнуў Хведару і выйшаў.

Хведар адразу замітусіўся, падсунуў да стала крэсла...

— Садзіся, Веранічка! Гарбаты хочаш?

— Хведар, навошта ты мяне сюды прывёў? — холадна, стараючыся, каб голас не дрыжэў, папыталася жанчына.

— Ты ж чула — пагаварыць, раз ужо надарыўся выпадак. Ты ж мяне ў госці не пускаеш...

— Мы даўно ўсё між сабой перагаварылі, Хведар. Я замужам, у мяне дзіця, і ты нібыта ажаніўся.

П'янку ўсеўся за пісьмовы стол, паклаў перад сабой счэпленыя рукі, якія так і намагаліся зноў разганяць паветра.

— Абставіны мяняюцца... Ты сама выдатна разумеш. Ну што цябе чакае? Алесь сам сябе пахаваў. Нават калі зараз абыдзецца — усё роўна яго не пераробіш, зноў патрапіць сюды. І цябе пацягне. Хто будзе гадаваць вашае дзіця? Аддадуць у спецыяльны прытулак для дзяцей ворагаў народа. А ты думаеш, што са сваёй знешнасцю вольна так і захаваеш вернасць у лагерах? Не будзь дурнічкай... Ды падчас следства ўжо... Думаеш, на гэтым стане мала ганарлівак такіх ляжала, з задранымі спадніцамі?

Жанчына сціснула рукі, каб не дрыжэлі.

— Не трэба мяне палохаць. Алесь ні ў чым не вінаваты...

— А я і не палохаю, — Хведар гаварыў вельмі спакойна. Цяпер “вятрак” выклікаў у былой аднакурсніцы сапраўдны жах. — Проста так і будзе... А я табе прапаную надзейную абарону. Новае жыццё! Я ж кахаю цябе... Колькі гадоў кахаю! Пасялю цябе з дачкой у выдатнай кватэры ў Раманаўскай Слабадзе, табе не спатрэбіцца працаваць, забяспечу пайком. Жонка ў мяне — вольна дзе, дзяроўня няшчасная, — Хведар сціснуў кулак. — Так што нічога не бойся... Усё будзе — і для цябе, і для малой. Хочаш — какава, хочаш — аксамітныя сукенкі... Як у Бога за плячыма жыць станеш! Летам у Піцунду, у Сочы... Валюты для Таргсіну буду даваць... У мяне замежныя камандзіроўкі...

Хведар патроху расхваляваўся, рукі ягоныя зноў пачалі рассякаць паветра, падкрэсліваючы жэстамі кожную заваблівую прапанову. Вераніка ўскочыла:

— Замаўчы! Слухаць не хачу... Я буду чакаць Алеся! Я веру, што яго вызваляць! Ён чысты, сумленны... Ён не стане сябе агаворваць, усё вытрымае!

Хведар з'едліва рассмяўся.

— Твой чысты Алесь п'яе, як салоўка, на следстве. Два тыдні ўсяго прасядзеў, а ўжо дапамог вельмі буйную рыбіну раскалоць. Так што нават калі яго і выпускаць... часова, падкрэсліваю... героя ты ў ім болей не пазнаеш. А то строіў з сябе... Прынцыповы такі...

Вераніка непаслумянымі вуснамі прамовіла:

— Я табе не веру...

— Вер — не вер, кажу, як ёсць. Сама спытаеш у мужанька, як надарыцца.

— Чакай... Дык яго ўсё-ткі выпускаць? — вочы Веранікі загарэліся надзеяй. Хведар скрывіўся.

— Можна, і выпускаць... Дарэчы, каб гэта хутчэй адбылося, ты б таксама дапамагла следству. У вас захоўваецца срэбны кубак, дакладней, ягоная палова?

Вераніка падазрона паглядзела ў ільснаныя вочы суразмоўцы.

- Не памятаю...
- А ты ўспомні! Гэты кубак тэрмінова трэба здаць у асобы адзел. Ад гэтага залежыць лёс твайго мужа!
- Жанчына закрыла твар рукамі, нібыта жадала падумаць, адасобіўшыся ад навакольнага свету.
- А што гаворыць пра гэты кубак Алесь?
- Хведар нецярпліва ўстаў з-за стала і падышоў да жанчыны.
- Якая розніца... Дык ёсць кубак? Алесеў бацька сцвярджае, што сын з сабой забраў. Значыць, у вас дзесьці...
- Вераніка цвёрда глядзела ў вочы П'янкуву.
- Я не ведаю, дзе той кубак. Няхай Алесь прыгадае сам. Мы пераязджалі, ты ж чуў, напэўна, з ягоным бацькам не надта ўжыліся, ламачча поўна пакідалі на кожнай кватэры... Можа, заваліўся куды... А можа, Алесь яго ўжо здаў на срэбны лом, калі грошы трэба былі?
- П'янкуў прыкметна захваляваўся.
- Як гэта здаў? Такую старажытную рэч... Ты, гэта, пашукай! Можа, давай разам да цябе паедзем, пашукаем? Зараз машыну выклічу...
- Дзякую, не трэба. У маім пакойчыку ў Кунцаўшчыне срэбра дакладна няма.
- Хведар злосна скрывіўся.
- Ну, глядзі, Вераніка... Не памыліся. На жыццё іграеш. Не забывай, дзе знаходзішся. Сюды прыйсці лёгка, а вось выйсці...
- Жанчына зноў сціснула рукі, нібыта ад холаду. Зараз падалося, што самае галоўнае – пакінуць гэты кабінет і гэты будынак... А тады нешта з'ясуецца. На волі можна ўцячы, схавацца, засліцца... А цяпер што заўгодна – толькі б выбрацца з гэтай твані.
- Я ўсё зразумела, Хведар. Дзякую табе за ўсё. За прапанову... Я падумаю. І кубак пашукаю. Не забудуся.
- Голас госці падступна дрыжэў, і П'янкуў падабрэў.
- І праўда, што гэта я на цябе так націснуў... Падумай, пашукай... Праз пару дзён я цябе знайду.
- Добра...
- Ну, тады пайшлі, праводжу... А хочаш, заедзем у краму, цукерак купім для дачкі?
- Ля двярэй кабінета Хведар нібыта выпадкова правёў рукой па спіне жанчыны, тая ледзь стрымала дрыготку агіды. Гэтак купец агладжвае аблюбаваную на рынку кабылу, пра цану за якую амаль дамовіўся.
- Раней бы разварнулася ды адвесіла яму поўху... Па-баксёрску... Каб па сценцы размазаўся, смоўж...
- Толькі б выйсці адсюль... Вярнуцца да дачкі... І гэты пракляты кубак схаваць як мага падалей. Хаця ён і так у надзейным месцы... Калі б Алесь хацеў, каб ён патрапіў у іхнія рукі, сказаў бы ім, дзе шукаць. А яна нізавошта гэтым не аддасць. Алесь заўсёды паўтараў – галоўнае, захоўваць годнасць. Таму яна і не верыць нагаворам на яго. Выклікаць на сябе злосць – гэта Вяжэвіч можа. А кагось здаць? Дапамагаць следству? Не, гэта на яго не падобна.
- Праўда, калісьці яны ж ездзілі ў Ленінград, збіралі кампрамат на Корб-Варановіча ў кампаніі П'янкува... Алеся ж так лёгка завесці, падбіць на шалёныя ўчынкі...
- Ну а што, калі яго і праўда ўблыталі ў нешта ганебнае? Калі зламалі?

Што, муж ёй патрэбны толькі з гераічным бляскам у вачах? Не дачакаецца... Яна прыме яго ўсякім. Зразумее і даруе. Абы застаўся жывы...

Дарэчы, Гукайлу таксама шукаюць, каб арыштаваць. Збег з Піцэру, цяпер невядома дзе...

...На вуліцы па-ранейшаму свяціла сонца, мітусіўся натоўп, радыё перадавала беларускую народную песню “Ой, пасеяла Уляніца лянок...” А жанчына з залатымі косамі, укладзенымі каронай на галаве, ішла пасярод вуліцы, трохі пахістваючыся, як пасля цяжкой хваробы, і ў яе вачах патроху памірала неба.

Гэта было восьмае кола дантава пекла, у ягоным цэнтры знаходзіцца бяздонны калодзеж, а ў ірвах, запоўненых агнём і распаленым пяском, сядзяць ілжывыя дарадцы, падлюкі, крывадушнікі і зводнікі.

Толькі ніхто з мінакоў, акрым жанчыны, пра гэта не здагадваўся.

Раздзел 10. У гасцях у замураванага князя

Чалавек істота цікаўная. Ён сілкуецца ўражаннямі. Напрыклад, прagne выйсці з таго ўзроўню, на якім яму адведзена жыцц прыродай.

Цікаўнасць падлягае пакаранню. Пасля восьмага паверха страчваецца сувязь з зямлёй, на дваццаць пятым немагчыма адчыніць фортку... Мы не павінны спаць вышэй за дрэвы, а самымі высокімі будынкамі ў горадзе мусяць быць храмы!

Але мы будзем хмарачосы, уздымаемся ў горы і лезем у пячоры.

Людзі заўсёды лічылі, што пад зямлёй існуе цэлы сусвет. У Гадэс старажытных грэкаў можна было прыплысці толькі па хвалях горнай ракі Ахерон, ракі ўздыхаў. Нічога добрага вандроўніка там, аднак, не чакала — нуда, вечны прыцемак, і старажыл таго месца Ахіл не дарэмна скардзіўся Адысею, што хацеў бы лепей быць няшчасным наймітам на полі сярод жывых, чымся цараваць мёртвым над мерцвякамі. Духі зляталіся, нібыта пякельныя мухі, каб адчуць водар, дакладней, смурод, ахвяры, якую спальвалі дзеля іх на вогнішчы... Калі нейкі таемнаведца хацеў перамовіцца з канкрэтным духам, мусіў адганяць іншых ад вогнішча, як надакучлівую машкату. Пад Мідгардам, светам скандынаваў, існаваў Нідавелір, Цёмныя палі гномаў. Натуральна, з незлічонымі скарбамі. А вось падземны свет кельгаў Анвін быў зусім не такі страшны, гэта ўвогуле падземны рай, туды можна патрапіць нават жывому, калі адчыніць дзверы. Там сваё сонца, у промнях якога песцяцца жывёлы з белай поўсцю і чырвонымі вушамі...

Ася зусім не імкнулася ні ў Гадэс, ні ў гномскія цёмныя палі, ні нават у прыемны Анвін, паглядзіць белых пухнацікаў... Яна, вядома, прыхільна ставілася да андэграунду, і нават лічыла сябе дзесьці ў яго пасвечанай... Але апынуцца ў андэграундзе ў прамым сэнсе гэтага слова, ды яшчэ воль так раптоўна! Марыў заяц пра піва, і яго прынеслі на стол пад піўной падліваю...

Аднекуль даносіліся ледзь чутныя галасы, якія клікалі дзяўчыну. А вакол была цемра. Халодная, вільготная, смярдзючая цемра сутарэння, смак зямлі ў роце... Магіла?

— Ася, ты тут? Ты жывая?

Але з горла Арсені змог выпіснуцца толькі нейкі здушаны нават не крык — віск... Як у сіснутай у кулаку птушкі. Ад панікі не магла нават уцяміць, ці жывая, ці не зламала што, як настойліва пыталіся галасы зверху.

Нарэшце крык прарваўся дзікімі ўсхліпамі, і зараз жа адчуўся боль у левай галёнцы... Але, дзякуй Богу, не рэзкі... Рукі намацвалі рыхлую халодную зямлю... Падобна, Ася і павалілася на кучу зямлі, што яе і выратавала.

Патроху свядомасць разамглялася, і варыянт з магілай і жыццём-паслясмерці аддаляўся.

У такім выпадку куды ж яе занесла? Закінутая студня? Бомбасховішча?

— Вяжэвіч, адыдзіцеся! Я зараз да вас саскочу!

— Стой! Куды..?

Ася ледзь паспела адсунуцца, як побач зваліўся яшчэ нехта, нос і рот зноў забіла земляным пылам, так што пачаўся кашаль і чханне... Потым непадалёк заварушылася жывое, вялікае, надзейнае...

— Ася, вы тут? Нічога не зламалі? Асцярожна... Лягчэй...

Але дзяўчына ўжо з усёй моцай панікі ўчапілася ў чалавека побач з сабою, ледзь не павісла, шукаючы абароны... Чалавек гладзіў яе па спіне, па галаве, заадно асцярожна абмацваючы, правяраючы на траўмы:

— Ціха, ціха... Усё добра... Не баліць? Ну вы і напалохалі нас...

А зверху даносіліся злосныя крыкі:

— Здурэў, гісторык сраны? Ты хоць калі думаеш, перш чым зрабіць? Узяць і сігануць уніз! Крэтын! Прыдурак! Як мне вас цяпер двух выцягваць? Ды вы хоць жывыя там? Гэй!

Корб-Варановіч – да Асі паступова даходзіла, што гэта менавіта ён – падняў галаву і гукнуў уверх:

— Здаецца, без пераломаў... Толькі не шуміце, спадар Скрыніч! Пастарайцеся, каб пра гэтае месца не даведаліся пабочныя...

— Ды што ж я вас, адзін выцягну?

— І не палохайце Аляўціну Пятроўну. У ейнага брата машына ёсць, папрасіце, каб яна вам арганізавала... Прыдумайце якую прыстойную падставу. Ну і вяроўкі знайдзіце. Галоўнае – без розгаласу!

Запанавала маўчанне. Ася зразумела, што Вячка сышоў, і нястрымны жах зноў змусіў яе сэрца закалаціцца, быццам град у бляху. А калі Скрыніч не вернецца? Калі ў ягоную геніяльную галаву ўзбрыло прыкончыць галоўных герояў рамана гэтакім эфектным спосабам? Быў жа такі старажытнагрэчаскі мастак, Парасій Эфескі, які, каб дасканалы выявіць пакуты Праметэя на карціне, загадаў укрыжаваць проста ў майстэрні старога раба, адмыслова для гэтага купленага, і пры гэтым яшчэ прыпякаць няшчаснага распаленымі абцугамі, дзеля жывасці мімікі. Замучыў старога да смерці, і Асю больш за ўсё абурала, што гэтка садысцкія схільнасці не заміналі шаноўнаму Сакрату весці з Парасіем разважныя філасофскія гутаркі пра сутнасць мастацтва...

— Дзе... дзе мы?

— Думаю, менавіта там, куды так зацята хацелі патрапіць.

Корб-Варановіч акуратна аддзёр Асіны рукі ад сябе, устаў, пры гэтым сіцшана застагнаўшы (таксама пабіўся, ці што?), і па вачах разанула святло... Гісторык уключыў мабільнік у функцыю ліхтарыка. Вузкі прамень нахабна слізгануў вакол...

Напэўна, белабандыт Карыбутовіч не супраць быў бы ўзяць Асю ў штурмавую групу ў якасці гукавой зброі. Таму што нават конь, які насіў камандарма Будзёнага, ашалеў бы і панёс вусатага гаспадара прэч ад ей-

нага дзікага віску. Даніла Раманавіч ледзь не выпусціў з рукі ліхтарык, прынамсі, ягоны прамень пераскочыў некуды пад каменныя зводы.

Але ў вачах Асі стаяла пабачанае відовішча ў найлепшых традыцыях готыкі: трупы. Шкілеты ў гнілых ашмётках... Чарапы... Чорныя прагалы вачэй, там-сям – наліплыя на брунатную костку пасмы валасоў... Іржавыя стрэльбы... Біклагі... З падсвядомасці ўсплыло вычытанае ў адрэдагаваным падручніку па судовай медыцыне, што пару год таму немаведама як апынуўся ў выдавецкім партфелі: згодна правіла Каспера, адзін тыдзень гніення трупа на паветры роўны двум тыдням гніення ў вадзе і васьмі тыдням гніення ў зямлі. А для даследвання неабходна ўзяць пяцьсот грамаў цягліцаў, змесціва мачавага пухіра і страўніка...

– Ды сціхніце, далібог! І не ламайце мне руку. Яны нам нічога не зробіць. Мне што, па шчоках вас лупіць?

Ася дрыжэла, як у ліхаманцы... Але патроху рабілася сорамна: вось ужо не чакала ад сябе, што ў экстрэмальных абставінах так запанікуе. Колькі разоў глядзела фільмы жахаў, і заўсёды пацяшалася над дзяўчаткамі, якія вось так па-вар'яцку вераішчалі, забачыўшы шкілеты... І, вядома, думалася: дурніцы, сама ніколі не заверашчу!

Прамень ліхтарыка абшарыў сутарэнне, спусціўся пад ногі...

– Дзесьці тут шапка мая павінна быць... – гісторык неяк з цяжкасцю нахілюся, памацаў рукой унізе, падняў і ўздзеў, абтросшы, на галаву свой стылёвы скураны шлем. Потым задраў галаву, пасвяціў уверх.

– Відаць, піратэхнікі калантаеўскія запалы побач ставілі! – з задавальненнем зазначыў гісторык. – Кладка зусім нядаўна абвалілася. Пяцьсот гадоў праіснавала – і гамон... Не ад сапраўднай бамбёжкі нават, а ад бутафорыі... – пасвяціў на Арсенію. – Але ж трэба, спадарыня, які ў вас талент увальвацца ў непрыемнасці! У цэлым полі наступіць менавіта туды, дзе яміна! Мы на хвілю нават у містыку паверылі – вось ваша жвавая постаць наперадзе мільгае, як лісіны хвост, вось – знікла... Як скрозь зямлю правалілася. І наце вам ключы ад Магілёва – правалілася ўзапраўду!

Да Корб-Варановіча вярнуўся фанабэрыста-з'едлівы тон, і гэта дапамагло Асі супакоіцца і нават пачаць злавацца.

– Між іншым, вы таксама сюды для чагосьці скочылі, замест таго, каб мяне падымаць... А я б вашу прысутнасць з ахвотай памяняла на магчымасць апынуцца наверх! Удвух вы б мяне ўжо дасталі!

– А што б вы адна рабілі, пакуль бы мы вярнуліся знайшлі? Ад жаху звар'яцелі б ужо... – з некаторай няёмкасцю прабурчэў гісторык і пачаў вадзіць промнем ліхтарыка па сценах. – А калі б вы сама не маглі варушыцца? Крывёй сцякалі? Дастануць вас усё роўна... Не хвалойцеся... А раз ужо мы тут – дык давайце даследваць.

Асі цяпер было шчыра напляваць на ўсе таямніцы свету, нават калі б тут захоўваўся Святы Грааль... Корб-Варановіч, відаць, баючыся новага прыступу крыку, не асвятляў тое месца, дзе ляжалі чалавечыя парэшткі, вывучаў зводы скляпення. І Асі здавалася, што ўся неасветленая прастора забітая шкілетами.

– Ну вось і разгадка наконт праваленай царквы, – спакойна прамовіў гісторык. – Яе проста не дабудавалі. Гэта ўсяго толькі лёхі. Вунь там мусілі быць сходы наверх, і там таксама. І знарок завалена камянямі. Засыпалі зверху зямлёй, накідалі дзірвану – і ўсё... З другога боку, калі ў тастаменце гэта называецца царквою – яе мусілі асвятціць... Можа, як капліцу?

У промні ліхтарыка вычарніўся на сцяне вялізны каваны крыж, прымацаваны пад самай столлю. Гісторык, да здзіўлення Асі, некалькі разоў перахрысціўся і пакланіўся, і нават малітву прамовіў.

— Слава Айцу і Сыну і Святому Духу, і цяпер, і назаўсёды, і адвеку... Амін. Вы ведаеце малітвы, Арсенія? Па-мойму, самы час паўспамінаць іх... Тут дакладна адпраўлялі набажэнствы. Вось і алтар...

Чатырохкутны камень быў зусім не падобны да алтара, якім яго ўяўляла Арсенія — багата аздобленым, прыгожым... Проста глыж, з груба насечанай палоскай арнаменту з крыжыкаў.

— Такія алтары рабілі ў першых хрысціянскіх цэрквах. Магчыма, тут нават жыў нехта з пустэльнікаў... — разважаў гісторык, ніколькі не клапацячыся пра тоны зямлі над галавой. — Чым бліжэй чалавек да Бога, тым болей яму патрэбная ціша. Свяціцель Мікалай Сербскі неяк сказаў: вялікае кола коціцца павольна, ціха... Маленькае круціцца куды хутчэй, і ад яго болей шуму. Але вялікае кола лёгка абганяе малое. Так і з людзьмі. А самае вялікае кола душы чалавечай — Бог. Яго хаду можна асэнсаваць толькі тады, калі маленькія колцы нашыя перастануць мітусіцца і рыпець. Тады і асэнсуеш сябе часткай Боскага кола, якое ахоплівае Неба і зямлю... Пачуеш яго хаду... Але камусьці дадзена пачуць яго і ў зямным жыцці... Можна быць, у такім месцы.

Мужчына пайшоў наперад, і дзяўчына, учапіўшыся за яго рукаў, рушыла ўслед, і баючыся застацца адна, і баючыся наступіць на яшчэ адзін шкілет, тым болей, пад нагамі нешта агідна пахрумствала... Трымацца за ворага — гэта, трэба сказаць, хвалюе нават у такіх абставінах.

— Тут і сапраўды хаваліся стагоддзямі, — задумліва прамовіў спадар Даніла, знайшоўшы нешта падобнае да місы. — Гэтай пасудзіне гадоў сто пяцьдзесят, — пасвяціў уніз. — Калісьці ложка быў... Згніў. О, цэлы набор! — падняў тры доўгія нажы. — Афіцэрскія, царскай арміі... Ніякай, трафіі продкаў... Мусіць, пад падушкай трымаў нейкі інсургент. А дзе, уласна кажучы, таемныя дзверы? І як іх адчынялі, калі для гэтага патрэбны быў цэлы кубак? Хіба хтосьці з Вяжэвічаў і Корб-Варановічаў аб'ядноўваліся, як вось мы з вамі? Нешта не верыцца...

Пасярод памяшкання, не такога ўжо вялізнага, як адразу падалося, але ўсё-ткі метраў дваццаць у даўжыню, стаялі ў два рады калоны з цэглы, якія пераходзілі ў зводы. Над тым месцам, куды ўпала Ася, столь уздымалася вышэй, утварала купал, вось ён пасярэдзіне і абваліўся.

— Вентыляцыя павінна быць, іначай нельга, — мармытаў Корб-Варановіч. — З адной дзіркі тут не было б такога свежага паветра. Тым болей — нябожчыкі... Мы б адразу задыхнуліся. І свечкі тут калісьці гарэлі... — Даніла Раманавіч зноў са сцішаным стогнам нахіліўся, асвятліў нешта пад нагамі, крануў пальцам. — Воск... Шкада, не палю, зараз бы вызначыліся са скразняком з дапамогай агенчыка...

Ася здушыла віск. Ліхтарык высветліў яшчэ адзін шкілет у рэштках вайскавай формы. Чалавек памёр, лежачы тварам уніз. Ён нібыта хацеў некуды дапаўзці, у яго выцягнутай руцэ было заціснута нешта падобнае да гранаты. Арсенія нават занепакоілася — а раптам ірване? Корб-Варановіч скасавурыўся на дзяўчыну:

— Вы... адварніцеся, калі вам блага, — і схіліўся над нябожчыкам. Падняў крыж з жоўтага металу, памацаў рэшткі папругі.

— Гэта форма атраду Карыбутовіча... Ён адмыслова сто такіх спражак замовіў, з ваўчынымі галавамі...

Голас даследчыка прагучэў зусім ціха, з нейкай горыччу... Ася захлынулася ад здагадкі:

— Выходзіць, Вячка праўду апісаў у рамане! Гэта ваш прадзед іх сюды паслаў!

Гісторык адказаў са злосцю:

— Вячка выкарыстоўваў пратакол следства! Мне што, трэба тлумачыць, як пісаліся такія пратаколы ў разгар рэпрэсій? Тым болей да складання быў датычны Алесь Вяжэвіч.

— Але ж ён не назнарок... Яго падставілі нкусаўцы...

— Назнарок, не назнарок – гэта аўтарская фантазія, – адрэзаў Даніла Раманавіч. – Ёсць дакумент, пад ім – подпісы... Усё. Прынамсі, мой прадзед, як вы можаце пераканацца, месца сховішча не адкрыў нават пад катаваннем!

— Мог бы і адкрыць... Ім жа ўсё роўна ўжо было! – заўважыла Ася, думаючы пра нябожчыкаў, і Корб-Варановіч зазлаваў яшчэ больш.

— Ён гэтых людзей абараніў, хоць і мёртвых. Іх сваякоў, іх сяброў... Вось хаця б, – Корб-Варановіч паднёс да промня ліхтарыка нешта круглае. – Бачыце? На гадзінніку дарчы надпіс: “С.Павлючиць, г.Клецк, на памяць аб заканчэнні гімназіі, 1917 г.”. Вось і вылічылі б арганісты ворагаў, лёгка, як перыну асмаліць... Хто з белабандытам вучыўся, хто сябраваў, хто мог ведаць пра ягонае сховішча... У трыццаць сёмым нкусаўцы за ўсё хапаліся, абы крываваы план выканаць. Страшна ўявіць, колькі б людзей перасаджалі, калі б Апанас Іванавіч не змаўчаў. А вось і ключ...

Гісторык прысеў ля выцягнутай наперад рукі шкілета, у якім была “граната”. Ася адварнулася, не ў змозе назіраць, як Корб-Варановіч лёгка расціскае мёртвыя пальцы, і яны падаюць асобнымі брунатнымі костачкамі.

— І куды гэта павіна было ўстаўляцца? – мармытаў гісторык, круцячы ў руках нешта. Ася з цікавасці наблізілася... Скручаны ліст мосенжу ў разрэзе ўтвараў васьміканцовы ромб. Даніла Раманавіч кінуўся абмацаваць сцены ў тым накірунку, куды паказваў рукой няшчасны Паўлючыц, сваяк ягонай прабабкі. А цемра навакол усё згущалася, і скурай адчуваўся цяжар зямлі над галавой.

— Стойце! А калі тут усё абваліцца? – устрывожылася Арсенія. Але гісторык ужо заглыбіўся ў нейкую нішу:

— Ага, вось яны, дзверы... Дакладней, камень... Значыць, за ім павінен быў пачынацца падземны ход. Цікава, куды ён мог весці? Вось адтуліна... Зараз паспрабую...

Арсенія нават трохі забылася на нябожчыкаў, цікуючы за Корб-Варановічам, ды той ужо сунуўся назад, заклапочана разглядаючы масянжовы ключ, як бедны пляменнік – запавет багатай цётхны.

— Бескарысна... Я думаю, справа ў тым, што гэтая штукавіна зроблена з мяккага металу і дэфармавалася, калі няшчасныя адмыкалі дзверы сюды.

— Яны загінулі ад голаду? – прашаптала Арсенія.

— Прынамсі, не падобна, каб задыхнуліся. Іх позы... Але не будзем пра гэта, – перапыніў сябе Корб-Варановіч, відаць, не жадаючы жаночай істэрыкі. І дадаў падазрона мяккім тонам. – У мяне кепская навіна для вас, Арсенія. У маёй мабільцы хутка сядзе батарэйка. Я мушу выключыць ліхтар. А ў вас мабільнік з сабою?

Ася пачала ліхаманкава абмацваць кішэні курткі, джынсаў... А ўласна кажучы, дзе яе сумка, джынсовая, з кішэнькамі, гоцкімі нашыўкамі і заклёпачкамі? Яна забрала яе з хаты Аляўціны Пятроўны, калі ўчыніла свае вар'яцкія ўцёкі?

Сюды сумка дакладна не падала... Значыць, або засталася наверху, на полі, або ў хаце... Разам з мабільнікам і фотаапаратам.

— Ясна... — зразумеў Даніла Раманавіч намаганні дзяўчыны. — Значыць, прыдзецца пацярпець. Зараз мы з вамі выберам самы прывабны сухі куток... Падальей ад... таго, што вас палохае... Ну вось тут хаця б, дзе ложка быў. З ягоных дошак можна зрабіць падабенства лаўкі... Та-ак... Мы сядзем сюды, і я выключу ліхтарык. Гэта ненадоўга. Хутка прыедзе Скрыніч, дастане нас... А потым мы сюды вернемся з усім належным абсталяваннем. Зробім тое, што не змог мой прадзед — пахаваем гэтых людзей па-хрысціянску. Усё агледзім... Можна ўжо без вас. Вы і так здзейснілі подзвіг — без вас мы б ніколі гэтае сховішча не знайшлі.

Ася, адчуваючы сябе, як журавель на хвойцы, паслухмяна села каля гісторыка, пастараўшыся сесці максімальна блізка, але не датыкаючыся. Калі ён чакае, што яна будзе яму ўдзячная — памыляецца. Ён таксама зрабіў свой унёсак у тое, што ёй закарцела ўцячы на злом галавы, ары-стакрат няшчасны.

І тут святло згасла.

Дзяўчына адразу ж прытулілася да ненавіснага дзядзькі. Як кажуць, у поцемку і гніляк свеціць. Ад дужага цела Корб-Варановіча, здавалася, сыходзілі ўперамежку хвалі то нянавісці, то нейкага хвалюючага прыцягнення — трывожны катэіль, ад якога сэрца абрыналася ў прорву.

Слуп цмянага святла з дзіркі ў купале зусім знік у цемры, як прывід.

— А нас знойдуць? — спалохана прагаварыла Ася. — Можа, Вячаслаў блукае, не можа адшукаць уваход?

— Глуштва! — строга прагаварыў гісторык. — Пакрычыць — мы пачуем, адкажам. Урэшце, тут не так ужо глыбока. Вунь, нацягаю камянеў пад адтуліну, залезеце мне на плечы — якраз дастанецца да паверхні. Калі праз гадзіну нічога не зменіцца — так і зробім.

— Добра... — прамовіла Ася і страпянулася ад падазронага шлоху. Зараз мерцвякі падымуцца...

— А чаму вы ўсё-ткі кінулі пісаць?

Можна падумаць, яму не ўсё роўна... Як усё-ткі нервуе дотык да яго! Рэдактарка рашуча адсунулася, але адчуць вакол сябе адну цемру было занадта страшна, і Ася зараз жа зноў прыціснулася плячом да нягодніка. Сядзіць, напэўна, здэкуецца ў думках...

Добра хоць, што грэбліва не адсоўваецца.

— Часу няма... Натхнення няма... Вы вунь таксама музыку сваю кінулі!

— Хочаце, раскажу, чаму я музыку кінуў? — падтрымаў свецкую бяседу граф, які старанна здзяйсняў праграму па адцягненні ўвагі істэрычнай дзявулі ад праблемнай рэчаіснасці. Ася моўчкі хігнула галавой, забыўшыся, што ў цемры яе жэст усё роўна не бачны. Цяпер ёй было фіялетава, прапанавалі б паслухаць пра шаманаў Чукоткі, гісторыю стварэння “Рамаяны” ці сюжэт невядомага рамана ракаўскага кантрабандыста Сяргея Пясецкага.

— Мой бацька хацеў выхаваць з мяне Моцарта, — з горыччу і нават агідай прагаварыў гісторык. — Дакладней, Паганіні. Аляўціна Пятроўна думала, ён беларускай гісторыяй апантана цікавіцца — а яго цікавіла пацвердзіць маю радавітасць, для гучнасці імя, для будучых артыкулаў і тэлеперадач. Мы ж колькі гадоў былі проста Варановічы — не ведаю, ці нашчадкі рэпрэсаваных не жадалі цвеліць уладу арыстакратычным прыдомкам, ці ў пашпартным стале адмовіліся аднойчы запісваць “нестандартнае” прозвішча... Бацька дамогся, каб у нашых дакументах значылася радавое імя. Юны геній Даніла Корб-Варановіч мусіў стаць сусветнай знакамітасцю!

— А што ў гэтым дрэннага? — нервова пракаментавала Ася, якой усё мроіліся ў цемры то крапанне, то шлахі...

— Дрэнны не энтузіязм, дрэнны фанатызм... Самая лепшая ідэя праз яго ператвараецца ў пачварнасць. Маці памерла, калі мне было тры гады... Год бацька піў. Яшчэ праз год знайшоў адхланне: уладкаваўся настаўнікам музыкі на паўстаўкі, так, абы на ежу заробку хапала, і пачаў рабіць з мяне Паганіні. З пяці гадоў я прачынаўся а шостай, тады — прабежка ў парку, потым — скрыпачка... Сняданак, гімнастыка, амаль армейская — зноў скрыпачка... Абед. Гадзіна на сон — скрыпачка. Прабежка — скрыпачка. Гадзіна на чытанне ці падрыхтоўку да ўрокаў — зноў скрыпачка. І ў адзінаццаць — у ложкак. Разнастайнаць уносілі наведванні канцэртаў і ўдзел у конкурсах юных талентаў ды рэдкія візіты да бабы з дзедкам. Яны мяне шкадавалі, але ж не вельмі ўяўлялі, як я жыву. Дагледжаны, крэпенькі, на скрыпачцы так добра грае... А скардзіцца я і ў маленстве не ўмеў. У ліцэй пры кансерваторыі мяне да бацькавага шаленства не ўзялі, прапанавалі аддаць у музычную школу... Тут ужо бацька заўпарціўся і не аддаў — раз выкладчыкі не могуць распазнаць будучага генія, дык няхай лаўры яго выхавацеля належаць толькі Корб-Варановічу-старэйшаму, і я пайшоў у звычайную школу. Але расклад мой змяніўся мала. Сяброў у мяне не мелася, гуляць сам па сабе я не мог... Я дужа любіў чытаць, дык даводзілася рабіць гэта пад коўдрай з ліхтарыкам. Вядома, калі толькі ўдавалася, уцякаў з дому, хаваўся, пракуднічаў з дваровымі хлопцамі... І так да шаснаццаці гадоў.

— А што здарылася ў шаснаццаць гадоў? — шэптам папыталася Ася.

— Да гэтага часу нават самы ўпёрты ментар мусіў зразумець, што вучань, які пры такой сістэме навучання не можа заняць і сёмага месца на конкурсе сярод равеснікаў, проста не мае адпаведных здольнасцяў. Бацька не разумее. А ў шаснаццаць я стаў ужо настолькі дужы, што выхапіў у яго з рук дзягу, галоўны інструмент навучання. А потым разламаў на ягоных вачах на трэскі скрыпку. Ён маўчаў, глядзеў... Назаўтра быў п’яны, як бэля. І цвярозым я яго болей не бачыў. Дзесяць год таму ён памёр ад цырозу. Вось так, Арсенія... Так што можна сказаць, што я забіў уласнага бацьку. Гэтак жа, як мой прадзед забіў людзей у гэтай царкве.

Голас гісторыка загучаў глуха, Ася схапілася за скроні.

— Ну што вы ўсе з пачуццём віны! З нейкімі комплексамі! Мне ўвогуле калі-небудзь сустрэнецца нармальны мужчына?

— Нармальны мужчына сустракаецца нармальным жанчынам, — не прапусціў паздэквацца Корб-Варановіч, і Арсенія ледзь не забылася ад злосці, дзе знаходзіцца. — А з вамі нават нармальны пачынае рабіцца шаленцам.

– Вы хочаце сказаць, што гэта я вінаватая, што Вячка на мяне так накінуўся? – агучыла Ася нядаўнюю крыўду. – Што вы мяне даводзіце – ясна. Вы мяне ненавідзіце ў гістарычным кантэксце. Узаемна. А яму я што зрабіла?

Корб-Варановіч адкашляўся, нібыта перад лекцыяй.

– А хіба вы не разумееце, Ася, што ён вас кахае?

– Ён... што?

– Не, ну нельга ж быць такой эмацыйна глухой! Ка-ха-е! – са злосцю сказаў гісторык. – Па-хляпачы, з выбрыкамі, з гульнёй самалюбства... А вы мне нагадваеце правінцыялку, якая стаіць пасярод сталічнага вакзала і абедзьвума рукамі прыціскае да сябе сваю няшчасную сумачку са штучнай скуры з трыма тысячамі ў кашальку. І ў кожным бачыць злодзея, які на гэтую яе сумачку ўжо вочы распаліў.

У Асі задрыжэлі вусны.

– Вы... вы... нягоднік! Вы ўсё выдумляеце, абы мяне абразіць!

– Дурніца! – спакойна-атрутна прамовіў Корб-Варановіч.

– Сволач! – Арсенія гатовая была зараўсці, але зверху пачуўся голас:

– Даніла Раманавіч! Ася! Вы тут?

Вузкае лязо святла пачало абмацаваць сутарэнне, зараз жа спатыкнуўшыся аб выпягнутыя ногі аднаго з нябожчыкаў... Ну, тое жудаснае, у што гэтыя ногі ператварыліся.

– Мы тут! Тут! – закрычала Ася.

Цёмна было, як у кішэні, халодна, як у маёнтку Зюзі, басаногага славянскага бога холаду, мокра, як у валасах русалкі. Неба і зямля нічым не адрозніваліся, зліваючыся ў адзін восеньскі хмарны космас без адзінай зоркі і без адзінай кветкі. Але як тут было добра! Без таямніцаў, без шкільетаў, без навязанай залежнасці ад ненавіснага чалавека... І нават усе пярсцёнкі засталіся на пальцах. Можна быць, хтосьці і здольны ўбачыць Бога, седзячы ў сутарэнні, але для Асі гэта было недасяжна.

Рэдактарка зірнула ў бок Корб-Варановіча: той наблізіўся да машыны, якая адна разганяла фарамі густы змрок. Арсенія заўважыла, што ён ідзе, неяк нязручна трымаючы ля боку локаць. Усё-ткі пабіўся? Але ў Асі не ўзнікла й найменшага парывання папытацца. Цяпер, на паверхні, яна ўявіць не магла, як шчэ нядаўна прыціскалася да гэтага немаладога дзядзькі, прысутнасць якога адчувала скурай, нібы сцюжу...

А Вячка паводзіўся дзіўна. Доўга пытаўся, ці не баліць у Асі што, запатрабаваў нават закасаць калашыну джынсаў на пабітай назе – нічога, костка цэлая... Голас ягоны гучаў насмешна, але рукі дрыжэлі. А цяпер, у машыне (трэба ж, умее кіраваць!) замест таго, каб пачаць распытваць пра такое жаданае сутарэнне, ён маўчаў і глядзеў у цемру, нібыта лена трымаючы рукі на рулі старэнькага “Міцубісі”. І Корб-Варановіч, падобна, не мог адарвацца ад нямога дыялогу з духамі продкаў. А зусім нядаўна Арсенія дзесьці ў падсвядомасці была ўпэўненая, што Скрыніч, якому карцела знайсці падземную царкву, так і планаваў, што Ася раззлумецца на ягоныя словы, паляціць у палі і там зваліцца проста ў патрэбнае месца. Вячка ж і сам намякаў, што ледзь не правідца ды празорца...

Раптам Корб-Варановіч парушыў цішу задуменым маналагам:

– Вось я думаю... У Расеі быў такі звычай... Каб пеўні не будзілі га-

спадара надта рана, над шастком нацягвалі дрот. Толькі асабліва актыўны вясун прачнецца, страпянецца, пацягнецца, каб усё наваколле збаламуціць – і цюк галавой з гордым грабеньчыкам аб дрот... Тут ужо не дапеваў.

Ася не вельмі зразумела, да чаго гэтая прышавець, але Скрынічу, відаць, было ясна, таму што ён скалануўся, нібыта за каўнер патрапіў лядзяш:

– Часам я і сам шкадую, чаму нада мной не вісіць якая-небудзь рэйка... Меней бяды было б. Прабач, Арсенія. З-за мяне ледзь не адбылося няшчасце. Прабач...

Ася вушам не паверыла: Вячка – просіць прабачэння? Ды яшчэ такім голасам, нібыта зараз заплача. А дзе ж натацыі на адрас істэрычнай паненкі?

Аднак калі яны аддалі машыну брату Аляўціны Пятроўны, якога ў цемры Ася толкам і не разгледзела, так, цёмны сілуэт за плотам, хрыплаваты голас на фоне неверагодна спакуснага паху падгарэлай у вогнішчы бульбы, да Вячкі зноў вярнулася былая сцёбнасць і нахабная цікаўнасць, як да выпушчанага з клеткі вераб'я ягоная жвавасць. І ён нават наехаў на Корб-Варановіча за тое, што не прыхапілі артэфактаў са сховішча.

Корб-Варановіч Асю непакоіў. Ён ішоў, як заўсёды, выпрастаўшыся, але неяк асцярожна, нібыта нёс нешта біткое. Пракляты графчык... Калі й балюча – не прызнаецца, што хоць лоб медны, але ж і мур каменны. Ідыёт... Як яшчэ можна расцаніць ягоны ўчынак з саскокваннем невядома куды? А калі б Ася не паспела адсунуцца, і ён прызямліўся ўсёй сваёй вагой на яе? Заўсёды ён так – проста з моста... Дзяўчына зразумела, што разважае несправядліва, і ад гэтага яшчэ больш апаноўваў гнеў. “Ненавіджу...” – думала яна, глядзячы ў шырокую спіну мужа вар'яткі, і кроў пульсавала ў скронях. Няхай Вячка апіша яго вось такім дэбілам, нядзейсным Паганіні... Хаця б за тое, што сачыніў пра Скрыніча гэтую лухту з падлеткавым каханнем, якога Ася і з трох крокаў не бачыла.

Прынамсі, нянавісць да апошняга з Варановічаў дапамагала адагнаць думкі пра тых, хто застаўся ляжаць у сутарэнні... Сціскаючы ў мёртвых пальцах даўно пустую біклажку, з якой калісьці чорныя ад смагі вусны спрабавалі злавіць хоць кроплю вады... Ася заганяла кадры нядаўняга мінулага ў самыя глыбіні свядомасці, а яны няўмольна ўсплывалі, як пухіры з вады. У аднаго мерцвяка прастрэлены чэрап, а побач ляжыць наган... Падобна, небарака не вытрымаў пакутаў павольнай смерці, сышоў сам... А вось нацельны крыжык, які праваліўся скрозь рэбры, павіс на ланцужку там, дзе калісьці білася сэрца... А вось нешта варушыцца ў чорнай вачніцы, не, не рабак, нейкая бяскрыўдная машката, але ад гэтага не менш жудасна... Усё, згіньце, мроі некрафіла! Вось разбіты і мокры вясковы асфальт, які ў цьмяным святле ліхтароў блішчыць, нібы лёд, вось пластыкавая бутэлька з-пад піва “Аліварыя”, па якой праехалася кола аўтамабіля, вось бетонныя слупкі са светаадбівальнымі палосамі, нібыта гномаўскія асочнікі ў аднолькавых мундзірах, вартуюць свой Нідавэлір пад Мідгардам... На баку – улюбёная джынсовая сумка, у сумцы – мабільнік і ключы ад Кватэры... А яшчэ фотаапарат, якім Ася так і не скарысталася. Непадалёк ад прыпынку – тое, што засталася ад царквы святога Язэпа. Бляшаны дах накрывае парэшткі сценаў. З былога бульбасховішча даносіліся п'яныя галасы – зруйнаваны храм стаўся прытулкам для ўсіх мясцовых алканаўтаў. Гэта – рэальнасць, звыклая, зразумелая... І акрамя яе зараз няма нічога, так што скрыпкі ў торбу – і дахаты.

На апошні аўтобус, зразумела, спазніліся.

Давялося ісці да шашы, лавіць машыну – ідэя аптымiстычнага Вячкі. Ася слаба спадзявалася на міласэрнасць кіроўцаў – вядома, адну дзяўчыну хтосьці прыхапіў бы, але напалоханая крымінальнай хронікай рэдактарка нізавошта б да незнаёмца не села. А такую кампанію хто возьме? Яны з Корб-Варановічам упэцканыя, як бамжы, дарэмна што трохі паабчысціліся ў Аляўціны Пятроўны. На каленнях Асіных шэрых джынсаў чорныя плямы выглядалі проста непрыстойна. Добра, сцямнела так, што нават сядзіба не праглядалася скрозь мокры і ветраны змрок.

Раптам наперадзе пачулася сапрана: “Любоў дзіця, дзіця свабо-оды...” Спевы набліжаліся, і можна было не гадаць, чый светлы сілуэт выплывае да іх з восеньскай слаты – Корб-Варановіч так скалануўся, быццам у яго пад нагамі разарваўся снарад з кіношнага танка. Ну што ён такі эмацыйны, хоць у скафандры трымай...

Ася зноў успомніла сваё наведванне выставы пацыентаў неўралагічнага дыспансера, іх спакойныя-спакойныя, нібыта змятыя, а тады наспех разгладжаныя шэрыя твары, а яшчэ працу Чэзарэ Ламброза пра сувязь геніяльнасці і вар’яцтва. Ламброза апісваў шмат выпадкаў, калі неадукаваныя “прасцякі”, звар’яцеўшы, раптам выяўлялі незвычайны талент. Адзін сялянскі хлопчык з Павіі, напрыклад, пачаў сачыняць арыгінальныя оперныя ары...

Рэдактарка спрабавала супакоіцца і “паліткарэктна” сустрэць тое, што зараз выплыве з цемры і слаты...

Ларыса Пампееўна Александроўская ад часоў свае смерці здорава схуднела і ператварылася ў натуральную бландзінку. Гламурнай, праўда, назваць яе было цяжка, бо гламурныя бландзінкі не апранаюць сцёганае балоневае паліто выцвіла-бурачкавага колеру вытворчасці фабрыкі “Калінка” і боты з выцёртай да бляску штучнай замшы на гумавай падэшве. Сумачку з бруднай белай скуры ўпрыгожвалі пачварныя, выразаныя з жоўтага дэрмаціну кветкі. Твар спявачкі, безумоўна, калісьці быў прыгожы гэткай “простай славянскай прыгажосцю”, але скура даўно страціла і бель, і румянак, нагадваючы зжаўцелую і змятую шорсткую паперу, а светлыя вочы хваравіта запалі, абкружыліся цёмнымі плямамі. Бляклыя валасы заплечыя ў дзве кароткія коскі, перавязаныя аксамітнымі анучкамі. У гэтай кабеце было нешта драпежна-птушынае, і рухалася яна рыўкамі, нібы вышукваючы яшчарак, так што здавалася, зараз прадзяўбе цябе вастраватым носам.

– Анжэла, што за фокусы! – Корб-Варановіч паспрабаваў узяць камандны тон.

– Я гатовая да здымкаў! Куды ісці? – голас спявачкі быў яшчэ больш камандны. – Я не магла адмовіцца ад прапановы зняцця ў радавой сядзібе! Мне дадуць персанальную грымёрку, н’ест сэ пас?

Пасля перамоў, што нагадвалі дыялогі са спектакля абсурду, высветлілася, што Анжэла, яна ж Ларыса, не дазваніўшыся да былога мужа, які праваліўся пад зямлю ў літаральным сэнсе, уключыла тэлевізар і пабачыла сюжэт пра здымкі новага беларускага фільма пра вайну. Яго рэжысёр даваў інтэрв’ю, красуючыся на фоне Ройнаўскага маёнтка. А ў кадры выразна бачыўся знерваваны нашчадак колішніх уладальнікаў сядзібы. Па адной ёй зразумелай логіцы спявачка вырашыла, што гэта былы муж здымае кіно, і ёй адведзеная там галоўная роля. Вакзал – аўтобус – Ройна – муж... А дзе кіно?

— Любоў дзіця, дзіця свабо-оды...

Недзе ў вёсцы забрахалі сабакі, ловячы чорнымі пашчамі мокры вецер, а той цвеліў іх празрыстым хвостом, сцябаў па чуйных мяккіх насах, і хутка ўсё Ройна ператварылася ў заказнік адмысловага сабачага брэху... А потым усё сціхла, як і не было. Мясцовыя сабакі выдатна разумелі, што, як ні брашы, ланцуг не саржавее. Па бляклых косах прымадонны сцякалі кроплі, і Корб-Варановіч падняў над сваім вар'яцкім лёсам чорны парасон.

Нью-Александроўскай доўга тлумачылі, што здымкі на сёння скончаныя, што трэба прыехаць удзень, Вячка і Ася наперабой сакаталі нешта пра бліскучыя перспектывы сінематографа ў асобна ўзятай пазанацыянальнай студыі, выдатна разумеючы, што галоўнае цяпер – адвезці не цалкам адэкватную спадарыню у горад, а там няхай пігулкі скажуць сваё антыдэпрэсантнае слова. Корб-Варановіч, уладна ўзяўшы Анжэлу-Ларысу пад руку, скіроўваў яе да шашы. Гэта было горай, чым весці чалавека нападнітку, бо рухі ў пані былі па-птушынаму імклівыя, здавалася, вырвецца – і паляціць, спяваючы, так, што не дагоніш...

Яшчэ адна істэрычка ў той жа яміне – гэта быў не той падрахунак дня, якога ўсе жадалі.

Жадалася – дахаты, вячэраць і ў ложка... На жаль, самыя простыя мары часта прыводзяць да самых вычварных шляхоў здзяйснення.

Жоўты, як рамонкавая гарбата, старэнькі “форд” прытармазіў ля іх, і падаўся Асі аздобленым незямным ззяннем, проста ў німбе дабрадзейнасці. У машыне былі двое, кіроўца і ягоная жонка, і за дзесяць тысяч з носу маглі прыхапіць трох чалавек, калі з задняга сядзення, вядома, прыбраць вядро з морквай у багажнік.

Ясна было, што Корб-Варановіча з ягонай спяваючай нагруккай трэба адпраўляць у першую чаргу.

— А мы з табой, Ася, наступную машыну пяроймем! – аптымістычна заявіў Вячка.

Арсенія разгублена азірнулася... Яшчэ чакаць на гэтай слаце, пакутліва адганяючы вобразы нябожчыкаў? Ды яны гэтую машыну дваццаць хвілінаў чакалі, дзякуй добраму духу Дарожніку, злітваўся – ну а што, калі ў лесе – Лясун, у полі – Палявік, у дарогі мусіць жа быць Дарожнік...

Раней казалі пра ўдалага вандроўнага, што яму воўк дарогу перабег... Ні ваўкоў, ні новых машын дзяўчына чакаць не збіралася.

— А чаму я не магу з імі паехаць? – нервова запытала Ася, азіраючыся на машыну з прыветна расчыненымі дзверкамі. Вячка неяк сумеўся.

— Ну чаму не можаш... Калі хочаш, едзь... Проста...

Арсенія не стала слухаць далейшыя разважанні ўшанаванага рамантычнымі дзяўчатамі пісьменніка і палезла ў “Форд” услед за Данілам Раманавічам і рэінкарнацыяй з коскамі. Корб-Варановіч змрочна зірнуў на Асю:

— Можа, вы ўсё-ткі складзеце кампанію спадару Вячаславу?

Ды што яны, згаварыліся? Эгаісты няшчасныя! Ася сціснула вусны... Менск маніў мацней за жалейку пацукалова.

Ну, чаму не едзе?

Калі ўжо “Форд” набраў хуткасць, Ася азірнулася: сумная постаць Вячкі, які стаяў нерухома і глядзеў ім услед, раптам абудзіла ўкол сумлення: кінулі чалавека аднаго, ноччу, на дарозе... Ды не проста ж чалавек, культывы пісьменнік... Гонар нацыі... Новы Караткевіч! А калі раптам тое,

што казаў Корб-Варановіч... пра хлапечую закаханасць... у нейкай ступені праўда? Тады тое, што яна зрабіла, проста ганебна!

Але не, не можа быць. Каб Скрыніч – і раптам датклівы... Нічога з ім не станецца, выкруціцца, ён жа такі – з касцёла галку здыме. Яшчэ хутчэй за іх на урбаністычныя прасторы вернецца, назапасіўшы атруты і ўражанняў...

Калі глядзіш праз вокны машыны, якая едзе па начной шашы ў далёкі горад, чамусьці апаноўвае распачная туга, а раптам ты ніколі не прыедзеш дадому, і адначасова ўяўленне малюе, як апынаешся вось у гэтым сівым у святле фараў хмызняку, ці вось ля тае хаткі, чые вокны свецяцца цьмяным жоўтым агнём не для цябе... І тут надалей пройдзе твой век...

Корб-Варановіч сядзеў паміж Асяй і сваёй былой жонкай. Дзяўчына зноў адчувала дотык моцнага цела, але ўвага спадарожніка была скіраваная толькі на Анжэлу... Зразумела, гісторык непакоіўся, як міласэрныя гаспадары машыны, якія завялі між сабою дужа практычную размову, ці варта набыць на лецішча біятуалет, паставіліся б да арыі з оперы Бізэ ў жывым выкананні. Даніла Раманавіч нешта ціха гаварыў, гаварыў, гаварыў... Супакойваў, пераконваў, адцягваў увагу... Ася ўспомніла, як пару гадзінаў таму ён гэтак жа адцягваў ейную ўвагу... І ледзь не захлынулася ад хвалі раздражнення з незразумелай горьччу. Графчык!

– Ты ніколі нічога з сябе не ўяўляў! Ты мне проста зайздросціш! Ты нікчэмнасць!

У голасе вар'яткі гучала сапраўдная пагарда, і ні кроплі вар'яцкага ў ейным тоне цяпер не было. Нават жонка кіроўцы цікаўна-трывожна азірнулася, раз, другі, трэці, нібы запамінаючы цікавую сямейную звадку для пераказу сяброўкам.

Корб-Варановіч замаўчаў, не зрабіўшы аніякай спробы апраўдацца, абурыцца альбо перавесці ўсё ў жарт. Ася скасавурылася... Ён сядзеў з заплюшчанымі вачыма, і такая стома была ў ягоных рысах, безнадзейная, застарэлая, што Асіна зласлівая радасць бачыць графчыка прыніжаным трохі прывяла.

Апынуўшыся на Нямізе, Ася ледзь сама не заспявала: яшчэ пятнаццаць хвілінаў на метро – і дома... Нават забылася, што ўпэцканая, нібы свінчо. А вось Корб-Варановічу прыйшлося пабачыць семдзесят і сем агнёў. Ён трымаў сваю падапечную пад руку, а тая нечакана ажывілася, як смалы ў агонь падлілі, і цяпер трымала ўвагу ўсёй вуліцы... Арсенія збіралася было ўжо ўцякаць, сказаўшы абавязковыя ветлівыя словы, але спявачка, якая круцілася, як уюн на патэльні, упусціла на зямлю сваю сумачку з нашытымі жоўтымі кветкамі, і Корб-Варановіч паспрабаваў яе падняць.... Адна рука ў яго была занятая ўтрыманнем былой жонкі, а другой ён падобна не мог як след карыстацца... Спробы ягоныя нахіліцца і выцягнуць руку суправаджаліся спісканнем зубоў, праступаннем поту на ілбе і стрыманым шыпеннем... І вось будзе тут займацца мазахістычнай гімнастыкай, а дапамогі не папросіць, ганарлівец няшчасны.

Ён усё спрабаваў падняць з мокрага асфальту сумачку, Ларыса Пампееўна ірвалася ў другі бок, выводзячы рулады Расіні. Аксамітныя анучкі з яе валасоў даўно згубіліся, і мокрая бяжкія пасмы жаласна тырчэлі ва ўсе бакі... Гатовы скетч для “Монці Пайтан”, ангельскага комік-гурта, аматараў абсурду і чорнага гумару кшталту трусіка-забойцы.

Добрая справа падлягае пакаранню... Урэшце, Варановіч выратаваў яе

ад жаху сутарэння... Цаной уласнага здароўя, падобна. Арсенія, загадзя раскайваючыся ў сваім парыванні, падняла сумачку ў жоўтыя кветкі, ускінула сабе на плячо і падхапіла спявачку пад руку з другога боку.

— Ну, куды ідзем?

— Как ярко све-етит после бу-ури солнце... — зараз жа азвалася Ларыса Пампееўна. Корб-Варановіч, нават у прыцемку было відаць, пачырванеў.

— Направа... На вуліцу Караля...

Цікава, праходзяць стагоддзі, і першаасновы гарадскіх назваў забываюцца, думала Ася, калатаючыся ў бакі ад вольных рухаў Александроўскай, быццам паслухмяная дэталі гадзіннікавага механізму. Плошча Юбілейная нават у БССР не перайменоўвалася – цалкам ідэалагічна вывераная назва, а была ж заснаваная ў гонар юбілею хрышчэння Русі. Пройдзе яшчэ некалькі вякоў, вуліца Караля застанецца... Хто ўспомніць, што жыў такі архітэктар за Саветамі? Будуць уяўляць сабе старажытнага манарха... Галоўнае, каб вуліц з імёнамі катаў не засталася.

Дзверы ў пад'езд давалася таксама адчыняць самой Асі – Корб-Варановіч злітасцівіўся прашыпець пра ключы ў кішэні курткі... Змрочны пад'езд са скрэманымі сценамі і паскуднымі пахамі, дзверы, абабітыя дэрмацінам, спрэс парэзаным чымсьці вострым, прычым у некалькіх месцах парэзы складаюцца ў непрыстойнае слова. На кнопку званка, такую брудную, што брыдка датыкацца, давалася зноў жа націскаць Асі.

Дзверы расчыніліся, выпусціўшы на лесвічную пляцоўку воблака перагару і цыгарэтнага дыму. Няголены чырванатвары мужык гадоў трыццаці пяці, у майцы з плямамі і трэніках аптымістычна пазіраў бліскучымі светлымі вочкамі з-пад прыпухлых павекаў з белымі вейкамі:

— О, Ларыска вярнулася! Якраз табе каўтануць пакінулі! На донцы – самае сонца...

Александроўская какетліва ўсміхнулася, няўважна адсунула былога мужа, як веце, якое навісла над сцежкай, і заплыла ў кватэру. Мужык пасяброўску прыабняў яе за плечы, насмешна зірнуў на Корб-Варановіча:

— Табе не прапаноўваю, паніч – свіны лыч.

Дзверы зачыніліся гучна, нібыта вылаяліся. Ася спахапілася:

— Сумачку! Сумачку забярыце!

Ляскатнуў замок, няголены мужык моўчкі выхапіў у Асі гламурны аксесуар з дэрмаціну і зноў зачыніўся. У кватэры пачуліся спевы і рогат.

Гісторык, не зважаючы на Асю, павольна спусціўся па лесвіцы. На вуліцы паглядзеў на зоры, якіх не было відно ў прынцыпе, паправіў свой скураны псеўдашлем, буркатнуў:

— Дзякую за дапамогу... Заўтра стэлефануемца, — і рушыў некуды ў бок дома з гордым найменнем “Напалеон” – высотка воляю архітэктараў была ўвенчаная бетоннай “трохвуголкай” з аляпістым надпісам “Вэлкам”.

Плечы разгорнутыя, галава ганарыста задраная... А дзверы ён сабе сам адчыніць? З яго станецца прастаяць усю ноч, спрабуючы павярнуць ключ левай рукой. А калі пераломы? І да доктара наўрад пойдзе. Вось жа характар упроўны... Ася, якая ўжо была адыйшла на адлегласць, як гранату кінуць, паглядзела на графскую спіну і бегма вярнулася. Корб-Варановіч раздражнёна зірнуў на Вяжэвічаўну:

— Што яшчэ? Вы думаеце, мне не хапіла вашай прысутнасці на сёння?

— Зараз сыду, але напачатку падыміце руку ўтару! — холадна скамандала Ася, якую перасталі кранаць гэтыя дзіцячыя выбрыкі. — Правую.

— Што за глупства! — Корб-Варановічу зноў клямка запала.

— Не глупства, а праява міласэрнасці, — гэтак жа холадна прагаварыла Ася — узаемнае раздражненне, якое яны з графам адчувалі адно да аднаго, пазбаўляла яе дзіўным чынам звыклай скутасці ды корпання ва ўласных комплексах, і нават з’яўлялася прыемная ўладнасць і вольнасць. — У вас нешта з правай рукой, і бок пабіты. Можаце кульгаць сабе самі, а можаце прыкусіць сваю фанабэрыю, пакуль я не ўпэўнюся, што вы ўдала патрапілі ў кватэру. Хопіць, што Вячаслаў застаўся сярод ночы на дарозе за сорак кіламетраў ад горада. Вы ж нікога не пыталіся, трэба скакаць да мяне ў сутарэнне ці не...

Гісторык нешта прабубнеў пра нахабную моладзь, але рушыў далей, моўчкі церпячы прысутнасць прадстаўніцы варожага роду.

Ася ішла побач, і ад хвалявання ажно перасыхала ў роце. Яна сама не магла растлумачыць, навошта цягнецца за малазнаёмым дзядзькам. Ідзе сам, не хістаецца... Не памрэ, калі яна яго не праводзіць. Але развярнуцца і сысці дадому, у пустую кватэру — ад адной думкі апаноўвала нясперпная туга. І гісторык жа яе чамусьці не праганяе... Маўчыць... Дзяўчына час ад часу лавіла на сабе ягоны задумлівы позірк.

Яна проста дапаможа адчыніць яму дзверы, і ўсё...

Ля пад’езда яны спыніліся, Корб-Варановіч набраў левай рукой код на дамафоне, штурхнуў дзверы... І застыў, прытрымліваючы іх плячом, нібыта не ведаў, як учыняць далей. І Ася спынілася, адчуваючы, як шалёна калоціцца яе сэрца. У святле, якое струменіла з лесвічнай пляцоўкі, Арсенія разгледзела, што Корб-Варановіч гэтак сціснуў рукою край жалезных дзвярэй, нібыта хацеў здабыць з жалеза ваду. Як быццам нечага моцна баіцца альбо нецярпліва чакае. Вось толькі незразумела, чаго: каб Арсенія знікла, ці каб засталася.

Калі б гісторык зараз штосьці сказаў, рэдактарка завярнулася б, відаць, ды пабегла. Але ён проста маўчаў, чакаючы, пакуль Ася вызначыцца сама. Яна зноў перанялася пад незразумелым цяжкім позіркам. І рашуча зайшла ў пад’езд.

Трэба ж упэўніцца, што ён не моцна пакалечыўся.

Кватэра Корб-Варановіча аказалася вялікай, цёмнай і пустой, як пакінуты палац. Святло гарэла толькі ў вітальні — яго працэджвала скрозь краты стылізаваная пад старажытныя каваны ліхтар лямпна, таму немагчыма было вызначыць — тры пакоі, два... Столь высокая, белыя шпалеры, паштоўкі і фотоздымкі старога Менску на сценах... Карціны — зноў жа з відамі старога горада, Ася нават пазнала аўтарства вядомых мастакоў. Асабліва “прыкалола” каванае крэсла — нават думка ў яго сесці выклікала адчуванне холаду, уяўляўся дотык металу. Але ж стыльна як! І, вядома, абраз у куце, накрыты аўтэнтчным рушніком, а пад ім вісіць лампадка.

А ў куце вітальні ззялі ружовыя пухнатыя пантофлікі з вышытымі золатам сэрцайкамі.

Сэрца Арсеніі чамусьці прапусціла адзін удар, а тады стала гарача. У гэтых пантофлях цяжка было ўявіць рэінкарнацыю Александроўскай. Ну а што, ты думала, дужы і не стары мужчына з плячыма, як засланка, і пародзістым да стэрэатыпнага тварам бачыць жанчын толькі па тэлевізары?

Тэмперамент у пана яшчэ той... Разведзены, пры пасадзе. Ад кабетаў, мабыць, не адбіцца.

Чамусьці думаць пра гэта Арсеніі был непрыемна да болю, хаця пухнатыя пантофлі цалкам маглі быць братамі тых мужчынскіх пантофляў з вышытым надпісам “Speed” з вітальні Асінай кватэры і прызначацца збольшага для дэманстрацыі. Але яна іх усё роўна не абула, хаця і скінула свае брудныя цяжкія берцы і засталася ў шкарпэтках (файна, што не ірваньня). Далей вітальні праходзіць не збіралася. Упэўніцца, што графчык дзеяздольны, і дахаты...

А Корб-Варановіч усё шаргацеў у лазенцы, спрабуючы паставіць сабе дыягназ, як таго запатрабавала Ася. Дзяўчына асцярожна зірнула ў шчыліну... Гісторык звалок з сябе куртку, а вось кашулю не мог... Ася рашуча адчыніла дзверы.

— Гэта трэба вадой!

На кашулі гісторыка красавалася іржава-чорная пляма прысохлай крыві, на ўвесь бок. Не дзіўна, што ён не мог рукі падняць і нахіліцца... Тканіна намёртва прыліпла да раны і стаяла лубам. Як ён гэта ўмудрыўся?

— Жалязяка нейкая з зямлі тырчэла... Якраз паміж курткай і кашуляй праехалася, калі саскочыў... Добра, куртка не парвалася, — незадаволена патлумачыў Корб-Варановіч. Вопратку шкадуе, ага, а калі б яшчэ ўбок — мог, як хрушч на іголку, на тую жалязяку начапіцца... Ася аж пахаладзела, уявіўшы відовішча. Але ж здохне — не прызнаецца, што няправільна зрабіў.

А ў лазенцы акуратна... Стэрыльна чыста. Сантэхніка блішчыць, на керамічных плітках пад малахіт ні следу цвілі... У Асі так ніколі не атрымлівалася. Дарагі шампунь, масажная мачалка... Няўжо сам граф такі гаспадарчы? Ці прыходзіць хто дапамагае?

Працэс лячэння Корб-Варановіч зносіў стаічна. Яшчэ б ён стаў стагнаць... Ася нават спаймала сябе на садысцкіх думках — назнарок зрабіць яшчэ больш балюча, каб урэшце спадар скінуў з сябе міну камсамольца на допыце. Кашулю ўдалося адляпіць, рэбры, як запэўніў гаспадар, былі цэлыя. Драпіна, і ўсё. Мазь, ёд, бінты — ну, як умела рэдактарка, так і забінтавала! З пяску бізуна не спляцеш. Ася выйшла ў вітальню, адкасваючы рукавы швэдара, і падумала, што ў Вячковых раманах часта здараецца, што герой паранены, герайня яго вось так ратуе, а тады ён і ўтрэскаецца ў яе, як пярун у сухую ігрушу, а яна ў яго... Тыповая схема: Трышчан і Іжота. Скрыніч дакладна б зараз закруціў жарсці... Дзяўчына нервова хіхікнула. Вось дурноцце ў галаву лезе...

Забінтаваны Корб-Варановіч выйшаў за Асяй у вітальню, пасунуўся да шафы:

— Выбачайце, зараз накіну кашулю...

Пасля ні ён, ні яна не маглі ўспомніць дакладна, як усё было. Проста ў пэўныя моманты свядомасць чалавеку толькі перашкаджае, ну і адключаецца яна, лагічная наша. Вучоныя кажуць, што жарсць і стрэс праяўляюцца аднолькавымі сімптомамі, і аднолькава пакутліва і неадольна.

Іх проста прыцягнула адно да аднаго, як два па рознаму зараджаныя кавалачкі металу. Гэтаму немагчыма было супрацьстаяць. Іхні пацалунак меней за ўсё нагадваў пяшчотны пацалунак закаханых. І ён быў доўгі, як прамінулы дзень, і падгіналіся ногі, і можна было абысціся без паветра...

А потым Ася адляцела да супрацьлеглай сцяны вігальні, адшпурнутая Корб-Варановічам, як кацяня.

Граф стаяў, прыціснуўшыся спінай да сваёй сцяны, нібыта сабраўся ў яе ўрастаць.

— Ідзіце адсюль. Зараз жа. Ну! Дурное дзяўчо! Прэч!

Арсенія нават не адразу зразумела, што за шумныя цяжкія гукі чуе — а гэта дыхаў мужчына насупраць. Як загнаны звер. Яго грудзі, на якіх ляжаў пацямнелы срэбны крыж, цяжка ўздымаліся, цягліцы напружваліся, як перад смяротным двубоем. А ў вачах былі здзіўленне, адчай, злосць... Але галоўнае — нешта яшчэ...

Тое, што змусіла Асю падысці і проста няўклюдна торкнуцца тварам у яго грудзі...

Гэта было мацней за смерць.

— Я цябе ненавіджу... — разгублена, з безнадзейным адчаем прагава-рыла Арсенія.

— Узаемна... — скрозь зубы праэдзіў мужчына і з нейкім звярыным стогнам зноў прыпаў да яе вуснаў — як самазабойцы кідаюцца ў агонь.

А праз паўтары вечнасці ён сурова прашаптаў:

— Што ж... Значыць, так суджана... Такі, значыць, кон... Сышліся шляхі...

І Арсенія адчула, што яе адрываюць ад падлогі, і дужыя рукі нясуць... А, няхай хоць бы і ў прорву...

Раздзел 11. Закон Януса

Захопнікі-рымляне старанна пераймалі ўсіх багоў зваяваных грэкаў, уладальнікаў вытанчанай культуры, толькі імёны ім свае давалі... Замест Арэса — Марс, замест Зеўса — Юпітэр... А вось адзін бог быў фірменна рымскі, непаўторны... Двухтвары бог Янус. Гэты бог, акрамя іншых важлівых справаў, ахоўваў ганак дома і выпраўляў у шлях. І кожны жыхар магутнай імперыі, асабліва ў часы, калі штодзень ён мог па загадзе імператара апынуцца ва ўласнай лазенцы з перарэзанымі на руках і пад каленымі венамі, ведаў, што мудры бог Янус дае яму слушны прыклад: мець адзін твар — для дому, другі — для грамадства, дакладней, поліса. І той твар, з якім высоўваешся за ўласны парог вонкі, мусіць быць такі самы, як ва ўсіх добранадзейных грамадзянаў імперыі, спалучаючы гонар за прыналежнасць да магутнага Рыму і адданасць вялікаму імператару, роўнаму ўсім багам...

Алесь, пераступаючы парог аўдыторыі, у чарговы раз уявіў, як у яго з'яўляецца іншы твар... Сур'ёзны, добранадзейны твар савецкага выкладчыка педагагічнага тэхнікуму... Ці мог ён яшчэ нядаўна ўявіць, што пачне прыходзіць да сваіх вучняў уласным двайніком, пачувацца з імі не так, як у размовах з сябрамі? Ён калісьці і ўзяўся за выкладанне з устаноўкай — быць заўсёды шчырым і навучаць не літаратуры, а любові да літаратуры... Якія дыскусіі ўзнікалі на ягоных лекцыях! Вочы юнакоў і дзяўчатак, у большасці з вёскі, палалі такім энтузіязмам, што верылася — справа Язэпа Лёсіка, Вацлава Ластоўскага, Гаўрылы Гарэцкага, пазбаўленых звання акадэмікаў, арыштаваных, сасланых, і, падобна, згінулых назаўсёды, не знікне... Калісьці, калі народны ўрад пастанавіў, што навучанне мусіць быць на беларускай мове, хапіла тых, хто гэтаму супрацівіўся. “Кому

нужны вместо аттестатов ваши “посьведчаньні”? Как можно преподавать “арыхметыку” на неразработанном, насильственно навязываемом населению белорусском языке”? Алесь быў яшчэ на першым курсе, калі ў “Крестьянской газете” з’явіўся ліст ад грамадзянаў горада Полацка, горада Скарыны, аб тым, што беларуская мова – вымысел купкі нацыянал-шавіністаў, 90 адсоткаў насельніцтва рэспублікі размаўляе па-расейску, і нельга ж сур’ёзна лічыць за пісьменнікаў Якуба Коласа і Янку Купалу! Як ён тады абураўся разам з таварышамі! А старыя настаўнікі сабатавалі пераход навучання на беларускую, ды і самі сяляне, выпраўляючы дзетак у школу, злаваліся: гэтак мы й дома гаварыць умеем, а вы навучыце сыночка па-вучонаму! І тады сотні дзяўчат і хлопцаў з рабфаку пайшлі ў школы, выкладаць свайму народу і вяртаць яму яго годнасць, рабіць так, каб ён не знік... Бо калі знікне мова – непазбежна знікне, сальцеца з іншым і народ... Алесь тады таксама з сябрамі пасля заняткаў ва ўніверсітэце бегаў выкладаць у школку..

Так, калісьці ён не баяўся нічога. Мог у твар крыкнуць падонку, што той падонак. А цяпер часам ловіць сябе на думцы, што баіцца ўласных вучняў. Не ўсіх, некаторых... Шаснаццацігадовых камсамольцаў, якія гэтак жа шчыра змагаюцца супраць антысавецкіх праяў, як ён у студэнцкім юнацтве.

Першую частку лекцыі давялося саступіць зачытванню артыкула з “Комсомольской правды” аўтарства маскоўскага журналіста Міхаіла Кальцова пад назвай “Свора кровавых собак”. Артыкул быў прысвечаны працэсу над трацкістамі-бухарынцамі. Вядома, Алесь мог запатрабаваць, каб гэта рабілі на спецыяльных гадзінах – на палітінфармацыі, на толькі што ўведзеных лекцыях па марксізме-ленінізме... Але гэтым ён бы выявіў, што не хоча слухаць пра суд над ворагамі, а паколькі ён сам – пасля арышту, гэтак учыніць – падпісаць сабе прысуд... А як жа Вераніка і Ірынка?

І ён сядзеў з не сваім, уважліва-спакойным тварам, і слухаў. “...Когда встают прохвосты, которых судебный язык корректно называет подсудимыми, когда они встают и начинают, то с прибитым видом кающихся грешников, то с цинической развязностью кающихся негодяев, подробно рассказывать о своих чудовищных деяниях, — хочется вскочить, закричать, ударить кулаком по столу, схватить за горло этих грязных, перепачканных кровью мерзавцев, схватить и самому расправиться с ними. ...Вот они сидят за прочным барьером, под стражей красноармейцев с винтовками, плененные, обезвреженные звери. А ведь они бродили на свободе!”

Вяжэвіч глядзеў на твары сваіх студэнтаў, на якіх адбіткам гарэў праведны гнеў журналіста, і вельмі добра ўяўляў, якім чынам былі атрыманы гэтыя падрабязныя, жахлівыя паказанні падсудных... Так, гэта, безумоўна, ворагі ўлады, мацёрыя, зацяттыя. У адрозненне ад Зарэчкага, Галавача, Маракова, яго самога. Ды Алесь пакаштаваў працэдуру следства. Асабліва “кранула”, як былы наркам унутраных справаў Ягода, нядаўна ўсемагутны і пагрозны, у якасці змякчальных абставінаў успамінаў, што кіраваў будаўніцтвам каналаў, якія зараз з’яўляюцца “прыкрасай эпохі”. І прасіўся, каб яго паслалі на гэтыя каналы...

Каб Алесю матчына вера ў Бога – зараз папрасіў бы ў Яго аднаццаць хвілін на час заняткаў частку памяці... Замкнуць, як кувэрак з доказам забойства...

Лекцыя ўсё-ткі загінула не да канца. Засталося яшчэ хвілінаў пятнаццаць на расповед пра творчасць Якуба Коласа.

— Такім чынам, у паэме “Сымон-музыка” паэт таленавіта, з глыбокім псіхалагізмам паказвае нам пакутлівы шлях станаўлення таленту, праз непрызнанне, праз спакусы забяспечанага жыцця, праз сумнівы ў самім сабе...

Вучань з першага рада, яснавокі хлопец з акуратна зачасанай на бок цёмнай грыўкай, нібыта прыклеенай да ілба, адразу падняў руку:

— Аляксандр Антонавіч, але ў “Польмі” напісалі, што гэтая паэма Коласу не ўдалася, у ёй ён дапускае ідэалізм і містыку, і нават ужывае слова “бог”! Замест таго, каб паказваць барацьбу працоўных супраць эксплуататараў, малое жабракоў, якія толькі стогнуць, плачуцца і знаходзяць ратаванне ў дурных фантазіях!

Суседка хлапца з грыўкай, гаваркая выдатніца Наста, дзьмухавец з бялявенькімі пушыстымі валасамі і блакітнымі вялізнымі вачыма, зараз толькі нізка апусціла галаву над сталом і сціснула тонкія пальцы, аж збялелі.

— Ды Колас увогуле замаскаваны вораг! — строга прамовіла чарнявая дзяўчына з такімі бялюткімі каўнерыкам і манжэтамі на брунатнай сукенцы, нібыта яны былі зробленыя з арктычнага снегу, асвечанага крокамі гераічных чалюскінцаў. — У яго месяц таму вобыск быў, зброю шукалі...

— Ілжэш, Калінкіна! — абурана крыкнуў з апошняй парты руды хлопец, шчодро ўсыпаны рабацінкамі, так што здавалася, быццам вакол яго болей сонца. — Якуб Колас — рэвалюцыянер, ён у Пішчалаўскім замку сядзеў! Ён клікаў беларускі народ да свабоды!

Дзяўчына строга падціснула і без таго вузкія вусны.

— Можаш не верыць, Гаўрылкін, але мы жывем непадалёк ад Міцкевічаў, і маю маці запрашалі падчас вышуку за сведку. Яна ўсё бачыла: як ваш Колас моўчкі стаяў тварам да сцяны, рукі ўгару, зусім як сапраўдны шпіён, а супрацоўнікі НКУС усё ў хаце пераварочвалі. Думаеш, калі б нічога не было, з класікам так бы абыходзіліся?

Вяжэвіч адчуў, як цёмная гарачая хваля гневу ахоплівае яго, яшчэ трошкі — і ён ганебна сарвецца... Стоп! Дурня і ў касцёле б’юць. Ты не бязмозглы юнак, ты адказваеш за чужыя жыцці! І за... душы тых, хто перад табой. Каб ніхто з іх не ператварыўся ў... таксама ж камсамольцаў, якія дапытвалі Кузьму Чорнага і Міхася Зарэцкага, Валерыя Мараква і яго самога, Вяжэвіча, у Жоўтым доме, і каб не сталася нікому з іх улюбёнай забавай гарлаць абразы і пагрозы ў папяровы рупар, устаўлены ў вуха паддоследнага...

— Шмат хто з творчых людзей часам памыляецца, таму што творчасць — гэта няспынны пошук. Памятаеце, як у паэме Купалы гаворыцца — “Гусям, княжа, не пішуць законаў”? У Пушкіна гэты матыў таксама гучыць — “Затем, что ветру, и орлу, и сердцу девы нет закона”... Паэт — Сымон-Музыка, ён жыве, нібыта скуру садралі, пакутуе за тое, што іншы б не заўважыў, прапускае праз сябе боль эпохі. Нямецкі паэт Гётэ сказаў: “Расколіна прайшла праз сэрца паэта”. І калі ў яго ёсць сапраўдны талент і любоў да народу, ён усё роўна выпрастуе на правільны шлях. І гэта галоўнае. Якуб Колас публічна, у газеце, прызнаў свае памылкі і адмежаваўся ад іх, і для нас адно мусіць быць важным — яго таленавітыя творы...

— А вы таксама прызналі свае памылкі, Аляксандр Антонавіч?

Хлопец з прылізанай грыўкай не насмешнічаў, ён быў нават вельмі сур’ёзны і сур’ёзна чакаў адказу.

Вяжэвіч адчуў, што вось-вось забудзецца на парады Януса.

Яго выратаваў званок. Лекцыя скончылася. Але не скончыўся дзень і час... Наперадзе чакаў чарговы сход выкладчыкаў і камсамольска-партыйнага актыву тэхнікума. Не ісці было нельга. А ісці – пакута невымоўная.

Яму дужа пашанцавала. Звычайна тых, хто пабываў пад следствам, нідзе не бралі на працу, знаёмыя перабягалі на другі бок вуліцы... Жонка сасланага Язэпа Лёсіка, Ванда Лявіцкая, дачка пісьменніка Ядвігіна Ш. і маці трох малалетніх дзяцей, так радавалася, калі ўзялі мыць посуд на адну з менскіх выстаў... А тады іх сям'ю і з кватэры сагналі, і пашпарта спадарыні Вандзе не далі, і давлялося з'ехаць у Паволжжа... Але Вяжэвіч быў вызвалены дужа хутка, з працы яго нібыта і не звальнялі, і, на дзіва, начальства паставілася вельмі добра. Вакол ягонай кар'еры арыштанта хадзілі розныя чуткі. Вядома, некаторыя пазбягалі Алеся – а раптам “недавыкрыты” вораг народу! Іншыя ж, якія лічылі сябе асабліва здагадлівымі, у прысутнасці Вяжэвіча стараліся сказаць нешта ідэйна правільнае, падкрэсліць, як усёй душой падтрымліваюць працу нястомных органаў па выкрыцці нацыянал-фашыстаў... І ад няшчырага пафасу Алеся рабілася горш, чым ад спалоху іншых. А здаралася, да яго падыходзілі таемна, з просьбаю паспрыяць у вызваленні сваякоў альбо адвесці немінучую пагрозу ад сябе... І хіба хтосьці паверыў, што ён сапраўды не можа дапамагчы? Але самае горшае – поўныя пагарды позіркі тых, хто яшчэ заставаўся на волі і не да канца зламаўся...

Толькі думкі пра сям'ю ратуюць. Ірынку абавязкова трэба аддаць у танцавальны гурток... Трэба ж, як прыгожа ў яе атрымліваецца – то паказвае, як танчыць сняжынка, то ператвараецца ў пчолку, то ў ветрык... Нават Вераніка, калі глядзіць, проста расцвітае, усміхаецца, як калісьці – а яна нібыта развучылася шчыра, гарэзна ўсміхацца пасля ягонага арышту. Ходзіць, як цень... Некалькі разоў заставаў яе ў слязах – а пасля сустрэкаў такі вінаваты позірк, нібыта гэта яна яго катавала ў турме... Можа, справа ў жончынай новай працы – узялі сакратаркай у наркамат асветы. Як было адмовіцца ад такой выгоды? Занятая ўсяго да абеду, і тое не кожны дзень, праўда, здараюцца вячэрнія паседжанні. Затое паёк – проста акадэмічны, для дзяцей супрацоўнікаў – падарункі... Тканіну размяркоўваюць, абутак... Праўда, Вераніка чамусьці не любіць абновак, прынесла неяк панчохі – таненькія, як павуцінка, кінула ў шуфляду. Так і не ўздзела ні разу. Алесь неяк быў папрасіў – пафарсі хоць перад мужам... Адмовілася, як быццам прапанаваў дакрануцца да здохлай жабы. Можа, ёй варта вярнуцца выкладаць у школку?

На сходах Вяжэвіч змушаў сябе проста не слухаць, думаць пра сваё... Але на гэты раз саркафаг, у якім ён сябе замкнуў, не тое што даў трэшчыну – разляцеўся на друз... Бо абмяркоўвалі, што рана ці позна непазбежны перавод навучання ў тэхнікуме на расейскую мову. Пакуль яшчэ толькі некалькіх спецыяльных прадметаў. Гэта дасць выпускнікам магчымасць лягчэй асвойвацца ў вучэбных установах іншых рэспублік савецкай краіны, ды й час пазбавіцца штучных тэрмінаў, прыдуманых нацыянал-фашыстамі, што пісалі першыя беларускія падручнікі. У нас інтэрнацыянал, усім трэба вяртацца да мовы, на якой размаўляў Ленін...

У шыбы ўдарыў мокрай лапай вясновы дождж. Вяжэвіч ускочыў з месца, ноздры ягоныя раздзімаліся:

– Гэта будзе здрада свайму народу! Здрада тым, хто загінуў у царскіх

турмах, дамагаючыся права беларусаў мець свае школы і інстытуты! Нагадваю, дэкрэт аб беларусізацыі прымаўся Усебеларускім з'ездам саветаў. Дзеці, якія навучаюцца на роднай мове, паказваюць найлепшыя вынікі у ведах... Ачомайцеся! Як можна адмаўляцца ад таго, што далася такой крывёю! Ды ўспомніце верш Янкі Купалы да вялікарускага шавініста:

Ён, гэты скінуты сатрап,
Не знае, што ў свабодзе жыць,
Яму дай вісельню, дый каб
На ёй “языкі” ўсе ўшчаміць.

Не па нутру, як смерць, яму,
Што беларускае дзіцё
Бязьць у сцюжнюю зіму
У школку пазнаваць жыццё.

Служаўся, што хлапчук ў лапцях
Напаўдзеты вёскі сын,
У роднай мове ўчыцца мог?
О стыдна, рускі гражданін!

Язык твой царскі ён табе
Не выража, спакойны будзь!
Цябе тваім жа у кляцбе
Ён не забудзе памянуць.

Алесь не змог дачытаць апошнюю страфу –

“Былых не выклічаш вякоў,
І ты, Масквы кароннай гразь,
Парваных не скуеш акоў,
З якой брахнёю не вылазь!”.

Відаць, гэты верш ведаў не толькі ён, таму што з першых жа радкоў усчаўся такі вэрхал, такое абурэнне, змяшанае са страхам, нібыта ў пакой запусцілі жывога грыфона... Прарвала ўсіх – не таму, што праглі вяртаньня ва ўлонне расейшчыны, а таму, што кожны, хто не запырэчыць, мог патрапіць у саўдзельнікі. Нават калі нехта палічыў Алесеў выбрык правакацыяй органаў – яшчэ больш напінаўся... Сход паступова пераўтвараўся ў выкрыццё канкрэтнага ворага, выкладчыка беларускай мовы і літаратуры Вяжэвіча. Які дапускае на ўроках нацыяналістычныя і ідэалістычныя выказванні і скіроўвае вучняў убок ад генеральнай лініі, і насмешнічае над святымі для савецкага народу традыцыямі, і займаецца рэлігійнай прапагандай...

А ён, дурань, уяўляў, што навучыўся прыкідвацца і прыстасоўвацца! Алесь агледзеўся вакол... Некалькі выкладчыкаў, збялелыя, маўчалі і хавалі вочы... Астатнія... Ды што б ён зараз ні сказаў – яго проста не пачуюць.

Вяжэвіч падкрэслена лена падняў з падлогі свой партфель і, не азіраючыся, выйшаў з залы. Па ілбе каціліся кроплі поту. Што ж, рана ці позна гэтым мусіла скончыцца. Так, аднойчы з яго зрабілі здрадніка і правакатара. Але ж здраднікам ён ніколі не быў! Як угневаецца бацька!

На ганку Алесь трохі пастаяў, падставіўшы твар халодным кроплям дажджу, у якіх так хацелася адчуць прысмак вясны, але чулася толькі халадэча і туга.

– Таварыш Алесь, мне трэба з вамі пагаварыць...

Выдатніца Наста, нервова круцячы ў руках парусінавы партфельчык, стулілася пад маладой бярозкай, нібыта тонкае вецце, яшчэ не апранутае ў зялёны саёт, магло абараніць ад дажджу. Алесь пакруціў галавой. Наіўнае дзяўчо... Лепей ёй цяпер не паказвацца побач з крамольным выкладчыкам. Але Наста ўжо падышла, так умольна глядзячы вялізнымі блакітнымі вачыма, што адмовіць было злачынствам.

— Добра, Наста... Гавары, што ў цябе за пытанне?

Дзяўчынка дрыжэла, але хутчэй ад нерваў, чым ад холаду.

— Толькі мама сказала, пра гэта няможна расказваць... А мне абавязкова... Я не магу... А каму, як не вам? Вы ж нікому, ніколі... Праўда? Толькі... давайце адыдземся.

Алесь адчуў сябе трохі непамысна... Нашто яму падлеткавыя таямніцы? Але паслухмяна рушыў да прысадаў, якіх не было відаць з вокнаў тэхнікума. Сакавіцкае неба стваралася нібыта з цёмна-шэрага дыму... Колер марэнга...

— Ну, што здарылася?

Наста падняла на выкладчыка вочы, абведзеныя ценямі.

— Я на Цне жыву... Пазаўчора, у нядзелю, мы пайшлі на Брод, коцікі ламаць... Ну, вербачкі. Не, не дзеля вербнай нядзелі, — спалохана удакладніла камсамолка. — Так проста, любім вербачкі... Я, сястра, двое хлапцоў суседскіх... Раптам чуем — загулі машыны... Едзе “эмка”, а за ёю тры “чорныя вораны”. Усе збеглі, а я спалохалася, не паспела, прысела ў хмызняках за горкай пяску. А “эмка” якраз туды пад’ехала, і выйшла з яе чацвёрта ў вайсковым. Усе ў рамянэх, з партупеямі. Падышлі да маёй горкі і заглядаюць уніз — а там, аказваецца, яміна вялізная. “Вораны” разварнуліся, сталі ў рад. Адзін з ваенных падышоў да “ворана”, расчыніў дзверцы і пачаў выводзіць адтуль людзей са звязанымі за спінай рукамі. А тады... падвялі іх да яміны — і ў патыліцу... з наганаў... Жанчыны там былі... Усе так проста адзетыя, гавораць па-нашаму... Дзядзька ў лапцёх, як з машыны выйшаў, адразу — на калені, і давай благаць: “А людцы мае, а Божа ж мой, а што ж я кепскага зрабіў? У чым я вінаваты?” А яго — у патыліцу...

Дзяўчына закрыла твар рукамі, яе худзенькія плечыкі, абцягнутыя драпавым палітончыкам, пачалі ўздрыгваць. Алесь разгублена глядзеў на яе, не ведаючы, як вярнуць гэтаму дзіцяці веру ў людскасць і савецкую ўладу. А калі яна гэта страціць... Як ёй далей жыць? Наста сутаргава ўздыхнула і зноў працягнула страшны расповед.

— Як цяпер бачу... Выведуць шэсць чалавек, рукі развяжуць... Паставяць на край яміны... Выводзяць і выводзяць... Страляюць і страляюць... Людзі лямантуюць, просяцца... А ваенныя толькі: “Становісь! Становісь!” Я аж самлела. А некалькіх ужо мёртвых з машыны выкінулі. Засталося два чалавекі. Надта вымаляліся. Адзін зусім малады, на нашага Казіка падобны... З паралельнай групы... Тады ім кінулі рыдлёўкі, каб яміну закопвалі. Тыя пазасыпалі. І іх таксама прыстрэлілі. Пяском прысыпалі зверху... Пайшлі да машын. Я адпаўзаць, адпаўзаць... У лаўжы нейкія звалілася, у калюгу...

Наста паглядзела ў вочы выкладчыку зусім не дзіцячым позіткам.

— У нас усе пра гэта ведаюць. Толькі так вось, як я, зблізку не бачылі. Крыкі ж далёка чуваць. Улетку зямля, бывае, “дыхае” над такімі ямінамі... Стогны з-пад пяску. Але ж хто пойдзе раскопваць? У нас у пасёлку таксама

двое жывуць, з тых, што растрэльваюць... Яшчэ й хваляцца. Дзеўкі ёсць, што гараць выйсці замуж за нкусаўца. А гавару я вам вось чаму...

На мужчыну і дзяўчынку з шалёнай злосцю сыпануў халодны дождж, але яны гэтага не заўважылі.

— Калі выкінулі з машыны аднаго мерцвяка, ён якраз на бок упаў, тварам да мяне, блізенька... І... гэта былі вы.

— Што? – не зразумеў Алесь. Але дзяўчынка ўпарта паўтарыла.

— Гэта былі вы. Толькі старэйшы, сівы зусім, і лоб увесь збіты. Я пасля, як на наступны дзень у тэхнікуме вас пабачыла, пералякалася. Я ж думала, вы мёртвы.

Ад страшнай здагадкі Алесь прыкусіў губу, каб не закрычаць, не спа-лохаць дзяўчо, але твар яго, відаць, змяніўся жажліва...

Наста жаласна ўсміхнулася.

— Ну, вось... Распавяла... Трохі лягчэй стала. Пайду...

Вяжэвіч пакутліва шукаў словаў – дзяўчынка ж таксама, відаць, спа-дзявалася нешта выратавальнае ад яго пачуць.

— Я ведаў таго чалавека, на мяне падобнага. Ён быў... добры чалавек. У кожным, самым крывавым часе, ёсць дабро... Павер, Наста, яно ёсць... Ёсць сумленныя, чыстыя людзі... Каханне... Трэба заставацца чалавекам. Заўсёды заставацца чалавекам. Чуеш?

Алесь змахнуў з вачэй салёны дождж.

— Быў такі беларускі паэт, Франц Савіч... Ён уваходзіў у падпольнае “Дэмакратычнае таварыства” ў Віленскім універсітэце. Калі яго схпілі, яму было дваццаць тры гады. Яго страшэнна катавалі. Франц сядзеў у смярдзючай яміне, дзе яго заядалі вошы, у кайданах. А ён жа яшчэ і збіты быў увесь. Адноўчы паспрабаваў утапіцца ў збане з вадой, які яму прынеслі наглядчыкі – так баяўся, што не вытрывае, здасць таварышаў... Яго паважалі нават каты. Франца саслалі ў Сібір, у салдаты. А тады ён уцёк, далёка, на чужыну, і стаў доктарам. І лячыў людзей. І калі здарылася пошасць халеры, застаўся з зусім чужымі яму хворымі і памёр, ратуючы іх... Не чакаючы ні славы, ні ўзнагароды. Разумееш, пра што я?

Наста хітнула галавой, яе вочы нарэшце страцілі страшную пустэчу.

— Дзякуй вам.

У галінках дрэваў, чорных, голых, абуджаўся сок, жыццёвая сіла на-паўняла мёртвыя пупышкі, і тыя рыхтаваліся выставіць свае слабыя, незнішчальныя зялёныя сцяжкі насустрач сіверу і залеве.

Алесь ішоў дахаты, і амаль нічога не бачыў перад сабою – слёзы, пяку-чыя мужчынскія слёзы, наварочваліся на вочы. А ён быў пэўны, што Корб-Варановіча расстралялі яшчэ год таму... Неўзабаве пасля іх размовы, гэтак падступна ператворанай у данос. Прынамсі гэтак сказаў бацька. Схлусіў...

Алесью хацелася кагосьці забіць... Як калісьці ён хацеў знішчыць ча-лавека, якога пазаўчора закапалі ў халодны вясновы пясок. Значыць, Корб-Варановічу ўдалося пражыць яшчэ год... Як ён вытрымаў? Ці не зламаўся?

Алесью так і не ўдалося выканаць ягоную просьбу, сустрэцца з Марынай Корб-Варановіч. У Ленінград яна пакуль не вярнулася, адшукаць яе ў Саратаўскай вобласці не змог... А цяпер – ці застаецца на гэта час? Пасля сённяшняга сходу ў Алесь ёсць усе магчымасці легчы побач з былым во-рагам, і блакітныя вочы якой-небудзь вясковай дзяўчынкі, пацямнелыя ад недзіцячага жаху, будуць назіраць яго смерць з-за хмызнякоў...

Паэт можа перастаць пісаць вершы, але не можа пазбавіцца ад вобразаў, як віхла не можа ганарліва ўзняць угару свае таненькія галінкі. Вяжэвіч уявіў, як адна з багіняў Парак, кашчавая старая з адзіным вокам у лобе, намацала ў агульным скрутку нітку ягонага лёсу, не залатую, не срэбную, проста белую з прымешкам чырвонага суворую нітку, і прымерваецца ўжо бліскучымі, як водбліск сонца на вадзе, нажніцамі, каб перарэзаць... Алесь нават чуў глухі ляскат сталёвых лёзаў, ад якога зводзіць сківіцы, як ад няспелай чаромхі.

Прынамсі, ён паспее пабачыць сваіх родных...

Ад Веранічынай працы ім далі ордэр на кватэру на ўскрайку горада, на Даўгабродскай, на першым паверсе цаглянага двухпавярховіка. Два пакойчыкі і кухня – гэта здавалася верхам раскошы! На кухні, за паркалёвай фіранкай, аказалася нават ванна – вялізная, чыгунная, на жалезных ільвіных лапах, з белым эмалевым пакрыццём спрэс у іржавых плямах... Для Ірынкі – лічы, возера, калі пару вёдзер вады заліць...

– Тата! Я навучылася таньчыць, як рыбка!

Рыбка ты мая... Алесь падхапіў бялявенькае сваё цуда на рукі, пацалаваў у лобік... Ірынка не дужа ўдалася ў Вяжэвічаў – толькі валасы ды вочы ягоныя, і цяпер ужо зразумела, што фамільнай мяккасці ў рысах не будзе, і Алесь шчыра гэтаму радаваўся. З характарам дзеўка вырасце, жвавенькая...

Вераніка паказалася з другога пакою. Як яна ўсё-ткі схуднела, аж пад вачыма – цёмна... Але ад гэтага яшчэ прыгажэй.

Можа быць, удасца неяк уберагчы яе, каб не перажываць ёй зноў грукат у дзверы, ператрус, арышт мужа... Вар’яцкая думка – пайсці самому ды здацца “ў апрацоўку”... Не засільвацца ж – маці ніколі не даруе. Колькі разоў паўтарала: няма страшнейшага граху, як адмовіцца ад дару Боскага, ад жыцця... Нават на крыжы ёсць надзея!

Калі б ён мог маліцца, як у дзяцінстве! Шчыра, з верай непарушнай і шчаслівай, звяртацца не да пагрознага цара нябёсаў – а да ўсёдаравальнага, усёразумеючага Айца...

...Калі магчыма, пранясі гэтую чару паўз мяне... Але няхай будзе, як ты хочаш...

Усё-ткі добра, што маці ўпотаі ад усіх пахрысціла сваю ўнучку – прыйшла ў галаву настаўніка крамольная думка. Пахрысціла тут, побач, у Аляксандра-Неўскай царкве, якая адна й засталася дзейнічаць з усіх культавых пабудоваў... Алесь і Вераніка доўга абураліся, але супакоіліся – што ж, забабоны жывуць доўга, а дзіцяці шкоды няма. А цяпер Алесь быў рады, што ў дачкі нябёсны заступнік... Не, Вяжэвіч не збіраўся апраўдваць цемрашальства. Але... А раптам усё, у што ён верыў у дзяцінстве, рай і апраметная, анёлы-ахоўнікі і дэмань-спакушальнікі, Прасвятая Багародзіца і сонм святых угоднікаў, насамрэч існуе, як і Усёдаравальная Любоў і Страшны Суд?

Каб жа гэта было так...

Званок разануў па вушах, як пугай. Яшчэ раз, яшчэ... Няўжо так хутка?... Вераніка пайшла адчыняць. Алесь схіліў галаву над пісьмовым сталом, ператварыўшыся ў слых. Вось бразгае замок... Рыпяць дзверы... П’яны голас бацькі.

Даўно ўжо ягоны голас не звязваўся для Алеся з радаснай палёгкай. Старэйшы Вяжэвіч стаяў пасярод вітальні, трымаючыся рукой за сця-

ну. Ён усё яшчэ быў дужы і прыгожы, калі не прыглядацца, і старонні чалавек мог і не зразумець, наколькі ён ва ўладзе шклянога бога. Ды Алесь выразна бачыў: твар азыз, скура робіцца пергаментна-жоўтай, на носе праступаюць юлёвыя прожылкі, цёмныя валасы адбягаюцца ад высокага ілба ўсё далей, а у светлых вачах – жудкая пустэча, як у наўца, які загінуў гвалтоўнай смерцю. Алесь чытаў пра вучоных, што намагаліся здабыць выяву, якую нібыта захоўваюць вочы мерцвяка – тое апошняе, што ён бачыў у жыцці. Што ж давялося пабачыць бацьку, пасля чаго ён, колішні, памёр?

Лепей не ведаць.

Антон Антонавіч Вяжэвіч упёрся цяжкім паглядом у сына.

– Што ж ты нарабіў, Сашка? Праўду кажучь – ратавалі вадзяніка ад вады, затапіў вадзянік гарады... Каму стала лягчэй ад тваіх палымных прамоваў? Што зменіцца да лепшага? І да булавы трэба галавы...

Трэба ж, якая аператыўнасць... Даклаў нехта, куды трэба, пра сённашні сход.

Вераніка спалохана спытала ў свёкра:

– Няўжо... зноў?

– Зноў! – злосна пасміхнуўся лекар. – І яшчэ як пракукаракаў наш пястун паэтычны! Да Масквы дайшло. І на гэты раз ніхто не дапаможа. Ні мае сувязі, ні... твае, Вераніка.

Алесь змрочна прамовіў:

– Я не зрабіў ніякага злачынства.

Бацька засмяўся, быццам ламалася сухое дрэва.

– Паляванне на ведзьмаў – вясёлы занятак,
 Мерзлы бруд б'е фантамамі з-пад капытоў.
 Нарадзіўся на свет –
 дык ужо вінаваты...
 Вінаваты стакроць, хто ў загон не пайшоў.

Та-ак, калі бацька пачынае цытаваць вершы, значыць, справа зусім дрэнь...

– Ты не сябе сёння загубіў... Ты ўсю сям'ю загубіў. Ты хіба сабе належыш? Дзеля чаго я і твая жонка душы свае заклалі, сябе прадалі, каб цябе, боўдзілу, ад смерці выкупіць? Каб ты героем непрызнаным беспякаранна над травой лунаў, нехта мусіў у гразі папоўзаць! Ты пра гэта не задумваўся, лятун? І што, усё дарэмна?

Бацька стаяў, злёгка пахістваючыся, пасярод вітальні, вялікі, распачны, варты жалю... А ягонья словы, як кроплі кіслаты, раз'ядалі свядомасць, дастаючы да жывога...

– Пры чым тут Вераніка? – непаслухмянымі вуснамі прашаптаў Алесь, зірнуў на жонку... І скамянеў ад жаху: яна, скурчыўшыся, спаўзала на падлогу, закрывшы галаву рукамі, нібыта на яе сыпаўся гарачы попел.

– Веранічка! Што з табой? Ды яшчэ ж нічога не здарылася! – Алесь кінуўся дапамагаць, падымаць... А яна з нейкім адчаем адштурхоўвала яго рукі, хавала твар:

– Не чапай мяне! Не датыкайся да мяне! Ты не разумеш... Ты нічога не разумеш!

А турэмны лекар зарагатаў страшным, пякельным рогатам...

Малодшы Вяжэвіч застыў ад раптоўнай здагадкі.

— Ты... ты прасіла за мяне Хведара? Як ты магла!

Вераніка сядзела на падлозе, прыхінуўшыся да сцяны, яе прыўкрасны збялелы твар нагадваў маску. А голас быў мёртвы.

— Калі б я не была з ім, цябе б даўно забралі.

— Чакай, а праца твая... Усе гэтыя пайкі, какава, панчохі... Вячэрнія паседжанні... — Алесь чуў свой голас нібыта збоку.

— І ордэр на кватэру, і паблажлівасць твайго начальства ў тэхнікуме! — дакончыў з горкім здзекам Антон Антонавіч. — Толькі калі ты, смаркач, зараз уздумаеш разыгрываць Атэла — я цябе ўласнай рукой прыб'ю... Адзін ты, рыфмар недароблены, не бачыў, як твая каханая пяклуецца... Не хацеў бачыць, удумвацца... А цяпер позна. Вось жа пашчасціла мне на самагубцаў... Можа, хоць маці тваю паспею выпягнуць з дрыгвы, перш чым самога...

— А што з маці? — Алесь адчуваў сябе, як човен, на які зараз кінуць апошні камень — і пойдзе на дно.

— Верніца твая маці... — Антон Антонавіч раптам усхліпнуў. — Сёння на Аляксандра-Неўскую налёт быў. Забралі ўсіх... Святароў, харыстаў, прыхаджанаў... Абразы, шаты ў кучу сцягнулі, падпалілі... А Сафійка абраз проста з польмыя выхапіла, пад кофту схавала... Няўжо спадзявалася, што не ўгледзяць? Вось і пацерпіць цяпер за веру сваю, як марыла... Вянец пакутніцкі атрымае... Я пабег пра яе дазнавацца. А там мне й пра цябе знаёмья даклалі.

Голас Антона Антонавіча здрыгануўся. Турэмны лекар правёў рукой па твары, змахваючы слёзы, гора і прывід чалавечнасці.

— Адзінае, што можа нам усім яшчэ дапамагчы — аддай ім палову срэбнага кубка, якую ты ў мяне забраў. Я ведаю, вас і абшуквалі, і распытвалі... Ды сэрца мне падказвае — затаіў ты кубак з нейкіх рамантычных меркаванняў. Нашто табе пакрываць графскіх вылюдкаў, Корб-Варановічаў? Яны над намі стагоддзямі здзекваліся. Дзе кубак?

Алесь упарта ссунуў бровы.

— Няма. І не будзе.

Старэйшы Вяжэвіч пільна ўгледзеўся ў твар сына.

— Няўжо цябе зачэпіла раскрышце родавых таямніцаў, усе гэтыя падземныя цэрквы, княскія магілы? Дурань! Сыдзеш разам з таямніцамі ў зямлю і нас пацягнеш...

— Кубка няма!

Бацька скрушліва ўздыхнуў:

— Парода... Ды не графская. Не спадзявайся — для Корб-Варановічаў мы назаўсёды — род прыслугі, ніжэйшы гатунак. Дом, дзе можна спраўдзіць права першай шлюбнай ночы... Проста час ад часу трапляліся сярод Вяжэвічаў такія, якім здавалася, нібы могуць зраўняцца, парадніцца з гаспадарамі... Цягнула адно да аднаго, як смалу да абцаса. І што добрага? Нянавісьць назапашваецца вякамі, адзін глыток любові не пазбавіць моцы возера атруты. Адна Вяжэвічаўна гадоў сто таму звязалася з графам Варановічам, што ў паўстанне падаўся, хавацца яму дапамагала, насуперак сям'і пайшла, усё, што ні прасіў, рабіла, жыццём рызыкавала... А ён яе кінуў, як скарыстаную анучу, і пашлюбаваўся з князеўнай. І тады Вяжэвічаўна здала ўладам увесь ягоны атрад, на чале з камандзірам. За такое маглі ўзнагародзіць канфіскаванай маёмасцю бунтаўнікоў. А падманутая паненка ўзяла ды адмовілася. І маёнтак у Ройна дастаўся нейкім расейцам. А мог

быць нашым. Нашчадкі доўга неразважлівую бабулю нядобрым словам успаміналі. Вось як...

Турэмны лекар змрочна агледзеў маладых.

— Шкада, унучку не пабачыў... Але, можа, гэта і да лепшага. Дзеці, яны адчуваюць, што ў дарослых на душы. Усё. Пайду ворагаў народу лячыць. Мог бы параіць збегчы, схваціцца... Але пакуль не ведаю тых, каго б не знайшлі. А можа, табе пашанцуе? Калі ў Саранск які... У Казахстан...

Турэмны лекар паклаў на этажэрку пачак купюр, перацягнутых гумкай.

— Вось, болей не маю... Бывай, сыне... Наўрад мы на тым свеце сустрэнемся.

Дзверы зачыніліся. У кватэры запанавала ціша, якую парушала толькі вясёлае шчабятанне Ірынкі з-за зачыненых дзвярэй пакоя — відаць, зноў вучыць сваіх лялек таньчыць балет. Вераніка ўсё гэтак жа нерухома сядзела на падлозе, і Алесь змог, хаця й не адразу, здушыць мужчынскі эгаістычны гнеў, выгнаць з уяўлення жахлівага карціны, ад якіх вар'яцеюць — як тваю каханую лашчаць чужыя рукі... Замест гэтага засталіся толькі жаль і скруха, і каханне, якое ўсё даруе.

Алесь прысеў побач з жонкай, абняў... Вераніка, быццам не верачы, прыхінулася да яго, і мужчына адчуў, што яна ўся дробна дрыжыць...

— Не трэба нічога гаварыць, нічога тлумачыць... Гэта я не змог цябе абараніць. Прабач мяне, калі можаш... Калі выжыву — Ветрака прыб'ю ўласнаручна. Чэрап яго гнілы кулаком раструшчу, — Алесь з цяжкасцю перавёў дыханне, перанятае гневам. — Паслухай, дарагая... У мяне апошняя просьба. Знайдзі, калі ласка, Марыну Корб-Варановіч... Памятаеш, мы да яе ездзілі ў Ленінград? Можа, яна туды вернецца... І перадай вось што...

Алесь хутка зашаптаў ёй на вуха...

Вераніка недаверліва адсунулася, паглядзела на мужа.

— Так, гэта была ягоная просьба... І мая такая ж...

Алесь устаў, падняў жонку.

— Ну, дзе мой турэмны клунак?

Гэта быў не жарт — апошні год, як і ў тысячах сем'яў, у Вяжэвічаў заўсёды ляжаў напалатовае “турэмны клунак”: сухары, змена бялізны, цёплыя шкарпэткі... Вераніка ўпарта падклдала туды адзінае багацце — залаты пярсцёнак з заімглёным смарагдам, што дастаўся ад бабулі...

— Мы зараз жа павінны сабрацца ўсе! — як прагнуўшыся, горача загаварыла Вераніка. — Бацька твой сказаў — а раптам удасца? З горада выберамся пешкі, пераначуем у маёй цёткі ў Воўкаўшчыне, а там — у Казахстан... Сядзець і чакаць смерці — горай за смерць!

Алесь адмоўна пахітаў галавою.

— Зловяць — тады і цябе арыштуюць. А Ірынка на каго застанеца?

Але Вераніка ўжо ліхаманкава забегала па кватэры, выкідаючы з шафаў на падлогу нейкія транты.

У дзверы не пастукалі — загрукаталі, нібыта ламіўся статак шалёных адзінарогаў...

— Ірынку трымай! — крыкнуў Алесь і сам пайшоў адчыняць.

Ім далі хвілю развітацца — ён пацалаваў Вераніку, дачку... Узняў свой клунак...

У “варанку” ён аказаўся апошнім — столькі было напхана людзей, што ўсе стаялі, прыціснутыя адзін да аднаго, як сцяблінкі лёну ў снапку.

Мужчыны, жанчыны, старыя, маладыя, зусім падлеткі... Лямант, шэпты, праклёны, малітвы... Нехта ўвесь час трывожна ўскрыкваў проста ў Алеся над вухам:

— Цішэй! Сціхніце! Грамадзяне, давайце не ўсугубляць!

Нібыта крыкам тут можна было штосьці “усугубіць”...

Некалькі галасоў – падобна, святары ці пеўчыя – спявалі пакаянны канон. Проста карціна Босха ў зацімненні...

— Аляксандр Антонавіч! – таненькі галасок зрываўся ад слёз. Алесь азірнуўся, але што ўбачыш у цемры?

— Гэта я, Наста...

Божа мой, Божа, папусціў ты нам за грахі нашыя...

— Не бойся, Настачка!

— Ды што ж ужо... Як яно будзе, так і будзе... — з адвечнай пакорлівасцю патомнай беларускі прашасцелі словы.

Пакорлівасць, рахманасць, талерантнасць... Як жа без іх беднаму бульбаеду? Вось калі трэба на кагось беларуса нацкаваць – яму ўбіваюць у голаў пра ягонья мужнасць, гераічнасць і ахвярнасць. А калі ён гераічна, паліўшы сваёй крывёю ўласныя стаптаныя палі, перамога – крыжакоў, татараў, французаў, сваіх жа братаў дзеля выгодаў чужога дзядзькі, яму зноў трындзяць пра талерантнасць і братнюю лагоду. А хто абароніць вось гэтую блакітнавокую беларускую дзяўчынку? За што ёй накіравана згінуць між бязлітасных шасцяронак бяздушнага механізму? Чаму беларусы вечна ядуць адзін аднаго па чужым загадзе? Каталікі – праваслаўных, праваслаўныя – уніятаў, шляхта – мужыкоў, усходнікі – заходнікаў... Вяжэвіч адчуў, як яго ахоплівае гнеў, б’ецца ў сэрцы, у скронях... Дурань! Які ён дурань! Што даў год прыстасавальніцтва, змірэння? Пакуты і ганьбу жонкі? У што ён сваёй баязлівасцю яе ператварыў! Хоць бы вершы пісаў! А ён іх душыў у сабе, жывых, балючых... Усё! Больш не дачакаюцца. Ані слова пакоры... Ані намёку на згоду... Хай робяць з ім, што хочучь.

Працяг будзе.

Ігар Сідарук

...вечнасць
пахне травой...

Подых звера

Лясовы трыпціх

*Прысвячаю ўсім,
хто адчувае сябе звярамі.*

Частка першая. САБАЧЫ БОГ

*

Я – Бог, я – сабачы Бог.
Дай прылашчуся да тваіх ног,
У шчаку лізну языком.
Гэты Бог быў калісьці ваўком.

*

Падымемся з ложка.
Зазірнем адзін аднаму ў твар.
За вакном –
Сонца, валашкі...

І – гар!

*

У мяне ёсць кіпці,
У мяне ёсць зубы.
Свой шлях
Ікламі прадзіраю.
Ім іду
Да Загубы.

*

“Няхай чара гэтая
Мяне абміне!”
Людства –
Не ворагі мне.

*

Сэрца драпежнага звера
Ні ўва што не верыць.
Толькі ў Каханне,
Толькі ў Растанне.

*

Ад тых – да гэтых.
Ад ІС – да СІ.
Мы – у нетрах памежных...

Свет, галасі!

*

У тым жыцці мы ўжо былі.
Ты – вольным індзейцам.
Я – вольным бізонам.
Памерлі мы разам на лясной сцяжыне.
Годна. Дастойна.

*

Чуеш, як гарача дыхаю ў вуха?
Гэта Каляды.
І завіруха.

*

Чортаў тузін маіх братоў
П’е свежую кроў.
Ад інстынктаў нікуды не дзецца.
Тая кроў –
З твайго сэрца.

*

Гон. Паляванне.

Каханне забіваюць
Уранні.
Але толькі ўначы
Звер па каханні
Тысячы год крычыць.

Лес тысячы год – маўчыць.

*

Ты ведаеш, люблю каву.
Прывучылі Ваўка
На забаву..

*

Там, дзе агонь
Нас наталяе,
Нас спапяляе,
Нараджаюцца адмысловыя пратуберанцы,
Што па свеце гуляюць;
Прытулку – не маюць.
Таму й не згараюць.
Таму й не знікаюць.

*

На баку – ірваная рана.
Ужо не ўзвыю.
Ужо не ўстану.
Мілая, ты плачаш?
З'еш пячонку маю –
Яна шчэ гарачая.

*

Каханая, дай паляжу на плячы.
Залячы...

Частка другая. ГОН

*

“Та-тах!”
З екатаннем б'юць па дзіках.
А маленькае парасятка хоча ням-ням.
Там – жыць нам.
Ці так?
“Та-тах!”

*

Рог, трубі, рог!

Дрэва Кахання
Не вырве й Бог,
Я – ля тваіх ног.
П’ю з выдзертым вокам грог.

*

Дзе я?..
Сплывае крывёю надзея.
Дзіда ўвайшла пад рабро.
Зло пераможа Дабро?..

*

Зблізу – стрыж.
Здалёк – крыж.
Бачыш: у небе крыжы..
А дзе ж, мне скажы, стрыжы?

*

Пушча. Сляпні. Спякота.
П’ю з ручайны ўпотай.
Губляюцца кроплі-словы.
След пакідаюць барвовы...

*

Хлеб. Мёд.
Высакосны год.
Расстанне. Змрок.
Крок, крок..
Рык. Рок.

*

Як зразумець
Таго, хто не ўмее пець?
З веку ў век
Не ўмее пець
Чалавек.
З адчаем і верай
Выю драпежным зверам.

*

Ваўкі – у скокі..
Смяляць двухстволкі!
Параненая ваўчыца
Да логавішча ці даімчыцца?

“Мой Шэраскуры Божа!
Дзецям галодным – хто дапаможа?”

Ваўчаняткі
Плачуць, з'ядаючы матку.

*

“Звяры!
Надрапаем на кары
Адзіны для ўсіх закон...”

Не паспелі!
Чалавек распачаў гон.

*

Уцякай!
Хоць за край,
Хоць за сам небакрай,
Уцякай!

“Перадыхну дай...”

І даюць:
Перадыхнуўшых – б'юць!

*

Ступай у мае сляды.
Разам унікнем бяды.
Разам ляжам у лог.
Я мог бы ўцячы, мог!..
Каб адзін...
Каб...

*

Ціш. Неба...
І нічога болей не трэба.
Анічога...
Заўтра пачнецца аблога.

*

Гляджу на сонца
Неадрывна, бясконца.
Слязьмі перапоўнены вочы –
Каб твае свяціліся ноччу.

*

Акрываўлены, голы,
Дапаўзу, лягу.
На калені твае – галавой...

Вечнасць пахне травой.

Частка трэцяя. У ЯДЛОЎЦЫ ГАРЭЛЫМ...

*

Пахне вогнішчам
Ноч.
Толькі, прашу, не збоч.
Толькі, прашу,
Дабяжы.
Выскачым разам
За рубяжы.

*

Там, у пушчы,
Жывуць воі.
Гэта мы з табою.
Абое.

*

Сырое смажыцца мяса.
Да мяса вораг твой ласы.
Аддай яму мяса, аддай!
І глядзі, як жарэ ён.
І ўсміхніся яму.
І дзетак ягоных – не загрызай.

*

Чуеш,
У лесе стрэл?..
Чуеш,
У сэрцы спеў?..
Ці гэта спявае гром?!
Маланкай спаліла наш дом.

Рэха – дажджом.

*

Будзе ў жніўні
Ядловец гарэць.
Будзе ў жніўні
Спяваць
Смерць.
У ядлоўцы гарэлым –
Уся твая пыса.

Мы жывыя яшчэ.
Усміхніся!..

*

Па-над рэчкаю

Ляцяць стрэлы.
На іх вастрях –
Кроплі Веры.

Ля тваіх пакладуцца ног.
Не чапай!..
Тыя стрэлы зламаў
Лясны Бог.

*

На вусны твае
                        рэхам палюю.
Сэрца тваё
                        скрозь пушчу адчую.
Не пужайся ваўка –
                        за табой
Ён маім хворым вокам цікуе.

Пацалуй ваўка ў вочы.
Гэта ён, а не я, таго хоча.

*

Была ў мяне ваўчыца.
Была ў мяне сястрыца.
Ваўчыца-сястрыца,
Ад чаго табе ноччу не спіцца?

“Ад таго, – яна адказала, –
Што родная маці
На з’яданне мне брата аддала”.

*

...Вазьмі, не пагрэбуй, –
Усё, у чым маеш патрэбу.

Усё, што ёсць.

Прагрызі хоць аорту маю.
Частуйся. Ты сёння – мой госць.

*

“Звер мой адданы і мілы!..”

Трызню, пэўна.
Пад сасной – адарванія крылы.

*

Ад краю да краю –

Пожня згарае.

І ты – пасярод.
І побач з табою –
Увесь твой знявераны род.

*

Будуць бліскаўкі пад і над.
Будзе жнівеньскі зарапад.
Разам сцішымся ля вады.
След за намі
вядзе ад бяды.

Ці – да?..
Вада. Вада...

*

Лес. Вечар.

Заблукаўшы, рыдае малеча.

У далёкім, далёкім акне –
Дагарае апошняя свечка.

*

...Расчыняцца ціха дзверы.

І будзе вечар.
І будзе вячэра.

А недзе высока
Замёрлі аблокі.
На далоні тваёй –
Маё адзінокае вока.

*

Ластаўка,
Сэрца маё залатое...

Вецер у жніўні
Пахне
Табою.

*

Грукне сэрца ды стане.
Змрочна ўскрыкнуць сычы.

Разарваны твой бок –
Расстраляная казка ўначы.

*

Лапы свае складу.
Вочы свае заплюшчу:

Наперадзе –
Багна.
Ззаду –
Гарэлая пушча.

Нізка хмары ляцяць над зямлёй.
Нехта ў чорным цікуе за мной.

Белыя іклы – да бою!
Уратуюся чырвонай крывёю.

*

Зялёныя дрэвы.
Барвовая каляіна.

...Хто ляжыць там раздзарты,
нявінны?

А хтосьці ў змрок
Робіць крок.
І шалёна рагоча.

І не чуе яго
Нават Бог.

*

Там быў дождж.
І было
Сонца.
І былі калені твае.
Да бяспамяцтва.
Да бясконца.

*

Водзіць пысаю
Па кнізе сабака.
У вачох –
Чырвоныя макі.
У крыві –
Пах паганца-ганца.

Будзе кніга прачытаная
Да апошняга хрыпа –
Канца.

1995-1997, 2009 гг.
м. Кобрын

Аляксандр Лукашук

...Вось ты з Чэхіі прыехаў,
а мой кот за цябе разумнейшы!
Спрацацца не буду, я ж не чэх...

Саша, what is your name?..

Спроба зайчасных успамінаў

Падушкі маіх цёткаў

Мяне зрабілі мае бацькі, а іх – іхнія, таму правільна пачаць з каго памятаеш, з бабулі, але яшчэ трэба ўдакладніць, што гаворка пра бацькаву маці Ярыну, а не матчыну Катэрыну, і чаму так (бо Ярына дажыла аж да незалежнасці і нават чула, як я гаварыў пра гэта па радзіве, а Катэрыну адпявалі ў вясковай драўлянай царкве ўзімку, калі мне споўнілася толькі дзевяць год, і не памятаю зусім, як нёс крыж наперадзе невялікай працэсіі ўніз з царкоўнага ўзгорка, праз мост над замерзлай рэчкай і зноў угору, да выдаўбленай у сухой песчанай зямлі магілы праваруч ад дзеда, які там адпачываў ужо дваццаць гадоў?..), ці што, напрыклад, значыць – мая? хутчэй, я – яе, як і іншыя ўнукі, якія паміж сабой звалі яе проста баба (я не мог), ёй заўсёды было 50 ці 100 гадоў, усё жыццё яна рвала зелле, давала свінням,

капала бульбу, карміла ўнукаў, якіх прысылалі на лета яе дачка і чатыры сыны, хаця тут складаней, бо старэйшы сын разам з грузавіком пайшоў пад лёд пасярэдзіне Волгі, а з яго ўдавой пабраўся малодшы сын і гадаваў пляменніка як сына, і двойчы нявестка з мужам жыла спачатку ў адной хаце з бабай і дзедом, у асобным пакоі з чатырма вокнамі ў сад, там стаялі два ложка з бліскучымі нікеляванымі шарыкамі і накрытымі кружаўнымі накідкамі падушкі нечалавечай велічыні, якія ўзвышаліся аж да верху шафы, і такія ж волатаўскія падушкі былі ў абедзвюх бабуляў, ва ўсіх маіх цётка, ва ўсіх нашых суседка, імі ганарыліся, яны былі абавязковай часткай пасагу, але спаць на іх можна было толькі седзячы, – чаму яны былі такія вялікія? адказ я пачуў у адным з замкаў, якімі, як грыбамі пасля дажджу, засыпаная цэнтральная і заходняя Еўропа – каб не памерці ў сне, бо яшчэ Лукрэцый пісаў, што ў сне душа распадаецца на часткі і яны вылятаюць з цела, і лічылася, што калі чалавек сядзіць, душа не вылеціць, магчыма, гэтая заспярога і рабіла падушкі ў хатах маіх бабуляў і цётка выстарчана тугімі і гладкімі, як шчака немаўляці, і вялікімі, як для каня: на паўложка, потым не заставалася месца, каб выпцягнуць ногі, і спалі так, і душа не вылятала, ніхто не паміраў у ложку ў сне, і ўвогуле ніхто не паміраў.

Сон гісторыі

Я думаю, толькі спальнымі звычкамі і можна патлумачыць, як мая бабка перажыла такую калекцыю ўладароў, якія думалі, што кіруюць яе жыццём: цара Мікалая, які пасля пачатку вайны з кайзерам Вільгельмам прымусіў яе разам з мільёнамі праваслаўных жыхароў захаду імперыі выправіцца ў бежанства ў Сібір, перажыла Часовы ўрад Керанскага, першых камісараў Леніна, начальніка Польшчы Пілсудскага, першыя саветы Сталіна, новы парадак Гітлера, другія саветы Сталіна, потым кукурузнага Хрушчова, брыгастага Брэжнева, не заўважыла Андропова з Чарненкам, здзівілася таму, што стала гаварыць радзіва пры Гарбачове, але не паверыла, што можна вярнуць зямлю, якую купіў мой дзед Васыль на пачатку 1920-х, калі вярнуўся з заробкаў з Амерыкі, і з-за якой сям'ю ўнеслі ў спіс кулакоў і мусілі другі раз адправіць у Сібір летам 1941-га, ужо й дату пагрузкі ў эшалон прызначылі, але з-за каварства фюрэра, які аказаўся да таго ж вераломным, з чыгуначным рухам пачаліся перабоі, і вось вайну перажылі, а ці перажылі б ГУЛАГ – наўрад ці, ніхто з высланых раней не вярнуўся, і я не напісаў бы гэты сказ, які раней адназначна трактаваўся б як усхваляленне Гітлера, і зараз, напэўна, знойдуцца такія ж чытачы, і я чамусьці падазраю, што вось яны і папаўняюць заўсёды шэрагі чыгуначнікаў, нквдгестапа альбо пішуць падручнікі гісторыі па дзяржаказе, хаця насамрэч уся справа ў падушках.

Дзве сястры - дзве мовы

“Дзе” для мяне такое ж гістарычнае сямейнае пытанне як “чаму”, маючы на ўвазе месца майго нараджэння, а не – дзе што ляжыць ці з кім легчы, пра што я нічога такога не ведаю, апроч таго, што малодшая сястра бабулі Ярыны закапала ў вайну машынку “Зінгер” так, што ні немцы, ні партызаны не знайшлі, хаця нехта з суседзяў стукнуў народным

мсціўцам, якія ўначы наведалься, ператрэслі ўсё, пагражалі застрэліць, але ў выніку забралі Маёльскі фарфоравы посуд, вельмі ж патрэбны ім у лесе, і сышлі, а амерыканская машынка шые да сёння, дык вось наконт дзе: мая бабуля і яе родная малодшая сястра, жывучы ўсё жыццё ў адной вёсцы, толькі на розных яе канцах, пасля таго, як бабуля выйшла за дзеда, хоць і плакала, бо як жыць на гаспадарцы з такім, толькі мучыцца, бо дзеду адарвала тры пальцы на левай руцэ на металургічным заводзе ў Дэтройце і ён усё жыццё гаварыў пра нейкую амерыканскую пенсію, якая яму належыць, але дзеці ведалі, у якой краіне жывуць, і ўсяляк ад гэтай ідэі адхрышчваліся, аднак страхі бабчыны былі дарэмныя, рабіць ён мог усё, і дзяцей, і касіць, і сталярнічаць, і цясярыць, і кабана забіць, і мяне любіў праэкзменаваць пад сто грамаў у нядзелю як па ангельску лыжка? Spoon! А відэлец? Fork! A what is your name? My name is Sasha and I am from – і тут палягала праблема, бо мая бабуля і яе сястра, жывучы ў адной вёсцы, называлі суседні горад, дзе я нарадзіўся, па-рознаму, праўда, яны й сваю вёску называлі па-рознаму: першая – з трыма глыбокімі “о” – Рогозно, з націскам на другі склад, другая – з адным выразным “о”, але націскам на “і” – Рогізнэ, і гэта нягледзячы на афіцыйны надпіс белымі літарамі на сінім дарожным знаку “Рагозна” на шашы міжнароднага значэння Brest-Moskva, на якую выходзіла задняя сцяна хлява.

Дзе мяне зрабілі

Гэта я ўсё яшчэ спрабую напісаць першы сказ, патлумачыць адкуль узяўся – з Бэрэсты, як казалі бабуля, з Бярэсьця, як вымаўляла яе сястра, из Бреста, як вучылі ў школе, з Bresca-pad-Vugem, як казалі нашы сваякі з Польшчы, ці нават from Brest-Litovsk, як удакладніць мой адказ Роберт Конквест, легендарны аўтар класічнага даследвання савецкай гісторыі “Вялікі тэрор”, калі ў яго заваленым кнігамі, брашурамі, часопісамі офісе ў Гувераўскім інстытуце мы будзем гаварыць пра беларускую савецкую гісторыю, а мая новая сяброўка і яго шматгадовая памочніца Эмі Дэсаі не будзе верыць, што сапраўды ёсць такая краіна, адкуль я ўзяўся, хаця “чыя б карова мычала”: ад яе сямейнай гісторыі галава ідзе кругам – індыйская племя, якое не ўжылося з суседзямі і мусіла ратавацца аж у Афрыцы, дзе з новымі суседзямі стварыла Кенію, у тым ліку ў ложку, што, канечне, вельмі фігуральна, бо дзе ж там ложка, з нікеляванымі шарыкамі ці без, але другая, не індыйская палова яе продкаў – Маасаі, пародзістая афрыканская гвардыя, мужчыны, створаныя для палявання, і жанчыны, створаныя для мужчынаў, – дык вось аднойчы Эмі прыйшла ў мой маленечкі офіс у Гувераўскай вежы, зняла новы паджак колеру майскай травы, які купіла напярэдадні ў гандлёвым цэнтры Стэнфардскага ўніверсітэту, паказала мне лэйбл: Made in Belarus і сказала “Хм, дык і цябе там зрабілі? Няблага ў вас робяць...”

Таварыш Берыя не апраўдаў даверыя

Мяне зрабілі тут і тады, калі, дзякуй Богу, яшчэ не пачалі лётаць у космас і напаролі дзірак у небе, пасля чаго, як вядома, надвор’е сапсавалася назаўсёды, але тады Берасце так замяло снегам, што бацька не мог праз гурбы дабрацца да вокнаў радому, але спачатку трэба падзякваць Богу за

выбар часу, тут, праўда, існуе маленькая праблема як лічыць: як напісана ў паперцы, ці як вучыць, напрыклад, каталіцкая царква, г.зн. на дзевяць месяцаў раней, і, калі па максімуму, абстаноўка выглядала так: краінай з Крамля кіравалі таварышы Хрушчоў, Малянкоў і Варашылаў, бо іх таварыш, які кіраваў раней, ужо не меў праблемы з дыханнем Чэйна-Стокса, з Менска кіраваў таварыш Патолічаў, хаця меўся кіраваць таварыш Зімянін, якія атрымаў заданне ад таварыша Берыя адрадзіць беларускую мову, але не паспеў, бо Берыя аказаўся мусавацісцкім і ангельскім шпіёнам, не выключана, што калі б яго не выкрылі і не выканалі прысуд, дык адрадзіў бы ангельскую, во б тады рванулі наперад, і менскі таварыш таварыша Берыі таварыш Цанава, арганізатар партызанскага руху і галоўны гэбіст, таксама аказаўся шпіёнам і таксама сканаў у камеры за пару месяцаў да майго нараджэння, але я яшчэ сустрэў людзей, якія з ім працавалі, і нават адведаў загарадную рэзідэнцыю пад Менскам, дзе некалі гулялі паўліны і пасвіўся горны казёл, але той дзень, калі я пачынаўся, у энцыклапедыях выглядае вольным, хаця ў свеце адбываліся розныя рэчы, напрыклад, калі верыць розным дабл-ю, “Вялікі” Джо Тэрнэр спяваў блюз “Калі ты памятаеш”, які ён дагэтуль у пінжаку, гальштуку з набрыялінінымі валасамі спявае на <http://www.youtube.com>

Не памёр

Ляснік быў далёкім сваяком, і дзед Васыль заўсёды меў на сена сваю паляну, якая хавалася ў нізіне паміж густога змешанага лесу, трава ўжо была скопаная, і мы прыехалі на двух роварах з прыкручанымі да рамы драўлянымі граблямі, каб сушыць сена – перагарнуць усе пракосы, потым скласці падсохлую траву ў купкі, выехалі на досвітку, калі было зябка, уначы быў дождж, і дзед быў у кароткім кажуху, які цяпер ляжаў пад кустом разам з сумкай са сняданкам, мы праходзілі пракос за пракосам, сонца на адгароджанай ад ветру паляне паліла ўсё мацней, было душна і хацелася піць, круціліся стракозы, у адным месцы паміж купінамі яшчэ стаяла вада, па якой гойсалі жукі-пльвунцы, вада была празрыстая і відаць было кожную травінку, да дзедавага кажуха з прыпасамі іспі было далёка, я нахіліўся, прываблены чысцоткай лінзай і вышпў некалькі прыгаршніў... і наступнае, што памятаю – мяне круціць, дзед накрывае мяне кажухом, холадна і я прашу яшчэ нагрэбсці на мяне сена, потым мы доўга ідзем у вёску, дзед вядзе два ровары, я трымаюся за багажнік і амаль нічога не бачу, і ўвесь наступны тыдзень то правальваюся ў бяспамяцтва, то прачынаюся ад смагі, балотная ліхаманка трасе мяне, як асінавы лісцік, мясцовая лекарка ставіць недарэчны дыягназ і мне даюць лекі ад грыпу, бацькоў няма, яны паехалі да сваякоў у Польшчу, я то задыхаюся, то залажу пад вялізныя падушкі, каб сагрэцца, але аднойчы раптам прачынаюся і прашу бабулю зрабіць яечню, і яна з вялікай палёгкай уздыхае, і дзед пытаецца: саша, what is your name?

Не там і не тады

Ці то кантрацэпцыя была не ў пашане (за што мне асабіста трэба быць удзячным), ці то планаваньне сям’і было цалкам перадаверана Богу (за што мне зноў-такі трэба быць удзячным), але маці была аж дзевятым дзіцём у

дзеда Пракопа і бабы Катэрыны (тут можна проста пазаздросціць), і нават яе пляменнікі былі старэйшыя за яе, і як самую малую, бацькі і сёстры песцілі яе, і яна такі не навучылася, напрыклад, рабіць парохі, якія ядуць так: хапаюць рукой з патэльні, пажадана з наліплым кавалачкам скваркі ці падсмажанай падгарэлай цыбулінкі, падкідваюць у паветра і затым усмоктваюць, праломваюць падсмажаную корачку і адчуваюць, як шарык ператвараецца ў мяккую масу бульбянога пюрэ, што выпаўзае і выпырсквае з пад аскепкаў корачкі, а потым глыток халоднага, толькі са студні, дзе яно вісіць у жалезным закрытым цыліндры, малака з ранішняй дойкі, густога і пахкага, і папёрлі на рэчку, толькі ровар падскоквае там, дзе касматыя купкі травы амаль перакрываюць вузкую сцяжынку праз луг, і прывязаная да рамы арэхава яе вуда рассяжае паветра, вось якія парохі рабіла матчына сястра і мая цётка Насця, якая жыла ў палове бацькоўскай хаты, куды я прыязджаў на лета ды на Раство, жыла адна, бо мужа забралі ў войска ў 1944 і забілі пад Варшавай, разам з тысячамі такіх жа неабучаных заходнікаў, і цётка векавала адна, хоць і ведала, што муж кахаў іншую, але бацькі прымусілі яго пайсці ў больш заможную сям'ю, сама, за пустыя “палачкі” на працадні гадала сына, які не паспеў пабачыць бацьку, а праз дваццаць год і ён загінуў пад коламі аўтобуса, калі ўначы вяртаўся са спаткання з дзеўчынай, проста на цэнтральнай гарадской плошчы, кіроўцу далі два ці тры гады, ягоныя бацькі прыходзілі і няўклудна і страшна спрабавалі адкупіцца, а я потым чытаў вершы нябожчыка Вані, спыткі з якімі знаходзіў на гарышчы вясковага дома: ён чуў паэзію, але крыху не дачуваў, бо неяк узімку цётка з бабуляй пайшлі ў лес секчы лазу на дровы, а ён прабегаў адзін цэлы дзень на двары, застудзіў вуха, лячылі няўмела, малы адпакутваў, так і пакінулі, а паколькі не ладзіліся адносіны з нявесткай – жонкай старэйшага брата, дык грашылі на яе – маўляў, не пусціла малога ў хату пагрэцца, і хто ведае, можа, праз дваццаць год якраз таму ён не пачуў начны аўтобус, які раптам паехаў напяртакі праз плошчу, але ўсе здагадкі пра прычыны і наступствы – гэта здагадкі і меркаванні пра віну і адказнасць, бо нясцерпна хочацца каб было іначай, а калі немагчыма дык хаця б, каб было зразумела, што ж было не так, дзе пачатак, а пачатак якраз і невядомы, бо калі б калгас дапамагаў удовам, хіба пайшлі б жанчыны за пяць кіламетраў па снезе па дровы, ці калі б лекар знайшоўся талковы, ці калі б дзяўчына пакінула кавалера да раніцы, і можна працягваць да бясконца тое, што апісваецца геаметрычна бязлітаснай формулай: быў у няправільным месцы ў няправільны час, там і тады, дзе і калі нельга было быць, і на гэтым пачатак і адначасна канец прычыннага ланцужка, а далей пачынаецца post-mortem, мемуарны новабуд замест паталагаанатоміі, якая, калі цётка памерла, навукова суха засведчыла, што цела не засталася – усё згаравалася і выгарала, было спрацаванае, выпіснутае ўшчэнт на калгас, на займы, на спутнікі, на гагарына і цітова, на вадародную бомбу, на пяцігодку, на дапамогу Кубе і Анголе, толькі падушкі яшчэ доўга ўрачыста ўзвышаліся над ложкам у чыстым пакоі, хаця сама яна спала звычайна на ляжаку на кухні з земляной падлогай.

Невядомы дзед

Калі ў першую павяенную зіму ў дзеда Пракопа рэквізавалі каня на лесанарыхтоўкі, а самога не ўзялі па ўзросце, ён пашкадаваў каня, бо

ведаў тых нарыхтоўшчыкаў, і паехаў сам, надарваўся, прастыў, захварэў і хутка памёр, і я пра яго ведаю толькі з расказаў: быў невысокі, але горды і зухаваты, польскае начальства яго паважала, хоць пісаўся праваслаўным беларусам, а калі прыйшлі немцы і паставілі свой штаб у нашым садзе, дык армейскі генерал сказаў яму: гер Сахарчук, у вас два дарослыя сыны, не аддавайце іх у паліцыю, гэтую вайну мы не выйграем і Саветы вернуцца, а гэта быў чэрвень 41-га, вайна для 2-й арміі Групы Цэнтр пачыналася як і папярэднія – у Бельгіі ды Аўстрыі, салдаты вермахта пераехалі мяжу ў запламбаваных вагонах, без дагляду, спакойна дачакалі раніцы 22 чэрвеня на Берасьцейскім вакзале, адчынілі дзверы і пачалі ўсталёваць новы парадак, я не ведаю прозвішча таго нямецкага суразмоўцы майго дзеда, энцыклапедыі даюць імя толькі камандуючага групай Цэнтр фельдмаршала Фёдара фон Бока, але салдацкая парада не толькі ўратавала маіх дзядзькоў, але, канечне ж, шмат значыла і для мяне – з таўром пляменніка фашыстоўскіх паслугачоў жыццё за савецкім анкетным часам было б зусім іншае, прычым магчымыя два павароты – глухое існаванне на сацыяльным дне, ці наадварот, амбітны імпэт заслужыць давер, выслужыцца, справа тут менавіта ў імпаце, які не ведае межаў, бо мараль рэч асабістая, а абставіны – не, і калі я аднойчы спытаўся пра дзеда свайго строгага дзядзьку, які не пайшоў у паліцыю, а партызанаў у ваколіцах не было, і дзядзька ўсё жыццё працаваў на зямлі, чытаў Біблію, быў царкоўным старастам і да апошняга даглядаў нашу драўляную царкоўку і вясковыя могілкі – ці можна было дзеда назваць маральным чалавекам, ён мне адказаў няпэўна, але я таксама ведаю, што дзед даваў прытулак цыганам на зіму, калі ніхто больш у вёсцы не хацеў пускаць сям'ю з малымі дзецьмі на пастой, а аднойчы, пасля кірмашу конь прывёз яго дадому без прытомнасці і без грошай за жарабя і карову, і назаўтра ў хату пастукаў габрэй-шынкар з мястэчка і аддаў бабулі вырубку – бо Прокоп так загуляв, што я думаю сабі, трэба грошы схаваты, всі ёго знають і любяць, гезунт хайт.

Ну, не каліграф

Розніца ва ўзросце з бабуляй Катэрынай у нас была гадоў сто, і я мучаў яе з усёй жорсткасцю недаразвітага імбецыла: уцякаў, калі яна даглядала мяне, хаваўся ў хляве, а потым прыпіраў дзверы і яна не магла выйсці, аднойчы саштурхнуў яе з вузкай кладкі ў ручай і пасля сядзеў паўдня ў чароце, баючыся вяртацца дадому, чым напалохаў яшчэ больш, і хоць забі – не ведаю чаму, бо я любіў яе зусім не менш за другую бабулю, можа проста таму, што старэчая няўклюднасць вельмі смешная, чалавецтва заўсёды ставілася да сваіх старых без сантыменту, і я быў у той першай дзікунскай фазе свайго чалавецтва, калі прыехаў у вёску на школьныя канікулы, яшчэ не навучыўшыся як след пісаць, але ўжо навучаны асновам марксізму, раптам пабачыў абразы, на якія бабуля малілася, і закрычаў, што Бога няма, ня-ма, я зараз плюну і мне за гэта нічога не будзе, і плюнуў, акцябронак fucking, і ніхто мяне за гэта не пакараў, калі не лічыць пакараннем, што я так і не навучыўся пісаць і сам свае каракулі на другі дзень не магу разабраць, і нават замест подпісу стаўлю абы-што, аднойчы мне пазваніла сяброўка з Лондана і кажа, што на яе адрас прыйшоў мой

ганарар з БіБіСі, і я папрасіў занесці чэк у банк і атрымаць грошы, але там трэба подпіс, запярэчыла яна, а ты закрый вочы і зрабі што-небудзь правай рукой, параіў я, э-не, сказала яна, гэта подпіс майго мужа.

Шакаладная ды іншыя смерці

Што яшчэ пра вайну – мая маці ледзь не загінула ў першы ж тыдзень новага парадку, але не ад кулі ці бомбаў, не пад гусеніцамі танкаў ці на міне, а ад шакаладу – афіцэры пяхотнай часткі Вермахта, якія паставілі палаткі ў дзедавым садзе, пачаставалі наймалодшае дзіця, 14-гадовае дзяўчо ніколі не бачаным чорна-карычневым дзівам у траскучай срэбнай фальзе, і яна з’ела ўсё, што далі, а потым яе скруціла так, што думалі – капец, але не таму, што слодыч была атручаная, а таму што ад такой колькасці тлустай какавы пачаўся заварот кішак і шчасце, што побач быў нямецкі лекар, які паспеў яе ўратаваць ад салодкай смерці, за што ад мяне, як чалавека асабіста зацікаўленага, яму вялікі дзякуй, але чамусьці я зусім не ўдзячны амаль за тое самае камсамольцам, у якіх праз пару гадоў руці не дайшлі яе забіць, хаця й пастанавілі, бо яна ўжо настаўнічала ў вясковай школьцы, і не толькі вучыла чытаць і пісаць і малых і сваіх раўналеткаў, але ў 16 гадоў была дырэктаркай, а значыць, супрацоўнічала з акупацыйнай уладай і падлягала знішчэнню, дык вось да нямецкага лекара ёсць удзячнасць, а да камсамольцаў чамусьці няма, відаць справа ў намеры, які не менш важны за вынік, фактычна значэння без намеру няма, бо, узяць, скажам, смерць як вынік, і нягледзячы на яго незваротную завершанасць гэты вынік можа азначаць зусім рознае нават для аднаго чалавека – памерці ў сне (маладым? старым?), у авіякатастрофе (стукнула маланка? зламаўся рухавік? падклалі бомбу?), ад рака (пасля Чарнобылю? такая спадчыннасць? позна заўважылі?), скончыць самагубствам (няшчаснае каханне? здзекі? эўтаназія?), падавіцца рыбнай косткай, стаць ахвярай маньяка, ахвяраваць сабой для выратавання іншага, атрымаць смяротны вырак у судзе, і таксама трэба ўдакладняць – за што: за словы, за справы, за прозвішча бацькоў, з-за судовай памылкі, па загадзе, і вось так нават самая агульная, звычайная, самая частая (разам з нараджэннем) у свеце рэч, цалкам і незваротна завершаная, але без таго, што было перад, пасля і вакол (і не забыцца пра падушкі!) – не азначае амаль нічога.

Прамова Маркса на магіле Энгельса

Трэба было зрабіць плакат ці насценгазету, і выкладчык чарчэння, якога ў педвучэльні, дзе вучылася маці пасля вайны, любілі і паважалі, сказаў, што няма добрай ватманскай паперы, і пра гэта нізкапаклонства перад Захадам нехта адразу паведаміў куды трэба, і больш выкладчыка ніхто не бачыў, а да маці падышоў адзін з былых вучняў, які выбіўся ў энкавэдэ, і сказаў, што ж вы пані вучыцелька, не пішаце ў паперах, дзе працавалі пад час вайны, а? яна адказала – не вучыла б – ты б застаўся непісьменным і сядзеў бы ў калгасе, і больш яе не чапалі, верагодна, не было нагоды, бо ні ў камсамол, ні ў партыю не ўступала, за мяжу не ездзіла, і за Сталіным, і за Хрушчовым, і за Брэжневым працягвала рабіць тое, што пачала яшчэ за Гітлерам – вучыла чытаць і пісаць, але калі яшчэ сама вучылася ў

інстытуце, дык падпрацоўвала ў бібліятэцы, прыйшлі два хлопцы і адзін папрасіў для канспекта прамову Маркса на магіле Энгельса, быў такі спосаб абучэння – законспектаваць працы класікаў навуковага камунізму, і яна пайшла шукаць, усё перагледзела і зусім збянтэжылася, што такую важную працу не ў стане адшукаць, і ніяк не магла сцяміць, чаму смяюцца наведнікі, пакуль адзін з іх не задаў дапаможнае пытанне – хто памёр першы, а тады ўсе ведалі, хто памёр першы, гэта цяпер ніхто не ведае, і маці ведала, але, верагодна, няцвёрда, і такім чынам выкручанае навыварат, фактычна, антысавецкае пытанне застала яе знянацку, збянтэжыла і, як і належыць, з цягам часу прывяло да лагічнага завяршэння: шлюб, і праз год пасля смерці карыфея ўсіх навук – да мяне, гэта калі прытрымлівацца строга каталіцкай версіі пачатку жыцця, а не версіі загса, які аддае перавагу выразу “з’явіцца на свет” у яго наўпроставым значэнні, так што трэба дадаць яшчэ належныя дзевяць месяцаў, каб атрымаць дату на першай з мноства будучых паперак з пячаткамі, якія будуць сведчыць хто я.

Маніна попа

Пра снег: я, канечне, не памятаю надвор’е ў дзень свайго нараджэння, але першы снег, які я памятаю сам, здарыўся гадоў праз пяць, калі захацелася пісяць, а цямнела рана і бегчы ў прыбіральню праз даўгі начны двор самому было страшна, я папрасіў домработніцу Маню, мы выйшлі пад зоркі, пайшлі праз пракапаную ў гурбах траншэю, якая была з мяне вышынёй ці глыбінёй, цямнела рана і зоркі аж вылушчваліся з чорна-сіняга неба, недзе недалёка завуў воўк, і Маня сказала – ой, давай тут, і мы не дабеглі да прыбіральні, а прыселі ў снежным акопе, я трымаўся рукой за яе гарачую попу, якая падалася мне вялікай і супакойваючай, было страшна, толькі цурчэлі нашы жоўтыя струменьчыкі, і падала такое ж жаўтаватае святло з вокнаў сядзібы, былога шляхецкага маёнтка, дзе цяпер месцілася школа і жылі дзве настаўніцкія сям’і – гэта была наша першая зімоўка на выспе, бо да бліжэйшага жытла было кіламетры два, тэлефона не было, дзеці прыходзілі з суседніх вёсак, часам па пяць кіламетраў пешкі, не ведаю, як яны дабіраліся, мне было шэсць гадоў і вельмі падабалася ў маёнтку, з ангельскім паркам, ручаём і плацінай, ліпавай аляей, вялікім гарышчам, дзе на бэльках, на жалезных круках бацька падвесіў шынку – вэнджанья свіныя сцэгны, якія пахлі дымам і іскрыліся на надрэзе, і востры нож натыкаўся на круглую белую костку, якую потым, у самым канцы, можна было абгрызці і аблізаць, а яна пахла дымам, але больш за ўсё я любіў школьную палову, дзе з першага на другі паверх укручвалася спіральная чугунная лесвіца, неверагодная сярод палёў з цукровымі буракамі, як Эйфелева вежа, і такая ж прыгожая, такая ж прыгожая, такая ж прыгожая... а потым мы ўсталі, узяліся за рукі і пабеглі назад у цяпло і святло.

Халодная зброя

Хвароба, якая апанавала мяне ў пяць гадоў, не надта адрознівалася ад дарослых гульняў у танкі, ракеты і падводныя лодкі, але ў адрозненне ад іх, лячылася простым і эфектыўным сродкам – скураным рамянём, на якім бацька падточваў залінгенаўскае лязо, якое прапльвала па яго

намыленай, у белай пене, шчацэ, пакідаючы роўную і гладкую паверхню, якую ніколі не дамагчыся ніякай электрабрытвай, як ніколі не ўдасца вырашыць праблему войнаў толькі словамі, як словамі нельга было вылячыць маю страсць калекцыянаваць перачынныя ножыкі – сцізорыкі, якая вяла мяне ў чужыя сталы, сумкі і кішэні, як інстынкт вядзе птушак у вырай, і іх не збіць з дарогі ні ветру, ні буры, ні выпрабаванням ядзернай бомбы, і я проста нічога не мог з сабой зрабіць, калі бачыў акуратны прыбор з гладкімі пластыкавымі бакавінамі, дзе хаваліся тонкія стальныя лёзы, які змяшчаўся ў далоні і прыемна адцягваў кішэню, мне трэба было яго мець і арсенал са скрадзенай халоднай зброяй рос, як сілы варшаўскага дагавора, і так працягвалася пакуль да маіх рук, як да магніта, не прыліп швейцарскі ножык з 22 лёзамі, пілачкамі, адвёрткай, нажніцамі і лінзай, які наш сусед прывёз з вайны і, на маю бяду, цаніў больш за сваю залатую Зорку героя, можа таму, што там быў штопар, і гэты паважаны інструмент быў добра вядомы ў акрузе, а я быў апошні, каму ён даваў яго паглядзець, і калі бацька, пачырванеўшы ад сорама, узяў мяне за вуха, я са слязьмі завёў яго да схованкі і на свет з'явілася кілаграмы паўтары рыштунку самай рознай формы, велічыні і грамадскай небяспекі, і надышла эра раззбраення, у якой сваю ролю адыграў і скураны, зялёны ад штодзённага націрання спецыяльным камянём для ляза, рамень, пасля чаго я стаў нейтральным як Швейцарыя.

Ссылка за халадзільнік

Праз паўстагоддзя мяне зацікавіла пытанне – чаму бацьку знялі з пасады дырэктара школы-дзесяцігодкі ў вялікім сяле непадалёку ад горада, з царквой, касцёлам, сельсаветам, поштай, ашчаднай касай, культмагам, сельмагам і гаспамагам, музеём і чайнай і паслалі ў месца, якое можна апісаць толькі амерыканскім выразам *in the middle of nowhere* – пасярэдзіне нічога, і там ён ужо не дырэктарстваў, а выкладаў мову і літаратуру для васьмікласнікаў, такое было пакаранне, але за што? за справу, сказала маці, правільна яго знялі, нельга было мяняць новы халадзільнік, размеркаваны для школьнага інтэрната, на спісаны ў вайскавай частцы грузавік (выкарыстанне сродкаў не па мэтавым прызначэнні), нельга было браць на працу шафёра і афармляць яго лабарантам, бо ў штатным раскладзе школы шафёры не прадугледжаныя (службовы падлог), трэба было афармляць і здаваць дзяржаве немалы ўраджай з прышкольнай гаспадаркі, а не раздаваць настаўнікам і вучням (марнатраўства сацыялістычнай маёмасці), трэба было весці бухгалтарскі ўлік, нельга было рабіць тое, што не дазвалялася, а ён, як і іншыя мясцовыя маладыя дырэктары, не зведаў сталінскага страху, і думаў, што можа ўсё: любіў гаспадарнічаць больш чым вучыць, любіў, як той казаў, вырашаць пытанні, ад цэменту да шыфера, ад дроў да фарбы, і сябры такія ж былі, але былі не толькі сябры, і рэзкі, як удар біча, артыкул у мясцовай газеце называўся “Школа – не вотчына дырэктара!”, так, з клічнікам, з фельетоннымі пафаснымі абразамі, са спасылкамі на акты і высновы праваерак, якіх было мноства, а ён не рэагаваў і працягваў сваё самаўладдзе, і што яшчэ горш, як высветлілася, пры веданні і нават падтрымцы непасрэднага раённага начальства, начальнік райаддзела асветы ажно шэсць разоў браў слова,

каб абараніць свайго найлепшага дырэктара, калі вырашаўся яго лёс, але не абараніў, бо інтрыга была і супраць загадчыка райана і нават супраць старшыні райвыканкама, і мы паехалі ў ссылку.

Фактар кахання

Закахалася адна жанчына, імя якой мне невядома, якая даўно памерла, і пра якую я пачуў выпадкова, хаця яна, як кажуць амерыканцы, была вельмі instrumental – вызначальнай у біяграфічнай гісторыі аўтара, хаця зусім не таму, што неяк дапамагла ці, наадварот, пакрыўдзіла, не – яна проста закахалася ў аднаго загадчыка крамы, а можа ён у яе закахаўся, не ведаю, мясцовыя газеты, якія пісалі пра такія гісторыі і называлі сапраўдныя імёны, адрасы, пасады ўдзельнікаў і давалі меркаванні суседзяў і сведак, пра гэтае каханне не пісалі, хаця ў краме была вялікая растрата, але гэта не важна, важна, што яна была замужам, і яе муж працаваў таксама загадчыкам, праўда, толькі аддзела, але ў абкаме партыі, і яго з-за жонкі былі папёрлі з працы, таму што, які ж ты кіраўнік мас, калі жонкай кіраваць не можаш, а за развод выключалі з партыі, не тое што з пасады здымалі, але паколькі здымалі такія ж, як ён сам, дык адразу ж далі новую працу, балазе кіроўных пасадаў якраз тады пабольшала ўдвая, бо Мікіта Хрушчоў узяў і падзяліў усё абласное начальства на прамысловае і на сельскае, штаты трэба было запаўняць, а тут гатовы свой чалавек, толькі жонка загуляла, а хто не п’е? гэта прымаўка такая была, насамрэч дазвалялася і піць, і гуляць, і красці, але нельга было адначасна, трэба было выбраць нешта адно, і далі пацярпеламу мужу працу загадчыка абласнога аддзела сельскай культуры ці нечага такога, стаў ён шукаць сабе намесніка, і ўзгадаў нядаўна звольненага маладога дырэктара, якога ведаў раней, і ўзяў яго на працу, і мы пераехалі ў горад.

Далёка пойдзе

Так адказаць: цыгарэты скончыліся і кінуў, а потым дадаваць – у шостым класе, на пытанне ці палю, стала магчымым нашмат пазней, пасля школы і нават інстытута, калі дзяцінства зацвярдзела, закрылася, закружлілася і яго стала можна раскручваць, як глобус іншай планеты, на якім відаць Верх (так называліся тарфяныя яміны за дзедавым хлявом, ля самай маскоўскай шашы, запоўненыя вадой, дзе я навучыўся плаваць), Пульву (празрыстую вёрткую рэчку, куды з Буга заходзілі вугры, і дзе лавілася найсмачнейшая, калі смажаная, рыба ў свеце – каўблі, так у Ставах, мамай вёсцы, называлі печкуроў), Граеўку (бандыцкі раён Берасця, па варшаўскім баку чыгункі, дзе бацькі здымалі два прахадныя пакоі ў прыватным доме пасля пераезду ў горад, і грады выходзілі проста на рэйкі, маленькія шыбы на верандзе дробна дрыжэлі і дом стагнаў штораз, калі праходзіў цяжкі таварны цягнік), Штаб (схованку паміж хлявом і плотам, дзе мы з сябрамі захоўвалі свае скарбы – шклянныя шарыкі, нямецкі агнямёт, патроны і зыржавелыя гранаты з недалёкай крэпасці, а таксама скрыню цыгарэтаў без фільтра “Дымок”, якая не даехала да групы савецкіх войскаў у Нямеччыну, бо мы яе сцягнулі з незамкнёнага вагона і курылі аж пакуль бацька не атрымаў кватэру і мы не пераехалі ў іншы раён, і

ў шосты клас я пайшоў у новай школе), а кінуць паліць мне насамрэч сказаў трэнер, бо напачатку адносіны ў новым раёне не складваліся і давялося запісацца ў секцыю бокса, куды я добрасумленна і без асаблівых поспехаў хадзіў да дзесятага класа, аж пакуль усе мы не сабраліся ў фотаатэлье для выпускнога здымка, і калі дзяўчаты пайшлі яго забіраць, дык фотазагадчыца паглядзела на нашы твары спрактыкаваным вокам і ўсім дала кароткія забойчыя характарыстыкі, з якіх я запомніў толькі дзве – хітраватую дзеўчыну, з якой я спрабаваў “хадзіць”, як тады казалі пра школьныя парачкі, яна абазвала “маленькай сцервай”, а на маё фота сказала “далёка пойдзе”, але я чамусьці ўгадаў гэта толькі цяпер, а трэба было, калі сядзеў ва ўзятым напратат смокінгу на вячэры ў Вашынгтоне, на якую Белы дом запрашае тэле-радыёжурналістаў і слухаў Біла Клінтана, які, як вядома, перад цыгарэтамі аддаваў перавагу цыгарам.

Сабачая радасць

Фактычна больш-менш сур’ёзна мяне пабілі толькі аднойчы, пасля танцаў у вясковым клубе, калі я развітаўся з дзяўчынай і пайшоў па цёмнай вясковай вуліцы дадому – стаяла ціхая і густая летняя ноч, назаўтра, а дакладней ўжо сёння, трэба было уставаць перад пятай пасвіць каровы, а на школьных вакацыях так хацелася спаць, што я нават цяпер памятаю, як цяжка на сене адарваць галаву ад падушкі, адкінуць коўдру, калі неба толькі пачынае сінець у шчылінах даху, належанае месца захоўвае цяпло, настояны водар травы не адчуваеш, бо дышаеш гэтым кактэйлем бія-зэлак увесь час, а на вуліцы шызае ад расы трава: цётка падала ўжо карову, прыгатавала торбу з абедам, сабаку цяжка спустыць з ланцуга, бо ён аж скача ў прадчуванні свабоды, пуга вісіць на агароджы, і я выходжу на брукаванку і жанкі ўжо выганяюць сваіх кароў з варотаў, і статак пакрысе расце – пяць, дзесяць, пятнаццаць, трыццаць чорна-белых, непародзістых кароў і цёлак цягнуцца па вуліцы, без маіх пануканняў заварочваюць за апошнюю хату і ідуць сваёй мернай хадой у бок Пяткі, ляснога ускрайку, дзе на незаараных і незасеяных узлесках яшчэ можна папасвіцца свойскаму быдлу, і тут я пам’ялю, што ўчора, па дарозе з танцаў, трактарысты не жартавалі – электрычны ліхтарык у вочы адразу зрабіў смеху вартай усю маю гарадскую баксёрскую тэхніку, пачкі сыпаліся з усіх бакоў, аслеплены, я няўклюдна адмахваўся, але толькі раніцай адчуў, што сківіцы ледзь варушацца, жаваць не магу, не кажучы пра гузакі, якіх раўнівыя механізатары мне начаплялі ад душы, так што нават вяленую каўбасу, якую цётка паклала ў торбу, я не змог укусіць і аддаў сабаку – вось ужо хто парадаваўся, суччын сын.

Клёшы

Што такое тры, давайце пяць – мне можна пяць?! – мы бачылі ў каго тры, у каго чатыры, не кажучы пра клёш аж на пяць сантыметраў, і калі бацька сказаў гэта краўцу, да якога мы прыйшлі замаўляць штаны, здаецца ў дзявятым класе, я ледзь не задыхнуўся ад удзячнасці, што можна, што ён дае мне такую свабоду мець сапраўдны клёш, які, канечне, пашыраў не калошыну, а ўвесь свет, і свет адразу пабачыў, калі я ўвайшоў у клас у клёшы: чатыры? няўжо пяць?! і я розныя моманты з бацькам магу

ўспомніць, паходы ў гарадскую лазню, калі мы жылі ў доме без выгодаў, першую паездку на мора, калі яно раптам вырвала зямлю з пад ног і кінула мяне ў неба, сустрэчу Хрушчова на пероне вакзала, абед з Шастаковічам у Белавежскай пушчы, урокі гітары, якія па яго пратэжцыі мне даваў самы знакаміты берасьцейскі гітарыст на Пляцы, як называлася легендарная танцпляцоўка ў гарадскім парку, грыбы, якіх ён набіраў поўныя кошыкі, а потым сам чысціў да глыбокай ночы, шызы дым у яго кабінеце, калі ён ужо быў дырэктарам тэатра, у якім як здані выглядвалі абрысы рэжысёраў і актораў, блакітны джынсава касцюм з разводамі і скуранку, якія ён прывёз мне з польскіх гастроляў – ён, канечне, ганарыўся тым, што мяне ўзялі на працу ў рэспубліканскую газету, я тады думаў, што галоўнае, як я магу пісаць, і цяпер так думаю, але галоўнае – не значыць адзінае, і калі яны з маці пад час сустрэчы з маім шэфам, крыху старэйшым за мяне, але значна мудраўшым, пачалі казаць словы ўдзячнасці, я пачаў перабіваць, мне стала сорамна, як дзецям бывае сорамна за бацькоў перад таварышамі: я не ўмеў дзякаваць, але мой начальнік і сябар тактоўна завяршыў сітуацыю, пачаўшы хваліць маю пісаніну, але я не памятаю, каб бацька абмяркоўваў мае артыкулы, хаця, напэўна, абмяркоўваў, але памятаю як ён паміраў у пяцьдзсят восем гадоў пасля некалькіх аперацыяў: рак, дома на ложку, і запрасілі сяброў на абед апошні раз, яны сядзелі за сталом, а ён ляжаў на канапе, смяяліся, трохі адпусціў боль, а потым вярнуўся, трэба было морфію, але не было ці не давалі з-за нейкай недарэчнай перасцярогі, маўляў, прывыкне, тупы ідыятызм, не было разумнага доктара, і я нічога не зрабіў, ён пакутваў, здзек і прыкрасць і не дараваць, і пры чым тут той bloody клэш.

Манліхер, куля калібра 6.5

Калі па парадку, дык – казкі, казкі, “Бэмбі”, потым, канечне, Ільф і Пятроў, затым перыяд замежнай фантастыкі, праўда, зусім забыўся, што ж гэта я захапіў з сабой на вішню ў бабулі, ужо ўсе цёткі, нявесткі, унукі абабралі свае вішні, потым схапіліся, што я прапаў, пачалі шукаць, клікаць, нідзе не было, нікому ў галаву не прышло паглядзець на дрэва, дзе я, нічога не чуючы і не заўважаючы, дачытваў кнігу, пабеглі на Верх, ці не ўтапіўся, на гарышча, можа там, на шашу, і ўсе дужа ўзрадаваліся, калі я злез, і хоць дагэтуль мне ўзгадваюць гэты выпадак, ніхто не папікае, што вішні адно дно закрылі, што то за кніга магла быць – Жыль Блаз? Янка Маўр? Станіслаў Лем? менавіта так нашмат пазней, у студэнтах, неяк увечары я адкрыў адну кнігу, якую сябар прывёз з будатраду з Малдовы, выпушчаную выдавецтвам “Карта Молдовеняскэ”, сто тысяч асобнікаў, цвёрдая кардонная вокладка, 633 старонкі, 2 руб. 33 кап., пачаў чытаць і ачуняў калі за акном пачало віднець, і кароткае шчаслівае жыццё Фрэнсіса Макомбэра выбухнула ў маёй галаве, як куля калібра 6.5 з Манліхера, якую жонка ўсадзіла яму ў чэрап дзюйма на два вышэй асновы крыху збоку, што абарвала яго свет навазнойдзенай свабоды і пачала мой, я стаў чытаць усё, што напісаў аўтар, што ён раіў прачытаць, што пісалі пра яго, шукаў усіх каго ён згадваў, і карыда ў Памплоне стала не меншай рэальнасцю, чым каровы, якіх я пасвіў кожнае лета, і калі праз сто гадоў апынуўся ў Бостане, дык паехаў у музей Кенедзі, які набыў архіў Хэмінгуэя, але якраз тая частка была закрытая

для наведнікаў — спецмерапрыемства, я ўсё ж пайшоў, тоўстая негрыцянка, якая стаяла пры ўваходзе, паглядзела са здзіўленнем і спытала, чаго мне туды трэба, я сказаў: I love Hemingway, яна глянула ў спіс, потым махнула рукой, дала нейкую брашуру і прапусціла, а там якраз перапынак на абед: посуд, сурвэткі, сэндвічы расклалі і загарадзілі ўсе стэнды, не падысці, я ўсё ж прабіўся, пацясніў афіцыянтаў, пачаў перапісваць, што хацеў, прычым увесь час удзельнікі канферэнцыі неяк падазрона на мяне паглядалі, публіка была стракатая – мулаты, чорныя, індзейцы, жоўтакурныя азіятыкі, апроч Хэмінгуэя, мой быў там адзіны белы твар, і калі адыходзіў, негрыцянка кажа: што, ужо ідзеце, не знайшлі свайго сябра, нічога, не сумуйце, не губляйце надзею, і потым, у гатэлі, я адкрыў брашуру – гэта была канферэнцыя каляровых гееў і лесбіянак, і з таго часу я не губляю надзею.

Малая падарожная кніжачка

Вы чыталі Кафку?

Даўно-даўно, адразу пасля пераезду з Мюнхена ў Прагу, дзе ў мяне, канечне ж, адразу ўкралі аўтамабіль, я пайшоў у паліцыю, выклікалі перакладчыцу, афіцэр уціснуў у друкарскую машынку пяць аркушаў пад капірку, я адказаў на ўсе пытанні паліцэйскага пратакола, ён дастаў аркушы з карэткі і пачаў ставіць нейкія галачкі ў тэксце, і патлумачыў, што зламаная літара “V” і ён мусіць яе ўпісваць ад рукі, і я, каб, відаць, развеяць смутныя сумненні ў эфектыўнасці будучых пошукаў, папрасіў перакладчыцу спытаць, чаму яны не адрамантуюць машынку.

– У нас такая бюракратыя, што, каб замовіць рамонт, мне трэба напісаць з тузін лістоў, – ахвотна патлумачыў паліцэйскі. – А як я іх напішу, калі няма літары “V”?

– Вы чыталі Кафку? – спытала мяне перакладчыца.

Тут паліцэйскі скончыў упісваць прапушчаную літару ў першым асобніку і пачаў у другім.

– Спытайце яго, – агаломшана папрасіў я перакладчыцу, – чаму ён адразу не паставіў усе “V” пад капірку?

– Вы чыталі Швейка? – спытала мяне перакладчыца.

Аўто шукаюць дагэтуль, але я лічу, што гэта справядлівая цана за вышэйпрыведзены дыялог.

Адэса-Менск: 3:2

Мой сябар-рэжысёр, які працаваў у Адэскім драматычным тэатры, запрасіў на прэм’еру. Самалёт з Менску прылятаў якраз упрытык, селі мінут за 20 да пачатку спектакля, я ўскочыў у таксі, даімчаўся да цэнтра, разлічыўся, пропуск чакаў у касе, я зайшоў у поўнае народнае залітае святлом фэа, адразу накіраваўся да дамы, якая прадавала праграмкі, і задаў актуальнае пытанне: прабачце, дзе тут у вас туалет?

– А вам які, мужчынскі ці жаночы? – спыталася дама.

Я азірнуўся, сцяміў, што прыляцеў у Адэсу і ветліва спытаў, які лепш... Народ заўсміхаўся, дама пасур’езнела:

– Сорамна, малады чалавек, усё жыццё жыць у Адэсе і ўпершыню прыйсці ў тэатр!

Пачуццё нацыянальнай годнасці засціла мне вочы і я з гонарам патлумачыў, што жыву ў Менску і ў нас у тэатр ходзяць не дзеля гэтага.

– Тады навошта пытацца?

Экзамен для апазіцыі

Аднойчы я памыліўся на 0.6 % у прадказанні вынікаў чарговых прэзідэнцкіх выбараў, але паколькі астатнія 82% назваў правільна, дык мяне пачалі запрашаць не толькі на CNN, але і на розныя навуковыя канферэнцыі, і я якраз ляцеў у Амерыку па такім запрашэнні, з перасадкай у Амстэрдаме, і, калі дайшла мая чарга, супрацоўніца службы бяспекі, з сумненнем пакруціла мой заштэмпеляваны і заклеены візамі пашпарт і спыталася пра мэту падарожжа. Я патлумачыў, што запрошаны ў Гарвардскі ўніверсітэт, яна папрасіла паказаць запысы і пайшла па начальства.

– І якая дакладна тэма вашага выступу? – з недаверам гледзячы на мяне і на ліст, спытаў начальнік службы бяспекі.

– Дэмакратычная альтэрнатыва: ці ў стане апазіцыя змяніць аўтарытарны дыскурс, – сказаў я.

– Ну і? – спытаў начальнік.

– Што, ну і?

– Ці ў стане?

– Вам поўны адказ ці можна кароткі? – з сарказмам пацікавіўся я.

– Можна кароткі, але лепш, каб ён быў добры, – параіў начальнік. І патлумачыў – ён вывучаў паліталогію ва ўніверсітэце Альберты, дзе яе выкладае адзін з самых вядомых даследнікаў Беларусі Дэйвід Марплз.

Я азірнуўся – вакол нас даўно ўтварылася трывожная пустата, чарга на пасадку агінала выспу небяспекі, ахова чакала толькі сігналу.

– І так, і не, – сказаў я.

– Прапусціце, – махнуў рукой начальнік. – Менавіта такія адказы яны й даюць на гэтых канферэнцыях...

Прафесар рэстытуцыі

Я сядзеў у чытальні ўніверсітэта ў Фларэнцыі, куды прыехаў на нейкую канферэнцыю, калі пачуў як бібліятэкарка гучна кліча некага:

– Прафесар! Прафесар!..

Я працягваў чытаць, а бібліятэкарка паўтараць: прафесар! Агледзеўся – больш нікога няма, каму гэта яна?

– Прафесар, вас да тэлефона! – аказваецца, мне.

Ну не будзеш жа тлумачыць кожнаму, што ты толькі журналіст, бяру слухаўку, а там таксама прафесар – то ды сё – ці не пагаджуся я заўтра прачытаць лекцыю па сваёй спецыялізацыі, пра рэстытуцыю. Я мог бы зараз напісаць, што не дачуў, ці што яго ангельская была з італьянскім акцэнтам, але скажу як ёсць: я не ведаў тады значэння слова “рэстытуцыя” – вяртанне гвалтоўна нацыяналізаванай маёмасці яе ўласнікам, напрыклад, зямлі майму дзеду. Падумаўшы, што гаворка альбо пра прастытуцыю, альбо пра канстытуцыю і прыкінуўшы, што хутчэй вядзецца пра другое (я надрукаваў у

заходнім друку некалькі артыкулаў пра свой мясцовы канстытуцыйны працэс і 25 варыянтаў асноўнага закона, якія напаялі дэпутаты), я пагадзіўся.

Увечары ў гатэлі вырашыў усё ж падрыхтавацца – напісаць план-канспект – але батарэя ў кампутары разрадзілася. З сабой у мяне быў маленькі “Макінтош”, падарунак з Амерыкі, з пляскатай вілкай, якая не падыходзіла да разеткі ў гэтым гатэлі, пабудаваным ці не ў адзін час з суседнім знакамітым мостам Векія. Я разгнуў дзве металічныя скрэпкі, прыкруціў іх да вілкі, уставіў у разетку. Потым сеў, зачэпіў шнур, бліснула іскра, і стала цёмна. У калідоры пачуліся галасы, у дзверы пастукалі. Я адкрыў – аказваецца, электрашчыт усяго гатэля месціўся ў гэтым пакоі, высока пад столлю. Прынеслі лесвіцу, нешта там рамантавалі, потым доўга казалі: Scuzi, signor, праводка старая, ледзь не ад часоў Борджыя, разеткі мянялі апошні раз яшчэ за Мусаліні, тут усё – гістарычны помнік і дзяржава не дае перабудоўваць, чао, бона сэра, туці белле.

Я узяў шнур, разгнуў скрэпкі, асцярожна зноў уставіў у разетку, загарэўся экран, я задумаўся над першым тэзісам, павярнуўся, бліснула іскра, і пайшоў дым, я засунуў кампутар пад падушку, выскачыў у цёмны калідор і трымаючыся за сцены хуценька пайшоў да лесвіцы і на выхад пад энергічныя выразы, дакладнага значэння якіх я не ведаў, але здагадваўся. Пабачыўшы на вуліцы, што святла няма не толькі ва ўсім гатэлі, але і ў суседніх дамах і на палове моста, я вырашыў за лепшае пайсці пагуляць па начной Фларэнцыі, балазе надвор’е спрыяла, стаяла дзіўная італьянская ноч, кафэ былі адыненыя, жыццё ззяла там, дзе было святло...

Назаўтра я выступіў з імправізаванай лекцыяй пра кафкіянскую прыроду нацыянальнага канстытуцыйнага працэсу, па ходу ўзгадваючы прыклады, якія гучалі як анекдоты, аўдыторыя папляскала ў далоні, перайшлі да пытанняў – і першае было пра рэстытуцыю. Я папрасіў удакладніць, сцяміў, пра што гаворка і аўтарытэтна патлумачыў, што нас ніякай рэстытуцыі няма, таму няма пра што гаварыць.

Усе былі задаволеныя, да мяне падыходзілі два швейцарцы, юрысты вядомага банка з Цюрыху, і з недаверам перапыталі, няўжо яшчэ не пачалася рэстытуцыя і з агнём у вачах настойліва раілі мне гэтым заняцца, бо гэта такая прыбытковая рэч, гер прафесар, асабліва нерухомасць, вось нашыя візіткі.

Я ўгадаў, як напярэдадні ледзь не спаліў цэлы квартал з мостам Векія, падумаў, што мне ад нерухомасці, асабліва старажытнай, лепш трымацца далей і візіткі выкінуў.

А “Макінтош” у мяне працуе дагэтуль.

Белыя, нярускія

Я прыехаў на сустрэчу з сябрам у невялікі, але сусветна вядомы курорт Бад-Райгэнгаль, на поўдні Баварыі, пакінуў машыну на стаянцы і пайшоў шукаць парк, дзе мы дамовіліся сустрэцца. Спытаў аднаго, другога мінака – не гавораць па-ангельску, а я ніхт шпрэхэ дойч. Нарэшце сустрэлася дама, якая гаварыла па-ангельску і якраз сама ішла ў той бок. Дама пацікавілася, адкуль я.

– З Вайсрусланд, – адказаў я. Гэты калькаваны пераклад назвы Беларусі доўга заставаўся папулярным у Нямецчыне яшчэ з савецкіх часоў.

– О, Чарнобыль, – ажывілася яна. – Я даўно хацела ўведаць – якая розніца паміж вамі і рускімі?

Ну не станеш выпадковай спадарожніцы пераказваць кнігу Уладзімера Арлова “Адкуль наш род” – нямецкае сонца ззяе, птушкі пяюць, Альпы бялеюць на гарызонце...

– Гэта проста, – сказаў я. – Мы – белыя, яны – не.

Дама спынілася, узяла мяне за руку, зазірнула ў вочы і пранікнёна сказала:

– Я вас вельмі разумею. Я сама з Паўднёвай Афрыкі!

Прафесійна. I танна.

Я працаваў тады ўжо ў Празе, але жыў яшчэ ў Мюнхене, і на выхадныя ездзіў туды-сюды, большасць дарогі праходзіла праз маленькія гарадкі і вёскі, кружляла па гарах, і толькі апошнія кіламетраў 150 быў аўтабан – хуткасная траса, падзеленая жалезным бар’ерам, які пагнуўся, але вытрымаў шматтонны ўдар майго “Опеля”, які раптам крутанула на чорным небачным лёдзе і метраў сто ваўчком кідала ад аднаго бар’ера да другога, але не перавярнула, я выпягнуў сумку, заплаціў 70 марак дарожнай службе дапамогі, каб зацягнулі машыну на металалом, мяне падкінулі да маленькага прыпынку, мясцовая электрычка давезла да суседняга гарадка Ляндсгут, і там я сеў у таксі і назваў адрас: Мюнхен.

– О, калі б я жыў у Мюнхене!.. – уздыхнуў малады таксіст. І патлумачыў – там сорак шэсць тэатраў, а ў Ляндсгуце толькі два. Ён іграў на сцэне, але гарадок маленькі, толькі 30 тысяч жыхароў, заробкі сціплыя, мусіў кінуць, бо трэба ж неяк жыць, плаціць за кватэру.

– І пайшоў у таксісты? – дзеля ветлівасці спытаўся я – мне самому карцела расказаць, што толькі перажыў.

– Не, пасля тэатра я пайшоў на атамную станцыю, там добра плацілі, – адказаў экс-актор і патлумачыў: гарадок маленькі, не надта каб хто хацеў поўзаць па радыеактыўных трубах, калі што здаралася, алё ён прапрацаваў там некалькі гадоў.

– І потым на таксі?

– Не, пасля гэтага працаваў у сэкс-шопе, два гады. Перада мной, дарэчы, ніхто не вытрымліваў болей за месяц.

– Чаму? – зацікавіўся я, вырашыўшы, што мая гісторыя можа пачацца,

– Ляндсгут – горад маленькі, – паведаміў былы рознарабочы ядзернай прамысловасці. – У нас толькі два сэкс-шопы, якія належаць аднаму ўладальніку, у адной працуе ён сам, у другой наймае прадаўцоў.

– І чаму яны звальняліся?

– Горад у нас хоць і маленькі, але мае 30 касцёлаў, і ўсе ходзяць да імшы, і для іх нашыя крамы – тэрыторыя граху, значыць усё можна. – пачаў тлумачэнне былы працаўнік сэкс-індустрыі. – Вось яны прыйдуць, паходзяць паміж паліц, возьмуць часопіс ці відэакасету, засунуць пад куртку і на выхад. Усё кралі. А я паставіў сістэму люстэрак, каб назіраць, Яны толькі ў дзверы – я кнопку націсну і замкну, яны да мяне – а я кажу – 40 марак за часопіс пад курткай!

– І што, усе кралі?

– Не, былі прыстойныя кліенты, напрыклад, прастыгуткі. Прэзерватывы куплялі.

Я ўжо жыў у Нямецчыне пару гадоў, але менш чым за паўгадзіны ўведаў пра нямецкае жыццё больш, чым за ўвесь папярэдні час. Я забыўся пра аварыю, у якой цудам не атрымаў ні драпіны, пра разбіты аўтамабіль, адпраўлены на металалом, і толькі задаваў пытанні – можа, перажыты стрэс так актывізаваў журналісцкія інстынкты.

– І якія? Якія менавіта вырабы з мноства прадстаўленых на рынку прадуктаў з розных краінаў Азіі і Еўропы самых разнастайных мадыфікацыяў выбіралі прафесіяналы?

– Як якія, – здзівіўся экс-актор, былы работнік мірнага атама і працаўнік гандлёвага сектара сэкс-індустрыі. – Канечне, самыя танныя!

Рахунак, які пазней мне прыслалі за пашкоджаны дарожны бар’ер, не паказаўся занадта высокай аплатай за атрыманыя веды.

Із-за лубві

Глядзець на голых мужыкоў у лазні непрыята, так, край вока міжволі зачэпіцца, і ўсё, на што там глядзець, нават для параўнання, але ў перадлазенцы, дзе мы распраналіся, вісела люстэрка, і я не мог не пабачыць майго суседа, а ён – маю рэакцыю, бо люстэрка ў асобным нумары знакамітых тбіліскіх серных лазняў, апетых Пушкіным, было на паўсцяны.

Мой знаёмы быў сіні.

Знаёмы, гэта моцна сказана – я ўпершыню пабачыў яго паўгадзіны перад тым, калі выйшаў з гатэля, спусціўся па заваленай снегам крутой дарожцы да моста праз Куру і перапытаў адзінага мінака дарогу да серных лазняў. Напярэдадні ў Грузіі адбыліся датэрміновыя прызідэнцкія выбары, на якія прыляцеў як журналіст, раніца была надзвычай ціхая, Тбілісі спаў пад снегам пасля выбарчых жарсцяў, і, як высветлілася, адзіны чалавек на набярэжнай таксама ішоў у лазню, і мы пайшлі разам. Аказалася, што больш ніхто туды не йшоў – і выявілася, чаму: выходны, агульнае адзяленне закрытае.

Але побач з-за паўкруглых купалаў выходзіла пара, гэта былі асобныя нумары, з індывідуальным басейнам з гарачай сернай крыніцай, мармуравай падлогай, прасторнай шатняй і вялікімі люстэркамі. З такога люстэрка на мяня якраз і глядзеў увесь пакрыты сіняй татуіроўкай мой знаёмы Арчыл.

– Ты не бойся, я не бандыт, – супакоіў ён мяне. – Гэта із-за лубві.

Прызнацца, думка пра турэмны жанр жывапісу мільганула была – не столькі з-за карцінак, якімі была пакрытая яго скура, колькі з-за тэкставых украпленняў. Я чытаў недзе, быццам у злодзеяў існуюць свае правілы, што каму можна наколваць (вось табе і свабода слова), і чым большы ты аўтарытэт, тым больш маеш права напісаць, а на маім суседзе было што пачытаць – толькі ў люстэрку ўсё адбівалася наадварот.

Але сапраўды, у кожным радку было жаночае імя.

“Тамара блят” было на левай грудной мышцы. На правай, пад сэрцам, прабітым стралой Амура, сінела расчараванае “І Оля тожы блят»,

над пупком змялася аналагічная сентэнцыя, прысвечаная невядомай Ніне, і завяршала тэму агульная выснова пра ўсіх баб, якія, як выглядала, даволі рэгулярна разбівалі сэрца нястомнага шукальніка дзевочай цнатлівасці і прыхільніка чужой манагаміі аж да нанясення сабе нязмыўных эпітафіяў.

Арчыл аказаўся сапраўды даволі эмацыйным чалавекам з цвёрдымі поглядамі не толькі на жаночую вернасць.

Пасля райскага сядзення ў гарачай сернай вадзе, якая выпякала з крыніцы, а з круглай дзіркі ў купале павольна спускаліся сняжынкі, але раставалі не далятаючы да нас, прыйшоў мэкісэ – лазеншчык, які паклаў мяне на мармуровую лаву і пачаў свае рытуалы, якім яго навучыў яшчэ дзед, які таксама працаваў тут, як і дзед дзеда. Пакуль я, распластаўшыся пад спрактыкаванымі хуткімі пальцамі, расслаблена спрабаваў палічыць, хто мыў Пушкіна, прадзед ці прапрадзед майго мэкісы, Арчыл спытаўся, за каго той галасаваў напярэдадні.

– Як за каго? За Гачэчыладзэ, канечне, – адказаў мэкісэ і, узляцеўшы над мармуровай лавай дзвюма нагамі апусціўся мне на спіну – пачынаўся легендарны масаж пяткамі, калі мэкісэ лёгкім танцам праходзіць уздоўж хрыбетніка кліента, а той, каб застацца жывым, мусіць расслабіцца і ўпасці ў нірвану, цалкам адключыўшыся ад навакольнага свету.

– Ну ты дурак, – сказаў Арчыл. – За такога дурака галасаваў.

– Я дурак?! – перапытаў мэкісэ і ўрэзаў мне правай пяткай па нырках.

– Гэта ты дурак няшчасны са сваім Саакашвілі!

Пасля чаго левай пяткай лупануў мне па печані.

– Ідыёт проста, – сказаў Арчыл. – Разве можэт нармальны чалавек галасаваць за гэтага ідыёта?

Удар пяткай у раён левага лёгкага, а затым правага быў нанесены пад каментар у адказ пра асаблівасці разумовага развіцця майго знаёмага. Перадвыбарчыя мітынгі на тбіліскіх вуліцах нагадвалі карыды пад час пажару, а я ў гэтай сітуацыі быў калі не быком, дык біфштэксам, з якога рабілі адбіўную.

Мяне ўратавала хіба толькі тое, што не было другога тура, і дыскусія абмежавалася падзеямі, якія адбыліся, а не якія яшчэ адбудуцца, бо тады важна было б пераканаць недарэчнага суразмоўцу, як правільна галасаваць другі раз, і не ведаю, ці я асабіста дачакаўся б другога тура.

Асабліва мяне цешыла падкрэсленая ветлівасць да госця, які не гаворыць па-грузінску, і таму дыскусія вялася на зразумелай яму мове.

Быццам бы я і так не зразумеў.

“Энеіда” навыварат.

Я ішоў па цэнтральным тбіліскім праспекце Руставелі ў пошуках кнігарні, – але іх месца занялі ўсяісныя буцікі і фірмовыя крамы, і кнігі, прыкрытыя ад снегу поліэтыленам, як гуркі ў парніку, прадавалі проста са стэндаў на вуліцы: букіністычныя і новыя, пераважна расейскае чытво, і калі я пытаўся раз за разам Вергілія, на мяне глядзелі без здзіўлення, але са спачуваннем. Якраз напярэдадні ў самалёце я натрапіў у газеце “Wall Street Journal” на выдатны артыкул пра “Энеіду” і захацелася адкрыць кнігу.

Пабачыўшы ў арцы паказнік – кніжная крама, я зайшоў у нейкі двор,

дзе пад'езд быў пераабсталяваны пад маленькую крамку, усю застаўленую спецыялізаванай кампутарнай і медычнай літаратурай.

Я не стаў нават пытацца і павярнуўся ўжо да дзвярэй, калі джэнтльмен у паліто і капялюшы, гаспдар гандлёвага месца, пацікавіўся, што мяне цікавіць. Я сказаў.

– У мяне няма, – джэнтльмен на хвіліну задумаўся, затым дастаў тэлефон. – Калі ў каго і ёсць, дык гэта ў Васі.

Ён набраў нумар, павітаўся і папрасіў Васю.

– Спіць? Будзьце ласкавыя, скажыце, вельмі пільна.

Было ўжо добра за поўдзень, але ці мала чаму чалавек спіць днём. Можна, ён уначы раман піша, новую “Энеіду”. Ці дзень нараджэння адзначаў.

Некаторыя людзі вельмі настойлівыя – я даўно б ужо сышоў, але няёмка было перад джэнтльменам, які так і стаяў з тэлефонам ля вуха ў чаканні, пакуль недзе шукалі, будзілі, вырывалі з абдымкаў грузінскага Марфея загадкавага Васю, тлумачылі, хто звоніць. Калі той нарэшце ўзяў трубку, перагар адчуў нават я.

– Вася, у цябе ёсць “Энеіда”? – будзённым голасам, нават не павітаўшыся, спытаўся джэнтльмен.

Станіслаўскі заплакаў бы ад паўзы, якая наступіла і трымалася, і не сканчалася, і працягвалася – гаворка, канечне, пра паўзу з нашага з джэнтльменам боку, бо ў трубцы, на тым баку нябачнай, паўсталай ад сну, далёкай як старажытнагрэцкае Міжземнамор’е рэчаіснасці, адбывалася, фармулявалася і выказвалася нешта, што па сіле ўздзеяння магчыма не саступала Вергілію, хаця і не ўпэўнены, што гэта былі эклогі. Магчыма, георгікі. Яны больш дыдактычныя.

– Ну, дзякуй, – бясстрасна сказаў нарэшце джэнтльмен і закрыў мабільнік. – У Васі няма. Значыць, нідзе няма.

– Ён меў рацыю. У Тбілісі “Энеіду” я не знайшоў, у суседнім Баку, куды прыляцеў праз дзень, таксама, затое ў самалёце пазнаёміўся з хлопцам, які на пытанне адкуль ён родам, адказаў:

– Я нарадзіўся ў Агдаме.

Звалі яго, канечне, Вася.

Антысавецкі зэдлік

Мой светлай памяці цесць, які працаваў у гаражы механікам, быў чалавек суровы, прамы, любіў парадак, дысцыпліну і выпіць, з партыі выйшаў, калі захацеў зэдлік.

Ягоны сябар, былы настаўнік, аднойчы, калі ў школе на сходзе ўзяліся асуджаць Салжаніцына, сказаў, пачакайце, яшчэ вуліцы яго імя называць будучы, і пасля гэтага стаў выключна рабіць зэдлікі ды іншую стальярку, бо ў школу ўжо прыходзіць не трэба было. Цесць папрасіў зэдлік, каб зручна было каля печы седзячы паліць, дровы варушыць, попел выграбаць, на што сябар сказаў: выйдзеш з партыі – зраблю.

Цесць і выйшаў. Тут што бянтэжыць: напрыклад, тое, што па вайне бальшавікі ў яго сям’і мельніцу рэквізавалі, зямлю забралі, потым бацьку арыштавалі, што ён Калініну пісаў і ўратаваў такі бацьку, не даўся ператварыць сябе ў калгаснага раба і ўцёк з вёскі і стаў шафёрам, пра камуністаў

і начальства выказваўся так, што ні ў казцы сказаць, ні пяром апісаць, і, нягледзячы на ўсё гэта, на сходы хадзіў і партузносы плаціў. А захацеў зэдлік – і ляснула ўся стройная сістэма марксісцка-ленінскай адукацыі, абавязковых палітінфармацыяў, стэндаў пра гістарычныя звяршэнні і за мір ва ўсім свеце.

Цесць зрабіў практычна. Я думаю, што ўвогуле гарбачоўскія рэформы трэба было называць не перабудовай, а практычнасцю.

– Слухай, – сказаў ён неяк мне. – Я тут ямку для слупа капаў на агародзе, і рыдлёўка аб нешта дзынкнула. Тут жа некалі мытня была, мо хто золата закапаў. Схадзі адкапай.

Я ўзяў рыдлёўку, пайшоў быў, але спыніўся:

– Дык а чаму Вы не выкапалі?

– А раптам бомба...

Даўно няма той партыі, ад сардэчнага прыступу пасля рэфэрэндума пра бел-чырвона-белы сцяг і Пагоню памёр песцяў сябар-настаўнік, і сам ён ужо знайшоў спачын пад бярозамі на ўзгорку Радашкоўскіх могілак.

А зэдлік і цяпер службыць. І золата чакае археолагаў.

Ці бомба.

Экстрэмальны адпачынак

Адпачынак у аграсядзібе пачаўся так: з раніцы з'явіліся з аховы прыроды правяраць прыроду, потым з энерганагляду правяраць лічыльнікі, потым пажарнікі, і ўсім чамусьці трэба было паглядзець на мяне. Да таго, што тэлефоны слухаюць і праяўляюць пільнасць, я прывык – ну такая баязлівая ўлада, страшна ёй, калі не запіша чужыя размовы. Адзіную суседку на хутары звалі Стася, было ёй, мабыць, тысячу гадоў, жыла адна, дакладней, з двума катамі, трыма сабакамі, сям'ю авечкамі, дзесяткам гусей, трымала куры, карову і цёлку.

Прычым дапрасіцца купіць у яе як ці сыру было немагчыма. Апроч прыроднай скнарнасці, была яна адначасна антысаветчыцай, нацыяналісткай і лукашысткай.

Пачуўшы, што я гавару па-беларуску, вынесла прысуд як у сук уляпіла:

– Ты, відаць, бэнээф.

Сама пры гэтым размаўляла толькі па-беларуску і лепш за мяне, усіх расейцаў крыху пагардліва называла выключна маскалямі і лічыла іх няздарамі, лянiвымі і зладзеяватымі, савецкіх партызанаў – бандытамі, з суседніх літоўцаў кпіла, што маўляў, усё распрадалі, нават дом ураду прыватызавалі, хадзіла да каспёлу, глядзела штовечар беларускае тэлебачанне, верыла кожнаму слову і Лукашэнка быў яе недатыкальны герой.

На слупе перад маім акном была буслянка, адкуль выглядалі двое птушанят, якім бацькі па чарзе прыносілі жабак. Аднойчы я пацікавіўся: хто гэта застаўся на варце пільнаваць коршака – бусел ці бусліха?

– Ты з Чэхіі прыехаў і не ведаеш? Ты ўвогуле бабу ад мужыка можаш адрозніць?..

Але потым патлумачыла, што ў бусла дзюба даўжэйшая і барада, а ў бусліхі няма, і доўга не давала веры, што я з яе не смяюся. А ці бачыла яна баброў, кажуць, вярнуліся?..

– Стаю на беразе, а ён кругамі ходзіць, плавае, рыжы, галава як у цяляці, сонца ўстала, не вытрывала і кажу: ой, які ж ты харошы, які ж ты прыгожы! А ён як дасць хвастом, уся вада ўгору і на мяне, стаю ўся мокрая, як абасцалася!

– А ці ёсць тут драпежнікі?

– Аднаго разу рысь прыйшоў. Сеў, шкура светлая, плямы па спіне і вось такія вушкі! – і скруціла дзве дулькі, дакладна як рысіны вушкі з кістачкамі.

У перадапошні дзень я чакаў гасцей і налавіў штук дваццаць карасікаў, вярнуўся з возера, пакінуў вуду і пакет на дровах, якімі быў абкладзены дом, і сам пайшоў пераапрацуць памыцца. Выходжу на двор – пакет на зямлі, і цётчын кот, сабака, дадушвае мой улоў. Засталося чатыры карасі.

Я за катом, той ходу, тут Стася ідзе.

– Ну цётка, вы да касцёлу ходзіце, а кот ваш бандыт! Злаўлю і засмажу для гасцей, ён жа адразу карасямі нафаршаваны!

– Хто ж рыбу на двары пакідае? Вось ты з Чэхіі прыехаў, а мой кот за цябе разумнейшы!

Спрацацца не стаў, я ж не чэх.

Украінскае пытанне

У горадзе Львове мой сябар кніжны графік Гена пытаецца ў кнігарні: чаму кніга называецца «Архітэктура Львова» а не Львіва. Мы ўжо трэці дзень у сталіцы Заходняй Украіны, гаворым усюды па-беларуску, нас разумеюць лепш, чым у Беларусі. Прадавачка глядзіць на яго падазрона: ці не падколка. Калі ўпэўніваецца, што не, задумваецца сама і ідзе па начальства. Начальства прыходзіць з квітанцыямі ў руках і звярае тэкст дазвольнай пячаткі на ліцэнзіі на гандаль з назвай кнігі – на гарадскім штампі ўсё ж «Львіва». Хвілінаў пяць яны ўдвох займаюцца пошукам адказу, дзе праўда, хто вінаваты і што рабіць, на шчасце, не знаходзяць і тады пытаюцца, што ўвогуле нам трэба?

– Кнігу, як рабіць варэнікі.

– Гэта ў адзеле філасофскай літаратуры, – з палёгкай кажа дырэктар.

На гэты раз бянтэжымся мы – ці не падколка? Але паслухмяна ідзем ў філасофскі адзел, і паміж тамоў Вольфганга Гегеля і Грыгорыя Скавароды нам знаходзяць цяжкі том пад загалоўкам “Украінская смакота”, дзе, сапраўды, апісаны містычныя працэдуры паходжання варэнікаў. Яшчэ больш нас уражвае, што ўсе кнігі сусветнай філасофіі на паліцах – па-украінску, і усё гэта новыя выданні, мы з зайздрасцю абмяркоўваем гэты феномен, калі нацыя ведае цану сваёй мове, шануе і падтрымлівае, і вучыць на ёй сэнсу жыцця і гатаванню варэнікаў, што, канечне, часам супадае, і тут прадавачка філасофіі пытаецца:

– Ой, вы так гарно размовляеце по-украінськи! Звідкі вы, мабуть, з Кіева?..

Хто стаў кіраўніком Украіны пасля аранжавага прэзідэнта, усе ведаюць.

Цяпер ведаю не толькі чаму, але й што з гэтага можа атрымацца.

Віка Трэнас

...нам прага свабоды
замяніла яе саму...

За крок да раю...

ПРЫРУЧАНЫ

па берлінах прагах і венах
на мяне забыўшыся быццам
ты вандруеш бы кроў па венах
я збалелага сэрца хачу пазбыцца

не ў берлінах прагах і венах
вакол пальца абводжу стужкі
сцяжын і вяртаецца верны
як прыручаныя вяртаюцца птушкі

ты дазволь маім новым імёнам
пераблытаць дні назвы і даты
калі ты некім быў прыснёны
ці ёсць розніца – стаць акрыленым ці крылатым

чым адным заставацца ў выраі
адчуваючы сверб за спінай
анёлы вандруюць шляхамі выверанымі
і толькі мы –

з крыламі вывернутымі –
аўтаспынам

* * *

я там дзе мары ператвараюцца ў прысак
рукамі вуголле гарачае разграбаю
прыгадваю твару твайго бездакорныя рысы
і думаю што нездарма за цябе паміраюць

усе мае вечныя жыцці – валошкі ў жыце
усе мае дзеці – адлюстраванні ў вадзе
адбіткамі ног на дарогах кроўнага краю
усё паспее памерці за крок да раю

цалую цябе і рана сівеюць скроні
ратую цябе каб не быў ты ў сумленне закуты
зацягнуцца рваныя раны вандроўнік мой родны
душа як будзе балець – прыкладзі трыпутнік

* * *

Я гукаю, бо ведаю – дагукаюся.
Толькі крык у горле захрас.
Я шапчу: дарагі, па дарозе тугі
Мы ідзем. Адказвае джаз.

Мойры мудрыя шлях нам выткалі,
Лёгка зыркя знічкі лаўлю.
Ды напята нервы – ніткамі.
Паркі ўпартыя. Плача блюз.

* * *

я адчуваю сябе нераскрытай кветкай
мой час яшчэ не настаў
я часта плачу разам з дажджом
ды ўсміхаюся рэдка
ты клетку з маёю душой-канарэйкай
да сонца пастаў

калі на мяне – анёла твайго –
апусціцца стома
наш свет напалову падзеліць
вялізным крылом
парэжа, параніць, парушыць,
пакрышыць прастору
вер – тое што будзе мы перажывем як было

* * *

між блізкіх па духу ці блізкіх па крыві
каго абіраеш? адбітак у люстры крывым

ў далоні пяшчотна душу маю вазьмі
як свечка, яна аплывае, сыходзіць слязьмі

калі паляцяць матылі на яе святло
туга наша запалымнее, стане тлом

* * *

б'ецца сэрца ў такт крокам ката
ты – выразная арытмія
са скамечанага плаката
на цябе пазіраюць тыя

што хацелі схапіць камету
і яе зырккі шлях парушыць
ды не зменшылі межы свету
апякліся на справе рукі

ты разменьваеш май на дробязь
дождж ствараеш з манетаў-кропляў
бо табе нічога не зробіць
хай цікуюць за кожным крокам

між залеваў са згадак ды чутак
нездарма праліліся ў хаос
прасачыліся ў мора гукаў
дзве слязінкі твае не ўсур'ез

* * *

Неверагодна цябе не стае.
Не ўспамінай, што было.
Не дакранайся, бо можаш параніцца.

Лёд недаверу ў душы растае,
Досьць нам словаў вострых, як шкло.
Проста скажы: Добрай раніцы!

* * *

Мы не зламаемся – мы не марыянеткі.
Я, удыхаючы чэрвеньскі вечар празрысты,
З берага кідаю мараў нязбытных манеткі,
З дрогкай пяшчотай малюю твае абрысы.

З намі гаворыць ракі люстраная паверхня.
Верны мой, горды і годны, ты проста павер мне.

Варта прачнуцца,
Боль болей не зможа вярнуцца.

* * *

мы шукалі. нам прага свабоды
замяніла яе саму
бо яна не шкадуе ілбоў ды
пакланяецца суму свайму

вучыць нас не здзіўляцца паразе
завякае паветра на ключ
дасць глыгнуць з поўнай флягі па разе
а затым заціскае пятлю

* * *

абдымаю цябе,
каб ад горкай жуды захінуць
гэта гора калі пакідаеш мяне адну
гэта сонца скрозь хмары
або гэта слёзы скрозь смех
з болем бой і з самой сабой застаецца мне
пацалункамі выкажу тое, што хочаш пачуць
мы ўратуемся. я абдымаю цябе і маўчу

СПОВЕДЗЬ БЕРАЖНІЦЫ

сустракаю дваццаць пяць вёснаў
у вірах бурлівай ракі
колькі човен мой не далічыўся
зламаных вёслаў?

я тваіх краналася вуснаў
то маўклівых то гаваркіх
ты датклівы такі
трапяткі і ўзнёслы

ды нялёгка быць птахам
бо патрапіць проста ў сіло
цяжка ў вырай вярнуцца
будзе сэрца спалохана тахкаць

ў час калі богі прагнуць красы
беражніцаў чуваць галасы
я адрошчваю валасы

валасоў залатыя ніткі
валасоў залатыя лёскі
я сатку з іх нашыя лёсы

Андрэй Федарэнка

...творчасць, літаратура –
“варварскі занятак, не ўласцівы мужчыну
і чалавеку”...

Сечка-13

1.

Пасля выхаду першай часткі майго рамана “Мяжа” па “сапсаваным тэлефоне” да мяне даляцела першае рэха:

– Колькі ён яшчэ будзе выварочваць сваю дробную душонку?

Гэта так мяне ўразіла, так спадабалася, так нагадала сёе-тое, што не магу не падзяліцца цытатай.

“В этой повести автор выворачивает наизнанку свою пошлую и низкую душонку, делая это с наслаждением, со смакованием, с желанием показать всем: – смотрите, вот какой я хулиган.

Трудно подыскать в нашей литературе что-либо более отвратительное, чем та “мораль”, которую проповедует автор в своей повести, изображая людей и самого себя как гнусных похотливых зверей, у которых нет ни стыда, ни совести”...

Можна падумаць, што гаворка як мінімум пра

якога-небудзь сучаснага Сарокіна. А між тым гэта цытата з даклада А. Жданава, 1946 год; маецца на ўвазе савецкі пісьменнік Міхаіл Зошчанка і яго аповесць “Перад узыходам сонца”.

Канечне, само па сабе дзіка, як за бязвінны тэкст, – а аповесць абсалютна бязвінная, як бязвінны любы шэдэўр, – можна было страціць не толькі членства ў Саюзе пісьменнікаў, прадуктовыя карткі і магчымасць друкавацца, а і ўласна галаву. Уражвае іншае: поўнае неразуменне Андрэем Аляксандравічам Жданавым, 1-м Начальнікам Упраўлення прапаганды і агітацыі ЦК ВКП (б), што такое “отвратительная мораль”, якой яна бывае ў сапраўднасці і ў літаратуры.

2.

Вось апавяданне аднаго сталага беларускага аўтара пра вайну. У Берліне ідуць апошнія баі. Савецкі салдат Іван заглядае ў падвал (“не інакш, як там схаваліся гансікі, падумаў ён”) і бачыць на доўгай лаўцы немалых жанчын у чорных апратках. Пад шырокай спадніцай адной з немак схавалася дзяўчына. Нядоўга думаючы, Іван бярэ яе за руку і цягне за сабой у ацалелую пабудову. “Хоць яна і малодзенькая (націскае на “о” аўтар), а такая ж галодная, як і я, – паспеў падумаць ён, лежачы побач з гарачым, поўным жадання цела дзяўчыны”. Зрабіўшы сваю работу, Іван на руках адносіць дзяўчыну назад у падвал, і калі яна “зноў апынулася пад спадніцай сваёй маці, Іван узяў халодную руку фраў, пацалаваў яе і сказаў ёй “данке”.

Замілаванаму “красівай карцінкай” аўтару і ў галаву не прыйшло, што вось гэтае, *пасля ўсяго*, гжэчнае цалаванне ручкі і гуллівая падзяка – самы што ні на ёсць яскравы прыклад амаральнасці, цынізму, апафеоз пошласці; не – наш дзівак-аўтар усур’ез лічыць, што ягоны персанаж – герой не толькі ў літаратурным, пераносным значэнні, але і ў прамым, чалавечым – гуманным, выхаваным савецкі Герой, варты пераймання.

3.

Вернемся, аднак, да сапраўднай літаратуры, да Зошчанкі. Што ж гэта быў за такі чалавек і пісьменнік? Якога любіў чытаць уголас Сталін; аднойчы смяўся ледзь не да слёз, потым сказаў: “А тут т. Зошчанка ўспомніў пра ГПУ і змяніў канцоўку”. Якога часцей за ўсіх савецкіх пісьменнікаў згадвае Набокаў – ажно тройчы, у той час як, напрыклад, Шолахава, Пастэрнака, Салжаніцына – па адным разе, Булгакава – зусім ні разу... З якім за гонар лічыў выпіць Ясенін і пагутарыць Маякоўскі. Славутасць якога была такой, што часта ён вымушаны быў спыняцца ў гатэлях пад чужым прозвішчам, у той час як па бяскрайніх эсэсраўскіх дарогах бадзяліся адразу некалькі, як дзяцей Шмідта, фальшывых Зошчанкаў.

Чаго яму не хапала? Чаму не жылося? Што ён усё шукаў? Навошта ў 1942 годзе напісаў тую злашчасную аповесць, а ў 1943-м вырашыў друкаваць яе? Пра што яна?

Ды ўсё пра тое ж. Вечныя пытанні, якія рана ці позна, так ці інакш паўстануць перад любым – без выключэння – творцам, і кожнаму (як кажа Мікола Мятліцкі, “у меру свайго таленту”) давядзецца вырашаць іх.

Рэальнасць ці адлюстраванне? Фантазіі на тэмы жыцця – ці проста жыццё? Творчасць – ці нармальнае існаванне здоровага чалавека?

Зошчанка вельмі пільна ўгледзеў і хутка разабраўся, што розум, звязаны з мастацтвам, з творчасцю, часцей церпіць пакуты, беды, хваробы, у прынцыпе невядомыя чалавеку “сярэдняму, звычайнаму”.

Арганізм у стадыі творчасці – гэта гарэне свечкі, запаленай з двух канцоў, гэта высмоктванне здароўя, мардаванне сябе, знясільванне, неўрозы, псіхозы, хуткая старасць, ранняя смерць. Вось чаму немагчыма радавацца жыццю, захлынацца простым шчасцем існавання, як у маленстве. Творчасць, літаратура – “варварскі занятак, не ўласцівы мужчыну і чалавеку”.

“Я ж арганізую сваю асобу для нармальнага жыцця, – казаў Зошчанка яшчэ ў 1927 годзе Чукоўскаму (такому ж неўрастаніку, як сам). – Трэба быць чалавекам добрага трэцяга гатунку. Я цяпер, калі кепскае апавяданне напішу, усё роўна друкую. І гарэлку п’ю...”

Але тут новая праблема. Калі стаць “трэцім гатункам” (яшчэ паспрабуй ім стаць), г.зн. абсалютна здравым чалавекам – зусім адпадзе патрэба ў любой творчасці. Здаровы нармальны чалавек, канечне ж, выбярэ рэальнае жыццё замест бясплодных фантазій, яму проста не будзе часу забіваць галаву прыдуманымі персанажамі, калі вакол поўна рэальных людзей з сапраўднымі, жывымі пачуццямі.

Тады не напішаш нават кепскага апавядання, і гарэлкі не будзе на што купіць.

Запаведная мара кожнага творчага чалавека – навучыцца сумяшчаць несумяшчальнае. Як бы гэта ў першай палове дня “ствараць шэдэўры”, а пасля абеду памяняць псіхіку, як кашулю ці шкарпэткі, і стаць звычайным, “як усе”? Зошчанка неўзабаве на “трэці гатунак” забываецца і адным абзацам, катэгарычна сумяшчае несумяшчальнае:

“Абсалютнае здароўе зусім не пазбаўляе магчымасці быць творцам, мастаком. Наадварот, абсалютнае здароўе – гэта ідэал для мастацтва. Толькі тады яно можа быць высокім, сапраўдным...” і да т. п.

Сказана – зроблена. Па сутнасці, лепшыя гады жыцця пісьменнік паклаў на змаганне... з уласным талентам. І атрымалася! І ўдалося! Ад неўрозаў, псіхозаў, ад цэлага букету фізічных хвароб Зошчанка пазбавіўся без усялякіх дактароў. Практычна здзейсніўшы подзвіг. Перамог, як бы там ні было. І калі, ужо здравым, “як усе”, чалавекам ён расправіў плечы, пацёр рукі і паспрабаваў пісаць так, як раней, калі быў хворы, аказалася, паводле дакладной гэбэшнікаў (менавіта – тады яго ўжо “куруравала” не ГПУ, а Міністэрства дзяржаўнай бяспекі), што “творчасць Зошчанкі ў апошні перыяд мастацкай каштоўнасці не ўяўляе”.

Які трагічны прысуд! Як жорстка адпомсціла жыццё непаўторнаму мастаку за ўсяго толькі жаданне крышку пасядзець адразу на двух крэслах...

4.

Тым не менш пытанне ставілася правільна, і яно надзвычай важнае.

Давайце паглядзім, колькі гадоў усім гэтым геніям-паэтам-філосафам? Цытатамі з якіх нас нашпігоўвалі са школьных гадоў? Дваццаць сем... Трыццаць пяць... А таму? Сорак. А іншаму? Трыццаць восем. Дваццаць пяць. Трыццаць тры.

“Філософам в осьмнадцать лет...”

Міжволі банальнае “калі ты такі разумны, чаму не багаты?” ператворыцца ў – “калі ты такі таленавіты і мудры, чаму так мала і, у прынцыпе, так нецікава пражыў?”

Чаму не ўсё, што можна было, ад жыцця ўзяў?

Чаму не пастараўся паставіць свой розум на службу сабе, свайму здароўю, целу, псіхіцы?

Чаму не выкарыстаў свой талент на проста ўменне жыць, даўжэй, паўней, прыгажэй, з большай карысцю для сябе, для сваіх блізкіх, а ў ідэальным варыянце – і для далніх”?

5.

Праўда, дзеля справядлівасці трэба сказаць, што некаторымі творцамі такія глабальныя праблемы вырашаюцца з геніяльнай лёгкасцю.

Вось маленькая рэальная гісторыйка. Я куру. Многа. І, відаць, збоку гэта выглядае неяк непрывабна, ненатуральна (“малы, худы і кашляе”), словам, не так, як у іншых, бо не магу прыгадаць пісьменніка, за выключэннем хіба што Быкава, які не рабіў бы мне мімаходзь заўвагі:

– А вось курыць не варта.

– Я не ў зацяжку, – спачатку аджартоўваўся я.

– Гэта яшчэ горш.

– Я дамскія, з фільтрам, толькі супер-лайт, амерыканскія...

– Амерыканскія самыя шкодныя.

Тады я паспрабаваў ускладніць жарты:

– Я толькі калі вып’ю куру.

– Вось бачыш! Адна гадасць другую цягне.

Ніколі, ніводнай усмешкі ні на адным твары мне выціснуць не ўдалося. Затое лішні раз пераканаўся, што гумар і беларускія пісьменнікі – асобная тэма.

Аляксей Слесарэнка, славыты тым, што здымаўся ў ролі падпaska ў фільме “Вясёлыя хлопцы” (“легко на сердце от песни веселой”), а таксама сыграў Мірона ў “Палескіх рабінзонах”, – Слесарэнка нарэшце коратка і ясна ўсё растлумачыў.

– Не куры.

У яго нядаўна памерла жонка, якую ён вельмі любіў, і розныя жарцікі тут былі б недарэчы.

– Дзядзька Ляксеі. Я б з радасцю не курыў. Але ўжо ўмоўны рэфлекс: цыгарэта ў роце – мазгі ў рабоце. Калі я кіну, я не змагу пісаць. Так што маленькая мадэль вечнага выбару: або – або; ці літаратура, ці свядомае забойства здароўя.

– Ну-у, калі так стаіць пытанне... Тады трэба ахвяраваць гэтай, як яе, літаратураю.

6.

Пакуль пісаў гэтыя шэсць старонак (з перапынамі паўтара гады), патрапіла на вочы яшчэ апавяданне, ужо не сталага, а добра старога аўтара.

Таксама сімпатычны, у тэму прыклад: чалавек і пражыў многа, і паранейшаму займаецца творчасцю...

Апавяданне пра сучасную вёску. Хоць яна і сучасная, але герой стары, той самы, што ўсё пускае хітрую ўсмешку ў пшанічныя вусы; вясковы, мудры, бессмяротны дзед, які ведае пра ўсё на свеце. Хіба што ва ўнутраную палітыку цяпер абачліва не лезе. Ды яшчэ лексіка яго змянілася. Не, ён не каверкае ні смартфонны, ні мабільны, ні вінду, ні кампы, – ён проста пачаў казаць так:

“Эх-ма”, “то-біш”...

“Ей-права”, “знам-дзеда”...

“Дзе-скаць”, “та-скаць”...

“Сядай, мілок”...

“А вось мы лучку, агурчыкаў”...

“Няма дзе рабяткам галубоў паганяць”... (Якіх у Беларусі зроду ніхто ніколі не ганяў.)

“Была і ў мяне зазноба”...

“Назваўся груздом – лезь у кузаў”...

Пажадана – самазвальны. А мы тут пра нейкія высокія матэрыі – што з чым сумясціць, ды як гарманізаваць... Дзівакі, ей-права!

2010 г.

Святлана Варонік

...Усе дарогі
вядуць да Храма...
Там
жыве
Мама...

Святло самоты

* * *

Думала... не ўстану..
Думала... іншай стану..
Ды пайшла..
І Цябе – знайшла..
Абаперлася на душу..
Думала, што грашу..
А Цябе не стала..
А я ўстала..
Ля стала стаю..
Жорнам жыць
даю..

* * *

Падаў снег
на маю душу..
У сняжыначках

боль
кальшу...

* * *

Ляцела чайка над царквою...
Ляцела чайка нада мною...
Ляцела чаіца праз мора...
Майго жыцця
кранула гора...
крылом...

* * *

Боль крычыць
адзінотаю...
Адзінота
маўчыць самотаю...
А я сэрца не маю...
І тваё
ў руках
ледзь трымаю...

* * *

Да нас дзяцел прыляцеў,
Пані Ніна...
Быццам грушачкі паеў,
Пані Ніна...
Прыляталі “снегіры”
з дзіўным чубам...
Падымаюць каўняры
дзіўна людзі...
Божа, Божанька... зіма...
Пані Ніна... Вас няма...

19.12.08.

* * *

Жырандоля-жырандоля...
Праўду кажучь – наша доля...
Наша ніва...
Наша маці...
Ды не ўсе могуць
каваці
жырандолю...
Сваю долю...

* * *

Дануце Бічэль

У голасе Вашым –
усмешка Сусвету...
У голасе Вашым –
боль цэлага Свету...
У голасе Вашым –
святло і самота...
У голасе Вашым –
мая адзінота...
Маўчыць голас Ваш,
а ці нема галосіць, –
Анёлам і Богу
ён радасць прыносіць...

* * *

Керамічны анёлак –
ля вершаў маіх...
Керамічны анёлак
для нас,
для дваіх,
дзеіць цуды...
Маўчаннем зіхіць...
Раскрыляецца свет...
Бо анёлак – паэт...

* * *

У высокае ранне
параненым уздыхам
ляціць маўчанне...
Нечае гранне
напаўняе душу супакоем...
Размаўляе музыка са мною...
Музыка гучыць Табою...

* * *

Калі хлеба няма...
ёсць віна...
А калі ёсць віно...
ёсць яно...
Адчуванне...
“Не хлебам адзіным...”
Птушаняты ратуюць...
Мае вершы вартуюць...

* * *

Нядзельная раніца
раніца
снамі маімі
трывожнымі...
Да акна прыручаю кармушку...
Як птушку...

* * *

Неба нядзельнай раніцы
разглядае пустыя вуліцы.
Да самотнага дому туляцца
рыштаванні...
Дзень першы. Ствараю...

* * *

Змарыцца паездка у Парыж,
а ўспаміны збудуцца Ван-Гогам...
Дарога –
ад Сены з Верленам –
да старонак
Дранько-Майсюка...

* * *

Мне так Твая душа балела...
Мая заплакала душа...

* * *

Дарога да Цябе –
заўжды ўгару.
Зірну вакол –
як я высока...

* * *

Усе дарогі
вядуць да Храма...
Там
жыве
Мама...

Артур Клінаў

...КОЖНЫ
з'язджае з глуздоў
па-свойму...

Скарб Радзівілаў

Урывак з рамана «Шалом»

– Пад'язджаем! Мяжа!

Андрэ ачуўся ад кароткай дрымоты. Бяссонная ноч выматала яго, таму, як толькі ён прысаджваўся на якую-небудзь лаўку, свядомасць адразу перакульвалася ў нейкае хісткае, жэлейнае забыццё. Чаўнакі з электрычкі, што хвілін дваццаць таму выехала з Тэрэспалю, замітусіліся, зашамацелі торбамі з таварам і сталі збірацца да выхаду.

За акном праплыў Буг, памежная зона з агароджамі з калючага дроту, вайсковыя баракі, выцвілыя пералескі, прасёлкі ды паказаліся ўскрайкі Берасця. Сэрца Андрэ сціснулася ў грудзёх ды зашчабятала ціхі спеў прывітання радзіме, па якой паспела парадкам засумаваць за апошнія тыдні. Цягнік, праехаўшы яшчэ некалькі хвілінаў, падкаціўся да Варшаўскага боку вакзалу і, заверашчаўшы коламі, урачыста спыніўся.

Людзі з электрычкі, прыхапіўшы клятчастыя тор-

*Цалкам раман
неўзабаве
выйдзе асобнай
кнігай
у выдавецтве
«Логвінаў».*

бы, пацягнуліся па пероне да вялікіх масіўных дзвярэй мытні, за якімі, распакаваўшы носкі, мусілі давесці дапытлівым чалавечкам у блакітных строях, што яны не нейкія там кантрабандысты, а прыстойныя грамадзяне, а ўвезеныя імі на тэрыторыю краіны пяць кілаграмаў каўбасы ды тры пары нагавіцаў ніякім чынам не падарвуць эканамічныя асновы дзяржавы. Узняўшыся з лаўкі, Андрэ таксама накіраваўся да ўваходу, прыладкаваўшыся ў хвост доўгай, хвілін на трыццаць нуднага чакання, чаргі.

Андрэ ненавідзеў межы. У самой працэдурі іх пераадолення ён знаходзіў нешта зневажальнае для годнасці чалавека. Усё ягонае нутро бунтавала кожнага разу, калі нейкі тып у канцылярскім мундзіры праз лупу пачынаў разглядаць яго як патэнцыйна небяспечнае насякомае, што нясе на пялёстках крылаў мікраграмы недазволенага рэчыва, здольнага абрынуць у бездань працвітанне ягонай дзяржавы.

Асабліва яго раздражнялі людзі ў канцылярскіх мундзірах на тым баку Буга. Для памежнікаў там ён быў не проста шкодным насякомым, але яшчэ і насякомым ніжэйшай расы, балотнай мандавошкай, што спяшаецца праслізнуць у іх шчаслівы свет з краіны, якая свядома абрала шлях эвалюцыі назад, ад прыматаў да інфузорыяў-туфлікаў. Ён заўважаў, як злёгка мяняецца твар памежніка, калі той бярэ ў рукі беларускі пашпарт. У вачах з'яўляліся прыкметы лёгкай пагарды і ледзь адрознае, але ўсё ж відавочнае адчуванне ўласнай перавагі.

Да памежнікаў на гэтым баку Буга ён ставіўся больш спакойна. Тут яго хутчэй раздражняла іх тупое салдафонства ды ідыёцкая, набытая яшчэ за саўком, звычка шукаць у любой кішэньцы схаванага там кітайскага дыверсанціка. Кожны раз, калі ён пераязджаў мяжу начным цягніком, яго падымалі з ложка і зазіралі пад матрац, мяркуючы, мусіць, што кітаец хаваецца менавіта там.

Чарга паволі рухалася і неўзабаве Андрэ паўстаў перад будкай, у якой сядзеў малады хлопец у балотнага колеру мундзіры. Пагартаўшы пашпарт, ён пільным, прыдзірлівым поглядам паглядзеў на грамадзяніна ў прускім шаломе і суха загадаў:

– Здыміце галаўны ўбор!

– Навошта? – Андрэ агаломшыла такая нечаканая прапанова.

Памежнік у сваю чаргу спатыкнуўся на гэтым пытанні, здзіўлена падняў вочы і строга вымавіў:

– Грамадзянін! Гэта дзяржаўная мяжа! Я маю права ідэнтыфікаваць вас без галаўнога ўбору!

– Але паслухайце, вы ж бачыце, што на здымку ў пашпарце – я!

– Так, бачу!

– Дык навошта тады здымаць?

– Малады чалавек! Яшчэ раз паўтараю! Здыміце галаўны ўбор!

– Я... я... не магу гэтага зрабіць! – Андрэ захваляваўся, прысунуўся ўпрытул да акенца і таямнічым голасам прамовіў: – Разумеце, у мяне тамака дзірка, то бок, адкрытая рана. Я перанёс сур'ёзную душэўную... гм... траўму. Гэты шалом – адзінае маё выратаванне. Калі я здыму яго, рана адкрыецца, і яшчэ невядома, што пачнецца. Я вас вельмі прашу! Не трэба здымаць!

Чалавек у будцы зноў здзіўлена паглядзеў на Андрэ. Некалькі імгненняў ён нешта абдумваў, а затым вынес прысуд:

– Добра! Толькі ссуньце яго крыху назад!

Ён яшчэ раз акінуў дзівака поглядам, пагартаў пашпарт, нарэшце пляснуў у яго штэмпэль, і прамовіў:

– Праходзьце!

«Фу! Шайзэ! Фэрдайт! Я быў на мяжы правалу! – думкі завіравалі ў галаве Андрэ, як толькі ён адышоў ад акенца. – Як нечакана і проста ўсё магло скончыцца! Ідыёт! Трэба было ўсё ж ехаць прамым цягніком з Варшавы да Менска. Там такой сітуацыі здарыцца не магло. Яны б, як звычайна, пакорпаліся ў матрацы, пашукалі кітайца, а на шалом бы нават не зірнулі! Крэтын! А калі б зірнулі? А раптам кітаец хаваецца ў цябе ў галаве? То бок, пад шаломам? Так, так, так! Як гэта я не падумаў? Канечне, ён мог туды залезці, гэты шкадлівы маленькі кітаец са сваёй недарагой аднаразовай бомбай! Чорт! Так, гэта было б вялікай рызыкай – ехаць цягніком! Але ж як інакш? Аўтобус? Самалёт? Тое самае! Адзіны бяспечны варыянт – пераплысці Буг! Нелегальна! Ха, ха! А калі б злавілі? Вось бы ўзрадаваліся! Не нейкага там дробнага кітаёзу, а сапраўднага, буйнагабарытнага кайзерскага шпега! Ну і ну! Добры выйшаў бы скандал! Звінавацілі б немцаў, маўляў яны па-ранейшаму засылаюць на тэрыторыю Рэспублікі Беларусь сваіх шпіёнаў! Па тэлевізары паказалі б буйным планам і абавязкова ў прускім шаломе, ды яшчэ і пракаментавалі б! Паглядзіце, маўляў, да якіх вышынняў дайшло мастацтва шпіянажу. Пашпарт як сапраўдны! Не адрозніш. Размаўляе на чысцюткай беларускай мове, без аніякага акцэнта! Ды ў дадатак так здолелі загрыміраваць, што родная жонка не можа адрозніць ад зніклага без весткі ў Нямеччыне больш за месяц таму Андрэя Міхайлавіча Н.»

Андрэ перайшоў у прасторную мытную залу, куды пасля пашпартнага кантролю плаўна перацякалі людзі з клятчастымі торбамі. Там за некалькімі сталамі дзелавіта працавалі цікаўныя мужычкі ў бялёса-блакітных мундзірах. Яны прасілі чарговага грамадзяніна альбо грамадзянку адкрыць носкі, зазіралі ў іх, нешта там мацалі, перакідаліся з дагледаным двума-трыма фразамі ды запрашалі наступнага. Расслабіўшыся пасля першага стрэсу, Андрэ уладкаваўся ў хвост чаргі да аднаго са столікаў і стаў пакорліва чакаць дагляду.

«Шайзэ! – нечакана разанула новая трывожная думка, – Алес на хрэн капут! Нічога ж яшчэ не скончылася! А калі яны запатрабуюць зняць шалом? Раптам я схаваў пад ім кілаграм какаіну? Ну не! Крэтынізм! Глупства! Такая ідэя ў іхні коф не прыйдзе! Які прыдурак будзе гэтак нахабна перавозіць какаін у сябе ў галаве, хаваючы яго ў настолькі заўважным прадмеце? Гэта яшчэ горш, чым пакласці кокс пад капялюш! Ну, гуд. Не какаін, дык лішні кілаграм каўбасы. Колькі цяпер можна ўвозіць – пяць? А раптам шосты я пад шалом паклаў? Ну не, усё ж ты ідыёт! Я бы лішні кілаграм у порткі засуну бы. Якая да д’ябла розніца, куды? Калі ім проста захочацца паглядзець, што там у цябе ў галаве пад шаломам хаваецца!»

– Дэклараваць будзеце?

– Што дэклараваць? – Андрэ застыў перад пустым сталом. З іншага боку стаяў мытнік і з цікаўнасцю глядзеў на шалом.

– Прадмет, які знаходзіцца ў вас на галаве.

– Пачакайце, пачакайце, там няма ніякага прадмета! Вось, зірніце, – Андрэ адкрыў заплечнік, – тут няма ніводнага кілаграма каўбасы! Дык навошта мне хаваць яе там?

– Ну як жа, а гэтая каска? Відаць па ўсім, рэч дарагая.

– Ах, каска! А што, яе трэба дэклараваць?

– Я дакладна не ведаю. У маёй практыцы яшчэ не было такога прэцэдэнту. Але я раіў бы вам на ўсялякі выпадак задэклараваць. Усё ж рэч эксклюзіўная. Хаця, дайце-ка яе сюды. Пайду запытаюся ў начальніка змены.

– Прабачце, я не магу вам яе даць, – Андрэ адчуў, як ліпкі нервовы пот ізноў прастушў на скронях пад шаломам.

– Гэта чаму?

– Ну, разумееце... як вам растлумачыць... Мне рэлігія не дазваляе. – Андрэ крыху сцішыўся, азірнуўся і ў паўголасу, каб не чулі в'етнамцы наўкола, вымавіў:

– Сёння панядзелак, а мы маем права здымаць шалом толькі ў суботу, усе астатнія дні мы абавязаныя насіць яго на галаве. Вы, мусіць чулі альбо чыталі ў газетах пра таталітарныя секты. У нашай вельмі строгія парадкі. Калі ласка! Ці нельга начальніка змены запрасіць сюды?

Хлопец у блакітным строі спачувальна зірнуў на Андрэ і, прамармытаўшы нешта пра тое, што кожны з'язджае з глуздоў па-свойму, рушыў па начальніка.

– Вось, Сямён Іванавіч, паглядзіце, – праз хвіліну ўжо два джэнтэльмены ў мундзірах мытнікаў стаялі перад Андрэ, у чатыры вокі вывучаючы тое, што знаходзілася на ягонай галаве. – Таварыш з таталітарнай секты. А на ім прадмет культу. Ён мае права здымаць яго толькі па суботах. Дык грамадзянін цікавіцца, ці трэба гэты прадмет дэклараваць?

– Цішэй! Цішэй! Што ж вы на ўвесь вакзал крычыце? Гэта не таталітарная секта, а Царква Узнясення Шостага Дня. Таталітарнай яе толькі ў тэлевізары абзываюць! Але гэта няпраўда! – Андрэ азірнуўся па баках. Людзі ў мундзірах за суседнімі столікамі прыпынілі дагляд клятчастых цюкоў і з цікаўнасцю вылупіліся на яго. Грамадзяне з в'етнамскімі торбамі, атрымаўшы нечаканы перадаых, растапырылі вушы шырэй, таксама прыслухоўваючыся да размовы.

– Мы верым у адзінага Бога і молімся за збавенне сусвету на Страшным Судзе, які хутка адбудзецца. Канец свету здарыцца на шосты дзень. Але калі вы пакаецеся ў грахах сваіх, надзенеце вось такі шалом і прыйдзеце да нас, то ўратуецеся!

– Добра, добра, тут вам не багадзельня – казані чытаць, – спыніў Андрэ Сямён Іванавіч, – лепш адкажыце, ці даўно вы ўступілі ў гэтую таталітар... альбо як яе там, шостага дня секту?

– Не, нядаўна. А што?

– На захадзе, мабыць, завербавалі?

– Ну, ведаеце, я б папрасіў цэтлікі не навешваць!

– Грамадзянін, не нервуіцеся! Я проста спрабую вам дапамагчы!

– Ну, дапусцім, на захадзе! Хто ж вам у Беларусі такі шалом выдасць?

– Зразумела, я так і думаў! Уся зараза да нас з захаду паўзе!

– Ну, ведаеце! Я, у рэшце рэшт, грамадзянін....

– Пачакайце, грамадзянін, – перабіў Сямён Іванавіч, – лепш скажыце, вы ўпершыню ўязджаеце на тэрыторыю Рэспублікі Беларусь у гэтым шаломе?

– Ну, увогуле так. А што?

– Я так і думаў, толькі што завербавалі. А тое, што гэта быў першы і

апошні раз! З гэтым шаломам вы больш не зможаце пакінуць тэрыторыі Рэспублікі Беларусь!

– Чаму гэта я не змагу пакінуць тэрыторыі Рэспублікі Беларусь з маім шаломам? – Андрэ пачынаў прыходзіць у ціхае абурэнне.

– Таму што паводле закону прадметы даўніны і мастацтва паходжаннем да тысяча дзевяцьсот сорок дзевятага года забароненыя да вывазу за межы Рэспублікі Беларусь! А гэты прадмет культу, як бачна няўзброеным вокам, адносіцца да перыяду да сорок дзевятага года. Вунь, якія ільвы на ім антыкварныя! Таму, хоць ён і ваша прыватная маёмасць, але ў той жа час з’яўляецца ўласнасцю дзяржавы. Гэта значыць вы можаце выехаць асабіста, але шалом мусіце пакінуць дома. А калі паедзеце з ім, то мы нікуды вас не выпусцім!

Наступіла глыбокая цішыня. Андрэ ліхаманкава спрабаваў асэнсаваць тое, што зараз паведаміў яму Сямён Іванавіч.

– Пачакайце, пачакайце, паважаны! Што ж выходзіць? Я цяпер уезджаю ў краіну і ніколі больш не змагу пакінуць яе?

– Ну чаму ніколі? Здыміце шалом і паедзеце на злёт вашай секты! А калі не можаце, то тады няхай яны да вас! Ха-ха-ха! Праўда, назад у шаломам мы іх таксама не выпусцім, але, зрэшты, могуць пакінуць у вас на захоўванне да наступнага прыезду. – Сямён Іванавіч быў відавочна задаволены сваім адказам. Не кожны дзень яму выпадала ўдача асадзіць такога нахабнага сектанта, што прэцца з захаду праз мяжу ледзь не на белым кані, ды яшчэ ў тэўтонскіх даспехах. Аднак, заўважаюшы непадробны жах на твары Андрэ, ён крыху памягчэў і дадаў:

– А дэкларацыю на прадмет культу ўсё ж раю запоўніць. Ці мала калі і дзе яна вам спатрэбіцца. Раптам вас міліцыянер на вуліцы спыніць, запозырыўшы, што вы шалом з музея скралі?

Сямён Іванавіч з важным выглядам развярнуўся і хацеў быў ужо сыходзіць, але нешта яго спыніла. Ён зноў зірнуў на Андрэ і нечакана сказаў:

– А ну зірнема, што там у гэтага служыцеля культу яшчэ прыхавана!

Андрэ, агаломшаны весткай, што цяпер ніколі не зможа пакінуць прастору радзімы, пачаў з асуджаным выглядам выпягваць з запlechніка іншыя рэчы.

– О! А гэта што? – Сямён Іванавіч трымаў у руках паранджу.

– А-а... гэта? Паранджа для маёй жонкі!

– Яна ў вас што, мусульманка?

– Ды не! Я ж вам казаў, у нашай секце вельмі строгія парадкі! Жонкі не павінны выходзіць на вуліцу без паранджы!

– А яна, у сэнсе жонка, пра гэта ўжо ведае?

– Шчыра кажучы, пакуль не! Я яшчэ не паспеў паведаміць ёй, што прыняў абрад.

– Ха-ха-ха! – Сямён Іванавіч зусім павесялеў, – Вось, мусіць, узрадуецца! Але, увогуле ў гэтым пытанні я вас падтрымліваю. Правільна! А то ўшчэнт распусціліся, далей няма куды! А гэта што за палена?

– Адмысловая насадка на шалом. А то, разумеецца, калі ў легкавую машыну саджуся, абіўку шпілем псую. Таксама пажадана пад час экскурсыянага акта выкарыстоўваць. А то незнарок можна дзірку ў шафе альбо перагародку да суседзяў прабіць! У нас, ведаецца, кватэрка маленькая, і сцены ў ёй тонкія.

– Ага... Так, карысная штука! А гэта што? – Сямён Іванавіч са здзіўленнем разглядаў цешчын бот.

– Як што! Вы ж бачыце! Бот!

– А другі дзе?

– Навошта мне другі? Мая цешча ўсё адно аднаногая! Яе пару гадоў таму трамвай пераехаў.

– Вай, няшчасце якое! А маю цешчу ні адна бля... вой, прабачце, пераехаць не можа! Як жа вы купілі бот без пары?

– Элементарна! Знайшоў у Берліне сіметрычную старую і прапанаваў ёй купіць адну пару на дваіх. Вялікая, ведаеце, эканомія!

– Так, аднаногім з абуткам прасцей. Ну добра! Пакуйце свае манаткі і пшчаслівай дарогі! Толькі дэкларацыю не забудзьцеся запоўніць! А жонцы прывітанне перадавайце! Скажыце, Сямён Іванавіч такую строгаць ухваляе!

Андрэ выйшаў з мытнай залы на Маскоўскі бок вакзала. Ягоны арганізм бунтаваў і патрабаваў неадкладна прыняць зверскую, нечалавечую дозу нікаціну. Трэба было супакоіць нервы і знайсці нейкі выхад з непрыемнага становішча. Запаліўшы, ён зрабіў колькі глыбокіх зацяжак і задуменна паплёўся па пероне. Дайшоўшы да краю платформы, азірнуўся. Прама перад ім стаяў яшчэ адзін брат-блізнюк – пампезны, пабудаваны ў імперскім стылі будынак берасцейскага вакзала, вячаны самотным высокім шпілем з пяціканцовай зоркай. Праўда, у адрозненне ад папярэдніх, гэты брат быў зусім маленькага росту. Хутчэй здавалася, што на паверхні тырчыць адно сплюшчаная галава. Іншыя часткі цела або хаваліся пад зямлёй, або былі ампутаваныя і вывезеныя немавед кім немавед куды.

«Ну, Фатэрлянд, дзякуй! – буркаталі пад шаломам трывожныя думкі, – Ну, парадаваў! Любіш ты пацешыць добрымі навінамі! Любоў гадасці ад цябе чакаў! Але такога! Меў рацыю Хведар! Да Магілёва я, вядома, даеду, а вось назад хрэн выпускаць! Сволачы! Ды што ж гэта такое! Гэты прадмет – твая ўласнасць, але ён належыць дзяржаве! Крэтынізм нейкі! Што ж цяпер рэшту жыцця ў балотах гніць? Не. Павінна ж быць нейкае выйсце! Пануры горад! Нават выходзіць у яго не хочацца. А калісьці такі прыгажун быў! Адзін з самых-самых у Рэчы Паспалітай! Але пасля маскалёў нічога, апроч цытадэлі не засталася, ды й тую немцы расфігачылі! Ладна! Куплю квіток – і на Менск! Чорт! Павінна жа быць нейкае выйсце!»

Андрэ кінуў цыгарэту і накіраваўся да галавы з зоркай на шпілі. Ля дзвярэй ён нечакана нос у нос сутыкнуўся з тым самым маладым мытнікам, які даглядаў яго першым.

– Пачакайце, пачакайце, паважаны! Я вельмі занепакоены сваім становішчам! Скажыце, павінна жа быць нейкае выйсце!

– Ды вы не хвалойцеся, грамадзянін! – хлопец прыязна паглядзеў на Андрэ, і, выцягнуўшы пачак «Мальбара», запаліў. – Зрэшты, вам жа можна здымаць шалом па суботах, значыць, па суботах і будзеце пакідаць межы рэспублікі.

– А як жа нядзеля?

– Што нядзеля? Ах, у гэтым сэнсе! Ну, у нядзелю надзенеце другі шалом. Таму вам трэба мець два шаломы. Адзін тут, іншы там, за кардонам!

– А можа, ёсць яшчэ варыянт?

– На што гэта вы намякаеце?

– Не, не! Не ў гэтым сэнсе! Я маю на ўвазе афіцыйны варыянт!

– А-а-а... Так, паспрабуйце звярнуцца ў міністэрства па справах рэлігіяў і ў міністэрства культуры. Калі яны выдадуць даведку, што гэты прадмет культу можна часова вывезці за межы краіны, мы вас прапусцім. Але мая вам парада: кіньце вы гэтую секту! Не маглі што-небудзь прасцей падабраць? Царква шостага дня нейкая... Запішыцеся лепш у адвентысты сёмага!

– Так, так, я падумаю! Дзякуй, вы мяне крыху супакоілі!

Развітаўшыся, Андрэ накіраваўся да касаў, дзе даведаўся, што менскі цягнік акурат нядаўна адправіўся, а наступны будзе толькі праз тры гадзіны. Набыўшы квіток, ён падумаў, што тырчаць на вакзале не мае сэнсу, да таго ж, някепска чаго-небудзь з'есці, і выйшаў у горад пашукаць недарагую кнайпу.

Неўзабаве ён угледзеў нападвальную ўстанову з непрэтэнцыйнай шыльдай, на якой простымі трафарэтнымі літарамі было напісана: «Пяльменная». Андрэ накіраваўся да ўваходу, ледзь размінуўшыся па дарозе з двума моцна п'янымі, пажаванымі пяльменямі, якія вываліліся з падвала і, хістаючыся ды лаючы адзін аднога, сталі падымацца па сходах.

Унутры ўстанова аказалася зусім сціплага выгляду распівачнай. Пяльменяў у ёй, што праўда, не падавалі, замест іх на стойцы бара ляжалі чорныя сухары да піва, канапкі з вялай ужо, не першай свежасці чырвонай рыбай, варанья ўкрутую яйкі і нешта яшчэ незразумелае з выгляду.

Наведнікаў у гэты час было няшмат. У невялікім паўцёмным памяшканьні стаялі высокія ды ліпкія ад піва сталы. На кожным мелася пустая сурвэтніца і маленькі сподачак з шэрай соллю буйнога памолу. За стойкай нудзілася маладая дзяўчына ў белым халаце. Другая кельнерка – старэйшая і, мабыць, галоўная тут, час ад часу выходзіла з бакавога пакойчыка за барам. Яна мела даволі значны дыяметр, таму, каб праціснуцца ў залу, ёй даводзілася крыху паварочвацца бокам.

Узяўшы вялікі пластыкавы куфаль піва, пару яек і дзве варанья сасіскі, Андрэ ўладкаваўся за адным са столікаў. Адпіўшы палову, ён адразу пачуўся лепей. Трывожныя думкі пачалі адступаць свет па-за шаломам зрабіўся больш ветлым, а, з'еўшы сасіску, ён і ўвогуле падумаў, што не ўсё так дрэнна... Напэўна, ён знойдзе спосаб займець тую канцэлярскую даведку ад міністэрства, і яго зняволенне не будзе вечным. Адпіўшы яшчэ піва, ён агледзеўся.

У распівачнай, акрамя дзвюх баб за стойкай, знаходзілася яшчэ некалькі чалавек. Праз столік стаяў высокі худы мужык з куфлем піва і дурнаватай ухмылкай лыбіўся на шалом. Ягоны сусед па сподачку шэрай солі быў ужо дужа п'яны, а таму ні на кога глядзець не мог. Схіліўшы галаву над пластыкавым кубкам, ён упёрся ў яго вачыма і рабіў тэлескапічныя рухі ўверх-уніз, быццам спрабаваў навесці рэзкасць на муху, што трапіла ў піва. Бабы ля стойкі таксама паглядалі на прускі шалом. Таўсцейшая, каб лішняга разу не шчаміцца ў дзверы, час ад часу висоўвала галаву з бакоўкі і, зіркнуўшы, зноўку знікала.

Насупраць стаяла яшчэ зусім не старая і калісьці сімпатычная дама з вялікім ліловым гузаком пад правым вокам. На выгляд ёй было гадоў трыццаць пяць, а можа і менш, але праз відавочную любоў да чаркі вызначыць яе ўзрост было складана. З моманту з'яўлення Андрэ дама засяродзіла на ім свой ліловы позірк і, відаць па ўсім, вельмі хацела завязаць размову з незвычайным наведвальнікам установы. Мабыць, астатнія людзі тут былі ёй даўно і добра вядомыя, а таму малацікавыя.

– Дазвольце, малады чалавек, уступіць з вамі ў дыялог, – нарэшце не вытрымала асоба. – Не, вы не падумайце, я з самымі чыстымі, добрымі намерамі. Я бачу ў вас чалавека нашага кола, інтэлігентнага і, мусіць, не з тутэйшых. Па ўсім відаць, вы праездом у нашым горадзе.

– Так, я чакаю цягніка на ўсход, – Андрэ здзівіла манера асобы мудрагеліста выказваць свае думкі. І, хоць ён быў цяпер не схільны да размоваў, усё ж дазволіў даме працягваць.

– Ці далёка, васпане, шлях трымаеце? Дазвольце я да вас... – Дама прыхапіла недапіты штоф з чырвоным і, верагодна, недарагім віном і перамясцілася за столік Андрэ. – А то з гэтымі мутантамі і пагаварыць няма пра што. О, зірніце, як гэтая жардзіна лядашчая на вас лыбіцца. Адно слова – ідыёт! Альбо вунь тыя дзве курыцы за стойкай!

– Прыкруці фіцілёк! – тоўстая барменка высунула галаву з праёму, – На сябе паглядзі, Баба Яга!

Андрэ зрабіў глыток піва і адказаў:

– Я еду з адмысловым заданнем з Берліна ў Магілёў.

– А я здагадалася, што вы немец, з Яўропаў шлях трымаеце. Толькі мова ў вас крыху дзіўная, і не пруская, і не руская. Я б нават падумала, што вы палячышка, калі б не гэты капялюшык з вензелямі і паліто скуранае да каленяў. Васпане, вы не падумайце, я таксама калісьці нішто сабе была. З першым мужам па каханні шлюб узяла. Ён таксама, як вы, афіцэрам служыў. Трох дзетак яму нарадзіла. Але ведаеце, жарсць ён заганную меў. Азартныя гульні. Спачатку карты, потым казіно. У такі кураж увайшоў, што ўсё пачаў спускаць. Аванс атрымае і – туды. Прайграецца, а раніцай прыходзіць абадраны ўвесь, п'яны, а вочы жаласлівыя, як у сабакі. Але гэта б яшчэ палова бяды была. Пачаў ён грошы ў маклераў пад працэнты займаць. У такія пазыкі ўлез, што сталі нейкія людзі да яго прыходзіць, пагражаць. Білі яго бясконца. Бывала, адкалешмаціць, а ён да мяне прыпаўзе бездапаможны, брыдкі такі – і вочкамі лясь, лясь. Кажы, прабач, Кацярына, мяне, скаціну! А, дарэчы, мяне Кацяй завуць! Нічога, кажы, не магу зрабіць з гэтай жарсцю заганнай. А пакойчык, ведаеце, у нас маленькі, мы яго тады ў Ліпервехзіліхі здымалі. Ды трое дзяцей – мал мала меншы. Ды галодныя ўсе. Грошай, знаеце, няма. Дзеткі суткамі няжормленыя сядзяць. А малодшы ўвесь час з галадухі раве. Так нервы ў мяне здаваць сталі. А ён, паскуда, укленчыць і зыркае на мяне, як загнаная ў кут скаціна. А я ўжо стрымліваць сябе не ў сілах, як закрычу на яго – дзе грошы, падла? Што ж ты, сволач, зноў усё прасадзіў? – і за валасы яго, і па пакоі цягаць, а ён гэтаму толькі рады, рачкуе за мной, бяжыць ды раве: «І гэта мне асалода! І гэта мне асалода!»

– Вы, васпане, спадзяюся карцішкамі не балуецеся? – дама, наліўшы сабе шклянку, выпіла, узяла варанае яйка з талеркі Андрэ, і ачысціўшы, макнула ў сальніцу.

– Сука Лебязятнікаў! Прыбіў мяне месяц назад! Ну, дык вось, – працягнула яна, – звёў ён мяне, змучыў ушчэнт, а аднаго дня ўзяў ды знік. То бок, зусім! Згінуў! Раніцай сышоў на службу й не вярнуўся! Я да начальніка часткі. Не, не да Лебязятнікава. Тады ў іх заставай камандаваў палкоўнік Клапшток, Іван Іванавіч. Я яму так і так, дзе мой муж? А ён кажы – ну як жа? Учора быў, змену здаў і сышоў, а сёння яшчэ не прыходзіў. Ну, дык ён і ў наступны дзень не прыйшоў, і ў наступны. І ніколі больш не прыйшоў! Вы, васпане, на цягнік не спазняецеся?

– Ды не! У мяне яшчэ дзве гадзіны!

– Вось і цудоўна! Другі муж мяне з трыма дзеткамі ўзяў. Прыстойны чалавек! Таксама служывы – тутак на мытні працуе. Старэйшы за мяне, праўда, нашмат, але хто ж яшчэ з трыма возьме? А ў маім становішчы выбіраць не даводзіцца. Ён прапанаваў, я і пайшла. Не, не, вы не падумайце! Вельмі добры чалавек! Але ж і я, ведаеце, калісьці была! У Пецярбурзе гімназію з чырвоным дыпламам скончыла! Рускую літаратуру ў школе выкладала. Але, знаеце, ад першага мужа звычку нядобраю я займела. Не, не карты! Пачала гарэліцу папіваць. Ну, разумееце, безграшоўе, галечка, на нервах усё. Так я перакулю шкляначку, бач – ужо і лягчэй. Адным словам, прыліпла я да гэтай заразы! І ведаю, што дрэнна гэта, але нічога не магу з сабою зрабіць! Нібыта чарвяк, які мяне знутры згрызае! Вось бачыце, як з’еў паразіт – зусім схуднела!

– Ты і раней як швабра была! – данеслася з бакоўкі.

– Бач ты, ведзьма! Вы глядзіце, як яе разнесла. Ды яна ж у дзверы пралезці не можа. А ўсё таму, што сумлення ў яе няма! Бо сумленне і ёсць той чарвяк, што з’ядае чалавека. Калі ён унутры сядзіць, і граху на табе многа, то ён жарэ цябе, жарэ, жарэ, пакуль адно пустая абалонка не застаецца. А гэтая шалава, бач ты, штодня дзве сеткі адсюль прэ, ды яшчэ калыміць. Надоечы гадзіннік ёй заклала. Дык што вы думаеце, колькі яна мне дала? На тры штофы «Радзівіла» нават не хапіла. А яе ўсё прэ і прэ! Хутка ўжо і бокам у дзверы не пралезе! Трэба будзе праз акно яе адсюль выцягваць!

Дама, наліўшы яшчэ паўшклянкі чырвонага, выпіла, узяла сасіску з талеркі Андрэ, і, макнуўшы ў сальніцу, адкусіла палову. Толькі цяпер ён заўважыў, што на штофе мудрагелістай каліграфічнай вяззю было напісана: «Скарб Радзівілаў».

– Ну, сука Лебязятнікаў! Дык вось, ваша мосьць, што я скажу! Спачатку другі муж мне грошы даваў. Самі разумееце, сям’я. Ён на службу, а я па гаспадарцы – у краму схадзіць, абед яму і дзецям прыгатаваць... А сама па дарозе зайду ў шынок... адзін раз, на зваротным шляху – яшчэ раз. Далей болей. Дайшло да таго, што стала я заробак ягоны ўвесь прапіваць. Ён прынясе са службы, а праз колькі дзён глядзіць – нічога няма. Зразумеў ён гэту праблему, пачаў сам усё купляць. А мне так, драбязу нейкую кіне. А потым і зусім перастаў даваць. А я ж нідзе не працую. Самі разумееце – трое малых. Дык стала я пакрыху рэчы з хаты выносіць. Бывае, прыйдзе ён з працы, сядзе на канапу і кажа: «Каця, а дзе гэта вазачка, што тут учора стаяла?» А вазачкі, васпане, ужо даўно нямашака! Дык ён мяне па воку – хрась! Іншым разам прыйдзе ды запытае: «А дзе гэта наш прас падзеўся?» І тут жа бэмсь! – кулаком мне ў нос! Адным словам, шаноўны, стаў ён біць мяне. І слухна! Я ж разумею, што сука я няўдзячная. Але нічога не магу з сабою зрабіць. А аднойчы прыйшоў ён са службы, сеў на канапу тэлевізар паглядзець, зірнуў – а тэлевізара і няма!

Каця паклала ў рот другую палову сасіскі і, уздыхнуўшы, прамовіла:

– Карацей, стала я ўсё з кватэры выносіць. Кнігі, бялізну, сервізы, Дастаеўскага поўны збор твораў, фіранкі з вокнаў зняла, нават чаравікі ягоныя прапіла. А часам, васпане, ён б’е мяне ды прыгаворвае: «Вось табе, сабака маскальская, за вазачку! Вось табе за прас! Вось табе за галадамор! А гэта табе за Хведара Міхайлавіча!» А муж мой другі таксама, ведаеце, не з простых. І прозвішча ў яго – Сапегаў. У Менску ва ўніверсітэце

вучыўся. А калі межы з'явіліся, яго на мытню працаваць запрасілі. А часы цяпер самі ўяўляеце якія. Так ён на службе і выгляду не падае. А з працы прыйдзе, радыё да вуха прысуне, ды ўвесь вечар на кухні «Свабоду» слухае ды прыгаворвае: ну маскалі, ну акупанты паганьня, прыйдзе час – зраблю я вам другую Оршу! А радыё тое ён кожны раз з сабой на службу забірае, баіцца, што і «Свабоду» ягоную з дому знясу.

Дама замоўкла, узяла ў Андрэ цыгарэту і, запаліўшы, спытала:

– Скажыце, васпане, а ці прыходзілася вам пяць содняў начаваць на брэсцкім вакзале?

– Неяк Бог літаваў!

– А я вось пятыя содні! Адным словам, вынесла я з кватэры ўсё! Так што выносіць ужо не было чаго. А пятага дня пайшоў ён на працу ў канцылярыю, а я апошняе, што заставалася, – парадны віцэ-мундзір ягоны з вешалкі зняла й заклала! Не, вы не падумайце, не тут! У іншай пяльменнай, на Краснафлоцкай. Гэтая м...а мне за яго столькі б не дала.

– Гэта я мандавошка? Ну-ну, прыйдзеш ты да мяне яшчэ пахмяляцца! У нагах валяцца будзеш! Я табе мандавошку прыгадаю! – таўстуха ў абурэнні вылезла ўсім корпусам з бакавога пакою, схапіла анучу і стала нервова і неяк бязладна праціраць ліпкія сталы ў зале. Наблізіўшыся да століка, за якім стаялі даўгалыгі жардзіна з тэлескапічным п'яніцам, яна грозна зірнула на першага і прараўла:

– А ты чаго лыбішся? Рот закрый, ідыёт, а то муха заляціць! – з гэтымі словамі таўстуха выхапіла ў яго пусты пластыкавы куфаль, і як бы незнарок усім корпусам пхнула тэлескопа. Той паваліўся на падлогу і, цяжка замычэўшы, пачаў рабіць нязграбныя рухі канцавінамі, быццам вялікі краб, якога перакулілі на спіну.

– Ну што ж, трэба ісці! – прамовіў Андрэ і дапіў апошні глыток піва з куфля.

– Васпане! Але ж я яшчэ не ўсё вам распавяла!

– Мадам, іншым разам! Мне пара ў Магілёў! Бывайце!

Вярнуўшыся на вакзал, Андрэ знайшоў свабодную лаву і не ўставаў з яе да прыходу цягніка. Калі падалі вагон, ён уладкаваўся на сваім месцы і, не звяртаючы ўвагі на мітусню наўкола, занурыўся ў пустэчу, заснуўшы да Менска глыбокім сном...

Карэл Гінэк Маха

...чэхі –

вось народ дзе добры...

Май

Ад перакладчыка

16 лістапада споўніцца дзвесце гадоў з дня нараджэння заснавальніка сучаснай чэшскай паэзіі Карэла Гінэка Махі (1810-1836). Пра ягонае нацыянальнае значэнне сведчыць, прынамсі, такі красамоўны факт: калі ў 1938 годзе фашыстоўская Нямеччына адабрала ў Чэхаславацкыні ладны кавалак памежжа, улады настанавілі вывезці цела паэта з акупаванай тэрыторыі і ўрачыста перазахаваць у Празе, у нацыянальным пантэоне Славіне – цырымонія стала маўклівым усенародным пратэстам супраць Мюнхенскай дамовы... Пры гэтым на стагоддзе раней Махава творчасць была ўспрынятая ягонымі нашмат больш вядомымі (у той час) калегамі непрыхільна: маўляў, залішне ён змрочны і песімістычны (і гэта пры тым, што самыя «пахмурныя» пасажы Маха ў выніковы тэкст паэмы не ўключыў!), бракуе яму разумення надзённых праблемаў нацыятварэння, ды і ніша ён неяк «не па-чэшску»... Аднак на мяжы стагоддзяў чэшскія мадэрністы пераадкрылі Махаву спадчыну і абвясцілі яго сваім папярэднікам: тое, што бальшыні здавалася змроч-

Пераклад
з чэшскай –
Макса
ШЧУРА.

ным, цымянным і складаным (а сёння ўжо здаецца і архаічным), для дэкадэнтаў і сімвалістаў, а пазней і сюррэалістаў, было надзвычай ранням прадвесцем іхніх уласных эксперыментаў з мовай і вобразнасцю.

Нават не прымаючы павярхоўных атаясамленняў ці параўнанняў, нельга не заўважыць шэрагу падабенстваў між Махавым лёсам і лёсам іншага вялікага паэта Максіма Багдановіча: і Маха, апантаны тэмаю смерці, памёр маладым, у няпоўныя 27 гадоў (Багдановіч – у няпоўныя 26); і ён выдаў пры жыцці толькі адну кніжку, менавіта «Май»; і Махавы дзённікі доўга не друкаваліся, каб не нашкодзіць ягонаму «рамантычнаму вобразу» – паэт занатоўваў свае інтымныя ўражанні ў шыфраваным выглядзе, і толькі нядаўна тэкст дзённіка быў выдадзены без кутораў (Багдановічаў дзённік усё яшчэ ляжыць недзе ў архіве)... Але гэта ўсё, можна быць, проста супадзенні: больш важным ёсць тое, што Маха, як і Багдановіч, стаў першым паэтам, які з'ядаў тыпова «адраджэнцкую» да тае пары айчынную літаратуру з сусветнай, увёўшы ў яе матывы, сугучныя Байрану, Гюго, Міцкевічу (у 1830 годзе, натхнёны лістападаўскім паўстаннем у Варшаве, Маха пачаў вучыць польскую мову і пазней чытаў Міцкевіча ў арыгінале – наш зямляк быў адным з ягоных найулюбёных паэтаў, і ў возеры з паэмы «Май», якое нясе цяпер афіцыйны назой Махава возера, можна ўчуць водгук міцкевічавай «Свіцязі»)...

На жаль, мала хто сёння ўжо сур'ёзна цікавіцца Махавай паэзіяй (бадай, як і паэзіяй у прыцыце): для чэшскай моладзі гэта ў найгоршым выпадку класік са школьнай праграмы, у найлепшым – помнік у пражскім парку, дзе першага траўня штогод сустракаюцца закаханыя пары, што збольшага ведаюць з «Маю» некалькі пачатковых радкоў... У гэтым сэнсе беларускі чытач мае тую выгоду, што знаёміцца з Махам толькі цяпер і мае магчы-масць ацаніць ягоны галоўны паэтычны твор «свежым» вокам.

Май

Чэхі – вась народ дзе добры!
Хто ў нядолі слёзы лье –
папрасі падмогі ў чэха,
каб адразу мець яе,
а калі хто чэху вораг –
не злічыць яму правін.
Чэхі – вась народ дзе добры,
ты ж – народа верны сын!

Хор
Верны браце наш і сыне,
сэрца добрае не згіне!

Чэхі – вась народ адважны,
неадольны чэшскі вой.
Хто надумаў з чэхам біцца –
першым хай здаецца той.
Там, дзе чэх – палае бітва,
славай ззяе збройны чын.
Чэхі – вась народ адважны,
ты ж – народа верны сын!

Хор
Верны браце наш і сыне,
сэрца мужае не згіне!

Чэхі – вась народ дзе верны!
Чэх, што вернасць абяцаў
каралю свайму й радзіме –
іх бароніць да канца!
Бог мой – край мой – о, радзіма! –
вось апошні чэха ўздых.
Чэхі – вась народ дзе верны,
верны й ты, што сынам іх.

Хор
Верны браце наш і сыне,
сэрца вернае не згіне!

Сынам чэшскага ты племя,
верны ты сваім братам,
мова родная бацькоўскім
скарбам ёсць табе і нам.
Горы чэшскія і доли,

мурагі й айчынны гай,
шыр радзімы – край твой чэшскі
для цябе – адзіны рай.

Хор

Верны чэх, радзіме верны,
ад мяне вянок шматкветны
як падзяку атрымай!

1.

Быў першы травень, дзень канаў,
быў вечар, май – кахання час.
Туды, дзе борам пах папас,
турок кахацца заклікаў.
П'яніў каханнем шэпт імшар,
сад ветру жаліўся, маўляў,
салоўка ружу намаўляў,
чый водар насычаў абшар.
І возера ў хмызах зацішных,
што бераг аплялі наўкол,
агучвала схаваны боль,
і зоркі, сонцы светаў іншых,
блукалі па сцяжынах сініх
накшталт палаючых слязінак.
Сусветы іхнія ў тым ззянні,
прывабленыя ў паднябессе,
нібыта ў вечны храм каханья,
каханкамі сышліся ўверсе
і сталі знічкамі дазвання.
І скура поўневага твару –
ён ясна бледны, бледна ясны –
бы ў дзеўкі, што шукае пару,
ружовасцю запалымнела,
пазнаўшы ў хвалях твар уласны,
ад захаплення поўня млела.
Двароў расплывістыя цені
насустрэч мкнулі ўсё бліжэй,
бы закаханыя, ніжэй
спускаліся ўва ўлонне цемры,
каб у абдоймах палкіх грэцца.
Туліліся да дрэўцаў дрэўцы.
А ў далячынях – цені гор,
дзе хіліцца да гаю бор,
да бору гай. За хваляй хвалю
імкне ручай. Ніхто каханню
ў той час не йдзе наперакор.
Тло ружавее небакраю,
з скалы красуня маладая
пад дубу шэпт і хваляў гранне
ў прасцягу нешта выглядае.
Блакiт ля ейных ног цярэцца,
далей – зіхіць, нібы смарагд,

а найдалей, недзе па-над
зямлёй, бялоткасцю стаецца.
Па воднай роўнядзі шырокай
пагляд стамляецца блукаць,
на воднай роўнядзі шырокай
мігценне зор адно відаць.
Краса, бы зрынута анёл,
бы квет, адцвілы заранёў,
у бледным твары палымнее.
Імгненне ўсё ў дзяўча забрала
і ў вусны, вочы, лоб імгненне
прывабны жаль, тугу ўпісала.
Мінула гэтак дваццаць дзён –
у ціхі край прыходзіць сон.
Пажар апошні хутка гасне,
ружовы водбліск неба ясны
мігціць па-над узгор'ем велькім.
«Не йдзе ён – і не прыйдзе болей,
памру, спакушаная, з болю!»
Уздых ёй уздымае пелькі,
у сэрцы б'ецца жаль нястрымны,
і стогнам таямнічы плёс
падкрэслівае плач надрыўны.
Люструе зоры вільгаць слёз,
што з твару льдзянога мкнуць,
як іскры, цеплынёю ліўня,
і быццам зьнічкі ў небе мруць,
куды ўпадуць – там квет загіне.
Глянь, да краю скалаў блізка
хіліцца дзяўчо ніжэй,
строі белыя вятрыска
церабіць, яна з вачэй
хутка слёзы выпірае,
лоб далонню прыкрывае,
і глядзіць да небакраю,
дзе вада ў гару ўнікае,
хваля хвалю даганяе,
зорка з зоркаю гуляе.
Цёмна-сінь вады ліляй
быццам расцвіла, галубка
гэтак раптам забялее
ў чорнай хмары; так жа хутка –
там, дзе плёс гарой стаецца –
штось па цёмных хвалях мкнецца,
набліжаецца. Мінутка –
і маўляў бацяў бялоткі,
не лілея й не галубка,
ветразь захістаўся ўзнёслы.
У блакіце мые вёслы
човен, падымае хвалі.
Ружы з золата, не з сталі,
што гараць па-над дубровай,

упрыгожваюць ім бровы.
 «Спрытны чоўнік! Гэта ён!
 Белы квет, пяро й арліны
 погляд ззяе пад брылём!
 Каб хутчэй!» Катвігу кінуў,
 па скале нястомным крокам
 вузкай сцежкай мкне пльвец.
 Шчокі сталі палымнецъ
 у дзяўчыны – не марудзіць,
 шчасная, адзіным скокам
 падае яму на грудзі –
 «Ах, бяда!» Прамень з-за хмар
 асвятліў знаёмы твар;
 кроў у жылах жах спыняе.
 «Дзе мой Вілем?» «Ведай», – госць
 шэптам ціхім прамаўляе:
 «На ўзбярэжжы вежа ёсць
 па-над гаем, ейны водбліск
 кідае на хвалі бель,
 а на дне, яшчэ глыбей –
 ваганьку ў байніцы пробліск.
 Там сядзіць маркотны Вілем,
 думкамі ў сырой магіле.
 З тваёй віны, праз собскі гонар
 ён бацьку роднага свайго
 забіў – спакусніка твайго,
 і смерць цяпер – прысуд ягоны.
 Памрэ ганебна. – Пройдуць мукі,
 як пабляднее ясны твар,
 як уплятуць у кола гнуткі
 ягоны стан, худыя рукі.
 Так скончыць лесу гаспадар!
 За сорам твой, што стаў ягоным –
 будзь выклятай маім праклёнам!»
 Ён адварнуўся, голас счэз,
 з скалы наведнік спрытна злез
 да чоўна і адплыў у ім.
 Той, што бацян, усё хутчэй
 змяншаецца, пакуль з вачэй
 не знікне ветразь-квет зусім.
 Змоўк хваляў змрок, вакольны свет
 блакітнай хусткаю пакрыла,
 мігціць бялюткі сілуэт,
 і шэпча краявід: «Ярміла!»
 З глыбінь чуваць:
 «Ярміла, о Ярміла!!»
 Вясновы вечар, дзень пагас,
 вячэрні май – каханьня час.
 Турок кахаць гукае нас,
 «Ярміла!», клікае,
 «Ярміла, о Ярміла!!!»

2.

Зорка ўпала з паднябесся,
 згасла, мёртвая нібы,
 і імкне ў сусвету бездань,
 вечна ў вечнасьці нябыт.
 З замагілля ў наваколлі
 чуцен страшны ёкат, стогн:
 мэты анідзе й ніколі
 не знайсці – вось знічкі кон.
 Носяцца вятры паблізу
 вежы, хвалі шэпчаць знізу.
 Бледнае аблічча поўні
 лье на мур метал каштоўны,
 але ў нетрах вежы –
 толькі змрок гняздзіцца,
 месячнага зьяння
 срэбраны прамень,
 трапіўшы ў скляпенне
 вузкаю байніцай,
 робіцца паўзмрокам,
 меніцца ў паўцень.
 Рукі ў карагодзе
 слуп слупу на плечы
 пакладзе. Знадворку
 ветру хваляванне,
 бы закатаваных душаў нараканне,
 вязню ў валасах заплешча.
 Той, абняўшы стол каменны,
 галаву рукой падпершы,
 апусціўся на калені
 ў задуменні несучешным.
 Хмары мкнуць паўз месяц хутка –
 і яму душу ахутаў
 чорных думак бег паспешны.
 «О, ноч бяздонная, твой вэлюм
 лёг на маім ваколлі цэлым,
 яна ж – аплаквае мяне!
 Мяне? Аплаквае? Хлусня!
 І словам нат не памяне!
 Як толькі заўтрашняга дня
 святло па-над лясамі ўстане,
 мяне чакае пакаранне,
 яна ж, як вогнішча гульня,
 ізноў вясёлай стане».
 Замоўк, па вежы белай
 пад аркамі каломнаў
 лунае голас сумны,
 пакуль, з жуды знямелы,
 у нетрах залы доўгай
 не згасне ў цемры поўнай.
 Глыбокай цішай морак надзіць

дні шчасця, што няўзнак прабеглі,
і ў марах выклікае вязень
юнацтва цень, такі адлеглы.
І ў згадках пра часы былыя
крыяюць мары маладыя;
і з вока вязня слёзы льюцца,
а сэрца топіцца ў пачуццях –
марныя мары нежывыя!
За возерам, дзе хвалі гор
адны адных на захад гоняць,
у думках – там, дзе цёмны бор,
яму ў астатні раз сягоння
гуляцца. Бацькаў прыгавор
яго ў бярлог бандытаў выгнаў:
ён важаком зрабіўся іхнім;
усім вядомы навакольным
да нечуваных рэчаў здольны
«Спадар лясоў», злачынца слышны!
Зачараваны счэзлай кветкай,
у помсты вір ён трапіў страшны,
за сэрца дзеўчыны нявернай
забіў ён бацьку, не пазнаўшы.
За гэта ў ковы ён закуты,
чакаючы калясавання,
не перажыць ні на мінуту
яму наступнага світання.
Так, абняўшы стол каменны,
галаву рукой падпершы,
кленчыць вязень задуменны
ў нараканні несучэшным.
Хмары мкнуць паўз месяц хутка –
і яму душу ахутаў
чорных думак бег паспешны.
«Забойца – сын! Маёй дзяўчыны
спакуснік – бацька мой! –
Мной не пазнаны.

– Страшны ўчынак
стаў помстаю дваіной.
Чаму ён выгнаў прэч мяне,
лясоў зрабіўшы жахам?
За што і па чыёй віне
мяне чакае плаха?
Не па сваёй! – Ці мо ўва сне
ў жыццё завабілі мяне,
каб быў я катам бацьку?
Калі ж не я віной, тады,
чаму заўчасна й назаўжды
жыццё я пакідацьму?
Заўчасна? Назаўжды? Заўчас...»
Муры, няздольныя змаўчаць,
ад жаху мёртвы голас двояць;
глыбокі цень начных мінут

хаваецца ў далёкі кут,
і памяць зноўку мары поўняць.
«Яна – яна! Ах, мой анёл!
Чаму была яна нявернай,
чаму стаў ейным першым – ён?»
Зноў захлынуўшыся бязмернай
пакутай, устае ён, цемрай
скрозь ноч грыміць яго ланцуг,
і вязнеў зрок з вакна-байніцы
ляціць далей за хваляў гук. –
Скрозь хмары поўні не прабіцца,
але над цёмным ценем горным
глыб ночы ззяе бляскам зорным;
па ціхай роўнядзі азёрнай
сузор'і светлякамі ходзяць.
Іх іскры вязень зрокам ловіць
з душой, ад болю й гневу чорнай.
«Краса начы! Чароўны свет!
Святла і ценю згулы!
Ах, заўтра будуць неўпрыкмет
яны вачам заснулым!
І як знадворку хмарны змрок
увесь абсяг займае,
так...» Вязень сціх, зацьміўся зрок,
ланцуг забразгаў – і замоўк,
у цішы ўсё ўмірае.
Пахмурны цень ад гор да гор
крылом сваім птушыным
пакрыў увесь начны прастор,
стаў панам далячыням.
Пачуй! Скрозь цемру штось гучыць
напевам патаемным.
Лясны ражок сярод начы
свой голас падае нам.
Усё ўспіў салодкі спеў,
і далеч... Пра пакуты
забыць асуджаны здалеў,
мелодыяй крануты.
«Як гэты голас, мілы мне,
начы жыццё ўдыхае;
але, як тая праміне,
ніколі болей для мяне
ўжо ён не заспявае!»
Марнее вязень, коваў звон
лунае сутарэннем;
зноў цішыня. Тутгі прыгон
на сэрцы пад'ярэмным,
а дзесь ражка далёкі стогн
канае плачам срэбным.
«Далейшы час? Наступны дзень?
Што ў ім чакае – явы цень,
ці сон без сноў, дый годзе?

Ці мо жыццё як прымха, здань,
 як ноч у заўтрашнюю рань,
 у іншы сон пяройдзе?
 Ці мною прагнутыя скарбы,
 што ў гэтым свеце й не спаткаў бы,
 на тым – знайду адразу?
 Ніхто не дасць адказу...»
 І зноў заціх. Маўклівы змрок
 усё вакол хавае.
 Пазбыла поўня рэшты сіл,
 як зорны бляск, у свеце ўсім –
 адзіна цемра, чорны лог
 магілай пазяхае.
 Маўчыць вятро, і шум вады
 заснуў, як гук ражка-дуды,
 а ў сутарэнні доўгім, волкім –
 начная ціша, цемра толькі.
 «Чарнейшай ночы змрок мяне
 чакае ў часе хуткім...
 Прэч, прымхі страшныя!» Жане
 ён сілай волі думкі.
 Глыб цішыні. Са сцен бруіць
 за кропляй кропля вільгаць,
 і рэха гулкіх капяжоў
 у закуткі турмы ляціць,
 каб тэмп мінанню хвіль даць,
 гучыць – знікае – зноў гучыць –
 гучыць – знікае – зноў і зноў.
 «Даўжэйшай ночы цяг мяне
 чакае ў часе хуткім...
 Прэч, прымхі страшныя!» Жане
 ён сілай волі думкі.
 Глыб цішыні. Зноў голас кроплі
 час адмярае нетаропкі.
 «Цямнейшай ночы цень! Мільгне
 тут пробліск зор ці ззянне поўні,
 а там падрыхтаваны мне
 адзіна змрок – глыбокі, поўны.
 Няма там жаднай светліні,
 усё – суцэльны маналіт,
 няма канца, няма хвілін,
 ні ноч, ні дзень не праміне –
 там не сыходзіць час ані.
 Ніякіх мэт, адно нябыт,
 і толькі вечнасць з глыбіні
 ўзіраецца ў мяне.
 Адно пустэча пада мной,
 вакол мяне і па-над мной
 абдымкі расхіне.
 Бясконца, глухая моўч,
 без межаў – месца, час і ноч,
 смяротны, вечны думкі сон,

«нішто» завецца намі ён.
 Варта каб заўтра надышло –
 я траплю ў гэтае нішто...»
 Змаўкае, млее маладзён.
 Разгойдваецца хваль калыска
 пад вежай у начным раздоллі,
 пра штосьці шэпчацца з вятрыскам
 і закалыхвае паволі
 хлапца, што сіл не мае болей.
 Ад грукатання ланцугоў
 у сне ахоўнік схамянуўся
 і з ліхтаром у склеп зайшоў –
 ды вязень з жахаў не прагнуўся.
 Святло ляціць паміж слупоў ва
 ўсе закуточкі камяніцы,
 бляднее, чэзне паступова
 і ўрэшце гасне ў ейным нетры,
 дзе змрок суцэльны, спракаветны
 ахутаў паўцямніцы.
 Ды нерухомы вязня зрок –
 нібы закрыў яго аблок –
 здаецца, невідуччы;
 хаця заліў агнём ліхтар
 ягоны пабляднелы твар,
 сагнаўшы ценяў гушчы.
 Так, абняўшы стол каменны,
 галаву рукой падпершы,
 у пачуццяў аняменні
 кленчыць вязень несучешны.
 І чуцен шэпт ягоны кволы,
 пра сон кашмарны сведчаць словы:
 «Мой дух – душа мая – мой дух!»
 Так чаргаванне крыкаў двух
 злятае з сцягтых вуснаў.
 Але журботны водгук сноў,
 не дасягнуўшы слыху, зноў
 знікае ў вечнай пустцы.
 Ахоўнік блізіцца, ліхтар
 падносіць, свеціць ім на твар,
 аблічча вязня – чысты жах,
 вачэй аслеплых нерухомасць
 нібы ўзіраецца ў бясконцасць,
 а шчокі – у крыві й слязах,
 і шэпт дрымае на губах.
 Да вуснаў вязьневых астрожнік
 схіляе вуха асцярожна:
 той, бы вятрыска ў полі дзе,
 аповед пошাপтам вядзе.
 Ахоўнік хіліцца ніжэй,
 да вуснаў вязня ўсё бліжэй,
 пакуль да іх не дакранецца:
 той штосьці шэпча ўсё цішэй,

змаўкаючы ў бясцілі поўным.
 Ахоўнік нат не варухнецца,
 струменьчык слёз па твары льецца –
 у сэрцы боль стаіў ахоўнік.
 Услупянелы, доўга моўчкі
 стаіць, пакуль не схамянецца
 і спешна не скіруе ўпрочкі.
 І хай да скону ўласных дзён
 аб чутым не прамовіў ён,
 ды толькі бледны твар з той ночы
 больш не ўсміхнуўся ніаднойчы.
 Сышоў, і зноў густыя цені
 запанавалі ў сутарэнні.
 Начная бездань. Голас кроплі
 час адмярае нетаропкі.
 А вязень непрытомны кленчыць
 пад гнётам скрухі невылечнай.
 Аблічча вязня – чысты жах,
 вачэй аслеплых нерухомасць
 нібы ўзіраецца ў бясконцасць,
 а шчокі – у крыві й слязах.
 І несупынна водгук кроплі
 час адмярае нетаропкі.
 Вятры і хвалі далавах
 прарочаць вязню хуткі скон,
 а той – ад гора ледзь жывы.
 Чуваць кугаканне савы,
 і б'е над ім паўночны звон.

ІНТЭРМЕЦЦО І. ПОЎНАЧ

(Краявід)

На роздалі лагчын
 прамені поўні спяць,
 цень горы атуліў,
 адбіткі зор трымцяць,
 над возерам – пагорак.
 Там слуп стаіць
 з ганебным колам
 і чэрапам зіхоткім, голым.
 Збірае здані ён наўкола,
 яны ж заводзяць страшным хорам:
Хор духай
 «Апоўначы заўжды маўкліва
 па-над цвінтарам, мігатліва
 блукаюць толькі светлякі там,
 твар асвятляючы блакітам
 наўцу, што сон вартуе мёртвых,
 на новазбіты крыж уласны
 ахоўнік змрочны абалёрты.
 І хмара шэрая ў зеніце
 стаіць, і пэліць месяц ясны
 наўцу-ахоўніку ў вачніцы,

і з'едзеных зубоў страхоцце
 ў нападкрытым ззяе роце».
Самотны голас
 «Час надышоў! Рыхтуйце стан,
 бо заўтра страшны лесу пан
 як роўны з'явіцца між нас».
Хор духай (здымаючы чэрап)
 «Вяргацца з краю смерці час,
 зноў голас і жыццё набудзь,
 хадзі да нас – вітаны будзь.
 Ты доўга жыў адзін, забыты –
 другому месца саступі ты!»
Чэрап (варочаецца
ў іхнім карагодзе)
 «Якая прагнасць чалясоў –
 зноў зліцца ў целе, што існуе!
 Якая мітусня – мой сон,
 мой новы сон! Ізноўку сню я!»
Самотны голас
 «Жытло яму падрыхтавана.
 У новы дзень, у гэты ж час
 віхура зноў прыгоніць нас,
 каб быў ён слаўна пахаваны».
Хор духай
 «Жытло яму падрыхтавана.
 У новы дзень, у гэты ж час
 віхура зноў прыгоніць нас,
 каб быў ён слаўна пахаваны».
Самотны голас
 «Ляці, мой кліч, па даляглядзе;
 у поўнач мы хаўтуры зладзім!
 Хто абяцае свой унёсак?»
Шыбеніца з колам
 «Я буду мёртваму труной».
Жабы ў балоце
 «З нас – плачак
 скрушны падгалосак».
Віхура над возерам
 «Вам падыграе гоман мой».
Месяц у зеніце
 «Я забяспечу белы саван».
Імгла ў гарах
 «Строй спыю
 з чорнага крыса вам».
Ноч
 «Я строй жалобны прынясу».
Вакольнія горы
 «Для ўздыхаў зладзім цішы гавань».
Ранняя раса
 «На слёзы возьмеце расу».
Сухая зямля
 «Я ўздзьму ў паветра фіміям».

Хмара на даляглядзе
 «Дажджом труну абмыю вам».
 Апалая квецень
 «Спляту хаўтурныя вянкi».
 Лёгкія вятры
 «Мы на труну iх прынясем».
 Купальныя бліскунчыкі
 «Мы россып свечак панясем».
 Бура з глыбіні
 «Званы ўсхаджу, няхай гудзяць».
 Крот пад зямлёй
 «Мне яму выкапаць з рукі».
 Час
 «Пастаўлю помнік на вякі».
 Чарада начных птушак,
 пралятаючы паўз месяц
 «На трызне прыляцім гуляць».
 Самотны голас
 «Хаўтуры слаўна правядзем!
 Пабяжылі месяц памірае,
 заранка браму адчыняе –
 а вось і дзень, а вось і дзень!»
 Хор духай
 «А вось і дзень, а вось і дзень!»
 (Знікаюць)

3.

Па-над гарой ружовы дзень
 узняўся, абудзіўшы травень;
 як прывід, па-над гаем раннім
 блукае сну апошні цень.
 З густых лясоў сінеча пары
 ідзе ў ружовыя нябёсы,
 імглы разбаўленыя фарбы
 лунаюць над азёрным плёсам;
 на беразе ж, дзе цень гары,
 і ў доле, за лясамі тымі,
 зазаялі белыя двары;
 як імператар, па-над імі,
 агромністы, бы ночы вэлюм,
 паўстаў у небе зружавелым
 абрыс найбольшае вярышыні.
 Як толькі цемра сініх гор высотных
 яскравым пунсам
 сонца набрыняла,
 усё наўкол раптоўна ачуняла
 і з радасці затанчылі істоты.
 Спявае птаства ў возеры лістоты,
 і лёгкіх чоўнаў бег,
 імкліваць вёслаў
 рудыя водбліскі
 ганяюць сінім плёсам.

Шумяць на беразе
 сугучна бор і гай,
 ляцяць драздоў
 і іншых птушак псальмы,
 мяшаюцца з дзяўчатаў галасамі;
 жывое й маладое славіць май.
 Па зелені лагчын разносіць квецень
 бялуткую вясёлым спевам ціхім,
 стырнуе ў небе статак гусак дзікіх
 і дрэўцы на гарах хістае вецер.
 Ды хараство псуе выява драмы:
 на вузкай высце ў шыршыні азёрнай –
 мястэчка й вежы белы сілуэт,
 адлюстраваны роўнядзю зялёнай,
 там лямант, крык чуваць
 мужчын, кабет,
 агромністы натоўп выходзіць з брамы.
 Спяшаецца народ з усіх канцоў,
 лунае наваколлем гучны шум,
 распе гурма людзей, мацнее тлум –
 злачынца час выводзіць надыйшоў.
 Жаўнерскі з брамы сунецца аддзел,
 павольна арыштанта ён вядзе
 ў звычайных строях пасярод штыхоў.
 На момант вэрхал сціх –
 і ўсчаўся зноў,
 прабіўся голас з мора галасоў:
 «Ён, без сумневу – гэта ён!
 Арліны позірк пад брылём!
 Пяро і белы квет!
 Ліхі ўладар лясоў!»
 Так абвясцілі ўсім, натоўп зароў,
 і гул усё мацнеў,
 што бура над вадой,
 як набліжаўся шыхт
 павольнаю хадой.
 Плыве людская плынь,
 бы ў небе – сціжма хмар,
 і ззяе зброя ў ім,
 як пошуг бліскавіцы.
 Бязвольны арыштант
 пагляд схаваў і твар.
 Пад гук звана пачаў
 люд за яго маліцца.
 На беразе паўстаў
 пагорак нізкаваты,
 на ім – даўжэзны шост,
 дзе ў коле смерць гняздзіцца.
 А побач з ім –
 скала, там два вярхі-блізняты,
 і на вышэйшым з іх –
 бялуткая капліца.

Павольна да яе наблізілася шэсце,
 і расступіўся гурт –
     стаіць злачынца сам.
 Апошні раз яго ўвялі
     ў прыроды храм,
 пабачыць веліч гор,
     агледзець тыя месцы,
 дзе ён калісь правёў
     вясёлы век дзіцячы;
 каб ён апошні раз
     на дня ружовым тле
 ля прывіднай царквы,
     на стромкае скале
 нябёсаў і зямлі
     Гаспадару адзячыў.
 Натоўп – бы скамянеў,
     знянацку сціхла ўсё,
 І кожнага ўзяло
     раптоўна спачуццё.
 І ў спачуваньні тым
     з гаротнікам, узняў
 люд вочы на яго, і слёзы ў іх былі,
 злачынца ж, твар у твар
     з ваботамі зямлі,
 пакорны Спадару,
     малітву прамаўляў.
 І сонца ранішняга жар
 ілье барво на бледны твар
 і сушыць слёзы ў воку,
 што мкне кудысь далёка.
 Ле самых ног – лагчын глыбіні,
 іх аблямоўваюць вяршыні
 і венчык лесу абдымае.
 Спакойна азярцо дрымае
 разлог квітнеючых сярэд.
 Блакіт аб берагі цярэцца,
 далей – зіхіць, нібы смарагд,
 а найдалей, недзе па-над
 зямлёй, бялуткае стаецца.
 Двары ўтварылі карагод
 зь пярэрмамі вакол азерца.
 А на вадзе – птушыны сход,
 і чоўнаў чарада нясецца
 за небакрай, дзе гор і вод
 сінеча ў далечы зьнікае.
 Чаўны і белыя падворкі –
 мястэчка – вежа –
     сціжмы птаства,
 вяршыні цёмныя, пагоркі,
 усё ў азерца пазірае,
 каб у вадзе адпостравацца.
 Скалістага абрыву руб

цяжарам бераг прыгнятае,
 а на скале – магутны дуб
 стары: шчаслівым, ясным дням,
 каханьня, што прарочыў там
 турок – не суджана вяртанне.
 А найбліжэй – пагорак голы,
 дзе слуп стаіць з ганебным колам.
 Гудзе высокі юны гай
 вакол злачынцы. Сум бясконцы,
 па-над лагчынай ззяе сонца,
 раса іскрыцца – ранні май.
 Апошні раз злачынец аглядае
 ўсё тое, што заўчасна пакідае,
 і ў сэрцы жаль пакутлівы пячэ;
 уздых глыбокі –
     за слязой слязіна
 пячэ, бруіць – апошняя часіна,
 да неба ўздым заплаканых вачэй.
 Там у блакіце растаюць аблокі,
 гуляе з імі лёгкі ветрык шпаркі,
 і белыя нязмушаныя хмаркі
 плывуць кудысь
     за небакрай далёкі,
 да іх маркотны вязень прамаўляе:
 «О, вы, чыё кружлянне абдымае
 зямлю сваёй таемнаю рукой,
 вы, зорак дым, нябёсаў сініх цені,
 што ў плакальшчыц
     убраўшыся адзенні,
 дарэшты слёз стаецца ракой,
 вас за ганцоў абраў я ў час астатні.
 Куды б вы ў сваім бегу ніплылі,
 дзе б ні прысталі вы, усёй зямлі
 нясеце мае шчырыя вітанні.
 Маёй зямлі, каханае радзіме,
 маёй матулі, люльцы і труне,
 айчыне любай, спадчыне адзінай,
 нясіце прывітаньне ад мяне!
 А ўгледзіце на строма маладзіцу,
 якую плач журботны схамяне...»
 Замоўк, пагляд расчулены слязінца.
 З гары вядуць жаўнеры юнака
 шырокай сцежкай з маладога гаю,
 спускаюцца – пагорку дасягае
 й сціхае чалавечая рака.
 Стаіць з мячом ужо гатовы кат,
 яшчэ раз вязень вочы падымае,
 глядзіць вакол – яшчэ раз уздыхае
 й чакае смерці, тоячы пагляд.
 Рамёны й шпыю
     ён адкрыў, уклечыў –
 жахлівы момант!

Майстар спраў заплечных
 узяў свой меч,
     зрабіў да вязня крок –
 за каркам бліснуў меч
     лязом двусечным –
 і ўпала галава – апошні скок –
 і ўсім прыпаў ён целама да зямлі.
 Па той зямлі, каханае радзіме,
 яго матулі, люльцы і труне,
 айчыне любай, спадчыне адзінай,
 па маці, маці, роднай старане
 крыві сыноўскай кроплі пацяклі.
 Ламаюць з хрумстам косці,
     вязнеў труп
 у кола ўплецены,
     усцягнуты на слуп,
 і галава прыладжана наверх:
 так скончыў гаспадар жахлівы лесу;
 на мёртвым твары –
     вечнасць задрамала.
 Унізе грамада людзей маўчала
 да вечара, пакуль не нахіліўся
 да захаду яскравы сонца шчыт,
 што ў вочы з мёртвай
     галавы цьвяліўся –
 адно тады змог бераг адпачыць.
 Над цемрадзію хрыбтоў
     палаў яшчэ пажар,
 глыбокай цішы гук
     ніводны не бянтэжыў,
 і месяц серабрыў
     пагорак прыбярэжны
 і сцятай галавы змярцвела
     бледны твар,
 Далёка гарады, бы ў вышыні аблок –
 паўз іх за небасхіл
     ляцеў пагаслы зрок,
 у край, дзе ён дзіцею...
     О, гожа, шчасны ўзрост!
 Часам наперакор імкнуў
     пагляд наўпрост
 да даўніх, даўніх мар, забітых кагадзе,
 да белых гарадоў, адбітых у вадзе;
 як перад смерцю ўяў у памяці святло,
 як мёртвага імя, зары паўночнай скон,
 як рэха сечаў тых, што даўна адгуло,
 струны парванай гук,
     разбітай арфы тон,
 былога часу плынь,
     аслеплай знічкі кон,
 астылай зоркі жар,
     каханкі мёртвай стогн,

труны забытай змрок,
     дзе вечнасць спіць спакон,
 званоў адлітых бой,
     агнеў патухлых дым –
 так ззяў дзяцінства век
     у воку нежывым.
 Другога траўня, дзень пагас,
 вячэрні май – каханна час,
 турок ізноў гукае хвілямі:
 «Вілема! Вілема!! О, Вілема!!!»

ІНТЭРМЭЦЦО II

Сталі ўпоплек дзве вяршыні,
 паміж іх навісла хмарка,
 бы нацягнутая арка,
 іх яднаючы міжсобку.
 Вечарамі ў той цяніне
 кроў ад цішы й жаху стыне.
 За вяршынямі, што ў далі
 разыходзяцца, за дымкай
 пара скалаў невысокіх
 сцяла плечы схілаў стромкіх
 шчэ бліжэй, нібы ў абдымках –
 так яны абрысавалі
 штосьці кшталту цеснай брамы.
 У той браме між гарамі
 вогнішча палае вузкай,
 доўгай сонечнаю стужкай
 па заходнім небакраі,
 птаства там віруе ў коле,
 з крыкам кола пашырае
 і той брамаю ўнікае
 ў пекла далечы. Пажар
 дагараў, губляў свой колер
 пакрысе, пакуль нябёсы
 не ўранілі слёзы-росы,
 падзяліўшы з светам жаль.
 Пад крылом дубоў вячыстых
 у цяніне, ва ўрачыстым
 коле гурт сядзіць у цішы.
 Ззяюць белыя плашчы –
 гэта пасынкі начы.
 Вочы долу апусціўшы,
 у маўчанні, нерухома
 занурыўся ў жаху хомар
 сход укамянелых стодаў.
 Бы з палёў вячэрніх подых,
 ціхі плач, паўчутны гоман
 разлягаўся без упыну
 па тым коле нерухомым:
 «Правадыр памёр, загінуў!»
 Як вятро ў спіралях енчыць,

так ляцела змрочным вечам:
 «Правадыр памёр – загінуў!»
 Як калі лістота шэпча
 рэхам у цясніне горнай,
 так гучала сумным вечам
 несупынна, манатонна:
 «Правадыр памёр, загінуў!»
 Здрыгануўся лес далёка,
 як пачуў супольны ёкат:
 «Пан наш згінуў! –
 згінуў!! – згінуў!!!»

4.

Сплыў травень прэч,
 яго памерла квецень,
 настала лета –
 каб мінуць, пасля –
 за восенню й зімой
 сышла вясна;
 яшчэ шмат летаў
 час аднёс, бы вецер.
 Сем год прайшло,
 быў дзень астатні ў годзе,
 глыбокі змрок.
 У поўнач новы рок
 чакаў пачатку.
 Спала ўсё ў прыродзе,
 толькі ля возера
 чуваць каня быў крок.
 Майго каня.
 Я ехаў цераз чэрань
 да ўзгорку, на якім апошні стан
 разбіў калісыці
 страшны лесу пан,
 і Вілемаў нарэшце ўбачыў чэрап.
 Дасяжны воку ночы акаём –
 лагчыны, горы, возера, ляскі –
 снег пакрываў бялюткі й хрупаткі –
 шкілету й колу саванам быў ён.
 У хмарах чорных
 ледны месяц поўз,
 савіны плач нёс вецер, і на шосце
 злачынца грозна грукаталі косці,
 і жах працяў мяне
 й каня наскрозь.
 Да ценю места
 ймчалі мы праз морак –
 там пра шкілет нараніцу спытаў я,
 стары карчмар
 мне паказаў пагорак
 і распавёў, што вам распавядаў я.
 Пасля мой лёс у свет мяне завёў,

шпурляў шматкроць
 у вір нядолі горкай,
 ды той аповед вабіў зноў і зноў,
 і я з вясной вярнуўся да пагорку.
 На сонца захадзе
 я зноў на ім сядзеў,
 над мною – кола,
 шост і белы чэрап;
 я сумна ў далячынь вясны глядзеў,
 туды, дзе над гарамі вэлом шэры.
 Быў зноўку травень. Дзень канаў.
 Быў першы май – каханья час.
 Туды, дзе борам пах папас
 турок кахацца заклікаў.
 П'яніў каханнем шэпт імшар,
 сад ветру жаліўся маўляў,
 салоўка ружу намаўляў,
 чый водар насычаў абшар.
 І возера ў хмызах цяністых
 агучвала схаваны боль,
 пясок абняў яго вакол
 плячэй, як брат сястру
 ў дзяцінстве.
 Уквеціў голае чало
 ружовы сонейка вянок,
 што твар памерлы заліло
 і скуры высахлай шматок.
 Нібы ў душы мярцвяк смяўся,
 з вачніцаў вецер вырываўся,
 шматаў даўгую валасіну,
 што час на чэрапе пакінуў,
 кроплі расы пад ім зіхцелі,
 бы з хараства вясны слязінца
 пустыя пачалі вачніцы,
 бы жаль крануў шкілет бясцелы.
 Так я сядзеў,
 пакуль не выйшла поўня,
 нібы той чэрап,
 стаў мой твар бяскроўны:
 бель на лагчыны, горы, возера, ляскі
 лягла і ў далеч мкнецца напраткі.
 Зязюлін голас шчэ лунае па палях,
 здалёк даносіцца савінае «кугак»,
 з двароў чуваць выццё і брэх сабак,
 карэньчыкаў вакол духмяны пах,
 курган расцвіў нявінніцы слязамі.
 Зіхцяць таемна хвалі далавах;
 бліскунчыкі – бы зоркі па-над намі –
 заводзяць гульні ў ладным карагодзе.
 Раз нейкі з іх дарогу
 ў чэрап знойдзе
 і прэч ляціць слязінкаю. І самі

ў мяне ўваччу слязіны набягалі,
 бы іскры ў возеры,
 на твары мне заззялі,
 бо і майго дзяцінства шчасныя гады
 аднёс гняўлівы час у нікуды.
 Забітых мараў цень
 далёка – там жа, дзе
 адбітак белых мест у цёмнае вадзе,
 як перад смерцю ўяўу памяці святло,
 як мёртвага імя,
 зары паўночнай скон,
 як рэха сечаў тых, што даўна адгуло,
 струны парванай гук,
 разбітай арфы тон,
 былога часу пльнь,
 аслеплай знічкі кон,
 астылай зоркі жар,
 каханкі мёртвай стогн,
 труны забытай змрок,
 дзе вечнасць спіць спакон,
 званоў адлітых бой,
 агнёў патухлых дым,
 як лебядзіны спеў,
 як людства зніклы рай –
 майго дзяцінства век.

Што ёсць жыццём маім
 цяпер, юнацтва час –
 як звершаваны май.
 Як вечаровы май
 сярод скалістых глыб:
 на твары лёгкі смех,
 у сэрцы жалю глыб.
 Ці бачыш мінака,
 што мкне цераз папас,
 каб мэты дасягнуць,
 дакуль шчэ дзень не згас?
 Яго ніколі больш
 твой не спаткае зрок,
 як толькі зойдзе
 ён за вострых скалаў рог.
 Ніколі – у жыцці!
 Вось будучы мой рок.
 Ці ж будзе дух такі
 суцешаны хоць кім?
 Каханне без канца –
 як разувер'е ў ім!
 Вясновы вечар, дзень пагас,
 вячэрні май – каханна час.
 Турок кахаць гукае нас:
 «Гінэк! – Вілеме!! – Ярміла!!!»

Зацема

Інтэрмеццо I.

«Наўцу, што сон вартуе мёртвых» і г.д.

Была позняя ноч, калі я прысутнічаў на пахаванні аднаго з маіх сяброў на старамесціх могілках. Далакоп, засыпаючы труну зямлёю, сказаў: «Сёння ўжо нікога не прывязуць, можа заступаць на варту». На сваё запытанне я атрымаў наступнае павучэнне.

Сярод простага людзі існуе павер'е, што апошні нябожчык, пахаваны на могілках, цягам начы мусіць іх вартаваць, прычым штоночы, увесь час, пакуль там зноў каго не пахаваюць, тады іншы зойме ягонае месца. Такім чынам, могілкі ніколі не застаюцца без ахоўніка, а на цвінтары якога малога паселішча мярцвяк можа стаяць на варце цягам некалькіх гадоў.

Тлумачэнне да «Маю»

Галоўнаю мэтай гэтага верша ёсць ухваленне прыгажосці травеньскай прыроды; каб лягчэй яе дасягнуць, майская пара прыроды супрацьпастаўляецца тут розным перыядам лодскага жыцця. Напрыклад, у першым раздзеле ціхае, сур'эзнае й г.д. каханне супрацьпастаўлена дзікаму, жарснаму, неўтаймаванаму каханню чалавечаму; гэтак жа іншыя ўласцівасці травеньскай прыроды супрацьпастаўляюцца падобным перыядам чалавечага жыцця ў астатніх раздзелах. Сюжэт ці дзеянне гэтага верша не павінны лічыцца ў ім галоўным, бо з дзеяння ў верш узятая роўна столькі, колькі патрэбна для дасягнення галоўнай мэты. Дзеянне адбываецца каля места Гіршбэрг, між гарамі, на якіх на ўсходзе, захадзе, поўдні й поўначы адпаведна месяцаца замкі Бэздзез, Пэрніштэйн, Гоўска, і наводдаль – Рол. Што да астатніх мэтаў, як і да *sententia moralis*, то іх лягчэй зразумець з цэлага верша.

Трыстан Х'юз

...калі ёсць выбар –
жывіце лепш там, куды людзі едуць,
ці, прынамсі, адкуль яны з'язджаюць...

Рыкі

Урывак з рамана “Павяртанне”

“Кроісо” значылася там. Ласкава запрашаем... З прыездам, Рыкі, сынок. Мусіць добра мяне вучылі, бо чытаць англійскі пераклад пад валійскім надпісам на шыльдзе мне не было патрэбы.

Не ведаю, калі павесілі новую шыльду, але месца знайшлі добрае, збоку чыгуначнага пераходу. Думаю, ён таксама новы. Але не ўпэўнены – прайшло столькі часу, прайшло ашалець колькі часу! Раней шыльда вісела на платформе Прэстатыну. Вось гэта я дакладна памятаю. Абадраная, абшарпаная, выцвілая старая дошка, фарба на ёй паўздывалася і патрэскалася. Сумнае відовішча. На шыльдзе была выява чырвонага дракона. Мастак відавочна спрабаваў намаляваць яго добразычлівым і ветлівым на ўсе сто; вялікая ласкавая ўсмешка, пуза, лапы разведзеныя для абдымкаў – і ўсё такое – божачкі! Здаецца, ён нават трымаў нейкі галімы шарык. Але мастака падвёў ягоны талент, я вам скажу, таму што, кім ён выглядаў на ўсе сто, дык гэта мерцвяком. Ну можа не

*Пераклад
з англійскай –
Вольгі
ГАПЕЕВАЙ.*

зусім мерцвяком, але амаль: быццам яму выдалілі кіпцюры, кастрыравалі, і ён вырашыў здацца, скончыць жыццё тут у Прэстатыне, таўсцеючы на хот-догах, заліваючыся танным сідрам і раздаючы шарыкі дзецям, якіх бы раней ён даўно разадраў на кавалкі. Бядаку.

Можаце не верыць, але ў маёй бабулі быў сапраўдны мішка-танцор. Без жартаў, так-так – сапраўдны мядзведзь-танцор. Яна назвала яго Левалін – у гонар прынца.

“Кройсо” значылася там. Але Куінсферы і Баклі наўрад ці можна назваць гасціннымі месцамі. Яны зусім не цешаць вока. Калі я знаёмлюся з кімсьці, дык заўсёды кажу, што родам з прыгожага валійскага мястэчка, акурат з паштоўкі, сапраўдны брыльянт, схаваны сярод далінаў, гор і пляжаў. І калі падвып’ю, дык вельмі проста магу кінуцца ў лірыку: даліны робяцца ўсё зелянейшымі і зелянейшымі, лета цягнецца круглы год і адзіная пагроза дажджу зыходзіць ад слёз настальгіі, што гатовыя скаціцца з маіх веек. Страчаны рай Рыкі. Уэльс Рыкі. Але халера, калі б хто быў побач са мной у той момант, калі я сёння пераходзіў мяжу, то падумаў бы, што Рыкі, дык ён жа нясе нейкую лухту. Краіна цудаў, халера, пітэпэнаўская недзеландыя – хутчэй ужо нідзеландыя. Можна з тым жа поспехам было выправіцца ў Слаў – не, толькі не гэтыя напад’ліверпульскія хаатычныя забудовы, гэтыя брыдкія склады і заводы, і пад’язныя дарогі, толькі не гэтая абрыдлая глухмень ў канцы трасы М56. Пэўна гучыць рэзкавата. Ёсць горшыя месцы на нашым вялікім востраве, нашмат горшыя. Клянуся. Я сам там быў. Здаецца ніводнае з іх так не прыгнятала мяне, як гэтае, пакідаючы пачуццё суму недзе ў жываце, прымушаючы ціснуць на газ, цалкам канцэнтруючыся на дарозе.

Пэўна, уся справа ў спадзяваннях. Перайшоўшы мяжу, думаеш, што там будзе інакш, але гэта не так. Я праехаў столькі, што мусіў бы ўжо быць дома, але ж не, пакуль, прынамсі, не. Менавіта гэта і робіць такія месцы яшчэ больш сумнымі за іншыя – больш шэрымі, бруднымі, змрочнымі – быццам ставіш DVD і думаеш: ну вось, зараз будзе яркая насычаная карцінка, а там аказваецца чорна-белае лайно.

І што паскудна, толькі давайце шчыра: памежныя гарадкі амаль заўсёды наганяюць нуду. Яны створаныя для таго, каб іх мінаць, праязджаць. Яны не разлічаныя на тое, каб спакусіць цябе спыніцца. А тыя, хто спыніўся, хто марудзіў ні туды, ні, блін, сюды, дык і не дзіўна, што яны нудзяцца. Яшчэ б тут не нудзіцца, калі ўсе мінаюць, усе праездам на нейкай экскурсіі ці яшчэ што і спрабуюць адвесці позірк ад тваіх сумных чорна-белых вачэй. Ці бачылі вы калі-небудзь радасны твар на мытні ці пашпартным кантролі? Не, яны ўсе – пахмурныя прыдуркі, ну што, не? І скажу са свайго досведу: людзі з памежных гарадкоў больш панурыя, задумлівыя і проста больш дзеўбанутыя зласліўцы за ўсіх астатніх. Правядзіце даследаванне і, гатовы паспрачацца, што сярод іх будзе больш алкашоў і мардабою на душу насельніцтва, чым дзесьці яшчэ. Хачу даць вам адну парадку: калі ёсць выбар – жыўце лепш там, куды людзі едуць, ці, прынамсі, адкуль яны з’язджаюць, не боўтайцеся на ўскраіне як г..но ў палонцы. А не, дык – будзьце сапраўднай намай, як тыя хлопцы з племя Масаі ў Афрыцы. Ці як стары Левалін, якога я ніколі не бачыў, але які час ад часу чамусь прабіраецца ў мае

думкі на сваіх мяккіх лапах, скрыгоча бяззубымі дзёснамі і пачынае таньчыць.

Дзіўна, як упарадкаваная памяць. Некаторыя рэчы заўсёды там, прытаіліся амаль на самай паверхні, тым часам як іншыя праноссяцца міма – зараз тут, але імгненне – і іх няма. Неяк у бары я балакаў з адным доктарам, і ён спрабаваў растлумачыць, што мая галава напоўнена электрычнасцю, мільёнамі імпульсаў, і калі падключыць мае мазгі да манітора, дык яны будуць выглядаць як навагодняя елка ці начны горад з самалёту. І гэтыя імпульсы – мае думкі, так ён сказаў, і яны скачуць з месца на месца, ад адной клеткі да іншай і пакідаюць за сабой сцежкі – я ўжо не ведаю як – але гэта і ёсць мае ўспаміны. Гэта ўсё, вядома, цудоўна, але ён так і не змог мне растлумачыць: чаму адны з іх засядаюць, а іншыя не, чаму адны як на гастролях, а іншыя сядзяць там вечна. Мне тады не хацелася гэтага казаць – бо док выглядаў такім самазадаволеным, адчуваў сябе такім разумным і сур'ёзным – але які сэнс ведаць штосьці, калі не ўяўляеш, што гэта значыць або чаму так адбываецца. Віншую, Рыкі, у вас у галаве генератар! Дзякуй, док. А што ён робіць? Ён генерыруе. І? Ён генерыруе. Навошта? Чаму? Рыкі, паслухайце, можа ваш генератар сёння не зусім уключыўся, але падумайце толькі спакойна, не спяшаючыся: ён генерыруе, таму што гэта генератар! Ну, дзякуй, док. Таксама не хацелася казаць – бо ўсе астатнія здаваліся задаволенымі сабой, бо разумелі перлы медычнай навукі, і мне не было ніякага жадання псаваць ім настрой – але калі на маёй шыі знаходзіцца такое цудоўнае прыстасаванне, якога д'ябла дзевяноста адсоткаў свайго часу яно затрачвае на штампаванне і захоўванне ўсялякай лухты. І не проста лухты, а поўнага лайна.

І хто б падумаў, але сёння я тут, еду дадому, Куінсферы ўжо наганяе на мяне тужлівую самоту, а стары няўклюд Левалін рытмічна прытупвае недзе ў маім мазжачку, і тут мой надзейны генератар ўключаецца, прапануючы ўласную тэорыю: пра тое, што мае мазгі спярэшчаныя дарогамі і памежнымі гарадкамі і мястэчкамі, і ўсё добрае, што там ёсць – успаміны, якія прымушаюць цябе на момант усміхнуцца ці прынамсі не пачувацца горш за тое, як ужо ёсць – мяняюцца, вандруюць па тых дарогах (ці гэта і ёсць самі дарогі) і шыпяць як бурбалкі ад шампанскага ўздоўж іх; а тое, што затрымліваецца, млява адкладаецца, спыняецца і асядае за вокнамі гэтых памежных мястэчак, гэта – шкоднае лайно.

Потым я азірнуўся і зразумеў, што быў ужо наверху дарогі, падамноў неслася даліна Дэнбі. Яна з'явілася так нечакана, быццам нейкая чароўная краіна. у якую трапляюць дзеці, калі чытаюць кніжку. Вось яна – мазаіка з палёў, пакатых ўзгоркаў і лёгкага туману, што ахутвае іх, і гэтыя дрэвы – самыя сапраўдныя: дубы, букі, не тое, што вашыя задрыпаныя караўкі, якімі засаджаныя гарадскія ўскраіны – здавалася, яны выплывалі з ўзгоркаў, але ў той жа час былі вельмі ўстойлівымі, быццам напалову раслі з зямлі, а напалову з паветра, і можна было ўявіць, як вакол іх гарэзліва скачуць эльфы і пасуцца статкі аднарогаў. Цікава, чаму гэта мяне здзівіла, калі я ведаю, што гэта не так, не зусім так. І тут я зразумеў, што на момант забыўся пра тое, што ўсё адбылося тут (добры знак згодна з маёй тэорыяй), але насамрэч я нічога не

забываў, таму што ведаў, што яно было. Раптам да мяне прыйшла думка – што, неяк, усю дарогу з Актону, я чакаў свайго Уэльса, што ён вось-вось з’явіцца, але менавіта таму, што я так чакаў – гэтага не адбылося. Справа ў тым, што гэты сарамлівы, непрыкметны звер – месца, адкуль я родам – не любіць святла пражэктараў і гукаў фанфараў; не любіць, калі яго абвешчаюць – шылдай ці мапай, ці яшчэ як. Не, ён як тыя рэдкія жывёлы з перадачаў пра прыроду, якіх адсочваюць гадамі, а яны не паказваюцца, і вось як толькі аператар выключае камеру і спакоўвае апаратуру – ён з’яўляецца і радасна махае лапай.

Некалькі хвілін маё сэрца шалёна б’ецца. Я спускаюся долу, разважаючы, чаму я так доўга чакаў, чаму адкладаў, чаму трымаўся на адлегласці і дазваляў яму хавацца ад мяне за англійскім падлескам, чаму Стэф адшукала мяне і вярнула сюды. Той ліст. Ліст, якога я ніяк не чакаў. Салют Рыкі, гэта Стэф. Салют Рыкі, гэта цуд.

Але зараз яно б’ецца. І на некалькі хвілінаў гэта мая краіна цудаў. Левалін, перавальваючыся з лапы на лапу, праходзіць, усміхаючыся, патрэсваючы тамбурынам. Дракон з Прэстатыну саскочыў з шылды, каб далучыцца да мяне: ён зноў малады – здаровы, адроджаны і вывяргае агонь. І хоць на гарызонце лёгкі туман, я бачу ўсё гэта насамрэч. Злева – горы, справа – мора, што цяля за цяляй, міля за міляй набліжаюцца адно да аднаго пакуль не зліваюцца ў Пенмайнмаўры, там, дзе Грэйт Орм, спаўзае ў ваду.

Ёсць востраў Серыёл са сваёй самотнай вежай. І ёсць мой востраў, ён такі зялёны і прыгожы, як я расказваў тым прыдуркам. Чорт, мне нават машына не патрэбная, каб выправіцца ў гэтае падарожжа, увесь шлях я магу праехаць ў галаве. Праз мост, праліў, павароты, уздоўж паўночнай ускраіны гораду, праз парк, замак, набярэжную і затым ў...

А потым проста выбух.

...шматок цемры, што застыў там і ніколі не знікаў. Я адпраўляюся акурат туды. Кройсо. Дома.

Ларысе Геніюш прысвячаецца...

Чарговы, сёлетні творчы конкурс беларускага ПЭН-цэнтру быў прысвечаны стагоддзю з дня нараджэння Ларысы Геніюш. На конкурс свае творы даслалі 73 аўтары. Журы конкурсу, у склад якога ўвайшлі Уладзімер Арлоў, Марыя Мартысевіч, Барыс Пятровіч, Людміла Рублеўская і Андрэй Хадановіч, вырашыла гэтым разам пашырыць колькасць уганараваных аўтараў, вылучыўшы дыпламантаў некалькіх ступеняў.

Фіналістамі конкурса абвешчаныя наступныя літаратары:

Андрэй Адамовіч	Юлія Качан
Юлія Аляксеенка	Кацярына Макарэвіч
Аляксей Арцёмаў	Аліна Радачынская
Дар'я Вашкевіч	Антон Рудак
Ася Волкава	Яна Санько
Кірыла Дубоўскі	Цімур Хоміч
Алесь Емяльянаў	Ганна Шэпт
Сяргей Календа	

Дыпломы прызёраў атрымалі літаратары:

Ксенія Аўгуст	Аркадзь Несцярэнка
Юлія Гойка	Андрэй Пакроўскі
Андрэй Кабан	Таццяна Светашова
Павел Капанскі	Марыя Хадзінская
Дзмітры Лавіцкі	Таццяна Цуканавя
Дар'я Максімава	Антон Юркавец
Рагнед Малахоўскі	Яна Ядвабная
Дзмітры Марковіч	

(Асабліва журы адзначыла творчасць Паўла Капанскага, Антона Юркаўца і Андрэя Пакроўскага).

Апроч таго, наступныя маладыя творцы з тых, што даслалі свае працы на суд журы, атрымалі заахвочвальныя дыпломы:

Алесь Вярцейка	Ірына Хамрэнка
Марыя Паўлоўская	Арцём Хандрька

30 траўня ў кнігарні галерэі сучаснага мастацтва «Ў» ў Мінску адбылося ўганараванне 34 аўтараў-пераможцаў. А 6-11 жніўня лепшыя з лепшых пабывалі ў Празе, дзе адбыліся майстар-класы, выступы пераможцаў, сустрэчы з чэшскімі літаратарамі...

Па добрай традыцыі «Дзеяслоў» друкуе творы пераможцаў конкурсу і тых, хто браў удзел у вандройцы ў Празе.

Адамовіч Андрэй

БЕЛАРУСКАЯ МОВА III

Калі я думаю пра беларускую мову,
У галаву найчасцей прыходзяць узгадкі пра снарады і міны,
Што ляжаць у нашай зямлі дагэтуль незарваныя.

Гэты вобраз не тое, што ўдалы, але ў ім скандэсавана
Шмат метафараў, якія просяцца ў радок разгарнуцца.

Па-першае, можна распавесці пра лепшых
Сівых алкаголікаў з баскіх бараў, якія толькі і чакаюць
Чарговага выбуху, зладжанага бэн Ладанам і бэн Міраю.
Пра дым, які ўздываецца над іхнімі люлькамі,
Які абвівае іх берэты, іх нацыянальныя берэты,
Палатном на нацыянальную мару.

І як яны глядзяць адзін на аднаго праз шклянкі поўныя півам,
І з іх старэчых вачэй цякуць слёзы.

Вы ж бачылі неаднойчы, што старыя заўсёды плачуць,
Гэта таму, што яны ведаюць: міны мусяць разарвацца.

Міны мусяць разарвацца,
Але ніколі не разарвуцца.

Па-другое, можна зацерці пра чорных капачоў.
Пра баскетбольную каманду на пенсіі,
Якім не хапае грошай на тое, каб карміць з далоняў катоў і сабак.

Таму, узваліўшы на плечы рыдлёўкі, яны,
Панурыя, ідуць у лес, каб збіраць снарады нібы бутэлькі.
І чым далей яны заглыбляюцца ў лес,
Тым цяжэй іх убачыць на фоне чорнае вільготнае кары
Нашых лясоў. І вось яны прыходзяць на месца і па старое звычцы
Кідаюць трохачковыя рыдлёўкі туды, дзе ляжаць незарваныя снарады.

І ніводзін яшчэ не патрапіў,
Бо ў іх моцна калоцяцца рукі.

Па-трэцяе, зноў жа можна распавесці пра чорных капачоў.
Вось памірае лаўрэат дзяржаўнай прэміі па літаратуры,
Ці прафесар факультэта беларускае філалогіі і культуры,
І дванаццаць студэнтаў-няўдахаў нясуць яго дамавіну,
Бо іначай заліку ім не ўбачыць. А за дамавінаю ідуць
Няўдахі-дацэнты і маладыя пісьменнікі, каб на халяву
Нажэрціся.

Яны падыходзяць да ямы і бачаць,
Што ў зямлі шаворкаюцца тры нігеры ў майках з нумарамі
Чатыры, восем, дванаццаць.
І гэта, сябры мае, яны самыя – чорныя капачы.
Адзін з іх раптам хапае нешта і кідае ў дамавіну,
Пакуль гэтае нешта ляціць, усе няўдахі бачаць, што гэта –

* * *

выходзіш на двор з разбітымі кулакамі
святкавалі ўчора твае дваццаць чатыры
спачатку з мэблі выпілоўвалі арыгамі
на салодкае – секс у зассаным сартыры

выходзіш на двор з разбітымі кулакамі
бегаў па піва забыўшыся на кастэт –
ён табе паставіў каленам паміж нагамі
твае пальцы сустрэліся з яго зубамі

– масавы тэт-а-тэт

зранку ўсё гэта як леташнія навіны
толькі ўзгадаеш – глядзелі надвор’е і спорт
добра дажджы на дарогах пакінулі каляіны
добра ў фінале Макс Мірны выйшаў на корт

здаецца і свята але з прадказальным фіналам
чагось не хапае каб быць у сапраўднай журбе
нібыта ў школу ідзеш з поўным жуек пеналам
дый нагавіцы па самыя яйкі ў лайне

гэта не ты ўсіх учора паставіў ракам
гэта свята маліліся за цябе

* * *

Мой Хрысце, табе прывітанне ў Тора-Бору і ў Гаўтаму.
Вялікай сусветнай фрызою ў небе стаіць Млечны Шлях,
З яго валіцца снег, пячора нагадвае пілараму.
І бацька цікуе за вамі з вогнішча, хаваецца ў вуглях.

Мамона, Мамонічы два браты, Маркс і Юда,
Рыхтуюць табе падарункі, а ты плаваеш, бачыш у сне
Сваё нараджэнне, як Марс узыдзе, і проста цуда.
Гэта, мой сыне, пакуль не канец, не боль, не лёс, не

Тое, што можна ўплесці ў спрэчку з варажбітамі.
Я вуха кладу маме тваёй на жывот, слухаю:
Ці кранемся адзін аднаго не думкамі дык ілбамі?
Прашапчу, цяпер лёгка сказаць: “я люблю...”

Нараджайся, мой сын, пакуль мы не сталі,
Тым, кім жадаем стаць – галактыкамі ў спіралі.

АЙЦЕЦ ПІЁ ДУМАЕ ПРА СПА

Каханне – глухі кажан, што вісіць на тваім сэрцы,
Таму, калі на зямлю прыходзіць, напрыклад, ноч
Ці, зноў, напрыклад, вясна, ці, дзеля смеху, мядвед,
Кажан прачынаецца і шукае, за што б ухапіцца зубамі.
І ён знаходзіць страўнік, і ён знаходзіць храбціну,
І жарэ, і кроў, і сліна павуцінкамі д’ябла сцякаюць долу.

І, калі на двары, напрыклад, зіма, ці, для нечаканасці,
Дровы ляжаць пры адрыве. Ты ідзеш па іх, каб натапіць печ,
Або выходзіш да студні, каб паглядзець на зоры,
Што адлюстроўваюцца на паверхні вады.
Там, дзе ты прайшоў, застаюцца кропелькі крыві,
Да іх злітаюцца пабожныя бабкі
Начале са святым айцом братам-стыгматыкам, –
як там у законе? – Піё.

Ён маўчыць і паказвае старым свае рукі,
Яны кленчаць і чытаюць з паслання да Агеданійцаў*.

А гэта так проста-проста: залезь у падстрэшша
І выпусці свайго кажана праз акенца ў неба.
Смейся з яго, як б'ецца ён у адрыву,
Як б'ецца ён у студню, у ігрушу.
Як святы айцец брат-стыгматык Піё
Засоўвае яго ў стыгмат.

Так, што адно крыло кажана застаецца з левага
Боку далоні, а другое – з правага.
І стыгматык уздымае руку, нібы дзеўка з
Жыдоўскага горада, і ляціць над дамамі.

Усё. Запальвай цыгарэту глядзі:
Піё ляціць, і стужкі дыму з комінаў
Кладуцца як бінуэлева лязо на месяц.
Белы тынк на дамох зліваецца са снегам.
Платы з лазы. Ціха. Румынія сорак трэці,
Дыверсанты ідуць па сцяжынцы –
Вось і ўсё, што ты зможаш прыдумаць
Сочачы Піё ў небе.

Але ты і сам хочаш, як стыгматык-брат Піё.
Трывай. Яшчэ колькі год
Кажан прагрызе ў тваёй спіне дзве дзіркі,
Прасуне ў іх крылы.

І ты, як злы анёл, паляціш над зямлёю.
Са здрадай на правым і юрам на левым крыле.
А бабкі будуць даваць інтэрв'ю на тэлебачанні.
Шэсць апорных словаў: ДУХОЎНАСЦЬ, АДРАДЖЭННЕ,
КЛОПАТ ДЗЯРЖАВЫ, РУШНІК, МЯСЦОВЫ.

А Піё? А ён толькі нацягне капялюш да самага носа,
Уздыхне і паляціць без усялякіх крылаў.
Адной моцаю духа.
З-пад капялюша будуць падаць слёзы.

І на пытанне журналіста “Чаму?”
Адна кабета пачне адказваць:
– Бо паняверка...
Другая ўдакладніць:
– Пані Верка – гэта Я!

Аляксенка Юлія

СМЕРЦЬ АЎТАРА

Зачын.

Чаму, пытае ён маці,
чаму
вас з татам не садзяць
у турму?
вы ж кожны дзень
чытаеце
забіваеце
Аўтара

1.

рос, быццам,
прыстойным хлопцам.
дрэнныя геы –
бацькі-інтэліген-
ты.
вырас чытачом.

2.

Ён не хацеў забіваць
Яго змусілі
Ён нават быў за
Альтэрнатыўную службу
Не, не хацеў забіваць
Ён быў рэдактарам
Хто вінаваты
Такое здараецца
Опа – і ты рэдактар,
Ну, заўжды рос чытачом,
Такіх трэба шкадаваць
Я вам кажу яго змусілі
Даслалі рукапіс
Цікавы
Досыць сарказму
Досыць горычы
Досыць болю
Зараз такое любяць
Як любяць – купляюць
Не хацеў забіваць кажу
Проста аналіз тэксту
Тэлефануе Аўтару
а там нейкая кабета ну проста
захлынаецца зараз разарвецца:
– Аўтара няма. Ён памёр.

3.

Чытач забіў Аўтара.
Бегае цяпер, як дурань,

усё яму забаўкі:
гуляецца:
у хованкі:
з сэнсам:
то ён знойдзе сэнс
то сэнс знойдзе яго
хутчэй бы хто мянтоў выклікаў.

4.

Так адзін раз
збочыш не туды
ўсё жыццё будзеш
дэканструктывістам

4/2.

мы – адмысловая паліцыя.
мы – адмысленчая паліцыя.
мы – ад мы слова і палітыка.
Аўтар уваскрос.
сапраўды ўваскрос.
фарбуйце яйкі.

5.

бяздарная смерць
напаткала
таленавітага чытача
так будзе з кожным

6.

– што вы скажаце
ў сваё апраўданне?
мы будзем судзіць вас
паводле законаў вайсковага часу
у каменданцкую гадзіну
пры 451 градусе
паводле фарынгайта
па вас не будзе званиць звон
чорнага замку гальшанскага
вы нам злачынства –
мы вам пакаранне
вы нам крэслы –
вы нам грошы
ніякіх лістоў рымскаму сябру
на развітанне
ніякіх лістоў з-пад коўдры
дасланых на ферму
харэ ламаць камедыю
яна не боская

я вам не дама з сабачкам я следчы * * *
разумееце следчы
што вы скажаце
ў сваё апраўданне?

7.

просіць асадку і аркуш.
пайшоў пошпарт па шапках:
– во паскудзіна гэты Аўтар.
памёр, уваскрос, забіў, –
а ўсё адно піша.

8.

вока за вока.
гэта
Аўтарава крэда.

Фінальная.

Слухай, баюшкі-баю,
песню Барта і маю:
Гэта Аўтар з аўтаматам
Забівае маму з татам.

* * *

што
агуль
нага ў
сузор'яў
і крэслаў
у крумкач
а з Панікоў
кі і ў стала д
ля пісання лі
стоў што агуль
нага ў «Кастрыч
ніцкай» «Парка ча
люскінцаў» у галерэ
і «V» і «галерэі Б» што
агульнага паміж мною
і панылым Мінскам?
усходам і захадам паў
днёвым і паўночны
м аўтавакзаламі ня
навісць да эскала
тара, што хоцькі-
няхоцькі стрэлі
ць уха
ластую
падывае па трапе каго хочаш
усялякую набрыдзь толькі не Вас.

Божа, магутны,
ну як Ты яго сатварыў?
Ледзь не два метры
чыстага хараства і цудаў?
Няўжо таксама з зямлі,
як і ўсіх на планеце?
А потым пазычыў рабро,
каб даць яму жонку?
Дазволіў надаць усім рэчам
свае імёны?
Няўжо ён дагэтуль не мае
права на яблык?
Няўжо той змій
дагэтуль яго спакушае?
Я ведаю толькі адно:
паводле ўзора
і падабенства Свайго
ты стварыў яго: можна
нат пераблытаць.
Кожны Твой акт дасканалы,
ды гэты –
наилепшы. Вядома,
Ты можаш усё,
я ж пращу
толькі вось што:
ніколі, ніколі не пазбаўляй яго
Раю.

* * *

Усе мы чыталі Канстытуцыю.
Усе абазнаняны ў сваіх правах.
Але хіба не здараецца: крочыш
па Энгельсе паўз вядомы будынак
дасціпнага жоўтага колеру –
і раптам задумаешся:
“ці я права маю?”,
ну, паводле Дастаеўскага.
І тут... “Даведацца больш
пра свае правы”.
Націскаю спасылку.
Пункт першы: кожны мае права на
верлібр, лытдыбр, ды эміграцыю
ў Берлін – дыхаць небам, якое
пахне свінцом, задыхацца
і сыходзіць у метро, шукаючы
праязны між старонак чарговае
кнігі Рудзіша.
Пункт другі: кожны мае права на
-сіловаць свой мозг,

шукаючы словы і літары, каб
дзеясловам жэгчы, і літары і
мілілітары, каб проста гарэла.
Пункт трэці: кожны мае права на-
лева, на-ўпрост і на-зад,
бо часам толькі і трэба:

змяніць напрамак,
збегчы ад істэблішменту,
і вось ужо істэблішмент сам
прыйшоў да цябе.
І, у рэшце рэшт, кожны
мае права, на...

Арцёмаў Аляксей

РАЗВІТАННЕ

Апошні позірк вокамгненны,
Вакзал, цягнік, узмах рукой,
Крывёй напоўненыя вены,
Твой пульс і страчаны спакой...

Пакута развітання – гэта
Маўчанне, жэстаў мітусня.
Змяніць бы разам сродкі, мэты...
Няма ўжо часу, каб мяняць.

Гудок разносіцца ў паветры...
Мо, мы спаткаемся яшчэ,
Але пакуль скрозь кіламетры
Чыгунка, быццам Стыкс, цячэ.

* * *

Ружавеюць ядвабныя цені,
Лёгкай стужкаю сцеленца дым...
Толькі сны ды ланцуг
летуценняў –
Вось што будзе са мной назаўжды.

Як шалёная птушка свабоды,
Ты ляціш, за аблогі бялей,
Хоць крывавы адбітак заходу
На тваім застаецца крыле.

Так, нічога цяпер не паправіць:
Паляцела ты, знікла, сышла.
А ў нябёсах – на доўгую памяць
Незгасальны праменьчык святла...

* * *

Вар'яеце вятрыска штотыдзень –
Флюгер круціцца быццам турок,
Я, напэўна, кагосьці пакрыўдзіў.
Ты прабач мяне – я не знарок.

Прамянее вясной наваколле:
Іскры сонца і шум капяжу...
Толькі я ўсё адно мімаволі
На цябе – не на сонца – гляджу.

Ты прабач ад душы, без загадаў,
Каб раку адшукаць – тую, дзе
Нашы крыўды, зласлівасць і здрада
Патанулі ў вясновай вадзе.

* * *

Замовамі не вылечыць самоту.
Яна жыве,
як за калючым дротам
У таямніцах цела і душы.
І лекі ад тугі не дапамогуць,
Твой паратунак – доўгая дарога.
Дык не марудзь –
бяжы, бяжы, бяжы!
Так, шлях далей
за сонца, за аблогі,
За небакрай, утульны і шырокі,
Але ты кіламетры не рахуй.
Хай дыхаць замінаюць
пыл і вецер –
Бяжы, бяжы!
Пакінь сляды ў сусвеце,
І людзі пойдучь па тваім шляху...

* * *

Лядачыя лодкі стаяць ля прычала,
І плюхаюць лёгка струмені вады.
Прабач, што ў цішы маё слова гучала,
Ніколі я больш не вярнуся сюды.

Трава зіхаціць у сапфіравых росах,
Аблогі, як бэз у суседскіх садох...

Не, мне не забыць шэпт
                   бязлітасны: «Досьць»,
 Хаду тваю, петлі слядоў і дарог.

Але не злююся. Няхай пакараны –
 У пастку трапляецца нават павук.
 І ўсё ж я веру – насустрач туману
 Лядачыя лодкі яшчэ паплывуць!

СМАРАГДАВЫ ШАР

Тры тыдні без ветру й залевы...
 У яблыні сохне душа
 І чутна, як падае з дрэва
 Маленькі смарагдавы шар.

І грук той нягучны навокал
 Жахлівей за ўсё ды прасцей –
 Галіны гатовыя ў спёку
 Пазбавіцца ўласных дзяцей.

А жорсткасці гэткай прычына –
 Ад тайнаў сусвету ключы,
 Ды выпытаць іх немагчыма:
 Ты мовіш – а дрэва маўчыць.

І жоўты лісток на галіне
 Не скажа, які заповіт
 Мы людзям наступным пакінем
 Калі нас пазбавіцца свет.

ПЯЦІГОРСКИ РАМАНС

Дождж лезгінку
                   затанчыў на стрэхах,
 І ад стуку набоек яго
 Разлятаецца лёгкае рэха
 Ды нябёсы гуляюць у го.

Чорна-белыя
                   хмарныя пасмы
 На зялёным ілбе Машука...
 Заўтра сонца траву
                   будзе пасвіць,
 Пацячэ павуціння рака,

А пакуль за дажджом,
                   як за плотам.
 І над мокрымі тварамі шыв
 Загучаў на кружэлцы самоты
 Пяцігорскі раманс у душы.

Вашкевіч Дар’я

Лонданскі дзённік

“Чаму б і не?” – падумала я, закінула ў торбу некаторыя свае рэчы, паліла ўлюбёную фіялку, завязала шнуркі на ботах і з’ехала. Дакладней, “зляцела”. У Лондан – той самы, які “the capital of Great Britain and Northern Ireland”.

Я стамілася ад бясконцых дэжавію: дэжавію-словаў, дэжавію-стасункаў, дэжавію-пачуццяў, дэжавію-недарэчнасцяў... Зашпільваючы самалётны рэмень бяспекі, я была ўпэўненая, што там, за кіламетрамі зямлі й мора, сярод незнаёмых людзей і будынкаў, я сустрэну сапраўдную сябе й завішчу на радасцях: “Ну нарэшце, нарэшце ты знайшлася!!?”

2.07. Панядзелак

Атрымаўшы ў аэрапорце “Хітраў” свой багаж, я напісала смс бацькам. Яны засталіся незадаволена-здзіўленыя тым фактам, што дачка без папярэджання змяніла кантынент свайго знаходжання. На неакрэслены тэрмін.

Бос спакойна мяне выслухаў і пажадаў удачы ў пакарэнні лонданскіх стрыптыз-бараў – мо хоць на гэта я здатная.

Мужчына, які на той момант афіцыйна і вельмі ўпарта мяне кахаў, доўга крычаў у слухаўку розныя непрыемныя і банальныя рэчы.

Я адключыла мабільны.

***

У аўтобусе, які вёз мяне ў хостэл на Лейстэр-стрыт, ніхто не таптаўся мне

па нагах, не пхаў у живот локцямі і не скрыгатаў зубамі, калі аўтобус стаяў на адным з прыпынкаў каля трох хвілінаў, бо тоўстая мурынка з чатырма вялізнымі клункамі ў руках купляла ў кіроўцы білет.

Вакол мяне журчалі арабская, польская, літоўская і — зрэдку, ненавязліва — ангельская мовы.

Людзі ўсміхаліся й перыядычна казалі “Дзякуй” ды “Калі ласка”, што не магло не насцярожваць.

Як толькі я выйшла з аўтобуса, з нябёсаў абрынулася зліва. Адкуль, адкуль там столькі вады?..

Парасона ў мяне не было. Я ўмомант змокла, у левым красоўку хлопала вада — у падэшве нахабна красавалася дзюрка. Было халодна і хацелася есці. Вакол, як на зло, не было відаць ніводнага “Хутка-смачна”. Давялося купіць піцу ў нейкай афганскай піцэрыі.

Гаспадар моўчкі ўважліва назіраў, як я здымаю красоўкі і сушу ля радыятара ногі. Левая шкарпэтка пафарбавалася ад вусцілкі красоўка ў глыбокі сіні колер.

— Ты палячка? — запытаўся нарэшце гаспадар.

— Не, я з Беларусі — гэта побач з Польшчай...

— Ды я ведаю, дзе Беларусь. Бойфрэнд?

— Прабачце?

— Бойфрэнд у цябе ёсць?

— Хутчэй за ўсё, ужо няма.

Калі я выйшла з піцэрыі, дождж працягваўся. Я купіла ў пакістанскай краме кітайскі парасон. На душы пацяплела.

4.07.Серада

Надакучыла жыць у хостэлі і я ўрэшце патэлефанавала па нумары, што мне дала мая былая каляжанка, якая жыла ў Лондане два гады таму.

— Алё! — сказала слухаўка па-руску, нізкім басам.

— Дзень добры! Я тэлефаную наконт жывілы — мне Вас параіла адна мая знаёмая...

— Які раён цікавіць — усход, поўнач, поўдзень?..

— Э-э... А дзе танней?

— На ўсходзе.

— То хай будзе ўсход.

— Заўтра ў 15.00 ля выхада са станцыі метро “Іст Хэм” — зялёная лінія. Да пабачэння.

— Да па...

У слухаўцы пачуліся кароткія гудкі.

5.07.Чацвер

13 лініяў. 13 лініяў метро, з разгалінаваннямі. З канца ў канец адной можна дабірацца паўтары, а то й дзве гадзіны. Гэта пазней я даведалася, што лонданскае метро — самае доўгае ў свеце: 400 кіламетраў агульнае даўжыні. А першы раз, сядячы ў вагон, я й не падазрвала, якой пакутлівай можа апынуцца паездка без кнігі ў заплечніку.

Метро гуло. Было душна. Ангельскія канапаты падлеткі віселі на парэнчах і голасна гутарылі. Валосікі ў іх былі густа намазаныя гелем, зубкі — крывыя.

***

Арцёма — асобу, з якой я дамовілася аб сустрэчы наконт жывілы на Іст Хэме — я пазнала амаль адразу: ён быў адзіным белым мужчынам сярод барадатых

сікхаў у чалмах ды індускіх жынчынаў у рознакаляровых сары. Час ад часу побач мільгала паранжа. Пахла курыцай і нечым прыкра салодкім.

Я падыйшла да Арцёма. Мы павіталіся й адразу накіраваліся на агляд дома — майго тэарэтычнага лонданскага прытулку.

— Даўно тут? — запытаўся Арцём.

— Чацвёрты дзень.

— І як табе?

— Цяжка пакуль сказаць — я яшчэ не зусім асэнсавала.

Вуліцу наперадзе перабег ліс — шэры, з куртатым хвостом. Сеў на ходніку і пачасаў за вухам лапай — як сабака. Дзверы аднаго з шэрага дамкоў адчыніліся, адтуль выйшла індуска ў аранжавым сары й паклала ля дарогі вялізны пакет са смеццем. Заўважыўшы ліса, зняла з нагі тапак і шпурнула ў яго, квохчучы нешта на сваёй мове. Ліс ляніва падняўся й патрусіў прэч. За “экшн” з цікавасцю назіралі пяцёра індусятаў, высунуўшыся з-за дзвярэй. Калі мы з Арцёмам міналі іх дом, усе шэсць галоваў павярнуліся ў наш бок. Я адчувала на сваёй спіне ўважлівы позірк дванаццаці вачэй, пакуль мы з Арцёмам не збочылі ў нейкі дворык.

Арцём падышоў да дзвярэй і пагрукаў. Адказам была цішыня. Арцём пагрукаў мацней — нічога.

— Адааааааам!!!!?! — загарлаў ён. — Адам, адчынііііііііі!!!

Цішыня.

Арцём нахіліўся, падабраў з зямлі некалькі каменьчыкаў і пачаў кідаць іх у шыбу другога паверха, працягваючы клікаць нейкага міфічнага Адама. Я таксама адшукала пару каменьчыкаў і далучылася да рытуала.

Хвілінаў праз 15 нашых агульных старанняў, дзверы адчыніў заспаны хлопец у майтках. Пазяхнуўшы і буркнуўшы “Хэлоў”, ён знік у цемры хола.

***

Уяві сабе: ты сядзіш... і не дыхаеш. Крыху раней ты дыхаў ЛЕДЗЬ-ЛЕДЗЬ, а зараз не дыхаеш ЗУСІМ. Ты скруціўся ў мізэрны камячок і не варушышся, хаваючыся за мікрахвалёўкай. І хаця цябе не бачаць, цябе востра адчуваюць і пільна сочаць за ўсімі вібрацыямі, якія сыходзяць ад твайго цела...

А потым раптоўна з’яўляецца зручны момант (калі нешта адцягнула ўвагу таго, хто за табой сочыць), і ты стрымгалоў бяжыш!!! І сэрца тахае ў самых вушах — гучна-гучна, хаця яно такое маленькае...

Ты не паспяваеш дабегчы, але перад тым, як табе адкусяць галаву, у цябе ёсць яшчэ некалькі секундаў, каб — збольшага — абмеркаваць сваё жыццё. І ты падумаеш: “Далібог, трэ было было ўчора пад’есці ЎСЮ грэчку з тае шафкі. Чаму я не.....”

Ты — мыш. І цябе зжэрлі. З хвостом і вачыма. Нават твой сямейны фотаальбом не паглядзелі — ані ПЕРАД, ані ПАСЛЯ. Але гэта цябе ўжо не абыходзіць, як і тое, што за мікрахвалёўкай ужо хаваецца нехта іншы. Дый з чаго б гэта цябе турбавала? Ты ж — Мёртвая Мыш.

Сядзячы ў вялікай кухні іст-хэмаўскага дома ды чакаючы, пакуль Арцём пагутарыць аб нечым на другім паверсе з Адамам, я назірала, як кошка палюе на мыш. Уявіла сябе апошняй — і..... Як добра, што гэтым разам я — чалавек.

“Можаш засяляцца заўтра. Твой пакой — на першым паверсе. Ключ возьмеш у Адама,” — мовіў Арцём, спусціўшыся з “пэнтхаўза” і накіроўваючыся да выхаду.

Старажытныя грэкі пазайздросцілі б такому лаканізму.

8.07.Нядзеля

Я засынала адна, а калі прачнулася — нас было ўжо чацвёрта: Арцём падсяліў да мяне ў пакой яшчэ трох дзяўчынаў. Маё меркаванне на гэты конт яго,

відавочна, мала цікавіла. Як і меркаванне дзяўчынаў. Нам чатыром не засталася ніякага выбару, акрамя як пачаць адна адну любіць.

А любоў бліжняга ў “Малым Пакістане” (усходнім раёне Лондана “Іст Хэм”) — вельмі дарэчы, скажу я вам.

Увогуле, дом, куды мы засяліліся — шматнацыянальны й паліткарэктны: на першым паверсе жывем мы ўчацвярох: лірычная Аля, якая любіць Чэхаву, жвавая Даша, якая любіць прыгожых мужчынаў (асабліва французаў), бландзінка Наташа, якая любіць свой ванільны спрэй для цела, і я — каторая любіць мець прыватную прастору, аднак хрэна я ў бліжэйшы час яе атрымаю, бо нам нават спаць даводзіцца, ссунуўшы матрацы. У суседнім пакоі жыве кабета з Краснадару, якая заўжды есць рыбу. Рыба страшна смярдзіць... але цётка яе ўсё адно есць. Другі паверх займаюць два ўкраінцы (Адам — той самы, якога мы з Арцёмам не маглі дабудзіцца ў першы дзень — ды Рома, пяцідзсяцігадовы чарнавусы лавелас) і літоўская сям’я... з мінімум трох чалавек — я шчэ не разабралася, колькі іх там дакладна. З’яўляюцца ўсё новыя ды новыя.

Яшчэ сярод пастаянных жыхароў — прусакі (“іх тьмы, і тьмы, і...”), Мьша Фенька з сям’ёй, Хэнры-пыласос (такі чырвоненькі, на ім намалеваныя вочкі ды напісана: “HENRY”) ды Эдыт Піяф — лядоўня (на ёй нічога не напісана, аднак мы з дзеўкамі падумалі: калі ў пыласоса маецца афіцыйнае імя, чаму б не ахрысціць і лядоўню?..). (...)

15.07.Нядзеля

Армагедзец! Я жыву з трыма інтэлектуалкамі! Аля, Даша й Наташа, як сёння высветлілася, моляцца на Далі — таго самага, які Сальвадор, які аўтар дызайну абгорткі “Чупа-Чупс” і які кахаў нашмат старэйшую за сябе жанчыну. А! Яшчэ ў яго былі смешныя вусы. Дык вось, вяртаюся я з крамы, а мае “названыя сёстры” ляжаць на ложку бачок да бачку, гартаюць альбом з рэпрадукцыямі Далі й захоплена квохчуць. Не вытрымаўшы гэткага інтэлектуальнага прэсінгу, я капітулявала. Але з горда паднятай галавой і не куды-небудзь — а ў Гайд Парк.

Прыехаўшы, я расцягнулася ва ўтульным шэзлонгу (балазе, вольных шмат было), дастала кнігу ды яблык... Але толькі я хацела зрабіць сакавіта-салодкі “хрусь!”, як аднекуль з-за маёй спіны пачуўся мужчынскі голас: “Місс, два фунты, калі ласка!”

— Дык а на што хоць збіраецца? — цікаўлюся (ну, брытанцы — яны ж людзі сур’ёзныя... але добрыя: таму ледзь не на кожным кроку ў цэнтры горада стаяць нейкія валанцёры, збіраючы грошы то на дапамогу сіратам, то на будоўлю Нацыянальнай бібліятэкі — так, на дзіва, Нацыянальнай у іх пакуль няма!)

— За карыстаньне шэзлонгам два фунты заплаціце, калі ласка, — змрочна мовіў дзядзька.

Вось яно — пачварнае аблічча капіталізму.

Я паднялася, ветліва сказала “Thank you! Bye!” і пайшла прэч.

Неўзабаве ногі прывялі мяне ў Куток аратараў Гайд Парку. Там таўклася незлічоная колькасць людзей, я мігравала ад адной купкі да іншай, слухаючы ўрыўкі прамоваў нейкага паўднёвага амерыканца, які надзвычай упэўнена гарлаў, што Езус нас любіць, а ісламісты — не; сталага араба, які лямантаваў, што мас-медыя — “опіум для народа”, затое калі рэгулярна чытаць Каран — можна стацца больш-менш падобным да чалавека; хлопца, які палка заклікаў легалізаваць секс з жывёламі — асабліва з сабачкамі.

Я ўжо амаль падрыхтавалася крыкнуць штосьці кшталту “Тенры Восьмы — падлюка!”, як з неба нечакана, як гэта заўжды здараецца ў Лондане, абрынулася зліва. Людзі хаваліся пад шатамі дрэваў, пад парасонамі — у каго мелася такая раскоша. Мне пашчасціла прасачыцца пад парасон нейкага дзядулі. Потым

да нас нейкім чынам здолелі ўторкнуцца яшчэ тры мужыкі — так мы і стаялі ўпяцёх. Адзін з маіх імправізаваных суседзяў рагатнуў:

— Сапраўдны камуністычны парасон!

— Не камуністычны, а хрысціянскі, — удакладніў сівы гаспадар.

Пасля я шлёпала па лужыністым Лондане, мружылася на нова народжанае пасля дажджу сонца і спявала штосьці бязглуздае. У маім заплечніку ўсё яшчэ ляжаў сакавіты яблык.

19.07.Чацвер

З'ездзілі з дзеўкамі ў Брайтан — брытанскі прыморскі горад геяў. Сімпатычны. Горад, у сэнсе. Там пірс, які сыходзіць далёка-далёка ў мора... На ім можна сядзець ды лузаць семкі. Але ўлічваючы, што гэта “Юнайтэд Кінгдам” — даводзіцца лузаць не семкі, а мясцовыя “фіш-энд-чыпс” (рыба са смажанай бульбай). Таксама някепска так.

Кінулася ў вочы тое, што ў Брайтане большасць БЕЛЫХ. Вось ужо ніколі б не падумала, што гэтакі факт некалі будзе мяне НАСТОЛЬКІ цешыць.

Звярнулася да бармэнкі-полькі па-польску — аніякага здзіўлення ў ейных вачах, як быццам так і трэба. Капец, Англія ператвараецца ў польскую калонію!!

Праўда, каланізацыя Англіі адышла ў маіх думках на другі план, калі мы, вярнуўшыся позна ўвечары дадому, высветлілі, што ў нас чарговы раз знікла электрычнасць. У “Малым Пакістане” такое здараецца мінімум некалькі разоў на месяц і заўжды дужа несвоечасова. Як цяпер.

Затое нам заўтра не трэ будзе адмыслова размарожваць лядоўню — яна сама! І масла будзе намазвацца на хлеб мякчэй-ямчэй...

20.07.Пятніца

МАЛАКО! НЕХТА ВЫПІЎ НАШАЕ МАЛАКО!?! ДА ДНА!! СВОЛАЧЫ!!! Не, я б яўна не прыжылася ў камунізме. Жывучы ў доме-інтэрнаце з агульнаю лядоўняю (не ў крыўду табе, Эдыт, будзе сказана), я ўсведамляю гэты факт усё лепш з кожным днём.

21.07.Субота

Забіць суботу — пайсці па крамах.

“Primark” — сеціва крамаў, якое багомяць усе ангельскія эмігранты ды “госці сталіцы”: танна, кідка, не збыт якасна, але... танна!

У мяне няма грошай нават на прымаркаўскае “танна”, аднак падзівіцца на шмоткі жанчыне ніхто не забараняў, так?!

Унутры тлумна, чэргі — як... сказала б, як у Савецкім Саюзе за кілбасой, ды гэта ўжо баян, таму скажу, што чэргі — як у парку Горкага на 9-га траўня. (Параўнанне таксама не фантан, але “не фантан” усё ж такі лепш за “баян”.) Людзі навокал тоўпяцца, ашалела зграбуюць фіялетавыя калготачкі па 1 фунце, джынсы з эстэтычнымі дзюркамі на каленках, камплекты рушнікоў з 78-% зніжкай... Мая мама кліча гэта кансумпцыянізмам. А як па мне — звычайны суботні шопінг. (...)

28.07.Субота

Надышла часіна папрацаваць. Сёння я паклала пачатак свайму закабаленню ў мексіканскай рэстаранцы “Тарасо”. Неяк забрыла туды ўдзень, без асаблівай надзеі пытаюся: “Халопы не патрэбныя?..” Менеджэр мне: “Пачынаеш сёння ўвечары!”

Анягож, пачала. Мая справа food-runner'a (разносчыка страваў) няхітрая:

таўчыся на кухні, паліраваць воцатам сталовыя прыборы, а калі пакліча повар — несці за адпаведны столік гатовую замову. У кухні — пекла, усё пырскае ды сычыць, павары рагочуць. Я, акрамя Фіджы, мыйшчыцы посуду са Шры-Ланкі — адзіная жанчына на кухні. Сем повароў — мужчыны, прычым выбірай любога: тут табе й албанцы, і алжырац, і мангол, і славак, і румын... Проста кветнік. Увогуле, “Тапанка” — гэткі “Ноеў каўчэг”: менеджэры — партугалец ды два італійцы, кельнеры ды бармены з Грэцыі, Канады, Італіі, Партугаліі, Бразіліі, Мексікі, Калумбіі, Аўстраліі, Маўрыкія, Польшчы. Зараз дадалася яшчэ й Беларусь — ведай нашых!

30.07. Панядзелак

...І адкуль яны толькі з’яўляюцца?!

Сёння, едучы ў метро, абмяркоўвалі з дзеўкамі магчымасць зарабіць, прадаючы беларускія купюры ў якасці рэдкіх сувеніраў. Хлопец, што сядзеў насупраць, уважліва прыслухоўваўся да нашае гутаркі, і урэшце падсеў да нас пазнаёміцца. Суайчыннічак. Віця. Абмяняліся тэлефонамі й усмешкамі.

Увечары выправіліся з дзяўчынамі на праменад у цэнтр: Пікадылі, Лейстэр Сквэр — усё навокал пульсуе, віруе, мігціць. Да нас адзін за адным падляталі прамоўтэры клубаў ды бараў, совалі ў рукі ўлёткі з рэкламаю танных напояў, зніжак на ўваход да 11-й і канцэртаў жывой музыкі ў стылі тэхна-рэгі(?!). Калі да нас падкаціў чарговы хлопец з фразою “Guys, wanna clubbing?”, Аля стомлена ўздыхнула: “Не, калі ласка, ну калі ласка...” “Калі ласка, адчапіцеся?” — хітра падміргнуў у адказ хлопец. Так мы пазнаёміліся з Аляксандрам Сяргеічам, ці проста з Сашам. Нешта я гнала на пшэкаў, а цяпер пачынаю сумнявацца, ці застаўся нехта ў Беларусі. Наташа задумліва мовіла: “Бачыш, Даша? Ты з’ехала з Беларусі — і трапіла... у Беларусь.” І не паспрачаешся.

Затое мы знайшлі цуда-сродак ад неадчэпных прамоўтэраў: як толькі да нас нехта з іх набліжаўся, я махала ўлёткаю “FIND THE GOD” (нейкі дзядзечка ўсучыў) — маўляў, шукаю бога, смяротных просьба не непакоіць. (...)

8.09. Серада

Сядзела, нікога не чапала, пачыняла прымус — у сэнсе, дзённік пісала... Тут з другога паверха прыйшоў літовец (я так і не магу ўцяміць, колькі іх там жыве ў пакоі — гэта ўжо нейкі пяты...). Збіў мне ўвесь саркастычны запал — пачаставаў ЧОРНЫМ хлебам (так, тутака гэта раскоша!) з літоўскім сырам ды малінавай гарбаткай.

“Ды англійскосы ўсе тупыя!” — упэўнена канстатаваў ён. — Яны нават у навінах тэлевізійных паказваюць толькі Брытанію, ЗША ды Ірак і нічога не ведаюць пра іншыя краіны... Затое МЫ заўжды дасведчаныя, колькі й чаго накрала брытанская каралева!”

Дык вось чаму ўсе ўсходне-славянскія ды балтыйскія народы такія змрочныя: бо памнажаючы ж веды, як вядома, памнажаеш тугу...

24.09. Пятніца

Тэлефанаваў Аляксандар Сяргеіч. Гутарылі з ім пра пармезан. Пра той, які на кірмашу ў Беларусі (згодна словам майго бацькі) па 96 тысбелруб за кіло — і пра той, які тут, у Лондане, па 2 фунты за пяцісотграмовы пакунак, ужо “пашынкаваны”.

...Даўся ж мне гэны сыр, далібог. (...)

1.10. Панядзелак

40 хвілінаў таму “споўнілася” 1-га кастрычніка. Вострая восень. Я адчула

яе напоўніцу толькі ўчора, седзячы ў Рыджэнтс Парку. Навокал лётала сухое лісце, бескампрамісна ззяла сонца й было сіне-сіне. Мяркую, тутэйшая Восень мне імпануе. А вось лета было ні к чорту.

Набыла надоечы сабе бумбокс, слухаю збольшага радыё класічнае музыкі. Як зараз. І абклеяваю свой матрац, на якім сплю, пакетами для смецця: сяджу а 1-й уначы, разразаю пакеты манікюрнымі нажнічкамі (бо іншых няма), абгортваю імі матрац ды заклеяваю скотчам. Так трэба. Бо ў матрацы завяліся клапы. Яны ўначы выходзяць на паляванне ды п'юць маю арыстакратычную кроў – і мне гэта недападобы. Таму – пакеты для смецця, скотч і г.д.

Дзеўкі мае 27-га верасня з'ехалі ў родныя балоты. Давучвацца ім трэба. А мне, значыць, цяпер – адной на агромністым матрацы?.. (...)

Волкава Ася

* * *

Упершыню я ўбачыла цябе праз кішэннае люстэрка
Я тады фарбавала вусны чырвонай памадай.
А потым ты дэкламаваў свае вершы,
А я дэкадзіравала твой погляд.
У вачах я прачытала жаданне:
Заняцца сексам са мной,
Пасля запаліць,
Потым,
калі пашанцуе,
Яшчэ раз заняцца,
І яшчэ запаліць...
Пасля патушыць недапалак і закахацца ў мяне,
Ажаніцца са мной, пабудаваць дом і выгадаваць сына...
Далібог, я бачыла гэта ў тваім позірку...

Адзіную белую ружу, якую трымаў у руках,
Ты падараваў нейкай малалетцы,
А я ў прыбіральні пакідала сваю чырвоную памаду
На плячы ў сяброўкі, не разумеючы,
А як жа секс, дом і сын?...

ЯК НАТАЛІ САРОТ

Сядзець у невялікім закуточку сярод кніжных паліц. Сядзець, зрабіўшыся клубочкам, камячком, кропачкай. Сядзець, ператварыўшыся ў адзін толькі позірк.

Назіраць за табой.

Чакаць і дачакацца, калі словы абрынуцца на цябе аднекуль зверху.

Не дыхаць.

Бачыць, як ты прымружваеш вочы, як змяняюцца абрысы твайго твару, як ты пакусваеш вусны.

Заўважыць, як з'явіцца маленькая зморшчынка паміж тваіх броваў, як ледзь улоўная ўсмешка крае куточки тваіх вуснаў.

Ухапіцца за гэтую ўсмешку, напіцца ёю, сагрэць сваё сэрца.

Стаць цяплом куточкаў тваіх вуснаў.

* * *

Адэль Гюго
Падклдала
пад свайго каханка прастыгутак,
Бо толькі да іх яна не раўнавала.

Сярод тых, што глядзяць табе ў рот,
Шмат гатовых легчы пад цябе,
Але мала ахвочых
Замовіць табе прастыгутку.

Я лепш пачакаю ўбаку.
Але ты ведай:
Я гатовая аддаць табе ўсе свае словы,
Рыфмы і вобразы.
Праблема ў тым,

Што я хварэю на брыдкаслоўе
І банальнае вершаскладанне.
Таму я, як і Адэль Гюго,
Вымушаная зачыніць сябе ў дурцы.

* * *

Павіч верыў у тое,
Што людзі могуць
Сустракацца ў снах.

І што сапраўдныя
Лаўцы сноў
Пільнуюць адзін аднаго ўночы.

Мая прапрабабуля
(кажуць, яна была чараўніцай)
Нашаптала мне нейк,
Што ты

Неабачліва пакінуў
Адчыненымі дзверы сваіх сноў.

З таго часу штоноч
Я выбіраюся на дыбачках
У падарожжа,

Каб прычыніць
Гэтыя дзверы.

А раптам нейкі
Іншы лавец
Падпільнуе цябе...

МАЙСТАР І МАРГАРЫТА

Часам,
Лепш не размаўляць
пра літаратуру.

Аднойчы,
Калі мы ляжалі
з табой у ложку,
Стомленыя, але задаволеныя,
Табе захацелася тэатральнасці.

Ты пацалаваў мяне ў скроню
І спытаў сваім самым мяккім
Грудным голасам:

“Скажы, я Майстар?”
“Які ты на фіг Майстар?????”

“Ды і ты не бадзялася
а вуліцах
З жоўтымі кветкамі,
Каб я нарэшце пазнаў цябе...”

ГЕРАСТРАТ

Ды што ж ты нарабіў,
Герастраце!
Гэта ж трэба!
Учыніць такі гвалт!
Сцерці з твару зямлі,
Абязброіць,
Забіць,
Разбурыць,
Абяздоліць,
Адабраць,
Выкрасліць,
Спустошыць,
Знішчыць,
Падпаліць!

...Ведаеш, а часам
мне падаецца,
Што я разумею цябе.
Так бывае ўвечары,
Калі, запаліўшы цыгарэту,
Я думаю пра тое,
Што ты зрабіў так
Толькі дзеля таго,
Каб трапіць менавіта ў Яе
Падручнік гісторыі.

“КРЫГАХОД”

З сярэдзіны сакавіка
Пачынаецца дзея...

На хвалях Свіслачы
Танцуюць эратычныя танцы,
Судакранаюцца,
Злучаюцца ў абдоймах,
Віруюць,

Неўпарадкаванай чарадой
(адзін за адным,
Па двое, па трое)
плывуць недапалкі.

Гледзячы на іх урачыстае шэсце,
Мне хочацца адпусціць цябе
плысці па Свіслачы,
Далучыўшы да такіх, як і ты,
Недапалкаў...

Дубоўскі Кірыла**Снежаньскія апавяданні****Раніца**

Піва ўчора было зашмат. Я гэта ясна адчуў, калі разляпіў вочы, і галава сваім цяжарам уціснула мяне ў канапу. Каб стала крыху лягчэй, я адчыніў вакно, і ў мой пакой увайшло свежае паветра, а разам з ім першыя ранішнія гукі. Гэта быў рэдкі грукат дзвярэй пад'ездаў, суседскія аўтамабілі і рыдлёўка дворніка. Яна шкрэбла асфальт, рэжучы па палосках белы кілім снегу. Шморгала па ім, быццам відэлец па талерцы. Гэта было невыносна, мне здавалася, нібыта велізарны шуфель віртуозна вышкрабае мае мазгі з чэрапу.

Я не мог больш заснуць. Расчыніў вакно і высунуў галаву. Дворнікам аказалася маладая дзяўчына гадоў дваццаці. Можна, студэнтка, а можна, ужо працуе па спецыяльнасці. Я з нянавісцю і рэзю ў вачах глядзеў на ейную кіслотна-памаранчавую куртку. З наваленага на падваконне снегу зляпіў камяк. Пакатаў яе ў руках і шпурнуў дзяўчыне ў галаву. Ад нечаканасці яна ўпусціла рыдлёўку, і тая пляснулася на ўжо вольны ад снегу асфальт. Калі дворніца пачала нагінацца за сваёй катаўскай прыладай, я для вернасці запуліў ёй у спіну яшчэ адзін цвёрды ком. Потым зачыніў вакно і лёг на канапу. Так пачынаўся мой снежань.

Беларуская мова

Мы сядзелі з Пашам у кавярні, пілі гарбату і палілі. Ён распавядаў мне пра свой сон.

— Снілася, быццам у мяне выйшла кніга, і была яе прэзентацыя ў Маскве. На ёй прысутнічаў Бегбедэр і яшчэ нейкія вядомыя аўтары. Памятаю, што адчуваў сябе багатым і шчаслівым, а як прагнуўся — нічога. Ні грошай, ні кнігі. Вось так вось.

Паша паціснуў плячыма. Нейкі час мы сядзелі моўчкі. Потым я асмеліўся распавесці.

— Я сёння бачыў жахлівы сон. Ты ж, напэўна, ведаеш, што ўчора я напісаў сваё першае беларускамоўнае апавяданне. Напісаў і лёг спаць. І снілася, быццам я нікуды не сыходзіў з-за стала. Сядзеў перад маніторам і тут да мяне ў пакой уваходзіць мужык. Велічэзны такі, з вусамі, ногі ў лапцях, у валасах каўтун. І кажа ён мне:

“Я твая Беларуская мова! Ды не будзе ў цябе іншых моваў апроч мяне! Калі ты вырашыў прадаць мне душу, то ведай, што мусіш выканаць неабходныя ўмовы. З сённяшняга дня ты будзеш як мага больш пісаць пра наш край,

наш шлях, зямельку гаротную беларускую, маскалёў клятых чужынцаў і пагоню бел-чырвона-белую. Калі ты гэтага не зробіш, я вярнуся і ўтаплю цябе ў трасянцы”.

— І вось не ведаю зараз, што рабіць, — уздыхнуў я. — Хачу пісаць пра дзяўчын, каханне, вясну.

Паша задумаўся.

— Трэба неяк круціцца. Будзеш пісаць, што і на нашу гаротную зямельку беларускую прыйшла вясна. Дзяўчыны ўпрыгожылі рукі бел-чырвона-белымі латэкснымі напульснікамі. І паўсюль запанавала каханне. Гэта адзіны твой шлях у гэтым краі.

Трубачка

Аднойчы я ўбачыў паненку з трубачкай у галаве. Я запрасіў яе да сябе, набыў піва і наліў крыху праз трубачку. Ужо з першымі кроплямі дзяўчына пачала ўсміхацца ў адказ на мае жарты, прыціскацца да мяне, лашчыць пальцамі шчаку. Я заліў усю бутэльку і яна мяне пацалавала. Пасля другой мы патушылі святло.

Праз некалькі дзён я ўбачыў яе зноў. Яна зрабіла выгляд, быццам мы незнаёмыя. Але ў маім заплечніку знайшлася бутэлька “Алівары”, і я ў другі раз скарыстаўся яе трубачкай. Мы прачнуліся побач і разышліся хто куды. Я потым сустракаў яе, але трубачкі больш ў галаве не было. Мы не ведалі, што казаць адно аднаму, і больш ніколі не бачыліся.

І тады я пачаў шукаць дзяўчын з трубачкамі, якія маглі мне падараваць пяшчоту і ласку. Я насіў у заплечніку піва, якое бурштынавымі струменьчыкамі ўліваў ім у галовы. Яны хутка п’янелі і мне здавалася, быццам яны мяне кахаюць. Але надыходзіла раніца, і ўся іх пяшчота і ласка кудысьці выпараліся.

Адной дзяўчыне я заліў праз трубачку гарэлку. Яна адразу пачала плакаць. І пакуль я дарэмна чакаў сваю порцыю пяшчоты і ласкі, жалілася, што неўзабаве кахае іншага хлопца, і ўвесь час дасылала яму смс.

А потым мне абрыдла ўсё гэта і я прыладзіў трубачку самому сабе. Я заліваў туды піва і чырвонае віно, хадзіў шчаслівы, і навакольны свет быў пяшчотны і ласкавы.

Без назвы

Мы сядзелі з ёй побач, нага да нагі. Вымушаная блізкасць з-за адсутнасці вольных месцаў. Раптам мы адначасова адчулі дрыжыкі, быццам нашыя ногі ахапіла ліхаманка. Я выпягнуў з кішэні тэлефон і прачытаў новую смс: “Nam treba razyiscisia”. Мае рукі развязаліся, і я абняў сваю суседку.

Емяльянаў Алесь

ГОРАД

Вялікі горад, шмат людзей
І мне не надта спадабаўся.
Я б тут ніколі не застаўся,
Ні ў якім выпадку, павер.
Чым большы горад, тым прасцей
У тлуме шэрым разгубіцца,

На сваю годнасць не забыцца
Усё цяжэй, цяжэй цяпер.

Ды гэтак зараз і раней
Са скрыпам вусны адчыняе.
Усмешкай здзеклівай вітае,

Пасля ж выплёўвае цябе.
Але ж мяне не падмане,
Я ведаю, малы мой горад,
Калі пануе ў сэрцы холад,
Калі ў самоце і ў журбе.

АПОШНЯЕ СЛОВА

Памяці С.Палуяна

Няма больш мяне, няма
У гэтым пустым сусвеце,
Дзе ўсім верхаводзіць гурма,
Не вартая тхла і смецця.
Няма больш мяне, няма.

Няма больш мяне, цяпер
Аб братняй сваёй любові
Крычыце, але ж напавер—
Усё гэта пыл, не болей.
Няма больш мяне цяпер.

Ні ў Вільні прыгожай, не,
Жыццё дзе сваё пакінуў,
Тугой незямной ахіне
Вясенні і змрочны Кіеў.
У Вільні няма мяне.

Няма, толькі шызы дым
Кадзіла пятлёю ўецца.
У целе халодным, пустым
Жывое не б'ецца сэрца.
Сыходжу у шызы дым.

Няма больш мяне, але
Не ўмерці радзімай песні.
У ранішнім шчодрым святле
Яна, бы Хрыстос, ускрэсне.
Няма больш мяне, але
Душа мая з ёю ўваскрэсне.

* * *

а цішыня
як пакрыў белы
а мітусня
як вецер
што яго зрывае
бо мітусня
патрэбна
целу

толькі целу
а цішыня —
душы
пакутнай
стомленай
душы
якая зведаўшы яе
хаця б на хвілю
акрыяе

* * *

Здымі пальчаткі з думак — снег
Кладзецца на далоні,
Але ж не робіцца вадою тлумнай,
А полымем жывым гарыць
На вуснах, на павеках і на скронях
Апёкі пакідае —
Мае непрыхаваныя пачуцці.
Даруй, што балючыя —
Пачуццё раставання снегу
Вымагае шчырасці.

РАМОНКІ

Сёння я дару табе белыя астры,
вінавата і недарэчна
перапрашаючы за тое,
што не купіў рамонкі.
Але ж рамонкі ў студзені —
амаль неверагодна, хаця...
Не, усё ж такі
гэта неверагодна, як ты і я.
Ты прымаеш іх звычайна,
прамовіўшы стрымана: "Дзякуй",
і з усмешкай пазіраеш на мяне.
Я не ведаю, што казаць далей.
Пачынаю са звыклага і бязглуздага:
"Як справы?"

Аднак адразу ж разумею,
што можна было б
абысціся й без гэтага,
бо кветкі здольныя перадаць
нашмат больш і лепш,
чым пустыя словы.
Таму ты мяне й не слухала,
і любавалася кветкамі.
Слухала іх галасы,
каторыя чутны толькі выбраным.
У мінулы раз рамонкі казалі,
што я не люблю цябе,
на што я абурўся і сказаў:

”Маняць твае рамонкі.”
Цяпер жа сам
упэўніўся ў адваротным,
аднак чамусьці крэкнуў:
”Маняць твае кветкі.”
А яны зразумелі ўсё яшчэ тады...
Кветкі заўжды адчуваюць усё
лепш, чым людзі ...

* * *

Сустрэўшы на сваіх шляхах
Напэўна цябе не пазнаю
Наўмысна ці выпадкова —
Ужо не істотна
Нумар твайго далькажыка
Выкраслены з тэлефоннай кніжкі
Ды гэта ўсё на невялічкі тэрмін
Бо ў нататніку нумар рэдакцыі
Спакуса лічбаў
Слухаўка быццам гіпнатызуе
Гаворыць
Бяры мяне
Слухай
Біццё і стогны зумера
Адчуй
Пульсацыю праводоў
Цеплыню дотыку
Хапаю слухаўку

* * *

Нягледзячы нават на тое, што сёння нязменна нядзеля—
Сакавіцкая раніца ў Мінску пачынаецца ў сем гадзін.
Снегу яшчэ не расталага перапэцканая кудзеля,
І аблокаў над галавою бела-блакітны язмін.

Жанчына ужо ва ўзросце, які ў нас завецца”далёка за”
Мые павольна ў вітрыне крамы заледзянелае шкло.
Ёй добра вядома, чаго нам чакаць у засмужаным заўтра,
І таксама выдатна вядома, што яно ўжо надышло.

Заўсёды знаходзіцца ў рамках і рабіць усё як належыць,
Каб аднойчы ўранку з атрутнаю распаччу зразумець,
Што сябе ўсё жыццё пазбаўляў аднаго—адчування бязмежжа,
Бязмежжа быцця, з якога не выцягне смерць.

* * *

Габляваць храбціну уласнага лёсу
Каб рабілася мулка
Каб рабілася млосна

Сціскаю і кідаю на падлогу
Цішыня
Няскончаная паэма ў сшытку
Паэма маўчання кветак

ГАРАДСКІЯ СТРОФЫ

1.

Над Мінскам падраная
коўдра аблокаў
Саспелага сонца хавае прамень,
І водарам кменным
струменіцца ўдзень
Паветра вясенняе па вадасцёку.
З’яўляецца золку знаёмы агмень,
І вечар прыходзіць
прыцішаным крокам,
Хаваючы неба ў начную кішэнь.

2.

Спаткацца з табой
ля Палаца мастацтва,
Нібыта пабачыць вясны надыход.
Не маючы іншых сур’ёзных нагод,
Чым красавіцкае псеўдавар’яцтва.
Мы сочым, як сонны гарэза-Эрот
Бліжэй да зямлі
пачынае спускацца,
Шукаючы новых пікантных прыгод

Набіваць душу праязічным смеццем   І жыццё спаліць нібы цыгарэту
Быць свабодным і хмельным   Вось што значыць
Бы ўсходні вецер   Лічыцца сапраўдным паэтам

Качан Юлія

Пераход на зімовы час

Урывак з аповесці

Яны так імкнуцца выглядаць добрымі людзьмі, што нагадваюць паедзеныя моллю часу звярыныя чучалы. Іх жарты хочацца сядзець і вычышчаць з памяці, нібы з-пад пазногцяў бруд. Пасля размовы з імі поўная ўпэўненасць, быццам усё робяць толькі для цябе, хоць заўжды разумееш — адны яны заўсёды ў выйгрышы. Ды што там, жыццё і так ужо разляцелася на дробныя аскепачкі...

— Кірыла Валер’евіч, чаго гэта ты рассеўся?

Кірыла падняў вочы на свайго калегу, якога так і распірала. Што, цікава?

— Я працую, працую.

— А ў мяне табе першая важная прапанова! Сапраўды, павер, важная! Не хачу, каб ты гніў у нашай духаце. Ты ж яшчэ такі малады хадзіць сюды штодзень, нічога не рабіць. Ведаеш, я ў тваім узросце... О! Так прыемна пападарожнічаць, пажыць у пошуках прыгод...

— Ну, кажыце ўжо.

— Ёсць адно месца, куды цікава з’ездзіць, але шанц выпаў рэдкім адзінкам.

І ўяві! Яны — ты!

“Якое яшчэ месца? Страшна падумаць, чаго ім ад мяне трэба.”

— Што за яно? — стаў Кірыла распытваць без энтузіязму.

— Мы неяк натрапілі інстытутам на раёнчык, пра які нічога невядома. Не тое, каб так важна, але ні па этнаграфіі, ні па біялогіі, ні па гідралогіі — зусім. Правільна, канечне. Жывуць людзі недзе на перыферыі, нас сабой не турбуюць, і не трэба. Але ў рамках усеагульнага маніторынгу... Адтуль проста дзяўчынка прыехала вучыцца, да нас заходжала. Хачу, кажа, ці рыб, ці энтамалогію вучыцца. І рыбы, і праклятая энтамалогія для яе хутка закончыліся — памерла, з кім не бывае. Але тут аказалася, што яе гарадок і раён і мясцовасць у нас нідзе не фігуруюць. Ні адной калекцыі, ні слова ў літаратуры, уяўляеш? Грошай крыху маем, рашылі хоць аднаго адправіць паглядзець. Можна, там нешта такое развялося! Збірайся.

Кірыла ў душы проста зарагатаў. Вось яна, навука! Ведаюць, каго трэба паслаць! А сапраўды, яго цяпер нічым не проймеш, нічым не зачэпіш. Эх, няхай бы і на край свету, дзе аблогі звяваюцца чарвякамі. Ніхто іншы, безумоўна, не паедзе, бо каму стануць гатаваць мучністыя жонкі, ад каго будуць хавацца распушчаныя дзеці?

— А дзяўчынка? Яна расказвала? — спытаў вучоны напрыканцы.

— Не, нічога. Успомніць не магла, што там нават людзі робяць. Смешная такая, з раздутым чэрапам.

“Вось спецыяльна паздзекавацца б... Якая наогул ім справа да раздутых чарапоў?”

— Ехаць сёння трэба?

— Ну што ты. Заўтра.

— Можна, я зараз пайду?

— Не хвалойся. Усё адно пасля ўбачымся.

“Канечне-канечне. Вы апошнімі даведаецеся, што мяне хвалюе.”

Бабулька сядзела маналітам на важнай лавачцы, быццам свой будучы надмагільны помнік. Кірылу так востра захацелася сагнаць яе, што ён стаў выбіваць пад нагамі камні. Калі адзін з іх адскочыў ад згорбленай спіны, старая паднялася і знікла ў пад’ездзе, праклінаючы жоўтых катоў.

Не палегчала. Вясёлкавыя кругі перад вачамі зусім не памыляюцца. Ніколі не памыляюцца: Алена больш не бавіць час, самотна седзячы ў двары. Яе нідзе цяпер не зловіш... Такая стала, начытаўшыся адсырэлых незразумелых кніжак на гарышчы нежылога дома. “А вінаваты хто?”— бліснуў Кірылу з пяску зялёны кавалачак шкла.

Ён не вытрымаў і ўсёй душой закрычаў сваім малавядомым багам: “Што вы патрабуеце ад мяне? Вазьміце і самі зрабіце, як лепш!” Цэлы месяц не бачыць Алену... Раней побач з ёй Кірыла рабіўся вясёлым алігафрэнам, цяпер можна разлічваць толькі на маркотнага параноіка. “І тут былі твае вочы, і тут...” — мармыча сабе ды ўзгадвае Аленіны рэзкія рухі. Як магла адбыцца іх сустрэча? Што цяпер? Чым цяпер пачынаць новае жыццё, лягчэй наноў нарадзіцца? “А з Аленай ужо ўсё?” — без даверу пытаецца ён ў сваёй галавы. Хай толькі паспрабуе пікнуць — ён зробіць з галавой тое, што і з грэцкім арэхам. Нейкім забытым канкрэтным грэцкім арэхам.

На вакзале шумна і нядзіўна. Толькі ён асцярожна выпіў кавы, як адразу пачаліся людзі: падыходзяць ды заглядаюць у вочы — нават у чаргу сталі — і не бачна гэтаму канца.

“Не забудзься кіслародную пробу ўзяць з кожнага вадаёма, буду рада, калі прывязеш дыятамей,” — праводзіла яго адна супрацоўніца. Сама маленькая, высахлая да хрусту, з плеўкай катаракты на вечных акулерах. “Не забудзься мяне!” — п атрабаваў аблезлы дзядок, папрасіўшы сторублёўку.

Ну і дзе тыя пасажыры? Дзе яны, хто ледзь не праз акно лез у цягнік, каб выехаць адсюль. Дзе тыя, што разваліліся было на цвёрдых паліцах, палілі, пілі атрутныя моцныя вадкасці і стваралі нязменныя чэргі ў прыбіральню. Уладкаваўшыся, яны паводзілі сябе так, быццам едуць да канца, і апошні прыпынак для іх сапраўды апошні — смерць. Ды з кожным дзесяткам кіламетраў іх шэрагі радзелі, а перад дальняй нейкай станцыяй яны зніклі зусім, забраўшы ўсё сваё прагорклае паветра, усе свае бяззвязныя размовы, усіх сваіх неверагодна стомленых дзяцей. Многіх насцярожвае ехаць далей, калі іншыя даўно выйшлі. “Я не баюся! Не баюся !!! — шаптаў сабе Кірыл, каб не дрыжэлі рукі. Ён і так пераважна трымаўся акна. Што там было відаць, сказаць цяжка: можа, чырвоныя вочы ашчэранага зайца ці шызыя агеньчыкі вёсак на даляглядзе. Ды гэта ніякім чынам не засмучала: цэлую дарогу можна было разважаць пра тых, хто мільгаў недзе за вокнамі, чыё жыццё назаўжды таямніца, і не думаць — не думаць! — пра сябе.

Цягнік, удосталь насмяяўшыся з непаспраўнага лузера, выкінуў яго на такой лясной станцыі, якая страціла беззваротна нават сваю назву. “Калі гэта і ёсць іхні горад, то лагічна, што я якраз тут і аказаўся,” — не здзівіўся Кірыла. — “Фіктыўны зарослы горад для фіктыўнага зарослага чалавека.”

“Дурань!” — выпаўзла з травы нязеджаная дарога, што імкнулася схаваць зморшчыны пад густымі сляямі лужын ды беднай неарыгінальнай расліннасці. Вучоны па ёй і паплёўся, не ведаючы, куды сябе дзець яшчэ.

Хмары апалонікаў шугаліся ад наскрозь мокрых ботаў. “Я ніколі не траплю ў іх аблупленую сталіцу раёна,” — стомлена ўпаў няўдалы падарожнік на прарослую чаборам узбочыну. І, вядома, не трапіў бы, калі б не праходзілі коні. Спакойна і ўпэўнена ішлі яны ўласна абранай дарогай. Скурчаны чалавечак з знакам нечага важнага на твары, што сядзеў ззаду, і сам быў бы рады выбіраць сабе шлях, але яго штохвілінна, відаць, асуджалі філасофскія думкі, а коні не давяралі філосафам. “Куды ехаў, я вам не скажу,” — адказаў ён на адпаведнае пытанне: — “Ці у адзін нам бок? Цяпер усё можа быць.”

“Тут адны мурашкі! Забярыце мяне адсюль!” — жаласліва папрасіўся Кірыла. Мужычок хітра прыжмурыў вока: “Няўжо вы сур’ёзна на цягніку даехалі? Гы, гы... Вар’яцтва якое! Да нас з гэтага вашага горада аўтобус кожны дзень ходзіць. Цягнікі далёка, пры гэтым мы іх не прызнаем.” Ды размовы далей не атрымалася. Мужычок яшчэ хіба паказаў, дзе размясціцца, куды пакласці рэчы і ў які бок лепш глядзець. Толькі, калі яны ехалі, мінаючы дрэва за дрэвам, хвіліну за хвілінай, Кірыл зусім не вывучаў наваколле, ён утаропіўся ў гузік курткі і сур’ёзна задумаўся: — “Нават розныя калгаснікі не паважаюць. Што мне самому застаецца?”

Лета, тым часам, даўно скончылася. Наскрозь усё прапахлася густой і неверагодна казытлівай павуцінай. Дрэвы чакаюць снегу, каб закінуцца і дасягнуць жаданага эфекту непрысутнасці. Многія жывёлы таксама пачынаюць адчуваць, што сваё аджылі. Асабліва мітусіцца вусень. Ды ўсё адно яшчэ неверагодна цёпла і мёд у паветры. (...)

Календа Сяргей

Акапджанян

Раздзел з аповесці “Нарысы Забытых Думак”

Кларнет – гэта катастрофа, гэта штодзённае забойства часу. Гэтая эбанітавая трубка зусім непрыгожая і непрыкметная, і выклікае тужлівы настрой як толькі яе бачыш! І яшчэ выгляд майго кларнета сапсаваны шасцю вялікімі лічбамі на баку, намаляванымі фарбай для падлогі. Такімі лічбамі пазначаюць школьную ўласнасць, гэта значыць што кларнет належыць не мне.

Праз два тыдні вакацыі, у абедзвюх школах, і ў музычнай і ў агульнаадукацыйнай. Трэба здаць іспыты па сальфеджыю і па кларнету, і я вольны. А да верасня цэлых тры месяцы, гэта так доўга, гэта так добра! Я буду адпачываць, атрымліваць асалоду ад гульгайства.

У верасні – чацвёрты клас у школе, і другі ў «музыкалцы». Не люблю я настаўніка па музыцы, у яго вялізная ніжняя губа, брыдкага ружовага колеру, гэта ад таго што ён штодзень трымае ў роце мундштук кларнета, і гэтая губа такая ўжо непрывабная, што я нават сню яе ў начных кашмарах. Настаўнік па кларнету зусім малады і пануры, з вачамі як у Муму ў лодцы.

І такое даводзіцца трываць тройчы на тыдзень! Пасля школы, кабінет музыкі, час ад часу з акампанентам фартэпіяна.

Мне завуч сказала, што ў верасні будзе новы настаўнік. А мне да гэтага ніякай справы, новы, стары, аднолькава не хочацца вучыцца граць на кларнеце.

Але, не паспеў я нацешыцца адпачынкам улетку, як прыйшоў верасень, і я зноў стаяў з кларнетам у руках і знаёміўся з новым настаўнікам – Акапджанянам Лявонам Рубэнавічам. Ён з першых хвілін моцна ўразіў мяне: вялікі, сівы, пузаты, з чорнымі вачамі і шэрымі вачніцамі, ягоная ніжняя губа была сіняга колеру, а верхнія

разцы былі зусім спёртыя ад дотыкаў да мундштука. Ён быў вельмі імпульсіўным мужчынам з бліскучай плешчу і нястрыжанымі на скронях і патыліцы валасамі. Лявон Рубэнавіч уяўляў сабою сапраўдны армянскі тып мужчыны сталага веку. Я амаль адразу адчуў ягоны прафесіяналізм, ягоную моц і энергію.

І калі мінуў толькі першы месяц вучобы, я значна прасунуўся ў музычнай тэхніцы, і быў вельмі шчаслівы з гэтае нагоды. Я ўпершынюразумеў кларнет, музыку, я пачынаў гэта любіць! Нягледзячы на тое, што музычная школа палохала сваімі старымі і шэрымі класамі, у якіх па ўсіх кутках чуліся дзіўныя шоргаты і іншыя гукі, і ад гэтага бегалі мурашкі па ўсёй спіне. Час ад часу я нават сустракаў пацукоў, або мышэй, не ведаю, кожны раз было цяжка вызначыць з-за па-эканомнаму змрочных саракаватак, самотна размешчаных на кожныя дзесяць метраў у доўгіх калідорах. Я бачыў іх толькі мімаходам... Аднойчы ў класе, дакладна пацук, важна прапоўз міма мяне і спыніўся насупраць, несучы ў зубах мёртвае мышанё, відавочна збіраючыся яго з'есці... Я ледзь не званітаваў, перастаў музіцыраваць і катэгарычна адмовіўся працягваць занятак і, спаслаўшыся на страўнікавае нядужанне, паспяшаўся дахаты. Чаму гэтага пацука не бачыў мой настаўнік, не ведаю.

Выходзячы з класа, я яшчэ раз сутыкнуўся з пацуком, але ўжо з іншым, ён быў меншага памеру. Ён поўз на апошнім дыханні ў невядомым кірунку, каля самых маіх ног.

Цэлы год вучобы праяцеў непрыкметна, у актыўных трэніроўках па некалькі гадзін у дзень. Гэты пажылы армянін абудзіў у ва мне жаданне пісаць музыку. Я з задавальненнем слухаў яго пахвальбу ў мой адрас, у яго былі планы на-конт мяне. Ён разгледзеў ува мне талент. Я ствараў маленькія п'ескі і потым запісваў на касету.

Аднойчы, увесну, калі я ўжо трэці год займаўся музыкай, здарылася адна падзея.

У вокны класа ярка свяціла сонца, і ад ягонага цяпла я зусім разленаваўся і не хацеў граць, а Лявон Рубэнавіч, пасмоктваючы валідол, пасля пяціхвіліннага крыку і шпурляння алоўкаў і асадак у розныя бакі, супакойваўся ад стрэсу і задрамаў. Я думаў, што мне далей рабіць, чакаць калі ён працнецца ці сыходзіць дадома. І раптам, Акапджанян расплюшчыў вочы і сказаў:

– Хлопчык мой Гераньчык, я цябе на каленях прашу, не горбся і не раздзімай шчокі, і не запінайся, грай, добра грай! – голас гучаў спакойна, – ідзі, калі ласка, да шафы, стань да яго спіной і зрабі спінку роўна-роўна і грай! – голас трохі раздражняўся, яго відавочна «дастала», што я не мог сабрацца, і добра адыграць п'есу Шумана «Мроі».

І я пачаў граць усё што ведаў, нават усе існуючыя гамы, спіна была ідэальная, шчокі не раздзімаліся, але здрадліва пачалі падступаць слёзы. І мне стала так крыўдна! Так крыўдна, невыносна крыўдна! І слёзы, нарэшце, пацяклі самі па сабе, яны струменіліся па шчоках і крапалі на вопратку, а я ўсё граў і граў, з неверагоднай злосцю і так віртуозна, што дагэтуль не магу ўспомніць, калі б яшчэ так граў.

– О-о-о! Так! Гэта зусім іншая справа, гэта вельмі добра, хлопчык мой, гэта шык, клас! Паміж небам і зямлёю! – настаўнік ад задавальнення мружыў вочы і падскокваў у такт на крэсле ад захаплення.

І тут, нечакана пачуўся стук у дзверы. Настаўнік спытаў хто, і запрасіў увайсці. На парозе паказалася сціпая жанчына з дзіцем. Яна прыйшла паглядзець на ўрок і паказаць сыну кларнет, каб зацікавіць яго музыкай.

– Мадам, паглядзіце на гэтага вучня, – звярнуўся да яе, Лявон Рубэнавіч, і паказаў пальцам у мой бок, – дьямант! Плача, але грае! Найвялікшая мужнасць! Талент!

У хлопчыка і жанчыны вочы сталі квадратныя ад аднаго майго выгляду ў слязах. Яны самі прынялі неверагодна жаласны выгляд, і, як быццам, уціснуліся ва ўваходныя дзверы, збіраючыся сусці.

Пазней, у наступным навучальным годзе, я гэтага хлопчыка бачыў каля кабінета цымбалаў, паблізу яшчэ абыякава прабягала мышанё... Мяне расмяшыла, што ён абраў цымбалы... І я падумаў, які ж ён дурны, губляець настаўніка, які быў сябрам Шастаковічу і Хачатурану.

– Мне Шастаковіч прысвяціў музычнае сачыненне з партыяй кларнета, я першы гэта сыграў! Там так і напісана! «Мне, які першы сыграў!» У мяне гэты рукапіс дома ляжыць! – і вочы яго вільготнелі. – А цяпер, цяпер я ў задрыпанай музычнай школе нумар 1897665789, і гэта справядліва?! – “задрыпаны” было ягонае ўлюбёнае слова, настаўнік з кожным днём становіўся ўсё больш міфічным і загадкавым.

– Не, несправядліва, – адказваў я.

– Але, галоўнае, што ёсць ты, будучы вялікі музыка! Ты будзеш вучыцца ў кансерваторыі!

Ці ён пачынаў распавядаць, як абедаў з Хачатуранам, і, гледзячы яму ў вочы, я бачыў яго маладым, гарачым душою чалавекам, які быў закаханы ў музыку ўсёй душой.

Я адвучыўся неабходныя пяць гадоў на кларнеце і мусіў чакаць два гады да кансерваторыі. Лявон Рубэнавіч дамовіўся, каб мая вучоба доўжылася сем гадоў замест пяці, бо хацеў падрыхтаваць мяне да паступлення. Я прымаў удзел у конкурсе “Юныя дараванні”, мне далі нават дыплом, што я менавіта такі – “Юнае дараванне”. Але, я адвучыўшыся шосты год, прыйшоў да яго ў верасні, калі быў ужо ў дзявятым класе агульнаадукацыйнай школы, і заявіў яму, што не хачу далей вучыцца, сыходжу.

Трэба сказаць, што я тады ўжо цікавіўся медыцынай, нягледзячы на тое, што выдатна граў і хутка асвоіў храматычную гаму – так сказаць прэлюдыю да асваення сачынення «Палёт чмяля» Рымскага-Корсакава. Маё рашэнне было не ад расчаравання ў музыцы, проста я не хацеў быць бедным музыкам, пры тым што я вельмі паважаў Настаўніка. Можна быць я проста не натхніўся музыкай як літаратурай ці медыцынай.

Лявон Рубэнавіч пашарэў і на маіх вачах паменшыўся ў памерах, і стаў невыносна жаласлівы. І толькі праз год, я зразумеў, што быў ягонай адзінай надзеяй у жыцці. Бо ягоны ўнук і сын жылі ў Іспаніі, пакінуўшы яго тут, з голай сракай і старэючай жонкай. Яму было восемдзесят, дзевяноста, сто гадоў, не ведаю.

– Я для цябе, хлопчык мой, месца ў кансерваторыі знайшоў, без іспытаў цябе бяруць, бо ты мой юны талент... – не скончыўшы фразу, Настаўнік павярнуўся да акна, усім сваім выглядам даўшы зразумець, што ён не жадае далей размаўляць. Так я і сышоў ад яго, не пачуўшы канца фразы, не распавёўшы яму да канца пра свае мэты, і не прабачыўшыся.

Калі мне было ўжо дзевятнаццаць, і я вучыўся ва ўніверсітэце, я сустрэўся з ім на вуліцы. Я быў здзіўлены, як хутка, усяго за тры гады, ён пастарэў, і следу не засталася ад ранейшага імпульсіўнага армяніна. Мне стала вядома, што ў яго памерла жонка, а дзеці год, як не тэлефанавалі і не наведвалі. Я паабяцаў, што ў суботу ўвечары зайду ў музычную школу, пагаварыць і выпіць гарбаты, няхай чакае.

Але, я не зайшоў, я забыў. Мне сорамна, але я забыўся пра яго, знаходзячыся ў той вечар у гасцях у сябровак, дзе было шмат каньяка і секса. Я зусім не думаў пра яго.

Так быў забыты ўсімі, і, нават, мною, ягонай надзеяй на будучыню – маэстра, вялікі кларнэціст, сябар Шастаковіча і Хачатурана.

Потым, праз некалькі месяцаў, я ўбачыў яго ўсяго толькі адзін раз і больш ніколі не сустракаў. Я ўбачыў яго са спіны, ён ішоў па вуліцы, злёгка кульгаючы, але як заўжды выразна і прама, як быццам у той момант ён музіцыраваў у душы. У мяне не хапіла духу падысці да яго, мне было сорамна, і я не ведаў, што яму сказаць. Так я яго і захаваў у сваім сэрцы – экспрэсіўнага генія армяніна, генія і сябра, яму тады было... Шмат яму было, восемдзесят, дзевяноста, сто, а можа і некалькі сотняў год.

Капанскі Павел

Заўтра я яшчэ не памру...

Цёпла. Бо зімы яшчэ не было. Бо ляжыш у ванне з гарачай вадой і пухірамі. Потым закрываеш нос і ныраеш пад слой пены. Затрымліваеш дыханне як мага даўжэй. Адчуваеш, як пачынае стукіць у скронях і рэзка выныраеш, шырока адкрыўшы рот. Снегу не было, бо не было зімы. Але не было і нічога, што павінна сагрэць.

Было віскі. Былі спецыяльна купленыя шклянкі і лёд. І была адна песня, якая стаяла на паўторы ўжо трэці ці чацвёрты дзень запар. Песня і віскі гаварылі табе, што ўсё нібы добра, але нечага не хапае. І не хапае самага істотнага. Таго, што павінна сагрэць. Выпіваеш некалькі шклянак віскі. Глядзіш праз вакно на вуліцу, дзе яшчэ не зіма. І няма снегу.

Удзень бегаў і думаў, што робіш усё правільна. Робіш усё так, як хочацца, як просіць сэрца, ці душа, ці што там у цябе замест гэтага. Бегаў, нібы п'яны. П'яны ад таго, што павінна сагрэць. П'яны ад таго, што глядзеў на яе і бачыў... адчуваў, хочаш быць з ёю. Таму і бегаў. Таму і балбатаў без упынку бязгрудзіцу ўсялякую. Таму і быў сабою. Роўна да вечара.

Заўтра а сёмай – тэатр. Заўтра ты яшчэ не памрэш. Не можаш зразумець, чаму цябе не ахоплівае юр поруч з ёю. Як гэта бывае заўсёды з іншымі. Думаеш, гэта ўсё адмазкі, бо ты ж жывёліна, якую яшчэ трэба пашукаць. Бо ты не хочаш спужаць сваю здобыч. Ты хочаш выдзяліць яе, ідэалізаваць, але вельмі добра разумееш, што ўсё гэта лухта. Лепей, можа, адразу напасткі?

Як бы, заўтра ты яшчэ не памрэш, бо хочацца зрабіць гэта зараз. Вось дапіць шклянку віскі, дадумаць аб тым, як астап...здзіла гэтае бессэнсоўнае жыццё, і пайсці парэзаць сабе вены. Ціхенечка так. Без болю. Без бою. Здаецца заўтра гэта так далёка. Здаецца, што да заўтра ты паспееш яшчэ мільён разоў абдумаць тое, аб чым не трэба думаць. І дадумацца да таго, да чаго лепей не дадумацца. Забяры мяне ў сваё ўлонне, жыццё...

А хто яго ведае? Можа лепей увогуле не думаць? Проста рабіць? Бо калі думаеш, то становіцца жудасна ад таго, што ты робіш і што хочаш зрабіць. Думаеш, што нібы і так усё добра. І навошта здалося яшчэ нешта рабіць. Пішы вершыкі, да якіх нікому няма справы. Бо ты ніколі іх не пішаш для сябе. Як і не выпендрываешся ў кулінарыі для сябе. А калі для некага, там ты капец які мастак! Толькі на хер гэта ўсё... калі няма таго, што павінна сагрэць.

А што павінна сагрэць? Хто павінен сагрэць? І навошта цябе грэць?

Снегу не было. Былі пухіры. Бо зімы яшчэ не было. І было цёпла. І цяпло расплывалася па вадзе густой чырвонай плямай. Заўтра а сёмай – тэатр. Заўтра ты яшчэ не памрэш. І была адна песня, і была адна бутэлька віскі і адна, усяго адна дзяўчына.

Але не было нічога, што павінна сагрэць...

Ззяй, ззяй, мая зорка...

А бабуся спявала сваю песню... Ціха, асіплым голасам. Спявала не для мяне, для сябе. Глядзела сваімі добрымі вачыма ў вакно і спявала. Спявала аб тым, каб я знайшоў сваё шчасце, каб не збіўся са шляху. Зоркі міргацелі ў такт яе голасу. Вецер сцішана калыхаў галіны дрэў, шапацела лісцё. Толькі доўбаная лядоўня ў суседнім пакоі тарахцела... Але бабуся спявала сваю песню асіплым голасам, ціха. І я абавязкова засынаў. Маліўся, слухаў песню і засынаў. Засынаў з нечым цёплым на душы. З нечым няясным, шчымлівым, цёплым.

Бабуці не стала. Шукаў работу і хапаўся за першае, што траплялася. Кожнага разу з належным энтузіязмам. І кожнага разу думаў, што вось гэта менавіта тая справа, якая ёсць маім наканаваннем. Я шмат думаў, пра гэтае сваё наканаванне. Мы ўсе народжаныя, каб нешта зрабіць. Але не проста зрабіць, як там пачыніць кран, ці забіць цвік, ці нават дом пабудаваць, а нешта такое, што будзе мне і ўсім карыснае на ўсе гады. Я быў мерчэндайзерам, працаваў у сечевым маркецінгу, слесарам, на лесасіпцы, некалькі дзён у школе выкладчыкам. Спрабаваў пісаць вершы і прозу. Але кожнага разу я клаўся спаць і з трывогай разумеў, што нічога не выходзіць. Будучыня не складваецца ў прыгожае ікебана. Будучыня не становіцца празрыстай, як вада з крыштальна чыстай крыніцы. А акутваецца цемрай. Я згадаў бабуліну песню і горкае пачуццё непрыкаянасці ахопвала мяне. Я прыходзіў у царкву і спадзяваўся знайсці там сваю зорку, сваё наканаванне. Але з агідай глядзеў на фанатыкаў і разумеў, што мой Бог заўсёды са мною.

Я мог шмат чаго, але не адчуваў асалоды ад гэтага, бо не ведаў, навошта ўсё гэта. А потым... мы сутыкнуліся ў метро. Выпадкова. Нехта штурхнуў яе, а яна трапіла мне ў абдымкі. Рэфлектыўна абняў яе, вядома. Проста, такі натоўп... штурханіна. Яна паглядзела на мяне знізу ўверх і... Я маліўся ў дзяцінстве і, калі заплюшчваў свае вочы перад іконай, яе вочы паўставалі перада мною. Як нейкае вар'яцтва. Нешта ўва мне замкнула, як у той лядоўні, калі я яе вырубіў нарэшце. Яна, ну, дзяўчына, папрасіла прабачэння, а я, замест таго каб сказаць: "нічога, нічога", спытаў яе, што яна робіць сёння ўвечары.

Гэта было, як у сне. Імгненнае па мерках галатыкі сутыкненне атамаў, што прывяло да магутнага выбуху энергіі. І я зразумеў. Зразумеў, што павінен аддацца каханню цалкам. Як жывёлы цалкавіта аддаюцца паляванню. Як змяя цалкавіта мяняе сваю скуру, так і я павінен быў змяніцца, ператварыцца ў нешта новае. Тое, ад чаго ўсе наступныя пакаленні будуць узгадаваць маё імя і плакаць ад шчасця. І я аддаваўся каханню...

Але з цягам часу яна пачала аддаляцца ад мяне. Гэтая дзяўчына. Я маліўся ёй у дзяцінстве... З ёй няяснае пачуццё, стала светлым, усеабдымным. Я шукаў і знайшоў. Але тут і я пачаў разумець, што нешта не так. Штосьці пайшло ў ненайлепшы бок. Я спалохаўся. Спалохаўся, што за месяц нашых сустрэч нічога грандыёзнага так і не сталася. Але яшчэ я вельмі добра ведаў, што толькі яна можа быць маім наканаваннем. Бо калі гэта не яна, дык хто? Ну хто? Яна стала аддаляцца ад мяне. Я тэлефанаваў, пісаў лісты. Звязваўся з ёй праз сяброў. Але яна не адказвала. Гэта пачало мяне раздражняць. Я перастаў маліцца перад сном. Але не... перастаў яшчэ раней, як толькі мы пачалі сустракацца. А яна мяне пачала раздражняць тым, што хоча, а гэта было відавочна, кінуць мяне. Ведаецца, як бы вы верылі ў тое, што зоркі не падаюць, а яны раз, і пападалі ўсе адным махам. Вось такое было адчуванне. Вось яна стала, як тая лядоўня. А бабуці не было, каб яна мне спявала тую сваю песню, каб я спаў ціха-мірна. Трэ было неяк гэта вырашаць. Я не мог яе

адпусціць. Калі выпушчу яе, выйдзе, што я пасрэднасць нейкая. Што няма ў мяне наканавання ніякага. Але ж яна тады хто мне?..

І я прыйшоў аднойчы ноччу да яе. Я быў абсалютна цвярозы. І спытаў: хто ты мне? Ніхто. Яна мне адказала. Ніхто. А голас, голас яе быў, як тарахценне той старой лядоўні. Такі абрыдлы. Не ведаю чаму, але мне адразу згадаліся словы з бабулінай песні. Раней я ніколі іх не ўзгадваў. Ззяй, ззяй, мая зорка... Так заўсёды пачыналася яе песня. І так заўсёды заканчвалася. І званочкі нейкія, адкуль званочкі, думаю. А яна спужалася. Глядзіць на мяне і кажа, каб я пайшоў сабе. А куды я пайду? Што я буду без яе рабіць? Я... Я не мог пайсці без яе. Я сказаў, што кахаю яе. Яна адказала, што мяне не кахае. Ну, нічога, думаю, зараз адумаецца... Я папрасіў мяне заспяваць. Яна адмовілася. Я хацеў яе абняць, каб вярнуць тое шчымлівае пачуццё асалоды, якое хацела мяне пакінуць, але мяне адштурхнулі. Груба. Яна зараўла, хацела закрычаць, але я закрыў ёйны рот далонню. Каб заткнулася. Каб маўчала, калі спяваць не ўмее. Адкуль званочкі? І тут я ўцяміў, што гэтыя званочкі звяняць у такт маёй песні. І я пачаў спяваць. Ззяй, ззяй, мая зорка... Хацеў, каб яна зразумела, што яна мая сапраўдная і адзіная зорка. Але яна пачала вырывацца, драпацца, кусацца. Навошта, кажу, што ты робіш? І даў ёй ляпаса. Як бы... так, не вельмі моцна. Пабегла на кухню. Там схапіла нож. Я за ёй. Думаю, здурэла, ці што? А яна мне ў бок нажом як тыцне. Балюча, халера. Я ўдарыў яе мацней. Схапіў яе за руку і вырваў нож. І так гэтыя званочкі ў галавае зазвінелі гучна, рэхам, што я не вытрымаў. Схапіўся за галаву, ну ўсё, думаю, капец мне. Выпусціў нож. Сеў на падлогу. А тут яна да мяне, са сваім абрыдлым голасам лядоўні. І я яе выключыў. Яна засіпела, нібы закараціла яе, як тады, з лядоўняй, схапілася за месца, куды лёгка ўвайшоў нож. Амаль што ў сэрца. І, размазваючы кроў па падлозе, папаўзла на гаўбец. Што яна там забыла? А яна раз, і кінулася ўніз. Дура, ці як? Але тут ужо нічога не зробіш. Я пачуў рэзкі ўдар. Прызямлілася. Мягкай пасадкі, думаю. І такая лёгкасць нейкая... Так добра стала. Як тады, калі бабця спявала сваю песню...

Ціха, асіплым голасам. Спявала не для мяне, для сябе. Глядзела сваімі добрымі вачыма ў вакно і спявала. Спявала аб тым, каб я знайшоў сваё шчасце, каб не збіўся са шляху.

Макарэвіч Кацярына

* * *

навошта спадзявацца на невядомасць
калі пальчаткі ўсё роўна пахнуць тытунем
навошта шкадаваць сваю ўпартасць
у пагоні за сусветам акулераў і позіркаў
глядзець у вока калейдаскопа
і акрамя стракатых шкельцаў
ані нічога не бачыць
выпускаць з запысцяў гнілыя вершы
самаробныя пачуцці ды бязважкія пытанні
нашто ўсё гэта калі вядома
што Тая Самая Кніга Адказаў
яшчэ не напісана
а таму і вучыцца чытаць пакуль што рана

* * *

В.

кожная цукрова-ватная аблачынка
мае свае ўспаміны якія дзеля зручнасці
захоўваюцца дзе-небудзь у пухнатай барадзе
вялікага але вытанчанага воблака
можна глядзець у неба і спадзявацца
што ты варты каб цябе ўспомнілі
а можна
трымаць на кончыках вуснаў матылька
і нічога не абяцаць

* * *

у кабіне ліфта цыркулюю паміж паверхамі
чакаю калі ён адкрые сваю металічную пашчу
і выплоне мяне акурат
у папяровую цішыню калідора
дзе мой погляд будзе блізарука гойсаць
па чарнільных ценях
і накрухмаленымі пальчыкамі
абмацваць тоненькія грані гарачыні
навомацак шукаючы полымя тваёй постаці

сярод шэрага мармеладу лесвічных пралётаў
спяшаюся на тэрыторыю тваіх уладанняў

КАРТАГРАФІЯ

высмактаць з завулкаў кожны твой след
кожную секунду тваёй прысутнасці
сабраць з вуліц адлюстраванні
позіркаў мінакоў
хаду
позех
усмешку
усе твае словы
іх танальнасць і гучнасць
дыханне
жэсты
а пасля згарнуцца абаранкам
і знікнуць паміж аблокаў

* * *

не трэба глядзець у твае вочы каб здагадацца
што заўтра і такой магчымасці можа не быць
прасцей уяўляць твае рукі
чым быць захопленай імі ў палон

шум сонечных промняў перашкаджае засяродзіцца
і палічыць колькасць сівых валасоў
якія срэбранай квеценню апанавалі каштан
падзяляю толькі на простае і складанае
не зважаючы што ты разумеш усе варыянты
мне б хацелася сядзець на якім-небудзь радку
рэалістычнага рамана а ў выніку
я толькі алюзія на саму сябе

* * *

цвёрдая як фундук у цукры
салодкая як рахат-лукум
гэта такая размова ў нас выходзіць
і спяшацца няма куды
і ад ліпеньскай спякоты
што закахана ліпне да нас
нікуды не падзецца
і шарыкі з карамелі ўсмешак
можна качаць нераўнамерна як з хлеба
сядзець бы ды сядзець
гуляць у словы ды скакаць у класікі думак
у залежнасці ад наяўнасці акулараў
мяжа бывае тоненькая лютэрская
або тоўсценькая на абцасах
наступным разам памежнікам буду я

* * *

раблю з сурвэтак папяровых птушак
было б добра калі б яны былі паштовымі
наяўнасць кілаграму ўмоўнага ладу
не павінна перашкодзіць такой маленькай просьбе
я адправіла б іх як мага далей
гэта значыць акурат да цябе
у якой-небудзь кавярні табе б падалося
што за вухам хтосьці трымае маё прызнанне
абярнуўшыся зможаш уздыхнуць з палёгкай:
проста вецер і кавалачак паперы
падобны да птушкі

* * *

забудзься на гэта
імкліваць пахавай
у попеле абветраных вуснаў
не глядзі
на блакітныя сцяблінкі венаў на запясці
што адлюстроўваюць ініцыялы
якія ўсё роўна застаюцца напамінам

з моцным прысмакам бубачак перцу
выпадкава раскушаных
зубкамі варыяцый на тэму
забудзься
і калейдаскоп цыгарэтнага дыму
не будзе складацца ў рэзкі профіль
з мяккасцю вачэй пры ўсмешцы

* * *

ты можаш казаць
што любіш глядзець стужкі Фассбіндэра
спрабуючы мне дагадзіць
можаш прысвячаць мне вершы
аддаваць апошнюю цыгарэту
дарыць тое чаго я не мела ў дзяцінстве:
усякія там кубікі-рубікі калейдаскопы ды пятнашкі
пасля высветліцца
што ты не любіш салодкае і какетак
а яшчэ
паўсюль забываеш насовачкі
якімі так добра выціраць пыл

* * *

горш за малако з мёдам можа быць толькі
двайнае порцыя гэтай атруты
горш за тваю адсутнасць у маіх думках
толькі трайнае
каму дзякаваць невядома
але я не п'ю малако ўвогуле
не стаўлю кропак і асцярожна выбіраю
іншыя знакі прыпынку
на пунктуацыю ў гэтае лета
зыбкае вострае і невыносна лёгкае
я забылася
у млыне памяці паступова становіцца пылам
зерне халодных павек і забытых літар

* * *

хочаш я раскажу табе
што было заўтра?
золка і вольна
усё прайшло
вярнулася
пагрукала ў дзверы
кулаком
нагой

накрэмзала вершаваную цыдулку
маркотна адышло
ад дзвярэй
шкатулкі з успамінамі
транзіт па восені?
калі ласка
толькі папярэдзьце
калі скончацца рэйкі

Пакроўскі Андрэй

Калякаляднае

Аднойчы дзед Мікалай вырашыў адпусціць бараду. Усё, барада, ты ўжо зусім дарослая, цяпер ты вольная, можаш рабіць, што хочаш, ідзі куды хочаш, я больш табе не гаспадар. Барада паглядзела на дзеда, сумна ўсміхнулася, надзела капляюш, паправіла акулеры, узяла парасон, хацела было абняць свайго былога ўладара на развітанне, але той спыніў яе. Барада паціснула плячыма й выйшла на вуліцу. Ля пад'езда яна сустрэла чорныя вусы, што вышлі на вечаровы праменад. Гэ-гэй, каналля, радасна ўсклікнулі яны. Можа, у кабак? — прапанавала барада. Вусы толькі моўчкі кіўнулі.

У бары не было дзе прадыхнуць, здаецца, што сёння туды прыйшлі ўсе — бакенбарды, косы, пэйсы, шчацінне, пазногці, а пасярод памяшкання пад святочнай елкай на самым высокім крэсле сядзела вялікае і мажнае піўное пуза і радасна ўсім пасміхалася. Прысутныя па чарзе падыходзілі да яго, станавіліся на табурэтку і чыталі вершы альбо спявалі песні. Пуза задаволена пляскала ў ладкі, даставала з меху падарункі і ўзнагароджвала імі маладыя таленты. Камусьці дасталіся нажніцы, камусьці пенка для галення, камусьці адэкалон, камусьці расчоска, а нехта атрымаў нават электрабрытву «Бердск-9».

Дзед Мікалай тым часам сядзеў на кухні, еў кетчуп і штучны цукар. Свежае зімовае паветра залятала ў пакой і абдзімала голыя шчокі прыемнай прахалодай. Нарэшце, я вольны, нарэшце, адведаю ўнукаў, пап'ю шампанскага ў вузкім сямейным коле, паем мандарынаў. Можа, нават атрымаю нейкі падарунак. Спадзяюся, гэта будзе не электрабрытва.

Сумная гісторыя

На першым узі Марыі сказалі, што ў яе будзе ровар. Як ровар, здзівілася яна. Ну вось, самі паглядзіце, раздражнёна вымавіў лекар і павярнуў манітор да жанчыны. Нешта не вельмі на ровар падобна, недаверліва сказала Марыя, углядаючыся ў экран. Ну паглядзіце, вось рама, вось тут пачынаюць расці колы, вось зародак руля, вось маленькія фары, карацей, добры ровар, развіваецца як след. Марыя нейкі час маўчала, а потым сабралася з сіламі і запытала, а гэта горны ці шасэйны. Ну, пакуль цяжка сказаць, рама яшчэ не да канца сфарміравалася, прыходзьце праз 8 тыдняў, скажам больш дакладна, вы, галоўнае, не хвалюйцеся, пакуль усе ідзе як трэба. Галоўнае зараз больш гуляйце, ешце гранаты, фінікі, хурму, больш бывайце на свежым паветры, піце салідол, ну, карацей, вы і самі ўсе добра ведаеце.

Марыя выйшла з кабінета, на калідоры яе чакаў муж. Ну што, запытаў ён, хто там, хлопчык ці дзяўчынка. Пакуль невядома, адказала Марыя, рама яшчэ... Якая рама, здзівіўся муж... Лепей сядзь, дарагі, сказала Марыя і паклала руку на плячо мужу, карацей, не ведаю, як гэта атрымалася, але лекар сказаў, што ў нас будзе ровар... Так, сказаў муж, усё ясна, бл...дзіна ты гэтакая і з усёй сілы пляснуў жонку па шчацэ і пабег па калідоры да выхаду. Марыя закрыла твар рукамі, села на лаву ля нейкай пузатай жанчыны, тая абняла яе, і яны разам заплакалі. Цяжарныя вельмі добра разумеюць адна адну.

Калі муж вярнуўся дамоў, ён узяў малаток і раздаўбаў ім стары «аист», што стаяў у калідоры і выкінуў тое, што ад яго засталася ў вакно, а потым залез на эдлік і павесіўся на ланцугу ад ровара.

Ровар з сіськамі

Калі я першы раз атрымаў на Новы Год ровар з сіськамі, гэта мяне вельмі ўразіла, я не ведаў нават, што і думаць, не кожны ж дзень такое здараецца. Бацькі толькі развялі рукамі, казалі, што гэта ўсё Дзед Мароз, што нібыта ўчора ён заходзіў да нас, калі я ўжо спаў. Калі на наступны год паўтарылася тое самае, я вырашыў патэлефанаваць Дзеду Марозу асабіста, бо пошце нашай я ўжо не веру, але на мой званок адказала нейкая баба, Баба Мароз, з барадой і чырвоным носам. Я зразумеў гэта, ужо калі пачуў ейны голас у слухаўцы, такі ён быў барадаты і насаты. Яна распавяла, што Дзед Мароз болей не верыць у дзяцей, што ў яго апатыя, дэпрэсія, млявасць і абьякавасць да жыцця, што ён забухаў з пінгвінамі й усё такое, таму і з падарункамі апошнія некалькі год атрымліваецца нейкая лажа.

Я паклаў слухаўку, падпаліў елку і выкінуў яе ў фортку на, праязджаючы пад вокнамі, смеццявоз, выйшаў на вуліцу, хацеў сесці ў маршрутку, але кіроўца сказаў, што з роварам, тым больш з сісястым, нельга. Што за жыццё, падумаў я, што за фукін жыццё... Дзед Мароз, Дзед Мароз, усё хопіць, я болей не веру ў цябе, сказаў я нейкам п'янаму шарлатану ў чырвоным халаце і барадзе з ваты, які спаў пад пад'ездам у дваццаціградусны мароз, падклаўшы пад галаву поўны мех ровараў з сіськамі.

пра андрэя

жыў-быў хлопчык, яго звалі антонам, але на самой справе ён быў андрэем. што за х...ня запытаеце вы, спакойна, не хвалюйцеся, зараз усё патлумачу. проста ягоныя бацькі вельмі хацелі антона, але у іх нарадзіўся андрэй. нічога, сказаў тата. нармальна, перажывем, пагадзілася мама, ну і што, што андрэй, ніхто ж пра гэта не ведае, мы проста будзем выходзіць яго як антона. і яны пачалі выходзіць андрэя як антона, накуплялі яму розных энцыклапедыяў па гісторыі, геаграфіі і рэлігіязнаўству з вялікай колькасцю ілюстрацый, пачалі вадзіць яго ў тэатры, оперы і балеты. бацькі вазілі сына ў еўропу, у парыж, паказвалі луўр, кармілі багетам й круасанамі і усё такое. карацей, займаліся як маглі ягонай эстэтычнай адукацыяй. але антон, быў усё ж такі андрэем. гэтая ўся х...ета, музеі, выставы і тэатры, вечарыны паэзіі й іншы кал яго зусім не цікавілі, яму было больш да спадабы катацца на ровары, ганяць у футбол, біць суседскія вокны, п...здзіцца з аднакласнікамі, нюхаць клей па будоўлях, піць піва з кулькоў па лесапаркавых комплексах і начных вакзалах, паліць «саюз» і іншую срань на лесвічнай пляцоўцы разам з дзядзем андрэем, суседам з 65-й. у рэшце рэшт бацькі здаліся. ладна, сказаў тата, ладна, сказала мама, з нашага сына не выйшау антон, бо ён самы сапраўдны андрэй, але усё ж такі ён наш сын, мы яго любім, тут ужо нічога не зробіш, добра яшчэ, што андрэй, а не нейкі там сяргей, сяргей гэта ўвогуле г...но рэдкае, вядома, калі гэта не сяргей жадан, але жадан, мне так здаецца, таксама на самой справе андрэй, проста ягоныя бацькі чамусьці хацелі сяргея.

Імя

Віялета хоча назваць чарапаху Дружком, але я кажу ёй, што аніводная, паважаючая сябе чарапаху, не адгукнецца на такую нягеглую мянушку. Аніводная чарапаху, пачуўшы «Дружок», не кінецца на шью гаспадару, каб вылізаць ягоны твар і тым больш ніколі не прынясе яму тэпці ў зубах. Карацей, гэта нейкая дурацкая мянушка. Тады, можа, Жучка, прапануе Віялета, а што, давай, кажу. Жучка зусім іншая справа, Жучка — гучыць.

Радачынская Аліна

СЁННЯ

У шчапленні губ,
падзеленых кратамі,
шукаю камічнага.
Лістую ў мілую будучыню,
Тую, што кашу лыжкай вялікай.
Ліставанне ў мяне
з бадзёрым мінулым.
Яно часам паўстае
памылкай.
І толькі ЗАРАЗ НІКОЛІ
(што трэба – падкрэсліць)
не робіцца маім адрасатам.
Яно –
мачатэра –
сячэ галлё для ваты.
Бо гарбаце маёй
не пасуе цукар.
Так што заходзь,
з патрэбай у шакаладзе.
Яно – мёрты твар, што
ляжыць у вапне белай.
Столькі адценняў на ім.
І ніводнага колеру.

Столькі салодка-камічнага.
Столькі натхнёна-праданага.
Столькі шалёна-рахманага.
У словах аднойчы абранага.

НІБЫТНАСЦЬ

Як стогн
адзіотнага кацяняці
ў гэтым горадзе маё сэрца
не чуе
самое сябе
і ахінаецца
штодзённасцю,
нібыта тая сонца точыць,
нібыта
можна ад яго захінуцца.
Куды
толькі не ідуць
ногі
ў пошуках
надзеі
для галавы.
Замест капелюша.

ЛІМІТЫ

шкло вакна – вочы не скажуць пра твой твар столькі.
пустата палохае. не таму, што прыйдзе чужы – няма свайго.
думка «магло не быць» – думка мёртвага сабакі ля зачыненых дзвярэй.
калі душу ванітуе – цалкам фізічнае адчуванне.
таннае віно будняў. валасы – дотык – распач – не парушыць.
хіткі баланс. але ты не чытаеш мае вершы – гарантыя бяспекі.
што спасцігае дух – я не выкажу словамі. ніколі.
днямі дзяцінства так да крышкі стала не дацягваешся.
але матэрыя не здольная расці над сабой.
мёртвы чалавек на каленях у парку, дзе гулялі каханкі.
карэта хуткай. успаміны пад чужымі рукамі дарогай.
не Юда – але на каленях – не Юда – але вісельнік.
пошукі сплятаюцца з адкатамі – рукі, ноч, жарсць.
жыву. жыву. жыву. жыву. жыву. жыву.

БЕРЭТУ

мая невершаванасць пераважае зноў
часоў невырашальнасць
пазбаўляе слоў
падстаў расціць надзеі няма
мары разлітаюцца ў неба

небяспечна чакаць
коціцца межамі маімі адалень-трава
росы выпадуць
не закрывоць памылковасці
дарогамі новымі

СВЕТЛАФОР ЗГАС

вада струмяніцца і за сабой
нясе сляды, што пакінула сэрца.
сэрца згубілася паміж
жорсткасцю і свабодай.
заблукала ва ўласнай самасці.
і цалуе неба,
нібы тое дапамогай будзе.
сэрца збірае апалае лісце,
каб у пошуку паратунку
зварыць зелле
і, атрымаўшы замест яго атруту,
выпіць. Светлафор згас.
больш няма маяка
і няма плаціны,
і вада зносіць крокі,
і невядома: ці на скрыжаванні,
ці на адхоне, ці пасярод пустэльні
пралягаюць гэтыя думкі.
а вакол – здрада, каханне,
жорсткасць, асалода,
спакуса і шчырасць
спрачаюцца каму ж
у спадчыну дастанецца сэрца.
але вада – добры вартаўнік,
і сэрца ніхто не знойдзе, бо
светлафор згас.
вада мацнее.
і крокаў не адшукаць
у сакавіцкім небе.

ДНІ

а не парушыць бы чужую святасць.
адмяніўшы
полавую прыцягальнасць
проста жыць з подыхам на руках
дабрыні.
набрыняць водгукамі
скрыжаваннямі ценяў
непатрэбнымі рэчамі
як трымценне павей
пад дажджом смеху дзіцячага.
не смуткуйце, барышня,
бо калаціць пачне
пакуль радасць не прыйдзе
ад рэчаў простых,
як вады папіць
ці ў неба галавой задзерціся.

што дае табе надзею ў днях
Смутку?
Простае.
пі ж яго, п'яная!

БУДНІ

Мёд ім і соль ім.
імаверна згінучь,
відавочна, не сёння
думак насенне прамоклае
мае дні не прадоннямі
конямі.

КРЫЛЫ

гэта як у Гомелі
плыць па Севастопальскай вуліцы
ў дзіравым галёшы
мелісавым водарам.
кроплі. кроплі. у золаце.
трапяткое існаванне.
і сябра анёлкам побач.
радасць мне!

ЖЫЦЦЁ ПАСЛЯ СМЕРЦІ

Ты прыйдзеш, як снег
расставіць кропкі
пад маімі пыталнікамі.
І яны разгарнуцца ў клічнікі.
Ты прыйдзеш, як поўнач
ажэніцца з поўднем і
давядзе, хто гаспадар
у хаце, дзе чалавецтва
гасцюе, бы балюе
Ты прыйдзеш.
І мы зноўку не скажам
адзін аднаму і паловы,
пра што думалася
пакуль снег наталяўся зямлёю.
Мой свет чарговы раз
скокне ў бязважкасць...
Але зачэпіцца
за развітальны позірк...
Заўжды пісаць табе
было прасцей.
Вось і зараз буду думаць,
што ў цябе не працуе інтэрнет.

Рудак Антон**ГОРАД ВЁСАК**

Па завулках і бульварах
 Вецер скінуў долу лісце –
 Дагарае горад мараў,
 Дзе сплыло маё дзяцінства.

Паразвее вецер прысак
 Па закураных руінах,
 І з пакінутых калысак
 Заўсміхаюцца ўспаміны –

Гэтак цёпла і балюча,
 Неабачліва і шчыра –
 І, падобныя да птушак,
 Зазбіраюцца у вырай.

А калі астыне восень,
 Палячу я з імі разам
 І пакіну горад вёсак,
 Светлых сноў і добрых казак.

НАША БУДУЧЫНЯ

Дзяды жылі на беразе ракі,
 А потым адышлі на іншы бераг.
 Нас раздзялілі доўгія вякі
 Чужое мовы, звычайў і веры,
 Але мы чуюм продкаў галасы
 І адчуваем іхнюю прысутнасць,
 Прыходзячы ў сасновыя лясы,
 Якія ад адчаю берагуць нас.
 Мы вернемся, як абяцалі ім,
 Мы выжывем –

хай гэта немагчыма,
 І праз тысячагоддзі паглядзім
 У будучыню іхнімі вачыма,
 Бо мы сабе не крэслілі мяжы
 І будзем жыць
 і множыцца бясконца,
 У краі, дзе каменныя крыжы
 Растуць, сагрэтыя
 праменнем сонца.

ПУРПУРОВАЕ НЕБА НАД ГОРАДАМ М.

Я люблю пурпуровае неба над домам маім,
 Калі дзень адгарэў, калі ў вокнах пагасла святло,
 І смарагдавых зорак нябачныя кроплі на ім,
 І каб цэлую ноч да світанку няспынна ліло.

Я люблю, калі пахне язмінам і летнім дажджом,
 Калі лісце кранае бязважкага ветру павеў,
 Калі фары машыны, што едзе аціхлым дваром
 Мне на столі малююць карункі галінкамі дрэў.

Я люблю папаліць ля вакна месяцовай парой,
 Калі ў шыбы дрыготкімі крыльцамі б'юць матылькі,
 Калі едзе апошні тралейбус па вулцы маёй,
 І калі па чыгунцы на захад ідуць цягнікі.

Дапалю, за спіной цыгарэтны развеецца дым,
 А калі я засну, мне прысніцца мой горад і двор,
 А яшчэ – пурпуровае неба над домам маім,
 І нябачныя воку суквецці смарагдавых зор.

ВАЛОДЗЯ КАРАТКЕВІЧ НА БЕРАЗЕ ДНЯПРА

Вецер хмары па небе ў сумёты збіраў,
 І яны застывалі ў маўклівым спакоі.
 Сумны хлопчык сядзеў на адхоне Дняпра,
 А краіна драмала ў снягах за ракою.

“Бог пакінуў яе. Пэўна, з дзесяць вякоў,
Як забыўся аб нашай няшчаснай радзіме,
Дзе не тое што цмокаў – няма й ветракоў,
Ані Донаў Кіхотаў, каб біліся з імі.

Ён пайшоў і пакінуў нас з ёю саміх –
Дык на чорта малітвы да гэткага Бога?”
Раптам снег прыпыніўся і вецер заціх –
Бог схіліўся і сумна глядзеў на малога.

І пакуль фейерверкі ляцелі ў гару
І клалося ў снапы пад сярпамі калоссе,
Ён пайшоў – і адзін нарадзіў Беларусь,
І для першага разу някепска ўдалося.

ЧАРОЎНАЯ ПЕСНЯ НЯМІГІ

Аб’явы прыпынкаў ужо не ідуць з галавы,
У горадзе шумна і тлумна, няўтульна і пыльна.
Замкнутыя дзверы сабору і Жоўтай Царквы,
На Ракаўскай вуліцы спіць некранутая Вільня.

Ты крочыш па горадзе, дзе ні хвіліны не жыў,
Ён іншы, чужы, і ніколі табе не належаў.
З-за новай Нямігі прыцішана, бы з-за мяжы,
Азваўся апоўдні гадзіннік на ратушнай вежы.

Разбітыя мары, і часу няўмольнага такт
Удар за ударам табе адмярае. Дванаццаць.
Ты хочаш навечна застацца ў аціхлых дварах,
Пайсці, заблукаць, і ніколі назад не вяртацца.

Чароўная песня ліецца, нібы з-пад зямлі
Няміга спявае і плача, няўцешна і глуха,
А ў небе кружляюць анёлы, нібы матылі,
І горад стары засьпаюць таполевым пухам.

ТРАМВАЙ

Уяўляеш, я спазніўся на трамвай –
Год на семдзесят, а можа і паболей.
І раптоўна агарнуў мяне адчай,
Што ніколі, разумееш, аніколі

Мой трамвай не прагрукоча, як раней,
Па старой сталічнай вуліцы цэнтральнай,
І званок ягоны ўжо не скалане
Цішыню глухую гарадскога рання,

Што ніколі не сустрэне ён мяне,
І дарэмна я чакаю на прыпынку

Можа “двойку”, што блукае, нібы ў сне,
Можа – хуткую імкліваю “адзінку”.

Той трамвай ужо адбегаў, адзвінеў,
Не прыедзе, не адчыніць свае дзверы –
Ён загінуў на няскончанай вайне
Разам з горадам, што жыў, кахаў і верыў.

КРЫГАХОД НА НЯМІЗЕ

На лініі агню твае кварталы
Ў бясконцай неабвешчанай зіме,
Між выгінаў бетону і металу
Халодны вецер нецярыліва дзьме.

Хаваючыся ад чужых праклёнаў,
Мой горад ціха хутаецца ў сны,
Бой ратушы, заменены рынгтонам,
Нікога не пакліча да вясны.

Мы ведаем – млыноў далёкіх подых
Цяплом яшчэ павее праз вякі,
І сонца адаб’ецца ў цёмных водах
Схаванай у калектары ракі.

Хай немагчыма гэты час наблізіць,
Мы вечарамі ў прыстані дажджу
Чакаем крыгаходу на Нямізе,
Баронячы празрыстую мяжу.

ПІНГВІНАМ

Калі пінгвіны з выраю вяртаюцца,
Скідаючы з паддашкаў ледзяшы,
Па каляінах сноў на брукаванцы
Праводзяць пальцам першыя дажджы.

Каб пасля працы віцца дымам з комінаў,
Нараніцу вяртаючыся зноў,
І падглядаць у прыцемках, як стомлена
Міргаюць вочы сонныя дамоў.

Санько Яна

* * *

Сена маё вымакла, дровы сплылі па рацэ
Я гляджу на пінокія ў хвалях і не бачу ў ім ворага
Няёмкасць і несвабода – ў маёй вільготнай руцэ
Калі я цягну з цябе кашамір
Гэта так дорага

* * *

тут котак клічуць на мімімі
 ўсе жэняцца,
 каравай.
 і толькі я як дурань: ну вазьмі
 усё, а ты мне: давай
 руку, і жыццё злятае на санках
 ілбом у бетон смс
 і толькі трактар вяртае ўранку
 нам джып што з гары
                   пакаціўся ў лес
 і страшна не вельмі, і елкі ня надта
 цёмныя і кашлатыя
 проста так адбылася раптам
 агромная латвія

* * *

сокал ля локця сядзець занудзіцца
 нітка з балкона дастане воблака
 спусціць люстэрка
                   для страхалюдзіны
 дасць ёй надзею, сляды пад вокнамі
 пер'е на косах нібы з падушкі
 зерне ў пантофлях, курлыў горле
 пашпарт падкажа, што ты за птушка –
 рэдкі няўдачнік, канюк, падорлік
 кніжка твая як цытатнік маа
 атлас несумяшчальных з заўтра
 але народжаных недарма, а
 тутэйшых-цяперашніх
 дыназаўраў

* * *

паспрабуй разбіваць цішыню то равішанкарам
 то іскрой нечаканых і энергічных
 прысяданняў, гімнастыкі.
 памяць становіцца звычайкай, звычка – шнарам
 і ўсё адмяняецца ластыкам,
 электрычкай.

рытм азначае арнамент, у стужцы будняў
 гэта зборнік падказак: вяжы кішачку, ляпі гарлач
 вышывай слоніка
 кладзі акулеры на месца, пажадана люднае
 паказвай зубы, высякай іскру з глыбы няўдач
 прыпадай да слоўніка
 купі гантэлі і мяч

не звярай адбіткі, не правярай сляды
 размаўляй з папераю
 хай сабе гэта манія
 толькі дзённік ведае колькі разоў
 прачыналіся не туды
 але дзённік згарэў з імперыяй
 за кампанію

* * *

света! з цябе высыпаюцца гузікі
 ноч адгрызае ад кофты каўнер
 мой недавер апраўданы музыкай
 з горла якой ты гаворыш у сне
 так на імгненне гірлянда зайчыкаў
 кіпцем артэрыю будзіць, голас

робіцца госцем у лёгкім плашчыку
 госцем начным і даволі голым.
 жахі нас робяць вясельмі, жахі
 з лямантам інвертуюцца ў шчасце
 не выкідвай тых, хто цябе пужае
 а любі і думай, куды іх скласці.

* * *

ты на цэлае неба надзеў трыко
даў дажджу тупыя-тупыя нажы
і
на багуче стрункай тугім рыўком
адскокваеш – так мы чужыя
вяртаешся ў нейкія з гэтых дзён
ад сонца колеру алычы і
дакранаешся пцічы сваёй ладдзёй
але я тут ані пры чым
і
магу патрымаць твой ровар п'яны
за сталёвы завостраны локцік
не заўважаць няёмкасці, крывізны
і заснуць у пазычанай кофце.

* * *

забыванне сябе іскрылася,
дагарала ў наступным томе
і ўцякала на цэлае лета
паляваць на здымак лася,
начаваць у грыбным доме
чуеш ціхія шыны? гэта
бог выбірае нам гравій,
замыкаешся ў прыбіральні
паглядзець на сябе і ў сто
пяты раз паправіць,
я іду, калі ты пыталнік,
калі кропка, то там пастой.

* * *

напрыклад, аркадзь
каля сценкі
ручанькі ўздоўж бакоў
а ліза, раве, раздзірае каленкі
і не дастае ні рукой
ні плачам ні шэптам ні венікам
забыла згубіла ключык
аркадзь змятае з падлогі веямі
лізу (сама сябе мучыць)
і спіць што твой конь, а ў скрыні
паказваюць па чарзе
як ой ды абдыме,
як лізу ён прыме
калі яна Дапаўзе

але:

ў кулачку з пралапсам
спеюць семачкі – стомы
дурны не згрызе іх
(пры ўсякіх танцах
ўсе лізы стаяць нерухома)

* * *

усё замкнулася ў горкі арэшак.
не губляй надзеі і – малатком,
зоркі прагнуцца, усім забрэшучь,
нават парвучь трыко
і парасцягваюць косткі,
неба заплача крывавым.
так ты працнешся і проста-проста
запомніш, што зоркі
бываюць.
а нехта, агромнейшы за камаз,
спакойна адгоніць іх кіем
і скажа: чувак, не крыўдуй на нас
проста зоры ўсе
такія

* * *

ніколі – сінонім да
«раней, калі я была рыбкай»
на дне мы ўсе ледзяная вада,
а станеш на дыбкі,
дацягнешся да
вядра ў канцы калідора –
са скальпам зрывае чарговы дах
лязо нечаканага мора,
а папросіш вады ў плямёнаў студні
заліваюць салёным,
густым, перасудным,
не пытаючы, ці пачало пячы.
не спыняюцца,
дзецяцца болей, чым
ты хацеў, і лішак з балеяў поўных
выбягае, стыне ў чарговы слоўнік.
а ўначы на карнізе
жэле безназоўным
ён дрыжыць, гэты слоўнік,
а ты маўчы.

Хоміч Цімур

* * *

калісьці я здымаў
на дваіх з прыяцелем
аднапакаёвую кватэру
па вуліцы Кузьмы Чорнага.

у кватэры былі
брудныя жоўтыя шпалеры.

я прачынаўся на світанку
ляжаў на сваім ложку
ў цесным няўтульным пакоі
і глядзеў на сцяну
аблепленую гэтымі
старымі шпалерамі
з бруднымі ружовымі кветкамі
вельмі брыдкімі кветкамі.

я бачыў як з акна

на гэтыя кветкі
апускаюцца сціплыя
плітачкі святла
на кветках пачынала
блішчаць раса
і я разумеў: гэта слёзы
старога габрэя
які некалі жыў
у гэтай кватэры.

аднойчы
ён выйшаў
на спатканне
са смерцю
трымаючы ў руцэ
гэтыя брудныя
брыдкія
ружовыя
кветкі.

ЛЮДЗІ, ЯКІЯ СМЯЮЦА

за маім вакном свеціць сонца; за маім вакном
прабівае глебу трава, і дрэвы шумяць ледзь чутна;
за маім вакном ззяюць глянцам бігборды
з адлюстраваньнем вясёлых людзей, якія смяюцца
і запрапаноўваюць людзям,
другім – невясёлым – людзям,
дарагія круізы,
вячэры ў рэстаране,
аўтамабіль,
мабільнік,
марозіва,
печыва,
аліва,
крэм для мяккай дзіцячай скуры,
пыласос,
мікрахвалеваю печ,
электрадрыль,
шакалад,
падарожжа ў Турцыю,
керамічную плітку,
вокны і дзверы,
шампунь супраць перхаці
і для валосся слабога і кволага,
падарожжа ў Італію,
аўтамабіль,
мабільнік,

марозіва,
печыва,
аліва,
і акрамя таго –
пятнаццаці працэнтныя зніжкі,
дваццаці пяці працэнтныя зніжкі,
пяцідзесяці працэнтныя зніжкі,
сямідзесяці пяці працэнтныя зніжкі,
хер-іх-ведае-якія-яшчэ-тамака-працэнтныя зніжкі
на тавары ў прыгожых крамах, куды людзі,
тыя самыя невясёлыя людзі,
што ездзяць у машынах, спяшаюцца на працу,
ідуць па піва, спакойна дрэмлюць
на лавах каля пад'езда, ванітуюць з пахмелля,
ляцяць у трамваі, месцяцца ў метро і
аштрафаваныя ў аўтобусе,
– адным словам, куды людзі,
невясёлыя людзі, што думаюць аб смерці,
ніколі не заходзяць,
каб не збянтэжыць прадавачак, не здацца ім
недастаткова добра апранутымі
для такога візіту; не заходзяць
з асяродзі адлюстравання ў незлічоных лустэрках
гэтых прыгожых крамаў
і здрыгануцца, як уздрыгваю я, уяўляючы,
**ЯК ДЗЕСЬЦІ Ў РАДЗІЛЬНАЙ ПАЛАЦЕ НА ЛОЖКУ
ЯКАЯ-НЕБУДЗЬ ЖАНЧЫНА ЛАСКАВА
ПРЫГАРНУЛА ДА СЯБЕ НАРАДЖЭНЦА.**

РУДАВАЛОСАЯ КАНЦА ДЗЕВЯНОСТЫХ

сёння ля Камароўскага рынку
я ўбачыў дзяўчыну
з агніста-рудымі валасамі.
яна нагадала мне
другую рудавалосую дзеўчыну
што калісьці хадзіла
ў адзін са мною клас.
яна перайшла туды
з іншага класа
дзе яе прыгняталі.

аднак яе прыгняталі і ў нашым
і ў нашым класе...

гэта было ў канцы дзевяностых.
у падлеткавым асяродзі
тады мода была на бандытаў
і можна было спаткаць школьніка
з турэмнымі татуіроўкамі
на фалангах пальцаў.

я таксама
маляваў на руках
блатную брыдоту.

многія школьнікі
нюхалі клей
падчас заняткаў
уцякалі ў дзетсад насупраць
і схаваўшыся ў верандах
дзялілі змесціва цюбіка
пароўну.

калі падчас перапынку
мы прыходзілі туды папаліць
яны нас
не пазнавалі...

гэта было ў канцы дзевяностых.
гэта быў час
калі адмысловай павагай

сярод малалетніх прыдуркаў
карысталіся наркаманы.

я памятаю як мы вярталіся з школы
з аднакласнікам Ромам
нас абагнаў хударлявы высокі хлопец
гадоў дзевятнаццаці-дваццаці
ў чорнай скураной куртцы
і Рома панізіўшы голас
сказаў мне: гэта Мышка.
я паглядзеў на сухую постаць
ў чорных джынсах і чорнай куртцы
і адчуў што ад Мышкі
які як было мне вядома
быў наркаманам і злодзеем
вее нейкай халоднай сілай
нейкай амаль што няўлоўнай уладай
і ў мяне павольна
пранізвала зайздасць...

яшчэ тады панаваў
адзін метад справы:
калі кагосьці хацелі зняважыць
валаклі яго ў прыбіральню
білі
затым палівалі мачой
на адзенне і проста
ў твар...

я быў выдатнікам
і на дошцы пашаны
вісела мая фатаграфія
а такіх у нас не любілі
таму я спраўна насіў
школьным аўтарытэтам грошы
якія выпрошваў у бацькоў на ласункі
бо баяўся таго
што мяне абасцуюць у сарціры.

гэта было ў канцы дзевяностых.
рудавалася Таня
перш чым выскачыць з акна

ўласнага пакойчыка
пакінула на сталё аркуш з запісам:

НЕНАВІДЖУ СЯБЕ
НЕНАВІДЖУ БАЦЬКОЎ
НЕНАВІДЖУ ЎСІХ

за некалькі гадзін да таго
ёй абплявалі спіну
і памачыліся нішкам на куртку
якая вісела на кручку
ў гардэробе
ў школе...

цяпер калі я прыязджаю
ў той правінцыйны горад
дзе мінула маё дзяцінства
і ля якога-небудзь гастранома
сустракаю былых
школьных аўтарытэтаў
з бруднымі цёмнымі тварамі
з рукамі што разбітыя
да крыві і калоцяцца
мне ўзгадваюцца словы
адной жанчыны
якая неяк падчас размовы
з маёй мамай сказала:
– мой муж круты.
мама яе спытала:
– што значыць – круты?
і яна адказала з гонарам:
– ЁН АДСЯДЗЕЎ НА ЗОНЕ
АДЗІНАЦЦАЦЬ ГАДОЎ.

гэта было ў канцы дзевяностых.
рудавалася Таня
як пазней высветлілася
пакутавала нейкай лёгкай
формай шызафрэнні
таму распачатае было следства
спынілі.

Цуканавы Таццяна

Дзіна Буцаці

Сустрэча з Эйнштэйнам.

Познім вечарам мінулага кастрычніка Альберт Эйнштэйн шпацыраваў па праспекце Прынсентона пасля працоўнага дня. Ён быў адзін у той час, калі з ім здарылася штосьці незвычайнае. Знянацку, і без якой адмысловай нагоды,

думкі забегалі туды-сюды як сабака, што сарваўся з ланцужка, і ён усвядоміў, што ўсё сваё жыццё спадзяваўся марна. Раптам Эйнштэйн убачыў вакол сябе так званую выгнутую прастору, якую ён мог аглядаць з асабовага боку і з выварату, як вы можаце аглядаць гэтую кнігу.

Звычайна кажучь, што наш мозг ніколі не здолее ўсвядоміць гнуткасці прасторы, даўжыню, шырыню, таўшчыню і, ў дадатак, таямнічае чацвёртае вымярэнне, існасць якога відавочна, але недасяжна для чалавечай істоты, і паўстае перад ім перашкодай, а чалавек, якога вечна незадаволенае мысленне, быццам конь, нясе напрамкі, на яе натыкаецца. Ні Піфагор, ні Платон, ні Дантэ, калі б тыя жылі сёння, нават яны не здолелі б пераадолець гэтай перашкоды, бо яна мацнейшая за нас.

Іншыя кажучь, што гэта магчыма пасля доўгіх гадоў стараннасці, з дапамогай гіганцкага высылку мозга. Нейкі звычайны навуковец, у той час, калі ўвесь навакольны свет трызніў, пакуль дымілі цягнікі і іншыя печы, альбо мільёны людзей гінулі на вайне, альбо ў цені грамадскіх паркаў закаханыя цалаваліся ў вусны – нейкі навуковец пасродкам неверагодных якасцяў мыслення, прынамсі так кажа легенда, дасягнуў таго, што адчуў (магчыма, толькі на некалькі імгненняў, як калі б ён апынуўся над безданню, а потым яго адразу пацягнулі назад), убачыў і ўсвядоміў гнуткасць прасторы, невымоўную дасканаласць стварэння.

Але гэты цуд адбываўся ў цішыні, і ў гонар навукоўца не праводзілася свята. Не было фанфараў, інтэрв'ю, медалёў за заслугі, бо гэта быў выключна асабісты трыумф і ён мог сказаць: я спасціг гнуткасць прасторы, але ў яго не было дакументаў ды фотаздымкаў каб пацвердзіць, што гэта праўда. Затое, калі здараюцца такія імгненні, думка бы з тонкай шчыліны, зрабіўшы вялізны разбег, пераскоквае туды, у забаронены для нас сусвет, і тое, што дагэтуль было нерухомай формай, што нарадзілася і вырасла без нашага ўдзелу, ператвараецца ў нашае ўласнае жыццё; ах, такім чынам знікаюць нашыя трохмерныя клопаты і іх можна адчуць – чалавечая магутнасць! – яны пагрузіліся ды павіслі ў нечым вельмі падобным да вечнасці.

Усё гэта прафесар Альберт Эйнштэйн адчуў адным цудоўным кастрычніцкім вечарам, калі неба падавалася крышталёвым, тут і там запальваліся электрычныя зоры ліхтароў, што спаборнічаюць з планетай Венерай, і сэрца, гэты дзіўны мускул, атрымоўвала асалоду ад боскага спрыяння. Нягледзячы на тое, што ён быў мудрым чалавекам, якога не турбавала слава, у такія моманты Эйнштэйн адчуваў сябе выбітным. Быццам найбедны з найбеднейшых, што намацаў у сваіх кішэнях залатыя сліткі. Ім авалодала пачуццё гонару.

Але як раз у гэты момант, быццам у пакаранне, з той жа хуткасцю, з якой яна з'явілася, гэта містычная рэчаіснасць знікла. Раптам Эйнштэйн апынуўся ў месцы, якое ніколі не бачыў дагэтуль. Ён шпацыраваў па доўгім праспекце, уздоўж якога цягнулася жывая агароджа, навокал не было ні дамоў, ні лецішчаў, ні шапікаў. Толькі слупок бензапраўкі ў жоўтую і чорную паласу, на вяршыні якога міргаеў шклянны ліхтар. А побач на драўляным эдліку сядзеў негр у чаканні кліентаў. На ім былі нагавіцы-фартух і чырвоная бейсбольная кепка.

Эйнштэйн якраз яго абмінуў, і тут негр падняўся, зрабіў колькі крокаў у ягоным накірунку і вымавіў: “Спадар!”. Аказалася, што негр неверагодна высачэнны і хутчэй прыгожы, чым брыдкі, вялізны, афрыканскага целаскладу. У блакітнай прасторы вечара зіхацела ягоная белая ўсмешка.

– Спадар, у вас агеньчыку не знойдзецца? – запытаў негр і паказаў недапалак.

– Я не палю, – адказаў Эйнштэйн і спыніўся ад здзіўлення.

– Не купіце мне выпіць? – працягваў размову негр. Ён быў высокі, малады і грубы.

Эйнштэйн марна парыўся ў кішэнях. “ Не ведаю... у мяне нічога няма пры сабе... не маю звычкі... насамрэч мне вельмі шкада”. І ён ўжо збіраўся сыходзіць.

- Усё роўна дзякуй, – сказаў негр, – але прабачце...
- Чаго Вам яшчэ? – запытаў Эйнштэйн.
- Вы мне патрэбны. Я тут адмыслова.
- Вам патрэбны я? Да што Вы...?

Негр працягнуў: “ Вы мне спатрэбіліся для сакрэтнай справы, пра якую магу Вам распавесці хіба што на вуха.” Яго зубы бялелі яшчэ больш з-за таго, што ужо зрабілася цёмна. Затым ён нахіліўся да вуха свайго суразмоўцы. “ Я – дэман Ібліс, – прамармытаў ён, – пасланец Смерці, і я мушу забраць тваю душу.” Эйнштэйн зрабіў крок назад : “Здаецца, ты ўжо надта шмат выпіў”, – ягоны голас зрабіўся сур’ёзным.

- Я пасланец Смерці, – паўтарыў негр. – Глядзі.

Ён падышоў да жывой агароджы, адарваў ад яе галінку і цягам некалькіх імгненняў лісты змянілі колер, загнуліся ў трубку, а затым зрабіліся шэрымі. Негр падзьмуў на іх і усё: лісты, галінкі і сцябло, – разляцелася ў пыл. Эйнштэйн схіліў галаву.

- Халера ясная! Вось і прыехалі... Але менавіта зараз... на дарозе?
- Гэта місія, якую мне даручылі.

Эйнштэйн азірнуўся, але навокал не было ніводнай жывой душы. Паспект, запаленыя ліхтары і ўніз па дарозе, на перакрыжаванні, святло машын. Ён паглядзеў і на неба. Яно было ясным, з усімі зорачкамі на сваіх месцах. Менавіта ў гэты час узыходзіла Венера.

– Паслухай, – пачаў Эйнштэйн, – дай мне месяц часу. Ты з’явіўся якраз калі я мушу скончыць маю працу. Я больш ні аб чым не прашу – толькі адзін месяц.

– Тое, што ты хочаш вынайсці, – адказаў негр, – знойдзеш Там, у той самы момант, калі рушыш услед за мной.

– Гэта не адно і тое. Чаго вартыя рэчы, калі мы даведваемся пра іх на тым свеце, не прыкладаючы ніякіх высілкаў. Тое, чым я займаюся, даволі цікавая рэч. Гэта каштавала мне добрых трыццаць гадоў намаганняў. А зараз мне засталося ўжо зусім няшмат...

Негр зларадна пасміхнуўся.

– Ты сказаў адзін месяц? Тады не спрабуй ад мяне схавацца, калі пройдзе гэты час. Нават калі ты забярэшся ў самую глыбокую шахту, я ў момант змагу цябе адшукаць.

Эйнштэйн хацеў задаць яму яшчэ адно пытанне, але той знік.

Месяц цягнецца доўга, калі чакаеш каханага чалавека, але, калі павінны прыйсці пасланец смерці, ён робіцца вельмі кароткім, карацейшым за ўдых. Месяц прайшоў, і ўвечары, застаўшыся нарэшце адзін, Эйнштэйн накіраваўся да ўмоўленага месца. Там была бензакалонка і лава з неграм. Толькі зараз паверх камбінезону на ім быў стары шынель. Насамрэч было даволі халодна.

- Я тут, – сказаў Эйнштэйн, кранаючы яго за плячо.
- А твая праца? Скончана?

– Не, не скончана, – адказаў навуковец хітаючы галавою, – Дай мне яшчэ адзін месяц. Мне хопіць гэтага, клянуся табе! На гэты раз я ўпэўнены, што ў мяне атрымаецца. Павер мне, я прысвяціў ёй увесь час, але не паспеў завяршыць. Мне засталося зусім няшмат.

Не азірнуўшыся, негр паціснуў плячамі.

– Вы, людзі, усе аднолькавыя, ніколі не бываеце задаволеныя. Вы кленчыце, каб атрымаць адтэрміноўку. А потым знойдзецца якая-небудзь добрая адгаворка...

– Але тое, над чым я працую, вельмі цяжкая справа. Ніхто ніколі...

– Ай, ведаю-ведаю, – сказаў Пасланец Смерці, – ты шукаеш ключ да таямніцаў сусвету, так?

Яны памаўчалі. Імжэла. Стаяла ўжо амаль зімовая ноч, што наганяе жаданне сядзець дома.

– І што? – спытаў Эйнштэйн.

– Ідзі... Але месяц хутка пройдзе.

Ён пранёсся імгненна. Ніколі раней час не зжыраў чатыры тыдні з такой прагнасцю. Тым снежаньскім вечарам падзьмуў сподзёны вецер, прымушаючы храбусцець на асфальце апошнія вандроўныя лісты. Паветра ўздымала ўверх сіваю шавелюру мудраца. Бензакалонка была ўсё на тым жа месцы, побач з ёй – негр з падшлемнікам на галаве. Ён сядзеў на кукішках і, здавалася, спаў.

Эйнштэйн наблізіўся да яго і нясмела крануў за плячо.

– Вось і я.

Негр скукожыўся ў шынялі стукаючы зубамі з-за холаду.

– Гэта ты?

– Так, гэта я.

– Ну як, скончана?

– Так, дзякуй Богу, я завяршыў сваю працу.

– Вялікі матч падышоў да канца. Ты знайшоў тое, чаго шукаў? Раскусіў сусвет?

Эйнштэйн адкашляўся.

– Так, – жартаўліва адказаў ён, – у нейкім сэнсе зараз сусвет прыведзены ў парадак.

– Дык што, пойдзем? Ты добра падрыхтаваны для вандроўкі?

– Безумоўна. Як мы і дамаўляліся.

Негр імгненна ўскочыў на ногі і ўсміхнуўся тыповай усмешкай негра. Затым выцягнутым указальным пальцам ён ударыў Эйнштэйна ў жывот ды так, што той ледзь не згубіў раўнавагу.

– Давай адсюль, старычына! Вяртайся да дому ды бягом, калі не хочаш падапіць запаленне лёгкіх. Адгэтуль мне на цябе пляваць.

– Ты адпускаеш мяне?.. Але навошта было ладзіць усё гэта?

– Патрабавалася, каб ты скончыў сваю працу. І усё. І ў мяне атрымалася... Адзін Госпад ведае, колькі б часу ты яшчэ згубіў, калі б я не напусціў на цябе жаху.

– Мая праца? Якая табе да яе справа?

Негр засмяўся.

– Мне – ніякай. Але там, унізе, ёсць начальнікі, галоўныя дэмань. Кажуць, што нават твае першыя адкрыцці былі для іх надта карыснымі... Ты не вінаваты, так проста адбылося. Падабаецца табе гэта ці не, дарагі прафессар, але Пекла вельмі ўсцешылася... І зараз разлічвае на новыя адкрыцці...

– Лухта! – раздражнёна выпаліў Эйнштэйн, – паспрабуй знайсці на свеце штосьці больш нявіннае! Гэта усяго толькі невялічкія формулы, абстракцыя чыстай вады, бяскрыўдная і не маючая ніякой каштоўнасці...

– Брава!, – закрычаў Ібліс. – Брава! Мяне што, дарэмна даслалі? Ты лічыш, што яны памыліліся? Не, ты папрацаваў на славу. Маё кіраўніцтва з апраметнай будзе задаволенае... Калі б ты толькі ведаў!

– Калі б ведаў што?

Але суразмоўца ўжо знік. Не было навокал ні бензакалонкі, ні зэдліка. Толькі ноч, і вецер удалечыні і, уніз па праспекце, – рух аўтамабіляў. У Прынсентане, штат Нью Джэрсі.

Пераклад з італьянскай.

Ганка Шэпт

* * *

Ave!
 Сёння Ён мне ўсміхнуўся.
 І я здагадалася:
 так усміхаюцца толькі
 адданыя Табе, родная мая.
 І я адгадала:
 з такой усмешкі пачынаецца каханне
 і новае жыццё.
 Ave!
 Новае жыццё маленькім сэрцайка
 пачне адбіваць дні да нараджэння.
 Ты будзеш свідраваць
     мой пакаты живот
 сваімі сінімі, сінеазёрнымі вачыма,
 Будзеш уносіць сваю ДНК,
 каб пасля па праву звацца маці,
 каб пасля гадаць,
 хто парадзіў гэтае дзіця:
 Ты, я ці Ягоная ўсмешка.
 Ах, сінявокая мая, і неба не ведае,
 хто з нас больш чакае
 дня таго светлага...
 Ave!
 Радасны зык,
 абуджаны ўдыханнем
     неспадзяванай свабоды
 прарэжа стомленае паветра.
 Ave!
 Старанныя рукі
 кладуць акурат на белую прасціну
 чырвонае гучнае цельца.
 Слёзы не ўтрымаюцца на вейках:
 Ave! любая, Ave! –
 У гэтага немаўляці Твае вочы
 і Ягоная ўсмешка.

а дзе твае словы?
 на вуснах сканалі
 а дзе тья вусны?
 дзеўкі пакралі
 а дзе тья дзеўкі?
 багна ўцягла
 а дзе тая багна?
 кветкамі парасла
 а дзе тья кветкі?
 рукі парвалі
 для ганкі? а рукі?
 ганцы пісалі
 а дзе лісты тья?
 я не чытала
 я не чытала
 я не чытала
 па ветры адправіў
 і ён дзьмуў з усходу?..
 а чуеш ты чуеш
 вецер на сходах
 гойсае-вые
 ён за табою?
 схопіш падскокнеш
 над зямлёй рабою
 паляціш да “недзе”
 неба ўгледзе
 чыёсьці дзіце
 “там хлопчык, глядзіце!”
 возьмеш з сабою?
 не пытай дарма
 габі габі габі
 а мяне няма
 (заплакала, заслона)

* * *

ГАБІ ГАБІ*лірыка і драма ў адной асобе*

габі габі габі
 я хачу на ручкі
 вазьмі мяне на ручкі
 гэта ж твае ручкі?
 а скуль ты з’явіўся?
 з неба скаціўся?
 котка злавіла?
 ластаўка звіла?

...І несла промні на плечах,
 І крокі купала ў расе...
 Добрай раніцы, мой чалавеча,
 Я прыйшла да цябе
 Знаць рукі твае
 Ведаць радзімкі твае
 Чуць уздыхі твае
 Бараніць вусны твае
 Скажы, што ласку маеш.
 Мне так яе не стае...

* * *

ні актор
ні паэт
ні мастак
не паверыць
што можа быць так
невыносна

можно было пачуць
Я б стала самай
знакамітай у Сусвеце... і невыноснаю
стала раптам для гэтай восені
расквітнела эклектыкай жоўтаю
набрыняла штучнымі вёснамі

* * *

МАСТАЦТВА

Я мастачка кахання
І кожны ўзмах пэндзля –
мае пачуцці
І кожная думка, уздых –
Палітра шматкаляровых абстракцый
І кожны ліст імкнецца
расквітнець вясёлкавымі фарбамі
Але я часам ірву яго
Чырвоны, ружовы
Самотна-бэзавы
Блакiтны з аблокамі
Бясколерны...
І калі б гэтыя карціны
можно было прадаць
Я б стала самай
заможнай у Сусвеце...

кватэра пахне восенню
гэты пах – з мінулае ночы
калі я ўбачыла ў табе восень
і ты аддаваў яе цалкам
цынаманавым позіткам
пернікавым смакам
і я ўдыхала восеньскія вастрыні
і я шаптала:
ты мая восень... ты мая восень...
а сёння кватэра дурэе
у водары хрызантэмаў
і я раскідваю па пакоях
жоўтае спелае лісце
бо паверыла ўжо:
прыйшла восень

* * *

Я музыка кахання
І россып нот у пяцірадкоўі –
мае пачуцці
І кожнае слова, шэпт-
ампліфікацыя мажору і мінору
І кожная мелодыя імкнецца
прагучаць da capo al fine
Але часам маё сэрца
збіваецца з рытму
Forte, piano
Да апэкаў con brio
Cappiccio, як дзіця
Morendo...
І калі б гэтыя песні

Шклянныя, вялікія вочы
На ўвесь бледны твар адчуваю.
Пытаешся: "Можа, хворая?"
Не, проста не засынаю.

А з ночы пачну співацца:
Таблеткі, трава, валяр'янка...
Хм... згiнуць ў каціным напоі...
Ха-ха! – "Ўсё, ап-пошняя чарка".

Заморак у белым халаце
Пытаецца: "Не-ервы ў парадку?"
А сэрца маё вы чуеце?!!
Ат, пофіг... пішыце: вар'ятка.

Юркавец Антон

RUTHENIA AQUA

Раней усё было іначай. І мапы былі іншымі, і месяц быў бліжэй. Рака разлівалася два разы на год, як мае быць. У гарвыканкам выбіралі кароў ды свіней, бо здатных людзей раз на дзень адвозіў сталічны дызель. А я ганяў месам на ровары, пужаў не здольных да наменклатурнай працы курэй і пеўняў-

таптуноў. Шматочкі сала кідаліся на патэльню, смажыліся, а 7-ы тралейбус хадзіў на газанасосную станцыю.

Потым у меліярацыйных пясках на паўднёвым беразе знайшлі нафту. Маскалі забудавалі горад шматпавярховікамі, а я скончыў інстытут. Не нафтапрацоўчы, на жаль, а педагогічны.

Сіці! – кажаш ты. Які да беса city, калі стомлены клерк, мінуўшы сто паверхаў уніз на ліфце, забягаў у хату, схаваную ў ценю хмарачоса, набываў у сівой бабулі слоік сэма, і дамоў, у сям'ю нафтавікоў.

А ты зацягнула мяне на гэтыя вышыні, усміхалася ахоўнікам, ведала кожную нычку, кожную пажарную лесвіцу, кожны вентыляцыйны лаз.

Ноччу вырублілі святло і пакінулі нас адных. Тут так высока! Які гэта паверх? Праз люстраное шкло відаць увесь горад, і факелы газавых вышак на поўдні, і агні суседняга горада на захадзе. Святочныя салюты. На поўначы – малінавае зарыва, так свеціць сталіца. Цераз многія вёрсты яна вабіць матылькоў, але яны не ляцяць. Цяпер ім хораша і дома, а каровы пасвяцца на паплавах, як мае быць.

А мы, як мае быць, напіліся. Я зламаў пластыкавую елку, а ты рабіла маленькія прыемныя, але нягодныя рэчы. Тут пусцей, ніж у часы армагедону. Людзі весела пайшлі па дамах.

Я прачнуўся першы. Мы ляжалі на зялёным спальніку каля гіганцкага вакна. За гіганцкім вакном было каласальнае мора. Ані газавых вышак, ані гарадоў, ані сталіцы. Толькі асобныя дахі суседніх будынін выглядалі з вады там-сям, ды лунаў над хвалямі сярод будаўнічага смецця самотны крыж базілікі.

Герадот казаў, што на гэтым месцы калісьці было мора. Цяпер яно вярнулася, а ты ні на каліва не спужалася. Пацалавала, нібы так мае быць, вярнулася ад-некуль свежая, умытая, з пляшкай шампаня. А тут так душна, нават маскалі не навучыліся будаваць добра. За вакном мора, а мы ўдваіх. Новы год новае эры.

Два тыдні мы жылі ў казцы. Казцы садзейнічала панарамная рэстарация «Буслянка» двума паверхамі ніжэй. Ні ў чым сабе не адмаўляць! Усё gratis! Помню, як ты намазвала на хлеб камамбэр і дзіка смяялася, я запіваў гнілыя бананы кіслым малаком, ад якога балеў страўнік. Без электрычнасці прадукты хутка псаваліся, гародніна гніла, а мяса пакрывалася небяспечнай цвіллю. Аднак на граніце можна раскласці вогнішча і наварыць кашы, супу, крупніка. Хутка я наладжу вуду і пайду злаўлю на сухі хлеб якую-небудзь рыбіну. Можна быць, нават тунца, вада ў моры салёная.

На трэці тыдзень у кранах прыбіральняў чамусьці знікла вада. Мы ўмываліся мінералкай і півам, ды рыхтаваліся паміраць. Ты знайшла нейкіх ануцаў і апра-нулася, як герайна фільма «Водны свет». Мы паспрачаліся, хто памрэ першы. Прызам была планета. Мы пачыналі надакучваць адно адному.

Самотны, я гуляў лесвіцамі хмарачоса, паліў і думаў пра нейкае дурацкае вечнае. Трыццаці паверхамі ніжэй я выкупаўся, проста на лесвічнай пляцоўцы. Вада была страшна халоднай, я захварэў і бачыў амарокі. Агромістыя арміі, якія скончучь праз стэп, футурыстычныя гарады іншых сусветаў, гіганскіх інсектаў і кітоў, якія падаюць з неба.

Хто з нас памрэ першы? Жанчыны жывуць дольш!

Нас падабраў паром «Silja line» з фінамі на борце. Ты нарадзіла дзяўчынку. Назвала яе Ідракарпай, што значыць «плод вады». А я стаў начальнікам вос-трава на Карпацкім архіпелагу.

SMS

У той вясновы дзень стаяла нахабнае сонца, змарнелы снег высыхаў, не паспяваючы растаць. Я нарэшце адчуў сябе цэнтрам сусвету, бо на мяне зваліліся тысячы смс.

Яшчэ з раніцы, прадраўшы вочы і ўзяўшы тэлефон, каб пераставіць буднік на пазнейшы час, я заўважыў у ім дзве сотні непрачытаных.

Паступова прадзіраючыся праз кілабайты тэксту, напісанага ва ўсіх магчымых варыянтах кірыліцы, лацінкі і трансліту, я заўважыў, што ўсе смскі адбіваюць нейкую блізкую мне рэчаіснасць. І хутка да мяне дайшло, што ўсе гэтыя няўцямныя паведамленні з незнаёмых нумароў дасланыя дакладна не мне, аднак і людзям не чужым, а падобна, маім блізкім і далёкім знаёмым.

Тады я і адчуў сябе гэткам цэнтрам, такой сукупнасцю, якая перажывае адразу некалькі соцень лёсаў і на якой змыкаюцца інфармацыйныя прасторы соцень адрасатаў. У небывалым ўзбуджэнні я прыбраў у пакоі, перманентна заглядаючы ў тэлефон, і нават заняўся бязглуздай ідэяй расставіць кнігі на паліцах па алфавіце, калі раптам прыйшла смс прыемна адрасаваная мне: «сёння будучь грошы, гаспадзін харошы.»

У тралейбусе я чытаў чужыя смс з тым імпэтам, з якім чытаюць чужыя лісты. Аднак, на жаль, я не адчуваў таго, што мусіў быў адчуваць адрасат, а толькі ўсміхаўся і захапляўся. Смс былі самыя розныя. Адразу за рафінаваным «А я п'ю глясэ у «Ст. Менску», слухаю Ёрка і думаю пра іншае...» прыходзіла будзёнае «Хuj тебе v tylo a ne nakladnaja», потым «йоў ніга як справы!», і я спрабаваў ўзгадваць знаёмых афрabelарусаў. Паступова набліжаўся вечар і час расплаты.

Я атрымаў свае грошы і панёс іх кабак, дзе сабраліся мае таварышы. Але ж мне ніяк не ўдавалася сканцэтравацца на распіцці і барных жартах, бо мой тэлефон увесь час пішчаў рознымі «а уа tebya net», няўцямнымі «tv 567897 internet 567007 Majeuskaja», злавеснымі «Ты оставил меня без обеда. Омудень», трагічным «Ljоба pogib. Ja budu 4erez pol4asa u tebja. Mne o4en' ploxo» і нават адной польскай «mam biegunke».

Мае сябры незадаволена пераглядваліся, адныя зайздросліва хмурыліся, іншыя гулліва падбадзёрвалі, маўляў, хто табе столькі піша, Антон.

Ліхі Нікаля, выходзячы ў туалет, прысавакупіў і сваё смс да справы засмсмычвання мяне: «не смей лапаць маю бабу, сука неказістая», а потым я расплакаўся на секунду ад смс «я трахнул рускую. литовскую рускую. вы все её знаете.», падумаўшы пра Аліну Арлову. Раптоўна мне абрыд гэты кабачны тлум і захацелася іншай кампаніі, новай. Чаму б не скарыстацца такім днём, падумаў я, і ўняў смс з тэкстам: «Кватэрнік у Раксаляны сёння. Камуністычная-?-?, 18:00. Пароль: Я не ябеда». Быў акурат час і тупаць было блізка ды не сумна, тэлефон быў рады работаць.

На Камуністычнай-?-? было не зусім так, як я хацеў. Сабраліся нейкія валаматыя праграмісты ў швэдрах і спявалі пад гітару прафесійныя песні накшталт «весь покрытый бэдамі, абсолютно весь, венік невезенія у адміна есьть». Аднак чамусьці мне былі радыя і прыемна нападлі чырвоным. Кватэрнік у Раксаляны паступова перарастаў у вечарынку, бо наступала ноч. Мне па-ранейшаму прыходзілі смскі, розныя паўночныя «Prysnіu ciabіe:)), сербскамоўныя «Чао! Гэта трупa Крсманавіч! Не забывайце нас!» і шыфраваныя «Matvey daet radost' za 4іrik. Verem? Ya na Fabrique». А дванаццатай тэлефон замаўчаў, мне стала няўтульна ўнутрана, і я заснуў на нераскладзенай канапе пад шумы вечарыны. Нездзе а трэцяй ночы мяне разбудзіла смс «у тебя есьть шапочка для купания?», і я першы раз напісаў у адказ пафаснае «Мне трэба быць закаханым. Няшчасна. Тады я пішу. Працу. Не кахайце мяне заўчасна!». І смскі перасталі... Больш смс не прыходзіла.

Міхал Дубянецкі

...Галоўнае, не быць калабарантам.

А дарэмна лезці пад чужыя кулі ці нагайкі –
гэта не мужнасць...

“Трэба рызыкаваць...”

Дзённікавыя запісы 1985-1988 гадоў

*Заканчэнне.
Пачатак
у №6 (37)
за 2008 год,
№1-6 (38-43)
за 2009 год
і №1-4 (44-47).*

*Падрыхтоўка
да друку
Станіслава
ДУБЯНЕЦКАГА.*

*Публікацыя
Мар’і
Міхайлаўны
ДУБЯНЕЦКАЙ.*

10 ліпеня 1988 года. Галя дала пачытаць мне дзесяць сваіх твораў. Першыя экземпляры іх паклала ў белую прыстойную папку. Мабыць, рыхтуе зборнік, і гэта ўжо канчатковая яе рэдакцыя. Ніякіх паправак няма – чыставік. “Настальгія” – 16 радкоў, “Галінка” – 20, “Палёт” – 22, “З прадоння” – 9, “Яснасць” – 24, “Памылка Стваральніка” – 22, “Прамень” – 30, “Чытаю Шлях” – 12, “Снежная Мроя” – 22, “Светлае” – 32. Усяго – 229.

Сярод іх ёсць і добра знаёмыя мне. Але ж ёсць і новыя. Такіх болей.

Пачынаючы з колішняе “Даратэі”, паэтычны герой ці гераіня маладой аўтаркі ўсё імкнучца ў далёкія галактыкі. Вось і верш “Настальгія” з гэтага “цыклу”, дзе

Нас грывота й вятры ўзнялі б
Да нябёсных сваіх сяліб,
Дзе Тытанаў багі да глыб
Вязуць...

У вершы “Памылка Стваральніка”, праўда, гэты матыў,

можа, нават раней, чым у “Даратэі” загучаў. Здаецца, некалі ён называўся “Гліна”.

Створанаму з гліны чалавеку Бог
...З дрыготка-жывога чагосыці
Напаследак прыладзіў крылы.

І грэшная гліна надумала скарыстаць свой бязважкі дадатак, але “гліна – глінаю – плясь – у гліну!”

І валочыцца недарэчы
За плячыма дарунак боскі...

Дарэчы, і Розум, што “таксама з гліны”, раіць чалавеку “астудзіць парыў нецвярозы”.

Адчуваецца, з якім болям Аўтар раіць чалавеку, што зрабіць з тым дарункам і як жыць далей:

Мо, адрэж ты яго, чалавеча,
Ды спакойна, урэшце, поўжай.

У вершы “З прадоння” таксама адчуваецца імкненне ўтару, кліч “Уладара Гары”.

Аднойчы, праўда, пашчасціла Галінай паэтычнай гераніні, гэтаму “уціснутаму ў песнае цела пругкаму шматку бязмежжа”:

Хмары, што снег мой ад неба
Хавалі ў сівой абалонцы,
Аднойчы апалі снегам...
І атулілі сонца, –

чытаем мы ў вершы “Яснасць”.

І вось сэрца шалёна ірванулася яму насустрач. О, як хораша тут, як свабодна. Але ж чамусьці “плача, шкадуе сэрца колішняга палону”. Яно ўбачыла зусім нечаканае:

Свет мой пустэльна-шырокі,
Свет мой сляпуча-голы...
Аднойчы расталі аблокі,
Дзе сноўдалі цені анёлаў.

Сапраўды, горкае расчараванне спасцігла геранію тады, калі яна, здавалася б, дасягнула сваёй мары.

Некалі на нашым вакне стаяў у вазоне, рос і цвіў ад сакавіка да канца года (1987) ружовы гваздзік. Недзе глыбокай восенню ён быў увесь усеяны пышнымі кветкамі. Асабліва незвычайны выгляд меў гэты небудзённы цуд на фоне вялікага цёмнага вакна – калі глядзіш на яго з асветленага пакоя. Так і здавалася, што гэты “вечны” гваздзік цягнецца “у ноч – у бязмежжа – у зоры – у людзі...”. Туды, дзе “Купалінцы бронзавай – вечнай гарэзе-падлетку – упляліся жывыя ў вянок галубы”. Гэта таксама (верш “Светлае”) той самы цыкл!

Два творы навеяныя паэзіяй Алеся Разанава. Адзін з іх – “Чытаю Шлях” – несумненна маецца на ўвазе зборнік паэта “Шлях-360”.

Другі верш з “Разанаўскага цыклу” называецца характэрным для Аўтаркі словам “Палёт”. У ім кожная з пяці строф канчаецца назваю аднаго з пяці зборнікаў паэта-куміра Алеся Разанава: “Шлях”, “Каардынаты”, “Назаўжды”, “Адраджэнне”. Назва апошняга, пятага, зборніка “Вастрыё стралы” крыху зашыфравана. Варта прывесці ўсю гэтую штрафу:

Як бор смалой, табой струменю,
Вар’яцтва і святло маё.
Ляціць – пагібель ці збавенне –

Стралы
насустрэч
Вастрыві.

Сёмым твораў у гэтым “чырвонцы” стаіць верш “Прамень”. Думаю, я не надта памылюся, мысленна паставіўшы да яго прысвячэнне “А. Р.”, ці “Алесю Разанаву”. У апошняй страфе нават такое імя адчайна выкрыквае Галіна паэтычная геранія. Ці не да яго гэта звяртаецца яна з пытаннямі:

Хто ты? Зорка?.. Маланка?.. Бог?..
Што прыйшоў – апаліў – і змог?
Што ліянай душа абвіла
Бы стваліну, струмень святла?..

Вяртаючы папку паэтыцы, я пачуў ад яе пытанне, ці ўсё зразумеў я там у яе. Адказваю смела: Усё! Нават паклаў там табе “расшыфровачку”. Я сапраўды зрабіў нешта накшталт гэтага.

18 ліпеня 1988 года. Скончыў працу над апаратэставаннем штрафаў, накладзеных на Сяргея Вітушку і Віктара Івашкевіча за мітынг у Курапатах. Атрымалася цэлых пяць старонак машынапісу. Аднак не спадзяюся, што пракурор горада заявіць пратэст супраць гарвыканкама і двух райвыканкамаў.

Не давяраючы пошце, я панёс сам дакумент у пракуратуру, тым больш што яна побач з маёй хатай, на Інтэрнацыянальнай, 24. Звярнуў увагу, што да гэтай установы прыбудаваў яшчэ шматпавярховы чырвоны гмах з вялізным гербам СССР (!) на фасадзе. Падняўшы над сабой парасон, паглядзеў, ці ёсць гэтая “цацка” на асноўным будынку. Ёсць. І таксама СССР, толькі разоў у чатыры меншая, чым на прыбудове.

У вестыбюлі сядзіць прынцыповая жанчына з павязкаю, а не міліцыянер у форме. Яна, дазнаўшыся, па якой я справе завітаў, накіравала мяне ў кабінет нумар 10. Гэта аказалася прыёмная. Адсюль паслалі мяне ў 8-ы кабінет – у канцлярыю. Адгэтуль накіраваліся ў 13 пакой. Тут таксама было цікава. Чатыры сталы. Тры пракуроры. Перад адным сядзіць эмацыянальная кліентка. Другі, маладзейшы за астатніх, беспаспяхова круціць тэлефон. Трэці – вольны. Ён мяне “прыняў”.

Я падаў яму свой дакумент і праз паўхвіліны ўбачыў, што ён не ўмее чытаць! Цуд, ды і толькі! Пракурор не умее чытаць!.. Скажы дзе-небудзь па-за Беларуссю пра такое – не павераць. А ў нас – гэта норма! Ён на першыя ж словы грыфа глядзеў так доўга і так трагічна, што мне аж няёмка было асіставаць яму. Чытаў і злева направа, і справа налева. Углядаўся то ў адно слова, то ў другое, а то паволі, няўмела слізгаў вачыма то па нейкім радку, то па цэлым абзацы, і ўжо не гарызантальна, а вертыкальна – зверху ўніз, альбо наадварот, знізу ўверх.

Мне падумалася, што каб перад ім быў не такі салідны з выгляду дакумент, дык ён, мабыць, і не мучыўся б, а зрабіў нешта іншае. А яму ж хацелася, відаць, разабрацца і пагутарыць са мной “прадметна”. Некалькі слоў ён зразумеў і хацеў з іх дапамогаю дайсці да сэнсу. Пачаў мяне пытаць, быццам бы ўдакладняць “прачытанае”. Я сказаў, што там гэта добра апісана. Тады ён здаўся:

– Гэта ж па-беларуску?

– Па-беларуску, – кажу я.

– А я слабавата чытаю па-беларуску, – сказаў ён, значна перацэньваючы свой дар паліглоцтва. Ён жа зусім не ўмее чытаць на гэтай мове.

– А гэта наша рабочая мова, – адказваю яму.

– А ў нас рабочая мова руская, так нам усе пішуць, – прызнаўся ён.

Вось у гэтым і ўся, бадай, трагедыя наша. А каб яму ўсе пісалі па-беларуску?! Напэўна, і гэты пракурор ведаў бы беларускую. Напэўна, і на іх будынках былі б гербы БССР, а не СССР..

Міхал Дубянецкі.

19 ліпеня 1988 года. Першая сустрэча з Міхасём Шаховічам. Спаткаліся мы ў музеі Янкі Купалы, пасля, паводле яго просьбы, паехалі ў адведзены яму нумар у гасцініцу “Мінск”.

Пра справы беластоцкія, вядома ж – літаратурныя. Нічога пра польскія – ні літаратурныя, ні грамадска-культурна-гаспадарча-палітычныя.

Для мяне гэта страчаны шанц прытоку свежай патрэбнай інфармацыі. Міхась, натуральна, не адчуў гэтага і, канечне, нічога не страціў сам.

Затое, пад канец дня ён удосталь наслухаецца вядомай яму дэмагогіі пра Польшчу на вечары “савецка-польскай дружбы”, на які я яго даставіў пасля 18-й гадзіны. А я свой дзень канчаю ўражаны і зачараваны паэзіяй Czesława Miłosza, выдатны зборнік якога прывёз мне мой мілы госць паводле падказкі Яна Чыквіна. Гэтаму я некалі казаў пра мае *balwochalcze stosunki* да славуэтага творцы.

20 ліпеня 1988 года. Каля 20-ай гадзіны вечара тэлефонны званок з Мінскага гаркама партыі (!). Той нехта адрэкамендаваўся як работнік аддзела культуры Пятровіч (?). Мабыць, дзяжурьў і нікуды не спяшаўся. Бо задаваў свае пытанні і “разважаў” на іх тэму больш гадзіны.

З усяго гэтага я зразумеў, што да яго трапілі прапановы нашай камісіі, датычныя 70-годдзя БССР і КПБ. Прапановы так сабе. Іх недзе адною нагою рыхтаваў В. Скалабан з У. Содалем. Памятаю, апошні важна прачытаў рукапісную староначку прапановак, якія не выклікалі ніякіх эмоцый у членаў камісіі. Але ж гэтыя “прапановы”, значыць, былі сур’ёзна ўспрыняты там, на гары – самі ж лянуюцца паварушыць мазгамі.

І вось там вырашылі “дамовіцца” з намі, каб мы не настойвалі надта на вельмі мастацкіх мемарыяльных дошках на аб’ектах, звязаных з рэвалюцыйнымі падзеямі на Беларусі і ў Мінску. Нам прасцей, кажа мой суб’яседнік, адліваць тэкставыя дошкі. “Можа, пакінем пакуль такія?”, – папрасіў ён.

Цуд дый толькі! Пра мяне дык не рабіце ніякіх. Вам жа яны патрэбныя, раз

папрасілі ў нас прапановы. Калі нам залежыць на годным ушанаванні Ф. Скарыны і К. Каліноўскага, дык мы цэлай камісіяй шліфавалі свае прапановы на трох ці чатырох пасяджэннях. І не дазваляем што-небудзь скарачаць ці мяняць з іх у бок зніжэння агульнага іх эфекту. А там, у тых прапановах – самі зніжаем. Напрыклад, павыкідалі мемарыялізацыю Мяснікова і да яго падобных “сяброў” Беларусі.

21 ліпеня 1988 года. З раніцы паклапаціўся наконт нармальнага побыту ў Мінску Міхася Шаховіча. Вярнуўшыся ад яго з гасцініцы, прыняў па тэлефоне просьбу С. Андраюка выступіць у 16 гадзін у “Светачы” на адкрыцці Выстаўкі польскай кнігі і плаката. Выступіў, кіруючыся апошнім дэвізам – рубрыкай “Polityki”: “Mówimy bez kartek”. Прысутным палякам, відаць, спадабаліся мае эмоцыі. Пасля гэтага меў магчымасць чуць ад іх цёплыя словы ўхвалы і нават атрымаў некалькі аўтографіў нахшталт такога: “...z podziękowaniem za ukochanie literatury polskiej. Zygmunt Flis”.

Канец дня – у ДOME літаратара. Удзельнічаў у прыёме групы польскіх пісьменнікаў, з якою, дарэчы, знаходзіцца цяпер тут і М. Шаховіч. Апошняга запрасіў на заўтрашні вечар да сябе на кватэру.

3 жніўня 1988 года. Маціяс Руст на волі! Гэты заходнямецкі юнак 28 мая 1987 г. віртуозна прыязліў свой спартыўны стары самалёцік “Цэсна” на Краснай плошчы ў Маскве. Ён бліскуча ажыццявіў гэты сімпатычны пералёт стагоддзя. Авантурны! Нелегальны! Праз “зачыненую на моцныя замкі” савецкую граніцу! І не толькі пералёт праз граніцу, але і пяцігадзінны, больш чым сямісоткіламетровы пралёт праз такое самае зачыненае савецкае неба ад аэрапорта Мальмі ў Хельсінкі да Маскоўскага Крамля! Праўда, “неба” было зусім нізкае – каб не ўбачылі і не збілі!

Прыляпеў, каб дапамагчы М. Гарбачову ўбачыць дзіркі ў яго абаронным шчыце. Гэты ўбачыў, паздымаў з пасада міністраў і генералаў. І... пасадзіў на 4 гады ў турму і самога няпрошанага “памочніка”. А цяпер, праз 14 месяцаў, памілаваў – вызваліў на 2 гады і 10 месяцаў раней тэрміну. Шкада толькі, што не запрасіў у Крэмль.

А хлопец заслугоўвае гэтага не менш, чым які касманаўт!..

6 жніўня 1988 года. Яшчэ тыдзень таму назад абвешчана ў штотыднёвай праграме Беларускага тэлебачання: 6 жніўня, субота, 14.00-15.00. Спадчына. Беларускі фонд культуры: праблема захавання духоўнага багацця народа. Прамая лінія.

“Загадана” было і мне дзеля гэтага з’явіцца туды, у Тэлецэнтр. Ды не як-небудзь, а на 2 адзіны раней афіцыйнага пачатку. Я прыехаў за паўтары гадзіны, вырашыў, што хопіць з іх і такой маёй ахвяры. А, як высветлілася, можна было смела прыехаць і за чвэрць гадзіны да перадачы. Чаму ж тады так томяць людзей, адрываюць іх ад нечага свайго?

У цэлым перадача прайшла больш-менш удала. Хоць я і пятай часткі не сказаў таго, што збіраўся сказаць. З гадзіннай перадачы на нас, удзельнікаў, прыпала не больш паловы адведзенага часу. Астатняе забралі нейкія “сюжэты”. І. Чыгрынаў выказаў меркаванне, што гэта рэжысёр перадачы зарабляе на знятых ім самім сюжэтах. А я думаю, што арганізатары баяцца “прамой лініі” і такім чынам скарачаюць час на непрадбачаныя прамовы.

За якіх-небудзь 5-6 хвілін я паспеў:

- сказаць пару агульных фраз пра сваю гісторыка-мемарыяльную камісію;
- ахарактарызаваць збольшага праект гэтак званай “доўгатэрміновай праграмы дзейнасці БФК “Спадчына”;
- абнародаваць некалькі пазіцый з падрыхтаванага камісіяй плана ўшанавання Францішка Скарыны ў сувязі з хуткім яго 500-гадовым юбілеем;
- запатрабаваць недвухсэнсоўна, “адкрытым тэкстам” неадкладнага факсіміль-

нага перавыдання ўсёй літаратурнай спадчыны геніяльнага Асветніка, усіх 22 кніг яго славутай Бібліі і “Падарожнай Кнігі”.

Ледзь не з паловы маёй прамовы вядучы пачаў мне паказваць знакі, каб “закругляўся”. Добра, што не паслухаўся і паспеў “выдаць” галоўнае з таго, што сказаў – пра Ф. Скарыну.

Не сказаў пра перамярлялізацыю Суворавы на Беларусі, асабліва на Кобрыншчыне, за кошт недаўшанавання Тадэвуша Касцюшкі (на сустрэчы з Я.Я. Сакаловым у ЦК КПБ я гэта сказаў).

Не паразважаў у сувязі з гэтым пра безпадстаўную мемарыялізацыю на Беларусі шмат якіх не патрэбных ёй імёнаў і падзей, ці пра злоўжыванне “патрэбнымі”.

Не сказаў пра ігнараванне кіраўніцтвам Фонду Зянона Пазняка, які стварыў адну з самых плённых камісій пры БФК, выдатна кіруе ёю, але ж яна дагэтуль не зацвярджаецца; больш таго ўсяляк намагаюцца нават ліквідаваць гэтую камісію пад выглядам “аб’яднання” з іншай.

Не сказаў пра негатыўныя адносіны фондаўцаў да нашых намаганняў стварыць Грамадскі камітэт памяці ахвяр сталінскіх рэпрэсій.

Пра ўсё гэта я збіраўся сказаць. Не дарма ж так баялася А. Багданава майго ўдзелу ў гэтай перадачы.

Апрача мяне ў гэтай скорагаворцы ўдзельнічалі І. Чыгрынаў, Я. Сахута (вёў), П. Садоўскі, І. Крук.

7 жніўня 1988 года. З прычыны перавыбараў Вільфрыда Мартэнса прэм’ер-міністрам Бельгіі ў 1987 годзе разгарэўся глыбокі амаль паўгадовы ўрадавы крызіс. Яго распаліла даведзенае да кульмінацыі абвастрэнне адносін паміж абшчынамі валонаў і фламандцаў. Краіна і дагэтуль знаходзіцца ў стадыі лінгвістычных канфліктаў. Рыштуецца канстытуцыйная рэформа з мэтай канчатковага ператварэння Бельгіі ў федэральную дзяржаву.

Я ўпэўнены, што манархічная Бельгія хутчэй і лепш справіцца са сваімі лінгвакалізіямі, чым гэта здолее зрабіць Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік.

Лінгвістычныя адносіны ў савецкіх рэспубліках носяць антаганістычны характар. І тым не менш гэты антаганізм можна было б лёгка пераадолець. Варта толькі надаць дзяржаўнасць мовам асноўных народаў у кожнай рэспубліцы, у кожным нацыянальна аўтаномным рэгіёне. Менавіта гэта і баяцца рабіць камуністы, заклапочаныя перш за ўсё глабальнай русіфікацыяй усяго насельніцтва агромністай імперыі.

10 жніўня 1988 года. Шмат якія падзеі апошняга часу пацвярджаюць правамоцнасць людскіх спадзяванняў на трывалы мір у свеце. Зыходнымі пунктамі тут усё-такі трэба лічыць вывад савецкіх акупацыйна-карных войск з Афганістану і савецка-амерыканскую дамоўленасць пра ліквідацыю ўсіх 2400 ядзерных іх ракет “малой і сярэдняй далёкасці”. У гэтым месяцы пачалася ўжо практычная іх ліквідацыя пад пільным наглядом спецыялістаў другога боку.

1 жніўня 1988 г., апоўдні, падпалкоўнік Ігар Чайкоўскі на палігоне Сарыюзек, што ў сотні кіламетраў ад Талды-Кургана, уключэннем узрыўнога прыстасавання знішчыў “звязку” такіх ракет з 4-х адзінак класа ОТР-22. Гэта пачатак новага часу – часу ядзернага раззбраення.

Сімвалічнае значэнне мае першы афіцыйны візіт міністра абароны ЗША ў Савецкі Саюз, які распачаўся таксама ў той дзень.

На працягу амаль чатырох дзён Фрэнка Карлuchy знаёмлі з такімі сакрэтамі, да якіх дапускаюцца нават не ўсе савецкія афіцэры. Яго пазнаёмлі з Вайскавай акадэміяй Генеральнага штаба, мотастралковай Таманскай дывізіяй, авіягарнізонам у нейкай Кубінцы, ракетным крэйсерам “Слава” ў закрытым (!) горадзе Севастопалі. Усюды паказвалася баявая тэхніка, нават праводзіліся спецыяльныя манеўры.

Нейкае прасвятленне заблішчэла і на Кіпры, дзякуючы клопатам Генеральнага сакратара ААН Перэса дэ Куэльяра. 20 жніўня пад яго ж уздзеяннем спыняецца часова агонь паміж Іранам і Іракам, пачнуцца праз 5 дзён, і таксама пад яго эгідай, прамыя перагаворы бакоў аб спыненні і самой вайны, што за няпоўных 8 гадоў забрала больш мільёна чалавечых жыццяў.

Учора, 9 жніўня, у Луандзе, Гаване, Прэторыі і Вышынгтоне была абнародавана сумесная іх заява аб урэгуляванні становішча на поўдні Афрыкі. Гаворка ідзе аб спыненні ваенных дзеянняў, прадстаўленні незалежнасці Намібіі, вывадзе кубінскіх войск з Анголы.

Перагаворы прайшлі па ініцыятыве і пад эгідай Злучаных Штатаў Амерыкі. Мне часта прыходзіць у падобных сітуацыях думка, што свет яшчэ не можа назваць выпадку, каб дзе-небудзь і які-небудзь канфлікт быў уладжаны пры садзеянні Савецкага Саюза. Затое колькі можна назваць канфліктаў, у якіх СССР выступаў ці нават выступае падбухторшчыкам.

Вось толькі з прыходам М. Гарбачова здаецца, будзе, нарэшце, здадзена ў архіў сталінска-молатаўска-грамыкаўская “бескампрамісная” вузкалобая знешняя палітыка. Думаю, што датэрміновае вызваленне з ліфортаўскай турмы юнага М.Руста, таксама добра кладзецца і ў актыў М. Гарбачова і ў гэты аптымістычны рээстр, што я тут раблю.

З Богам!..

13 жніўня 1988 года. “Звязды” я сёлета не выпісаў, а часам яна патрэбна. Тады даводзіцца хадзіць па кіёсках і злавацца, бо, раз спатрэбілася мне, значыць, нехта таксама звярнуў на яе ўвагу. І ствараецца тыповая савецкая сітуацыя, трапна названая сёння ў гэтай жа газеце “сацыяльным праклёнам”. Гэта так кар. “Звязды” М. Кучко ахрысціў пачварныя савецкія чэргі, што спадарожнічаюць няшчасным грамадзянам “краіны Саветаў” усюды і на працягу ўсяго жыцця. “І жыццё нашае не што іншае, як чарга на той свет, дзе ўжо ніякіх чэргаў не будзе”, – на такой “аптымістычнай” нотцы завяршае сваё невясёлае даследаванне журналіст.

Як зусім блізенька прайшоў ён каля ісціны, што сацыяльным праклёнам з’яўляюцца не чэргі, а нешта іншае! Як часта праходзяць паўз гэтае “іншае” многія разумныя даследчыкі, але ж назваць яго па імені баяцца. Хочуць дастаць сваё ў абрыдлых чэргах.

Што датычыцца “Звязды”, дык яе ў наш кіёск даюць лічаныя адзінкі. І калі ў ёй “нічога няма”, дык і гэтыя застаюцца нераспрададзенымі. Цяпер жа друкуецца кніга Роя Мязведзева “Хрушчоў”, вось таму і хаджу ў кіёск.

20 жніўня 1988 года. Дзень нараджэння старэйшай дачкі. Сама яна недзе цяпер на Браслаўскіх азёрах. Разам з малодшай сваёй сястрою. На лоне прыроды цэлы дзень сёння – “у брусніцах” – і іх маці. Толькі я сяджу дома са “сваёй” прэсай.

Неяк трэба сапраўды ратавацца ад яе – забірае ўвесь вольны і нявольны час. Добра было да “перабудовы” – не было чаго ў ёй чытаць, дык часу заставалася і на нешта іншае. А гэтае “нешта” якраз і павінна складаць аснову маіх заняткаў.

Вось не далей як сёння, Б. Сачанка “настойліва цікавіўся” маімі перакладамі В. Жукроўскага. Запланаваў жа выданне іх на 1990 год. Здаць рукапіс неабходна хаця б у першым квартале наступнага года, праз 6-7 месяцаў.

Дарэчы, Барыс. Ён цяпер, як рэдка хто, настойліва і метадычна ліквідуе “белыя плямы” ў гісторыі нашай літаратуры. Дзякуючы сваёй унікальнай бібліятэцы, ён мае магчымасць рыхтаваць і ажыццяўляць цяпер публікацыю некалі забароненых твораў. Але ж тут аднае бібліятэкі было б мала – патрэбна яшчэ добра арыентавацца як у гэтай бібліятэцы, так і ў тых “белых плямах”. А ён арыентуецца ў гэтым не горш дыпламаванага гісторыка літаратуры.

Улічваючы блізкасць Барысаву да ЦК КПБ і інш., можа, яму ўдасца прыстойна паказаць беларускаму чытачу творчасць Наталлі Арсенневай? Яна ж вядомая толькі жменьцы нашай інтэлігенцыі.

Гэтае пытанне я паставіў і перад руплівым публікатарам. Ён сказаў, што твораў трыццаць Арсеннеўскіх уключае ў зборнік заходнебеларускай паэзіі.

Няхай пакуль хоць будзе і так, хоць тая заходнебеларуская Арсеннева – толькі пачатковец у паэзіі. Трэба імкнуцца паказаць сапраўднага гэтага мастака. Вядома, з аб'ектыўнай характарыстыкай жыццёвага і творчага шляху. Інакш не дазваляць і пры “перабудове”. Дый наогул інакш нельга.

22 жніўня 1988 года. Трашчыць, бунтуе камуністычны свет. Уся Чэхаславакія адзначыла 20-ю гадавіну задушэння савецкімі войскамі Пражскай вясны. Найбольшая дэманстрацыя адбылася ўчора ля помніка святому Вацлаву ў Празе. Больш 10-ці тысяч удзельнікаў скандавалі “Дубчык! Дубчык!”, “Рускія – дахаты!”

Па ўсёй Польшчы больш за тыдзень кояцца забастоўкі гарнякоў. Цяпер да іх далучаюцца іншыя катэгорыі працоўных, у тым ліку рабочыя Гданьскай суднаверфі. Іх патрабаванні – “павысіць зарплату”, “узаконіць “Салідарнасць”. Такого размаху працоўныя баі з камунізмам у гэтай гераічнай краіне не мелі з тых грозных часоў. Цікава, што ўсе афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі ў краінах савецкага блоку называюць гэтыя падзеі не інакш, як “незаконнымі забастоўкамі”. Я яшчэ не памятаю, каб хоць адну забастоўку хоць у адной капіталістычнай краіне яны назвалі незаконнай. Там ўсё ідзе пад рубрыкай “Баі з капіталізмам”.

Бурліць, віруе Венгрыя.

Уцякаюць грамадзяне ГДР у Заходнюю Нямеччыну. Уцякаюць усякімі спосабамі – і пешшу, і па вадзе, і іншымі шляхамі. Учора пабег быў здзейснены групаю смельчакоў якраз водным шляхам.

Эстонская рэспубліканская газета апублікавала славеты закрыты пратакол да дагавору “Молатаў – Рыбентроп” ад 23 жніўня 1939 г.! Цяпер уся Прыбалтыка бурна абмяркоўвае гэты пісьмовы дазвол Гітлера на акупацыю Сталіным Літвы, Латвіі і Эстоніі.

Масква абараняецца: правяла прэс-канферэнцыю ў Міністэрстве замежных спраў, штосьці ляпеча наконт гэтага ў друку, па тэлебачанні і радыё. Не разумею, навошта Гарбачову абараняць гэты сталінскі адкрыты разбой? Прызнаў бы чорнае чорным. Дык не! Баіцца пакрыўдзіць сваіх зацятых шавіністаў. Але ж яна, гэтая Масква, умее і наступаць. Асабліва на “свой” народ. Учора, напрыклад, паводле загаду з МГК КПСС, які ўзначальвае член Палітбюро Зайкоў, міліцыя прымяніла сілу супраць дэманстрантаў на Пушкінскай плошчы. Там сабраліся члены нядаўна створанага нелегальна Дэмакратычнага Саюза і яго прыхільнікі, каб выказаць свае адносіны да Чэхаславацкай рэвалюцыі 1968 года. Дэманстрантаў пабілі, многіх пахапалі ў “чорныя вораны” і пакідалі ў турму.

З другога боку, пад акампанемент гэтых падзей поўным ходам ідзе “будаўніцтва сацыялізму”. Пospехі неверагодныя! У Албаніі на нашых вачах адбываецца цуд – “павялічваюцца” сельскагаспадарчыя ўгоддзі. Павялічваюцца, вядома, на шчупачынаму загаду! Праўда, не ціха-мірна, як у казцы, а з плачам, крыкам і слязьмі сляян, якіх выганяюць з іх дамоў, з іх вёсак у жалезабетонныя “аграрныя цэнтры”. Такім чынам тэарэтыкі сучаснага камунізму і вырашылі падарыць Албаніі новыя ўрадлівыя землі, што “марнелі” пад 9-ю тысячамі вёсак (!). А гэта ж сусветнае гора! Парушаюцца сувязі чалавека з прыродай! Чалавека з чалавекам! Дэфармуецца этнас! А там жа не толькі албанцы. Там столькі нацыянальных меншасцей! Усе яны пад смяротнай пагрозаю.

29-30 жніўня 1988 года. З тыдзень таму назад Г. А. Гаршкоў з Літфонду прапанаваў мне дзве пуцёўкі ў Кактэбель. Я неяк, не раздумваючы доўга, адразу даў

згоду. Праўда, сказаў, што мушу яшчэ параіцца з урачом, тым больш, што ўсё роўна трэба браць ў яго медыцынскую даведку.

Даведку з вялікай цяжкасцю атрымаў. Без указання месца адпачынку(!). Урач баіцца адпусцаць, лічыць, што я яшчэ не гатовы ні да такой раптоўнай перамены клімату, ні да двухгадзіннага палёту ў самалёце. Выходзіць, бяру адказнасць на сябе. Ну што ж, зусім нармальна. Кожны павінен адказаць за сябе, за свае ўчынкi, за свае паводзіны і за сваё здароўе.

Запасся дастатковай колькасцю лекаў. Адно іх гучанне можа зваліць здоровага чалавека з ног: сустаніт, сіднафарм, кардафен! А ёсць яшчэ і “другарадныя” – трырэзід, анапрылін, цэланід, аспірын!

І гэта не ўсё. Не забудзем пра “хуткую дапамогу” – адэльфан, валідол, феназепам, кодэін, бромгексін, бісептол, дымедрол, фталазол, йод, нашатыр...

Асноўнае ва ўсіх гэтых трох групах – замежнае, значыць, дэфіцытнае, значыць, каштуе не столькі грошай, як нерваў і прыніжэння. Але ж хочаш жыць – “даставай”.

І падаставалі! Нават авіябілеты, заказ на якія афармляюць недзе за сорак пяць дзён да вылету! Своечасова, без мітусні, заехалі на замоўленым учора таксі на аўтавакзал (білеты на аўтобус куплены таксама загодзя). Адсюль за нейкую гадзіну дабраліся ў аэрапорт. Зарэгістравалі білеты.

Пакуль “ехалі” на сваёй уласнай арганізацыі і прадбачлівасці, усё было нармальна. Але ж, на жаль, без дзяржаўнага “сэрвісу” абыходзіцца нельга. А дзе ён пачынаецца, там трэба развітвацца са сваёй аптымістычнай ураўнаважанасцю. Прытым мы маем дачыненне з савецкім сэрвісам, а гэта, як мая мама казала, горш за вайну, горш за халеру і чуму.

На білетах нашых былі пазначаны месцы – 9Б і 9В. значыць, нас будзе раздзяляць праход. Кепска, але ж пастараліся не ўзводзіць у ступень гэты “дробязны”, як на дзяржаўна-савецкі погляд, факт. Перад самалётам бортправаднік гучна абвясчае: “У самалёце садзіцца на вольныя месцы!”. Пачаўся шум: “Што за ідыятызм?”, “У нас запісаны свае месцы!”. Праваднік “парыруе”: “А што ж вы хацелі, на самалёт падсаджваем пасажыраў з другога рэйса!”

Вядома, усе кінуліся ўжо не займаць свае, а захопліваць “свабодныя” месцы. А паколькі мы “не кінуліся”, дык і знайшлі іх не адразу. Спяраша прыгледзелі непадалёк адно ад другога. Але ж тое “адно” было завалена клункамі нейкай цёткі, што галасіла над імі: “Як жа я іх давязу?!” (Цікава, як яе наогул пусцілі з такімі рэчамі ў самалёт?!). Саджуся на “другое”. Маша пайшла шукаць сабе. Праз некаторы час шляхам нейкага складанага абмену яна “завалодала” двума крэсламі ў 15-м радзе. На крыле. Нічога не ўбачыш ў нізе. Але затое разам.

У Сімферопалі, як звычайна, давялося доўга чакаць. У пякельна душную залу мы не пайшлі: я ўжо некалі самлеў раз у ёй. Прыселі на лавачцы сярод лужын і гразі ў суседнім скверы. Ён спрадвеку выконвае тут ролю “летняй пачакальні”, нават зімою. Але ж нікому дагэтуль не прыйшло ў галаву добраўпарадкаваць яго адпаведна гэтай яго функцыі!

У “Кактэбелі” нас адносна хутка аформілі – “прынялі”, паказалі корпус (4) і назвалі “нумар” (17). М. балюча расчаравалася, убачыўшы сваё будучае жыллё. Гэта фактычна камуналка. На пляцоўцы тры пакоі – на тры сям’і. Іх аб’ядноўвае санвузел – умывальная ракавіна з адной толькі халоднай вадою і ўнітаз за перагародкаю.

Жылы пакойчык невялічкі. Здаецца, што ён да краёў напоўнены разнашэрснай, рознакалібернай мэбляю, хоць яе тут самы мінімум. Уздоўж сцен стаяць два ложка. Ёсць яшчэ пісьмовы мініяцюрны столік (а мы ж абодва збіраліся працаваць за сталом!), шафа, два крэслы і “трумо”. Усё гэта рыпіць, трашчыць, страляе. Ні да чаго нельга дакрануцца, каб не патурбаваць усіх насельнікаў “камуналкі”. Страляюць выключальнікі, страляюць дзверы. А “нашыя” дзверы адышлі ад вушака

так, што вечарам гэта шчыліна асвятляе светлую агульную пляцоўку. Халера яго ведае, можа, усе гэтыя дэфекты рацыянальныя? Каб не спалі, а то загрызуць камары, якіх тут процьма...

31 жніўня 1988 года. Наведалі музей Макса Валашына. Дагэтуль я збольшага быў абазнаны ў яго творчасці. Чытаў ягоныя вершы, пераклады. Бачыў крыху кніжных рэпрадукцый з яго карцін. А тут пазнаёміўся і з арыгіналамі, і з яго жыццём.

Асаблівага ўражання на мяне гэты чалавек не зрабіў – ні раней, ні цяпер, пасля цудоўнай лекцыі Барыса Антонавіча, глыбокага знаўцы Валашына.

Адно з экскурсантак вельмі здзівіла тактоўнасць немцаў, якія зусім не пашкодзілі і не абрабавалі дом Валашына ў час акупацыі. Б. А. вельмі няшчыра адказаў:

– Гэта не немцы былі тактоўныя, а Марыя Сцяпанаўна, удава Валашына, была надзвычай смелая і непрымірымая. Яна ніколі нічога не дазваляла ім кранаць з месца, калі што, дык крычала на ўсю ваколіцу.

Паспрабавала б яна бараніць нешта, каб яе нябожчык Макс не быў прызнаны немцамі выдатным folkstime. Яго ж маці была чыстакроўная немка. У доме яны, напэўна, засталі мноства сведчанняў нямецкага ўплыву і на яго самога. Уплыву, што перадаецца не толькі па крыві і з малаком маці, але ж і выхаваннем і адпаведным саманастройваннем сябе на патрэбную хвалю.

Макс Валашын якраз з тых людзей, што ўмеюць ладзіць з усімі рэжымамі. Ён быў сваім і цару, і Керэнскаму, і нейкім пераходным уладам, і Леніну, і Сталіну, і Гітлеру. Можа, гэта і правільна. Галоўнае, не быць калабарантам. А дарэмна лезці пад чужыя кулі ці нагайкі – гэта не мужнасць. Толькі Сталін патрабаваў ад сваіх рабоў – т. зв. савецкіх людзей – вузкалобай “непрымірымасці” да ворага. Марыя Сцяпанаўна была, відаць, разумная жанчына, што, каб захаваць усё-такі каштоўную спадчыну Валашына, падаткнула немцам яго folkstim-насць. А яны і клонулі на гэтую прынаду.

Упэўнены, што нямецкі друк таго часу быў поўны апавяданняў, рэпартажаў, фотаматэрыялаў пра Валашына...

А можа нават і проста...

Цікава, што сказаў бы на такое пытанне грунтоўны Барыс Антонавіч?

2 верасня 1988 года. Я не надта шукаю на курортах старых ці новых знаёмых. Але ж такая асаблівасць усякіх курортаў, што без знаёмых і знаёмстваў тут не пражывеш. Ды яшчэ, калі яны навокал цябе.

З першых жа дзён майго побыту тут мы сустрэлі Шчасных-Красікавых Нэлу Іванаўну і Сяргея Паўлавіча, Веру Сямёнаўну Адамовіч з дзецмі, Віктара Каваленку, Аляксея Аляксеевіча Слесарэнку, Уладзіміра Скарынкіна з Валянцінай і дзецмі.

Ніхто з іх мне не непрыемны. Усіх адносна добра ведаю і паважаю даўно. З боку іх таксама сустракаю заўсёды шчырыя адносіны. Трое (С.Н., У.С., А.С.) ужо ў першы дзень цёпла прыгадвалі мне нейкую маю дапамогу ім, хоць я рабіў толькі тое, што мусіў рабіць на сваёй пасадзе.

Мілая Вера Сямёнаўна! Якой шырокай душы чалавек. Яна заўсёды павінна пра некага клапаціцца, некаму дапамагаць. Некалі яна дастала мне гаючага мёду, калі мне было цяжка. Цяпер прынесла ўжо шклянку казінага малака. “Яно вельмі карыснае – кажа яна. – Мяне прывучыла да яго Ліда Вакулоўская. І мяне, і Юру Чарнічанку з жонкаю...”. Я з удзячнасцю выпіў з гэтых добрых рук экзатычны для мяне напой. Сапраўды я ў маленстве сваім бачыў коз хіба што дзе-небудзь у гарадскім падворку – пераз пінскія і пнеўскія штывкетнікі. Пасля, будучы ў Расіі падчас службы ў войску, чуў, што там хто-ніхто, адзін-два на вёску, трымае казу, дзе яе называлі “сталінскай каровай”.

10 верасня 1988 года. Дзень духоўна напоўнены! Кінафільм “Ідзі і глядзі” з

папярэднім глыбокім і вострым выступленнем Алеся Адамовіча. Цудоўны канцэрт аўтарскай песні “Верлібр”. Двое выканаўцаў ігралі на гітарах і спявалі свае песні на словы такіх аўтараў, як Іван Бунін, Мікалай Гумілёў, Георгій Іванаў, Міхаіл Кузмін, Уладзімір Маякоўскі, Восіп Мандэльштам, Мікеланджэла, Уладзімір Набокаў, Барыс Пастэрнак, Цыпрыян Орлік, Ігар Севяранін, Уладзіслаў Тарасевіч, Уладзіслаў Хадасевіч, Марына Цвятаева.

Кожны аўтар, як правіла, прадстаўляўся чатырма-пяццю творамі. Выключэнні былі ў большы бок: было і па дзесяць-дванаццаць песень аднаго аўтара.

Багата прагучала духоўных тэкстаў, малітваў. На нас найбольшае ўражанне зрабілі песні на словы польскага паэта, шляхціча-жабрака Цыпрыяна Орліка (“По тем просторам, где мать Христова, тоскую, Боже...”).

Добра быў прадстаўлены Ул. Тарасевіч (“...по паркету парижских луж”; “ни птичьим крылом, ни сердцем подневольным, не продовать плевую толстую, не вырваться в небо синее...”). Творы яго выконваліся адразу пасля твораў Ул. Набокава, з якіх пачаўся канцэрт, а пасля імі “перасыпаўся” ўвесь канцэрт.

І. Севяранін “Как сладко дышится...”, М. Гумілёў “Мы дрались там. Ах, да”, “Я был убит”, “Мечты”, “Разлука”. Ц. Орлік. Мікеланджэла – у перакладзе Андрэя Вазнясенскага. Ул. Маякоўскі “Тучка”. М.Цвятаева “Молитва в столовой” (аўтару 13 гадоў), “Жизнь (или погоня)”. Г. Іванаў. Хадасевіч. “Пробочка”, “Странник”, “Всю неделю”. І. Бунін “Казнь”. М. Кузмін “Август”. О. Мандэльштам “Милая родная печаль, (Проснулась и выплеснула хрусталь)”, “Нежнее нежного... белее белого”. Б. Пастэрнак “Метель”.

Паказаць бы такі канцэрт у Мінску..

У завяршэнне дня – літаратурны вечар “уласнымі сіламі”. Беларускае зямляцтва выставіла Уладзіміра Скарынікіна. І справіўся ён надзвычай добра. Быў момант, калі падчас яго выступлення блішчэлі ад слёз вочы не толькі ў аднаго яго.

Цудоўна быў прыняты паэт з Харкава Барыс Чычыбабін – ахвяра і сталінскага, і брэжнеўскага рэжымаў. Пры Сталіне ён доўгія гады бавіў у канцлагеры, пры Брэжневе быў выкінуты з Саюза пісьменнікаў за надта выразную падтрымку А. Твардоўскага.

І вершы ягоныя пра тые сумныя справы. Аўтара папрасілі даць згоду на цэлы свой вечар.

Масквіча Уханавя прагналі ад мікрафона. Але ж ён паспеў нямаля нагаварыць усялякіх гнюснасцей. Па-першае, сябе назваў альбіносам сярод “стада чёрных варон” (ён празаік, а ўсе астатнія за сталом – паэты). Па-другое, тых, хто ў зале, назваў “толпою”, хто перад ім выступіў – “нацыянальнымі меншасцямі”. Зусім недарэчы аблаяў і перабудову – “бурлящее болото перестройки”. Пахваліўся супрацоўніцтвам з чорнасоценным часопісам “Наш современник”.

“Сем самураяў”. Адзін з найлепшых кінафільмаў, якія я змог дагэтуль паглядзець. Паглядзеў, як і ўсе “савецкія” глядачы толькі цяпер. А ён жа зроблены 30 гадоў таму назад. Геніяльна зроблены! І трымаць столькі часу на паліцах!? А цяпер пускаюць неперакладзеным, з рускім тэкстам за кадрам – бо ў свой час не купілі. А не купілі таму, што палічылі яго суславы антысавецкім, падрыўным. Хоць распавядзе ён пра японскія падзеі, ды і то недзе аж у XVII стагоддзі!

“Антысавецкасць” фільму прышылі з дзвюх прычын.

Па-першае, у тых бандытах убачылі пільныя пэнзары намёк на былыя савецкія прадатрады. Дый атрад бандытаў складаўся з сарака чалавек. А лік сорок – гэта наогул нешта злавесна-сімвалічнае.

Па-другое, савецкай прапагандай японскія самураі зроблены страшылішчамі, сілай рэакцыйнай, чымсьці накіталт фашыстаў. У фільме ж – гэта якраз прагрэсіўныя людзі, гуманныя.

Кожны кадр, кожная мізансцэна гэтай кінаповесці напоўнены глыбокім сэнсам. А

музыка! Якая музыка суправаджае ўвесь фільм! Быццам бы гэта вайсковыя маршы. Але ж здзіўляешся і іх меладычнасці і іх гуманістычнай напоўненасці. Можа, і з-за гэтага таксама фільм не закупілі і дзесяткі гадоў трымалі пад забаронаю?!

13 верасня 1988 года. Увечары “камерны” канцэрт Аксаны Бузук. Спявачка сама запрасіла на яго, каго хацела. І ў выніку ў невяліччай квадратнай зале “Рускі чай” слухалі яе каля трыццаці чалавек. Сярод іх – дзевяць беларусаў, разам з прымадоннай.

Аксана – дачка беларускага вучонага Пятра Бузука, які быў рэпрэсаваны Сталіным. Працавала некаторы час у гэтым самым ДOME творчасці ўрачом. І вось некалі ёй параілі больш спяваць, каб супакоіць сваю астму. І яна пачала спяваць... свае песні, акампануючы сабе на гітары. Рэпертуар пакуль яшчэ невялікі, некалькі дзесяткаў песень на словы М. Валашына і М. Цвятаевай.

Ніхто з прысутных астмы спявачкі не адчуў. Спявала яна мілагучна, натхнёна, хоць і ціха. Але ж ва ўсіх кутках мы яе чулі і без мікрафонаў.

Гэты вечар таксама вёў Кабакоў, як і ўсе папярэднія, што былі ў клубе ДТП “Кактэбель”. Да кветак спявачцы дадумаліся толькі беларусы (па маёй прапанове). Уручыў Віктар Каваленка. Ён, дарэчы, і купіў іх, не ўзяўшы з нас грошы. О, ён шчодры, гэты Віктар Антонавіч! Паспрабуй заказаць яму, скажам, газеты сабе ці білет які, калі ён ідзе за імі – ён з задавальненнем выканае просьбу. Але пасля ніяк яму не вернеш грошы, не возьме. Неяк праявіў ініцыятыву і купіў восем білетаў на цудоўны японскі кінафільм “Сем самураяў”. Прыйшоў вечарам пад кінатэатр, а там толькі Вера Сямёнаўна. Мы з М.М. павіны былі ісці на перагаворны пункт. Нехта там яшчэ не змог выбрацца ў кіно. Пачаў Віктар Антонавіч “прадаваць” лішнія білеты. Стаў і стаіць з імі. Бягуць дзве дзяўчынкі – і да касы. А там – нічога і нікога. Засумавалі дзяўчаты. А тут Віктар Антонавіч так ціхенька, вінавата:

– Вазьміце ў мяне...

Ты з радасцю схапілі і даюць грошы, а наш В. А. замахавуў рукамі:

– Ой, што вы – што вы! Не трэба. Гэта я вас запрашаю. Дзякуй, што згadzіліся...

Такім чынам “прадаў” і другую пару білетаў. А нас чакаў да апошняга званка на вуліцы. Добра, што нас там не надта затрымалі. А то “прадаваў” бы Віктар Антонавіч і нашы білеты.

Мне яшчэ ніколі не ўдавалася прайсці куды-небудзь за ім – ён абавязкова прымусіць ісці першым. Прапускае ўсіх і ў розных чэргах. І знаёмых, і незнаёмых! А калі ўлічыць, што такое савецкія чэргі...

Пасля Аксаны Бузук Віктар Антонавіч запрашаў яшчэ паглядзець у яго ў нумары амерыканскі кінафільм “Трыумфальная арка”. Так, паводле Э.-М. Рэмарка. Мы ветліва адмовіліся: хай адпачне гэты добры чалавек.

І ўсё-такі я паглядзеў названы фільм. Задаволены, што рашыўся на гэты ўчынак. Фільм нармальны, калі нармальнай бывае неадназначнасць. Добра бачны прагалы ў параўнанні з літаратурным творам. Рэмаркаўская рамантычнасць і мужнасць тут не раз пераўвасабляецца ў меладраматычнасць.

14 верасня 1988 года. Тое, што называецца ДТП “Кактэбель”, выходзіць усёй даўжынёю сваёй тэрыторыі на набярэжную. Самы рэспектабельны ўчастак якраз той, дзе мы бываем найчасцей – што ідзе праз ДТПэўскія сталоўку і пляж.

“Пляцоўка” перад сталоўкаю вечарамі ператвараецца ў цікавую сувенірную выстаўку – кірмаш. Чаго тут толькі не ўбачыш і што тут толькі не рэкламуецца. Найбольш, здаецца, акварэльных мініяцюр і “ювелірных” вырабаў з крымскіх самацветаў. І адно, і другое бывае самае размаітае.

Адны майстры выстаўляюць акварэлькі спакойныя, прыглушаныя, другія – пярэстыя, крыклівыя. Перад адным юным мастаком акуратненька ляжаць у беленькіх паспарту светленькія, напоеныя сонцам крымскія пейзажы, другі творца плён сваёй неўтаймаванай натуры – лісты штормаў, бур і навальніц – як папала параскідаў і парастаўляў вакол ядлоўцавага куста. На “спакойныя” эцюды спакойна глядзяць і адыходзяць, “бурлівыя” ж падоўгу і гучна абмяркоўваюць, даюць аўтару нейкія парады, якія той, не задумваючыся, адбівае як валан ракеткаю.

А вось жывапісныя мініяцюры ў драўляных чорных рамачках. Яны дэманстру-

Фотаздымкі з пахавання Міхала Дубянецкага.

юцца прама ў тых самых фанерных “дыпламатах”, у якіх былі сюды прынесены. Расчынены на дзявяноста градусаў “дыпламат” утварае зручную вітрыну. На яго донцы ўтульна размясцілася да дваццаці рукатворных фрагменцікаў тутэйшай эфектнай прыроды. І на вечку размешчана столькі ж. Толькі што тут яны нібы вісяць на сцяне.

Аднак мастак не быў бы мастаком, каб пакінуў сваю вітрыну незавершанай, без “рэльефнай” дамінанты. У якасці такой на верхнюю планку вечка неяк пастаўлены дзве мініяцюры. Яны фарматам сваім не адрозніваюцца ад усіх астатніх. І тым не менш паспяхова выконваюць ролю кароны гэтае мікраэкспазіцыі.

Падобным чынам паказваюцца таксама і вырабы з самацветаў. Гэтых “крамак”, бадай што, найбольш. На любы густ, але не на любую кішэню. Здаецца, каменьчыка, таннейшага за 20 рублёў, тут не знойдзеш. 20 рублёў – гэта будзе каштаваць невялічкі кулончык да 1 см³. Куды даражэйшыя будуць завушніцы, бо гэта ўжо два каменьчыкі. Дый пярсцёнак цэніцца дорага з-за сваёй “грувасткай” аправы. Брошка недзе ў цане кулонаў. Каралі ўсякія, маністы – і не пытай, на іх жа пайшло па “цэлым піку”.

У апошні час “народныя ўмельцы” звярнулі ўвагу і на звычайную пляжную гальку. Яна таксама не без поспеху прапануецца гасцям з іншых земляў, як экзотыка. Праўда, камяні гэтыя і каменьчыкі папярэдне праходзяць пэўную апрацоўку і нават дапрацоўку. Мала таго, што сувенірную гальку трэба вышукваць у мірыядах звычайнага камення, да яе яшчэ трэба прыкласці рукі, умненне і розум. Падбраць экзэмпляры для парных вырабаў. Выдумаць, выкаваць, выплесці ім аправу. А паспрабуй пракалоць там на патрэбным месцы дзірку! Ці зашпакляваць непатрэбную шчыліну, выраўняць шчарбіну!

Апрача галькі “біжутэрнай” ёсць яшчэ на гэтым таржышчы і галька скульптурная, галька жывапісная. Вось камень у выглядзе дзіцячай ступні з амаль натуральнай выемкаю пасярэдзіне. Прадаецца, як попелыніца. А вось прадаўгаваты, як сасіска, камень. Яго разамалявалі пад кракадзіла. Так і прадаецца ў якасці статуэткі “Кракадзіл Гена”. На плоскія рознаконтурныя каменьчыкі нанесены фарбамі пейзажныя карцінкі. Чым не памятка аб Крыме!

Прываблівае сваёй элігантнасцю вітрынка “Роспіс па перламутры”. Тут сапраўды налюбуешся мноствам тонка намалюваных шматзначных пейзажаў на малюпасенькай плошчы завушніц, падвесак, шпілек, кулонаў, пярсцёнкаў. Дэталі кожнай такой карцінкі пазначаны не сімваламі, не стылізаваны. Сапраўдны рэалістычны жывапіс старой рускай школы. Горы – дык горы. Дрэва – дык дрэва. Конь – дык конь. На твары пяціміліметровых чалавечкаў добра бачны вясёлая ці іранічная ўсмешка, сум. Як тут не пацікавіцца коштам такіх незвычайных вырабаў. “Ад 50-ці да 80-ці рублёў – глядзячы што”, – пачуеш у адказ.

Сапраўды, паспрабуй зрабі такое!

А што можа быць прыгажэй за натуральную скуру! Вось яна! Калі ласка, пацяхай свае вочы і сэрца. Ты не бачыў скураных завушніц?! Глядзі, які чуд. Каханая жанчына дзякуй скажа – яны ж нічога не важаць. А скураныя бранзалеты! Каралі! Пярсцёнкі! Нягледзячы ўжо на розныя торбачкі...

Недзе непадалёк адгэтуль ёсць яшчэ адзін “кіёск” скураной біжутэрыі. Ён прыцягвае ўвагу ўсіх вялізнымі памерамі сваіх каштоўнасцей. Матылі – заколкі для валос з размахам крылаў 15-17 сантыметраў. Бранзалеты шырынёю ледзь не ў далонь. Пярсцёнкі на паўпальца. А што за кулоны! Цэлая насценная талерка на грудзях!

На лаўцы, што якраз насупраць сталова-бібліятэчнага будынка, размясціўся гаспадар даволі рэдкага тут промыслу – драўлянай біжутэрыі. Ён тут адзін. І сам таксама ўнікальны – афрыканскіх крывей. Малады. Прыгожы. Даволі зграбныя, хоць і надта просценькія, і яго вырабы – кулоны, завушніцы, каралі, пацеркі,

заколкі. Асноўны тэхналагіны прынцып іх вырабу – адрэзаны ад пэўнай таўшчыні галінкі аблобаванага дрэва круглячык паліруецца і паліруецца. Яму прыдаецца неабходная форма, дадаецца патрэбная фурнітура – скажам, шпілька, калі гэта будзе брошка, кручок, калі адрасуецца ў вуха нейкай прыгажуні, адно вушка, калі хоча стаць кулонам, а то і два, з двух супрацьлеглых бакоў, калі будзе паслядоўна нанізвацца з іншымі такімі “кругляшкамі” ў бранзалет ці каралі. Паміж гэтым асноўным матэрыялам часта бачыш у розных маністах нейкія зерняткі, нібы кававыя бабы. Гэта і ёсць зерне нейкіх паўдзённых раслін.

Хіба шкада табе, чалавеча, патраціць усяго толькі пяць рублёў, каб парадаваць сваю маладую жонку, сястру, дачку, нявесту?..

А хто ведае, што такое суралін? Вядома, мала хто. А тут цэлы “промысел” стаіць на ім. Вам растлумачаць, што гэта сінтэтычная гліна, пакажуць дзівоснай формы рознакаляровую біжутэрыю з яе. Таксама “амаль дарма” – рублёў па пяць-восем за кавалачак такога дзівочага шчасця.

Здалёк вабіць кожнага сваёй элігантнасцю “ларок” “Фарфор. Ручная работа”. Тут таксама біжутэрыя. Але як жа яна выканана! За 20-25 рублёў можна набыць даволі прыстойнае ўпрыгожанне, прышпіленае да сувенірнай паштовачкі-этыкеткі – таксама ручной работы.

Нямала тоўпіцца курортнікаў нават перад “карабейнікам”, што распаўсюджвае ў масы пластмасы. Гэтай жа пластмасавай біжутэрыі поўна ва ўсіх гарадах “краіны Саветаў”. Розніца, здаецца, толькі адна – тут гэтая радасць у некалькі разоў даражэйшая...

Не абмінеш і стэнд “Пластык”. Кідаюцца ў вочы буйнафарматныя і шматколерныя пяці-дванаццацірублёвыя экспанаты-тавары. Але ж людзі толькі глядзяць, не купляюць. Хапае, мабыць, натуральнага.

Як правіла, гаспадары гэтага багацця не прысвойваюць сваім калекцыям якіх-небудзь назваў. Усё перад табою, вызнач сам, калі табе гэта патрэбна. Але ж сям-там мільгане і выразна напісаная назва. Напрыклад: “Мініяцюр. Алей”. А ёсць і адзіная ў сваім родзе назва “Выстаўка”. Думаць, што хочаш, глядач-пакупнік.

Ёсць тут на гэтым пятакі і сапраўдная “Выстаўка”, хоць яна так і не названа яе стваральнікам. Сюды адсюль людзі цягнуцца не купіць, а паглядзець. Глядзяць доўга, бо “выстаўка” вялікая. Глядзяць, усміхаюцца сабе ў вус, але словамі эмоцый не выказваюць – баяцца.

Гэта ўнікальная з’ява не толькі ў тутэйшым жыцці. З’ява, народжаная “перабудовай”. На тоўстым тканінавым планшэце красуюцца вялікія круглыя напаўсамаробныя значкі. Знешні іх выгляд, памер і форма прадыктаваны “дзяржаўнымі” круглымі значкамі з рознымі карцінкамі пад празрыстай пластмасаю. Дык вось, у нашым выпадку замест гэтай карцінкі ўстаўляецца туды іншы твор. А гэтыя новыя творы і робяць сярод курортнікаў незвычайны фурор.

Дзіва што! Да партрэтаў вядомых усім дзеячаў зроблены нячутай і нябачанай дасюль смеласці подпісы. Альбо проста павыпісаны розныя жаргонныя слоўцы і выказванні на фоне якога-небудзь малюначка. Ёсць, вядома, і “сексуальныя” (не парнаграфічныя!) значкі.

Але ж агульнае незвычайнае ўражанне ствараюць усё-такі значкі палітычнай тэматыкі, значкі-паролі Перабудовы. Добрую палову гэтых тэкстаў, калі не больш, мне пашчасціла перапісаць: “Многopартыйность – да!”; «Держись» (пад партрэтам Б. Ельцына); “Ищу женщину-миллионершу”; “Как вам спится, стукачи?”; “Мафия бессмертна”; “Слуги народа, и где вы?”; “Помни 1937”; “Былую славу Одессе”; “Я живу при коммунизме. А вы?!”; “Подайте на бедность”; “Ещё опасен” (на партрэце Сталіна); “Опасно: СПИД”; “Бессмысленные запреты мешают жить” і шмат іншага...

Ларыса Геніюш

...замяняць у маім сэрцы
роднае і адвечнае
чужым я ня ўмею, ды і не хачу...

Думаю, што я з каменя ці з жалеза...

Лісты Ларысы ГЕНІЮШ да Язэпа НАЙДЗЮКА

Зэльва, 24/III. 1980 г.

Добры дзень, дарагі Язэп!

Зледзянела я тут ад вечных марозаў, якім, здаецца, і няма канца. Рана 22 – у абед капае крыху са стрэхаў, а ўвогуле галалёдзіца на вуліцах жудасная. Я “патрапіла” пабіць сабе калена ў хаце! Спухае. Прыпісалі мазь і кампрэсы. Дарма цэлы м-ц выглядаем вясны. У Вас яна, напэўна, ужо ёсьць. Цешуся, што Вы паправіліся. Як чуецца далей? Ці ўсё абызецца без аперацыі? Летась рабілі падобную аднаму маладому маяму сябру¹, дык атрымалася добра (каменьчыкі), але і далей без таблетак не бывае... Крыху памог Трускавец (курорт). Быў ён у нас 10/II на пахаванні с. п. Мужа, а 15/II ужо на аперацыйным стале.

*Публікацыя
Міколы
ДАВІДЗЮКА
і Валянціны
ТРЫГУБОВІЧ.*

*Аўтарскі
правапіс
захаваны.*

¹ Гаворка ідзе пра Міхася Чарняўскага (нар. 1938) – археолага, пісьменніка, грамадскага дзеяча, якому праз два гады паэтка даверыла рукапіс сваіх успамінаў (“Сповідзь” – так назвалі іх пры публікацыі).

Няўжо наша “маленькая” Ядзя¹ ўжо пойдзе замуж? Час ляціць... Даўно ня мела ад іх ліста. Харошыя яны людзі на рэдкасыць. Нашы пісалі мне. Юра²збіраецца ў Лондан. Прасіла яго, каб ня ехаў. Падобныя падарожжы не для нас сяння. Пісаў і Алесік³. Па-польску. Каб жыў с. п. Дзедзік⁴, дык моцна засумаваў бы... Вырас хлопчык, паразумнеў. Піша, што сёлета ў Зэльву не прыедуць. Я і вызаву не старалася. Няхай сабе паедуць, дзе весялей крыху, адпачнуць. Памаленьку ўжо прывыкаю сама. Думаю, што і са здароўем летам будзе лепш. Учора расказвалі, як адныя бацькі тут у сяле вывучылі дачку за лекара. Выйшла добра замуж у Барысаў. Нейк угаварыла іх прадаць хату і пераехаць да іх па выгоды. Пасяліла іх у кухні, а калі прыйшлі госці, дык сказала, што гэта іх домработніца са сваяком... Уцяклі ад іх бацькі! Ён пасе каровы ў калгасе, яна ходзіць на працу. Далі ім нейкі куток. Людзі ўчора ледзь ня плакалі, такое ўспамінаючы. Расьце нам – “арыстакратыя”, і бацькі беларусы ў кажущку – устыдна ім. Так і Алесіку маяму ўстыдна ўжо пісаць па-беларуску... Нічога не парадзіш.

У мяне толькі бывае болей людзей, як на якія сьвяты. Іначай круг маіх тут сяброў в. абмежаваны. Так трэба. Рэдка хто з далёкіх паказваецца. Ды кожны моцна заняты сваімі клопатамі, якіх не бракуе нікому.

Я ня ведаю, ці будуць мяне яшчэ друкаваць. Сяння модны інакшы дух паэзіі, на жаль. Я люблю народнае, трывалае, вечнае, а гэта ня ўсім даспадобы. Ды і час гэты крыху лезе на нэрвы. Нейк ня вельмі спакойна на сьвеце. Я лічу Кітай не найлепшымі суседзямі, ды і многае іншае мне не падабаецца. А наша бел. поле любіць спакой... Хлеб тады падымаецца, расьце найлепей. Але што ўжо Бог дасыць! Мы тут збоку.

Вітаю Вас з Велікоднымі Сьвятамі! Жаль, няма нават бел. паштоўкі. Такіх у нас, амаль, не бывае. Вельмі я засумавала, што Вы захварэлі. У мяне, сапраўды, ня многа сяброў, а Вы адзін з іх найлепшы. Бел. каляндар на 1980 г. маю. Пісала мне Людвіка Антонаўна⁵ [Зоська Верас], што п. Бэргман⁶ нарабіла памылак, недакладнасьцяў, пішучы пра Родзевіча⁷. Яна гэтую справу добра ведае. Пісала на днях. Шмат дапамагае, дае матар’ялы мянчанам пра тых, якія адышлі ўжо, але пакінулі свой сьлед на ніве нашай культуры. Жыве яна ў лесе. Пры ёй дарагі яе ўнук Слаўка. Працуе ён у Вільні, і ўсе вольныя хвіліны аддае Бабусі, дрэвам, гароду, цяпліцам. Дачка з зяцем таксама ў іх частыя госьці. Мяне да іх некалі вазіў Янка Шутовіч⁸. Як яны так хутка пагасьлі ў Вільні!.. Апошні раз была ў

¹ Пляменніца Язэпа Найдзюка, дачка яго малодшага брата Часлава, які жыў у Каліфорніі, ЗША.

² Адзіны сын (1935 – 1985) Ларысы Геніюш, лекар. Жыў у Беластоку. Займаўся літаратурнай творчасцю. Іх супольная кніга “Маці і сын” выйшла ў Беластоку ў 1992 годзе. У часе згаданай у лісце паездкі ў Лондан 14 ліпеня ён зрабіў даклад пра жыццё і дзейнасьць беларусаў у Польшчы.

³ Малодшы унук (нар. 1965) Ларысы Геніюш. Яму прысвечана яе кніга вершаў “Добрай раніцы, Алесь” (Мінск, 1976).

⁴ Так часам называла Ларыса Антонаўна мужа, Янку/Івана Пятровіча Геніюша (1902 – 1979). Лекар, выпускнік Карлавага ўніверсітэта ў Празе, ён праз усё жыццё пранёс вернасьць беларускай ідэі. Нават пасля ГУЛАГу, жывучы ў старым бацькоўскім доме пад наглядам спецслужбаў, бланкі для рэцэптаў ужываў толькі беларускамоўныя. Ён быў першым і ўдзячным чытачом і крытыкам паэтыкі.

⁵ Людвіка Сівіцкая, больш вядомая як Зоська Верас (1892 – 1991) – беларуская пісьменніца і грамадская дзяячка. Жыла ў Вільні.

⁶ Бэргман Аляксандра (1906 – 2005) – дзяячка рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, гісторык, публіцыст. Жыла ў Польшчы. Шмат друкавалася і ў беларускіх перыёдыках.

⁷ Леапольд Родзевіч (1895 – 1938?) – беларускі палітычны і грамадскі дзеяч, паэт, драматург. Дагэтуль яго вадэвіль “Збянтэжаны Саўка” тэатральным рэпертуары.

⁸ Янка Шутовіч (1904 – 1973) – літаратуразнавец, выдавец, грамадска-культурны дзеяч Заходняй Беларусі.

нас п. Вераніка Клімовіч¹, 8/II, здаецца, у 76 г., а ўвосень – тэлеграма аб сьмерці! На пахаванні А. Клімовіча² я была. Ён быў маім харошым сябрам. Было яму цяжка, так, як і мне, ад нявесткі пераважна... Амаль аналагічна. Калі апошні раз палажылі яго ў больніцу, дык не дазволіла Паўліку пайсьці да бацькі! Тады аблаяў яе ў аўтобусе пры людзях адзін чалавек. Паўлік паехаў. Назаўтра завёз Дзеду Людмілу – унучку. Ён паблагаславіў яе і памёр... Усяго не напішаш.

Як было б добра сустрэцца нам у жыцці.

Заставайцеся здаровыя! Вітайце жонку!

Ваша Ларыса.

Зэльва, 20/IV. 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Толькі-што быў ад Вас ліст! Я в. непакоілася Вашым маўчаннем. Зьбіралася Вам пісаць. Сумна, што вы хварэлі. І я сяння ня ў цэркві. Вы маеце рацыю, калена – гэта дэлікатная справа. Баліць не перастае. Горш тое, што выклікалі ўжо “хуткую дапамогу” і з сэраам. П’ю, што мне прапісалі, хаджу на ўколы. Мала мне лепш. Пра сябру М. Пецокевіча³ я чула тут ад сяброў. Які жаль, што і Ён хварэе.

Язэп, мілы, калі гэта хоць крыху магчыма і ня вельмі дорага, дык прышліце мне, калі ласка, лек “Тегріпех” ад нырак. Гэты лек в. патрэбны аднаму сябру, моцна хвораму на ныркі. Яму ўжо рабілі раз аперацыю, але зноў пагоршала. Мы з Данусяю Б.⁴ прасілі гэты лек у Юркі, але яго не дапросішся, а справа пільная. Шмат хто хварэе ў нас на ныркі, і чаму?

Дарагі, харошы Язэп, пані Веранікі⁵ ўжо колькі гадоў няма на сьвеце. Нейк была ў нас 8 сакавіка (дзень нар. с.п. Мужа). Гутарылі мы пра яе брата с. п. Янку Шутовіча, які так неспадзевана памёр. Яна прадала якраз ягоную бібліятэку. Мела грошы, хацела пажыць, паехаць недзе, а ў восені тэлеграма аб Яе сьмерці! Я не магла паехаць, бо с. п. Муж мой яшчэ працаваў, але ня мог быць ужо сам бяз догляду. Быў, як малое дзіця, якога нельга было пакінуць на гадзіну нават, калі зьнясілены, з кашлем і задышкаю вяртаўся дамоў. На пахаванні с. п. Адольфа я была. Давялося сказаць пару слоў на магіле. Хавалі яго ў Клешчалях, побач з касьцямі ягонага бацькі, які быў кавалём і ўпаў, здаецца, зацягаючы звон на вежу касьцёла. Могілка там харошыя. Касьцёл драўляны, арган сякераю парубаны, усё зьнішчана. Калі пан Адольф меўся вярнуцца дамоў, дык раптам утапіўся ў Віллі іх 12-ці гадовы сын Юстын. Быў Ён надта здольны да музыкі і наагул разумны хлопец. Было гэта на дзень Веранікі. Застаўся ім Паўлік, які некалі перанёс менінгіт і працаваў звычайным рабочым. Трымалі яго там за надзвычайную часнасьць. Яму купілі хату ў Павільнюсе (перыферыя Вільні). Ажанілі з Марысяю, дзяўчынаю з Дуляўцоў, сваячкаю Ярэміча⁶. Думалі, што так будзе добра. Адзін

¹ Вераніка Клімовіч (да шлюбу – Шутовіч) (1912 – 1974) – жонка Адольфа Клімовіча.

² Адольф Клімовіч (1900 – 1970) – беларускі грамадскі дзеяч, журналіст, выдавец.

³ Мар’ян Пецокевіч (1904 – 1983) – беларускі этнограф. Вучыўся (гімназія, універсітэт), жыў і працаваў у Вільні. У 1949 годзе быў рэпрэсаваны. Пасля вызвалення і рэабілітацыі выехаў у Польшчу, жыў у Торуні, працаваў у Этнаграфічным музеі: ствараў экспазіцыі матэрыяльнай культуры беларусаў.

⁴ Данута Бічэль/Бічэль-Загнетава (нар. 1938) – паэтка, сяброўка, рэдактарка вершаў Ларысы Геніюш, знаўца яе жыцця і творчасці, прыхільніца і паслядоўніца. Жыве ў Гродна.

⁵ Вераніка Клімовіч. Гл. вышэй.

⁶ Фабіян Ярэміч (1891 – 1958) – дэпутат Сейма II Рэчы Паспалітай (з 1922), старшыня Беларускага сялянскага саюза (з 1925), адзін з стваральнікаў віленскай беларускай друкарні імя Францішка Скарыны (з 1929).

пакойчык яны зарэзервалі сабе (усяго там чатыры пакоі), калі прыедуць да іх на нядзелю. П. Адольф працаваў арганістам. Дом купілі на імя Паўліка. Марыся аказалася проста сволаччу. Настроіла Паўліка супраць бацькоў, і ён не дапускаў да іх Людмілы, адзінае іх, любімае ўнучкі. Браў беднага бацьку за грудкі, не пускаў у іх пакойчык. Было ўжо на нач, і п. Адольф папытаўся: а дзе ж спаць мы будзем? У хляве, адказала Марыся... Яны сілаю ўвайшлі ў свой пакойчык, ня спалі, плакалі. Было гэта апошні раз. П. Адольфа забралі ў больніцу. Марыся не пускала да яго Паўліка, але нехта вылаяў яе ў аўтобусе рускім матам перад людзьмі за гэта, і тагды яна дазволіла Паўліку паехаць да Бацькі. Назаўтра прывёз яшчэ Паўлік Людачку. П. Адольф паблагаславіў яе і – памёр... Хавалі Яго хораша. Ксяндзы літоўскія прыехалі і ў Клешчлі. Мы ўсе ехалі туды аўтобусам ля труны. Людзей было многа. Землякі прыехалі і прыйшлі развітацца з ім. Была і вячэра ўдома. Я асабліва сябрвала з п. Адольфам. Ён быў, як энцыклапедыя. Калі мы з Ім хадзілі па Вільні, па Росах¹, Ён усюды спыняўся і многа распавядаў мне пра кожнага чалавека, пра кожную магілу. Мы былі і са с. п. Мужам у Вільні. Наагул яны як пракакі ўжо цесна сябрвалі з сабою. Так нечакана, нейк адразу памерла ўся гэта сям'я. І Марыся, і жонка Я. Шутовіча, літоўская паэтка, і Клімовічы, і сам Я. Шутовіч яшчэ такі моцны, здавалася, чалавек. Усё гэта для мяне, як загадка... Яшчэ п. Вераніка да нас прыезджала, каб мы пераехалі ў іхнюю кватэру ў Вільню... Мы адмовіліся.

Зоська Верас сябруе і перапісваецца з п. Бэргман, дык яна сама пэўна ўсё ёй напісала. Усё сказаць пра Клімовічаў, дык на гэта трэба было б сустрэцца... Язэп дарагі, Землячок мой мілы і родны, не хварэйце, прашу, трымайцеся! Вельмі я рада заўсёды з Вашых лістоў, з кожнае вестачкі ад Вас.

Язэп, калі б Вы маглі яшчэ прыслаць мне фанендаскоп. Мужавыя сваякі вучаць сына на доктара і даюць мне тут “малако ад кароўкі” (якія ў Зэльві амаль зьвяліся). Напішэце толькі пану!

Дзякуй за мілую Велікодную картку. Не хварэйце болей! Вітайце жоначку мілую. Усяго, усяго Вам найлепшага. *Ваша Ларыса.*

[*На палях 1-й старонкі:*] Вельмі шкада Петруся Броўкі². Любіў Ён Беларусь нашую па-свойму і многа зрабіў у жыцці. Пішэце, Язэп! *Ларыса.*

Зэльва, 17/V. 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Як я рада, што Вы ўжо ходзіце, працуеце крыху! Спадзяюся, што сонейка паставіць Вас на ногі і Вы мне пра гэта напішаце. Лекі, якія я Вас прасіла, Юрка прыслаў таму сябру, археолагу, які пасыла аперацыі чуюцца добра, але “каменні” растуць, і трэба з імі ўсё змагацца. Гэтыя людзі памагалі мне ў цяжкую хвіліну, і я такога не забываюся ніколі. Пісаў Міхась³, прасіў у мяне вызаў. Падала ўжо на вызаў яму і Юрку, дык, можа, і той фанендаскоп прывязуць з сабою, бо студэнта таго, сваяка с. п. Мужа, Міхась ведае.

А з каленам сапраўды дрэнна. Хадзіла цяпер на электрамасаж. Крыху лягчэй, але, дзіўна, залежыць усё ад пагоды! І з сэрцам няважна, але гэта ўсё нецікава. Галоўнае тое, што прыехалі 2/V сябры на пару дзён і паставілі помнік па с.п. Яначцы, агарожу. Усё в. скромна, непрэтэнсіянальна, але зроблена з густам і любоўю, таму выглядае прыгожа. Здымак зроблены ў Польшчы. Усе захопленыя, а я рада, што споўніла свой сьвяты абавязак перад с. п. Мужам. Агарожа

¹ Каталіцкія могількі ў Вільні, дзе пахаваны многія сьлыннымі беларусы.

² Петрусь Броўка (1905 – 1980) – беларускі паэт і грамадскі дзеяч, першы галоўны рэдактар выдавецтва “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя”.

³ Старэйшы ўнук Ларысы Геніюш, нарадзіўся ў Зэльве ў 1958 годзе. Яму прысвечана яе кніга вершаў “Казкі для Міхаські” (Мінск, 1972).

зробленая на дваіх. На дзікім холадзе працавалі дарагія сябры, але ўсё зрабілі адмыслова! Юрка, акрамя здымка, не пацікавіўся нават ні якасьцю, ні цаною... Бог з ім. Свае людзі дапамагалі мне тут хто чым мог. Грэліся гарэлкаю, добрым словам і цяплом ад нашай добрай, старога печкі, якой ужо, недзе, 80 гадоў! Дасканалых такіх сяння рабіць нат ня ўмеюць... З усіх прыгатаваных мною страў, сябры маі елі найболей дранікі, бульбу, шчавей... Не былі б гэта Беларусы! Вострыя да працы і на язык, крыху паперастывалі, але стварылі адмысловы настрой! Нават я хахатала, калі звязалі мне веніка, бо ў нас быццам прымакі сьпяць на веніку. Падушкі ім не даюць. Яны сябе назвалі “Прымакамі”, але на веніку ўсё ж я іх не паклала. Работа была цяжкая, бо давялося крыху здымаць горку. Але ўсё зроблена, усё выглядае дасканала, і сэрца маё супакоілася. Мае “джэнтэльмены” пісалі, што чуюцца здаровымі, як дубы! Дзякуй Богу! Май, пакуль-што, жудасны, з прымаразкамі, вятрамі і бяз сонца. Сяння дождж, ад якога “круціць” мае ногі. Нікуды ня йду сяння, і таму Вам пішу.

Пра Клімовічаў, на жаль, напісала Вам ня ўсё. Рэшту раскажу пры сустрэчы. Нейк маі лісты не даходзяць да Юзі¹, таму перадавайце ім ад мяне найлепшыя пажаданні. Я в. люблю і шаную гэтую Сямейку. Вам жа, дарагі Язэп, рашуча забараняю хварэць! У Вас там ёсьць добрыя лекі, таму трымайцеся! Я проста не прадстаўляю Вас хворым! Гароду я яшчэ не садзіла. Ён у мокрым месцы, ды ўсёроўна ў холадзе нічога не расьце. Цьвітуць у мяне толькі раннія нарцызы ды пару туліпанаў, але будзе іх, недзе, сотні! Мой с. п. Муж надта любіў кветкі, і калі яны зацвітаюць, дык заўсёды хочацца пацешыць яго найпрыгажэйшымі, як некалі. У Ягоным кабінэце стаялі заўсёды найлепшыя кветкі, якія насіў Ён з хаты. Божа мой, як цяжка ўсё гэта ўспамінаць. Усе ў нас устрывожаныя такой халоднай і позьняй вясною. Пабачым, які будзе чэрвень. А мне цяпер трэба бяліць хату, маляваць падлогу, бо ў нас год пасяля сьмерці гаспадара хаты ня беляць... А там чакае мяне мой 70 год... Ня верыцца! Сяброўкі пісалі, каб ня думала пра гэта. Усе, па “добраму, старабеларускаму” абычаю, прыедуць – з торбачкамі... Думаю, што абдызецца і бяз торбачкаў. Бульба і да бульбы яшчэ знойдзецца ў маёй хаце. Галоўнае, што прыедзе Міхась. Жаль, Алеся ня будзе са мною...

Шкода Пецокевіча. Як цяпер Ён чуецца? У нас многа людзей, нейк, хварэюць на ныркі. На вантробу таксама. Крыху замнога тут п’юць Беларусы, а жаль... А людзі ўсе садзяць бульбу! Вось працавіты народ! Шкада толькі, няма для іх тае зямелькі, якая ім сьніцца. Жыве яшчэ ў душы народу гаспадарскі, сялянскі інстынкт, асабліва трывожыць вясною...

Бывайце, Язэп! Трымайцеся, мой дарагі. Пішэце справадачы аб сваім здароўі! Вітайце жонку. *Ваша Ларыса.*

Зэльва, 30/VI. 1980 г.

Даражэнькі Язэп!

Даруйце, што спазьнілася з лістом. У нас год нельга бяліць, калі нехта памёр. Нельга было і раней маляваць падлогу. С. п. Яначку цяжка дыхалася. Вось і ўзялася я цяпер за працу. Памаглі суседкі, але найболей давялося рабіць самай. Прыхварэла з гэтага. Цяжка было браць у рукі, пераносіць, сартаваць кніжкі-скарбы. С. п. Муж, як жывы, здаецца, стаяў побач. Усё пакінула як было, як сьвятасць... У хаце цяпер чыста. Адзін пакой як бібліятэка, але кніжкі па ўсіх пакоях. Іх безьліч, акрамя медыцыны. Усебаковая зацікаўленасьць с. п. Яначкі захапляе мяне. Цяпер не магу купляць кніжак. На днях купіла толькі “Маладосць”. Там ёсьць мае вершы. Вышлю Вам іх.

¹ Юзя, Юзэфа Найдзюк (да шлюбу – Брэчка) – жонка Часлава Найдзюка, актыўная ў беларускім эміграцыйным грамадскім жыцці.

Цяпер мушу ўзяцца за свае вершы. Прыслалі рукапіс для паправак. Кніжка будзе называцца “На чабары настоена”. Працы, і паважнай працы, даволі.

Рада вельмі, што паставілі помнік і агарожу. Усё выглядае хораша і салідна. Горай са здароўем. Пастанавіла крыху сябе глядзець. Кніжка запланаваная на 1982 г.

Юры і Міхасю выслала вызава. Атрымалі ўжо. Цяпер зажадала вызаў нявестка. Сяння падала ўжо на гэта паперы. Безумоўна, упісала і мілага Алесіка. Вельмі хачу яго бачыць.

Моцна перажыла тое, што адчапілі і ўкралі ноччу маю аўчарку. Са шчанючка яна вырасла на прыгожую Альму. Кажуць, што ўзялі за яе добрыя грошы. Я гэта адхварэла. Цяпер я зусім адна. Есьць і ў нас нелюдзі. Як і ўсюды. Без “сваіх” тут не абышлося. На панадворку мы не адныя. Палова дому – дзяржаўная. Там кватаранты. Я ноччу чула, як яна брахала, супраціўлялася, але я баялася выйсці, бо в. было дрэнна з сэрцам.

Як вашае здароўе? Пісала мне Людвіка Антонаўна В., што ў сябры Пецкокевіча паважная хвароба нырак, але Ён пра гэта ня ведае... небеспекі няма, але лепей, калі ня ведае. Дай Бог яму здароўе!

70 год – дата сумная, але жыць трэба, ды і творчасці яшчэ ад мяне спадзяюцца. Буду трымацца! Усяго Вам добрага! Вітайце сваю сямейку ад мяне.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 12/VIII. 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Колькі дзён, як у дарозе да Вас і “Польмя”, і “Маладосць”. Даруйце, што крыху затрымалася з лістом. Забегалася, стамілася. З нашых быў толькі Міхасёк, які хутка мусіў ад’ехаць. Спяшаўся. Здаецца мне, што было ў нас в. хораша. Перадусім многа кветак. Букеты пачалі прыносіць яшчэ задоўга да юбілею. Прыехала многа харошых сяброў. Адзін пакой быў застаўлены сталамі. Па белых абрусах тканыя нашыя паяскі. Была чарка, было і да чаркі. Міхась казаў – каралеўская гасыціна, але яна была толькі – беларускай. Жаль, не было дарагога маяго с. п. Гаспадара. Сябры перад застольем адведлі і Яго. Хораша прамаўлялі. А як грымнулі – “Пад гоман вясёлы”, дык спыніўся мне дых, бо гэтую песьню праз усё жыццё пяю с. п. Яначка.

Хто ня змог прыехаць, дык прыслалі падаркі і мілае віншаванне, размаляванае і напісанае ў стылі і спосабам скарынаўскіх друкаванняў. Кожны падарак – прадуманы харошы родны сувенір ці нешта зробленае сваімі рукамі. З цеплынёю, з любоўю. Калі далі слова Міхасю, дык зумеліся, як талкова, як хораша выступаў Ён на роднай мове. Хлапец ня п’е. Усім ён в. спадабаўся. Паэтку Ніну Мацяш унеслі на руках у хату. У яе хворыя ножкі. Маладзенькая яшчэ, в. прыгожая. Цудоўна пяе, дэкламуе. Сястра яе прывезла на сваёй “Волзе”. Была і мілая Дануся Бічэль.

“Паэзія – гэта не задзіранне
і не на нервах веку ігранне –
а самазнішчэнне, самазгаранне.
Ларыса Антонаўна – Вы як ранне”...

Чытала яна за сталом зваротку за звароткаю. Хораша, узварушліва ўсе прамаўлялі. Нехта вылез з аўтобуса, каб нарваць у полі букет васількоў... Высокія, чырвоныя гладыёлусы. Два букеты белых лільяў ля іх, а далей ружы, васількі, рамонкі і ўсяго, усяго.

Толькі-што быў ліст ад Міхася. Богу дзякаваць, заехаў шчасьліва. Крыху тут закахаўся... І ў гэтай справе адносіцца з даверрам да бабусі... Залатое дзіця. Каля 15/VIII мае прыехаць сюды Юра.

Змушаная кончыць ліста! Усім сэрцам дзякуй Вам за добрыя словы. Вітайце сваю мілую жоначку. *Ваша Ларыса.*

[*На палях 1-ай старонкі:*] Госьці ішлі яшчэ праз цэлы тыдзень... Дзякуй ім, нашым добрым, простым людзям за тое, што ёсць у іх сэрцы.

Зэльва, 12/IX, 1980 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Даруйце ласкава, што спазьнілася з адказам. Дзякуй Вам за добрае слова аб маіх вершах. Яны ўжо ня тыя, што раней. Старасыць болей стрыманая, павольная. Выдаючы “Невадам з Нёмана”, мяне ніхто не пытаўся, дзе я нарадзілася. Усім нечаму здавалася, што ў Гудзевічах. Я нарадзілася ў Жлобаўцах. Гэта 12 км. ад Гудзевіч, два ад Воўпы і, мусіць, 8 ад Рэплі. Гэта быў фальварак маяго таты. Некалі тата мой загневаўся на дзеда Паўла. Пакінуў на полі каня і баронку, а сам уцёк на японскую вайну. На шчасьце, вайна ўжо канчалася, і тата прывёз з сабою толькі высокую, кудлатую шапку і медаль: “Да вознаградит вас Господь в своё время”. Пасьля, калі мы падрасталі, а Тата часам падпіў, Мама казала яму: “Да вразумит вас Господь в своё время”. Дзед сустрэў сына па біблейнаму. Першае: адмыў яго ў лазьні. Склікаў гасьцей, зарэзалі парся і баранчыка, а пасьля, дзеля спакою, ажаніў яго. Мама мая родам з Завадзіч. Гэта сяло ля Чарлёнай. З роду Манютаў. Дзед арэндаваў чужыя маёнты. Свяаго ня меў, бо вучыў дзяцей. Вось тады мой дзед Павел (Гудзевіцкі) купіў у графа Красінскага на банкаўскі доўг невялікія Жлобаўцы. Мама яшчэ крыху дакупіла зямлі за свой пасаг. Там, 27/VII 1910 г. (па старым стылі) я і нарадзілася па смерці каханай, першай дзяўчынкі – Ліды. Была, казалі, в. капрызная, худая. Адночы вецер ледзь не панёс мяне ў неба.

Вучылася я ў Ваўкавыску. Жаль, дарагі Язэп, што Вы тады гэтага ня ведалі. Цягнік хадзіў ноччу, аўтобусаў тады не было, коні мелі заўсёды шмат працы, дык ня раз, калі в. захацелася дамоў, я бегла чарэпале з Ваўкавыску ў Жлобаўцы. Гэта было якіх 30 км. Тата дзівіўся лёгкасыці маею і адвазе. Адночы падыходжу сваім балотам да Жлобаўцаў, а каровы рычаць на балоне, сабраўшыся ў купу, аж страх. Не відно пастуха. Калі прыбегла, дык тата аж зьбялеў. Ці не сустрэлі цябе ваўкі? Не, кажу. Толькі што бычка разарвалі за могілкамі. Дык вась чаму рычалі каровы...

Я была в. непрыгожая і нікому не падабалася. Гэта пазьней ужо пачалі панець, страляцца ды выкрадаць мяне ад бацькоў, аж пакуль досьмерці не замацаваў мяне харошы і дарагі мой с.п. Яначка.

Пасьля гімназіі я была ўдома. Вучыць далей мяне не было грошай, бо надта быў цяжкі бацькоўскі доўг на Жлобаўцах, бязьмерна высокія падаткі. На працу ня бралі дзяцей “багатых” бацькоў, і гэта было маё шчасьце. За гэтыя годы, ужо з асьветаю, я яшчэ цясьней зжылася з бел. народнай стыхіяй, якая ад народжанья бурліла ўжо ў маім неспакойным сэрцы. Такую мяне і ўбачыў с.п. Муж.

Пару слоў, Язэпку, я ўжо Вам напісала, але трэба паўнейшы адказ на пытанні.

Мой юбілей закончыўся трагічна. Прыехаў мой “высокакультурны” сын, прыехала і яго жонка з Алесем. Абое надта наракалі, што ня маюць грошай (я ў іх нічога не пытала). Пасьля сын пачаў нудзіцца, наракаць на тое, што трэба ехаць яму, “сьветавому інтэлігенту”, у нейкае захалусьце, бо “выпадае” хоць раз у год паглядзець на старую маці. Даслоўна гэта. Я, безумоўна, звольніла яго з падобных “абавязкаў” на будучыню. А пасьля ён паказаў такую “культуру”, так закончыў сьветлае маё, сяброўскае сардэчнае святаванне, што ратуюць цяпер маё сэрца нітрагліцэрынам і інш. Падняўся і ціск крыві. Крышку мне ўжо лепей. Бачыце, сумленне рэч зусім ня модная. У руку яго ня возьмеш, яно не аплочваецца. Але, калі яно хоць крыху захавалася ў маяго нашчадка, дык думаю, што сам ужо ніколі не пасьмее пераступіць парог гэтай няшчаснай, асірацэлай, спаганенай

імі, а дарагой усім добрым людзям – хаты. Яна бедная, старая, сялянская, але добрыя людзі яе не мінаюць.

Што да Вашай дачкі, дык мне аб гэтым сказала нявестка. Дачка Ваша разумная, сама ведае, што робіць. Я раджу Вам прыняць і благаславіць тое, што народзіцца, і не пытацца нават пра таго “бацьку”, якога яна ні знаць, ні назваць Вам ня хоча. Часы мяняюцца. Гэта яе справа. Вам давядзецца толькі дапамагаць. Так здарылася і ў маёй знаёмай. Маці яе з гора памерла. А яна гадуе цяпер сваяго Вадзіма. Працуе асістэнткаю ў знамянітага прафесара, шчаслівая.

Язэпку мілы, прамоклі мы тут наскрозь. Бульба ў нас, як гарэхі. У гародзе толькі крыху часныку, буракі ды морква. Яшчэ ўсё падымаюць палеглае жыта. Пагоду не заплануеш. Да яе трэба нейк дастасоўвацца. У адных ліўні, а ў другіх засуха. І людзі сталі нейкія ненармальныя. Адзін стары бацька, пару тыдняў таму, засёк сына ноччу. Забіў нявестку, трое ўнукаў і сам пад раніцу павесіўся. Адзічэў, адурэў чалавек начыста. Доўга мы не маглі прыйсці да сябе пасля гэтай падзеі. Нейкі цень лёг на душы людзей. Валачыўся ён недзе па цэлым сьвеце, а на старасьць вярнуўся дамоў. У нашым народзе падобнага яшчэ не было.

Вельмі добрае ўражанне пакінулі па сабе ўнукі. Толькі з малодшым нявестка не дала мне нават пагаварыць... Ён в. шчыры і мог бы шмат расказаць. Няхай Бог ім памагае і дасьць розум маяму “культурнаму” сыну-лекару, хоць такі, як у ягоных продкаў земляробаў малапісьменных. Між іншым, так некалі сын завяршыў і маё 60-годдзе. Яшчэ адзін яго візіт, і па мне будзе. Як ратаваць яго, як дапамагчы?

Жыву адна. Днямі бывае поўна людзей, а начамі зусім адна. Страшнавата. Што пішуць Вашыя? Куды паехала маладая пара ў шлюбнае падарожжа? Якія перспектывы далей? С. п. Муж мой лічыў іх самымі чэснымі і добрымі людзьмі. Я таксама.

Учора перадавалі выступленне літаратурнага аб'яднання з Наваполацка па тэлебачанні. Высокі інтэлектуальны ўзровень і сапраўдныя таленты, ды вернасьць зямельцы нашай маладых літаратараў. А якая мова! Такія будуць бараніць гуманнае вартасці культуры сваяго народу, каб дастойна ўнесці іх у скарбніцу агульналюдскай культуры.

А цяпер наказ вам обоім: глядзеце сябе ўзаемна, сваяго здароўя. Бяда, калі людзі ўміраюць. Калі родзяцца, дык гэта шчасьце! Богу дзякуйце за ўсё, што Ён пашле Вам, і ўсёй душой будзьце пры мілай Люцынцы¹, бо напэўна нялёгка ёй беднай. У гэты час і заўсёды будзьце найлепшымі сябрамі пры ёй.

Жадаю Вам шчасьця і здаровячка! З павагай і цеплынёй да вас обоіх
Ваша Ларыса Геніюш.

[*На палях 1-й старонкі*]: Нечаму ня піша мне Міхасёк. Ня піша Ён і дзяўчынцы, якая тут сохне па ім... Ці хоць там усё ў парадку?

Ваша Ларыса.

16/X. 1980 г.

Добры дзень, дарагі і шчыра паважаны Язэп!

Віншую Вас з мілым унукам! Зычу яму добрага здаровячка, хораша расьці. Ня толькі з твару, але розумам і натураю няхай будзе падобны да Вас! Вам і Вашай мілай Жоначцы, а галоўнае п. Люцынцы зычу радасьці з Яго і сьветлай гордасьці матчынай. Дзякуй Вам, што гэты Дар Божы прынялі ад чыстага сэрца, разумна і па-хрысьціянску. Няхай усё ў Вас будзе шчасліва і добра! Тыя толькі сябры і тыя толькі добрыя бацькі, якія ў трудную хвіліну пры сваіх дзецях! Як сяння шчаслівая п. Людвіка Войцік са сваяго ўнука. Ён ужо “кібернэтык”, але

¹ Дачка Язэпа Найдзюка.

ўсёй душою пры сваёй Бабусі. Маці з айчымам (Лявонам Луцкевічам)¹ жывуць у Вільні, а ён адразу сьпяшаецца ў лес да Бабусі. Шчэпіць дрэўцы, гадуе гародніну, мае шмат кветак. Бабуся ім толькі і жыве. Днём ён на працы ў Вільні, а кожную вольную хвіліну аддае сваёй бабцы. Выпадак быў аналагічны. А цяпер проста праменіць удзячнасьць маладога інжынера сваёй бабусі за яе апеку і сэрца. Хораша! Галоўнае тое, што Маці і Дзіцятка здаровыя!

Я крыху затрымалася з адказам. Моцна хварэю. Пасьля электракардыяграмы мяне пастанавілі пакласьці ў больніцу. Ледзь адпрасілася. Абяцала нічога не рабіць, памаленьку штодзённа хадзіць на ўколы. Выпісалі аж 6 гатункаў лекаў. Прытым трое розных уколаў. Не магу сказаць, што мне лепей, але што ўжо Бог дасць. Калі б я ўмела сварыцца, выкрычацца, дык было б лепей. Я горда, велікадушна ўсё прамаўчала, дык таму і вынік такі трагічны... Мае мілыя суседкі былі пры гэтым і глядзяць цяпер мяне, як малое дзіця. Стараюцца, каб мела ўсё на зіму. Прыходзяць на ноч. Ужо ад леташняга году яны з жудасьцю ўспамінаюць “адукаванага доктара”. Вашыя дзеці інакшыя. Можна і таму, што на Вашай сьмерці не залежыць нікому... Я гэта ведаю. Прашу толькі Бога, каб унукі мае былі добрымі людзьмі, думалі самастойна і мелі адвагу быць чэснымі і дастойнымі, як і належаць быць чалавеку.

У нас безупынна дажджы. Можна сказаць, што ўвесь народ капаў бульбу. Яна летась меней ураджайная. На нізкіх мясцох дык пагінула, пападгнівала. Мне на зіму бульбы хопіць. Яшчэ ўчора два маладыя хлапцы, сваякі с. п. Яначкі, укінулі мне ў склеп цэлы мяшок. На бабку, казалі.

Мы ўсе тут моцна перажылі трагічную сьмерць П. Машэрава². Гэта быў разумны і в. гуманны Беларус. Народ моцна шкадуе Яго. Быў дэмакратычны заўсёды і свой.

Вельмі стараюся выздаравець, каб хоць зноў пабегчы на могілкі. Адзін школьнік зрабіў мне там лавачку, каб пасядзець. Памалаяваў яе.

Ападае ўжо лісьце, але прымаразкаў яшчэ не было. Яргіні яшчэ цвітуць.

Дрэнна тое, што і Вы хварэеце на сэрца. Раджу і Вам пахадзіць на ўколы хоць прафілактычна. Вы в. патрэбны. Вашыя цяпер мне, амаль, ня пішуць. Раней можна было б паслаць у падарунак маладой пары хоць дывана. Цяпер гэта забаронена. Усё ткане забаронена высылаць з Беларусі, а там, у Іх, яно лепей захавалася б, як тут, асабліва нашыя старыя, гэаметрычныя ўзоры. Няхай будзе шчасліваю мілая Ядзя са сваім мужам. Лепей добры чужы чалавек, чымсьці свой, ды ліхі. Харошыя ў іх дзеці. Галоўнае тое, што здольныя.

Бачыце, як нямнога ўжо трэба, каб мяне даканаць... А было так сьветла і так хораша, што я думала, буду яшчэ жыць доўга... Пісалі нашыя, што ў ЗША адзначылі дзень (450 год) Вялікага Літоўскага Статуту³. Было 14 рэфератаў. Статут пераклаі з бел. на ангельскую мову. Мяне гэта в. кранула і як Беларуску і як Славянку. Хораша!

Зычу Вам, перадусім, добрага здароўя. Няхай мілы хлопчык расьце Вам на радасьць і вясёлым гоманам напаўняе ціхі Ваш дом. З глыбокай павагаю і шчырасьцю да Вас усіх *Ларыса Геніюш*.

¹ Лявон Луцкевіч (1922 – 1997) – беларускі грамадскі дзеяч, публіцыст, малодшы сын Антона Луцкевіча. Быў жанаты з Галінай Войцік – дачкой Людвікі Сівіцкай/Зоські Верас.

² Пётр Машэраў (1918 – 1980) – партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР, першы сакратар ЦК КПБ (1964 – 1980). Смерць яго ў аўтакатастрофе масава тлумачылася як “рука Масквы”.

³ Верагодна, маецца на ўвазе канферэнцыя БІНіМа (Беларускі інстытут навукі і мастацтва) па Статуте Вялікага Княства Літоўскага пры Кліўлендскім універсітэце, праведзеная 31 жніўня 1980 года, падчас XIV Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі (Кліўленд, штат Агаё, ЗША).

[На палях першай старонкі:] Мы са с. п. Мужам в. многа дароўвалі сыну і нявестцы. І я ім дароўваю, але ёсьць хвіліны, на якія нельга забыцца. Дрэнна мне робіцца, нават, калі я іх успамінаю. Няхай Бог ім даруе. *Ваша Ларыса.*

Зэльва, 9/XII. 1980 г.

Даражэнькі Язэпка!

Пішу Вам запар другога ліста. Людвіка Антонаўна прыслала для Вас пару слоў, дык перасылаю. Думаю, што Вам будзе міла атрымаць ад яе вестачку. Мая прастуда ніяк не праходзіць, хоць пераважна сяджу ў хаце цяпер.

Як маецца Марцінка?¹ Ці ўжо ўсьміхаецца? Людвіка Антонаўна в. міла пра Вас успамінае. Яе адрас: Вільнюс – 49, ул. Архитекту 132, кв. 69, Луцкевич Галина Антоновна (для мамы).

Яшчэ раз жадаю ўсім Вам радасных Калядных Сьвят! Няхай шчодры і мірны будзе для ўсіх нас надыходзячы 1981 г.! Чытаем пра Вас, слухаем, непакоімся². Толькі б усё было добра! Лісты ад Вас нейк цяпер не даходзяць. Сяння прыйшла “Ніва”. Даўно яе не было. Чакаю вельмі весткі ад унука. Каб магла, забрала б яго да сябе тут вучыцца, але і тут нелёгка.

Яшчэ раз Вам – Вясельных Калядных Сьвят. Усіх шчыра вітаю. Марцінку цалую ў лапкі. *Ваша Ларыса Геніюш.*

[На адвароце старонкі – верш “З родных гнёздаў, з каханай старонкі...”]

Зэльва, 18/II. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Ня ведаю, як Вам дзякаваць за шчырасьць, за вестку пра маяго сына. З гэтага пачынаю. Бо гэта найболей баліць. Званіла ім. Вельмі дрэнна было чуць. Пачула толькі, што было тры нажавыя раны. Адна ў вісок. Бандыт на свабодзе, і ўсё гэта – сьмярдзіць... Прычыны напасыці ня ведаю: наагул нічога ня ведаю. Маю зноў клопаты са сваім сэрцам. Колькі ж можна? Язэпку, родны, напішаце мне ўсё, што ведаеце ў гэтай справе, бо ніхто аб гэтым не напісаў ні мне, ні Міхасю. Усё гэта болей як непрыемна. Жудасна. Біце лекара нажом? Прыгтым педыятра? Цаліць у вісок? Гэта ж бандыцтва! Розна бывае і ў нас, і чалавек толькі ходзіць пад Богам. Трэба в. высокай культуры, каб чалавек перамог у сабе таго “д’ябла”, злыя інстынкты ў ім, ужо зароджаныя. Некалі дапамагала з імі змагацца рэлігія. Людзі баяцца права, а вось усялякай несумленнасьці не баяцца, бо мала ў каго ёсьць той перажытак – сумленне. Сяння кожны можа на сябе зарабіць. Галодных і абсалютна бедных няма. А вось засталася лянота, зайздрасьць, распуста, прага мець, нічога ня робячы. І рэзультаты. Зразумела гэта было пасья вайны, калі паяўляецца рознае шумавінне. Сяння гэта – недаравальна! Думаю, бядую і вельмі шкадую, адзінотай і горам скарожаную некалі, душу сваяго Сына.

Чаму п. Люцынка так хутка пайшла на працу? Рада вельмі, што маюць цяпер з Марцінкам сваю кватэру. З мэблямі не бяды! Усё зробіцца з часам. Абы кватэра. Добра, што мілая Бабуся пры іх. Няхай жывуць, як ёсьць, і хваляць Бога, што разам, што расьце харошы, дарагі хлопчык. Вітайце іх ад мяне. Пажадайце ім добрага здароўя і шчасьця. Добра, што і Вы на працы. Цікавей праходзіць жыцьцё. Сяння ўсім Вам трэба добра працаваць, каб дагналі ўпушчанае. Жадаю Вам спакою і міру з поўным захаваннем людзкой дастойнасьці.

Сыну я напісала. Даравала нетактоўнасьць і на гэты раз. Маці ёсьць маці. Калі ім званіла, дык удома быў і Міхась. Талковы ён хлопец і добра вучыцца. Часамі мне

¹ Унук Язэпа Найдзюка, сын яго дачкі Люцыны.

² У выніку падпісаных у Гданьску 31 жніўня 1980 года пагадненняў паміж уладамі і страйкаўцамі ўзнік незалежны прафсаюз “Салідарнасьць”. Яшчэ ніхто не ведаў, чым гэта абернецца...

піша. Сын хоча сюды прыехаць, але пакуль-што да нас не пускаюць. Сябра Язэп, калі Вы будзеце наведваць сваяго ўнука, дык пастарайцеся пагутарыць з маім сынам, як бацька. Паясьнеце яму, што ён шчаслівы яшчэ і ня мае права на жыццё гневацца. Няхай працуе, цешыцца з сям'і, з сыноў, са здароўя і хваліць Бога, што яшчэ ёсьць так, як ёсьць. Вялікія патрабаванні да жыцця робяць чалавека нешчаслівым і злым. Трэба часамі задаволіцца тым, што ёсьць. А мець магчымасць плённа працаваць лекарам, гэта ўжо ёсьць шчасце. Ён хоча перагнаць сваю маці ў літ. творчасці. Скажэце яму, няхай творыць паціху, будуць яго друкаваць, а маці ўжо свой век дажывае. Яшчэ дажане і перажане яе. Мы з с. п. Мужам ніколі не знайшлі з ім супольнай гутаркі. Ён рабіў усё нам на злосьць і многа адабраў здароўя. Можна, апамятаецца. Жонка яго без сумлення і сэрца. Уплыў яе, гэта жудасны ўплыў на яго. Унукі ня вельмі ёй паддаюцца. Малы Алесь некалі з болем казаў мне: як нам жыць з такой мамаю? Я гаварыў ёй два разы ўжо, што яна паступае не па-хрысціянску. Яна ўдавала іх без прычыны бацьку, а той біў іх бязьлітасна, не разабраўшыся ўсё жыццё. Яна як садыст. Ня памятаю, каб некаму што добрае зрабіла. Усё на злосьць, і то з “мілай” усьмешкаю. Так склалася жыццё гэтага няшчаснага хлапца. Яна жудасна скупая і прызнае толькі грошы. А так нельга і не патрэбна. Я ўжо пішу Вам усё як брату. Мусяе быць шчырасць, каб нейк яго ратаваць.

Язэпку, родны, Зямляча мой дарагі, яшчэ раз вам вялікае дзякуй за вестку. Пішыце мне. Няхай Бог гадуе Вашае мілае Дзіцятка. Дочку ніколі не папракайце. Нічога нават не пытайцеся ў яе. Калі зможа, дык скажа сама.

Вашая Ларыса.

Зэльва, 20/III. 1981 г.

Дарагі мой, найлепшы Язэп!

Дзякуй Вам вялікае за вестку пра Юрку. Усё гэта балюча, дзіка несуразна. Трымайце мяне, прашу Вас, у курсе справы. На нявестку спалягаць ня можна, яна не напіша. Спазынілася з адказам на ліста, бо зноў дрэнна з сэрцам і раптам прыстаў да мяне нейкі нялюдзкі грып. Паліла мяне і калаціла страшна. Не магу цяпер адчуваць запахаў і ўся яшчэ хварэю і прыхворваю. Даўно так цяжка не хварэла. Даглядалі чужыя людзі. Ужо хаджу. Надвор'е кіслае, а ў мяне задаўнены рэўматызм, да ўсяго.

Сачу за Вашымі падзеямі, і хочацца, каб з вясновымі працамі настаў і спакой. Залежыць мне цяпер, каб Юрка крыху прышоў да сябе. Каб пазбыўся страху і мог выдатна працаваць, як лекар. Добра, што ён у Беластоку. Той Гарадок, дык наагул нейкае шумавенне. Апошні час у Юркі быў такі “слоўнік”, што ўстыдна было крыху. Я ня вельмі хачу, каб Юра сюды ехаў. Тут зноў можа расстроіцца, выпіць са знаёмымі чарку, а гэтага яму цяпер трэба пазьбягаць. Няма каля яго друга. Нявестка настолькі скупая, бесчалавечная і здэклівая (да праступнасці!), што паправіцца і супакоіцца ўдома будзе яму цяжка. Самыя глядзеце, куды яго там накіраваць. Юра ня піша мне. Баіцца, каб хоць чым не дапамагчы. Пісала нявестка. Мне крыху жаль, але крыху і сьмех. Я ўсё неабходнае маю. Здаецца, што выйдзе кніжка¹, і тады зусім будзе добра. Калі нешта прашу ў далёкіх сяброў, дык гэта толькі лекі. Бяз іх мне было б надта дрэнна.

Цешуся, што Марцінка хораша разьвіваецца, а Вы з жонкаю разумныя бацькі, усё ўспрынялі так па-чалавечы. Малайцы Вы ў мяне! Выдатна тое, што ёсьць свая кватэра. Марцінка, знача, мае свае “апартаменты”. Старайцеся, каб пры п. Люцынцы былі, сапраўды, добрыя “няні”. Найлепей, каб змагла быць там як найдаўжэй Ваша жонка. Хоць Вас шкада, бо і Вам, як унуку, патрэбная і цеплыня і апека.

Рада, што Вы зноў крыху на працы. Сярод добрых людзей, дык і лягчэй

¹ Маецца на ўвазе зборнік “На чабары настоена”.

крыху. Патрэбная і капейка, без яе ж няма ніякага руху. Я дык яшчэ не бядую. На маю пенсію і хворы кот не пражыў бы, але крыху на кніжцы, крыху часам за вершы ў часапісах, і так і сяк і пакуль-што хапае. Я апранутая, і гэта галоўнае, ды з магілкаю ўсё ў парадку, аж паспайнела на сэрцы. Толькі б з гэтым хворым сэрцам зрабіць нейкі парадак, ды адчапіўся б ад мяне гэты нялюдзкі грып. Даўно нікому не пісала, гэтак было дрэнна са мною.

Хачу напісаць Вам, дарагі Язэп, што ўсе мае тры браты былі фактычна ў польскай арміі. Расьціслаў загінуў 28 красавіка 1945 г. у арм. Касыцшоўскай недзе пад Берлінам. Пахавальную маю. Аркадзі і Аляксей былі ў арміі ген. Ан-дэрс. Пайшлі туды дзяцымі яшчэ з высылкі. Аркадзі загінуў 27 ліпеня 1944 г. і пахаваны ў Лорэтто ля Рыма ў братняй магіле з палякамі. Там іх 64 чалавекі (здаецца). Быў у мяне здымак той магілы, але ўсё нам пагінула. На гэты раз у Празе. Аляксей мае 6 сыноў і дачку ў Англіі. Яны мне пісалі, але цяпер лісты не даходзяць. І за сьмерць маіх дарагіх, юных братоў біць яшчэ сына нажом у вісок? Што за нагласьць! Юрка не ідэал. Такім яго зрабілі ворагі людзкасці, за што і яны яшчэ будуць разьлічвацца перад Богам, перад вялікай справядлівасьцю, да якой некалі прыйдуць людзі! Прашу, трымайце мяне ў курсе спраў. Дзякуй за добрае слова пра Алесья. Ён разумны і шляхотны хлопчык, і я в. хачу, каб Ваша жонка, п. Люцынка і Марцінка былі сябрамі яму, даволі адзінокаму, бо верыць ён толькі Міхасю. Яшчэ раз дзякуй, Язэпку! Вітайце шчыра сваіх, цалуйце Марцінку.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 19/IV. 1981 г.

Дарагі і паважаны Язэп!

Сяння ў Вас Сьвята. Вітаю Вас шчыра, шчыра, хоць спозьнена. Даруйце мне гэта. Так склалася. Спачатку гэта была хвароба, пасля паклікалі мяне на З'езд беларускіх пісьменнікаў¹. І гэта забрала мне і думкі і час. Маём даволі вялікі даробак ужо. Шкада толькі, што болей у нас сяння сівых галоваў, чымсьці моладзі, але гэта палепшыцца з часам. Я была там як госьць толькі, і то малаважны, але сустрэла шмат знаёмых і незнаёмых асоб і разгубілася крыху ад іх увагі, сардэчнасьці. Максім Танк² шыракаплечы, добра выглядае, хораша выступаў. Кандрат Крапіва³ зусім старэнькі, праходзіў, апершыся аб руку малодшай дамы. Было сардэчна там і амаль сьвяточна, хоць тэмп З'езду быў моцна працоўны.

Крыху сумна мне цяпер у Зэльві. Што датычыць маёй нявесткі, то в. цяжка сказаць дрэнна на чалавека, калі нават гэта і праўда. Таму я моцна думаю, калі нешта пішу, і безумоўна – небеспадстаўна. Я і сама ніколі ня думала, што так многа зла можа хавацца за “нявіннай” вонкавай ветлівасьцю. Гэта датычыць болей маяго с.п. Мужа, але і мяне. Я рада, што сыну маяму лепш. Жадаю ім шчасьця, здароўя, памыснасьці, але хворае сэрца маё ўжо астыла да іх, і яны мне, амаль, чужыя. Столькі тут людзі аказваюць мне дабрыні і цяпла, што няма ніякага параўнання з імі. Я мушу быць ім, тым людзям, удзячнай і плаціці за дабро дабром.

Ноччу вёў мяне сын суседкі на цягнік у Мінск, а другая суседка йшла абавязкова: “Бо вам лепей будзе на маю руку аперціся”. Чакалі мяне і хату маю пільнавалі, і штодня тут, амаль, пры мне. Богу за гэта дзякую. Чуюся дрэнна, але

¹ З'езд Саюза пісьменнікаў БССР праходзіў у мінскім Палацы прафсаюзаў. Ларысу Геніюш, якая не была ні сябрам саюза, ні грамадзянкаю БССР, запрасілі на яго тэлеграмаю за подпісам Ніла Гілевіча, тагачаснага першага сакратара СП БССР.

² Максім Танк/сапр. Яўген Скурко (1912 – 1995) – беларускі паэт, грамадскі і партыйны дзеяч. Як старшыня Саюза пісьменнікаў і дэпутат Вярхоўнага Савета шмат паспрыяў таму, каб вершы Ларысы Геніюш друкаваліся ў Беларусі.

³ Кандрат Крапіва/сапр. Атраховіч (1896 – 1991) – беларускі драматург, байкапісец, мовазнавец, грамадскі дзеяч.

жыць яшчэ трэба. Сябры хочуць забраць мяне ў лепшыя варункі жыцця, але ці варта гэта рабіць на тых пару гадоў, якія мне засталіся? А ўнукі? “Добры” Алесік за цэлы год ні слова мне не напісаў. Бацька і Міхась пішучь, што ён ня хоча думаць пра навуку, што дарага ім каштуе рэпетытар і што да Алеся просьбы іх не даходзяць. Не разумеюць, што сталася з хлопцам? Можна, тыя неспакойныя падзеі ў Вас зрабілі хлопца такім? Нельга яму быць сяння абыякавым да навукі!

Цешуся, што Марцінка “слухае” паэзію. Ня ведаю гэтага верша Тувіма. Цешуся, што Вашая сямейка разам на свята і расьце Вам харошы ўнук. Што датычыць маёй кніжкі, то мне ўжо “загадалі” рыхтаваць да друку другую! Тая выйдзе, безумоўна, і гэта вельмі цешыць мяне, бо чуюся ўсё горай. Слабею нейк...

Добра, што сын у Беластоку, бо там будзе мець менш магчымасцяў выпіць. Там, думаю, кампаніі такой няма. Хоць і ў нас тут розна. Гэтая “хвароба” не залежыць ад стопня асьветы, на жаль.

21/IV. Так занятыя дні, што сяння толькі дапісваю Вам ліст. У вачах усе тыя твары, якія я бачыла на З’ездзе, і Мінск. Здаецца мне, што здалёк ад іх я не змагу ўжо пісаць нешта. Такая, усё ж, творчая свая сям’я. Розныя мы ўсе, але думаю, што ў кожным сэрцы Беларусь, Яе мінуласьць, Яе цяжкі лёс, як свьятыня. Хатка мая сялянская здаецца мне шэрай і не такой ужо дарагой, як некалі. Адчуваецца патрэба выходзіць нам у шырокі сьвет і быць раўнаважнымі, раўнаважаснымі з сусьветнымі дасягненнямі сапраўднай культуры. А культура, гэта перадусім гуманізм, павага да чалавека, яго дастойнасьці, яго думаў і творчасці. Не аспрэчваць законаў прыроды і натуры, дзе народ – гэта сям’я са сваёю спецыфікай і накопленымі скарбамі культуры пакаленняў. Трэба ўносіць гэтыя вартасці ў скарбніцу сусьветнай культуры, а не растоптваць іх і глуміць ці праходзіць міма, каб пасьяля вяртацца і шукаць сьлядоў свьятога для нас. Думаю, што ліст сяння пойдзе!

Усяго, усяго Вам найлепшага, Язэпку. Сардэчна цалую ўсю Вашу сямейку.

Ваша Ларыса.

[*На палях першай старонкі:*] Буду рада, калі пагаворыце з Юраю як з сынам. Мне ад іх нічога ня трэба. *Ларыса.*

Зэльва, 23/V. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Атрымала Вашага аптымістычнага ліста, і непамерна цешыць мяне малады Ваш энтузіязм. А вокал усё квітнее, і пагода цудоўная. Язэпку мілы, нікуды ня думаю ехаць са сваёй хаты, ды ад жадання мілых сяброў да іх здзяйсньення сяння вялікія перашкоды. Кніжка, здаецца, выйдзе, бо яна ўжо ў плане.

Дзякуй за весткі пра нашых. Юрка ня піша мне (можна, лісты недаходзяць), а Міхась папрасіў толькі вызаў. Вельмі мала пісаў пра сябе. Так, я чула, што Юрка в. добра сітуаваны, і гэта мяне цешыць. Вось нервовасьць яго, пасьяля тае траўмы псіхічнай, мне не падабаецца. Але ў Вас цяпер такая сітуацыя, што няма спакою. Можна, гэта на яго ўплывае? Дзякуй, што адведалі іх, што мне напісалі. З кватэраю не зусім мне падабаецца. Жыць з нейкім побач і чакаць, калі ён памрэ і пакіне кватэру, гэта, нейк, неэтычна. Гэта ў духу толькі маёй нявесткі. Аб зборнічку яго нешта мне ўспамінаў Міхась. Юрка разумны хлопец, але і ў яго творах праяўляецца часта грубасьць і рэзкасьць. Гэта не падабаецца мне. Гэта не пераканаўчы шлях да людзкіх сэрцаў. Паводле мяне мусяе быць мужнасьць, якая вырастае з патрэбы праўды, дабрыні і чалавечнасьці. Мужнасьць непахісная і сапраўдная. Але добра, што кніжачка яму выйдзе¹. Гэта падтрымае яго на духу. Мне яшчэ цяжка думаць пра іх. Надта моцныя былі крыўды. Усё дараваць можна,

¹ Згаданы зборнік Юркі Геніюша быў выданы ў 1981 годзе ў Беластоку Літаратурным клубам Саюза польскіх пісьменнікаў пры гарадскім ДOME культуры (творы па-беларуску і перакладзеныя на польскую мову Янам Леаньчуком, “Na początku było tylko słowo...”).

але ня ўсё здольныя мы забыць. Што да Алесіка, дык я так і думала. Гэта Міхась пісаў мне, непакоіўся яго дрэннай вучобай, пытаў парады.

Я думаю, што хутка Вы знойдзеце “супольную мову” з Марцінкам. Бачыце, як добра, як хораша мець такое шчасьце ў сямейцы. Часта ўспамінаю Вас, калі мае ма[ла]дзья “сяброўкі” прыносяць мне паказаць сваіх дзетак. Учора быў у мяне ў гасьцях такі жвавы, мілы Сярожка. Прыходзіў з мамаю і цёцяю. Яшчэ яму толькі годзік, а ўжо абегаў усю хату. Супакойваецца толькі, калі гартае кніжку. Бярэ і адхіляе пальчыкамі странічкі, і не парве. А роцічак поўны зубоў! Добра, што Вы не эгаіст і міла дзеліцеся з унукам – бабусяю. Яна яму сяння в. патрэбная. Ім абоім. Пацярпеце крыху, толькі добра даглядайце сябе, каб не галадалі Крыі Божа!

Стараюся забыцца пра З’езд...Надта балюча прыгадваць творчыя, цікавыя гутаркі ў сваёй адзіноце. Была пару дзён у мяне адна журналістка¹. Было цікава і мне і, здаецца, ёй. Нават памагала мне садзіць гарод. Гэта на рэдкасьць інтэлігентная і разумная жанчына. Прывезла мне кветкі. З сабою адвезла нарцызы і туліпаны мае. Летась было ў мяне туліпанаў безьліч. Сёлета іх меней, але надта многа нарцызаў, і ўвесь гародчык у сініх незабудках. Пасадзіла ўжо памідоры. Вельмі хораша зацьвіла любімая яблыня с. п. Мужа. Гляджу на яе, і шчыміць мне сэрца. У гэтыя пагодныя дні са здароўем быццам бы лепей. Хаджу не сьпяшаючыся і наагул асьцерагаючыся моцных рухаў, дзеля хворага сэрца. П. Войцікава² прysłала мне зёлкаў. Наагул людзі дапамагаюць, як і чым могуць. Я ім таксама.

Што пішуць Вашыя? Як іх здароўе? Ці маладзья не выбіраюцца да Вас? Як там у Вас з прадуктамі? У нас таксама няшмат чаго ў крамах, але, калі ў каго якая гасьціна, то гнуцца сталы. Крыху замнога выпіваюць нашыя суродзічы, ды шкада толькі, што ад зямлі ўцякаюць. Але гэта, здаецца, агульнае явішча ў сьвеце. Дрэннае явішча. Мы гадаваліся ў цесным кантакце з прыродаю, і таму многа змаглі выперпець і заўсёды застацца людзьмі...

Бывайце, дарагі Язэп. Глядзеце сябе. Не забывайцеся пра маё існаванне!
Вашая Ларыса.

Зэльва, 23/VI. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

Вельмі рада, што Унук Ваш расьце і напаўняе радасьцю Вашыя сэрцы. Жадаю Вам і надалей памыснасьці і спакою. У мяне неспакой. Міхась напісаў мне, што “бяруцца” ўжо і за яго. З болю замерла мне сэрца. Хлапец Ён чэсны, і відно, што мужны і неадродны, а верны сваім і свайму. Што там у Вас робіцца? Проста баюся за іх спакой і бяспечнасьць. І ўнук і сын просяць вызаў. Вызаваў, пакуль-што, не даюць, а весткі з Польшчы людзі прыносяць в. цяжкія.

Жывецца мне па-ранейшаму. Справа кніжкі нейк заглохла. Ня вельмі гэтым праймаюся. Усё пакідаю часу. Тым часам наш сьвятар³ узяў мяне з сабою ў Жывічы. Быў дождж, але белыя вежы сьвятыняў аж сьвяціліся на цемні хмараў і зелены дрэў. Пастаяла каля шырачэзнай ліпы, якой, кажуць, што ўжо многа соцен гадоў. Барадатыя Айцы паказалі мне сьвятыні і іх цудоўныя скарбы. Сярод гэтай, духоўнай нейкай, цішыні я адчувала сябе, як у сярэднявеччы. І яшчэ я пад гэтым уражаннем.

¹ Маецца на ўвазе Валянціна Трыгубовіч, супрацоўніца газеты “Голас Радзімы”.

² Зоська Верас.

³ Васіль Чэкіда (1938 – 2000) – святар, настояцель зэльвенскай Свята-Троіцкай царквы. Ён не належаў ні да аматараў паэзіі, ні да паслядоўнікаў нацыянальнай ідэі, але глыбока паважаў і цаніў Ларысу Геніюш за яе адданасьць праваслаўю, за паслядоўную абарону хрысьціянскіх каштоўнасцей. Браў яе з сабою ў паездкі па ваколіцах Зэльвы, часам – у Мінск. І яна бараніла яго ад нападак мясцовых незычліўцаў, нават дала на нейкі час прытулак у сваёй хаце, даглядала, калі святар зламаў нагу, бо ўпаў з лесвіцы. Пахаваны ў Тураве.

Быў тут адзін з беласт. палякаў, які заверыў мяне, што палякі адносяцца да Юркі добра. Нават яго друкуюць. Дык хто ж тады там не дае ім жыць? Баюся, што цяжка ім несці гэтае прозьвішча, на якім столькі нашых цярпенняў і пакуль-што ніякіх плямаў няма... Няхай Бог мае іх у сваёй апецы.

І як гэта Вашыя ўмудраюцца слаць пачкі з Вільні? Ад нас нічагусенька не бяруць. Язэпку родны, будзеце ў Беластоку, дык абязязкова наведайце нашых. Парайце ім, што будзеце лічыць патрэбным. Няхай асьцерагаюцца злых людзей. Юзя пісала мне нядаўна. Памёр яе бацька. Глядзецце сваяго здароўя! Жадаю Вам усяго найлепшага. Пішыце!

Ваша Ларыса.

Зэльва, 2/IX. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэпку!

Даўно не пісала Вам. Было шмат працы, крыху хварэла і яшчэ хварэю. На гэты раз прычапіўся бранхіт. Сёлета ў нас многа гуркоў, памідораў, дык рабіла запасы на зіму, што пры маёй малой надта пенсіі – неабходна. Напэўна вы ўжо чыталі “Голас Радзімы” за 13/VIII 81 г., таму Вам гэтае газеты не пасылаю¹. Як гадуецца мілы Ваш унук? Як усе Вы жывеце і як прайшло лета, дзе адпачывалі?

Ад нашых прыйшлі толькі віншавальныя карткі са спазьненнем, амаль на месяц. Листоў ад іх няма. Відавочна, і мае да іх не даходзяць. Найболей перажываю, што не прыедзе мой Міхасёк. Часамі ў маю “пустэльнію” заглядаюць, праязджаючы, харошыя сябры, і тады лягчэй мне робіцца на сэрцы. Паслала вашым “Песню пра зубра”², але ці хоць я атрымалі? Цяжка мне паслаць нешта лепшае, бо 33 рб. 75 кап. крыху малавата, каб сяння пражыць. Трымаю ўсё пару рублёў на кніжцы, бо Бог ведае, што са мною тут можа быць заўтра... Праўда, людзі мяне не пакідаюць, але могуць пакінуць сілы.

Непакоюся за Алесіка, што дрэнна вучыцца. Сяння будучыня чалавека залежыць ад якога-такого дыпламу. Баюся таксама за нестрыманасць сына адносна чаркі. У такіх выпадках бывае дрэннае і таварыства. А хочацца, каб ім было добра. На парозе ўжо сапраўдная восень. Крыху пасьпяшалася яна сёлета.

Пасылаю вам два апошнія здымачкі з магілы с. п. Яначкі. Там я найчасцей і бываю.

Ня пішацца нейк мне цяпер, хоць думак не бракуе, як і не бракуе балючых праблемаў і ў сьвеце, і ў маім жыцці... Паэтам бракуе сяння слоў, роўных сіле сучаснага аружжа, каб спыніць тую катастрофу, якая прадбачыцца ў сьвеце...

Напішэце мне, як Вам жывецца, ці сапраўды такія цяжкасці ў Вас з прадуктамі? Зямля ж нешта родзіць!? Напішэце мне, ласкава, як там жывуць нашыя. Вітайце сваіх! *Заўсёды са шчырасьцю ды Ваша Ларыса.*

Зэльва, 1/X. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

Рада была з Вашага ліста і з вестак аб Карнэльцы³, Данчыку⁴ і інш. Нашыя мне пра такія справы ня пішуць.

¹ У гэтым нумары быў надрукаваны артыкул В.Трыгубовіч “Натхняе родная зямля”, напісаны пасля яе майскай камандзіроўкі ў Зэльву, і некалькі вершаў Ларысы Геніюш. Паэтка ў адказ напісала аўтарцы: “Маіх знаёмых здзівіла ня так ваша стацьця, як сам факт яе надрукаваньня” (ліст ад 29 жніўня 1981 г.).

² Паэма паэта-лацініста Міколы Гусоўскага. Верагодна, гаворка ідзе пра выданне 1980 года (Мінск: Мастацкая літаратура, пераклад Язэпа Семязона, ілюстрацыі Яўгена Куліка).

³ Карнэлька – дачка Часлава і Юзэфы Найдзюкоў. Жыве ў Флорыдзе, ЗША.

⁴ Данчык/Багдан Андрусышын (нар. 1958) – сын Юлі (да шлюбу – Каханоўскай) і Паўла Андрусышынных, унук Яніны Каханоўскай. На той час на эміграцыі быў ужо вядомым беларускім спеваком. Журналіст паводле адукацыі, цяпер супрацоўнік Беларускай службы Радыё Свабода.

Дарэчы, мінулы тыдзень была тут нявестка з Алесікам на пахаванні сваёй маці ў Гомелі. Да нас не заехала. Але званіла я ёй у Гродна, бо мне пра яе пазванілі. Не пазнала па голасе Алесіка. Зусім ужо як дарослы. Дануся якраз ляжала хвора (двубаковае запаленне лёгкіх). Ляжаў і яе муж, але гасьцей і прынялі і правялі, хоць ня могуць. Была я ў іх на днях, расказвалі. Прапанавала Дануся ім грошы, але нявестка ўзяла ўсяго 10 рб. Нечаму ехала без капейкі. Я тыя грошы вярнула з удзячнасцю, нейк вярнула б і болей. Пасылак яна казала не прысылаць, бо тое, што з гэтуль можна паслаць, яны маюць. Вельмі я ўдзячная дарагім людзям, якія ўспомнілі мяне 27/VII на дзень маіх нарадзінаў... Я першы раз чула пра гэта. Дзякуй і Ім і Вам, што напісалі пра гэта. Здавалася, што цэлы сьвет ужо пра мяне забыўся, а гэта толькі забыліся дзеці і ўнукі...

Цешуся, што Вам хораша расьце Марцінка. Я ўжо цешылася з яго, калі яшчэ Ён Вам не нарадзіўся. Дай Бог Яму шчасьця і яснае долі ў жыцці.

А я тут усё сяджу ў сваёй пустэльні, нейк каратаю час, крыху прыхворваю. Усе запасы на зіму, уключаючы і бульбу, у склепі. Апал на зіму ў хляве, толькі б Бог даў сілы з гэтага ўсяго скарыстаць. Міхась, яшчэ дзеціям, пісаў малой Карнэльцы, але пасья перастаў, бо цяжка яму было адказваць мілай даме па-ангельску. Добра, што сустрэліся. А мілы Данчык прыслаў мне некалі сваю кружэлку, а я яму кніжку з удзячнасці. Дарэчы, падпісала ўжо дагавор з выдавецтвам на сваю новую кніжку. Гэта адзінае, што цешыць мяне, а іначай сумна і адзінока.

Нявестка сказала Данусі, што я для іх чужы чалавек, а мне напісала: “Мамачка, Вы адныя цяпер нам засталіся на сьвеце”... Жудасна ўсё гэта і незразумела... Богу дзякаваць, што ёсьць яшчэ людзі акрамя іх.

Усяго Вам найлепшага. Пішэце мне! Усіх Вас сардэчна вітаю. *Л. Г.*

[*На палях першай старонкі:*] Толькі Вам веру, і таму спакайней мне цяпер на эрэцы. Вельмі баялася за сваіх, ведаючы, як ня ўсе любяць Валю... *Ларыса.*

Зэльва, 11/XII. 1981 г.

Шчыра паважаны і дарагі сябра Язэп!

З радасцю заўсёды вітаю лісты ад Вас. Цешуся, што “ня стогнеце”, знача, са здароўем лепей. Сардэчна вітаю Вас і ўсю Вашу мілую сямейку са Сьвятам Каляд! Жадаю Вам найлепшага ў наступаючым 1982 г. З трывогаю заўсёды думаю пра ўсіх Вас, асабліва цяпер, зімою. Крыху памагаю сваім. Пасылаю, што дазваляюць. Здароўе няважнае, ды і настрой неспакойны, нервовы, як тыя падзеі ў сьвеце. У такія хвіліны ня пішацца, ня творацца. Вельмі шкадую, што так далёка ад мяне дарагія ўнукі. Дзякуй вялікае за цікавыя весткі з бел. жыцця. Сакрата Яновіча¹ добра ведаю. Ён быў у нашай хаце, і я, будучы ў Польшчы, была ў іх. Ведаю, што ён з Крынак. Творчасць яго даволі арыгінальная. У нас у Зэльві быў Алесь Барскі². Выступаў тут з другімі паэтамі. Да мяне не зайшоў. Дзіва тут няма, але аб высокай вартасці яго як чалавека сьведчыць дрэнна. Сакрат зайшоў бы.

Вельмі хораша і ўрачыста сьвяткуе-адзначае Беларусь 90-годдзе М.Багдановіча³. Найболей пастараліся нашы мастакі. Пару разоў даволі доўга і в. разумна выступала па тэлебачанні і наша дарагая Зоська Верас. Яна в. хораша і цёпла піша заўсёды пра Вас. У нас з Ёю в. шчыра і сталая карэспандэнцыя.

Цешуся і дзіўлюся, што малы Марцінка ўжо бегае і залазіць на ложка. Час ляжыць, і хлопчык яшчэ многа прынясе Вам радасці і пацехі. Я тут жыву як і раней.

¹ Сакрат Яновіч (нар. 1936) – беларускі пісьменнік, грамадскі дзеяч. Жыве ў мястэчку Крынкі на Беласточчыне (Польшча).

² Алесь Барскі/сапр. Аляксандр Баршчэўскі (нар. 1930) – паэт, літаратуразнавец, фалькларыст, драматург, грамадскі дзеяч. Жыве ў Польшчы.

³ Максім Багдановіч (1891 – 1917) – класік беларускай літаратуры, хоць пры яго жыцці выйшаў толькі адзін паэтычны зборнік – “Вянок”.

Вельмі прыкра, што няма бел. паштовак нават з нов. годам. Ня ўсё ў мяне тут добра і гладка, але я крыху ўпёртая, і думаю заўсёды сваімі катэгорыямі. Пражыўшы век, мы болей разумеем жыццё і лепей ацэньваем яго вартасці. Часам хочацца падказаць нешта, каб было лепей, дружнай, але да мяне мала прыслухоўваюцца.

Непакоюся крыху за Вас усіх, таму трымайцеся і фізічна, і маральна. Калі будзеце ў Беластоку, дык заўсёды наведайце нашых. Будзьце бацькам для маяго сына. Ён патрабуе добрай і разумнай рады. Яшчэ раз вітаю ўсіх Вас з Каляднымі Сьвятамі! Шчасыця Вам у Новым годзе.

Ваша Ларыса.

Zelwa, 18/III. 1982 r.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Даўно няма вестак ад Вас, і я непакоюся. Давялося мне паважна захварэць. Дрэнна з сэрцам. Нічога не бывае без прычыны. Гэта і суровая адзінота і іншыя справы. У дзяцей пакуль-што ўсё добра. Жаль, што нельга пасылаць пачак ад нас. Пісаў Алесік, Міхась у Ольштыне вечно галодны і худы, як пасьвісьцёл.

Мяне тут лечаць таблеткамі, кроплямі (уколаў няма), галоўнае сэрца і нэрвы. Схапіла мяне нейк адразу. Юзя мне выслала тое¹, што я прасіла ў Яе. Пакуль-што я не атрымала. Няхай і яна сочыць за гэтым. Папраўлюся крыху, дык вышло ім пару кніжак. Маёй яшчэ няма.

Ці чулі пра сьмерць М. Забэйды-Суміцкага²? Цікава, ці дазволюць перавезьці яго ўрну з попелам ды спадчыну на Бацькаўшчыну? Пакуль-што – маўчаць. Ён усё апісаў Дзяржаўнаму музею БССР. Каб быў апісаў “Беларускаму музею старажытнага мастацтва”, было б разумней. Яны болей адданыя справе культуры і сваяму музею. Няхай пакуль-што спачывае наш сьпявак у старой і гасціннай да яго Празе. Там, дзе і Скарына, ды іншыя.

Нашай Зосьцы Верас ужо хутка 90 гадоў, 30/IX. Каб не забыліся павіншаваць яе, хоць гэтая дата яе пужае. Сяння быў ад яе ліст, як заўсёды, в. талковы. Сын і ўнукі хочуць сюды прыехаць. Ад нас, на жаль, не даюць зусім вызваваў. Мне проста неабходна бачыць Міхася, бо надта люблю яго. Трэба, каб тут мне дапамог, пабыў са мною. Алесічак таксама харошы хлопец. А як гадуецца ваш Марцінка? Ці кажа ўжо слова – дзед? Няхай добры Бог блаславіць Вас і гэтага Вашага харошага хлопчыка! Як са здароўем, Язэпку? Як здароўе Вашай жонкі? Перажывалі мы тут крыху за Вас, але спадзяёмся, што маеце што есьці і што з кожным днём будзе ў Вас спакойней і лепей. Чакаю ад Вас хоць пару слоў. Агульная сітуацыя ў сьвеце таксама ня робіць людзей аптымістамі, таму так непакоімся і адныя за адных перажываем. Вітаю Вас з вясною і з усімі яе сьвятамі! Пасылаю Вам здымак М. Багдановіча.

Ваша заўсёды Ларыса.

[На палях першай старонкі:] Трымайцеся, Язэпку! Вітайце жоначку, Люцынку, цалуйце мілага ўнука. *Л.*

Зэльва, 23/IV. 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Спадзяюся, што вясна ўмацавала крыху Ваше здароўе, а мілы Марцінка ёй яшчэ ў гэтым памог. Я таксама моцна хварэла. Дрэнна ўсё з сэрцам. Робяць уколы, рухаюся павальней, як некалі. Перад сьвятамі³ было многа работы. Сьвятамі

¹ Гаворка ідзе пра аксаміт для абнаўлення старога царкоўнага Евангелля. Больш падрабязна пра гэта ў лісьце ад 23/IV.1982 года.

² Міхась Забэйда-Суміцкі (1900 – 1981) – беларускі сьпявак. Памёр у Празе, дзе жыў доўгія гады. Архіў зберагаецца ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва.

³ Відавочна, маецца на ўвазе Вялікдзень. У 1982 годзе ён прыпаў на 18 красавіка.

кожны дзень, былі госьці. Я моцна рада ўвазе людзей, але сілаў крыху бракуе. Стамляюся пад вечар зусім. На сталае стаяць жывыя гваздзікі. Цудоўна памаляваныя яечка сябрамі – таксама. Ёсьць нават сьвежыя гурочкі і цытрына, аб мясе і масьле ня кажучы. Няма радасьці з жыцьця і няма здароўя. Дзеці і ўнукі пішуць. Абяцаюць прыехаць, калі дазволюць, але толькі – на коратка... Нявестка піша, што ў іх шмат сваёй працы...

Была ўжо карэктура зборніка¹. Ня ўсё лепшае ў яго ўвайшло, але атрымоўваецца даволі цікава. Рада буду Вам яго паслаць, калі атрымаю.

Юзя прыслала мне два куска аксаміту. Столькі было радасьці! Вялікае, старое стогадовае Евангелле цяпер зьяе на ўвесь храм. Пераплялі ў бурдовы аксаміт. Вычысьцілі да залатога бляску канты і абразкі на ім. Надта ўсё прыдалося. Пацалуйце і Вы Яе ад нас усіх за гэта.

Акрамя “непаслушнага” сэрца здаюць мне ўжо крыху і нэрвы. Не без прычыны, хоць большасьць людзей тут для мяне в. добрыя і ласкавыя. Будуюць нешта каля нас, але хаты маёй яшчэ ня зносяць. Бяруць толькі кусок хлява і гарода. Мне хопіць на мой кароткі век. Юра піша, што ўсё нешта строіць... Жаль, што ў яго няма інакшых патрэбаў, акрамя матэр’яльных, і ўсё яму мала і мала. Мы нейк жылі іначай. Крыху дзяліліся з людзьмі, а цяпер людзі, проста ўзварушліва, мне памагаюць. Найболей надакучае мне адзінота. Прывыкла я для некага жыць. Гэта быў мой дарагі, хворы с. п. Муж. Для сябе жыць нейк я ня ўмею. Ем толькі тады, калі нехта да мяне прыйдзе, многа думаю.

Як расьце дарагі Марцінка? У мяне тут зноў аналагічны выпадак, і на днях ужо нехта народзіцца самотнай маме. Вельмі разумная жанчына яна. Заставайцеся з Богам!

Зайсьдбы Ваша Ларыса Геніюш.

[На палях першай старонкі:] Пакуль-што да Вас з Зэльвы не прымаюць ні пасылак, ні кніжак нават. З Гродна прымаюць толькі 20 штук у дзень. Ларыса.

Зэльва, 11/VI. 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Вельмі шкада мне Вашага брата. А яшчэ болей мілай Юзенькі, бо ведаю яе адданасьць сваяму мужу. Будзем спадзявацца, што, калі ёсьць паправа, дык яна будзе сталай. Страўнік – рэч паважная, але ня трэба думаць найгоршае. Даўно ад іх не было ліста. Ведаю, што ныркі гэта таксама балючая і дрэнная рэч. Маюць такую хваробу мае знаёмыя. Трэба прымаць Вам нешта прафілактычнае, каб каменні болей не тварыліся. Прыдумала такі лек адна румынская лекарка, і ў Польшчы гэты лек прадаецца. Начыста забылася, як ён называецца, але ў Вас будуць ведаць. Шкода, што нельга атрымаць ад Вас календара. Цешуся, што добра атрымалася апавяданне Юры. У нас нельга цяпер нават купіць “Толас Радзімы”. Раней пару экзэмпляраў прыходзіла ў Зэльву.

Пасьля шматлікіх уколаў чуюся лепш. Фактычна многа залежыць ад настрою, а ў жыцці бывае розна. На днях былі лісты ад Юры і ад Міхася. На жаль, вызываў да Вас пасылаць яшчэ нельга. Вельмі хочацца пабачыць унукаў. Юра ўсё піша, што мала яму грошай. Мне так балюча чытаць падобнае, бо я ад іх нічога не патрабую. Ведаю, што лекары абьясьпечаныя нядрэнна. Мне прыслалі задатак за кніжку, ды было яшчэ крыху за першы зборнік, так што жыць можна, толькі б спакой і хоць нехта побач са сваіх родных.

Дзякуй за весткі аб польскіх перадачах пра Беларусь. Гэта в. цікава. Шкада, што М.Танк і інш. не выступалі па-беларуску. І палякам было б цікава пачуць нашу мову, з якой, іначай, рэдка сутыкаюцца.

¹ “На чабары настоена”, зборнік падпісаны да друку 03.05.82.

Рада, што Максімка [маецца на ўвазе: Марцінка. – Рэд.] хораша расьце і ўжо гаворыць, што маеце з унука радасьць.

У мяне таксама хворыя ногі, але гэта рэўматызм. Дрэнна в. калі непагода. Іначай яшчэ ўсё раблю сама і ўсюды хаджу. Надта многа сёлета ў мяне было туліпанаў, а цяпер півоні цвітуць, як у Італіі. Так ніколі яшчэ не было. Пра кніжку, пакуль-што, болей нічога ня ведаю. Хочацца верыць, што выйдзе.

28/III я паслала Юзі “Жывапіс Бел. XII і XVIII ст.”.

19/V “Вянок” Багдановіча і інш. Ці атрымалі? Бо можна рэкламаваць.

Вітайце сваіх, цалуйце Марцінку.

Ваша Ларыса.

[*На палях першай старонкі:*] Дарагулю Зоську Верас прынялі ў саюз пісьм... Л.

Не забывайцеся пра мяне. Часьцей пішэце. Спадзяюся, што не галадаеце. Лячэцеся паважна. Усяго, усяго Вам найлепшага.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 12/VI. 1982 г.

Сяння дождж. Я крыху прастыла, і будуць мне ставіць банкі. Кніжка, можна сказаць, што выйдзе. Прыслалі сяння канчатковы ганарар за яе (разам з задаткам крыху праз 4 тысячы). Маю што далажыць да сваёй маленькай пенсіі, але болей цікавіць мяне сама кніжка – якая ж яна будзе? Каб хоць карыснай была для людзей і мілай, лепшым людзям нашага Народу.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 15/IX. 1982 г.

Сябра Язэп!

Даруйце ласкава, што даўно Вам не пісала. То кніжка, то госьці, то нездароўе, якое, на жаль, не мінае. Апошні час так было дрэнна, што ціск упаў 100 – 60. Віною, Кажуць, стэнакардыя! Зрабілі мне многа ўколаў, давалі розныя лекі. Найлепшы лек – гэта бачыць Міхася з Алесем і мець некага блізкага побач. Аднак гэта ўсё безнадзейна, і таму ўжо слабая надзея на поправу. Вельмі шкадую, што не магу паслаць Вам сваёй кніжкі. Нельга гэтага зрабіць нават з Гродна. Не прымаюць. Сябру Чэсю я выслала, а для Вас ляжыць прыгатаваная. Юры ўзялі ў канверце адну. Зайшла шчасліва. Кніжка мае жывы водгук усюды. Пісалі мне, што людзі – “не адрывалі дыханні, прачыталі яе два разы запар”. Што яна стала настольнаю кніжкаю ў сям’і і г. д. Нават моцна пахваліў яе і М. Танк, якому 17/IX сёлета спаўняецца 70 гадоў.

Было ў мяне тут многа непрыемнасьцяў, у выніку чаго і такі стан здароўя. Стараюся аб гэтым ня думаць. Хочацца быць бліжэй да сваіх, бо з маяго роду нікога тут не засталася. Бывае ў маёй хаце многа людзей, але ў душу ім не заглянеш. Бывае, што і раздражняюць, бо шмат хто з іх хоча то, якія захаваліся, кнігі, то дываны ці другія рэчы. То сабе, то ў музей. Перабіраю ўсе дарагія драбніцы, успамінаю с. п. Яначку і робіцца мне дрэнна. Усё ў жыцці нам пагінула. Бедна жывучы і цяжка працуючы, зноў паявіліся ў нас кніжкі і сякія-такія памятки беларускія, і гэта людзям не дае спакою. І сьмешна і крыху злосьце. Цяпер людзям лягчэй жывецца, дык кожны мае магчымасьць прыдбаць сабе сам.

Як жывецца Вам, як расьце мілы Марцінка? Ці рабілі п. Люцынцы аперацыю і як удалася? Мой с. п. Муж такія рэчы часта лячыў уколамі. Быў в. добры касметычны эффект. Але калі жылякі былі вышэй каленяў, тады пасылаў на аперацыю.

Як з Вашым асабіста здароўем і са здароўем жонкі? Трымайцеся, там, якмага! У нас тут усё весткі пра падзеі ў вас. Нам трудна ар’ентавацца ў гэтым пытанні, але ўсё ж думаецца, што пры любой уладзе, пры любых варунках край трэба

паставіць на моцны эканамічны фундамент. Важны і маральны і фізічны стан моладзі, здароўе народу, яго экалагічнае пытанне. У нас тут таксама не пераліваецца. Людзі цяпер больш адукаваныя і патрабавальныя ў пытаннях справядлівасці і інш. Я дык мала і выходжу з хаты, рада, калі мяне не чапаюць. Цяпер усе на бульбе, а яна сёлета слаба ўрадзіла. У калгасах, кажуць ураджай лепей, як у людзей на маленькіх сотках. Там адпаведныя ўгнаенні. А Беларусь, ведаеце, працавіты, гаспадарны, дзе ні прыпыніцца, зараз і хлевушок паставіць, дзе і куры і парасяткі. Сёлета будзе трудней. Адно добра, што пакуль-што спрыяе пагода.

Я рада, што маю што далажыць да свае маленькае пенсіі. Жыву бязьбедна, хоць гасьцей бывае многа. Кажуць, што было б іх яшчэ болей, каб ня так іх шчыра прымала мая ціхая хата, а то саромяцца. Нядаўна заязджаў цэлы аўтобус, 11 асоб з АН БССР. Экспедыцыя музея бел. стар. мастацтва¹. Было в. цікава. Усе людзі высокаадукаваныя, улюбёныя ў сваю справу. Жанчыны перанялі ролю гаспадыняў і выдатна спраўляліся з гэтым. Везьлі цікавыя экспанаты з Палесся, старыя геаметрычныя тканіны, абразы з пустыючых храмаў і інш. Стараюцца захаваць даўніну.

Заставайцеся з Богам! Усіх сваіх шчыра вітайце. Пішыце мне. *Ваша Ларыса Геніюш.*

[*На палях першай старонкі:*] Напішаце мне, як са здароўем сябра Чэся? Каб хоць ня быў гэта рак... Як ён чуецца сяння? Вітайце іх шчыра.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 19/X. 1982 г.

Сябра Язэп!

Загаманіла восень за вокнамі і крыху пахаладнела. Страх мне суровай зімы. Дзякуй Вам за ліста, за памяць. А кніжкі сваёй пэўна і не змагу Вам высласць. У нас цяпер новы закон. На высылку нейкае кніжкі за мяжу трэба браць дазвол з Мін. культуры ў Менску, плаціць там на месцы пошліну, тады толькі прымуць кніжную пасылачку на пошце. Я не губляю надзеі перадаць Вам праз некага гэтую кніжку. Здаецца, мае сябры выслалі крыху кніжак маім сыну з Менску. Буду прасіць яго, каб даў Вам. Як чуюся? Дрэнна. І дзіва няма. Але пісаць пра гэта ня хочацца. Апошні час давалося многа мне перажыць. Была тут зусім адна, зусім безбаронная. Кніжка таксама ня ўсім падабаецца, і гэта вам зразумела... Яшчэ жыву, а як будзе заўтра, дык ня ведаю.

Дзякуй Вам за весткі пра сваіх. Каб хоць адужаў, мацней стаў на ногі дарагі сябра Чэсь. Гэта ёсьць бяда і сапраўдная. Юзя цудоўная, добрая жанчына. Яна дагледзіць яго як ніхто. Разумны наш, добры сябра Чэсь. Адно суцяшае, што дзеткі пры іх.

Сын і ўнукі пішуць мне ня часта. Хіба толькі, калі што ад мяне патрабуюць. Нп., купіць Міхасю тут шчаныя “каўказскай аўчаркі” за трыста рб, а сыну наладзіць адносіны ў Менскім батанічным садзе, бо таго, што ён патрабуе на сваю “дзялку”, ужо нават у Польшчы бракуе...

А я сапраўды паважна хворая, і мне тут дапамога патрэбная, ня клопаты. Сітуацыя мая амаль трагічная. Век позьні, сілы ўбываюць, заўтра няпэўнае. Другой кніжкі няма чаго спадзявацца, бо яе ня выдадуць, як выдалі гэтую. І то ў ёй многа зьменена, скарочана, ды часта перайначана. Інтэрнацыяналізм я толькі разумею як дружбу ў народзе і дружбу паміж народамі. А замяняць у маім сэрцы роднае і адвечнае чужым я ня ўмею, ды і не хачу. Гэта было б супраць усіх законаў жыцця і прыроды. Дружба ёсьць дружба, а сям'я ёсьць сям'я. Я сапраўды

¹ Гэтую экспедыцыю ўзначальвала Вольга Церашчатава (1926 – 1992) – загадчыца Музея старажытнабеларускай культуры Акадэміі навук Беларусі.

не магла выслаць Вам кніжкі з Зэльвы, але я Вам яе нейк дастаўлю. А пакуль заставайцеся з Богам. Моцна цалую малога Марцінка.

Ваша Ларыса Геніюш.

[На палях першай старонкі:] Шчыра вітайце сваю сямейку. Здароўя Вам жадаю, радасьці з Марцінка і мірнага, харошага, бязьбеднага жыцця.

Ваша Ларыса.

Зэльва, 19/XI. 1982 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Дзякуй вялікі за ліста. Лісты ад Вас заўсёды цікавыя, цёплыя і зьмястоўныя. Цешуся, што палякі хараша прынялі нашыя Купалаўскія і Коласаўскія дні ў Польшчы¹. А Мальдзіса² я добра ведаю. Ён быў у нас пару разоў і заўсёды дасьлае мне свае новыя творы. Цяпер, мне пісалі, што ён у Лондане.

Рада таксама, што мая кніжка дайшла да Юзі і Чэся. Мае сябры здолелі паслаць сыну некалькі маіх кніжак з Менску. Я прасіла Міхася, каб адну Вам паслалі. Ці атрымалі Вы? Са здароўем мне крыху лепей, але я ўжо чалавек непрацаздольны. Пакуль-што даю нейк рады. У мінулую суботу вечарам нехта мне пастукаў у акно. Я выйшла адчыніць дзьверы. Гэта прыехала Марыя³ з Баранавіч. Яна атрымала пасьылку ад Юзі, у якой была для мяне хустачка. Вось яна тую хустачку і прывезла. Яна атрымала невялікую, але з усімі выгодамі кватэру. І хоць гэта на чацьвертым паверсе, але блізка касьцёла, што яе старэнькай, добрай маме падабаецца. Марыя толькі пераначавала і ў нядзелю раненька ўжо паехала, бо маці адной і сумна і цяжка, бо хворая. Марыя выглядае добра. Жыве тым, што ёй памагае Юзя. Нэрвовая крыху, неспакойная.

Нарэшце быў ліст ад сына. Піша, што раней не было часу напісаць. Я рада, што жывыя-здоровыя і нейк даюць сабе рады. Па-чэснаму сказаўшы, то нейкага зразумення, тым больш дапамогі ад іх не спадзяюся, ды яшчэ, Богу дзякаваць, не патрабую. Я тут не без людзей. Ёсьць дрэнныя, але ёсьць яшчэ і добрыя людзі, якія жывуць сваім розумам. Апошні час многа давалася тут мне перажыць, і гэта падарвала здароўе. Калі чалавек адзінокі, то цяжка яму бараніцца. Цяпер спакойней.

Як гадуецца мілы Марцінка? Як Вам живеца матэр'яльна? У нас тут людзі ўсё нешта сабе гадуюць. Я то не трымаю цяпер нічога, але ўсяго мне хапае. Зычу Вам усяго, усяго добрага, ад здароўя пачынаючы.

Заставайцеся з Богам! Вітайце сваю мілую сямейку. *Ваша Ларыса Геніюш*

Зэльва, 16/XII. 1982 г.

Даражэнькія!

Сардэчна вітаю Вас са Сьвятам Каляд і зычу шчасьця, добрага здароўя і памыснасьці ў наступаючым Новым Годзе! Даўно няма ад вас весткі, але спадзяюся, што ў вас усё па-ранейшаму мірна і добра. Галоўнае, ці ўсе Вы здаровыя? Як расьце мілы Марцінка? Ад Юзі даўно, даўно не было ніякае весткі. Як там са здароўем п. Чэся? Як я Вам пісала, была ў мяне Марыя. Абяцала напісаць мне,

¹ Святкаванні з нагоды 100-годдзя Янкі Купалы і Якуба Коласа праходзілі ў розных гарадах Польшчы. У прыватнасці, паводле ўспамінаў М. Давідзюка, у Лодзь з гэтай нагоды прыезджалі М. Танк і А. Мальдзіс. Публіка была нешматлікая з прычыны напружанага грамадска-палітычнага стану.

² Адам Мальдзіс (нар. 1932) – літаратуразнавец, празаік, грамадскі дзеяч. Дзякуючы яго энергічным высілкам удалося па смерці Ларысы Геніюш зберагчы яе архіў як цэласнасьць.

³ Верагодна, Марыя Навумчык – сястра Юзі Найдзюк; як сябра СБМ па вайне яна адбывала пакаранне ў Інце.

але пакуль-што ніякае весткі ад яе няма. Непакоюся, ці здаровая яе старэнькая маці.

Нядаўна была пару дзён у Менску. Выпала мне такая нагода. Акрыяла там крыху душою, паздаравела. Горад цудоўны! Чысты, мірны, працоўны. І людзі там мне здаліся лепшымі. Бачыла М. Танка. На свае 70 год яшчэ выглядае молада і бадзёра. Цешуся з гэтага, бо чалавек ён выдатны ва ўсіх разуменнях. Была ў музеі Бел. стараж. мастацтва і культуры. Была захопленая знойдзенымі па ўсіх кутках Беларусі скарбамі. А колькі іх у фондах! Прымалі мяне, як і я іх заўсёды прымаю: ад шчырага сэрца. Многія прыходзілі, каб паглядзець на мяне. Шмат фатаграфавалі. Шкада, што хоць ня 20 гадоў раней. А то што ўжо са старога чалавека. Дажываецца век, і творчы перыяд канчаецца.

Сын мой і ўнукі пішуць часамі. Відно, што і ім хочацца да мяне прыехаць. Можна Бог дасць, усё ўлагодзіцца, і мы зноў будзем па-сяброўску адныя адных наведваць.

Зіма пакуль яшчэ ў нас ні сьнежная і не марозная. Я рада, бо гэта ашчаднасьць для паліва. Ці паслаў Вам мой сын “На чабары настоена”? Я яго аб гэтым прасіла. Ці будзе ў Вас шчодры і багаты стол на Сьвята? Ці прыедзе да Вас Марцінка? Зычу Вам радасьці сьвяточнай, шчасьця сямейнага і ўсяго добрага ў жыцці.

Ваша Ларыса Геніюш.

Зэльва, 28/І. 1983 г.

Шчыра паважаны і дарагі Язэп!

Вашыя сьвяточныя віншаванні я атрымала. Дзякуй вялікае. На днях прыйшоў і Ваш ліст з 26 сьнежня... Рада, што прыйшоў, і я ведаю, што Вы здаровыя, што быў у вас унучак. Спадзяюся, што кніжку маю Вы атрымалі. Богу дзякую, што п. Чэсь перамог свае хваробы. Жадаю яму здаровечка. А з Карнэлькі, дык проста гордасьць і радасьць для добрых бацькоў. Каляды прайшлі мне на выселлі хрышчонага сына¹. Было яно багатым, гучным. Гасьцей да 100 чалавек. Мне сэрца падтрымалі ўколамі, таму магла там вытрымаць да канца, каб урачыста падарыць маладых.

Хаджу і цяпер кожны дзень на ўколы. Ціск упаў: 100 на 60. Аслабела зусім. Даведалася, што сын мой моцна п'е. Страшна перажываю, бо і сям'ю яго шкада і ўстыд перад людзьмі. П'яны ён як жывёліна, і мяне бярэ жах, што магу яго такім бачыць... У нас цяпер змагаюцца з падобнымі праявамі. Патрабуюць чэснасьці і працы.

Юзенька прасіла ў мяне пяць кніжак. Трэба мне зьвярнуцца ў Мін. культуры БССР. Такі цяпер парадак. Можна, і дазваляць. Кніжкі для яе маю. Цешуся, што Вы не адзін. Разам і сьвяткаваць радасна, слухаць свае кружэлкі. Некалі і мне прыслаў мілы Данчык сваю кружэлку. Ці ня выдаў ён чаго новага? Надта тут ім цікавяцца, а мне не даюць спакою.

У нас зіма не зіма. Мест сьнегу – дажджы. Надвор'е нездаровае, асабліва для маяго зацяжнага рэўматызму. Я ўжо думала, што ня дам рады стаць на ногі, але сяння мне крыху лепей. Таму пішу. Сумую вельмі без сваіх унукаў, якія пішуць мне і якіх так хочацца бачыць. Малюся за ўсіх іх, каб хоць апамятаўся бедны сын. Алкагалізм лічу хваробаю, і вылечыцца з яе можна толькі сілаю свае волі.

Як разьвіваецца мілы Марцінка, ці добра гутарыць? Вітайце Юзеньку і ўсю іх дарагую сямейку. Пішэце мне. Буду старацца паправіцца крыху. Буду чакаць сваіх унукаў. Жадаю Вам усім усяго самага добрага, сьветлага.

Ваша Ларыса.

[На палях 1-й старонкі:] Цешуся, што нешта нашае друкуецца ў Вас. Маладзец Сакрат! Сардэчна вітайце сваю дарагую жонку. *Ваша Ларыса.*

¹ Пятра Тукальскага, сына Ірыны Тукальскай, сваячкі Янкі Геніюша.

Пасляслоўе**“Адчуваецца патрэба выходзіць нам у шырокі свет”**

Змушана пачынаю з паправак да першай часткі публікацыі – “Дзеяслоў”, № 4 (47), 2010. Не ў Злучаных Штатах Амерыкі знайшліся гэтыя лісты Язэпа Найдзюка. Там толькі была зроблена спроба зазірнуць у сямейны архіў Часлава і Юзэфы Найдзюкоў; іх дачка Ядзя пагаджалася пашукаць у старых бацькоўскіх паперах лісты Ларысы Геніюш, але пакуль гэта не ажыццявілася, на жаль. А лісты, адрасаваныя паэткай Язэпу, старэйшаму брату Часлава, зберагаюцца ў Лодзі (Польшча) у мастака Міколы Давідзюка. Ён атрымаў іх з рук адрасата недзе за месяц да ягонай смерці падчас чарговай сустрэчы ў Інаўроцлаве (Польшча), дзе Язэп Найдзюк (1909 – 1984) жыў усе паваенныя гады і нават быў пахаваны як Юзэф Александровіч. Драматычны лёс гэтага чалавека, шчырага беларуса і нястомнага працаўніка, друкара і асветніка – шматгадовага рэдактара часопіса “Шлях моладзі” (Вільня), аўтара кнігі “Беларусь учора і сям’яны” (Менск, 1944, перавыдадзена ў Мінску ў 1993). Сучасным Скарынам назваў яго слынны даследчык беларускай гісторыі Юры Туронак. Між іншага, калі Язэп недзе ў 1960-я гады пачаў перапіску з братам, які жыў у Каліфорніі (ЗША), польская служба бяспекі хутка “вылічыла” яго, ён быў паніжаны на службе, але большых рэпрэсій не рабілі. Час ужо мяняўся, ды і Польшча – не СССР.. Таму да гэтай адметнай постаці мы пастараемся вярнуцца ў наступных публікацыях, а пакуль – толькі Ларысы Геніюш і Язэпа Найдзюка, іх ліставанне ў апошнія гады жыцця.

Пра сустрэчу з Язэпам Найдзюком у чэрвені 1944 года ў Менску, пра поўную небяспеку і рыцарства супольную вандроўку да Вільні, па горадзе і далей, да нямецкай мяжы, Ларысы Антонаўна эмацыйна распавяла ў “Сповідзі”. Як вынікае з тых даволі кароткіх занатавак, віленскае беларускае асяроддзе было ёй духоўна блізкім, гэта было кола аднадумцаў, калі знаёмы завочна чалавек робіцца сябрам ад першай сустрэчы, як нярэдка і ягоныя калегі, бо ўсе яны – рупліўцы на беларускай ніве. І праз дзясяткі гадоў засталася гэтая ўдзячная памяць пра “сваіх” людзей і вярнасць агульным ідэалам, не аціхла жаданне абмяняцца думкамі з сябрамі. Рознымі шляхамі даходзілі весткі пра таго ці іншага чалавека ў растрэсеныя паваенныя гады. Лучнасць паміж Язэпам Найдзюком і Ларысай Геніюш удалося навязаць, калі ў Польшчу, пасля адбыцця ў СССР гулагаўскага тэрміну, выехаў Мар’ян Пецюкевіч. Ён працаваў у Торуні ў музеі. І тут яго выпадкова – па голасе! – пазнаў Язэп Найдзюк, Юзэф Александровіч паводле дакументаў. Праз нейкі час кола знаёмых падпольскіх беларусаў пашырылася... Зэльвенскі адрас Ларысы Антонаўны даслаў Язэпу/Юзэфу яе сын Юрка (ліст ад 29/XI.78 г.). І вось ужо 25/I.79 г. яна выводзіць на паперы “паважаны і дарагі сябра Язэп”... (А на канверце адрасат Józef Aleksandrowicz.)

У зборы Міколы Давідзюка зберагаюцца 36 лістоў Ларысы Геніюш, пяць яе віншавальных паштовак (чатыры Калядныя і адна Велікодная), газетныя выразкі з вершамі (“Гродненская правда”, 10/II. 80 г.), машынапісныя копіі чатырох яе Калядных вершаў, пяць лістоў Юркі Геніюша да Язэпа Найдзюка (заўважу, што толькі ў апошнім – 1982 года ёсць зварот “сябра Язэп”, дагэтуль было “абцякальнае” – “даражэнькія і любяыя нашы прыяцелі”) і зборнічак вершаў Ларысы Геніюш, выдадзены польскімі беларусамі падпольна ў 1987 годзе. Ён мае назву “Dzieviac wieŝai” (надрукаваны лацінкаю), складзены з тых твораў, якія знайшліся сярод лістоў Найдзюка. Уступнае слова напісаў Сакрат Яновіч (на жаль, не пазбег прыкрых памылак – у прыватнасці, мужа Ларысы Антонаўны назваў Міхалам). Зборнічак друкаваўся ўручную (быццам у часы Скарыны), наклад – 150 асобнікаў. Код на апошняй старонцы (BNV1987/9) расшыфроўваецца так: Беларускае незалежнае выдавецтва, 1987 год, дзявятая (выдавецкая) пазіцыя.

Лісты Ларысы Геніюш (а іх ужо сабрана даследчыкамі яе жыцця і творчасці больш за тысячу) пры іх поўнай сістэматызацыі цалкам заменяць той дзённік, які ёй шмат хто раіў пісаць. Яны заўсёды датаваныя, у іх выкладаюцца не толькі навіны яе небагатага на падзеі штодзённага жыцця, але і занатоўкі пра цікавых гасцей, іх працу і развагі, закранаюцца сусветныя падзеі, надвор'е, ураджай на калгасных палетках і людскіх агародах. І ўсё гэта так непасрэдна пераплецена... Яна непаслядоўная ў правапісе, нават сваё прозвішча піша па-рознаму, часам забывае пра коскі і абзацы, не падпарадкоўвае граматыцы прапісных літар. Але вобразна занатоўвае рэальнае жыццё, яна ўдумлівы і назіральны суразмоўца – для кожнага карэспандэнта крыху інакшы па тэмах, танальнасці. Яна амаль ніколі не выказвае сваю грамадска-палітычную пазіцыю наўпроставым асуджэннем: ведае, што яе лісты могуць чытаць тайныя цэнзары, а таму толькі намёкам дае зразумець субяседніку, чым устрывожаная. Так, у лістах да Язэпа Найдзюка пастаянна гучыць непакой за сітуацыю ў Польшчы. Недахоп інфармацыі пра тамтэйшыя падзеі, пра мэты і сілы “Салідарнасці”, немагчымасць выслаць нейкую дапамогу ўнукам, боязь гвалту над роднымі і блізкімі, над беларускай меншасцю не проста непакоілі – палохалі і прыгняталі. Колькі тады людзьмі было перагаворана паўшэптам, як абменьваліся рэдкімі лістамі ды самымі неймавернымі чуткамі! Памятаю, як сама ў 1981 годзе – цяжарная, валакла на мінскі паштаміт муку, цукар ды шампунь для сяброў у Беластоку. Асабліва трывожна стала, калі 13 снежня генерал Ярузэльскі ўвёў ваенны стан. А яна ў лістах да Язэпа трымаецца спакойнага тону і дбае пра вечныя жыццёвыя каштоўнасці – здароўе, дзяцей, паразуменне ў сям'і... І гэтаксама ненавязліва – пра творчыя праблемы, пашану да роднай мовы, культуры, традыцый.

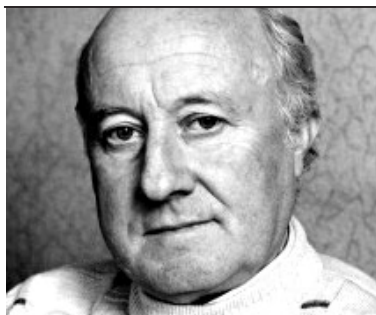
Сваімі лістамі яна як бы стварала сусветнае беларускае кола, магчыма, зусім не маючы такой акрэсленай задумы. Яна зводзіла/знаёміла людзей, далёкіх, можа быць, геаграфічна, але блізкіх духоўна, яна “закідвала” нейкія тэзы, думкі для адначаснага іх абдумвання ў розных асяродках, яна пашырала інфармацыю пра беларускасць як норму... І не шкадавала на ліставанне ні часу, ні высілкаў. Вядома, ёй была прыемная ўвага людзей, асабліва цешылася магчымасцю інтэлектуальных кантактаў. Часам думаю, што ліставанне было для яе нейкім ратавальным аб'ярам: з аднаго боку, гэта давала адчуванне прысутнасці ў асяроддзі сабе роўных – таленавітых і адукаваных, нацыянальна і сацыяльна блізкіх, з другога – улады асцерагаліся публічна ды моцна ціснуць на яе, бо шырока вядомая асоба можа “прынесці непрыемнасці” для рэпутацыі такой улады

І дзякуй Богу, што яе карэспандэнты ў розных краінах збераглі гэтыя лісты. З часам яны стануць афіцыйна прызнанай нацыянальнай каштоўнасцю.

Валянціна ТРЫГУБОВІЧ.

Уладзімір Марук

...гледзячы ў неба,
не паспею ўсачыць той апошні краявід,
дзе паўз дрэва прамчыцца жыццё...

Намоўленае

Абрысы няспраўджаных вершаў

ЖЫЦЦЁ ПРАЦЯГВАЕЦЦА

*Чалавек згарае, а рукатісы застаюцца...
Так выйшла і гэтым разам. Вось сяджу, чытаю неда-
вершаны цыкл "НАМОЎЛЕНАГА" заўчасна адшыюшага
паэта Уладзіміра Марука...*

*Які натуральны зрэз паэзіі, і якая ў ёй неспатоль-
ная глыбока-патаемная філасофія зямнога чалавечага
жыцця...*

*Натрапляюцца і паўзмрочныя месцы, глыбокі сэнс
якіх быў і застаўся вядомым толькі айтару. Як там у
Лермантава: "Есть речи, значенье –// темно иль нич-
тожно, // но им без волнения // внимать невозможно..."
У нашым выпадку амаль тое самае. На вачах чытача
адбываецца "зачаце" мажлівага паэтычнага твора:
матылькамі рознакаляровых метафар роўца знікомыя
вобразы, чуецца аддалены арытмічны крок блокаўскага
Камандора і ледзьве ўлоўнае дыханне Лінор Эдгара По,*

а міфалагічныя героі старажытнага свету нейпрыкмет абрастаюць нашай мовай і тутэйшым менталітэтам... Чалавек зямны прымяраецца да чалавека Боскага...

Валодзя не быў публічным. Але ціхім і, у той жа час, настойлівым. Пад чаркай, бывала, і гарачым... Не ганяўся за дробнай літаратурнай славаю, не дбаў пра розгалас напісанага. У яго, у адрозненне ад Разанава ці Някляева, усё ўхоплена не развагай і эмоцыяй, а інтуіцыяй і душэўнасцю... Падчас трымтлівай таямнічай вее ад гэтых яго намоўленых тэкстаў, напраўду, як не напісаных, а за сваім уласным голасам самім жа і занатаваных (своеасаблівая стэнографія ўласнай стэнакарды)...

А слоўцы якія: бубнач, атопкі, моўніца, панадна, патанок (паплавок), зазубень (кручок), удар, спелю клёк (вастру розум), аснач, акравак, сугон, збродзень, магерка, навяглы, матароўка, завінуцца, зрахаваць, упорчывы, непанараўная, кайны, клогі, язычыць, рыдзель, коўня...

Сям-там сёе-тое ў гэтых яго тэкстах, якія ён яшчэ разлічваў давесці да ладу, мне свярбела падрэдагаваць, а то і падправіць, але – не, няхай у першай пасмяротнай публікацыі яно застаецца такім, як ён намовіў...

Як чалавек, які нарадзіўся з ім праз дзесяцікіламетровую паласу лесу і працаваў праз дваццацісантыметровую сталінскую сценку, магу сказаць: штодня ў сваім працоўным пакоі, напоўненым тонкім каньчынным пахам, як у абасоленай капліцы, ён адшалупліваў ад сябе ўсё грахоўнае, што наліпла цягам зямнога жыцця. Мроіў вэйсці адтуль, куды аблудна зацягнулі... Распякаў сябе за бязволле і безініцыятыўнасць... Утрымліваў у сабе творчы дух да апошняга імгнення.

Тут пакутаваў ён словам, каб Там перад Ім ачысіцца...

Леанід ГАЛУБОВІЧ.

* * *

Нібыта бубнач ударыў у бубен. Раз, другі, трэці... Гэта грукае пасля страхотнага сну сэрца, не можа аціхнуць, як натхнёны і захвіцоны сваім заняткам бубнач...

* * *

Паміж мною і ўсім, што спазнаў — час. Хоць яшчэ не стары, паўстарак, зношанымі атопкамі — бо столькі нялюдскіх дарог адолена, — прыкуты да зямлі, дзе і мае пакуты сцяліся ў каменьчык на яго, часу, прасторы, непадлегламу ўсеабдымнаму асэнсаванню ды вытлумачэнню. Толькі каменьчыкі, толькі аскепкі, рыскі... І неспатольнасць... Хоць зноў пачынай: «аз», «букі», «ведзі»... — бо наўрад ці дойдзеш да «я», спасцігнеш «я»...

* * *

На фотакартках — застылыя твары, памяты капялюш — не выпрастаецца, і птушка не ціўкне вачам, маленькім планетам, што не могуць кружляць па сваіх арбітах і бачыць іншыя планеты з адваротнага боку. Не відаць, што гэта вясна, ды падкажа схуднелае дрэва на заднім плане.

* * *

Ох, як курчацца і круцяцца, як хвост скалечанае яшчаркі, словы, калі іх прамаўляюць услых у хвіліну маўчання. Яны не распешчаныя падчаркі, яны прывучаны да непрызнання, таму бываюць неслухмяныя, а часам і марныя, як патухлае вогнішча, калі наступае хвіліна маўчання.

І навошта моўніцы, куды можна залезці з бяздарным ды спакусным словам. Гэта ж як заваёва незаваяванага, гэта як пастаяць перад спакуснае Троі сценамі, на якія садзіцца махаон і панадна расквечвае слова, якое мінула моўніцы. Як не завіхайся, як не крычы — душою, вачамі, голасам, — бо калі пра сапраўднае і вызначальнае, дык яно ўжо даўно напярочана прыжыццёвымі пакутамі. А на астатняе хопіць (ёсць) месца і там, дзе прадаюць і купляюць.

* * *

У цішыні, нібы смяшынкі, кружляюць галубіныя пёркі, наталяючыся палётам у бязмежнай прасторы. А цішыня выходзіць мой спакой, як і прагнасць гэтага пёрка нешта раіць, але мы не чуем, бо думаем пра сябе. І толькі абрыс аголенага плечыка ў акне, хоць і не зусім выразны, вылечыць ад падслепасці.

* * *

Куды ні глянеш — скрыжалі, перад якімі запыняецца ўпэўненасць, што з іх ты нешта зразумееш, каб стаць перад святым крыжам і памаліцца, як пазашлюбнаму дзіцяці, за чалавечыя грахі, якія лісліва вядуць да згубы. А неба над крыжам зваблівае, але яно перуновае...

* * *

Голас тонкі, як павуціна, што напята паміж двух дрэўцаў. Гэта пье званец. Я абзываюся на ягоны голас і чую сваё і яго рэха, што сёння не дасць заснуць, каб не скарыцца маўчанню і не забыцца на мову лугоў, яго, званцовую, мову. А з ёю — на чалавечую.

* * *

Усё, што імгненнае, адлятае да зор і цешыць сябе надзеяю на самую лепшую з іх. Лепшую?.. А хто гэта ведае, бо ў кожнага — сваё разуменне «самага»... Перада мною ліхтар не здымае свой капялюш, месяц на вачах мяняе свой абрыс — мяняецца квадра, быццам паўтарае постаці імгненняў, а можа, і душ. І лета пойдзе на спад, а лічылка стане стракозкай, бліскучаю, як саладжавае паветра ў мяне за спіною. І спакваля, няўпэўнена, бы напаўсілы, апошні раз пахне мята, і на аскепкі распадаецца час, калі сам яшчэ думаеш пра яго бясконцую незваротнасць.

* * *

Сяджу на беразе і ўглядаюся ў расквечаны патанок, які час ад часу знікае ў неспатольнай глыбіні: «Цягні!» — падштурхне заўсёдная зайздрасць. «Вымай!» — вымагае штодзённы голад. «Чакай!..» — упершыню тузана асцярога. Як быццам у празрыстай вадзе — залатая рыбка, якое не відаць, а яны хочучь пасварыць мяне — беднага з багатым. А жылка напінаецца, як нерв, — гэтак, бы ўсе мае разам. І калі ён не ўтрывае і лопне, я не заплачу, бо залатая рыбка трапляецца толькі ў цяніцы невада. Я не прыйшоў да ракі шукаць чужую ўдачу, таму здалёк мне махае нястомны вятрак і кувае бяздомная зязюля... Я не рызыкаю і сваёю ўдачай, калі не выцягну нічога, і на мяне зверавата зірне зазубень, бо рызыка не баіцца зайздрасці, голаду і асцярогі. І хоць размінуўся з якоюсьці рыбкай, як толькі што падказала трава — я ўсё-ткі жыву, зноў жыву... Схамянуся і яшчэ раз закіну вуду...

* * *

Не п'ю чароўны ўзвар, хоць гняце, заходзіць у кроў бяссонне, бо ноч грукаецца, як бы ўзломшчык, у дзверы і матляецца на ветры, як вісельнік, ліхтар, — не дапаможа ніякі нязведаны ўзвар. Ды яшчэ пух нашэптвае з-пад наўлечкі пра вешчуна, крыўдлівай ночы дух, што з'явіцца, калі патухне святло ў апошнім акне. І нібыта асмеліўся — за ракою патух апошні агонь, нібыта непахрышчаны паганец, што ведаў першавызнаныя ісціны і забраў іх з сабою. А я, саматужнік, ляжу і спелю клёк, каб дагнаць хоць адну з іх. Яны стаяць, як голыя дрэвы, не хаваючы сваёй красы, бы схімніцы перад грахам, нясмелыя, нібыта бясполья. Яны нічога не просяць, тыя ісціны, не просяцца ў іншы, мой свет, бо не разумеюць слоў, якія залішне дагодныя і гатовыя штохвіліны распавядаць пра вернасць і любоў.

* * *

Мы так і не выпілі віно-зеляно, нібыта ад віны, што ягоная плынь стала пльыткаю, як рака мінулага, і не штурхае абветранай хваляю чаўны і дзіцячыя караблікі. Чарка ўпадзе, хоць не скончыла свой жыццёвы абрад. І не рака, а зарослае травінамі-хвілінамі рэчышча пабліскае ў невялікім прагале празрыстым каменьчыкам з цёмнага дна. І некуды спяшаецца вудар (няўжо за далягляд?), бо не знайшоў, дзе закінуць сваю адмысловую вуду. Там, за далягладом, не будзе відаць нашых змрочных твараў, разлітага непадробнага віна, што пачало ўжо гарчыць віною. Не відно і самой ракі.

* * *

Я хацеў бы аднавіць даўнейшы тракт — і на вазок, і стрымгалоў паўз разбураны вятрак і млын, што перамалоў не адзін наш дзень. Але яму ўжо ўсё адно, чаго, куды я і адкуль. І думаю, што растрасу па дарозе сваё майно і знішчу ягоны культ, тады вятрак і млын зноў загавораць са мною. Але ж не... Яны ведаюць, што Харон бліжэй, чым той аснач, які паўз іх сплаўляў па Дзвіне пльыты.

* * *

Здымі цёмныя акуляры і ўбачыш разваліны. Сеў на іх спачыць? Твой падрабляны спакой на твары распавядзе, як ты жывеш, і змусіць падняцца з живога мінулага. А да зрэнак падыдзе кроў, і падкажа загнваны на акуляры зрок: на прыступках былых муроў табе перапэцкала рукі, твар і памяць сажы. А абмыцца — вады няма, і ніхто яе табе не падасць. І трава не сцірае бруду. Перад табою згінаецца гурма дрэў — з перапуду ці з літасці? А з-за кургана, наўздак, званчэй і званчэй вытыліньквае гітарная струна, кліча цябе. Але ж — сажы... І яе не схаваюць такія ж цёмныя акуляры.

* * *

Мой цэрбер развучыўся шукаць мяне. Я ж не слынны, ды хай сабе і проста не скарб. А яшчэ таму, што калі ён у небе, я — з людзьмі, калі я цвет — то ён апад. Няхай кляне ці сурочыць, мяняе колькі захова вер: калі ён — дзень, тады я — ноч, як ён — анёл, я — звер. Але прашу: «Не адставай ад мяне...» Бо без яго я — зусім не я, і калі ён падсудны, то я — прысуд, калі, барані Бог, жыта, — буду жняёю. Спыніцца на беразе — зраблюся прыбоем, а стоіцца пад зямлёю — узнясуся над ім крыжам... Вось-вось я стану самім сабою. Чаго ж ты трасешся-дрыжыш, рахманы цэрбер?..

* * *

У небе танцуюць гномы, нібы феі ў казцы — гэта проста мігцяць зоркі, такія бездакорныя, як персікі ў каўказца, які ведае, што такое гонар. Гледзячы на гэты танец, я шматколерна ўсміхаюся і дзіўлюся гаме свайго смеху. Стромыя яліны таксама імкнуцца да неба, але іх карані — у гліне, якую яны назапашваюць, каб стварыць свой свет, які не стварылі мы. А нашы цені пасталі пахілымі вежамі ў полі, бы ў бездані, бы не ведаючы сваёй долі — абрыдзець хоць на імгненне сабе. А навокал — абложная цішыня, што бліжэе, бліжэе, бліжэе, каб стаць ёю назаўсёды... Разам з адзінай зоркаю ў вышыні, што аддаляецца, аддаляецца...

* * *

Гэтыя танцы мог намаляваць толькі Брэйгел, калі блудзіў па вясковай вуліцы, дзе таньчылі дзве бабулі — кожная адной рукой трымалася за зямлю, а вочы пазіралі ў неба. Двое босых дзецокоў, што паўхвіліны таму вярнуліся з горада, таньчылі ўжо як гарадчукі — не трымаючыся за зямлю і не пазіраючы ў неба. А дзеці маўкліва, пад музыку цэлага свету, таксама спраўлялі свой баль — танцавалі-дуналі між небам і зямлёй. Гэтыя танцы не мог намаляваць нават Брэйгел... Я — не сафіст.

* * *

Ты, як той казаў, «выдала», агучыла за імгненне, як за вечнасць, цэлую тыраду пра тое, як можна пазбыцца ўсяго, калі страціш адчуванне часу. А я ж паспеў прамовіць усяго паўслова... Каго ж пачулі?..

* * *

Пачуццёвасць забірае спадобны, найбольшы акравак жыцця. Калі крыж становіцца — цярпеннем, мройнасць — бяздомнай неспатольнасцю, а ўсё невыразнае, ці кволае, ці непаспелае — абрысам непрымальнай сталасці. Калі ўсё, што застаецца ад пачуццяў: абрыдлае — у спатоленасці, невыразнае, кволае, непаспелае — у нясталасці, — ты закоўваеш усё ў кайданы, ты намерваешся саслаць яго на ледавік, з якога яны і прыйшлі.

* * *

Рыхтык стомлены ад таго, што лічу сябе нястомным, занадта назалюю месяцу ўначы сваёй няроднай прысутнасцю сярод прынад ваўкалака. Бо якая ж я прынада, калі палахлівы цвыркун не сціхае, не забыўшыся не прымяць маю траву, заскочыўшы на яе, калі засветла я ўжо неабудна спілю ў пустым воўчым логаве...

* * *

Запанібрата быць цяжэй, чым сам-насам, калі тваю насоўку выкідаюць у сметнік, бо недаспадобы адзінае прамоўленае слова, а валодае праўдай толькі адна твая рука, а з другое — бяры што хочаш і ладкуй ці чалавека, ці недачалавека...

* * *

Анчоўсы самі плывуць у кітовую пашчу. А ў песні Сольвейг я чую званочкі, што наўздалек ад акіяна, на вяршыні над фіёрдам, хапаючыся за каліва зямлі, кажуць сваё: «Дзын-цінь, дзын-цінь...» Іх не зблытаеш з кітайскім «дзэн», «цынь» і «мін», калі саматужна разварушыш сваю памяць. Яна няўпэўнена, але падкажа, што анчоўсы ёсць і там, і тут,

калі нават няма кітоў, а Сольвейг выбегла з першай сагі, абмінуўшы нават эпоху Мінь...

* * *

На ... — я ўгодкі Джульеты патухаюць светлацені і яднаюцца ў адно кроў цемры і кроў плоці, а дзве малітвы падаюць на калені, каб дзве душы пасталі насупроць і засталіся гэтак стаяць на...-я ўгодкі. Каб ані хто не парушыў іх споведзь перад самым жаданым і пажадным, а цэрбер згубіў іх след... Найперш Рамэа... А колькі ж будуць выраджацца душы, калі перад імі нястрымны свет, ягонны нязведаныя лёхі, дзе нельга прасіць, плакаць і слёзна ўздыхаць, каб кожнае наступнае стагоддзе здолела, не стаміўшыся кахаць, застацца самім сабою.

* * *

Сёння хмары — прыхадні, ад якіх не чакаем нічога свайго, толькі прышлага, можа, абьякага. Толькі абмежкаў, па якіх не хадзіў паўз гэту начную страўню... Хутка, бы раптоўна старэю, мінаю ліхтаровае святло і заходжу ў яе, але праказаць хоць што не ўмею. Вяртаюся, каб адчуць клопат звычайнага ценю, які шасціць, шапаціць услед, не ведаючы, што гэта за дзіва — спадзяванне...

* * *

Хоць і не заўважна, але залішне чуйна тупочуць хвіліны па прастуджаных масніцах і ўтаптаным, заезджаным асфальце — ад часінаў боскай гліны без аніякага супынку да назалянага сёння. А ты падаеш ім вітальна руку, бо ні развага, ні замова і сказанае ў сугон слова не жадаюць адказу, бо нават адгалосак таго, прамінулага, што папіхае, каб пабудзіць, у спіну, не стане хоць самай квалай, а боскай хвілінаю. Нават не апошняй...

* * *

Пыл, які б ён не быў радзімы, заўсёды горкі, бо аніколі яго не можаш забыць, як на небе адзіную зорку, якая пакутуе ад нелюбві. За гэту ноч перад ёю можна прыгадаць столькі ўсяго, што згінула без следу, як быццам незаўважна, як даўні дымок манаполькі, як пыл, што нарадзіў зорку, але не стаў яе святасцю. Але ж нехта ўсё ж сышоў з дарогі і веры, каб кінуць па свеце сумніў... Бо ён, бачыце, сасніў зорку, па якой плакалі ўсе кавалеры... Але — не паўміралі...

* * *

Хоць і ослабла, але струніцца ручаіна сваім нефальшывым голасам, дзе вецер — воля д'ябла, якая няспынна падцінае пералічыць воблакі на небе і кроны на ўзлеску, нібыта нас там чакае вол, каб везці ўсе нашы скарбы, — а яны непазбіранныя і нялічаныя... Ды скарбаў тых — ажно смешна — усяго паўкіпціка, самая астача, без якога як ні мастач, як ні падвуджвай лёс, не прымоліш сваё крэўнае, што схіліць сваю непрытульнасць на самую забытную кроплю перастаялай крыві...

* * *

Ну паспрабуй зайдзі ў мяне. Не зойдзеш, як без дзвярэй у вежу. О, як гэта няпроста, калі ты адзінокі, а можа, адзінкавы і не належыш да мноства. Хоць і не маю сурогаў ды абярогаў, акрамя аднаго — самога сябе — акрутнае былое, нібы ашуканец, не падмане мяне. І нейкі там прышлы збродзень,

што з усіх не зводзіць ліслівых, ды хцівых, вачэй, пройдзе каля мяне,
як ля прадоння, баючыся знячэўку ўпасці туды. Бы ў самалоў,
што я паставіў для самога сябе, дзе адзінае слова — см... .

* * *

Уцякаюць, знікаюць краскі, маёй самай вясновай кветкі, фарбы. «Чаму?» —
я пытаюся ў сябе, а, нарэшце, у казкі. Якой хітрасцю я магу вярнуць усе яе
адценні і самі калёры. Хіба клясці? Але ж гэтага ў Сусвеце ніхто
не пачуе. А фарбы не збіраюцца каяцца, яны падражніваюцца і рагочуць,
бо яшчэ не спяшаюцца ў неба, а на зямлю — не хочуць.

* * *

Ну вось, назнарок лятаюць анёлы над змораным целам і духам.
Гэтакі скупы, як на свірне замок, напэнтваў на вуха выгнаннік якаясь
чужое слоўка, узнятае ім на скрыжалі, бо, схадзіўшы паўсвету, яго пачуў
толькі нямка і ўзважыў на шалях, дзе ржавела ў цішыні майно, сабранае
дзея вольнага Спасу, а пашчапанья пні стаялі наўкол,
бы помнікі непаспатольнага Часу, у якім вечаровая сонца
ледзь не мяняла свайго калёру і выдавала сябе за існасць,
да якое трэба было дайсці і застацца за кратамі вялізнага бору.

* * *

Ці высыхае вецер?.. Калі ён у разлогах, дзе вечар атульвае вочы
і дзікім голасам злоснага звера абзываецца змрок. Адпушчаны на волю
голас, нібыта назнарок тонкі, як той волас, праніклівы, бы зрок,
перапэцканы імглою, падбухторвае — як нам жыць паміж небам і зямлёю,
не зважаючы на мяжу між імі. І тады б вымерлі ад страху мы,
хто не жадаў цемры, але ж з-за свету прыляцеў ціхі, нячутны, голас птаха,
без якога не бывае цішыні...

* * *

Зноў гастралююць воблакі паўз нашы сцежкі, паўз нашы аблудныя лёсы
і чамусьці вучаць грэбаваць славаю, пра якую яшчэ ніхто не ведае.
А мы ж прывучаны любіць слаўнае, як слоўнае, заручыўшыся са сваёй
бязмоўнасцю. А чужое ды падобнае ўсміхаецца сапраўднаму,
а самае квалае і дробнае абдымаецца з вялікім. А крывінкі на губах —
салодкая з гаркаваю... Іх разам не абліжаш. І як жа мы тады выжылі?..

* * *

Дым чамусьці спадабаўся дрэву і пачаў расці, як яно, але ж цень выдаваў
усё — які ты нікчэмны, дым, калі не дрэва, забудзь, што ты хоць раз
паглядзеў на яго... Калі ж няясны дым засцілае маю пасцель, луг,
які касіў-не ўкасіў бацька, то я думаю, што пакуль яшчэ трэба жыць...

* * *

Птахі спыніліся ў чыстым небе, нібы ўбачылі недзе наўздак снег.
Яны — як святыя на крыласе, пазіраюць, грэх сустракаючы. Кожны з іх
думае, што вольны, але хай глянэ наўкол — скрозь лятаюць няўмольныя
ці адвечны анёл, ці прыблудны арол. І ў вачах робіцца то шэра,
то мярэжліва. А ў мярэжах — усё ж спадзеў, што воля скончыцца вераю,
якая ўратае і іх, птахаў, і сусвет.

* * *

Ажно задрыжалі палыцы і пацякла сляза, што акрапіла мой гасцінец, па якім дзядзькі везлі на вазах на продаж страх. Спяшаліся, быццам уцякалі ад чарцей, што ўсчалі нечуваны галас... За імі памкнуўся і я, як пыл, што паднялі колы, каб паглядзець, ці хопіць жыл, адчаю і веры ў дзядзькоў. І не ведаю, па якой ужо іду вярсеце, як яшчэ патрапляю ў след... А за мною расце і расце хмара з пылу — і засланяе свет.

* * *

Змрочны сённычы вецер, нібы звер паранены. Ён жа паўночны і гэтак разгойдвае асвер, што небарака азіраецца на хату і хоча нешта ёй сказаць. Але на даху лясочка адарваны кавалак бляхі, гудзе ў коміне... І асвер змагаецца з ветрам і сам з сабою адзін. Цяпер і той смелы, што хацеў раскошы і ўсяго, што не меў, — няме. А вецер дзьме мацней і мацней, і мой пагляд пытае: «Дзе ж ты, сляпая вечнасць?..» Ён жа гатовы забраць усё, як той у ясеня ліст, які паляцеў у невядомасць. І раскоша, і здрада, і вярнасць чуюць гэты несціханы свіст, ды няздольныя, як і я, заплакаць, бо ведаюць, што наперадзе магільнік, на якім сціхае і вецер.

* * *

Прачнуса, як мінецца боль. Пусты пакой, а столь — пад самае неба. Восы, што прыляталі ў сон з апраметнай, паляцелі прэч, але ніяк не магу пазбавіцца амарокі, бо ў сцяне бачу ўмураваны дамоклаў меч — адкуль і чаму?.. За вакном жа — зязюлін голас... І меч... Нешта кажу і не чую сам сябе, захінуты ў белую прасціну.. Хочацца ізноў заснуць.

* * *

Заходзіць лёкай, налівае шэрбет з апошняй ліловай ружы. Імпэт, які тоіцца ў віне, віхурьць галаву, як прычасце, калі думаеш толькі пра яго. А на сталі — адзін віновы туз, які павядзе ў казённы шлях, дзе мае пасланцы — дарога, вецер і конь — чакаюць мяне. Куды, куды вы са мною?.. Пачакайце ж прычасця.

* * *

Крышталь, які не мае памяці, і карціну, якая нікому не зманіла, я раздорваю ахвярам свайго розуму, таму, чаго я не змог зразумець. Я не ведаю, скупыя яны ці не, ці ахопіць іх ліхаманка сквапнасці з-за маіх неасцярожных дарункаў. Не ведаю. І гэта добра. Хай мы і надалей будзем заручоныя помслівай цнотай, што застанецца між намі.

* * *

Дзе ты начуеш, мой верны малятка-гном. А можа, не спіш, а нешта вяшчуеш? У цябе — не мая барада і пагляд — не мой, і губляеш ты ўсё, што ў цябе ёсць, — як не я. А тое, што ты губляеш, не трэба ні багачу, ні нават старцу. Бо ў першага хапае ўсяго, а другі не ведае, што будзе рабіць з такім багаццем. А дзіцятка, убачыўшы згубленае табою, заплача. Не падыме — цяжка.

* * *

Мы цікавалі сонца, але па розных яго бакі, а крукі крычалі нам, што нельга ж так бясконца выпрабуйваць адзін аднаго. Але мы не чулі іхняга гвалту, бо кожны слухаў сам сябе: а ты думала пра мурожны палон, а я —

пра наканаванасць зімы. Я — любіў сябе, а ты... — гэтак і не дазнаўся.
І ўсё ж мы збіраемся ў адну зямлю.

* * *

Нешта дзеецца са мною — што ні дзень, то мудрэй. Ды гэта ж мерны звон
за сцяною — белы свет — прымушае са светлым сумам думаць-разважаць
пра перажытае. Гэты звон нельга адпрэчыць і нават забыць на людзях,
бо на грудзях у мяне крыжык, што не дае пазбыцца мінулага.
І думаю — усё, што яшчэ прыймею, усходы лёсу,
што не дадуць развітацца з сабою, пакуль будуць расці яны.

* * *

Гэтак павольна, як слімак, з-за хмар выпаўзае сонца. І пакуль яно, маруда,
не з'явіцца на вочы ўсё, я думаю: «Божа мой, колькі ж разявакаў
таптала наш зямны шар. Прайшлі ўсюды, уздоўж і ўпоперак,
да самае апошняе мяжы, каб толькі засведчыць, што былі,
нібы мох на пахілым забытым крыжы. Сонца ж свеціць для ўсіх
аднолькава, а людзі жывуць па-рознаму, хто колькі. Але ці столькі б жылі,
каб не той, хто вечны крыж спазнаў у выраку і пакутах?..»

* * *

Што ні згадваю — і ў вышыні, і з даўніны, на зямлі і ў душы, —
мне нашэптваюць яны, кронны і камлі. Не магу згадаць і згадацца,
адкуль узнікае іх дзіўны і нечаканы голас. Таму і прызнаю культ праз душу
прарослых дрэў. На гары ці пад гарой узнімаецца высачэннае яно, дрэва.
Хоць ты блазнюк, хоць ты герой, а перад ім усё адно, як нізрынуты тыран,
упадзеш ніц, на калені і будзеш усё жыццё дыхаць павевам яго гаючых ран.
Ападзе апошні ліст з дрэва. Гэта свет крадзе ў нас абрыс пэўнага блізкага
часу. А дрэвы не маўчаць, тым болей — ні дуб, ні граб... А калі ты маўклівы,
не пакутнік, а раб, то як грывне гром, так і памрэш неўсвядомленым рабом.
І ніяк не прагнаць здзіўлення — ні з вачэй, ні з вуснаў, як калісь, гэтак
і цяпер. Бо што ні дрэва — у кожнага птах-адналюб, а само яно, —
бы старавер, староніцца нянаскіх птахаў — прыхадняў-прылетняў.
І я часта ахінаю сваю роспач у малітву звонкіх крон, і толькі аднаго разу
(яно, відаць, пакрыўдзілася), папрасіў на дуду, каб зайграла-заплакала
над труною. Парывае хворы ясень, губляе голас, стаіць адзінокі наўздалек.
Дрэвы, каб маглі, падышлі б да яго, каб самавітым спевам сваіх вершалін
намаліць яму салодкі сон. А ясень думае: «Няўжо я абрыд свету,
што хутка ўсю прастору ўсцэле белым, але ці чыстым?»
А я забываю краявід, у якім няма дрэва.

* * *

Не ведаю, ці памяць наракла б змяю — змяёю, а міласць — міласцю,
бо навокал незабыўная зіма, як сусветнае хараство. Як доўга будзе
гэта зіма, што нараджае мой светлы сум і вечаровую задумнасць. Няхай бы
да спякоты было — як да пекла, што прытуліць усе грахі, якія, калі світае,
відаць з майго акна. Бо тады напраўду навокал празрыста і светла.

* * *

У маёй кватэры заснулі нават рыпучыя дзверы. Можна спачыць, выйсці
на волю з атлумленых скроняў. І пачуць, як на тваё плячо
пяшчотна-далікатна садзіцца птушка, што прыляцела з завоблачных гоняў.

У крыві сціхлі моўніцы і іх прамоўцы. Толькі перад вачамі лягае лёгкае птушчына пёрка. Толькі цяпер месца ў душы адшукае незапамятны Бог. З чуйнай рызыкай патушу святло, каб ад былога — ні знаку. І ў цемры мернай ступою Бог абыдзе валаданні душы. І ёй чамусьці здасца, што ён у панашаным фракту. Я страпянуся, таропка ўключу святло і неўспадзеў здзіўлюся — на маім плячы ў гаротным убранні сядзіць нерухома птушка.

* * *

Як не перайначвай долю, хоць выкінь са свайго «я» злосць, што замінае, як апрыклы вазон, які дажывае свой век, але ноч усё роўна не міне цябе, як плач па плачы. Яна ж ненажэрная, бы трон; бо плачуць нават сум і жах, а найбольш радасць і спакой. А яшчэ, як на тое, рве на слёзы душу Бах, што гучыць у былым фальварку за ракою. А яшчэ — сабачы брэх, вынішчальны, як закон. І адно спадзяванне на чыйсьці грэх, што не дасць збыцца сну. Але ж не прыслухоўваецца да прымхаў і прыкмет голас, чысты, як біблейскі чацвер, таму на свеце народзіцца душаў столькі, колькі спраўдзіцца веры. Як чорную ікру, смакуюць дрэвы ноч, і ніхто і нішто не верыць свайму «памру», бо ён — мастак сваёй душы, а сузіраць зрокам мастака выганчонага — не значыць проста мастачыць. І я, хоць не ведаю пра ўсё, што дзеца на свеце ўначы, стаю пры акне і спадзяюся, што чорны певень, як нямко, абміне сад Каіфы. Малачай яшчэ не прытуляецца да маіх ран, а час, праз які працярэбліваю спежку, ноччу — Бог. А днём — тыран, бо расхіне перада мною прастору і высмакча з крыві ўсю дарэшты соль. Мож, таму і не ведаю, адкуль у сэрца прыходзіць боль. Уначы дацвітае хмель, у чорны рот дупла заглядвае сава, патрывожыўшы камель, які таўшчэ ад злосці. Вочы мае блішчаць, як слюда, ярка, але без пекнаты. І неспадзяваны савіны крык, як стрэл, туды, дзе малы і святы. А ноч хаваецца-губляецца невядома дзе, ці дзесьці ў недасяжнай вышыні, ці, як пілігрым, у бясконцых пясах Сахары. І ты сярэдначы, стоячы побач з дрэвам і гледзячы ў неба, думаеш, — а што ж гэта ляціць там: балід, камета ці міжпланетная душа? Гледзячы ў неба, не паспею ўсачыць той апошні краявід, дзе паўз дрэва прамчыцца жыццё.

* * *

У блакіце ляснаго возера верхаводкі шукаюць паміж пахіленых ракітаў след патанулай лодкі. Я ж як быццам гляджу на іх, але пагляд зрывае лабелію, нібы скідае вопратку з наяды. Такі пагляд здараецца толькі аднойчы. Бо краса не паўгараецца ў адным і тым жа абліччы. Хоць, калі падумаеш, у гэтага возера свае прымхі і законы, непадуладныя прыгажосці: у карася свае звычкі і законы, у шчупака — таксама. А ў душы нагортваюцца жаль і трывога: а чаго ж я стаю, як таль, перад гэтай глыбінёю? Добра хіба, што ў спіну дзьме свяжак, хоць за спіною напраменена сонца. Мож, таму не ведаю, дзе мяжа паміж мною і жыццём.

Працяг будзе.

Валерыя Кустава

...рытм ёсць асновай свету
і літаратуры, і гэта прыдумаў
і заўважыў не я...

“Часта мае комплексы прымаюць за манію велічы...”

Гутарка Валерыі КУСТАВАЙ з Дзмітрыем ПЛАКСАМ

*Сёлета ў сярэдзіне чэрвеня адзначыў
сваё 40-годдзе пісьменнік і мастак
Дзмітры Плакс. Унікальны, нестандартны,
здзіўляльны... Вельмі вялікая верагоднасць
памыліцца, выбіраючы эпітэты
да творчай дзейнасці Дзмітрыя.
Наша гутарка разгарнулася на прасторах
родных Менска і Пінска яшчэ год таму,
доўжылася ў Стакгольме, а скончылася
паміж Берлінам і Нью-Ёркам...*

*Скарочаны
варыянт гутаркі
пад назовам
“Рытм –
аснова свету
і літаратуры”
друкаваўся
ў “Новым часе”
ад 02.09.2010.*

В. К: Дзіма, табе споўнілася 40. А колькі гадоў тваёй душы?

Дз. П.: Не маю ўяўлення. Душа ж не мая ўласнасць.

— *Учора ты адзначыў свой Дзень народзінай...*

— Яшчэ не зусім. Гэта было святкаванне ў Стакголь-

ме, агульнае, для ўсіх... Цяпер буду адзначаць у ЗША са сваімі роднымі, хаця не толькі, нават не столькі свой Дзень нараджэння – у гэтым годзе ў нас адны юбілейі...

– *А чый яшчэ?*

– Ну і ў маці юбілей, і ў сястры, і ў яе мужа... Шмат, карацей.

– *Раскажы пра сваю сям'ю. Скуль ты ёсць? Дзе і як прайшло маленства?..*

– Пісьменніку, як ты ведаеш, належыць пісаць кніжкі пра сваю сям'ю і маленства. Можа і я, калі вырасту, напішу. Так што пакуль устрымаюся ад прамых адказаў на гэтыя пытанні. Скажу толькі, што сям'я ў мяне шмат у чым вельмі тыповая для пэўнага часу і асяродку, і разам з тым, відаць, як і любая сям'я, вельмі асобная, унікальная. Так што пісаць ёсць пра што, паглядзім, ці атрымаецца.

– *Выходзіць, што ажно ў трох краінах будзеш святкаваць? Швецыя, Беларусь, ЗША...*

– У Беларусі не буду, не трапляю ў гэты час ніяк. Затое ў Швецыі адсвяткавалі ажно два разы.

– *Хто быў запрошаны?*

– Усе. Цяжка выбіраць, каго запрашаць, каго не. Я проста даслаў запрашэнне ўсім, хто быў у адраснай кнізе майго прыватнага мэйлбокса. Тут справа ў тым, што я спярша не вельмі хацеў нешта адзначаць, хаця і люблю Дзень нараджэння, як і Новы год, я ж хома саветыкус, а гэта былі адзіныя дазvoленныя і “несаромныя” святы, ну, яшчэ Дзень Перамогі, мабыць... Дык я кажу, што не хацеў адзначаць, бо вось якраз не мог неяк прыдумаць, дзе гэта рабіць, ды каго запрашаць... Таму ўласна ў Дзень нараджэння прыйшлі толькі самыя блізкія мне людзі, ну, тыя, хто памятаў сам, так скажам. Але адзін мой сябар заявіў, што я мушу зрабіць вялікі фэст, бо ён мне “не дараваў яшчэ трыццацігоддзя”: мы тады працавалі разам, і я прыйшоў на працу і сказаў, што сёння мне спаўняецца трыццаць. Ён вельмі абурыўся, што я не справіў ніякай вялікай імпрэзы з гэтай нагоды. І вось, праз 10 год, ён мне кажа, што я мушу зладзіць святкаванне, і ягоны мне падарунак будзе – арганізацыя гэтага святкавання ў яго вялікім атэлье ў цэнтры Стакгольма... Тут ўжо адмовіцца было немагчыма. Таму атрымалася, што святкавалі два разы... Можа, хопіць пра гэтую “падзею”, бо неяк зашмат...

– *Ты і пішаш на трох мовах... Як адбываецца выбар, на якой мове будзе той ці іншы твор?*

– Тут ёсць розныя аспекты. Калі, скажам, я пішу з нейкай “мэтай” – прыкладам, выдаць кніжку, ці мо на чыпосьці замову – дык тут, вядома, мова вы-

Дзмітрый ПЛАКС.

значаецца менавіта гэтай самай мэтай. Калі я проста нешта шукаю, ці спрабую нешта дэфінаваць для сябе самога, дык мова сама неяк прыходзіць, у залежнасці ад кірунку пошукаў. Але, з другога боку, бывае і так, што я пішу нейкія кавалкі на адной мове, потым на другой, а потым і на трэцяй. Пра гэта, часткова, мой праект “Дзённік Сая Туомблі”, які, спадзяюся, неўзабаве выйдзе і ў беларускім варыянце. Увогуле, мова – гэта, вядома, інструмент, але і мэта таксама. Чыста інструментальны падыход у мяне толькі да чацьвёртай мовы, якой я карыстаюся ў штотдзённасці – англійскай. Па-англійску я пішу выключна артыкулы, лісты, выступы, калі патрэбна... Хаця пару разоў нешта спрабаваў рабіць і для самой мовы. Мовы як мэты... Але ўзаемаадносіны аўтара і мовы – гэта тэма складаная і вялікая. Некалі мне здавалася, што гэта я фармую сваю мову. Цяпер я амаль упэўнены, што гэта мова фармуе мяне...

— *Шведскамоўная кніга “Ом” выйшла накладам усяго ў 9 асобнікаў... Хто гэта прыдумаў і для чаго?*

— Я прыдумаў зрабіць рукапісную кніжку, а каб было роўна дзевяць экзэмпляраў прапанаваў выдавец, бо ён з’яўляецца аматарам Толкіена. Мне было цікава спраўдзіць некалькі сваіх гіпотэз, думак, у прыватнасці, я шукаў адказ на пытанне, што такое кніга ў сённяшнім свеце. Стос паперы? Вокладка? Змест? Аб’ект? Усё разам? Гэта не такое простае пытанне, як можа падацца...

— *Ці мела яна камерцыйны поспех?*

— Я не ведаю, што значыць “камерцыйны поспех” у выпадку, калі наклад абмяжоўваецца дзевяццю асобнікамі, але ўсе кніжкі, якія планавалася прадаць (шэсць экзэмпляраў з дзевяці) знайшлі пакупнікоў. Кошт быў даволі высокі – 90 еўра за штуку.

— *Увогуле, як мяркуюць, твае кнігі карыстаюцца попытам... Калі браць розныя паказнікі: наклады, тэрміны распаўсюду, чытацкая аўдыторыя...*

— Тут мне прыгадваецца стары анекдот пра выбары: “Мама, ну хочь Вы не подкальвайце!” Тое, чым я займаюся, ніяк не разлічана на попыт, наклады, тэрміны распаўсюду і падобнае. Гэта чыстай вады эксперыменты, якія могуць быць некаму цікавыя, а могуць і не, мне гэта не вельмі важна. Я, канечне, пішу і больш “звычайныя”, канвенцыянальныя тэксты, але пакуль што праца з мовай, са знакам, даследванне сувязі паміж вербальным і візуальным захавляе мяне больш, чым стварэнне “цэласнага мастацкага вобразу” ці напісанне “шырокага жанравага палатна”.

— *Хто ёсць тваёй чытацкай аўдыторыяй? Як мяркуюць, ці ёсць яна ўвогуле.*

— Не ведаю. Думаю, што калі і ёсць, то складаецца яна амаль выключна з прафесіяналаў – мастакоў, пісьменнікаў, крытыкаў – тых, каго так ці інакш хвалююць тэарэтычныя пытанні таго, чым яны займаюцца і каму патрэбныя прыклады, каб пацвердзіць ці, наадварот, аспрэчыць уласныя здагадкі.

— *Як пайстала твая першая беларускамоўная кніга?*

— Выпадкова. Тэксты з цыклу, частка якога ўвайшла ў кніжку, я паказаў галоўнаму рэдактару часопіса “Дзеяслоў” Барысу Пятровічу. Яны яму спадабаліся, ён надрукаваў невялічкую падборку, але гаворкі пра кніжку ад пачатку не было. Кніжка неяк “вырасла” з далейшых тэарэтычных размоў і не толькі з Барысам, але і з іншымі людзьмі, меркаванне якіх мне не абыякавае. Мне хацелася нейкім чынам праілюстраваць свае пастулаты, давесці пэўныя высновы, да якіх я прыйшоў у часе шматгадовай працы. І атрымалася тое, што атрымалася, падкрэслі яшчэ раз – у выніку размоў, калектыўнай працы, у якой вялікую ролю адыграў дызайнер кніжкі Ігар “Міцёк” Корзун. Ён вельмі дакладна зразумеў і перадаў тое, што мне важна было паказаць у візуальным шэрагу, таму яго варта лічыць сапраўдным суаўтарам кніжкі.

— *Чаму менавіта 30 тэкстаў?*

— З лічбамі ў мяне складаныя адносіны. Звычайна я іх блытаю і не памятаю, але разумею іх важнасць. Правільна пастаўленая лічба можа служыць вельмі выразнай дэтאלлю тэкста. Напрыклад, у “Дванаццаці крэслах” Ільфа і Пятрова ёсць, калі не памыляюся, фраза: “Вялікі камбінатар гуляў у шахматы другі раз у жыцці.” Гэта геніяльная фраза, вартая Нобелеўскай прэміі па літаратуры, і робіць яе такой менавіта дакладна выбраная лічба, бо “першы раз” – штамп, банальнасць, “трэці” – прадугледжвае ўжо пэўныя веды, кірунак, развіццё, а вось “другі”, у кантэксце арганізаванага Астапам шахматнага турніру – проста ў яблычка, геніяльна... Я выбраў лічбу “трыццаць” з-за яе незавершанасці, якая прадугледжвае пэўны працяг, і з-за яе спеласці, якая патрабуе досведу.

— *Чаму ты адмаўляеш жанравае вызначэнне верша?*

— Я не адмаўляю жанравага вызначэння, проста не лічу свае тэксты вершамі, як і ўвогуле завершанымі творами, бо яны вымагаюць нейкага кшталту інтэр-актыўнасці.

— *Калі чытаеш твае творы, заўважаеш, што там усё прадумана. Калі ты кажаш, што ў цябе няма нічога выпадковага, што ты маеш на ўвазе? Кожнае слова стайць на сваім месцы, кожны твор абдуман, вывераны і толькі тады напісаны і аддадзены ў друк? Літаратуры патрэбны выпадковасці... Хіба не? Часта перадусім выпадковае робицца літаратурнаю ўдачай.*

— Тое, што я шмат думаю над- і часцяком канструюю, выбудоўваю свае тэксты, не выключае выпадковасцяў. Часткова таму, што мае тэксты менавіта так ад пачатку пабудаваныя, што іх можна чытаць (глядзець) сотняй розных спосабаў, а часткова таму, што я не Гасподзь Бог, і нават там, дзе, як мне падаецца, я прадумаў і прадугледзеў усё магчымае, могуць праглядаць цалкам выпадковыя рэчы, пра якія мне не хапіла мазгоў ці ведаў падумаць.

— *Столькі часу ты плённа працуеш за такой далёкай мяжой, што цябе туды ўсё ж зацягнула?.. Ёсць некалькі версіяў твайго ад’езду. Першая – абсалютна палітычная – што ты як свабодны журналіст быў пазбайлены магчымасці самавыяўлення пасля асабістага “выгавару” ад прэзідэнта. Другая – табе проста не ставала свабоды... .. І трэцяя – самая неверагодная версія – што ты з’ехаў на каханні... Што з таго праўда?*

— Нават цікава, адкуль ты ведаеш пра першую версію? Гэта было ў часы, калі ты хадзіла ў пачатковую школу, і газет, я думаю, не чытала. Тады нат інтэрнэту не было, таму і не засталася ад тых падзей нічога, акрамя ўспамінаў... Але, так, галава дзяржавы ў той час меў такую манеру – крычаць у прамым эфіры БТ на журналістаў. Як памятаю, дасталі тады, напрыклад, Юрась Карманаў, Аляксандр Старыкевіч, нешта не спадабалася і ў адным з маіх тагачасных “плаксаў” [жанравае вынаходніцтва Д.Плакса – В.К.], што друкаваліся ў газеце “Имя”... Ну, але з’ехаў я не з-за гэтага. З’ехаў, праўда, па каханні.

Што ж да свабоды, дык свабоды мне хапала, тым больш, што я лічу свабоду ўсё ж болей унутранай, чым вонкавай катэгорыяй.

— *Якое ж мусіць быць пачуццё (альбо якой мусіць быць жанчына), дзеля якога (якой) мужчына здолеў бы з’ехаць з Радзімы, ад працы, бацькоў, сяброў? Моцна вагаўся?*

— Так, я вагаўся доўга, мы жылі амаль два гады ў розных краінах, бо я не хацеў з’язджаць з Беларусі, маё тагачаснае становішча мяне збольшага задавальняла: я рабіў тое, што мне падабалася і гэтым нават зарабляў сабе на жыццё, быў “шырока вядомы ў вузкіх колах” і г. д... Так што цяжка было, я пераехаў, калі канчаткова зразумеў, што захаваць шлюб на адлегласці будзе немагчыма...

Але і драматызаваць гэты ўчынак не варта, усё ж я не ў Судан выправіўся, да таго ж і пачуццё, і жанчына, сапраўды былі надзвычайныя, фантастычныя...

— *Раскажы, што з таго кахання вынікла? І які плён дало – я маю на ўвазе, як перанарадзілася ў творчасці?*

— Ну, што вынікла, вынікла дванаццаць год шлюбу, які, на жаль, не вытрымаў маёй “шматграннай асобы”, але ад якога засталася шмат прыемных успамінаў і ў якім нарадзіўся хлопчык Пеця, мой сыноч. У мяне ёсць знаёмы, які звычайна кажа, што быў жанаты тры разы і ўсе тры – шчасліва. Я быў жанаты адзін раз, але таксама шчасліва, у мяне і цяпер з маёй былой жонкай вельмі добрыя стасункі.

Што ж да творчасці, дык я пазбягаю пісаць пра каханне, прынамсі ў жанравым, лірычным разуменні. Для гэтага ёсць цэлы шэраг прычын, але, бадай, галоўная ў тым, што я не лічу каханне нечым экстраардынарным, хутчэй – нечым абсалютна неабходным і натуральным, нечым, што мусіць быць у людзей для нармальнага штодзённага існавання. Я чалавек даволі самадастатковы, але магу закахацца проста едучы ў метро, што са мной і здараецца, разоў так па пяць на дзень.

— *Атрымліваецца, цяпер ты самадастатковы адзін, на самоце, але ўвесь час закаханы... А якой павінна быць жанчына, каб ты здолеў яе пакахаць – не на адзін дзень... Ты мяне разумееш.*

— Тут, пэўна, трэба сказаць, што я не бачу істотнай розніцы паміж каханнем, любоўю і сяброўствам, для мяне гэта родасныя пачуцці, эмоцыі адной прыроды, адрозненне толькі ў праявах.

Ніхто не павінен быць нічым іншым, акрамя таго, што ён ёсць, каханне ж якраз у тым, каб кахаць і прымаць чалавека менавіта такім, які ён. Вядома, што каханне можа спрыяць ідэалізаванню аб'екта, так скажам, але гэта частка самога пачуцця. Так што не магу адказаць на тваё пытанне, я не маю рэцэпта, якім трэба быць, каб цябе кахалі – па-за залежнасцю ад таго, тычыцца гэта мяне самога, ці каго яшчэ.

— *Як ставішся да гендэрнай роўнасці ў стасунках (на працы, у жыцці, у каханні)? Ці там, у Швецыі, наппросту даводзіцца яе прызнаваць?*

— Вельмі добра стаўлюся, і Швецыя тут не пры чым. Я колькі сябе памятаю, не рабіў розніцы паміж людзьмі згодна з полавай прыналежнасцю. Чалавечыя якасці ж не залежаць ад таго, што ў цябе між ног, ці як?

Але, канечне, у Швецыі шмат увагі надаецца пытанням гендэрнай роўнасці, і ў гэтым сэнсе я трапіў у “правільную” для мяне краіну.

— *Ты сам больш назіральнік ці дзейная асоба?*

— Безумоўна, назіральнік. Я люблю знаходзіцца трохі ўбаку ад усяго, што адбываецца, мне цяжка быць у цэнтры падзей. Гэта не значыць, што мне не падабаецца ўвага да маёй “каштоўнай” асобы, але гэтая ўвага павінна быць, так бы мовіць, на маіх умовах...

— *Многія беларускія літаратары, што з'ехалі, амаль зніклі з даляглядаў... Тваё ж імя даволі часта гучыць у айчынных СМІ. Ці адчуваеш нейкую ізаляванасць ад беларускага культурніцкага кантэксту? І ці пераймаешся праз тое?*

— У першую чаргу, я не адчуваю самога беларускага культурніцкага кантэксту. Усё ж такі, я не жыву ў Беларусі ўжо вельмі даўно і мае прыезды не даюць поўнай карціны, толькі фрагменты. У чым, дарэчы, ёсць і перавагі, бо адсутнасць кантэксту падштурхоўвае да яго стварэння. У мяне ёсць уласны, так бы мовіць, беларускі культурны кантэкст, у якім ёсць свая іерархія, ніяк, хутчэй за ўсё, не звязаная з рэчаіснасцю.

Не, не пераймаюся. Навошта пераймацца? У гэтым сэнсе для мяне змянілася не вельмі шмат, як я ўжо казаў, я люблю знаходзіцца трохі ўбаку і з майго гледзішча тая іерархія мела, напэўна, заўжды нейкі адрозны ад фактычнай выгляд. Хаця жывучы ў Беларусі я, вядома, атрымліваў нашмат больш інфармацыі пра тое, што адбываецца ў культурнай сферы.

– *Ці сапраўды так цяжка прабіцца паэту за мяжой?*

– Валярына, а што значыць “прабіцца паэту”? Куды яму трэба прабівацца? Да “шырокага чытача”? Калі так, дык што, гэта неяк асабліва прасцютка зрабіць на радзіме? Праца па ператварэнні пачуццяў і вобразаў у вербальныя сімвалы – занятак даволі інтымны. Намацаць словам выйсце неабавязкова ў адзіноце, але знайсці партнёра, які б супадаў з табою ў тэмпе і кірунку твайго руху – цяжка. Пагатоў – знайсці “масавага спажываўца”, які б злавіў тваю хвалю. Гэта па-за залежнасцю ад таго, дома ты ці на чужыне.

Я думаю, што выгнанне, уплыў выгнання на асобу, вельмі індывідуальная рэч. Таксама, як і ўспрыманне гэтай асобы людзьмі на радзіме і на чужыне. І спектр тут вялікі – ад паважлівага стаўлення, рамантызавання “выгнанніка”, да абвінавачвання ў прыстасаванстве. Вось гэтае стаўленне, калі я дакладна зразумеў тваё пытанне, напэўна, і вызначае “прабіўся” паэт, ці не...

– *Тое, што справа гэта інтымная, не паспрачаешся. Я маю на ўвазе пісьменніцкую запатрабаванасць і адчуванне неабходнасці таго, што робіш у якасці літаратара... Ці ёсць водгук ад чытачоў, крытыкаў – там, у Швецыі? Нейкія заахвочванні, якія б цябе падтрымлівалі, ад улады, міністэрстваў... У Швецыі нават на грашах пісьменнікі – паказнік якой-ніякой цікавасці да гэтай прафесіі...*

– Адчування неабходнасці (для іншых людзей) таго, што я раблю, у мяне няма. Я не пачуваюся “прарокам”, не магу вырашаць за іншых, што ім трэба ці не трэба чытаць і разумець, не ўпэўнены ў якасці сваіх тэкстаў і глыбіні пошукаў. Той факт, што я не маю магчымасці прысвячаць увесь свой час працы, якую лічу важнай для сябе, таксама не дадае ўпэўненасці, хаця тэарэтычна ў Швецыі ёсць магчымасць быць прафесійным пісьменнікам ці мастаком – з дапамогай рознага кшталту стыпендыі.

Я таксама неаднаразова атрымліваў такую фінансавую дапамогу і ад Шведскай Акадэміі, і ад Пісьменніцкага фонду, і ад Дзяржаўнай Рады культуры, і ад іншых устаноў, але мне ўласна сістэма заявак на стыпендыі не вельмі падабаецца. Мне неяк лягчэй самому зарабіць неабходныя грошы, скажам, журналісцкай працай, чым прасіць дапамогі, ці, дакладней, зрабіць пошукі стыпендыі сістэматычным заняткам.

Шмат хто з маіх сяброў мне тут за гэтае “чыстаплойства” вымаўляе, бо выглядае, што такім чынам я праяўляю пэўную няўдзячнасць. Справа ў тым, што атрымаць, напрыклад, гадавую працоўную стыпендыю ад Пісьменніцкага фонду – гэта гонар. Я атрымаў такую стыпендыю ў 2007 годзе і тады, калі не памыляюся, працоўных стыпендыі давалі дванаццаць, а заявак на іх прыйшло нешта каля васьмі соцень. Да таго ж, у склад камісій, якія размяркоўваюць стыпендыяльную дапамогу, уваходзяць, вядома, не чыноўнікі з міністэрства культуры ці палітыкі, а знаныя крытыкі, пісьменнікі, літаратуразнаўцы. Таму, гэта не проста грошы (дарэчы, зусім невялікія), а як бы запрашэнне ў цэх, знак таго, што цябе ведаюць і цэняць... А я вось усё неяк не магу наважыцца зрабіць гэты крок і перайсці ў стан “сябра карпарацыі пісьменнікаў”, так бы мовіць... Я ўвогуле не люблю адчуваць сябе часткай чагосьці, асабліва, калі гэта “патрэбна толькі мне”, таму, дарэчы, можа я гэтую сістэму ўспрымаю трохі памылкова і тое, што я цяпер сказаў, не адпавядае рэчаіснасці, але мне так гэта ўяўляецца.

Што да ўвагі з боку крытыкаў, то яна, як ні дзіўна, ёсць і нават нашмат большая, чым я, напэўна, заслугоўваю. Напрыклад, кніжка Данііла Хармса, якую я ўклаў, пераклаў і праілюстраваў, і якая выйшла ў 2005 годзе, трапіла тады ў спіс “Кніг года”, што традыцыйна ў калядны час складаюць крытыкі буйнейшай штодзённай газеты “Дагенс Нюхетер”. Менавіта з гэтай кніжкай звязаны і вельмі важны для мяне чытацкі водгук: мой выдавец даслаў мне спасылку на блог, аўтар

якога распавядаў пра тое, як набыў і падараваў Хармса свайму смяротна хвораму тату. Дзякуючы Хармсу тата смяяўся і нават рагатаў апошнія дні свайго жыцця... Калі чуеш такое, з'яўляецца адчуванне, што нешта ты ўсё ж зрабіў, нават хочацца неяк на пенсію выйсці...

— *У Швецыі якасны, высокі ўзровень жыцця, але там мала святла і бульба кардонная. Свабода кампенсуе ўсё астатняе? Ці сапраўды ты можаш рабіць усё, што захочацца? Ці драгікаў і глазіраваных сыркой усё ж не стае настолькі, што шукаеш нагодаў для вяртання?*

— Свабода, усё ж, паняцце не адназначнае, то бок, не аднароднае, не балванка літога чыгуну... Адной палітычнай свабоды, напэўна, не хапае для паўнаважнасці творчасці, тым больш, што вось напрыклад Андрэй Сіняўскі ўвогуле адмаўляў карыснасць свабоды слова для пісьменніка...

Збольшага, я раблю тое, што мне хочацца. Але, не толькі, канечне, бо я чалавек адказны, больш-менш прынамсі, у мяне ёсць і звычайны, пабытовы бок жыцця, вельмі праявічны – я мушу плаціць за святло і тэлефон, маю запазыку на кватэру, якую трэба выплочваць, хаджу ў краму... Акрамя гэтага, я адчуваю нейкую, пафасна кажучы, салідарнасць з калегамі, якія жывуць у нашмат горшых умовах, чым я, таму я спрабую нешта рабіць, напрыклад, у межах цэлавых арганізацый, такіх як ПЭН-клуб і Саюз пісьменнікаў. Гэта патрабуе даволі шмат часу, які я, безумоўна, з большым задавальненнем патраціў бы на іншае, але мне шмат дапамагалі ў жыцці, таму, у сваю чаргу, я спрабую дапамагаць, калі магу. Не ведаю, ці гэта ў мяне атрымліваецца і ці патрэбная ўвогуле тая дапамога, але вось...

Нагодаў для вяртання я не шукаю, бо вяртацца мне, па вялікім рахунку, няма куды – тая краіна і тое грамадства, што я пакінуў амаль 15 гадоў таму, больш не існуюць. А самае галоўнае – няма адчування дому, якое было калісь, то бок, той асновы, якая не патрабуе доказу, удакладнення, калі ты на пытанне: “Ты дзе?” адказваеш само сабою зразумелым: “Дома”. Цяпер мне патрэбныя ўдакладненні і гэта тое, што выгнанне зрабіла менавіта са мною – адняла пачуццё дому.

— *Ты мастак у шырокім сэнсе слова: пішаеш, малюеш, фатаграфуеш, здымаеш фільмы, працуеш на радыё... Але што з гэтага перадусім для цябе?*

— Справа ў тым, што я, напэўна, нарадзіўся з нейкім такім агульным недаверам да ўсяго навакольнага. У мяне ёсць моцная патрэба высвятляць для сябе розныя, здавалася б, відавочныя і агульнапрынятыя рэчы. Гэта цэнтральны мой занятак, а ўжо пасярэдніцтвам чаго я шукаю адказы на свае пытанні, не мае для мяне вырашальнага значэння і залежыць ад саміх гэтых пытанняў. Скажам, праблема сувязі прасторы і часу прывяла мяне ў свой час у тэатр. Узаемадзеянне вербальнага з візуальным патрабуе як заняткаў словам, так і працы з выявамі. Кіно дазваляе даследваць апасродкаваную перцэпцыю. Ну і гэтак далей.

Што ж да журналістыкі, то тут патрэба нешта высвятляць, цікаўнасць – аснова працы. Хаця журналістыку я, канечне, разглядаю ў асноўным як “службу”, значыць, тое, што я мушу з розных прычынаў рабіць. Мастацтва ж – занятак не абавязковы, забава, збольшага...

— *Вось ты кажаш “служба”... Як, дарэчы, перажылося закрыццё Беларускай службы Шведскага радыё, якую, можна сказаць ты і стварыў?*

— Цяжка перажылося. Але, дзякуй Богу, перажылося. Беларуская служба была такім маім свядомым намаганнем, “інвестыцыяй у ідэю”. Я пачынаў літаральна з нуля, з пустымі рукамі, амаль без бюджэту. Мне вельмі пашанцавала сустрэць цудоўных, таленавітых, адказных людзей, якія шчыра працавалі разам са мной. І вось, як толькі ўся гэтая няпростая праца пачала даваць нейкі плён і ўсё больш-менш пачало ўставаць на свае месцы...

Ну але, як высветлілася, закрыццё Беларускай службы было толькі першым крокам, Шведскае радыё ўвогуле спыняе цяпер вяшчанне на кароткіх хвалях,

проста Беларускаю службу, як самую новую і яшчэ напоўніцу не сфармаваную, лягчэй было зачыніць першай.

— **Аснова тваіх тэкстаў – рытм. Аснова рытму – прырода. Рытм ёсць першаасноваю?**

— Безумоўна. Рытм ёсць асновай свету і літаратуры, і гэта прыдумаў і заўважыў не я – думаю, любы літаратар, мастак, музыка гэта ведае. Цыклічнасць жыцця павінна адлюстроўвацца – і адлюстроўваецца – у творчасці чалавека. Тут галоўнае, каб цыклічнасць не перайшла ў зацыкленасць...

— **Як ты можаш акрэсліць свой творчы метада?**

— Не думаю, што ў мяне ёсць нейкі пэўна акрэслены творчы метада, прынамсі я ніколі на гэты конт не разважаў і не разважаю. Я проста шукаю адказы на свае пытанні.

— **Аднойчы ў нашай размове ты сказаў надзвычай ёмістую і красамоўную фразу: “Мае комплексы прымаюць за манію велічы” – гэта больш паэтычнае ці сапраўды так няпроста быць Дзмітрыем Плаксам?**

— Ага, я калісьці пісаў, што мой комплекс непаўнаважнасці такі вялікі, што многія прымаюць яго за манію велічы. Але тут маюцца на ўвазе зусім не цяжкія “быцця Дзмітрыем Плаксам” – гаворка ідзе пра адрозненне паміж самаадзнакай і іншаадзнакай, то бок паміж тым, як чалавек успрымае сябе самога і тым, як яго ўспрымаюць іншыя людзі. У маім выпадку розніца тут вельмі вялікая, у чым я меў магчымасць упэўніцца шмат разоў. Але, думаю, прыклады гэтаму тут прыводзіць не варта.

— **А я думаю, што нашым чытачам цікава. Раскажы пра сябе, што ты любіш, апроч зефіру і піва?**

— Ды я толькі і раблю ў гэтай размове, што пра сябе раскажваю! І пры гэтым нашмат больш прыватнага, чым я звыклы рабіць. Давай лепш пра працу.

— **Мне падаецца, ці ў тваіх творах сапраўды зашкальвае эратызм? Асабліва тое заўважна пры аўтарскім чытанні тэкстаў...**

— Творчасць, канечне, роднасная каханню, драматургія полавага акта цалкам супадае з класічнай драматургічнай крывой, і ў літаратурных творах для мяне важна тое, што я называю “гон” – падтэкставы струмень пэўнага кірунку, саспенс. Але і адсутнасць гону, стрыманасць і асексуальнасць могуць быць вельмі эратычнымі, тут шмат што залежыць і ад чытача, “карыстальніка”, ці як? Я ж не ведаю, што ты заўважаеш, гледзячы, як я чытаю, я сябе самога ў гэты момант не бачу і ніякіх спецыяльных прыёмаў чытання не маю, увогуле, дарэчы, я не люблю чытаць перад публікай. Што, вядома, можна пэўна разглядаць, як пацверджанне тваёй тэзы – хто ж кахаецца на людзях?..

— **Твае тэксты таксама і музычныя вельмі... Ці не думаў выдаць іх, як гэта цяпер практыкуецца, у музычным аздабленні на іздэчцы?**

— Як ужо казаў, я не люблю чытаць перад публікай, але калі гэта ўсё ж трэба рабіць, дык я аддаю перавагу не тое каб чытанню пад музыку, але – з музыкай, у супрацоўніцтве з музыкантамі. Якраз у Мінску ёсць такая група, з якой я вельмі люблю працаваць і з якой выступаў неаднаразова – Drum Ecstasy. Пасля леташняй прэзентацыі кніжкі “30 тэкстаў”, якую мы рабілі разам з Drum Ecstasy, мне шмат хто казаў, што гэта трэба неяк зафіксаваць. Маю папярэдняю кніжку “Жара” мы таксама прэзентавалі разам, і таксама гэтая ідэя гучала і тады. Тут праблема ў тым, што я вельмі манатонна чытаю і да таго ж адвольна выкарыстоўваю націскі, што прымальна пры жывым выкананні, але можа раздражняць, калі ты набываеш дыск і слухаш запіс. Ну, паглядзім, ідэя такая ёсць, і працаваць з Drum Ecstasy мне заўжды прыемна, гэта група майго бліжэйшага сябра Філіпа Чмыра, з якім мы разумеем адно аднаго не тое, што з паўслова, а з паўгуку, нашыя выступы заўжды імправізацыя. На прэзентацыю ў Літаратурным музеі я спазніўся амаль на гадзіну,

бо спазніўся самалёт, я прыехаў проста з аэрапорта на сцэну, але хлопцы ўсё зрабілі, нібы ў нас быў як мінімум тыдзень рэпетыцыяў – і гэта заслуга Філа.

— *А з кім ты яшчэ сябруеш? Хто ёсць тваімі суразмоўцамі, аднадумцамі?...*

Ці маеш патрэбу ў частым кантакце з любымі людзьмі?

— Мне вельмі пашанцавала ў жыцці з сябрамі, і я маю патрэбу ў кантакце, але амаль не маю кантакту, бо жыву далёка ад сяброў дзяцінства, гэта з аднаго боку, а з другога – вельмі шмат працую і не хапае часу для паўнаватарскага і частага кантакту з сябрамі тут – хацеў сказаць “новымі сябрамі”, але і новымі іх ужо даўно не назавеш – так што застаецца эрзац-кантактаванне: скайп, мэйл, фэйсбук, тэлефон...

— *Наколькі твае творы аўтабіяграфічныя? Бо часам у іх адбываецца такоооо, што проста карціць удакладніць...*

— Звычайна я кажу, што ніколі не кажу праўды, але заўжды пішу праўду. Ці праўду я кажу ў гэтым выпадку – вырашай сама.

— *Цяпер людзі не так шмат чытаюць. Калі б была магчымасць прапанаваць чытацкай увазе толькі адзін твой твор, якім бы той быў? Ці ён ужо ёсць – тады назаві.*

— Ведаеш, тое, што я раблю, гэта ў пэўным сэнсе і ёсць адзін-адзіны твор. Гэта пошук адказаў на пару-тройку грунтоўных пытанняў. Са згаданым мною ўжо праектам “Дзённік Сая Туомблі” я працую ад... 1994 года. За гэты час ён шмат разоў памяняў аблічча, але гэта тое самае даследванне, той жа праект. Ну і паколькі менавіта тэкстаў там не так шмат, то ў гэтым я цалкам адпавядаю часу.

— *Ты жывеш у Швецыі, у Стаггольме. Што са свайго боку для прасоўвання беларускай літаратуры там ты робіш?..*

— Раблю, што магу, але магчымасцей у мяне не шмат. Перакладаю спарадычна і ўрыўкава сучасных беларускіх літаратараў, спрабую заахваціць шведскіх перакладчыкаў з рускай і польскай вывучаць беларускую і пачаць перакладаць...

— *Каго канкрэтна з беларускіх літаратараў ты перакладаў? Як былі ўспрынятыя твае пераклады (іх творы)?*

— Я перакладаў асобныя творы цэлага шэрагу беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, як беларускамоўных, так і рускамоўных: ад Валянціны Аксак да Дзмітрыя Строцава. Звычайна гэтыя творы публікаваліся ў літаратурных часопісах і ўспрымаліся ў кантэксце гэтых часопісаў. Цалкам “беларускі” нумар часопіса “РАРІ” атрымаў добрую крытыку... Але, вядома, трэба сказаць пра кніжку Барыса Пятровіча “Фрэскі”, якая выйшла ў маім перакладзе ў 2008 годзе. Акрамя таго, што яе вельмі пазітыўна сустрэлі крытыкі і чытачы (разышоўся ўвесь наклад, не вялікі, але абсалютна звычайны для так званай “вузкай”, мастацкай літаратуры ў Швецыі), яна яшчэ стала і гістарычнай, так скажам, вяхою, бо гэта першая кніжка, перакладзеная непасрэдна з беларускай на шведскую. Усе астатнія кніжкі (якіх, на вялікі жаль, не так шмат) перакладаліся дагэтуль праз пасярэдніцтва трэціх моў – рускай, англійскай...

— *Думкі беларускіх літаратараў колькі апошніх гадоў не пакідае Нобелеўская прэмія...*

— Што тычыцца Нобелеўскай прэміі, то неяк давалося перадаваць у Шведскую акадэмію паперы, звязаныя з вылучэннем Рыгора Барадуліна, меў гонар сустракацца і размаўляць і з ім, і з двума іншымі беларускімі Нобелеўскімі намінантамі – Васілём Быкавым і Святланай Алексіевіч...

— *Гэтыя імёны сапраўды ўжо больш-менш вядомыя еўрапейскай грамадскасці... Як мяркуюеш, а ці магчыма далучэнне самой Беларусі да ЕС? І ці пайтлывае гэта на цікаўнасць да беларускай культуры, літаратуры ў свеце*

– *ці дасць гэта нам міжнародныя ўзнагароды, прызнасць? Ці, наадварот, – Беларусь і цікавіць Еўропу, бо яна такая, якая ёсць...*

– Думаю, што магчыма, чаму ж не? Ці паўплывае на цікаўнасць... Неяк мне ўсё ж здаецца, што на цікаўнасць і цікавасць паўплываць можа толькі якасны пра-дукт, кніжкі. Беларусь як такая, думаю, мала каму ў Еўропе цікавая, і сяброўства ў ЕС на гэта не паўплывае. Нешта я не бачу ў Швецыі моцнага наплыву, скажам, латышскай культуры, а Латвія – бліжэй за Беларусь і нашмат мацней звязаная са Швецыяй гістарычна.

– *Дні шведскай і беларускай культуры, што ўжо сталі традыцыйнымі і штогадовымі... Як з’явілася ідэя іх правядзення?*

– Афіцыйна гэтае мерапрыемства называецца “Дні культуры Швецыі ў Беларусі”. Як з’явілася ідэя я ўжо не памятаю, мабыць тагачасны дыпламатычны прадстаўнік Швецыі ў Беларусі Ян Шадэк выступіў ініцыятарам, а можа Ганаровы консул Ларс Карман ці Алена Касько, якая ўжо шмат год адказвае ў прадстаўніцтве Швецыі за культурныя пытанні – цяпер у гэта цяжка паверыць, але культурныя кантакты паміж Швецыяй і Беларуссю існавалі і да таго, як у Беларусь трапіў Стэфан Эрыксан! У любым выпадку, мне пашчасціла ўдзельнічаць у падрыхтоўцы і правядзенні самых першых Дзён культуры і з таго моманту я звычайна нейкім чынам бяру ў іх удзел. Тут трэба адзначыць, што асобнай і важнай часткай Дзён культуры ёсць Літаратурныя чытанні – ініцыятыва шведскай журналісткі і фатографа Марыі Сёдэрберг, чалавека, які робіць для шведска-беларускіх дачыненняў вельмі шмат.

– *Так, але так вытала, што менавіта Стэфан Эрыксан стаў для беларусаў (прынамсі, культурнага асяродку) цяпер самым вядомым шведам пасля Карлсана... Лічы, сімвалам усяго найсвяцейшага ў сучасных шведах. Вось не ведаю ніводную беларускамоўную дзяўчыну, якой бы Эрыксан прыйшоўся не на сэрцы і ніводнага хлопца, які б яму быў не гатовы выказаць свой рэспект... Ён займеў неверагодную папулярнасць не на пустым месцы...*

– А я што кажу, што на пустым? Я проста адзначыў, што культурныя кантакты паміж Беларуссю і Швецыяй існавалі і раней. Безумоўна, спадар Эрыксан паспрыяў іх інтэнсіфікацыі, можна сказаць перавёў гэтыя кантакты на іншы ўзровень, зрабіў іх цэнтральнай справай і здолеў сфармаваць такі імідж Швецыі ў Беларусі, пра які ты кажаш. Яго трапяткое стаўленне да культуры і выдатнае валоданне беларускай мовай успрымаюцца, як і мае быць, вельмі пазітыўна. Да таго ж ён яшчэ і перакладае з беларускай на шведскую, напрыклад у літаратурным часопісе “Requod” была апублікаваная аповесць Васіля Быкава “Сцяна” ў перакладзе Стэфана Эрыксана.

– *Менавіта дзякуючы табе “Піпі Доўгаятанчоха” загучала і для беларускамоўных дзетак. Ці плануеш яшчэ нейкія праекты для дзяцей?*

– Я не стаўлюся да перакладчыцкай працы як да асноўнага занятку, ініцыятаркай перакладу “Піпі” была Аляксандра Макавік, якая звярнулася да мяне з прапановаю перакласці кніжку, сабрала ўсю каманду вакол гэтага праекта і праз усе перашкоды давяла яго да завяршэння. Калі будуць яшчэ прапановы, я буду іх разглядаць, але цяпер у Беларусі з’явілася цэлая пляяда перакладчыкаў са шведскай мовы, толькі ў самы апошні час выйшлі з друку кніжкі “Папулярная музыка з Вітулы” Мікаэля Ніемі і “Маленькія тролі і вялікая паводка” Тувэ Янсан у перакладах Вольгі Цвіркі і Насты Лабады адпаведна, дык я думаю, больш лагічна было б ужо звяртацца па пераклады да перакладчыкаў, якія жывуць у Беларусі.

– *Натхняе менавіта сын? Ці чытаеш яму свае творы? Ці толькі “Піпі”?*

– Так, у часе працы над перакладам я чытаў яму “Піпі”, асабліва тыя месцы,

дзе не быў упэўнены ў дзіцячым успрыманні. Вядома, дзіця дапамагае жыць, а значыць і працаваць. Для дзяцей я пакуль што нічога не пісаў, але жаданне такое ёсць, мо з цягам часу...

— *На якой мове яго выхоўваеш?*

— На трох – шведскай, рускай і беларускай.

— *Я зайважыла, калі была ў Швецыі, што там на вуліцах часта можна зайважыць не мамак з дзеткамі, а татак, якія гадуюць сваіх малятаяў... Хто гадуе твайго сына?*

— Паколькі мы з яго мамай маем роўныя бацькоўскія правы, то і гадуем яго разам, напалам. Тыдзень ён жыве ў мяне – тыдзень у мамы. Гэта звычайная практыка. Канечне, я б хацеў яшчэ дзетак, можа, сем-восем, але не выпадае...

— *Восем дзяцей?! А ці пацягнуеш? На дзяцей, апроч чыста матэрыяльных сродкаў, трэба выдаткоўваць шмат увагі... А дзе столькі ўзяць пры тваім напружаным графіку?*

— Я не ведаю, у мяне ёсць такое наўнае ўяўленне пра вялікую сям’ю, што шчасліва жыве ў агромністым доме, дзе ўсім хапае месца і ўсе адно аднаго падтрымліваюць і любяць, такая “машына шчасця”, па Брэдберы. Ну, я разумею, вядома, што гэта немагчыма, так што не хвалюся.

— *Калі чакаць наступнага здзіву?*

— Навошта ж чакаць? Здзіўляйся.

— *Літаральна ў мінулым месяцы адкрылі новы рэйс. Пачаў лятаць самалёт Мінск-Стакгольм. Гэта яшчэ адзін крок да набліжэння Швецыі і Беларусі – ты пэўна задаволены, цяпер можна лягчэй дабрацца дамоў пры жаданні?*

— Ну, калі б я ведаў, дзе ў мяне дом, дык, напэўна, можна было б паразважаць, як лягчэй туды дабрацца... Але, вядома, ляцець са Стакгольма ў Мінск і наадварот з перасадкай – глупства, бо адлегласць па прамой тут зусім невялікая 800-900 км, гадзіна з паловай лёту. А мне за тых гады, што прамога рэйсу не было, як толькі не даводзілася лятаць – і праз Вену, і праз Франкфурт, і праз Рыгу, і праз Прагу, і праз Вільню... Нават адным разам быў зусім фантазмагарычны пералёт праз Шэнан у Ірландыі. Я тады сам сабе сказаў, што толькі палёт у Беларусь можа вось так, цалкам, абвяргаць фізічныя законы, бо адлегласць паміж Стакгольмам і Мінскам складае тых 800 кіламетраў, самалёт ляціць з хуткасцю 800 кіламетраў у гадзіну, а падарожжа бярэ 8 гадзін...

Мінск-Стакгольм-Берлін-Нью-Ёрк, 2010.

Аўтар фота – Марыя Сёдэрберг.

Андрэй Масквін

...я пражыла жыццё,
але так і не здолела стаць гарадскою,
засталася хутаранкай...

“Чалавек, які выконвае сваю місію”

Гутарка Андрэя МАСКВІНА з Данутай БІЧЭЛЬ

ГОРАД

Люты. Збыткуецца голад.
Кусаецца люта зіма.
Коціцца сонейка ў горад,
куды табе ходу няма.

Мучыцца ў золкім бяссілі.
Ззяе на краі зямлі
горад, куды запрасілі
і ключ ад кватэры далі...

Наваткі слёз не прымае.
Брамы замкнуў назаўжды.
Шчыльна зачынены мае
ўсе лабірынты, хады.

Выкінь у шчыліну моўчкі
ключ і са свечкай-слязой

кروح у мінуласць, упрочкі,
у непрытульнасць, у золь.

Клопаты, жартачкі, гулі.
Ты ў завірухі адна.
Горад, якім падманулі,
ззяе наскрозь давідна.

Рэжа святлом твае вочы
свята, вясёлы кірмаш.
Спыніцца моўчкі на ўзбоччы
крыўду абтрэсці з камаш.

Знікнеш – ніякага спадку –
бедная пані Бічэль...
У нешчаслівым выпадку,
ў змрочнай чужыне вачэй.

– Гэты верш быў уключаны ў зборнік «А на Палессі», які быў выдадзены ў 1990 годзе. Але ў мяне склалася ўражанне, што ён быў напісаны значна раней.

– Не... Калі дакладна паўстаў «Горад», не памятаю. Вершы з гэтага зборніка пісаліся на працягу пяці гадоў – з 1984 па 1989. То быў цудоўны час: у Гародні ўтварыўся культурна-гістарычны клуб «Паходня», у Мінску – «Талака». Пачалося новае беларускае Адраджэнне. Для мяне гэта было нешта накшталт рэвалюцыі.

Я адразу кінулася ў гэты вір з галавой. Акрамя таго, перад гэтым у мяне вельмі доўга хварэў муж Эрык. Я наведвала яго ў Мінску – лятала на самалётах, ездзіла на цягніках, мела шмат турботаў – купляла лекі і здабывала прадукты, якіх тады не хапала. А калі ў 1983 годзе ён памёр, у маім жыцці ўтварылася пустэча і мне трэба было з гэтага неяк выйсці.

Я ўвогуле пішу вершы як бы без памяці. Саджуся і пачынаю пісаць. На пачатку не пішацца, а потым нешта на мяне находзіць, і рука сама піша, нібы нехта ёю водзіць. Увесь зборнік той быў напісаны менавіта ў гэтакім эмацыйным стане.

– **Ці можна сказаць, што лірычны герой верша тоесны з вамі.**

– Так. У той час я кідалася туды-сюды, шукала нечых добрых вачэй, нейкага добрага ратунку, нейкіх рук, каб мяне трымалі. Але іх не было. Мае дзеці – дачка Віка і сын Валера – былі надта маладыя і мелі шмат жыццёвых праблем. У сяброў былі свае сем'і, дзеці, розныя клопаты. Я адна мітусілася і спрабавала за некага ці за нешта зачапіцца. Пачаліся прывіды, я не магла спаць пры цямніне. Калі ж удавалася заснуць, то мне снілася, як нехта вусаты едзе на машыне. А калі прачыналася, то бачыла гэтага чалавека ў кожным кутку пакоя і пачынала крычаць.

Гэта працягвалася некалькі гадоў. Мяне цягнула да вольных, актыўных, думаючых маладых людзей, якія шукалі выйсця для Беларусі. Яны прынялі мяне ў сваю сябрыну, уключылі ў «Паходню».

– **Аднак лірычны герой аказайся падманутым. Яму далі ключы, але дзверы былі шчыльна зачыненыя, і трэба вяртацца ў мінулае.**

– Справа ў тым, што я выхоўвалася на хутары. Маленькі падворак, хаціна, абнесеная плоцікам – гэта зусім іншы свет. Некалькі жывёлак – коцік, сабачка, свіначка; некалькі курак, кароўка, часам быў конік. Хатка была слабенькая, яе пабудаваў мой тата. Калі я была маленькая, то дапамагала яму яе будаваць. Тата выхоўваў мяне, гаварыў, што я патрэбная на зямлі. Я практычна засталася хутаранкай. Я вырасла ў гэтай ідыліі, у любові бацькоў і старэйшай сястры, каля лесу, рэчкі Гаўі, якая ўпадае ў Нёман. Жыццё на хутары ўяўлялася мне раем. Няважна, што якраз арганізоўвалі калгасы і змушалі людзей там працаваць. Дрэнага было процьма... Але я ўвесь час марыла вярнуцца ў гэтую ідылію. Хаця, з другога боку, што б я там магла рабіць? Нават карову не ўмела даіць, паколькі мела слабыя рукі. Не магла быць даяркай і ўступіць у калгас. Мне хацелася нечага іншага ў жыцці і таму з'ехала ў горад. Але ў ім я практычна не прыжылася, увесь час адчувала сабе чужой. Магчыма, я выбрала дрэнны горад. Думала пра гэта – асабліва тады, калі былі цяжкія хвілі. Можна, калі б паехала ў Мінск, у мяне было б шмат літаратурных сяброў.

Данута БІЧЭЛЬ.

Калі я прыехала ў Гародню, Аляксей Карпюк і Васіль Быкаў нейкім чынам падбілі мяне да пісання вершаў. А вершы былі мне патрэбны, каб выліць сваю душу, бо мне было вельмі дыскамфортна жыць у горадзе. Калі вучылася на гісторыка-філалагічным факультэце Гарадзенскага педінстытута, яшчэ было так-сяк. Але калі стала працаваць настаўніцай у школе рабочай моладзі, пачалося сапраўднае пекла. Настаўнікі мяне не прынялі, казалі, што я «неудобная». Будучы чалавекам адкрытым і эмацыйным, я гаварыла тое, што лічыла патрэбным сказаць. З моладдзю былі нармальныя адносіны, яна мяне падтрымлівала. А вось з настаўнікамі былі праблемы. Не ўсё добра складвалася ў сям'і – мой муж быў з усходняй Беларусі, з Віцебшчыны, да нас часта наезджала ягоная маці. Адным словам, увесь час я адчувала сябе дрэнна. Думала, што ва ўсім вінаваты горад. Пазней зразумела, што горад тут ні пры чым. Вінаватыя людзі, якія жывуць у ім. Стала крышачку лягчэй на пачатку 80-х, калі мне даручылі стварыць музей Максіма Багдановіча. У мяне быў пакойчык, дзе я магла зачыніцца і паплакаць. Я стала будаваць музей, збірала экспанаты, сустракалася з цікавымі людзьмі. Але ўсё гэта было недзе па-за горадам. У Гародні было савецкае кіраўніцтва, былі людзі, якія не ўспрымалі мяне ўсур'ез. Таму вось гэта ўсё і выявілася ў вершы «Горад».

У мяне ёсць шмат вершаў пра Гародню, у якой я адчувала сябе некампортна. Яны перасталі з'яўляцца толькі тады, калі я пайшла ў касцёл, адчыніла сваё сэрца і душу Богу. Гэта сталася ў 90-я гады. Я і раней заходзіла ў касцёл, але рабіла гэта, баючыся. Умела маліцца, толькі рабіла гэта сама сабе. Хаця і тут мяне штурхаюць і гавораць, што я чужая. Нядаўна касцельны вяртаўнік нават выганяў мяне, казаў, што я не полька, а прыходжу толькі на беларускую імшу. Але гэта для мяне зусім не мае значэння: прыходжу і сяджу ў касцёле альбо каля яго. Калі напісала апошнюю кнігу «Мост Святога Францішка» і зразумела, што гэты мост пабудаваны менавіта для мяне, каб магла па ім хадзіць, то я даравала гэтаму гораду ўсё і прымірылася з ім. Вось у такім стане знаходжуся цяпер. У апошні час я не пішу вершаў на «вольную тэму», а толькі тое, што ўскалыхнула маю душу. Разбіўся самалёт пад Смаленскам – узнік верш. На стагоддзе Ларысы Геніюш я напісала цэлы цыкл. А пра горад ужо не пішу.

– Трапляючы ў прыкрую сітуацыю, ваш герой адчувае сябе ашуканым і збынтэжаным. Ён адчувае канфлікт з цэлым светам. Але адначасова ў вершы гуцьвіць думка пра тое, што трэба знайсці сілы, каб пайсці наперад і перайсці мяжу. Асабіста вам у жыцці часта даводзілася пераходзіць мяжу?

– Увесь час гэта было. Была нейкая ідылія, адхланне. Бо горад гэты харошы. Напрыклад, я вельмі любіла са сваімі сябрамі, якія прыезджалі з розных куткоў свету, пагуляць па горадзе і расказваць ягоную гісторыю. На жаль, у інстытуце нам дрэнна выкладалі гісторыю Гародні. У тых часы нават не было такога прадмета, як «Краязнаўства». Але быў выключны чалавек – прафесар, доктар гістарычных навук Якаў Навумавіч Мараш. Ён вёў краязнаўчы гурток, у якім вучыў нас працаваць у архіве, правёў некалькі экскурсій па горадзе, расказваў пра архітэктур. Тады амаль не было даследванняў пра горад. Мы карысталіся толькі дзвюма працамі: «Гродзенская старіна» Яўстафія Арлоўскага (Гродно, 1910) і «Grodno» польскага даследчыка Юзафа Ядкоўскага (Józef Jodkowski) (Вільня, 1923). Першая была больш грунтоўная. Канечне, былі і іншыя кнігі, напрыклад, пра гарадзенскі замак. Але яны не траплялі нам у рукі і нам ніхто пра іх не казаў. Гэта былі рарытэты, з якімі можна было азнаёміцца толькі ў бібліятэцы. Я любіла вывучаць гісторыю горада, ходзячы па яго вуліцах і падворках. Мне падабалася зайсці на могілкі і сярод пліт, помнікаў забыцца. Ходзячы так, я пісала вершы. Гэты навык захаваўся ў мяне яшчэ са студэнцкіх гадоў, калі ў інтэрнаце было шумна, і я вымушаная была пісаць вершы ў час шпацыру. Я вельмі любіла сядзець на беразе Нёмана. Калі горад быў без людзей, то даваў мне цяпло, здымаў напружаны стан. Таксама мне было добра з тымі людзьмі, каго я любіла. На жаль, з некаторымі я

ўжо развіталася, і яны спяць на могілках. Мне падабалася выпадкова сустрэцца з імі на вуліцы або сазваніцца і разам выйсці на шпацыр. Напрыклад, так было з Васілём Быкавым. Калі ён прыязджаў з Масквы, то тэлефанаваў мне. Ён выходзіў са сваёй кватэры, а я – са сваёй на вуліцы Паповіча, і мы сустракаліся на мосце. Потым ішлі на маленькую вулачку, дзе Васіль распавядаў навіны. Увогуле ў маім літаратурным жыцці было шмат добрага – сябры, супольнасць, гарадзенскае адзяленне Саюза пісьменнікаў, якім кіраваў Аляксей Карпюк. Ён збіраў нас, рабіў шумныя спатканні, меў талент завесці людзей, каб пакрычалі і паспрачаліся.

– Пра неспрыяльную атмасферу і цяжкія адносіны мне даводзілася чуць і раней. Чаму, на вашу думку, у Гародні склалася такая сітуацыя?

– У Беларусі ўсюды цяжка жыць – усюды аднолькавая сітуацыя. Але ў Гародні яна ўзмацняецца тым, што тут існуюць кланы. Я прыехала з вёскі і ў мяне за плячыма не было ніякай падтрымкі. Усе мае сваякі жылі ў вёсцы і трэба было ехаць да іх, каб паплакацца і прытуліцца. У горадзе мне трэба было самой прабівацца, а я гэтага не ўмела рабіць. Таму і з'яўляліся такія вершы, як «Горад», у якіх трэба было выказаць душу.

– Гародня належыць да гарадоў з багатай гісторыяй. Адзін з буйных цэнтраў ВКЛ, Польшчы і Беларусі. Цяпер знаходзіцца на беларуска-польскай і беларуска-літоўскай мяжы. Гэты факт, напэўна, уплывае на існаванне тут шматкультурнага асяроддзя. Ці гэта міф?

– Не, гэта не міф. Гэтак было і так засталося. У Гародні добра жыць тым, хто тут нарадзіўся. Яны маюць дзёда і бабулю, у іх ёсць нейкія традыцыі, любімыя успаміны, дом на вуліцы Цаглянай ці Лермантава. Маю на ўвазе Аляксандра Мілінкевіча, Таццяну Маліноўскую ці Аляксандра Госцева. Неістотна, з якога яны асяродка – з габрэйскага, польскага ці беларускага. Яны добра адчуваюць сябе ў сваім горадзе. У першую чаргу, яны будуць распавядаць пра міжкультурныя і міжнацыянальныя адносіны... У маю маладосць існавала і элітарная польская праслойка, якая ў сваю кампанію асабліва не пускала. Яны кучкаваліся, яднліся, часта збіраліся на кватэрах.

– Ці змянілася жыццё Гародні пасля з'яўлення новай, беларуска-літоўскай мяжы?

– Добра, што зрабілі мяжу. Гэта абсалютна розныя народы, як жа яны могуць існаваць разам. Калі не было мяжы, я магла сесці з маладой выкладчыцай універсітэта Нінай Талеркінай і паехаць у Вільню піць каву. Пасля нядоўгай дарогі гадзіны дзве шпацыравалі, пераходзілі з кавярні да кавярні, абавязкова наведвалі Вострую браму і вярталіся. Але і цяпер ёсць шмат людзей, якім мяжа не перашкаджае. Яны ахвотна наведваюць Літву і Польшчу. Сама я апошні раз была ў Вільні ў 2002 годзе. Цяпер стараюся як мага менш ездзіць куды-небудзь, абмяжоўваю свае магчымасці.

На бытавым узроўні паміж нашымі народамі няма нейкай варожасці. Калі старшынёй абласнога адзялення Саюза пісьменнікаў быў А. Карпюк, гэтыя адносіны былі больш актыўнымі. Да нас часта прыязджалі пісьменнікі з Коўна, а мы ездзілі да іх. А цяпер, на маю думку, у горадзе проста няма літаратурнага жыцця. Толькі ва ўніверсітэце адбываюцца канферэнцыі, куды прыязджаюць госці з Літвы. Затое вельмі актыўныя мастакі – адбываюцца выставы з удзелам літоўскіх мастакоў у зале на вуліцы Ажэшка, а нашых – у Друскеніках. З Польшчай таксама ёсць кантакты, але ўдзельнічаюць у іх толькі выбраныя людзі, напрыклад, Павел Мажэйка ці Юрась Пацюпа. Некаторы час я мела сувязі з Мацеем Канановічам, а пасля ягонай смерці перапісваюся з яго дачкой Гражынай. Цяпер у мяне там, у Польшчы, сяброў няма. Прышоў другі час...

– Вы ўзгадалі, што ў апошнія гады абарваліся сувязі і кантакты паміж пісьменнікамі. Ці была спроба стварыць гарадзенскую літаратурную школу?

– У нас быў надта добры лідэр – Карпюк. Ён надта хацеў стварыць такую школу. З Гародні хацеў зрабіць такі асяродак, як Львоў ці Вільня. У яго была здольнасць

яднаць людзей і далучаць новых. Да нас часта прыежджалі з Коўна, Калінінграда, з Беластоку. Калі трэба было, ён быў гатовы сам перапісаць рукапісы нейкага аўтара, а потым везці іх у Мінск, прабіваць, каб надрукавалі без чаргі. Усё трымалася на адным чалавеку. Калі яго не стала, усе раз'ядналіся. Я была сакратаром аддзялення пасля Каршока, але такога аўтарытэту не мела. Універсітэцкая каманда мяне не прыняла і ўвесь час хацела абраць Юрку Голуба. Урэшце гэта сталася. Цяпер літаратурныя спатканні адбываюцца ў Таварыстве беларускай мовы, закладзена выдавецкая серыя «Гарадзенская бібліятэка». Дарэчы ў ім выдадзена мая кніжка «Хадзі на мой голас» (2008). Але мне здаецца, што гэта не той узровень. Раней былі вялікія людзі – Каршок, Быкаў, Геніюш, у якіх была шырокая душа, людскасць. Яны маглі бараніцца ад існуючай сістэмы. Мы не толькі размаўлялі пра літаратуру, але былі знігаваны ў адно цэлае. Каршок не баяўся пайсці ў выканкам, каб дамагчы кожнаму з нас матэрыяльна, нават атрымаць кватэру. Паспрыяў, каб нас усіх запісалі ў спецыяльную паліклініку, дапамагаў знайсці работу. Усё гэта адбывалася ў самыя цяжкія 60-80-я гады і аж да яго смерці ў 1992 годзе.

– Вы ўзгадалі Ларысу Геніюш. Якім чынам яе прысутнасць уплывала на вашу жыццё і творчасць?

– Гэта мой духоўны свет, гэта мой ратунак. Яна ўплывала на ўсё маё жыццё. Можна нават сказаць, што мы знайшлі адзін аднаго. Мне не сорамна пра гэта гаварыць. Дзякуючы Міхасю Скоблу раней выйшла кніжка «Каб вы ведалі», а цяпер два тамы вершаў і прозы Геніюш, а таксама – трэці том альманаха «Асоба і час», дзе апублікавана значная частка нашай карэспандэнцыі. Калі я сустрэла Ларысу Антонаўну і прытулілася да яе, яна была са мной адкрытая як з дачкой, пачала мяне вучыць, і, дзякуючы ёй, я ўзвысілася, паднялася на больш высокі узровень, на нейкую іншую прыступку. Бо яна адкрыла мне глыбокую і высокую Беларусь, якую я раней не ведала. Да гэтага я жыла з абрэзанымі, з падрэзанымі каранямі. А калі з ёю пазнаёмілася, то зразумела, што павінна яшчэ расці.

Мне цяжка яе ацэньваць як паэтку, бо яе вершы я ўспрымаю, як свае. Калі мне было дрэнна ці я мела праблемы з горадам або з працай, я ўсё кідала і ехала да яе. Мне дастаткова было пабыць з ёю некалькі гадзін. Яна мяне карміла, нешта п'якла ў сваёй духовачцы, чытала і чытала вершы. Яна настолькі напаўняла мяне сваёй паэзіяй, што я вярталася зусім іншая, здаровая і напоўненая светлынёй. Я ёй таксама шмат дапамагала, рабіла тое, што робяць родныя дзеці – купляла лекі, дасылала газеты з патрэбнымі ёй публікацыямі.

– А як вы з ёю пазнаёміліся?

– У інстытуце я даведлася толькі пра Наталлю Арсенневу. На занятках нам чыталі яе вершы, а ў архівах пазнаёмілася з яе творчасцю ў часопісе «Калоссе». А пра Ларысу Антонаўну ніхто ніколі не ўзгадваў, і я пра яе нічога не ведала. Памятаю, як у 1960-х гадах, калі скончыла інстытут і ў мяне нарадзілася дачка, пайшла на канцэрт «Песняроў», якія тады называліся яшчэ «Лявоны». Да мяне нехта павярнуўся (не памятаю – Каршок ці Пяткевіч) і сказаў, што наперадзе сядзіць жанчына – Ларыса Геніюш. Хто яна, я не ведала. Тады я толькі яе ўбачыла і не асмелілася да яе падыходзіць. Праз некаторы час Каршок запрапанаваў паехаць у Зэльву, каб угаварыць Ларысу Антонаўну прыняць савецкае грамадзянства. Маўляў, гэта паспрыяе ёй уступіць у Саюз пісьменнікаў, друкавацца і палепшыць матэрыяльнае становішча. Для такой справы намеснік сакратара абкама партыі Аляксандр Ульяновіч даў белую «Волгу» з кіроўцам, і мы ўтраіх паехалі. Яна сустрэла нас вельмі ветліва. У асноўным размаўлялі Быкаў і яе муж Яначка, а я сядзела сабе на ўслончыку і слухала. Ларыса Антонаўна хадзіла туды-сюды, насіла ўсякую ежу (яна была выдатная гаспадыня) і часам кідала рэплікі. Калі Каршок завёў размову пра грамадзянства, настрой яе адразу змяніўся. Геніюшы пазмрачнелі, пацямнелі. Ні Быкаў, ні я гэтай размовы не падтрымалі. Самой гісторыі наконт грамадзянства я яшчэ не ведала. А потым паехала туды адна,

калі ў школе пачаліся канікулы. Некалькі дзён чытала там кнігі, якіх не было ў нашых бібліятэках. Янка ўвесь час купляў шмат кніг, і грошай не заставалася ні на што. Першая іх – пражская – бібліятэка прапала. Яны шмат расказвалі, для мяне гэта быў універсітэт, паглыбленне ведаў пра Беларусь і пра ўвесь свет. А разважанні пра літаратуру былі на вельмі высокім узроўні, хаця ніякіх інстытутаў Геніюш не заканчвала. Так мы ездзілі адна да адной. Памятаю, калі нарадзіўся мой сын Валера, то яна прыслала аграмадны букет белых лілеяў.

– **Ці засталіся для вас у Гародні нейкія таямніцы?**

– Таямніцы заўсёды ёсць. Апошнім часам я не лягаю ў снах і мне не сняцца каляровыя сны, у якіх я магла пазнаваць горад (*смяецца*). Некаторыя мае сябры гавораць, што перабудова горада не будзе для яго добрай. Ён робіцца нам чужым, але да ўсяго чалавек прывыкае. Некаторыя вуліцы пашырылі. Дзякуючы гэтаму стала больш паветра, лягчэй дыхаць. Заўважыла ў гэтым годзе: гарачыня, а над горадам няма змогу. Можна, і трэба было так рабіць? Тым больш, што гэта лёгкі, двухпавярховы горад, які ўвесь час не можа захоўвацца ў такім стане. Змяніўся свет, змяніліся будаўнічыя тэхналогіі. Я не плачу па старым горадзе так, як іншыя. У Гародні засталася вельмі шмат мясінаў, куды можна прыйсці, стаць і падумаць. Я так балесна гэта не ўспрымаю. Галоўнае, што засталіся касцёлы. Напрыклад, у Фарным езуіцкім касцёле спалілі іканастас і робяць новы... Не ведаю, як адказаць на вашае пытанне. Можна дадаць, што змянілася жыццё, і людзі сталі больш закрытыя... Я пражыла жыццё, але так і не здолела стаць гарадскою, засталася хутаранкай... У бытавым плане маё жыццё было дрэнным. Я не ўмею ўладкаваць сваё жыццё. Я – няўдаліца, я – лянівая. Мне было ўсё адно, што са мной будзе. Пра кар’еру не марыла, не хацела стаць вялікай беларускай паэтэсай, атрымаць прэмію. Я – чалавек, які выконвае сваю місію. Я раблю тое, што раблю. Пішу вершы толькі тады, калі ёсць настрой...

– **Ведаю, што шмат сваіх ранейшых вершаў вы перарабілі. Навошта?**

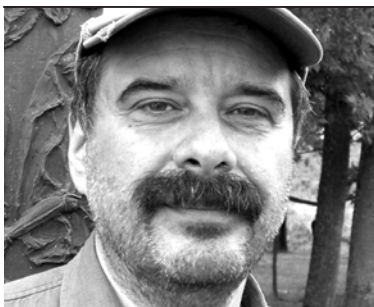
– Таму што яны недасканалыя. Я іх недарабіла ад самага пачатку. Я такая не адна – гэтак рабіў Максім Багдановіч. А ў Ларысы Геніюш, напрыклад, тое, што вылівалася на паперу, заставалася назаўсёды. Бо яна геній і класік. А мы шараговыя паэты, якія ўвесь час працуюць над словам. Прайшоў час, змяніліся нейкія мае думкі, бачу, што ёсць правалы і мне хочацца пазбавіцца іх. Я ўвесь час у пошуку. Але гэта датычыць толькі некаторых маіх вершаў.

Мне шмат за якія вершы сорамна. Я ўсё-такі вяскоўка, паэтка-хутаранка. Я не прафесіянал, і шмат часу змарнавала. Бо не запраграмавала сябе на працу над вершам. А можа так і трэба? Адкуль я ведаю... Часам і ў працы трэба рабіць перапынак, змяніць асяроддзе. На жаль, у нас такіх умоваў няма. Мы ўвесь час каля бульбы – варыш бульбу і пішаш верш. Гэта ж не работа. Але Бог літасцівы, ёсць і нейкія здабыткі.

Маладыя вершы – эмацыйныя. Там можна знайсці вобразы, якіх не было ў іншых паэтаў. Часцей за ўсё гэта звязана з хутарам, з маёй Краінай, якую я пакінула, але ў якой я засталася – душа мая там увесь час. Я часам і назвы вершаў мяняю. Гэта, канечне, дрэнна. Хаця кожны мае права рабіць са сваімі вершамі тое, што хоча. Няхай ужо выдаўцы рашаюць, ці друкаваць абедрэ версіі, ці толькі апошняю. Мне, напрыклад, цяпер не хочацца выдаваць том вершаў. Такая прапанова была ад «Беларускага кнігазбору». Але я неяк абьякава выслухала яе. Як увяла сабе, што павінна буду пераварочваць усе мае кнігі, адно пакідаць, а другое выкідваць, выпраўляць, перарабляць і перапісваць, мне зрабілася дрэнна. Раней я захоўвала чарнавыя варыянты, але з часам пачала выкідваць іх, паліць. Гэта толькі Юрась Пацюпа, калі быў малады, усе варыянты сваіх вершаў заўсёды насіў у сумцы (*смяецца*)... Мне цяпер не хочацца друкаваць вершы, якія я пісала ў маладосці. Я перайшла на духоўную паэзію і пішу малітвы да Маці Божай.

Віталь Тарас

...пра яго няўдачы ведаюць усе,
пра яго душэўныя пакуты – ён адзін...

Сто гадоў адлучэння

Лей Талстой як люстэрка нашай эвалюцыі

Адлучэнне

Пра што ж пісаў Талстой у сваім праграмным артыкуле “У чым мая вера?”

“І толькі ізверыўшыся аднолькава ва ўсіх тлумачэннях навуковай крытыкі і ва ўсіх тлумачэннях вучонага багаслоўя, і, адкінуўшы іх усе, паводле слова Хрыста: калі не прымеце мяне, як дзеці, не ўвойдзеце ў Царства Боскае (...) я зразумеў раптам тое, чаго не разумеў раней (...)

Месца, якое было для мяне ключом, было месца з V раздзела Мацвея, верш 39-ы: “Вы чулі, што сказана: “Вока за вока, і зуб за зуб”. А я кажу вам не працівіцца злomu”. (Насамрэч, Талстой прыводзіць верш 38 і пачатак верша 39-га. У ім далей ідуць словы: “Калі хто цябе ўдарыць па правай шчацэ тваёй, падстаў яму другую”; тут і далей цыт. паводле Бібліі ў перакладзе Васіля Сёмухі – *В.Т.*;))

(...) Я раптам упершыню зразумеў гэты верш непасрэдна і проста. Я зразумеў, што Хрыстос кажа менавіта тое, што кажа. І адразу не тое што з’явілася нешта новае, але адпа-

*Заканчэнне.
Пачатак
у №4 (47).*

ла ўсё, што зацямяла ісціну, і ісціна паўстала перад мной ва ўсім яе значэнні. “Вы чулі, што сказана прашчурамі: вока за вока, зуб за зуб. А я вам кажу: не праціўцеся злу”. Словы гэтыя падаліся мне зусім новымі, як быццам я ніколі не чытаў іх раней (...)

Я зразумеў упершыню, што цэнтр цяжару ўсяе думкі ў гэтых словах, што Хрыстос ніколькі не загадвае падстаўляць шчаку і аддаваць вопратку, каб пакутваць, а загадвае не працівіцца злу і гаворыць, што давядзецца, магчыма, пакутаваць.

Гэтаксама бацька, выпраўляючы свайго сына ў далёкае падарожжа, не загадвае сыну – не спаць ночамі, галадаць, мокнуць і дрыжэць, калі ён скажа яму: “Ты ідзі па дарозе, і калі давядзецца мокнуць і дрыжэць, ты ўсё-ткі ідзі”. Хрыстос не кажа: падстаўляйце шчокі, пакутвайце, а ён кажа: не праціўцеся злу, і, што б з вамі ні было, не праціўцеся злу. Словы гэтыя: не праціўцеся злу ці злomu, зразумець у іх наўпроставым значэнні, былі для мяне сапраўды ключом, які адкрыў мне ўсё. І мне стала дзіўна, як мог я так наадварот разумець ясныя, пэўныя словы. Вам сказана: зуб за зуб, а я кажу: не праціўся злу ці злым. Што можа быць больш ясным, зразумелым і несумненным, чым гэта? І вярта мне было зразумець гэтыя словы проста і непасрэдна, як яны сказаныя, і адразу ж ва ўсім вучэнні Хрыста, не толькі ў Нагорнай казані, але ва ўсіх Евангеллях, усё, што было забытана, стала зразумела, што было супярэчлівым, стала зладжана; і галоўнае, што падавалася залішнім, стала неабходным. Усё злілося ў адно цэлае і несумненна пацвярджалася адно адным, як кавалкі разбітай статуі, складзеныя так, як мусяць быць. У гэтай казані і ва ўсіх Евангеллях з усіх бакоў пацвярджалася тое ж вучэнне аб непраціўленні злу”.

Калі ўзяць на сябе смеласць працягнуць думку Льва Талстога, дык можна прыйсці да высновы, што і словы (пра левую ды правую шчокі), якія ён як бы выводзіць па-за дужкі, таксама маюць найвялікшы сэнс і значэнне. Як, зразумела, усё Евангелле ў цэлым.

У словах Хрыста бачыцца не пропаведзь пакоры і пакутніцтва (як мяне і маё пакаленне вучылі ў савецкай школе, а потым на лекцыях “навуковага” атэізму), але актыўная маральная пазіцыя – безумоўнае адмаўленне ад зла. Не праз помсту і гвалт (вока за вока), што толькі памнажаюць зло, а праз нешта цалкам процілеглае. Заклік падставіць левую шчаку, калі цябе ўдараць у правую, не ёсць заклікам да пасіўнасці. Гэтак заклік да негвалтоўнага змагання. Фактычна, непраціўленне – гэта выклік злу. І адначасова – шанц для кожнага чалавека, хай нават ворага, зрабіць свой маральны выбар на карысць добра.

Зразумела, не трэба дадумваць за Талстога. Магчыма, я занадта вольна трактую, услед за ім самім, словы Святога Пісання. Трэба, прынамсі, быць Талстым, каб сабе дазволіць нешта падобнае. Бо крытыка дагматаў праваслаўнай веры і пропаведзь непраціўлення злу, спрашчэння і г.д. сыходзілі не з абстрактных разважанняў пісьменніка, яны зыходзілі з яго натуры, страсці, шчырага жадання неспці людзям ісціну і дабро – такімі, як ён іх разумеў.

Вядома, царква не магла яму дараваць адмаўлення ад хрысціянскіх дагматаў і царкоўных таямніцаў, хулы на Святое Пісанне і іерархаў царквы. У 1901 годзе Сінод Рускай праваслаўнай царквы адлучыў Льва Талстога ад стасавання з ёй. Адным з сяброў Свяцейшага Сіноду быў тады Іаан Кранштадскі.¹ На пасяджэнні сіноду ён, праўда, не прыходзіў. Пра яго за савецкім часам пісалі выключна як пра аднаго з галоўных рэакцыянераў-манархістаў. Ён быў сябрам чарнасоценнага Саюза рускага народу. Але шырокую папулярнасць заваяваў, безумоўна, не сваімі

¹ Іаан Кранштадскі (Іван Сергіеў); (31.10.1829 – 2.01.1909). Прапаведнік, рэлігійны і грамадска-сацыяльны дзеяч. Скончыў Архангельскую духоўную семінарыю. Служыў у Кранштадце, які ў той час быў месцам адміністрацыйнай высылкі для асацыяльных элементаў. У 1990 годзе далучаны РПЦ да ліку праведнікаў.

палітычнымі поглядамі. Ягоны лад жыцця быў, па сутнасці, бліжэй да таго, да чаго імкнуўся граф Талстой. Паводле ўспамінаў сучаснікаў, у Кранштадце айцец Іаан “стаў наведваць хібары, зямлянкі і бедныя кватэры. Ён суцяшаў кінутых мацяроў, даглядаў іх дзяцей, пакуль маці прала; дапамагаў грашмыма; уразумляў і ўгаворваў п’яніцаў, раздаваў ім сваё жалаванне, а калі не заставалася грошай, аддаваў сваю расу, боты і сам басаноў вяртаўся дамоў”. Іаан адрозніваўся эмацыйнасцю сваіх казаняў, усё жыццё займаўся дабрачыннасцю. Да таго ж, ён лічыўся ціліцелем і прарокам (ёсць легенда, што ён прадказаў пакутлівую смерць Талстога). Папулярнасць яго ў Расіі была агромністай, але сам ён прасіў не пісаць пра яго ў газетах

Як гэта часта здараецца з выдатнымі людзьмі (прыклад – сам Леў Талстой), Іаан Кранштадскі не змог ацаніць маштаб сучасніка, якога лічыў сваім духоўным праціўнікам, зразумеў яго матывы. У сваім адказе на зварот графа да духавенства, Іаан Кранштадскі пісаў: “Галоўная магістральная памылка Льва Талстога заключаецца ў тым, што ён, прымаючы Нагорную казань Хрыста і слова Яго аб непраціўленні злу, – няправільна ім патрактаванае, – за зыходны пункт свайго сачынення, зусім не зразумеў ні Нагорнай казані, ні завету пра жабрацтва духоўнае, патрэбу пакоры і пакаяння, якія ёсць асновай хрысціянскага жыцця, а Талстой узганарыўся, як сатана, і не прызнае патрэбы пакаяння і нейкімі сваімі сіламі спадзяецца дасягнуць дасканаласці без Хрыста (...) Для Талстога няма вышэйшай духоўнай дасканаласці ў сэнсе дасягнення хрысціянскіх дабротаў – простасці, пакоры, чысціні сардэчнай, цноты, малітвы, пакаяння, веры, надзеі, любові ў хрысціянскім сэнсе; хрысціянскага подзвігу ён не прызнае; са святасці і святых смяецца – сам сябе ён абажае, сабе пакланяецца, як куміру, як звышчалавеку; я, і ніхто акрамя мяне, марыць Талстой. Вы ўсе памыляецеся; я адкрыў ісціну і вучу ўсіх людзей ісціне!”

І гэта яшчэ вельмі мяккая крытыка. У сваім дзённіку айцец Іаан – хрысціянін (!) – жадаў смерці Талстому, пішучы пра яго: “труп зловонны, гордостью своею посмердивший всю землю”.

З другога боку, і сам Талстой, безумоўна, меў грэх нецярпімасці – калі адпрэчваў не толькі царкоўныя догматы, але навуковую тэорыю, калі абвясчаў непатрэбнымі, напрыклад, астраномію і медыцыну. (Ці не падобным чынам рабіў у нядаўнім мінулым расійскі акадэмік Гінзбург, нябожчык, калі ў пісьме супраць выкладання асноваў праваслаўя ў школе, падпісаным разам з іншымі акадэмікамі, казаў, што тэасофія і тэалогія – ілжэнавукі, бо супярэчаць матэрыялістычнай філасофіі?)

Каталіцкі касцёл у асобе Папы Рымскага Яна Паўла II знайшоў у сабе сілы асудзіць вогнішчы інквізіцыі, антысемітызм і абскурантызм, папрасіць прабаўчэння ў ахвяраў барацьбы з ерэтыкамі. Напрыклад, былі зняты абвінавачанні з вялікага фізіка і астранома Галілеа Галілея, якога касцёл вымусіў адрачыся ад яго геліяцэнтрычнай мадэлі свету. Праўда, Галілей жыў трыста пяцьдзесят гадоў таму. Можа, яшчэ занадта мала часу прайшло, каб РПЦ не тое каб прызнала памылковым адлучэнне Талстога ад царквы, але проста даравала яму грахі?

Крытыкі і праціўнікі: ад Леніна да Ільіна

Акрамя крытыкаў з боку царквы (хоць называнне сатаной цяжка назваць крытыкай), у Талстога былі і ідэйныя праціўнікі. Цікава, што ў адпрэчванні яго духоўных пошукаў у выніку сыйшліся Ленін і ворагі бальшавікоў – зацятыя антыкамуністы.

Для пераважнай большасці маіх сучаснікаў “вывучэнне” Талстога ў старэйшых класах СШ пачыналася з ленінскай работы 1908 года “Леў Талстой як лостэрка расійскай рэвалюцыі”. (Паколькі не маю Збору твораў У. І. Леніна на беларускай

мове, буду карыстацца ўласным, “некананічным” перакладам наступнага фрагмента – *В.Т.*): “Талстой смешны, як прарок, які адкрыў новыя рэцэпты ўратавання чалавецтва, – і таму зусім мізэрныя замежныя і расійскія “талстоўцы“, што пажадалі ператварыць у догму акурат самы слабы бок яго вучэння. Талстой вялікі, як выказнік тых ідэяў і тых настрояў, якія склаліся ў мільёнаў расійскага сялянства да часу наступлення буржуазнай рэвалюцыі ў Расіі. Талстой арыгінальны, бо сукупнасць яго поглядаў, узятых як цэлае, выказвае акурат супярэчнасці нашай рэвалюцыі, як сялянскай буржуазнай рэвалюцыі. Супярэчнасці ў поглядах Талстога, з гэтага пункту гледжання, – сапраўды лостэрка тых супярэчлівых варункаў, у якія была пастаўленая дзейнасць сялянства у нашай рэвалюцыі”.

З гледзішча палітычнай публіцыстыкі гэты артыкул Леніна не пазбаўлены бляску. Можна назваць яго нават па-свойму геніяльным. Адчуваецца, што Ульянаў-Ленін чытаў Талстога і што, як пісьменнік, ён яму, магчыма, нават падабаўся. Але, зразумела, да літаратуразнаўства і ўвогуле да літаратуры гэты артыкул не меў ніякага дачынення. (Хоць, з другога боку, менавіта на вульгарнай сацыялогіі было пабудавана савецкае літаратуразнаўства). Ясна, што Ленін пісаў яго не для таго, каб паказаць свой літаратурны густ і не для таго, каб выказаць персанальныя сімпатыі ці антыпатыі. Талстой спатрэбіўся яму для таго, каб скарыстаць яго імя ў сваіх вузка-партыйных мэтах. Паколькі бальшавікі-ленінцы на той час выступалі – ці ўдавалі, што выступаюць – за новую буржуазную рэвалюцыі ў Расіі, трэба было паказаць, што менавіта сялянства (а не пралетарыят) яны разглядаюць як яе галоўную рухаючую сілу.

Іншая справа, што пасля 1917 году сяляне, за выключэннем самых бедных, лямпенізаваных элементаў, будуць абвешчаныя Леніным галоўнымі ворагамі рэвалюцыі – побач з гарадской буржуазіяй, святарамі, інтэлігенцыяй, усімі, хто будзе замінаць пабудове “камуністычнага раю” на зямлі. Людзі стануць галоўнай перашкодай для іх “вызвалення” – ад адукаванасці, пачуцця гонару, маральнага абавязку, чалавечнасці – усяго таго, што Гітлер потым назаве “хімерай сумлення”.

Цьнізм, нянавісць да інтэлігенцыі, якую Ленін будзе называць “гаўном нацыі”, можна ўбачыць і ў прыведзеным вышэй фрагменце. Талстой для яго – смешны. Ён увогуле нічога не значыць як асоба. Для Леніна ён – проста “лостэрка”, не больш за тое.

Можна не сумнявацца, што, пражыві Талстой яшчэ дзесяць гадоў, яго калі б і не выслалі з Савецкай Расіі разам з іншымі на “філасофскім параходзе”, дык абвясцілі б маразматыкам ці ізалявалі ў канфіскаванай дзяржавай Яснай Паляне у якасці ганаровага супрацоўніка музея свайго імя. Нездарма ў першыя гады пасля рэвалюцыі Маякоўскі на чале з левымі футурыстамі заклікаў скінуць Пушкіна і Талстога з “карабля сучаснасці”.

Застаецца адкрытым пытанне, наколькі сам Талстой, які сімпатызаваў рэвалюцыянерам, спрычыніўся да распальвання рэвалюцыйных настрояў у грамадстве, да анархіі, бязладдзя? Але мне падаецца, што гэтак жа, як ён не цярэў гвалту ў царскай Расіі, выступаў супраць смяротных пакаранняў, якія практыкаваў урад Сталыпіна, Талстой не пацярэў бы бясчыннага бальшавіцкага тэрору – і найперш, у дачыненні да сялянаў.

Між тым, ідэйны праціўнік Леніна, філосаф Мікалай Бярдзьеў¹ абвінаваціў

¹ Мікалай Бярдзьеў (18 сакавіка 1874 – 23 сакавіка 1948) – рэлігійны філосаф. У маладосці прытрымліваўся марксісцкіх поглядаў, пазней перайшоў на пазіцыі ідэалізму. Разам з С. Булгакавым, П. Струве, С. Франкам выпусціў зборнік “Вехі”, у якой выказвалася рэзка адмоўная ацэнка Першай расійскай рэвалюцыі. Пры савецкай уладзе двойчы трапіў у турму. Быў змушаны паехаць за мяжу на “філасофскім параходзе”. Жыў спачатку ў Берліне, потым у Парыжы. Аўтар кніг “Новае сярэдневечча”, “Вытокі і сэнс расійскага камунізму”, “Царства Духа і царства Кесара” і інш.

Талстога ў падрыхтоўцы – ні больш, ні менш – маральнага самагубства расійскага народу.

У артыкуле “Духі расійскай рэвалюцыі”, які выйшаў у 1918 годзе, ён пісаў: “Талстой здолеў прышчапіць расійскай інтэлігенцыі нянавісьць да ўсяго індывідуальнага і гістарычна-рознаснаму. Ён быў выказнікам таго боку расійскай прыроды, якой адчувала агіду да гістарычнай моцы і гістарычнай славы. Гэта ён прывучаў элементарна і спрошчана маралізаваць над гісторыяй і пераносіць на гістарычнае жыццё маральныя катэгорыі жыцця індывідуальнага. Гэтым ён маральна падрываў магчымасць для расійскага народу жыць гістарычным жыццём, выконваць свой гістарычны лёс і гістарычную місію. Ён маральна падрыхтоўваў гістарычнае самагубства расійскага народа. Ён падрэзваў крылы расійскаму народу як народу гістарычнаму, маральна атруціў крыніцы ўсялякага парывання да гістарычнай творчасці. Сусветная вайна прайграная Расіяй таму, што ў ёй узяла верх талстоўская маральная апэнка вайны. Расійскі народ у пагрозлівы час сусветнай барацьбы абяссілілі акрамя здрадаў і жывёльнага эгаізму талстоўскія маральныя апэнкамі. Талстоўская мараль абязброіла Расію і аддала яе ў рукі ворага”.

Што тут можна сказаць, акрамя таго, што савецкая Расія падчас сталінізму будзе абвінавачваць Бярдзьева і іншых эмігрантаў у здрадзе і адсутнасці патрыятызму – гэтаксама, як ён абвінавачваў Талстога. А паняцце “вораг народу” (яно няяўна прысутнічае ў артыкуле філосафа) стане ключавым у масавых рэпрэсіях у СССР.

Крытыку Талстога працягваў іншы расійскі філосаф – Іван Ільін.¹

У 1925 годзе ён напісаў трактат пад назвай “Аб супраціўленні злу сілаю”.

“...калі граф Л. М. Талстой і яго аднадумцы заклікаюць да ўнутранага пераадолення зла (...), да самаўдасканалення (...), да любові (...), калі яны настойваюць на неабходнасці строгага суда над сабою, на неабходнасці адрозніваць “чалавека” і “зло ў ім”, на няправільнасці звядзення усёй барацьбы са злом да аднаго вонкавага прымусу (...), на духоўнай і маральнай перавазе пераканання (...) – то яны следуюць у гэтым за святарнай традыцыяй хрысціянства; і яны маюць рацыю. Таямнічы працэс росквіту добра і пераўтварэння зла ажыццяўляецца, канечне, любоўю, а не прымусам, працівіцца злу варта з любові, ад любові і праз любоў”.

Але той, хто прызнае гэта па прыведзеных вышэй падставах, той не толькі не абавязаны, але і не можа прыняць астатнюю частку іх вучэння, якое прынцыпова адмаўляе прымусэнне як такое.

У цэнтры ўсіх “філасафічных” шуканняў Л. М. Талстога стаіць пытанне аб маральнай дасканаласці чалавека; ад вырашэння гэтага пытання залежыць і ім вызначаецца ўсё астатняе; менавіта ў адказе на яго патанае і зыходны страх смерці; менавіта досвед маральнай дасканаласці адкрыў яму і сэнс усяго жыцця, і магчымасць запоўніць богапустыннасць сучаснай душы, што жахнула яго напачатку. Строга кажучы, увесь светагляд Л. М. Талстога ўзрошчаны ім з маральнага досведу, які ўзнёсся над усім, усё судзіў і асудзіў, усё замяніў і выціснуў: і рэлігійны досвед, і прагу ведання, і моц мастацка-самазаконнага бачання, і правасвядомасць, і любоў да радзімы (...) Маральнасць стала вышэйшай, самадастатковай і адзінай каштоўнасцю, перад якой абяцэннілася ўсё астатняе (...) Усё вучэнне яго ёсць нішто іншае, як мараль, і ў гэтым закладзена і гэтым вызначана ўжо ўсё далейшае”.

Звяртае на сябе ўвагу, што ў гэтых філасофскіх развагах некаторыя паняцці – у іх ліку, патрыятызм ставяцца вышэй за мараль. Падобныя развагі ў сваім

¹ Іван Ільін (9 красавіка 1883 – 21 снежня 1954) – хрысціянскі філосаф і публіцыст, манархіст. Нарадзіўся ў арыстакратычнай сям’і ў Маскве. У 1922 годзе за антысавецкую дзейнасць высланы з Расіі на параходзе разам з іншымі філосафамі. Жыў у Германіі, з 1938 года да смерці – у Швейцарыі. Быў зацітым праціўнікам камунізму. Аўтар кніг “Аб расійскай ідэі”, “Савецкі Саюз – не Расія”, “Крызіс Бязбожнасці” і інш.

развіцці прывядуць Ільіна, які ў эміграцыі ўсімі сіламі змагаўся з камунізмам, да... усхвалення фашызму.

У артыкуле “Новы дух. Нацыянал-сацыялізм”, напісаным у Парыжы ў 1933 годзе, адразу па прыходзе Гітлера да ўлады, філосаф пісаў:

“Дагэтуль еўрапейская грамадская думка ўсё толькі цвердзіць пра тое, што ў Германіі прыйшлі да ўлады скрайнія расісты, антысеміты; што яны не паважаюць свабоды; што яны хочуць уводзіць нейкі новы сацыялізм; што ўсё гэта “небяспечна” (...)

Але пастараемся ж хоць самі зразумець праўду. Так, у Германіі адбыўся законны пераварот. Германцам удалося выйсці з дэмакратычнага тупіку, не парушаючы канстытуцыі. (...) “Новы дух” нацыянал-сацыялізма мае, канечне, і станоўчыя бакі: патрыятызм, вера ў самабытнасць германскага народу і моц германскага генію, пачуццё годнасці, гатовасць ахвярнага служэння (фашыстское “sacrificio”), дысцыпліна, сацыяльная справядлівасць і пазакласавае, братэрска-усенароднае яднанне. Гэты дух складае як бы субстанцыю усяго руху, у кожнага шчырага нацыянал-сацыяліста ён гарыць у сэрцы, напружвае яго мускулы, гучыць у яго словах і бліскае ў вачах.

(...) справа перш за ўсё ў тым, каб мы самі правільна зразумелі, прадумалі і працудлі дух нацыянал-сацыялістычнага руху. Несправядлівае ачарненне і паклёпніцтва на яго перашкаджае слухнаму разуменню, ідзе супраць ісціны і шкодзіць усяму чалавечтву. Цкаванне яго натуральнае, калі яно ідзе ад камінтэрна; і супрацьнатуральнае, калі яно ідзе з небальшавіцкіх краінаў”.

Трэба сказаць, што Ільін быў не адзіным інтэлектуалам у даваеннай Еўропе, які захапляўся нямецкім нацыянал-сацыялізмам і бачыў у ім альтэрнатыву савецкаму камунізму. Можна згадаць нарвежскага пісьменніка Кнута Гамсуна, Бернарда Шоу, нават Уінстана Чэрчыля на пэўным этапе яго жыцця. Праўда, мала хто асмельваўся гэтаксама адкрыта пісаць пра “вінаватасць яўрэяў” перад нямецкім народам, як Ільін, які ў сваім артыкуле нямала месца надае “выкраванню” выдуманых пра іх пераслед з боку нацыстаў. Больш за тое, ён цвердзіць, што якім бы ні было насамрэч становішча яўрэяў у Германіі, яно ў любым выпадку не павінна хваляваць еўрапейцаў. Дзеся справядлівасці трэба дадаць, што нацысты пераследвалі не толькі яўрэяў. Ільін, дарэчы, як расійскі патрыёт трапіў пад падазрэнне гестапа і ўрэшце вымушаны быў з’ехаць у свабодную Швейцарыю.

Імя Ільіна, якое доўгі час было забароненае ў Савецкім Саюзе, пры Пуціне стала падымацца на шчыт. Яно нават сімвалізавала сабой, так бы мовіць, устанаванне з каленяў. (Праўда, усхваленне ім германскага фашызму ўсё-ткі ў Расіі не надта афішуецца).

Ільіна цытавалі ў сваіх выступленнях прэзідэнт Пуцін, былы генпракурор Расіі Усцінаў, цяперашні першы намеснік кіраўніка адміністрацыі прэзідэнта Суркоў (які пераняў у філосафа палажэнне пра асобы шлях Расіі, шкоднасць для яе заходняй дэмакратыі).

У 2005 годзе парэшткі Ільіна былі перазахаваныя ў Маскве, на тэрыторыі Данскога манастыра, на асабістыя грошы Пуціна.

Паслядоўнікі

Граф Талстой, які ажаніўся з Сафіяй Андрэўнай Берс у 1862 годзе, меў ад яе 13 дзяцей: Сяргея, Таццяну (пасля рэвалюцыі яна была захавальніцай музея-сядзібы ў Яснай Паляне, пасля эмігравала), Іллю, Льва, Марыю, Пятра, Мікалая, Варвару, Андрэя, Міхаіла, Аляксея, Аляксандру (памёрла пазней за ўсіх іншых дзяцей – у 1979-м годзе, ва ўзросце 95 гадоў!), Івана. Варгая ўвагі дэталі – у

гады самых жорсткіх канфліктаў Талстога з Сінодам Сафія Андрэеўна спраўна вадзіла дзяцей у праваслаўную царкву.

Талстой меў педагагічныя здольнасці. У Яснай Паляне ён стварыў школу, абсалютна унікальную для свайго часу. Яе і сёння назвалі б перадавой. У гэтай школе дзеці сядзелі, дзе хто хацеў і як хацеў. Пэўнай праграмы не было. Адзіная задача настаўніка палягала ў тым, каб зацікавіць клас. Заняткі вёў сам Талстой і яшчэ некалькі настаўнікаў, у тым ліку з ліку тых, хто прыязджаў ненадоўга. Парадаксальным чынам (з-за таго, што Талстой выступаў супраць моднага тады паняцця “прагрэс” і супраць еўрапейскай адукаванасці), яго залічылі ў “рэакцыянеры”.

Але ж ці быў Талстой тым, каго называюць Настаўнікамі, Гуру? Наўрад ці. Ён не пакінуў пасля сябе вучняў у поўным сэнсе слова – ні ў літаратуры, ні ў педагогіцы, ні ў філасофіі.

Хутчэй, можна казаць пра яго паслядоўнікаў. І першым сярод іх называюць Махатму Гандзі¹.

Тытул Махатма – “вялікая душа” прыдумаў для яго ў 1915 годзе індыйскі пісьменнік Рабіндранат Тагор. Прычым, сам Гандзі гэты тытул не прыняў, лічыў сябе не вартым яго.

Вядомы ліст Талстога Гандзі: “Сацыялізм, камунізм, анархізм, армія ўратавання, павелічэнне злачыннасці, беспрацоўе, шалёная раскоша багатых і жабрацтва бедных, страшэннае павелічэнне колькасці самагубстваў, усё гэта прыкметы той унутранай супярэчнасці, якая павінна і не можа не быць вырашана (...) ў сэнсе прызнання закона любові і адмаўлення ад усялякага гвалту. І таму ваша дзейнасць у Трансваалі (правінцыя Паўднёвай Афрыкі – В.Т.);, як нам здаецца, (...) ёсць справа самая цэнтральная, самая важная з усіх справаў, якія робяцца цяпер у свеце і ўдзел у якой непазбежна прымуць не толькі народы хрысціянскага, але ўсялякага свету. Думаю, што вам прыемна будзе даведацца, што ў нас у Расіі таксама дзейнасць гэтая хутка развіваецца ў форме адмовы ад вайскавай службы, якіх становіцца з кожным годам усё больш і больш. Як ні мізэрна колькасць і вашых людзей, якія непраціўляюцца, і ў нас у Расіі лік тых, хто адмаўляецца, і тыя і другія могуць смела сказаць, што з імі Бог. А Бог больш магутны, чым людзі.

З поўнай павагай Leo Tolstoy. 7 вер. 1910 г. Кочаты”

Гандзі атрымаў гэты ліст усяго за некалькі дзён да смерці Талстога. Адказаць яму ён ужо не паспеў. Гандзі адразу надрукаваў ліст у сваім часопісе «Indian Opinion» 19 лістапада 1910 і паўторна – у так званым “залатым нумары” часопіса, выпушчаным з нагоды перамогі паўднёваафрыканскіх індусаў у барацьбе за свае грамадзянскія правы.

У 1928-м, выступаючы з нагоды стогадовага юбілея Талстога, Махатма Гандзі назаве яго адным са сваіх духоўных настаўнікаў.

“Больш за ўсё мяне ўразіла ў Талстым тое, што ён падмацоўваў сваю пропаведзь справам і йшоў на любыя ахвяры дзеля ісціны. Неверагодна, як проста і сціпла жыў Талстой! Народжаны і выхаваны ў раскошы і камфорце багатай арыстакратычнай сям’і, шчодра асыпаны зямнымі выгодамі, якія толькі можна было

¹ Махатмас Карамчанд Гандзі (02.10.1869 – 30.01.1948) – дзеяч нацыянальна-вызвольнага руху ў Індыі. Выхоўваўся ў строгіх індуйскіх традыцыях. Вышэйшую адукацыю атрымаў у Лондане, працаваў адвакатам у Бамбеі, потым у Паўднёвай Афрыцы, дзе абараняў правы індусаў, якіх жорстка ўціскала брытанская адміністрацыя. Вылучыў ідэю негвалтоўнага супраціўлення – саг’яграху (“упартасць у ісціне”). У 1915 вярнуўся ў Індыю, дзе стварыў духоўную абшчыну “Сат’яграха ашрам”. Уступіў у партыю Індыйскі нацыянальны кангрэс. Некалькі гадоў правёў у турме, дзе напісаў кнігу “Маё жыццё”. Пасля набыцця Індыяй незалежнасці стаў вышэйшым маральным аўтарытэтам як сярод індуйстаў, так і мусульманаў. Забіты рэлігійным фанатыкам.

пажадаць, адварнуўся ад іх у росквіце сілаў і ніколі больш імі не спакушаўся. Ён быў самы сумленны чалавек свайго часу. Усё яго жыццё – пастаянны пошук, няспыннае імкненне знайсці праўду і ўвасобіць яе ў жыццё. Талстой ніколі не спрабаваў схаваць праўду, прыўкрасіць яе; не баючыся ні духоўнай, ні свецкай улады, ён паказаў свету сусветную праўду, безумоўную і бескампрамісную.

Ён быў найвялікім прыхільнікам негвалтоўнасці нашага часу. Ніхто на Захадзе, ні да яго, ні пасля, не пісаў пра негвалтоўнасць так шмат і ўпарта, з такім пранікненнем і прадбачлівасцю (...)

Крытыкі Талстога пісалі часам пра тое, што ён пацярпеў у жыцці крушэнне, што ён так і не ажыццявіў свой ідэал – не знайшоў таямнічай зялёнай палачкі, якую шукаў усё жыццё. Я не згодны з гэтымі людзьмі. Сапраўды, Талстой сам пісаў пра свае няўдачы. Але гэта толькі пацвярджае яго веліч. Магчыма, Талстой так і не ажыццявіў сваёй мары, але такі ўдзел чалавека. Ніводнай істоце з плоці і крыві не дадзена дасягнуць дасканаласці з той простаай прычыны, што дасканаласць немагчыма, пакуль не адолееш цалкам свой эгаізм, а эгаізму не пазбавішыся, пакуль застаешся ў кайданах плоці. Талстой любіў паўтараць: як толькі паверыш у тое, што дасягнуў ідэала, далейшае развіццё прыпыняецца, і пачынаецца рух назад, бо каштоўнасць ідэала ў тым, што ён аддаляецца паводле таго, як мы набліжаемся да яго. Значыць, заявы, што Талстой, па ўласным прызнанні, не ажыццявіў свой ідэал, ніколькі не змяншаюць яго веліч, але толькі падкрэсліваюць яго сіціпасць.

Часта ўзнімалі шум з-за так званых супярэчнасцяў у жыцці Талстога, але супярэчнасці гэтыя хутчэй уяўныя, чым рэальныя. Пастаяннае развіццё – закон жыцця, і чалавек, які строга трымаецца ўласных догмаў толькі з-за таго, што баіцца падацца непаслядоўным, непазбежна ставіць сябе ў няёмкае становішча. Таму ж Эмерсан і сказаў, што дурная паслядоўнасць – пудзіла абмежаванага розуму. Славутая непаслядоўнасць Талстога – паказчык яго росту і страснай адданасці праўдзе. Талстой часта падаваўся непаслядоўным таму, што яму заўсёды было цесна ў рамках уласнага вучэння. Пра яго няўдачы ведаюць усе, пра яго душэўныя пакуты – ён адзін. Свет бачыў толькі паразы Талстога, перамогу перш за ўсіх заўважаў ён сам. Праціўнікі спрабавалі зарабіць капітал на ягоных памылках, але Талстой заўсёды быў самым строгім сваім крытыкам. Ён не даваў сабе літасці, не паспявалі крытыкі ўказаць на яго памылкі, як ён сам абвясчаў пра іх на ўвесь свет, у тысячу разоў перабольшваючы іх і накладваючы на сябе пакаранне, якая падавалася яму неабходным. Талстой вітаў крытыку, нават калі яна была празмерна рэзкай, і, як усе вялікія людзі, баяўся людской пахвалы. Ён быў вялікім нават у сваіх аблудах, і яны ёсць крытэрам не марнасці яго ідэалаў, але яго поспеху”.

У гэтай прамове Гандзі бачыцца не толькі бліскучы адказ крытыкам Талстога. Тут няма і нічога падобнага да яго апалагетызацыі. Гандзі ясна ўсведамляе абмежаванасць вучэння Талстога. Больш за тое, ён называе яго самым вялікім прыхільнікам негвалтоўнасці... на Захадзе. Бо сам ён, Гандзі, чэрпаў свае веды і перакананні на Усходзе, найперш – у індуізме, вельмі далёкім ад хрысціянскай традыцыі. Глыбокі ўплыў на яго светапогляд аказаў твор старажытнай індыйскай пісьменнасці – Бхагавадгіта.

Справа не ў тым, што Махатма Гандзі паспеў напісаць Талстому усяго двойчы і атрымаць ад яго, адпаведна, два адказы. Зразумела, гэтага мала, каб казаць, быццам тая перапіска стала вырашальным фактам у фарміраванні гандызму. Яго лідэра нельга назваць у поўным сэнсе слова паслядоўнікам Талстога не толькі таму, што, адрозна ад яго, Гандзі займаўся не столькі літаратурнай і філасофскай творчасцю, колькі сацыяльна-палітычнай дзейнасцю, скіраванай на паляпшэнне жыцця суайчыннікаў, на нацыянальнае вызваленне. Ён быў і застанецца абсалют-

на ўнікальнай асобай у гісторыі сучаснай цывілізацыі. І пры жыцці карыстаўся маральным аўтарытэтам, прынамсі, не меншым, чым Талстой.

Бадай, можна казаць, пра тое, што два ў роўнай ступені вялікія чалавекі ў нейкі момант знайшлі адзін аднаго. Мне падаецца, Талстой застаўся, пры агромністай колькасці ідэйных прыхільнікаў, пры шматлікіх дзеях і сваяках, глыбока самотным чалавекам. Прынамсі, у яго не было сяброў у сучасным разуменні гэтага слова.

Але ў гэтым, як слухна казаў Гандзі, удзел усіх вялікіх людзей.

Выйсці з кола

Дык якое значэнне, кажучы шкалярскай мовай, мае Леў Талстой для нашых дзён? У прынцыпе, кожны, хто не страціў звычкі чытаць тэксты, даўжэйшыя за каментары ў блогах альбо смс-паведамленні, можа знайсці для сябе адказ на гэтае пытанне сам.

З другога боку, можна не сумнявацца, што ў сувязі са стагоддзем з дня смерці Талстога будзе шмат прамоваў, артыкулаў, тэлеперадачаў і фільмаў, аўтары якіх будуць трактаваць яго спадчыну па-свойму, прыстасоўваючы пад палітычную кан'юнктуру, пад бягучыя ідэалагічныя мэты. Кожны з “крытыкаў” будзе цягнуць Талстога да сябе – і расійскія патрыёты сярод іх, безумоўна, у першую чаргу.

Але што, як падаецца, можна канстатаваць – важнейшыя ідэалы, за якія змагаўся Талстой усімі сіламі свайго маральнага аўтарытэту, ажыццявіліся найперш на Захадзе, у краінах еўрапейскай хрысціянскай цывілізацыі, да якой ён ставіўся гэтак скептычна.

Я маю на ўвазе адмену смяротнага пакарання. Не адразу, праз шэсцьдзесят гадоў пасля смерці Талстога, праз дзве знішчальныя вайны, краіны Еўропы пачалі без усялякіх рэфэрэндумаў скасоўваць у сябе гэты варварскі сярэднявечны інстытут. У гэтым сэнсе, трэба прызнаць, чалавецтва прайшло пэўную эвалюцыю. Праўда, яна яшчэ не скончылася.

Сёлета вясной, калі пісаўся гэты артыкул, у Беларусі чарговы раз былі прыведзены ў выкананне два смяротныя прысуды.

Вось што пісаў Талстой у сваім артыкуле “Не магу маўчаць” у 1908 годзе:

“Сем смяротных прысудаў: два ў Пенярбургу, адзін у Маскве, два ў Пензе, два ў Рызе. Чатыры пакаранні: два ў Херсоне, адно ў Вільні, адно ў Адэсе. І гэта ў кожнай газеце. І гэта працягваецца не тыдзень, не месяц, не год, але гады. І адбываецца гэта ў Расіі.

(...) жахлівей за ўсё тое, што гэта робіцца не паводле захаплення, пачуцця, якое заглушвае розум, як гэта робіцца ў бойцы, на вайне, у грабежніцтве нават, але, насуперак таму, паводле патрабавання розуму, разліку, якія заглушваюць пачуццё. Гэтым асабліва жахлівыя гэтыя справы. Жахлівыя тым, што нішто так яскрава, як усе гэтыя справы, што здзяйсняюцца ад суддзі да ката людзьмі, якія не хочуць іх рабіць, нішто так яскрава і яўна не паказвае ўсю згубнасць дэспатызму для душаў чалавечых, улады адных людзей над іншымі. Абуральна, калі адзін чалавек можа забраць у іншага яго працу, грошы, карову, каня, можа забраць нават яго сына, дачку, – гэта абуральна, але наколькі больш абуральна тое, што можа адзін чалавек забраць у іншага душу, можа прымусіць яго зрабіць тое, што знішчае яго духоўнае “я”, пазбаўляе яго духоўнага добра. А гэта самае робяць тыя людзі, якія ладзяць усё гэта і спакойна, у імя карысці людзей, прымушаюць людзей, ад суддзі да ката, подкупам, пагрозамі, падманам учыняць гэтыя справы, якія напэўна пазбаўляюць іх іхняга сапраўднага добра. І ў той час як усё гэта робіцца гадамі па ўсёй Расіі, галоўныя вінаватыя ў гэтых справах, тыя, па распараджэнні якіх гэта робіцца, тыя, хто мог бы спыніць гэтыя справы, – галоўныя вінаватыя ў гэтых справах цалкам упэўнены, што гэтыя справы – справы карысныя і нават

неабходныя, — ці прыдумляюць і выступаюць з прамовамі, як трэба перашкаджаць фінляндцам жыць так, як хочуць гэтыя фінляндцы, але абавязкова прымусіць іх жыць так, як хочуць гэтага некалькі чалавек расійскіх, ці выдаюць загады аб тым, як у “армейскіх гусарскіх полках обшлага рукавов и воротники доломанов должны быть по цвету последних, а ментики, кому таковые присвоены, без пушки вокруг рукавов над мехом”. Так, гэта жажліва!”

У сучаснай Расіі словы пра фінляндцаў можна замяніць на чачэнцаў, альбо назву любога іншага народу Паўночнага Каўказу. А можна — на ўкраінцаў, беларусаў, грузінаў, малдаванаў, таджыкаў. І нават апісанне гусарскіх мундзіраў нагадвае нядаўняе абнаўленне дызайну мундзіраў для супрацоўнікаў расійскага ФСБ.

Расія, праўда, вось ужо некалькі гадоў трымае мараторый на вынясенне смяротных пакаранняў, што дазваляе ёй быць сябрам Рады Еўропы. Нядаўна Канстытуцыйны суд РФ пацвердзіў, што скасаванне смяротнага пакарання адпавядае асноўнаму закону краіны. Але пасля тэрактаў у маскоўскім метро прэзідэнт спешна ўнёс змены ў крымінальнае заканадаўства, якія дазваляць караць тэрарыстаў смерцю. І нікому, быццам бы, не прыходзіць да галавы, што такая пагроза не можа спыніць тых самых тэрарыстак-смяротніц, шахідак. Што ідэя ліквідаваць жах ісламісцкага тэрору жахам смяротнага пакарання выглядае вар’яцкай. Гэта вяртанне да прынцыпу: “зуб за зуб, вока за вока”.

Напэўна, кожны адукаваны чалавек калі не чытаў, дык чуў пра артыкул Талстога “Не магу маўчаць”. Лёгка ўвайсці ў інтэрнет і прачытаць яго словы, звернутыя да аўтарытарнай улады больш за сто гадоў таму: “Чалавечая любоў — гэта любоў да чалавека, як да сына Божага і таму брата. Каго ж вы так любіце? Нікога. А хто вас любіць? Ніхто. Вас баяцца, як баяцца ката альбо дзікага звера. Перад вамі лісліваць, таму што ў душы пагарджаюць вамі і ненавідзяць вас — і як ненавідзяць! І вы гэта ведаеце і баіцеся людзей. Дык, падумайце ўсе вы, ад вышэйшых да ніжэйшых удзельнікаў забойстваў, падумайце аб тым, хто вы, і спыніце рабіць тое, што робіце. Спыніце — не для сябе (...), але для сваёй душы, для таго Бога, Каторы, як вы ні заглушваеце Яго, жыве ў вас”.

Можна пасміхацца з “наіўнасці” Талстога. Што там некалькі павешаных за тыдзень у царскай Расіі! Пройдзе ўсяго дзесяць гадоў, і балышавікі развяжуць “чырвоны тэрор”, людзей будуць расстрэльваць сотнямі і тысячамі — без суда і следства. А яшчэ праз дзесяць гадоў будуць знішчаць “ворагаў народу”, “шпіёнаў і здраднікаў” ужо сотнямі тысячаў, як на канвееры. Дык што, паколькі гэта рабілася ад імя дзяржавы, імем Сталіна, значыць, гэта служыць апраўданнем злачынстваў перад чалавечнасцю? І ніхто не нясе за гэта адказнасць?

Што ж тады здзіўляцца, што сённяшняя дзяржава ў Беларусі, якая ўсё яшчэ не асудзіла сталінскія злачынствы, захоўвае ў сабе родавыя рысы таталітарнай эпохі?

А можа, калі дзяржава сёння карае ўсяго некалькі чалавек за год — прытым, закаранельных злачынцаў, забойцаў — дык і вялікай праблемы няма? І якая розніца — уваходзіць Беларусь у Раду Еўропы альбо не? Мы ж самі сябе абвясцілі Еўропай. І жывем паводле ўласных законаў.

Можна зразумець людзей, якія ў масе сваёй выступаюць за смяротнае пакаранне — у сілу свайго выхавання, адукацыі, адсутнасці веры, духоўнага досведу, ды проста з-за таго, што яны ніколі не задумваліся над гэтай тэмай усур’ёз, а дзяржава ўбівае ім у галовы патрэбныя ёй погляды праз сродкі масавай прапаганды. Але калі, напрыклад высокалобы інтэлектуал, журналіст, кажа ў эфіры еўрапейскай радыёстанцыі, што адмена пакарання смерцю для Беларусі — тэма неактуальная, нават маргінальная, становіцца крыху нікавата. Гэта, напэўна, і ёсць тая палітычная “астраномія”, ці геаметрыя, пра бяссплённасць якой гаварыў Талстой. Інакш кажучы — улада цемры.

Усяго пятнаццаць гадоў таму расійскі праслаўны фундаменталіст айцец Алег Сцяняеў разам з епіскапам Арсеніем (Епіфанавым) спальвалі перад храмам кнігі Льва Талстога, а таксама рэлігійных філосафаў Салаўёва, Булгакава, Фларэнскага, і гэта транслявалася па тэлебачанні. Вось ён, прагрэс!

Дзесяць гадоў таму праўнук Льва Талстога Уладзімір, які кіраваў тады музеем у Яснай Паляне, накіраваў ліст Патрыярху Маскоўскаму і ўсяе Русі Алексію з просьбай скасаваць сінадальнае вызначэнне аб адлучэнні Талстога ад царквы. У неафіцыйным тэлеінтэрв'ю Патрыярх сказаў тады: “Не можам мы цяпер пераглядаць, таму што ўсё такі пераглядаць можна, калі чалавек мяняе сваю пазіцыю”. (Гл. артыкул “Толстой, Лев Николаевич” у расійскай Вікіпедыі). Вось меркаванне Уладзіміра Талстога адносна сінадальнага акту: “(...) Я вывучаў дакументы, чытаў газеты таго часу, знаёміўся з матэрыяламі грамадскіх дыскусіяў вакол адлучэння. І ў мяне ўзнікла адчуванне, што гэты акт даў сігнал да татальнага расколу расійскага грамадства. Раскалоліся і манархічная сям'я, і вышэйшая арыстакратыя, і памеснае дваранства, і інтэлігенцыя, і разначынныя слаі, і просты люд. Расколіна прайшла праз цела ўсяго рускага, расійскага народу”.

І ўсё ж нешта змянілася ў свеце за апошнія дзесяцігоддзі. Адбылася нейкая маральная – не рэвалюцыя, канечне, але эвалюцыя, якая дазваляе спадзявацца, што гісторыя яшчэ не скончылася і яна не заўжды будзе ісці па замкнёным коле. І што спальванне вядзьмарак, а таксама кніг у вогнішчах, газавыя камеры, ГУЛАГ ніколі ўжо не вернуцца.

Сёння ў 89 краінах свету смяротнае пакаранне забароненае, але яно захоўваецца яшчэ ў 65 краінах, у тым ліку, у ЗША. Апошнім часам колькасць смяротных прысудаў у свеце нават рэзка вырасла – асабліва ў Кітаі і Іране...

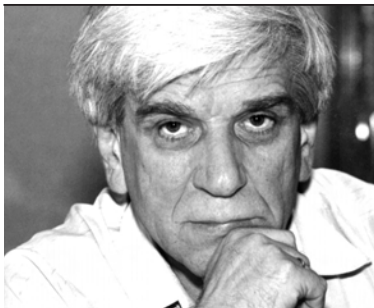
Леў Талстой, як і сто гадоў таму, заклікае нас не маўчаць.

Сяргей Законнікаў

...нягледзячы на спрадвечнае ганьбаванне,
уціск і вынішчэнне, родная зямля
нараджае выдатных сыноў і дачок,
але які кароткі іхні век...

Ахоўная зорка

Слова пра сябра

Вясной 1984 года ў рэанімацыйнай палаце, калі я паіў з лыжачкі журавінавым морсам спакутаванага, знясіленага хваробаю Валодзю, ён прашаптаў: “Помніш, што напісаў табе на сваёй “Чазені”? Хай будзе так...”. Як можна было забыцца! Яшчэ са студэнцтва гэты самы беларускі беларус стаў для мяне святым чалавекам.

Я помніў словы пра “далёкаўсходняе дрэва жыцця” і наказ. А яшчэ ў душы назаўсёды засталіся радкі з непаўторнай аповесці: “Укараніцца на камяністым, неўладкаваным беразе жыцця, мудра, уладна, пяшчотна свідраваць каранямі зямлю. Араць яе для будучыні... Як чазенія...”. Так апантана, самахвярна жыві і пісаў дзеля Беларусі свае неўміручыя кнігі Уладзімір Караткевіч.

Пішу і думаю: эх жа ты, доля-нядоля беларуская, хоць бы калі-небудзь ды пашанцавала! Але дзе там. Беды абрываюцца адна за адной. Няма шанцу, і раней не было. Нягледзячы на спрадвечнае ганьбаванне, уціск і вынішчэнне, родная зямля нараджае выдатных сыноў і дачок, але які кароткі іхні век...

Вось і Уладзімір Караткевіч, ласкаю Вышэйшай Волі бязмежна таленавіты і крышталёна сумленны, адышоў вельмі зарана. А як бы прыдаліся ягоныя розум і мужнасць, апантанасць і непахіснасць, справядлівасць і дабрыва ў трывожны, няўстойлівы час, калі выбліснула надзея і зноў пачынае згасаць, калі высакародныя ідэі нацыянальнага адраджэння, якім ён да канца аддаў жыццё, сустракаюцца ў штыкі арміяй разбэшчанага чыноўніцтва, тымі беларусамі, што выракліся роднай мовы, усяго крэўнага, ператварыліся ў паслухмяны статак рабоў, калі пасля Чарнобыльскай трагедыі з няўмольнай трагічнасцю паўстала пытанне не толькі духоўнага, але і фізічнага выжывання нацыі.

Уладзімір Караткевіч – наш асаблівы боль, але і вялікая радасць. Гэтая радасць ідзе ад усведамлення таго, што засталася надзвычай багатая ягоная спадчына, глыбінна крынічнае, па-сапраўднаму беларускае слова. З гэтай прычыны ён быў, ёсць і будзе з землякамі, дапамагаючы ім станавіцца годным народам.

Караткевіч застаецца самым любімым і чытаемым пісьменнікам. У ягоных творах жывуць мудрасць і развага, якія падабаюцца людзям сталага веку, раманта і прыгодніцтва, якія імпануюць моладзі, дзецям, рыцарства і міласць, ласка і пяшчота, якія зачароўваюць жанчын, дзяўчат.

Словам Караткевіча гаворыць з усім светам сама душа Беларусі. Калі яго прачытае чалавек з далёкага краю, які ніколі не быў у нас (такіх чытачоў у яго шмат), то і ён прасякнецца павагаю да нашай зямлі, да яе людзей, зразумее і палюбіць іх – шматпакутных, наіўных, даверлівых, але адкрытых душою, шчырых, працавітых. Я пераканаўся ў гэтым у 1982 годзе ў Ліёне. Там мне спадабаўся сваёй гасціннасцю, жыццярадаснасцю працаўнік атэля Клод. Падарыў яму “Зямлю пад белымі крыламі” на французскай мове. Той за дзве начы прачытаў, быў у захапленні ад адкрыцця новага для яго, вельмі цікавага народа і прасіў перадаць падзяку аўтару. Пра талент Караткевіча ён сказаў так: “Гэта нешта абсалютна незвычайнае!”.

Высокім інтэлектам, энцыклапедычнай дасведчанасцю, багатай фантазіяй, выключнай інтуіцыяй пазначана ўся творчасць Караткевіча, пачынаючы ад верша “Машэка”, які быў надрукаваны ў 1955 годзе ў часопісе “Польмя”, і да пасмяротнай кнігі з сімвалічнай назвай “Быў. Ёсць. Буду.”. Уражвае ягоная працавітасць, шматграннасць таленту, які бліскуча змог увасобіцца ў паэзіі, гістарычных раманах і аповесцях, апавяданнях, эсэ, нарысах, публіцыстыцы, п’есах, кінасцэнарыях, крытыцы, малюнках. Такое бывае надзвычай рэдка і, як кажуць у народзе, ідзе ад Бога.

Літаратурная творчасць – хлеб нялёгка. Яна мае крэўную сувязь з працаю селяніна, з потам і мазалём. Караткевіч, як араты, вёў адметную баразну. Пад ягоным вечным пяром (любіў самапіскі чарнільня, цураўся шарыкавых ручак) ажывалі вякі мінулыя, узнаўляліся сівыя легенды. І сучаснае жыццё, падсвечанае промнямі гісторыі, бачылася шматмерна, праўдзіва.

Ён, як і кожны творца, радаваўся першаму подыху і прыходу натхнення, любіў час, калі зацішна і вольна працавалася. Гэта было не толькі шчыраванне, але і свята. За пісьмовы стол Караткевіч заўсёды садзіўся з ціхай радасцю, у чыстай адпрасаванай сарочцы, паголены і ніколі не мяняў свае звычкі. А на стале ў яго стаяў кубак “забойнай” кавы, ляжаў пачак “Беламору”, запалкі...

Мне пашчасціла пазнаёміцца з Уладзімірам Сямёнавічам у 1964 годзе, калі паступіў вучыцца ў БДУ, і затым сябраваць на працягу доўгага часу, часта бываць у ягонай кватэры, мець прыязныя стасункі з мамаю і жонкаю Валяй. Што і кажаць, да скону буду грэцца, цешыцца душэўным цяплом і святлом, якімі шчодро адарыў мяне Караткевіч.

У майго пакалення, якое прыйшло ў свет адразу пасля самай крывавай вайны XX стагоддзя, імкненне да праўды і справядлівасці, нацыянальная свядомасць,

чалавечая годнасць вырасцілі пад крылом не толькі Янкі Купалы, Якуба Коласа, М.Багдановіча, але і П. Панчанкі, В. Быкава, У. Караткевіча. Якраз у час нашага студэнцтва адна за другой выходзілі іхнія адметныя, прыцягальныя кнігі. “Пры святле маланак” (Панчанка), “Мёртвым не баліць” (Быкаў, у часопісе “Маладосць”), “Каласы пад сярпом тваім” (Караткевіч) – адны толькі гэтыя творы абуджалі душу, беспаваротна рабілі нехлямяжых, наіўных вясковых хлопцаў і дзяўчат, гадаваных у нястачы, у пасляваенным холадзе і голадзе, выхаваных ужо зрусіфікаванай школаю, перакананымі беларусамі. За такое шчасце, як гаварыў яшчэ адзін любімы мною дарадца Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, “і за гарою пакланюся” самай светлай часіне ў жыцці – студэнцтву, сваім выдатным літаратурным настаўнікам.

Любоў да роднага слова, якую запалілі ў сэрцы слаўныя людзі і творцы, я стараўся перадаць сваім вучням, калі пачаў працаваць завучам-арганізатарам, выкладаць беларускую мову і літаратуру ў Клетнаўскай СШ Барысаўскага раёна. Мы выпускалі насценную літаратурную газету, рукапісны часопіс, дзе выяўлялі творчыя здольнасці і старшакласнікі, і малыя, двойчы іхнія вершы, замалёўкі друкавала раённая газета. Пра такі выхаваўчы вопыт расказала “Комсомольская правда”. Першым, хто паведаміў і парадаваўся за мяне, быў Караткевіч.

Пасля катастрофы аўтобуса, у якім я ехаў у Барысаў атрымліваць бланкі атэстатаў для выпускнікоў школы, мне давалося спыніць настаўніцкую працу і перабірацца да бацькоў. Левае плячо і рука восем месяцаў былі ў гіпсе. Але доўга хварэць на радзіме не далі. Спачатку працаваў у раённай газеце “Патрыёт”, а затым выбралі другім сакратаром Вушацкага райкама камсамола. Хацелася зрабіць нешта добрае для моладзі ў яе культурным развіцці. Пачаў прывучаць хлопцаў і дзяўчат да беларускага літаратурнага друку, наладжваў сустрэчы з артыстамі, журналістамі і, канечне ж, з пісьменнікамі-землякамі.

А сюрпрызам стаў прыезд Уладзіміра Караткевіча. Ліпеньскай суботняй раніцою я павінен быў ехаць з моладзю райцэнтра на касьбу. Прачнуўся рана, пагаліўся, паснедаў і пашыбаваў да плошчы. Ні народу, ні машын яшчэ не было, а на ганку райкама сядзеў і драмаў адзінокі чалавек. Падышоў бліжэй і вачам не магу паверыць – Караткевіч! Дакрануўся да пляча: “Уладзімір Сямёнавіч, гэта вы? А чаму тут мэнчыцеся? Чаму не зайшлі да мяне?”. Ён заўсміхаўся: “Здароў! Ага, зараз я табе на пастой прывяду цэлую банду. Бачыш, колькі вунь там вучоных у аўтобусе кімарыць? Гэта Акадэмія навук вывучае помнікі гісторыі. Дайшла чарга і да вашага Вушацкага раёна. Тут у групе Валя мая, ну дык і я рашыў паехаць з імі. А я, дарэчы, цябе чакаў, вартаўнік сказаў, што хутка будзеш. Чакаў, ды і задрамаў. Слухай, Сярожа, памажы з транспартам. Мы падзелімся па маршрутах, хутчэй усё будзе зроблена”.

Я радаваўся прыезду Караткевіча, а яшчэ таму, што якраз была магчымасць дапамагчы. “Не турбуйцеся, нешта прыдумаем. А пакуль што гарантую наш “газік”. Пайшлі да мяне, хоць крыху перакусіце”, – запрасіў нечаканага, дарагога гасця.

У кабінце згатаваў кавы, знайшоў нейкае печыва, пасадзіў у крэсла: “Сілкуйцеся!”. А сам прыхапіў даведнік “Пісьменнікі Савецкай Беларусі” і падняўся на чацвёрты паверх. Я ведаў, што першы сакратар райкама партыі ў летнія дні прыходзіць на службу рана. “Васіль Кірылавіч, добры дзень! У мяне добрая навіна. Караткевіч да нас прыехаў!” – выгукнуў з парога. Той падняў вочы ад папераў, зняў акуляры і разгублена перапытаў: “Караткевіч? Гэта які? Рэктар педінстытута?”. Я зразумеў, што нездарма прыхапіў даведнік. “Ды не. Гэта выдатны наш пісьменнік Уладзімір Караткевіч. Яму транспарт трэба, давайце дапаможам слаўнаму чалавеку. Можна, я зараз яго прывяду, пагаворыце?”

У Пасаха веды пра беларускую літаратуру, акрамя, безумоўна, імёнаў пісьменнікаў-землякоў П. Броўкі, В. Быкава, Р. Барадуліна, Е. Лось, былі яўна мізэрнымі, але ягонаю вынаходлівасці я падзівіўся. Васіль Кірылавіч запыніў мяне: “Чакай,

чакай. Раскажы-тка, што напісаў твой Караткевіч, з якога ён краю? Як жа я з такім вялікім чалавекам буду гаварыць, а сам пра яго ні бэ, ні мэ. У гэтым кандуіце нешта ёсць? Давай яго сюды!”. Я тэлеграфным стылем расказаў пра пісьменніка, назваў некалькі твораў, крыху абмаляваў сюжэты, герояў. Памяць у сакратара была неблагая. А яшчэ ён разгарнуў даведнік на патрэбнай старонцы і паклаў яго ў высунутую шуфляду стала: “Вось цяпер можаш запрашаць!”

Караткевіч ісці да Пасаха не хацеў: “Ведаю я іх, гэтых партыйных чыноўнікаў. Усе далдоны і зануды. Будзе мне зараз пра надой і прывагі расказваць. Лепш бы ты сам дамовіўся. Ды і паглядзі, як я апрануты! Каля гэтых помнікаў усё папарваў ушчэнт”. Апратка ў Караткевіча і сапраўды была вясёлая. Зверху, праўда, мелася модная махровая, салатавага колеру майка з замочкам, затое ніз “падгуляў” – злінялае, выпвілае на сонцы сіняе трыко, дзіркі ў якім “зашыты” тонкім медным дротам. Але я супакоіў: “Нічога, Уладзімір Сямёнавіч! У нас тут на ўборы не зважаюць. Галоўнае – сам чалавек”.

Пасах паціснуў Караткевічу руку, запрасіў сесці, а сам хуценька вярнуўся за стол, да высунутай шуфляды. Пачаў са слоў: “Мы рады, што да нас завітаў такі выдатны пісьменнік. Гэта гонар для Вушаччыны!”, затым сказаў, што яго творчасць у раёне ведаюць і любяць, у пацвярджэнне сыпануў назвы і ўпамінуў герояў. Гаварыў сакратар, апускаючы вочы, але без асаблівай цяжкасці.

Транспартную праблему мы вырашылі хутка. Дамовіліся, што экспедыцыя будзе карыстацца, акрамя нашага камсамольскага, яшчэ і “газікам” Пасаха, а ён перасядзе на “Волгу”, якую ў райкаме мелі для выездаў у Віцебск і Мінск. Караткевіч пасля дыфірамбаў у свой адрас сядзеў у кабінце сакратара ашалолены. Такого ён не чакаў.

Ідучы па калідоры, Уладзімір Сямёнавіч здзіўлена прамовіў: “Вось табе і на. Нельга агулам усіх чыноўнікаў бэсціць. Гэты, бач, вунь які дасведчаны ў літаратуры”. Толькі праз шмат гадоў я прызнаўся Валодзю, з якім ужо былі на “ты”, як маланкава адукоўваўся першы сакратар райкама партыі, і мы ўволю парагталі.

Дарэчы, варта сказаць колькі слоў пра гэты пераход у нашых стасунках. Я доўга не мог так звяртацца да Валодзі, нягледзячы на ягоныя неаднаразовыя настойлівыя патрабаванні. Увесь час збіваўся з “ты” на “вы”. Мусіў саступіць старэйшаму сябру, якога сапраўды бязмежна паважаў і любіў, толькі тады, калі аднойчы Караткевіч на поўным сур’ёзе ўзлаваўся і раздражнёна сказаў: “Слухай, браце! Апошні раз папярэджваю. Ну што ты ўсё “выкаеш”. Як быццам мы з табой чужыя. Узрост мой паважаеш? Дык жа паэты не маюць узросту”. А скончыў сваю тыраду весела: “Не смейся, як шпачок дурненькі, усё ты разумееш. Канчай гэтае чынашанаванне, а то вазьмуся за лупцоўку! Біць буду няшчадна!”.

А тыя ліпеньскія дні 1972 года, якія згадаваў, запамніліся не аднаму мне, а і многім маім землякам, бо Караткевіч сустракаўся і гутарыў з імі паўсюль: проста на вясковых вуліцах, у хатах, а з моладзю каля вечаровага вогнішча на беразе возера Вечалле. Я пабачыў ягоную незвычайную дапытлівасць. Ён абгледзеў усе вушацкія валатоўкі, рэшткі храмаў, помнікі, могілкі, абмацаў, як кажуць, кожную цаглінку і камень.

Валодзя быў выдатным апавядальнікам і ўмеў слухаць іншых. Столькі цікавага, невядомага пра гісторыю Беларусі, пра многія куточки роднага краю пачуў я ад яго ў тыя дні і пасля! На маё здзіўленне: “Адкуль такія веды?” Караткевіч аднойчы адказаў так: “Я ж, браце, вандроўнік зацятый. Колькі пераходжана гэтымі хворымі нагамі, колькі перабачана гэтымі стомленымі вачыма! А яшчэ архівы. Табе і ў страшным сне не прысніцца, колькі пылу пераглытаў я ў сховішчах, колькі старонак дакументаў перагартаў. Не толькі дома, але і ў Кіеве, Львове, Вільні, Ленінградзе, і далёка за мяжою”.

Вяртаюся ў памятны ліпень. Летні, як любіў казаць Валодзя, “прыўкрасны” вечар. Ля цяпельца ляжаць вуды, а ў чыгуне булькае, паруе духмяная юшка. Задуменны, прасветлены Караткевіч сядзіць на абымшэлым валуне, апусціўшы босыя носі ў цёплую, як сырадой, азёрную ваду, і глядзіць, як з-за лесу выплывае поўня.

А на чавалі Валодзя з Валяю ў маёй невяліччай кватэры. На падлогу паслалі свежае сена, накрылі яго капамі, атрымалася ўтульная пасцеля, у якой добра было і размаўляць, і засынаць. Караткевіч быў мастак на ўсялякія прыдумкі. Маю маленькую дачушку Алёнку ўразіла, як дзядзька Валодзя па-майстэрску выконваў розныя мелодыі на дзіўным музычным інструменце... сваіх надзьмутых шчоках.

На кнізе “Каласы пад сярпом тваім” застаўся надпіс: “Дарагім сябрам, Сярожу, Лілі і Алёнцы Законнікавым, добрым маім землякам, на знак павагі і любові і на ўспамін аб гэтых цёплых вушацкіх ліпеньскіх вечарах, аб поўні над Вечалем; на ўспамін аб усім, што звязвае нас чатырох з гэтай нашай добрай беларускай зямлёй. Бывайце шчаслівыя. 28 ліпеня 1972 года. Ул. Караткевіч”. У мяне ёсць шмат нетрафарэтных, унікальных, сапраўды паэтычных, мудрых, па-сяброўску пяшчотных, ласкавых аўтографаў Валодзі, але гэты запомніўся тым, што пісаўся на падушцы ў той духмянай пасцелі.

Потым Валодзя (адзін, з жонкаю, з сябрамі) часта бываў на Вушаччыне. Ён зблізіўся з маім бацькам, мамай, упадабаў наш родны дом, які стаіць у маляўнічай мясціне – на беразе возера Глыбачка. З дапамогай таты падрыхтаваў некалькі тэлеперадач пра Вушаччыну, яны рэгулярна ліставаліся.

Як і Караткевіч, мой бацька любіў гумар, мог дасціпна пажартаваць, нечым здзівіць. Неяк вясною ў лесе было багата смарчкоў. Мы назбіралі іх цэлы мех. А я якраз ехаў у Мінск. Бацька, як заўсёды, пачаў рыхтаваць гасцінцы для Валодзі. Нездзе адшукаў замежную пляшку арыгінальнай формы, наліў туды вішнёўкі, закаркаваў і заліў сургучом. Этыкетку ён сфастрыгаваў з выразак, якія зрабіў з нейкага ілюстраванага “чужога” часопіса. Яна выглядала такім чынам: на галаве лысага афрыканца танцуе балерына. А назва напой і вырабнік яго былі таксама пазначаны: “Удава Кліко. Законнікаў і Ко”.

Этую пляшку і ладны кавалак добрага сала (як у нас кажуць, з аполак) бацька паклаў наверх на смарчкі і сказаў: “Вязі вось так – у мяху. Павінен жа і я нечым уразіць штукара-Караткевіча”. Яго словы спраўдзіліся. Калі я пазваніў у кватэру і ўваліўся туды з мехам грыбоў, то захапленню не было мяжы. Валодзя доўга дзіваваўся, а потым сказаў: “Распранаіся! Зараз жа будзем варыць, смажыць і есці”. Так і зрабілі. Прамылі грыбы ад пяску, адварылі, зноў прамылі і паклалі на вялізную патэльню. Але загаварыліся і забыліся пра накрыўку. Чую нейкі гучны трэскат, шум і кажу: “Валодзя, трэба глянуць”. А ён адказвае: “А ні бяды. Хай сабе трашчаць, яны смажацца”. А потым запахла паленым. Тут ужо і ён падняўся. Заходзім на кухню і бачым: гарыць тлушч на патэльні, а нашы смарчкі ляжаць веерам на падлозе. Пераглянуліся і зарагаталі, Валодзя кажа: “Ну і кухары! У смарчках жа паветра, яны скачуць, як мячыкі. Давай, браце, зоймемся імі ўсур’ез, а то і не пакаштуем грыбоў”.

Пасля гэтага вясёлага выпадку бацька атрымаў ад Валодзі вялікі цудоўны ліст. Трэба зазначыць, што Караткевіч быў надзвычай душэўным, далікатным чалавекам. Нават у цяжкія хвіліны для самога ён знаходзіў патрэбныя словы для іншых. Пасля заўчаснай смерці жонкі Валі напісаў бацьку:

“2 мая 83 г.

Мілы Іван Васіллевіч!

Вы ўжо мабыць ведаеце ад Сярожы пра маю бяду і не пакрыўдзіцеся, што пішу Вам усяго некалькі слоў, а не доўгае, падрабязнае пісьмо-бяседу, як таго хацелася-б. Вы мне прабачце ўжо. З часам, можа, адыйду ад яе і напішу.

Дзякуй Вам за добры ліст, за добрае слова, рад, што “Нельга забыць” Вам спадабалася.

Абдымаю Вас па-сыноўску
Уладзімір Караткевіч”.

У 1975 годзе мяне перавялі ў рэдакцыю газеты “Чырвоная змена” ў Мінск. Помнячы наказ Валодзі, я пакарыстаўся сваёй пасадай загадчыка аддзела сельскай моладзі і аб’ездзіў шмат куточкаў Беларусі. Пісаў рэпартажы, замалёўкі, нарысы пра маладых механізатараў, даярак, настаўнікаў, клубных і бібліятэчных працаўнікоў, а яшчэ стараўся не абмінуць ніводнага раённага музея, аглядаў ацалелыя храмы, старыя будынкі, паркі, сустракаўся і гутарыў з доўгажыхарамі. Гэтыя вандроўкі, непасрэднае дакрананне душою да сёвай мінуўшчыны дапамаглі зразумець значнасць, маштаб усяго, што ўзнімала і даносіла да чытачоў самабытная, непаўторная творчасць Караткевіча. Ён вяртаў забытую і знявечаную душу народа, які мае права быць роўным паміж іншымі. Ён абуджаў нашу годнасць, патрыятычныя пачуцці і жаданне зрабіць хоць нешта добрае для “зямлі пад белымі крыламі”, для ўсіх, хто жыве і будзе жыць тут:

Абяцаюць нам новы раскошны дом,
Але ТУТ нам жыць і канаць,
Тут пад кожным навекі забытым бугром
Нашы продкі забітыя спяць.
Яны аддалі нам меч і касу,
Слова з вуснаў, цяпер нямых...
І нам немагчыма пайсці адсюль
І пакінуць са смерцю іх.

Калі перачытваеш Караткевіча, то заўважаеш, што самыя блізкія яму словы – Гонар, Годнасць, Сумленне, Праўда. Яго заўсёды турбавала думка: як захаваць, абараніць і ўмацаваць годнасць чалавека, на што яму абAPERціся ў гэтым жыцці? Такім роздумам прасякнутыя ўсе кнігі пісьменніка. І ён знаходзіць адказ: нашая трываласць – у памяці, у павазе да матэрыяльнай і духоўнай спадчыны беларускага роду, у любові да роднай зямлі, у вернасці мудрым, гуманістычным традыцыям працавітых і вольналюбівых продкаў.

Вандроўкі па Беларусі (працаваў я яшчэ і ў газеце “Звязда”), заглыбленне ў яе гісторыю пераканалі мяне, што багатая мастацкая фантазія, рамантызм Караткевіча заўсёды маюць пад сабою рэальны грунт. Многія ягоныя апаведы, якія, дарэчы, на вялікі жаль, не сталі старонкамі кніг, нягледзячы на пэўную казачнасць і легендарнасць, таксама чыстая праўда. Напрыклад, палеская прыгажуня, рака Убарць, якую вельмі любіў Валодзя, сапраўды ў некалькіх месцах цячэ ў гранітным ложы. Мне давялося ўбачыць грыбы, якія на глеі ў прыпяцкіх лазняках вымахваюць да паўметра...

Караткевічу жылося і працавалася няпроста. Гісторыя падае нам шмат прыкладаў, калі адданая, неймаверная па сіле любоў вялікага сына да свайго народа, да роднае зямлі натыкаецца на неразуменне, на адкрытую варожасць абмежаваных, неадуканых, але “звышпільных” сучаснікаў, якія рознымі шляхамі ўціскаюцца ў высокія крэслы і адчуваюць сябе ўладарамі жыцця.

Нямала крыві і нерваў папсавалі Валодзю такія “ўладары”, навешваючы на яго ярлык нацыяналіста. Я гэта добра ведаю, бо давялося працаваць загадчыкам сектара мастацкай літаратуры аддзела культуры ЦК КПБ, часта адстойваць лепшыя кнігі беларускіх пісьменнікаў ад нападу суседняга аддзела прапаганды і агітацыі, бачыць цемрашальскую валтузню мінскіх і маскоўскіх цэнзараў у цывільным і ў пагонах. Шмат разоў яны вышуквалі “нацыяналістычную крамолу”, рэзалі па-жывому рукапісы Караткевіча. І не заўсёды можна было яму дапамагчы. Так

здарылася з выдатным эсэ пра Мсціслаў – адным з апошніх твораў Валодзі. Пасля цэнзарскіх чырвоных алоўкаў “чорных палкоўнікаў” з выдавецтва “Беларусь” яно выйшла ў кастрыраваным выглядзе. Але цешуся тым, што дапамог Караткевічу абараніць, адстаяць многае. Ён гэта заўсёды помніў.

Дарэчы, хачу зазначыць, што высокія, пільныя начальнікі, служкі савецкага суперінтэрнацыяналізму, хоць і ваявалі з нацыяналістам-Караткевічам, але чыталі ягоныя творы з вялікай цікавасцю і захопленасцю. Парадокс? Ды не. Талент пісьменніка перамагаў іхнія замшэлыя ўяўленні пра “класавую чысціню”, пра “ідэйную непакіснасць”. Праўда, гэтыя адносіны да творчасці Караткевіча і яго самога былі падпольныя, схаваныя ад іншых.

Ведаючы цану таленту і заслугам Караткевіча ў падняцці нашай літаратуры на новую высокую прыступку, перад ягоным 50-годдзем я прапанаваў сакратару ЦК КПБ па ідэалогіі А. Т. Кузьміну прадставіць Валодзю да ўзнагароджання ордэнам Леніна. “Ну ты и загнул! Если бы даже здесь все согласилось, так ведь в Москве не поймут. Ведь он же закоренелый националист”, – такой была рэакцыя Аляксандра Трыфанавіча. Я запырачыў: “Ніякі ён не нацыяналіст, а сапраўдны патрыёт Беларусі. А талент які!”. Кузьмін зморшчыўся: “Да знаю я, знаю. Но это ничего не меняет”.

Што было рабіць? Кажу: “А як наконт “трудоўніка” (ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга на чыноўніцкім жаргоне)? Аляксандр Трыфанавіч падумаў і сказаў: “Трудно будет Бюро ЦК уговорить. Если только Пётр Миронович своё слово скажет”. Машэраў важкім словам замацаваў рашэнне, дакументы я аформіў, яны пайшлі ў Маскву. Потым яшчэ доўга вяліся перамовы з ЦК КПСС, не хацелі партыйныя чыноўнікі ўшанаваць Караткевіча.

За гэты час здарылася страшная трагедыя – у кастрычніку 1980 года ў загадкавай аўтамабільнай катастрофе загінуў папулярны і любімы ў народзе Пётр Міронавіч Машэраў, у арганізацыі пахавання якога мне давялося ўдзельнічаць самым непасрэдным чынам, шмат перажыць. Першым сакратаром ЦК КПБ стаў Ц. Я. Кісялёў, які заўсёды добра адносіўся да беларускіх пісьменнікаў, цаніў іхнюю працу. Памочнікам у яго, як пры Машэраве, застаўся Віктар Якаўлевіч Крукаў.

Я часта турбаваў Крукава: як жа з узнагародай Караткевіча, калі прыйдзе стужка з паведамленнем? Нарэшце, у самы прытык да юбілею, Масква “разраділася”: Валодзя ўзнагароджаны, але не “трудоўніком”, а ордэнам Дружбы народаў.

Ціхан Якаўлевіч Кісялёў у гэты дзень вылятаў у замежную камандзіроўку, здаецца, у Балгарыю, але захацеў асабіста павіншаваць Караткевіча з узнагародай. Званок у маім кабінце, чую ў трубцы голас Крукава: “Сяргей Іванавіч, хутчэй заходзьце да мяне”.

Памочнік сакратара папрасіў, каб я тэрмінова пайшоў да Караткевіча на кватэру і дапамог арганізаваць размову Ціхана Якаўлевіча з юбілярам. Бягу праз вуліцу, званю. Адчыняе здзіўленая Валя і тывожна пытае: “Сярожа, што здарылася, ты ж павінен быць на працы”. Тлумачу патрэбу, а яна спалохана кажа: “Ідзі ў ванную і паглядзі на прыгажуну. Адмакае пасля ўчарашняга”. Разуваюся і тэпаю да Валодзі. Ён ляжыць у ванне ў вялікай аблачыне пены, тырчыць толькі нос. Нешта паціхеньку мармыча, нібыта спявае, але бачна, што “лыка не вяжа”. Валя застыла ў дзвярах, як раззлаваная мумія. Я кажу ёй: “Не хвалойся. Усё будзе ў парадку”.

Прынёс у ванную табурэтку, паставіў каля Валодзі. Знайшлі даўжэйшы провад да тэлефона, усталявалі апарат. Ён на гэтую падрыхтоўку не звяртаў ніякай увагі. Толькі тады, калі я загаварыў каля ягонага вуха, страшэнна здзівіўся і прамармытаў: “А ты чаго тут, я ж голы ляжу?”. Супакоіў яго і сказаў: “Цябе ўзнагародзілі ордэнам Дружбы народаў. Табе зараз будзе тэлефанаваць Ціхан Якаўлевіч Кісялёў, віншаваць. Ты надта думкамі не расцякайся, бо не ў форме.

Падзякуй, ды і ўсё”. Паўтарыў гэта некалькі разоў, таму што бачыў – не даходзіць. Званю Крукаву: “Караткевіч гатовы гаварыць”.

Я трымаў руку Валодзі з тэлефоннай трубкай, каб ён не памакнуў яе ў ваду, і таму добра чуў, як Кісялёў не казённа, сардэчна віншаваў Караткевіча, выказваў яму словы ўдзячнасці за творчасць. А той у адказ, як папугай, прамаўляў: “Дзякуй. Давер народа апраўдаю!”. Адкуль ён узяў гэты “давер народа”, не ведаю, відаць, па савецкай традыцыі, нагледзеўшыся ўручэнняў узнагародаў па тэлевізары. А мне было так смешна, што баяўся, каб зусім не разрагатацца і не загубіць усю “аперацыю”.

Нарэшце “размова” скончылася. Я забраў у Валодзі тэлефонную трубку, а ён з закрытымі вачыма прамармытаў: “А з кім, Сярожа, гэта я гаварыў?”.

Да ўсёй гэтай мітусні з ордэнам Караткевіч аднёся з гумарам: “А я і праўда дружбу народаў умацоўваю. Як вучыўся і працаваў ва Украіне, то быў украінскім нацыяналістам, а цяпер – беларускі нацыяналіст”.

На свой урачысты юбілейны вечар Валодзя прыйшоў з ордэнам і добра падвяселены чаркаю. У кабінеце старшыні Саюза пісьменнікаў Максіма Танка, дзе звычайна перад пасяджэннямі збіралася, распраналася начальніцкая “багема”, Караткевіч адкалоў “нумар”. Ён зняў ордэн і прышпіліў мне на штрыфель пінжака: “Панасі, браце. Я ведаю, што ты, а не яны, спрыяў, каб мне далі ўзнагароду”. Была сцэна, як у гогалеўскім “Рэвізоры”. Ледзь угаварыў Валодзію не ўскладняць далей сітуацыю.

А вінаваты ў гэтым быў не вяселы настрой юбіляра, а ягоная заўсёдная бескампраміснасць, здольнасць “рэзаць праўду-матку проста ў вочы” любому чынушы. Валодзя быў абсалютна незакамлексаваным, непасрэдным, шчырым чалавекам. А такіх людзей і баіцца, і прымае “ў штыкі” любая ўлада.

Караткевіч так і не пачуў ад афіцыйных уладаў тых слоў удзячнасці і павагі, якіх заслугоўваў больш, чым хто-небудзь іншы. Але затое ён адчуваў пастаянна любоў і ўдзячнасць шматлікіх чытачоў, што падтрымлівала жыццёвыя сілы і творчы настрой. Сам народ надаў яму званне народнага пісьменніка. Гэта была найвышэйшая ўзнагарода, пра якую марыць кожны мастак!

Смерць Валодзі застала мяне знянацку ў Латвіі, куды толькі-толькі выбраўся адпачыць, нешта напісаць. Лета. Месцаў у самалёце не было, і мяне прытулілі пілоты ў сваёй кабіне. Тады ў небе падумалася: “Ён так любіў гаротніцу-Беларусь! Не можа ягоная душа адляцець ад нас далёка. Яна будзе свяціць нам ахоўнаю зоркаю. Будзе свяціць вечна”.

Сапраўды ягоны адыход стаў страшэннай нечаканкаю, нягледзячы на тое, што ўвесну 1984 года здароўе Валодзі прыкметна пагоршылася. Ён трапіў у рэанімацыю лечкамісіі, пэўны час знаходзіўся ў коме. Каля яго тады пастаянна дзяжурыла любімая сястрычка Валодзі – Наталля Сямёнаўна. Яна выклікала мяне некалькі разоў, калі яму станавілася зусім кепска. Мы з ёй бачылі Валодзію, гэтага непаўторнага жыццялюба, непераможнага аптыміста, дасціпнага жартаўніка і гумарыста, нязвыкла знерухомелым, зжаўцелым, бездапаможным, што ніяк не ўспрымалася, ведаючы ягоную няўрымсліваю натуру.

А яшчэ гняло тое, што, нягледзячы на высокі статус лекавай установы, дзе ён ляжаў, і тут быў дэфіцыт неабходных прэпаратаў, нават “баржомі”. Дзве скрыні гэтай мінеральнай вады, якая вельмі спатрэбілася хвораму, я змог знайсці пасля доўгіх пошукаў, прытым на вялікім блаце, у непрыкметнай аптэцы ў Серабранцы. Гэта таксама не стасавалася з ім, які ўсё сваё жыццё люта ненавідзеў савецкія чэргі, дэфіцыт, блат.

Але, на шчасце, тады Валодзя ўсё ж акрыяў. Вярнуўшыся з бальніцы, пачаў пакрысе выходзіць у бліжэйшы скверык каля будынку ЦК КПБ, дзе сядзеў на лавачцы, абклаўшыся газетамі і часопісамі. Чытаў ці проста сядзеў, думаючы не-

шта сваё, падстаўляючы твар лагоднаму, ласкаваму вясноваму сонейку. На гэтую лавачку да яго пастаянна ў абедзенны перапынак падсаджваліся і мы – Генадзь Бураўкін, Валянцін Болтач і я. Шмат аб чым трывожным, балючым і неадступным у нашым беларускім лёсе было перагаворана намі. А цяпер на тую лавачку не сядзеш, не пагамоніш...

Калі мне давалося стаць галоўным рэдактарам часопіса “Полымя”, то з дапамогаю Наталлі Сямёнаўны стараўся хоць нечым аддзячыць Валодзю, данесці да людзей ягоную ненадрукаваную спадчыну. Радуюся, што сам рэдагаваў, выпраўляў у свет аповесць “У снягах драмае вясна”, раздзелы з рамана “Брань”, апавяданні, дзённік. Сядзячы над гэтымі рукапісамі бяссоннымі начамі, часта думаў: “Божа, якое яшчэ агромністае мастацкае багацце змагла б выняньчыць ягоная дапытлівая, неспакойная, апантаная бязмежнай любоўю да Беларусі, да свайго народа, невычэрпная душа, калі б лёс быў больш літасцівым!”.

Аднак у душы Караткевіча жыла не толькі вялікая любоў да жыцця, да людзей. Была ў ёй і высакародная нянавісць, якая жывіла ягонае змаганне з цемрашаламі, невукамі, дзікунамі, хамамі, бяздумнымі, бяздарнымі служкамі гвалту, таталітарызму, якія імкнуцца “загнаць жалезнай рукою чалавецтва да шчасця”. З якім сарказмам, з’едлівасцю высмейваў ён усю гэтую нечысць і навалач!

Многае ў жыцці, як і само яно, даецца чалавеку авансам у спадзяванні на тое, што ён, завітаўшы на нейкі час на зямлю з небыцця, зробіць яе лепшай, прыгажэйшай, адорыць людства часцінкай свайго розуму, любові, спагады, міласці і дабрыві. Караткевіч за свой такі кароткі век апраўдаў гэты аванс, сплаціў усе даўгі. Спаўна аддзячыў ён роднай зямлі, свайму народу і пакінуў заповіт:

Калі мы не ўстанем самі –
Не падыме нас ніхто.

Я заўсёды помню гэтыя радкі, якія трэба было б вогненымі літарамі напісаць на чарнобыльскіх беларускіх нябёсах, каб іх штодзённа, штохвілінна бачылі і чыталі ўсе насельнікі краіны.

Помню тое, што рэкамендацыю для ўступлення ў Саюз пісьменнікаў даў мне Уладзімір Караткевіч і, як умею і магу, сплачваю гэты высокі аванс любімага сябра...

Жыццё працягваецца, каб так, як Караткевіч, мы верылі ў шчаслівую будучыню роднай Беларусі. Зайдзіце ў кнігарні, пачытайце ў іх папярэднія заказы наведвальнікаў. Усюды просьбы: “Выдавайце Караткевіча!”. Аўтары запісаў у пераважнай большасці – юнакі і дзяўчаты. У гэтых пажаданнях – ягоная неўміручасць.

Слова Уладзіміра Караткевіча заўсёды будзе ахоўнаю зоркаю над “зямлёй пад белымі крыламі”.

Віктар Ярац

...пісьменнік працуе не толькі за рабочым сталом
– думкі, вобразы, дэталі прыходзяць часта
ў самых розных сітуацыях, у розных месцах,
незалежна, ці ў свеце дзень, ці ноч, ці ззяе сонца,
ці гнятуць абложныя хмары...

Сонечны гадзіннік

Да 80-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча

У маладосці, як і ў сталым узросце, дні бываюць розныя. Нямала сярод іх і пахмурных, золкіх, непрыметна-шэрых. Але чамусьці згадваюцца найчасцей не яны, нялюбныя і бясколерныя, а дні, асвечаныя шчодрасцю сонца і чалавечых позіркаў, каляровасцю зямных краявідаў не толькі ў веснавым шматквецці, але і ў восеньскіх, і ў зімовых апратках. Святло прабіваецца з імглы, яно разліваецца неабдымнаю поймай над мітуснёй-падзёнкай, над будзённымі клопатамі-турботамі і асвятляе імгненні, напаўняючы іх верай і спадзяваннем на добрую сустрэчу, на шчырае слова, на адкрыты, без ценю недаверу, водгук суразмоўцы. Час адлічвае гадзіны і гады, спрасоўвае іх у пласты гісторыі, умуроўвае іх у гмахі вечнасці. Час забірае людзей – родных, сяброў, знаёмых. Час імкнецца руйнаваць старое і намагаецца ўзводзіць новае, не заўсёды пытаючы, якім яно будзе – лепшым ці горшым? Сыходзяць людзі і эпохі, але застаюцца ў памяці жывых іх воблікі і галасы, застаецца святло, пакінутае імі над промнямі-стрэлкамі сонечнага гадзінніка. І згадваючы

іх, памяць пераганяе стрэлкі часу ў адваротным напрамку, жадаючы ўзнавіць тое, што ўжо ніколі не вернецца ў рэальным свеце.

...Росны летні ранак. Спяшаюся на гомельскую абласную студыю тэлебачання, дзе працую карэспандэнтам пасля вайсковай службы ў Закаўказзі – у Грузіі і Азербайджане. Ледзь не подбегаю скіроўваю з вуліцы Першамайскай на Савецкую – яшчэ даволі ціхую, але ўжо напоўненую на досвеці няспынным гулам машын, з рэдкімі прахожымі на тратуарах. Насупраць сквера, на тым месцы, поруч з якім сёння суседнічае будынак філармоніі, няспешна крочаць, аб чымсьці размаўляючы з папяроскамі ў руцэ мой будучы навуковы кіраўнік, доктар філалогіі, прафесар Мікалай Міхайлавіч Грынчык і Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч, якому ідзе яшчэ толькі сорок другі год, але ён ужо шырока вядомы і ў Беларусі, і за яе межамі. Ягонымі раманамі, аповесцямі і апавяданнямі, баладамі і лірычнымі творами зачитваюцца-захапляюцца, для многіх ён – кумір, любімы аўтар, з якім (як і з ягоным маскоўскім пёзкам Высоцкім) прагнуць пазнаёміцца бліжэй не толькі праз кнігі. І вось ён тут – у гомельскім світанку, сярод густой, свежай зеляніны ліп і каштанаў, якія зусім нядаўна патушылі свае “свечкі”. Прывіталіся.

– Ну, што, – пытаецца Грынчык у Караткевіча, – браць мне гэтага хлопца ў аспірантуру?

– Безумоўна. Абавязкова, – роўна-памяркоўна, але бадзёра-ўпэўнена адказвае ягоны сябра, сталічны госць.

Слухаю. Маўчу. Яшчэ і сам – як той ранак, напоўнены свежасцю зямлі і неба, атулены чыстымі галасамі птушак. А Уладзімір Сямёнавіч да двух вышэй сказаных слоў дадае яшчэ тры:

– Без ніякіх сумненняў.

Адказ вычарпальны і для мяне – як неаспрэчная падтрымка, як найлепшая рэкамендацыя...

З Караткевічам да гэтай сустрэчы я бачыўся: пазнаёміўся яшчэ ў Мінску, калі вучыўся на ўніверсітэце (на той час адзіным у рэспубліцы, гэта сёння іх, як на бульбе каларадскіх жукоў). Упершыню, здаецца, калі памяць не падводзіць, убачыў яго на пасяджэнні літаб’яднання “Узлёт” пры шматтыражцы БДУ “Беларускі ўніверсітэт”, якім кіраваў дынамічны, тэмпераментны паэт, няўрымслівы ў сваіх планах-задумах вучоны, неардынарны даследчык роднай літаратуры Алег Антонавіч Лойка – чалавек прыязны, добразычлівы і душэўны, які заўсёды імкнуўся дапамагчы, паспрыяць сваім вучням, маладзейшым сябрам па пярэ. Сабралася ў рэдакцыі газеты, размешчанай у галоўным корпусе ВДУ, чалавек дваццаць з гакам: Юрка Голуб, Міхась Губернатараў, Генрых Далідовіч, Уладзімір Дзюба, Мар’ян Дукса, Сяргей Законнікаў, Анатоль Казловіч, Казімір Камейша, Генадзь Пашкоў, Алесь Разанаў, Алёна Руцкая, Яўген Хвалеі, Яўгенія Янішчыц... Здаецца, калі не памыляюся, быў і Рыгор Семашкевіч, які на той час выявіў сябе як перспектыўны знаўца айчыннага прыгожага пісьменства. Зрэшты, многія з удзельнікаў таго пасяджэння, хто прачытае гэтыя радкі, могуць удакладніць, дапоўніць сваімі ўспамінамі мае згадкі пра той шчаслівы вечар. А ён быў сапраўды такім.

Уладзімір Сямёнавіч адчуваў сябе непасрэдна, то ўсур’ёз, то жартам адказваў на пытанні гурткоўцаў і сам пытаўся-цікавіўся пра іхнія першыя творчыя крокі, пра студэнцкае жыццё ў сталіцы. Сустрэча запомнілася шчырай, адкрытай атмасферай, дзе было ў кожнага непрыхаванае жаданне паўней зразумець і любімага пісьменніка, як творцу, і як звычайнага чалавека – надзвычай багатага духоўна і абаяльнага, прыгожага знешне – з ягонымі схільнасцямі, захапленнямі, з тым, што крышку пазней і ў нашай моўнай прасторы будзе шырока вызначацца на кожным кроку іншамоўным, англійскім паняццем “хобі”.

Пасля былі яшчэ сустрэчы – у асноўным у Саюзе пісьменнікаў. Адноічы

Уладзімір КАРАТКЕВІЧ. Фота з архіва Міхала Дубянецкага.

з Алесем Разанавым пачулі з вуснаў Караткевіча ля ўваходу ў пісьменніцкі будынак, на вуліцы Энгельса: “Не слухайце ідыётаў. Ідзіце сваёй дарогай”. Гэта было сказана менавіта ў разгук масавага нігілізму, пагарды да роднай мовы, калі кожны яе абаронца аўтаматычна заносіўся ў спісы “нацыяналістаў”, адпаведна – актыўных праціўнікаў, ворагаў светлай савецкай рэчаіснасці, дзе ўжо старажытная мова продкаў успрымалася ў Беларусі, як атавізм, як дрымотны, непатрэбны новай сацыяльнай фармацыі груз-анахранізм, ад якога як мага хутчэй трэба пазбаўляцца, пазбягаць яго, як чорт ладану.

Калі ж нехта ўздываў свой голас у абарону “няшчаснай” – адразу ж па яго слядах ішлі “паляўнічыя” з адпаведных сур’ёзных органаў, якія пільнавалі, адсочвалі кожны ўчынак, фіксавалі з дапамогай сваіх няштатных памочнікаў-актывістаў кожнае слова, «бдзілі дэнно і ночню» за падазронай «личностью». Што называецца – пасвілі-ахоўвалі.

Такія нястомныя “пастухі” былі і ў Караткевіча. Ён пра гэта не толькі здагадваўся – ён ведаў. Ведаў таму, што ўсюды ёсць людзі, якія не толькі падшвамі-капытамі ірвуць зямлю ў кар’ерыцкім, фанатычным (а таму – і слепавакім, і тупым) запале-“рвенні”, але і тыя, для каго выраз “заставацца чалавекам” – не пустыя гукі, для каго служэнне Айчыне зусім не раўназначнае служэнню начальству з яго палітычнымі ўстаноўкамі-ўказаннямі, што не заўжды ў суладдзі з іспінай, справядліваасцю, гуманізмам, у гармоніі са звычайным разуменнем добра і праўды. Менавіта апошняе – праўда – было грамадзянскім і духоўным кампасам пісьменніка. Але ж гэты кампас мог бы лёгка сапсавацца, выйсці са строю, калі б не было такой рысы ў характары чалавека, як някідкая, не эстрадная, з акцёрскай

дэманстрацыяй кашулі, якую ірвуць на грудзях, а штодзённая смеласць – тая ўсвядомленая, мужная пераканаўчасць у сваіх поглядах і дзеяннях, што вымушае і апанентаў паважаць такую асобу. І яго, пры самых палярных адносінах, паважалі, з ім лічыліся, стараліся не надта “наязджаць” на ягоны Храм пачуццяў і сімпатый, доказаў і версій. Хоць “кавалерыйскія наскокі” былі ад самага пачатку – ад аршанскай райгазеты з аглабельнай крытыкай у адрас паэта-дэбютанта Караткевіча да сталічных выданняў, пра што добра вядома, і такім знаўцам жыцця і творчасці аўтара, як Адам Іосіфавіч Мальдзіс, і ягоным папалечнікам-аднадумцам, і многім зацікаўленым асобай мастака чытачам. Ці не таму так і не змаглі, не наважыліся афіцыйна, публічна, шырока рэкламуючы грамадскасці, прыляпіць-прыклеіць на грудзі пісьменніку ярлык “нацыяналіста”?

Болей таго: у апошнія гады жыцця яго актыўна падтрымліваў Пётр Міронавіч Машэраў. І сёння дасведчаныя людзі расказваюць, як па просьбе дзяржаўнага кіраўніка, глыбока паважанага ў Беларусі і па-за яе межамі, Уладзімір Сямёнавіч ездзіў з ім па Мінску, некалькі гадзін апавядаючы пра сіваю даўніну горада, пра яго малавядомыя старонкі. Нездарма ж у той час хадзіла крылатае выслоўе: “Караткевіч адзін творыць гісторыю Радзімы паўней, чым цэлы акадэмічны інстытут гісторыі”. Ці не з падачы Пятра Міронавіча на 50-годдзе пісьменніку афіцыйна, ва ўрачыстай атмасферы, у перапоўненай, набітай людзьмі зале (стаялі ва ўсіх праходах, бо не хапала месцаў) Саюза пісьменнікаў (ужо на вуліцы Фрунзе), быў уручаны Ордэн Дружбы народаў?

Караткевіча ведалі далёка за межамі Беларусі. Яго шмат перакладалі не толькі на суседнія рускую і ўкраінскую мовы, але і мовы народаў Прыбалтыкі, Закаўказзя, Сярэдняй Азіі. Яго творы чыталі палякі і чэхі, балгары і славакі... Папулярнасць пісьменніка расла і шырылася не толькі з кожным годам, але з кожным днём. Часопісы з яго “Дзікім паляваннем караля Стаха”, раманам “Чорны замак Альшанскі” і з іншым творами знікалі з паліц не толькі кнігарняў, але і бібліятэк – іх проста адтуль ціхенька зносілі. Часцей – назаўсёды...

І вось – сустрэча ў Гомелі. Караткевіч курыць. Грынчык распытвае ў мяне пра журналісцкую працу на студыі, пра тое, як рухаецца напісанне майго рэферату “Беларускі верш на старонках “Маладосці” за 1971-ы год”. Такую работу ён запатрабаваў зрабіць, як неабходную “запеўку” дзеля паступлення ў аспірантуру. Нешта адказваю на яго пытанні, прыкмятаючы, як рэагуе на нашу размову грынчыкаў сябра – у акуратным, але не кідкім знешне касцюме, у кашулі з гальштукам, з чупрыністай, густой прычоскай, яшчэ без сівізны, над светлым, не азмрочаным глыбокімі маршчынамі, чалом. А ў самага пісьменніка позірк і разнасьцежаны, і адначасова засяроджаны на нечым сваім, глыбінна-патаемным. Ці не пракладвае ён у сваёй фантазіі сцежкі і шляхі для невядомых чытачу прозы, паэзіі, драматургіі? Паспрабуй адказаць, адгадаць лад ягоных думак. Пісьменнік працуе не толькі ж за рабочым сталом – працэс гэтага свяшчэннадзейства няспынны; думкі, вобразы, дэталі прыходзяць часта ў самых розных сітуацыях, у розных месцах, незалежна, ці ў свеце дзень, ці ноч, ці ззяе сонца, ці гнятуць абложныя хмары... Мне, зялёнаму юнаку-субяседніку, які толькі зімой вярнуўся на зямлю сваіх продкаў са службы ў арміі, з берагоў Чорнага мора і Каспія, паведамляюць, што ідуць у старадаўні надрэчны парк Румянцавых-Паскевічаў, дзе яшчэ многае дыхае старажытнасцю, якую, як мала хто іншы, і ведаў, і любіў Майстра мастацкага слова...

Пазней, у маім першым зборніку “Уваходзіны” (1976 год), яшчэ пры жыцці пісьменніка, будзе змешчаны верш “Закінутыя ганчарні”, прысвечаны Уладзіміру Караткевічу. А пасля ягонай смерці ў кнізе паэзіі “Дняпроўскі бакен” (1992 год) знойдзе месца верш “Начная песня верасня” – даніна памяці класіку.

Зараз, звяртаючыся да незабыўнай студэнцкай восені 1968 года, магу сказаць:

у многім паўплывалі на тыя падзеі (выступленні ў абарону мовы моладзі на філфаку БДУ) разам з глыбокімі, патрыятычна-змястоўнымі, зусім не “акадэмічна”-заспакоенымі і ўраўнаважана-халоднымі лекцыямі Ніла Сяменавіча Гілевіча і “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Сямёнавіча. Яны абуджалі нацыянальную годнасць, абуджалі душу ад абыякавасці. Помню, як начамі чытаў слауты раманаў у гэтакзваным Ленінскім пакоі на першым паверсе інтэрната на Паркавай магістралі (цяпер праспект Пераможцаў), адкрываючы для сябе Беларусь у неабдымнай паўнаце яе “Трагедыі і славы” (Серафім Андраюк). Потым, раніцай, разам з Анатолям Бутэвічам, Яўгенам Хвалеем, Алесем Разанавым, Анатолям Бруцкім, Віктарам Дарашкевічам, Львом Барташам, Фёдарам Шкірандам, Стасем Крэпскім, Мікалаем Кірэйшыным, Генадзем Стрыжэвічам, Уладзімірам Гуралем, Валерыем Лапатко, Яўгенам Шведом, Георгіем Гатоўчыцам, Васілём Шырко і іншымі хлопцамі-аднакурснікамі бег на заняткі ў свой корпус на рагу Кірава і Чырвонаармейскай пад уражаннем начнога прачытання.

Трэба сказаць, што ў той час, калі мы паступалі ва ўніверсітэт, у 1966 годзе, было два выпускі – 10-ы і 11-ы класы. І конкурс быў надзвычай высокім. Дакладна не магу сказаць, але на беларускае адзяленне – ці не восем чалавек на месца! І вельмі многа было хлопцаў. Зараз на філалагічным факультэце, напрыклад, Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны ёсць курсы, дзе толькі па аднаму прадстаўніку моцнай паловы чалавецтва. А былі выпадкі, што ўвогуле на курсе (з маёй асабістай практыкі апошніх гадоў) – ні аднаго юнака. На нашым курсе вучыліся і дачкі Пімена Панчанкі, Івана Шамякіна, Уладзіміра Карпава, дзеці іншых пісьменнікаў, што для нас, у большасці – дзяцей правінцыі, было неспадзяваным адкрыццём.

Апошнім часам у адносінах да Уладзіміра Караткевіча ўсё часцей выкарыстоўваюць эпітэт “геніяльны”. Хоць адной з першых гэтых вызначэнне дала Ларыса Антонаўна Геніюш. Калі мы ўтраіх – Валянціна Коўтун, Алесь Разанаў і я наведвалі яе ў Зэльве ў асенні дзень 68-га, то яна аб гэтым гаварыла і гарача, і глыбока-пераканаўча. Вядома, што час – галоўны суддзя, які, магчыма, і не ўсё дарэшты, але вельмі многае расстаўляе па сваіх месцах. І ў адносінах да нашага славутага суайчынніка ён таксама не фальшывіць.

Наш універсітэцкі настаўнік, адзін са старэйшых даследчыкаў сучаснай літаратуры, які быў кіраўніком маёй курсавой работы, прысвечанай лірыцы маладых аўтараў, Дзмітрый Якаўлевіч Бугаёў не так даўно на старонках часопіса “Полымя” наўпрост, без ніякіх агаворак, пацвярджаючы маштаб таленту Караткевіча, выкарыстоўвае вызначэнне-тэрмін “геній”. Геніяльным лічаць Уладзіміра Сямёнавіча і многія, бадай, усе прадстаўнікі крытыкі і літаратуразнаўства і маладзейшых генерацый – ад Анатоля Вераб’я да Вольгі Шынкарэнка. І з радасцю, і з ціхім, не крыкліва-дэманстратыўным пачуццём гонару сучаснікі Караткевіча могуць сказаць: “Мы жылі поруч з геніем”. Альбо: “Чым болей сходзіць дзён, начэй. Тым імя мілае вышэй” (Максім Багдановіч).

Калі б Ён – вялікі, геніяльны мастак – сёння жыў, то шмат для каго быў бы вельмі нязручным, непажаданым. Не выключана, што мог бы проста трапіць і ў “абойму” гэтак званых “няправільных” і “нячэсных” разам з сябрамі Рыгорам Барадуліным, разам з Нілам Гілевічам і Віктарам Казько, Анатолям Вярцінскім і Генадзем Бураўкіным, Васілём Зуёнкам і Алесем Разанавым, Анатолям Кудраўцом і Уладзімірам Някляевым, Святланай Алексіевіч і Леанідам Дайнекам... Бо яны ж – у “няправільным” СП.

Але: “Гадзіннік сонечны заведзены
Зярняты кінуты ў раллю.”

3 верасня 2010 года.

Алесь Сімакоў

...«вечныя сляды», якія засталіся
ад знаходжання Мікалая Грынкевіча
ў розных частках свету,
будуць выяўляцца яшчэ доўга...

У імкненні службыць Алясцы

Незвычайны лёс “настаўніка індзейцаў” Мікалая Грынкевіча

На Мікалая Грынкевіча – як носьбіта характэрнага прозвішча – маглі звярнуць увагу больш ці менш уважлівыя даследчыкі жыцця і дзейнасці доктара Руселя (Судзілоўскага), бо ён – яшчэ як псаломшчык – згадваўся ў яго «Жыцці праасвяшчэннага Уладзіміра, былога епіскапа Алеуцкага і Аляскінскага, цяпер вікарнага епіскапа Варонежскага» (1895), а таксама ў лонданскай і жэнеўска-каружскай кнігах 1902 г. – прадукце сацыялістаў-рэвалюцыянераў і сацыял-дэмакратаў: «Гавайскі сенатар і правадыры рускага праваслаўя епіскап Уладзімір і К. П. Пабеданосцаў» Я. Я. Лазарава і зборніку «З жыцця духавенства», складзеным У. Дз. Бонч-Бруевічам. Калі не ў адной, то ў іншай невялікую нататку Мікалая Грынкевіча «Пра школу» прачыталі са здзіўленнем многія не толькі ў эміграцыі, але і ў Расіі. Кнігі дастаўляліся нелегальна; адну з іх у «загранічны транспарт» – са Швейцарыі – уключыў і ветэран народніцкага руху Анатоль Бонч-Асмалоўскі.

Ёсць і іншыя падставы, чаму гэтага фігуранта імперскіх «Адрас-календароў» можна лічыць не толькі даволі знач-

ным, але і небанальным дзеячам – не вельмі актыўным, але дастаткова плённым «культурным героем».

Калі б пра Мікалая Грынкевіча напісалі раней у форме, што прыцягвае больш увагі, то ён трапіў бы ў поле зроку караткевічазнаўцаў: маці пісьменніка паходзіла з галіны святарскай сям'і Грынкевічаў, што асела на сучасным гомельска-магілёўскім памежжы. Зусім магчыма, што гэтыя незвычайныя асобы – Мікалай Грынкевіч і Уладзімір Караткевіч – звязаныя кроўным сваяцтвам (і мелі агульнага продка разам, напрыклад, з благачынным Дзмітрыем з Талачына): праваслаўныя святары або свецкія прадстаўнікі духоўнага саслоўя з прозвішчам Грынкевіч сустракаюцца ў сярэдзіне 19 ст., акрамя Рагачоўскага, у Чэрыкаўскім, Магілёўскім паведах, на поўначы губерні – у Талачынскім благачынні. Па геаграфіі і канфесійнай прыналежнасці гэтых і іншых царкоўных дзеячаў (праваслаўныя, уніяты, католікі) таго і ранейшых перыядаў можна выказаць здагадку пра тое, адкуль і праз якія перыпетыі з'явіліся на Рагачоўшчыне продкі Мікалая Грынкевіча і Уладзіміра Караткевіча. Езуіты Андрэй (прафесар філасофіі ў Полацку ў 1683-1685 гг., прэфект бібліятэкі ў Варшаве і інш.) і Ян (архівіст і прафесар рускай мовы і грамадзянскага права ў Полацкім калегіуме ў 1797-1799 гг.) Грынкевічы нарадзіліся адпаведна ў Мінску і вёсцы Паплаўшчына цяперашняга Магілёўскага раёна. Уніят з Талачына Міхал Грынкевіч называецца сярод пакараных (паніжаных да дыяканаў або псаломшчыкаў і высланых, галоўным чынам у Літоўскую дыяцэзію) «грэка-каталіцкай калегіі» жа яшчэ да ліквідацыі уніі ў 1839 г. за адданасць уніяцтву. Такім чынам, на момант нараджэння будучага «аляскаўскага» протаіерэя ў Рагачоўскім павеце служылі ксёндз і праваслаўныя святары з прозвішчам Грынкевіч, але не уніяты.

Калі б сам Уладзімір Караткевіч ведаў пра такога свайго крэўнага або нават проста цёзку па прозвішчы з боку маці, то было б у беларускай літаратуры апа-вяданне пра сумленнага таленавітага беларуса, што марыў служыць праваслаўнай Алясцы, з усёй шчырасцю, і не ўхіляўся ад маральнага абавязку сведчыць пра тое, што адбываецца насамрэч, асцярожна, але не меў дастатковай напорыстасці або/і ліслівасці, каб стаць епіскапам, і паслядоўнасці, прынцыповасці, каб актыўна выступіць супраць унутранага фальшу свайго асяроддзя.

Сыны святара сяла Рэпкі Лукаўскай воласці (Рэпкаўскага прыхода) Рагачоўскага павета Сцяпана (Стафана) Фёдаравіча Грынкевіча Дзмітрый (Дзімітрый) і Мікалай з'явіліся на свет адпаведна 13 кастрычніка 1862 г. і 2 лютага 1864 г. Бацька быў святаром рэпкаўскай Пакроўскай царквы (з 1853 г.) і «дэпутатам». У гісторыі прыхода і педагогікі благачынна фігуруе таксама Юлія Грынкевіч, «дачка святара», верагодна, менавіта Стафана, настаўніца школы граматы ў вёсцы Ліскаўская Слабодка («Дварэц», прычым у прыходзе было як мінімум чатыры Дварцы, і адзін быў вядомы ў свой час як «Дварэц Судзілоўскай і Жураўскай»). Рагачоўскі краянавец Аляксандр Патапаў у першай з дзвюх яго кніг па гісторыі канфесій у раёне («Вытокі», 2008; кн. 2, 2009) змясціў табліцу настаўнікаў школ павета на 1887-1888 навучальны год, у якой Юлія прысутнічае. Паводле «Могилевских епархиальных ведомостей», ужо ў той час у Рэпках святаром быў Васіль Жудро, а настаўніцай царкоўнапрыходскай школы – Варвара Жудро, дачка святара. Дзмітрый Грынкевіч пазней, пасля вучобы ў Санкт-Пецярбурзе, таксама працаваў настаўнікам – у Магілёўскім (выкладчыкам грэчаскай мовы), Мсціслаўскім (арыфметыкі і геаграфіі) духоўных вучылішчах, у 1903 г. пераведзены выкладаць тыя ж прадметы ў Благавешчанскае духоўнае вучылішча, «злучанае з семінарыяй», Амурскай вобласці.

Як аказалася, рэпкаўцы Грынкевічы – частка гісторыі многіх гарадоў свету, пачынаючы з Гомеля. Мікалай Грынкевіч скончыў Гомельскае духоўнае вучылішча, прычым значныя часткі будынка, у якім ён вучыўся, верагодна, захаваліся (былі «рэканструяваны» пасля Вялікай Айчыннай вайны з 2-павярховага ў 4-павярховага);

і якраз у той жа час, хаця б на працягу аднаго курса, мяркуючы па ўзросту, у той жа ўстанове павінен быў вучыцца дзед Уладзіміра Караткевіча Васіль Юльянавіч Грынкевіч.

У 1884 г. Мікалай і Дзмітрый скончылі Магілёўскую духоўную семінарыю (6-гадовае навучанне), потым абодва вучыліся на 45-м курсе Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі (т. зв. «Патрыяршы курс» – выпуск 1888 г., з якога найбольш вядомымі сталі будучы патрыярх Ціхан (які быў перад тым і епіскапам, што непасрэдна апякаў карэнных аляскінцаў), епіскап Філіп (Бекарэвіч), экзарх Грузіі Нікан (Сафіійскі), даследчык протаіерэй Пётр Булгакаў; незвычайнай была прысутнасць на курсе японца Арсенія Івасава).

Браты Грынкевічы разам з іншымі выхаванцамі Магілёўскай духоўнай семінарыі, што апынуліся ў Пецярбургу (сярод якіх найбольш вядомы цяпер у Беларусі – гісторык і педагог Фёдар Жудро), падпісалі прывітальны ліст з нагоды «стагоддзя існавання» іх alma mater, змешчаны ў юбілейным матэрыяле, які з'явіўся і ў выглядзе асобнага адбітка з «Могилевских епархиальных ведомостей» у тым жа 1885 г. «Няхай будзе вечная памяць Георгію Каніскаму!» – заканчваюць сваё прывітанне «былыя гадаванцы». Хаця ў розных тэкстах, як у афіцыйных епархіяльных, так і «руселянскіх», Мікалай называецца выпускніком акадэміі, яго імя, у адрозненне ад імя Дзмітрыя, І. А. Чыстовіч не ўключыў у надрукаваны ў 1889 г. спіс яе выпускнікоў. Гэта тлумачыцца заявай Мікалая пра звальненне, якая была разгледжаная і задаволеная Саветам акадэміі, куды звярнуўся з адпаведным запытам новы епіскап Алеуцкі і Аляскінскі Уладзімір, заняты камплектаваннем «аляскінскага» кліру (з перададзеным ім агітацыйным «нарысам стану Алеуцкай епархіі» Мікалай мог азнаёміцца ў студэнцкай бібліятэцы): назначэнне яго на царкоўную пасаду за акіянам было вырашана і зацверджана ўказам Сінода. У сваім прашэнні на імя рэктара праасвяшчэннага Антонія (Вадкоўскага) 2 сакавіка Грынкевіч пісаў: «Гонар маю пакорна прасіць Ваша Праасвяшчэнства звольніць мяне з даручанай Вашаму кіраванню акадэміі з прычыны прызначэння Свяцейшым Сінодам на пасаду псаломшчыка пры рускай місіі ў г. Сан-Францыска». Такім чынам, «сапраўдны студэнт» Мікалай Грынкевіч быў выпісаны з ліку студэнтаў 4 курса, не давучыўшыся некалькі месяцаў да завяршэння ўсяго акадэмічнага цыкла. Акадэмія вырашыла, «з прычыны выказанага студэнтам Грынкевічам жадання прысвяціць сябе служэнню праваслаўнай царкве ў аддаленай Алеуцкай епархіі», даць яму такую магчымасць, з агаворкай аб вызваленні ад канчатковага вуснага экзамену і магчымасці атрымання вучонай ступені кандыдата багаслоўя пасля падачы ім кандыдацкай дысертацыі. (Дысертацыя брата Дзмітрыя «Секта шалапутаў», якую палічылі піянерскай, была прадстаўленая і ўхвалена акадэміяй ва ўстаноўленым парадку ў звычайны тэрмін.)

Праўда, «гавайскі аўтар» доктар Мікалай Русель (будучы прэзідэнт сената тэрыторыі Гаваі, а не «прэзідэнт Гавайскай рэспублікі», як не па віне аўтара сцвярджаецца ў адным з нумароў «Голасу Радзімы» за 2010 г., услед за некаторымі беларускімі і замежнымі энцыклапедыямі; рэспубліка існавала з 1894 па 1898 г., таму Русель не мог быць яе прэзідэнтам з 1893 па 1902 г.) указвае іншую прычыну таго, чаму студэнт Грынкевіч апынуўся ў Сан-Францыска: «быў пасланы ў Амерыку, у якасці псаломшчыка, у пакаранне за нецвярозны паводзіны».

Група на чале з праасвяшчэнным Уладзімірам, ураджэнцам Залатаноўскага павета Палтаўскай губерні, праз акіян і цягніком з Нью-Ёрка ў сярэдзіне красавіка 1888 г. дабралася да Сан-Францыска – цэнтра епархіі, дзе Мікалай Грынкевіч быў прызначаны на пасаду другога псаломшчыка ў царкве св. Аляксандра Неўскага. У лютым 1891 г. дыякан Мікалай Грынкевіч быў павышаны, заняўшы месца другога святара кафедральнай царквы св. Васіля Вялікага, пабудаванай замест згарэлай «Свята-Мікалаеўскай», і ўвайшоўшы ў склад «Рускай

духоўнай кансісторыі Аляскі» (Russian Ecclesiastical Consistory of Alaska, а ў рускім арыгінале – «Аляскінское Духовное Правление», Аляскінская духоўная ўправа). Пра тое, якія адносіны да спраў, грошай і дакументацыі неабсяжнай Алеуцкай і Аляскінскай епархіі (епіскап Уладзімір «велічна, па-юпітэраўску распасціраў» яе аж да Буэнас-Айрэса, а яго наступнікам вялася «разведка» ў Лацінскай Амерыцы праз перапіску з расійскімі дыпламатычнымі прадстаўнікамі ў Мексіцы і Чылі) меў малады беларус, гаворыць тое, што ён быў справаводам управы з 1 студзеня 1891 г., яе казначаем з 28 лютага 1892 г., а пачаў выконваць абавязкі настаўцеля кафедральнага сабора з 10 лютага 1894 г.

Асабліва ж цікавы запіс у яго фармулярным спісе той, што тычыцца духоўнага вучылішча ў Сан-Францыска: «Займаўся выкладаннем урокаў у Багаслоўскім вучылішчы пры кафедры з 1888 жніўня 1 да закрыцця таго ў 1892». Такім чынам, пацвердзілася нашае меркаванне, што ён мог гадамі мець ледзь не штодзённыя кантакты з цэлай групай карэнных жыхароў Аляскі і метысаў у спецыяльнай духоўнай навучальнай установе.

Пасля добра вядомага і па беларускіх публікацыях непараўнальнага ў гісторыі «зыходу» епіскапа (які «апеты» нават беларускім паэтам – Уладзімірам Дзюбам) духоўным начальнікам Мікалая Грынкевіча стаў (верасень 1891 г.) ураджэнец Херсонскай губерні епіскап Мікалай, які з 1885 да 1889 г. працаваў у роднай Грынкевічам Магілёўскай духоўнай семінарыі. Новы епіскап, у прыватнасці, накіраваў яго ў буйны цэнтр іміграцыі расіян на паўночным усходзе: а. Мікалай называецца сярод першых святароў, што служылі ў праваслаўных храмах Чыкага (праз некалькі гадоў адным з яго наступнікаў у галоўнай рускай царкве Ілінойса стаў святар Іаан Качураў, першы з расійскіх новамучанікаў). Асноўнай мэтай яго камандзіроўкі ў Чыкага, што працягвалася з верасня па снежань 1893 г., быў збор ахвяраванняў на Сусветнай (Калумбаўскай, г.зн. прысвечанай 400-годдзю «адкрыцця» Новага свету) выставе. Ён быў «грамадскім дзеячам», якога ўжо ацанілі: актыўна ўдзельнічаў у зборы сродкаў для дапамогі ахвярам неўраджаю ў Расіі 1891-1892 гг. і ў іншых формах дабрачыннасці.

У Сан-Францыска Мікалай Грынкевіч пазнаёміўся з многімі царкоўнымі дзеячамі, якія пазней дасягнулі значна большых іерархічных пазіцый і вядомасці ў свеце, чым ён сам, наўрад ці нашмат менш развіты інтэлектуальна і духоўна. Яны прадстаўлялі шмат народаў: Васіль Мартыш, які можа быць аднесены, паводле паходжання і самасвядомасці, і да ўкраінцаў, і да палякаў (далучаны ў 2003 г. да ліку святых – новамучанікаў холмскіх і падляшскіх); паляк або, магчыма, і беларус, ураджэнец Варшавы Аляксандр Ярашэвіч, місіянер сярод дэнаіна і тлінкітаў, які ўжо трывала замацаваўся ў літаратуры па гісторыі праваслаўя на Алясцы; серб Севасцьян Дабавіч, першы з генерацыі праваслаўных святароў – ураджэнцаў Сан-Францыска, а магчыма, і ўсёй краіны без уліку купленай у 1867 г. Аляскі; украінцы або ўраджэнцы і жыхары Чарнігаўскай і Кіеўскай губерняў: айцец ігумен Георгій (Чудноўскі) з Чарнігаўшчыны, адным з культурных дасягненняў непрацяглай тлінкіцкай місіянеркі якога ў Кілісну стала калекцыя, перададзеная ім у пецябургскі Музей антрапалогіі і этнаграфіі; выхадзец з Кіеўшчыны Фёдар Пашкоўскі, з 1931 г. епіскап, а пазней мітрапаліт у Сан-Францыска Феафіл; мітрапаліт Інакенцій (Пустынскі), выхаванец Кіеўскай духоўнай акадэміі, псаломшчык у Сан-Францыска ў сярэдзіне 1890-х, а ў 1917 г. – у Ташкенце ў якасці епіскапа Туркестанскага і Ташкенцкага.

Пэўнае значэнне ў будучым святарскім лёсе Мікалая Грынкевіча мела знаёмства з землякам (з той жа Магілёўскай губерні) доктарам Руселем, да якога ён, як сцвярджае доктар, «часта заходзіў». Сустрэчы «дзяржаўнага злачынцы» і здольнай, але «нецвярозай», на што ўказаў доктар, па паводзінах яшчэ, як вынікае, у акадэміі, «духоўнай асобы» былі зусім натуральнымі толькі з пункту гледжання

зямляцтва і медыцыны, хаця пра «патаемную сутнасць» доктара спачатку ведалі – у многім ведаюць дагэтуль – не шмат, сустрачам жа з ім лубы, у тым ліку святар мог надаць форму візітаў да ўрача.

Адным з матэрыяльных вынікаў зносінаў клірыка і доктара стала сведчанне Мікалая Грынкевіча «Пра школу», у якой апісваюцца ўмовы, у якіх вучыліся хлопчыкі пераважна з Аляскі і Расіі. Гэта была незвычайная, нават эксперыментальная навучальная ўстанова (некаторыя называюць яго царкоўнай школай, іншыя – семінарыяй) – перш за ўсё паводле паходжання навучэнцаў, што мусілі стаць царкоўнымі служкамі. Праваслаўная абшчына Сан-Францыска аб'яднала славян (у прыватнасці, з епіскапам прыехала шмат украінцаў з Холмшчыны, дзе ён кіраваў семінарыяй), англасаксаў (малады англічанін стаў адной з ахвяр фаварытызму і іншых заганных прынцыпаў епіскапа), грэкаў, семітаў (епіскап Уладзімір прывёз з сабой як мінімум двух маладых праваслаўных яўрэяў і аднаго ўжо параўнальна сталага – будучага няўдалага місіянера сярод тлінкітаў; праваслаўныя арабы – «сірыйцы» – таксама паступова ўпісваліся ў фон епархіі, і ў наш час нашчадак ліванскіх эмігрантаў Мэцью Намі – адзін з самых актыўных членаў «Таварыства вывучэння гісторыі праваслаўнай царквы ў Амерыках»), карэнных жыхароў Заходняга паўшар'я – індзейцаў (тлінкітаў і атапаскаў дэнаіна), эскімосаў, алеутаў, а таксама метысаў («крэолаў»). У архіве духоўнай управы можна знайсці звесткі пра святароў епархіі самых розных нацыянальнасцяў – ад палякаў да грузінаў. Рускія царквы наведвалі, бадай, прадстаўнікі дыяспары ўсіх «праваслаўных» народаў, уключаючы беларусаў, сапраўдная «першая хваля» эміграцыі якіх за акіян пачыналася менавіта ў той час. Часткова беларускае паходжанне меў нават такі высокапастаўлены прыхаджанін, як расійскі консул у Сан-Францыска Уладзімір Арцімовіч, які быў у курсе школьных праблем.

У запісцы, напісанай Мікалаем Грынкевічам па просьбе доктара, даюцца звесткі па школьнай гігіене і статыстыцы, што тычыліся вядомых нам імёнамі навучэнцаў, у т. л. Мікалая Кінга, Рыгора Качаргіна, Мікалая Мяркульева, Андрэя Кавуткі і іншых прадстаўнікоў аляскінскіх праваслаўных прыходаў, якія пазней з розным поспехам уносілі ўклад у асвету, нават літаратуру сваіх народаў. Мікалай Грынкевіч мог застаць іх, несумненна, як унутры «школьнага двара», так і па-за яго межамі... І сам жа Мікалай хадзіў не толькі ў Свята-Петрапаўлаўскі сабор у слаўным гомельскім парку, амаль насупраць вучылішча, а «вывучаў» горад, заходзячы і ў раён, які пэўны час быў вядомы як «Амерыка»...

Верагодна, міжвольная публічная крытыка парадкаў у школе і самога епіскапа (пры неабходнасці афіцыйна падпісваць дакументы ў яго падтрымку), пра якую стала даволі шырока вядома дзякуючы выдавецкай дзейнасці рэвалюцыянераў, прывялі да пераводу Мікалая Грынкевіча з Сан-Францыска ў не самую прыемную для жыцця і працы губерню імперыі – куды можна было ссылаць не самых небяспечных, але «бунтаўшчыкоў». Яму, які выказаў клопат пра «інтэрнацыянал» дзяцей славян, індзейцаў і іншых, даручылі кіраваць духоўным вучылішчам, дзе былі, дзякуючы геаграфічнаму размяшчэнню («сумежжа» рускіх, башкіраў, татараў, казахаў), і неславянскія навучэнцы, у т. л. мусульмане па «нараджэнні», і якое мела спецыяльную «супрацьмусульманскую» «праграму».

Прагаіерэй (стаў ім у 1895 г.) Мікалай Грынкевіч вярнуўся ў Расію, атрымаўшы сваё каліфарнійскае жалаванне толькі за першую палову 1896 г.: 1281 долар 95 цэнтаў. 8 чэрвеня 1896 г. ён быў зацверджаны ў ступені кандыдата багаслоўя на падставе прадстаўленага «сочинения» «Законы Паўночна-Амерыканскіх Злучаных Штатаў аб заключэнні і скасаванні шлюбамі ў параўнанні з рускім царкоўна-грамадзянскім заканадаўствам аб шлюбе і разводзе», якое, будучы не строга навуковай працай, а хутчэй карыснай кампіляцыяй, атрымала станоўчы, у цэлым, водгук заслужанага ардынарнага прафесара, доктара царкоўнага права СПбДА Ц. В. Барсава.

Сам Мікалай Грынкевіч, яшчэ дзяканам, уступіў у шлюб у студзені 1891 г. Матушкай Аляксандрай Грынкевіч стала называцца дачка протаіерэя Паўла Кедраліванскага, місіянера і благачыннага «амерыканскіх цэркваў і місіі», які жыў на Алясцы, верагодна, з 1863 г. па снежань 1870 г., затым – у Сан-Францыска. Мы звярнуліся за кансультацыяй да А. В. Грынёва, які збіраў звесткі пра ўсіх жыхароў (ураджэнцаў) Рускай Амерыкі (у выдавецтве «Academia» ў самым канцы 2009 г. выйшаў яго «энцыклапедычны слоўнік-даведнік» «Хто ёсць хто ў гісторыі Рускай Амерыкі», а перад тым «беларускія» артыкулы са згоды аўтара былі зменшаны ў гомельскім бюлетэні Беларуска-індзейскага таварыства «Веснік БІТ»), і атрымалі паведамленне, што ў калоніях, г. зн. на Алясцы, а менавіта ў Нова-Архангельску, нарадзіўся «Кедраліванскі Аляксандр», але ў 1879 г. яго, якому магло быць 13 гадоў, няма ў спісе дзяцей, што жылі з удавой протаіерэя: мы працягваем удакладняць, ці не было памылкі ў запісе пра нараджэнне і ў яго ўзнаўленні па-англійску і ці не мог Аляксандр памерці, а Аляксандрай, як належыць, у адпаведнасці са святцамі, маглі назваць ужо новае, «сан-францыскае» дзіця. У сям'і ж Грынкевічаў на 27 кастрычніка 1907 г. было двое дзяцей: Сяргей, нарадзіўся 19 сакавіка 1900 г., і Валянцін, нарадзіўся 26 ліпеня 1906 г.

З 1896 па 1903 г. айцец Мікалай быў наглядчыкам (г. зн. кіраўніком) Арэнбургскага духоўнага вучылішча. Практычна адначасова тамтэйшую епархію ўзначальваў яго былы «алаяскінскі» кіраўнік і аб'ект крытыкі – епіскап Уладзімір. Пастановамі Сінода 1903 г. айцец Мікалай (№ 3853 ад 22 жніўня) быў «перамешчаны» ў Бялёўскае духоўнае вучылішча (Тульская губерня) на тую ж пасаду наглядчыка, а епіскап (лістапад) – на кафедру ў Екацярынбург.

У груповым партрэце калег і выхаванцаў а. Мікалай, пэўна, знаходзіцца ў памяркоўным цэнтры, але ён меў справу і з крайнімі антыподамі. У 1903 г. Арэнбургскае духоўнае вучылішча скончыў будучы казахскі рэвалюцыянер і дзяржаўны дзеяч Алібі Тагжанавіч Джангільдзін, што нарадзіўся ў Тургайскім павеце ў сям'і бедняка-шаруа (вядомы і як першы казахскі пешы падарожнік-фатограф па краінах Азіі, Афрыкі і Еўропы). Да 1904 г. епіскапам Тульскім і Бялёўскім быў Піцірым, ураджэнец Рызскага павета, які пазней узяўся да экзарха Грузіі і мітрапаліта Петраградскага і Ладажскага, «праславіўшыся» сяброўствам з Рыгорам Распуціным. З другога боку, і ў Арэнбургу, і ў Бялёве побач з а. Мікалаем былі дзеячы без палітычных памкненняў, затое актыўныя, буйныя краязнаўцы (яго арэнбургскі падначалены Мікалай Чарнаўскі і бялёўскі пісьменнік-«бурсазнавец» Міхаіл Бурцаў). Некаторыя з яго вучылішчных калег не пазбеглі рэпрэсій пасля рэвалюцыі.

Апошняе вядомае нам месца жыхарства «рэпкаўскага багамольца» – Ташкент. У 1917 г. протаіерэй Мікалай Грынкевіч быў заканадзельцам Ташкенцкага (цэсарэвіча Аляксея Мікалаевіча) кадэцкага корпуса. Застаецца загадкай, як ён выйшаў з кастрычніцкіх падзей у Ташкенце, у якіх на баку старых уладаў актыўны – узброены – удзел прымалі і кадэты корпуса. У некаторых крыніцах указваецца, што навучэнцы і выкладчыкі расфарміраванага ўладай бальшавікоў і левых эсэраў корпуса эвакуіраваліся ў Іркуцк, а іншыя кадэты апынуліся ў белагвардзейскіх частках і партызанскіх атрадах Закаспійскай вобласці... Аўтар агляду гісторыі кадэцкіх корпусаў Расіі ў «ваенна-гістарычнай серыі» «Солдаты» датуе канчатковае расфарміраванне Ташкенцкага корпуса летам 1918 г.

Дзесьці ў Сан-Францыска і ваколіцах працягвалі жыць нашчадкі Паўла Кедраліванскага: Лізавета-Элізабет, выпускніца ўніверсітэта, выкладала англійскую мову ў «вышэйшай школе» ў Оклендзе... Брат Дзмітрый... Да іх маглі дайсці весткі з «рэвалюцыйнага» Туркестана або таго месца, куды завяла сям'ю айца Мікалая «вышэйшая боская воля»...

«Вечныя сляды», якія засталіся ад знаходжання Мікалая Грынкевіча ў розных частках свету, будуць выяўляцца яшчэ доўга. Але ён упісаў сваё імя, напрыклад, у

Групавое фота з епіскапам Уладзімірам адлюстроўвае асяроддзе, у якім знаходзіўся Мікалай Грынкевіч (з калекцыі М. З. Вінакурава ў Бібліятэцы штата Аляска).

папулярызаванню ўсходазнаўства ўжо тым, што пераклаў артыкул вядомага астранома (да 1888 г. прэзідэнта Каліфарнійскага ўніверсітэта, а да 1897 г. – дырэктара абсерваторыі) Эдварда Холдэна «Загір-Эдзін-Мухамад Бабур, заваёўнік», змешчаны ў №№ 264 і 265 «Туркестанских ведомостей» за 1916 г. Артыкул Холдэна пра гэтага «імператара Хіндустана» пад амаль такой жа назвай з’явіўся ў часопісе «Касмаполітан» у 1893 г. Я. К. Бетгер зафіксаваў пераклад у сваім бібліяграфічным паказальніку, запіс з якога перайшоў і ў кнігі ў гонар славытага В. У. Бартольда.

Па звестках штогадовага ўсерасійскага «Імянога спіса рэктарам і інспектарам...», ён меў ордэн св. Ганны 3 ступені, а ў 1917 г. (29 чэрвеня) атрымаў узнагароду за сваю службу правам нашэння паліцы. Спіс яго ўзнагарод можна доўжыць. Перыштыя перамяшчэнні ў па службе, адносіны з царкоўным кіраўніцтвам, калегамі і вучнямі і, нарэшце, смерць Мікалая Грынкевіча, шматмоўнасць, шматкультурнасць, шырокая геаграфія фону яго жыцця не могуць не інтрыгаваць, не ўражваць.

Епіскап епіскапальнай царквы Уільям Форд Нікалс пісаў пра рускага епіскапа Мікалая і яго святароў, з якімі непасрэдна пазнаёміўся ў Каліфорніі, у кнізе з сімвалічнай для сусветных рэлігій назвай «Некаторыя кругасветныя прагулянкі» (Сан-Францыска, 1913). Калі пасля рэвалюцыі айцец Мікалай Грынкевіч накіраваўся ва ўсходнюю Сібір, то яго «прагулянка» магла стаць амаль кругасветнай. Нават няскончанае – «скончанае» біёграфіямі і прыхільнікамі ў наш час, яго «кругасветнае падарожжа» мае педагагічны патэнцыял для сучасных беларусаў.

Як і бацька Варлама Шаламава, якога айцец Мікалай павінен быў ведаць як калегу – святара на Алясцы, наш суайчыннік не мог не ўвабраць карысны, «дынамічны» вопыт «падарожжаў», які мог дапамагчы ў мадэрнізацыі, з павагай да лепшых традыцый, як «духоўнага», так і «свецкага» жыцця калі не свайго, то народаў, з якімі звязаў яго лёс.

Уладзімір Караткевіч

...кляты лёс, калі будучыня твора
залежыць ад таго,
як на яго нехта паглядзіць...

“Беларусь – гэта цэлы свет...”

Лісты Уладзіміра Караткевіча да Міколы Улашчыка

Сярод вялікай колькасці разнастайных на складзе і змесце фондаў асабістага паходжання вядомых беларускіх вучоных, пісьменнікаў, грамадска-культурных дзеячаў, якія захоўваюцца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я.Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, нельга не адзначыць рукапісны архіў беларускага гісторыка, археографа, этнографа, краязнаўца Мікалая Мікалаевіча Улашчыка (1906 – 1986).

Лёс М.М.Улашчыка быў трагічным – беспадстаўна абвінавачаны, тройчы рэпрэсаваны, ён зведваў засценкі ГУЛАГа, быў пазбайлены магчымасці працаваць на Бацькаўшчыне, але ўсё жыццё заставаўся адданым свайму прызначэнню – гісторыі. М.М. Улашчык – аўтар прац па пытаннях сацыяльна-эканамічнага развіцця класовай барацьбы на Беларусі і ў Літве, археографіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі дакастрычніцкага

перыяду, праблемах беларуска-літоўскага летапісання, этнаграфіі і фалькларыстыкі. Ён падрыхтаваў да выдання два тамы “Поўнага збору рускіх летапісаў”, у якіх былі сабраны ўсе вядомыя беларуска-літоўскія хронікі, што з’яўляюцца каштоўнай крыніцай па гісторыі культуры беларускага і літоўскага народаў.

Нягледзячы на тое, што М.М. Улашчыку не было дазволена працаваць на Беларусі, але ўсё яго жыццё і творчая дзейнасць былі звязаны з роднай Бацькаўшчынай. Таленавіты вучоны, чалавек энцыклапедычных ведаў, яркая асоба, Мікалай Мікалаевіч шчодро дзяліўся вопытам з маладымі беларускімі калегамі, прымаў удзел у навуковым і культурным жыцці рэспублікі, пільна сачыў за навінкамі беларускай навукавай і мастацкай літаратуры, вёў шырокую перапіску.

Мікалай Улашчык пакінуў багатую творчую спадчыну. У яго рукапісным архіве захоўваюцца матэрыялы творчага характару, сярод якіх чарнавікі і шматлікія матэрыялы, сабраныя вучоным-гісторыкам падчас працы над яго асноўнымі манаграфіямі: “Перадумовы сялянскай рэформы 1861 г. у Літве і Заходняй Беларусі”, “Нарысы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі феадальнага перыяду”, “Уводзіны ў вывучэнне беларуска-літоўскага летапісання”, гісторыка-этнаграфічным нарысам “Вёска Віцкаўшчына”. У архіве таксама захоўваецца рукапіс яго “Краязнаўства”, чарнавікі, накіды, варыянты шматлікіх нарысаў, артыкулаў, успамінаў, рэцэнзій, водгукаў і інш.; біяграфічныя матэрыялы; цікавыя фотаздымкі; артыкулы і даследаванні аб яго жыцці і творчай дзейнасці.

Засталася вельмі багатая эпістальярная спадчына вучонага. Сярод яго карэспандэнтаў былі пісьменнікі, мастакі, вучоныя многіх краін свету, сябры: Гайрыла Гарэцкі, Янка Брыль, Іван Мележ, Пятро Глебка, Станіслаў Шушкевіч, Ніл Гілевіч, Уладзімір Караткевіч, Ларыса Геніюш, Адам Мальдзіс, Анатоль і Валянцін Грыцкевічы і інш. Значная частка лістоў М.М. Улашчыка да розных асоб і ўстаноў захавалася ў архіве ў выглядзе машынапісных копіі. Відаць, частка пісьмаў друкавалася на машыныцы ў двух экзэмплярах і другі заставаўся ў хатнім архіве.

Сярод пісьмаў розных асоб да М.М. Улашчыка ў рукапісным архіве захоўваюцца два лісты Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча.

У першым з публікуемых лістоў ідзе гаворка аб рамане У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”, выдадзеным на рускай мове маскоўскім выдавецтвам “Советский писатель” у 1974 годзе. В. Шчадрына, якая перакладала творы пісьменніка з беларускай мовы, адзначала цяжкасці, з якімі раман выдаваўся ў Маскве. Рэцэнзіі маскоўскіх крытыкаў былі адмоўныя, выдаваць раман вядомага беларускага пісьменніка не збіраліся. В. Шчадрынай параілі звярнуцца да М. М. Улашчыка, матывуючы тым, што вучоны-гісторык добра ведае беларускую літаратуру і не адмовіцца даць водгук на раман. Так і здарылася. Дзякуючы прыхільнаму, грунтоўнаму водгуку М.М. Улашчыка, раман у рускім перакладзе выйшаў у свет, а потым неаднаразова перавыдаваўся. У першым лісце У. Караткевіча да М. Улашчыка, якое напісана алоўкам і не датавана, ідзе размова пра водгук на раман “Каласы пад сярпом тваім”, які вучоны даў у кастрычніку 1973 г. Таксама ўзгадваецца кватэра па вул. К. Маркса, у якую У. Караткевіч з жонкай і маці ўсяліўся 25 красавіка 1973 г. Таму можна лічыць, што гэты ліст У. Караткевіч напісаў у маі-верасні 1973 года. Лісты Уладзіміра Караткевіча друкуюцца паводле арыгіналаў.

Т. Жук, загадчык сектара аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі

У. С. Караткевіч – М. М. Улашчыку

[Не пазней верасня 1973 г.]

Даражэнькі Мікалай Мікалаевіч!

Прабачце, але абставіны, звязаныя з “Каласамі”¹ не дазваляюць мне доўга злоўжываць Вашай гасціннасцю.

Мы, мабыць, проста не зразумелі адзін – аднаго. Вы казалі: «па абедзе, гадзіны ў тры – тры трыццаць». Ну а тут атрымалася, што мне яшчэ трэба да размовы з Лесючэўскім² (яна будзе заўтра) павідацца з двума-трыма людзьмі.

Калі будзе такая патрэба, каб Вам разгледзець раман – яго Вам прынясуць. Я не прашу ў Вас водгука прыязнага. Ацаніце рэч як яна ёсць. Шкада калі зарэжуць працу 12-ці год.

І ў заключэнне. У мяне цяпер цудоўная хата ў Мінску. Адрас яе і тэлефон: Мінск, Карла Маркса 36, кв. 24 (наўскос ад Купалаўскага тэатра). Тэлефон 22-22-98. Лічыце, што ў Вас цяпер ёсць другая Ваша і Вашай сям’і хата.

Дужа шкадую, што так атрымалася. Ад усёй душы спадзяюся, што праз месяцы чатыры (яна ўжо на падыходзе) дашлю Вам чарговую беларускую кніжку³.

Ул. Караткевіч.

(АРКІР ЦНБ НАН Беларусі. Ф. 44. Воп. 1. Адз. зах. 934. Арк.1)

У.С.Караткевіч – М.М.Улашчыку.

2 ліпеня [19]82 г.

Дарагі Мікалай Мікалаевіч!

Прабачце за доўгае маўчанне. Карэспандэнт з мяне ўвогуле ніякі, але гэты год (год сабакі) неяк зусім выбіў мяне з сядла і фізічна, і духоўна. Ледзь не з самага пачатку года пачаў хварэць (жоўцевы пухір, а значыць ледзь перанервуешся або цяжкія думкі рынуць – гатовы прападак, а жыццё наша, на жаль, дае для гэтага прорву падстаў), і вось зараз ледзь-ледзь выкарасківаюся. Акрамя таго, звалілася бездань працы, ды яшчэ прахадной, няўдзячнай, можа камусьці і патрэбнай, толькі не табе самому. Са студзеня пераклаў «багдановічаўскі» цыкл вершаў адной бедалагі, хворай украінскай паэтэсы⁴, напісаў рэцэнзіі на некалькі паэтычных зборнікаў, прычым адзін з іх пра гісторыю, так што давалося даследванне пісаць; зрабіў некалькі артыкулаў і эсэ (адно пра Украіну для новага альманаха «Братэрства»⁵ і адно пра Кіеў для «Маладосці»⁶). Як бачыце, усё гэта не сабе і не для душы, але ж рабіць паслугі і памагаць людзям таксама трэба.

Акрамя таго скончыў п’есу пра паўстанне Вашчылы пад назвай «Маці ўрагану» (патроху і да Магілёва, як бач, з часам дабяруся). Коласаўцы гастралююць у Сімферопалі, дык вылятаў туды і чытаў ім, а пра рэзультат пакуль нічога не ведаю, як яшчэ яны разбяруцца, ды як яшчэ ў міністэрстве паглядзяць. Кляты лёс, калі будучыня твора залежыць ад таго, як на яго нехта паглядзіць!

Ну і яшчэ скончыў і здаў на кінастудыю сцэнарый трохсерыйнага фільма па «Чорным замку Альшанскім». Лёс таксама пакуль невядомы. І ўсё гэта хворы. А цяпер яшчэ вісіць на мне заказ, кніга пра Мсціслаў. І яшчэ – «Каласы» трэба ўрэшце канчаць.

А настрой такі, што здаецца, усе сілы вычарпаў. І, здаецца, плону я на ўсё гэта, да махну на Камчатку, а пасля на Сахалін, а пасля на Чорнае мора ды прайдуся з рыбакамі. І так аж да асенніх дажджоў, да лістапада, а там зноў засяду за работу. А дальбог, так і зраблю! Абрыдла ўсё, папера, і тая абрыдла.

Дзякуй Вам за добрую думку пра «Зямлю»⁷. Скора выйдуць пасля дваццацігадовай забароны «Леаніды»⁸ (цьху-цьху-цьху!) – дашлю іх Вам.

З цікавасцю прачытаў артыкул пра Вас, але, мяркуючы па тым, што Вы напісалі ў лісце да мяне, Вашы асабістыя ўспаміны былі б значна цікавей. Даль-

бог, напісалі б! Мемуарная літаратура ў нас у зародышы, практычна зусім яе няма. А што гэта за літаратура без мемуараў? Камусьці трэба пачынаць. Вось Вы і пачніце. Чалавек Вы разумны, відалы, зычлівы, разбірацца ў людзях умеце. Можна атрымацца дужа цікавая рэч.

А Беларусь і мне здавалася аднастайнай, пакуль ведаў я Оршу ды Рагачоў. А як пабываў на Наваградчыне, прайшоў Палессе, паўночны азёрны край, Бела-вежу і інш. – пераканаўся, што гэта цэлы сусвет у Сусвеце, розны, разнастайны, з самымі непадобнымі людзьмі, краявідамі, дрэвамі. І ў кожнай ракі, у кожнага возера, у кожнага гарадка (што асабліва датычыцца Палесся і Заходняй, якія менш нівеліравала вайна) сваё аблічча, невыказна цікавае, калі да яго прыгледзішся.

Ці збераглося хаця нешта з фотак Вашага колішняга падарожжа з Купалі-хай?

Прыезджайце. А прыехаўшы заходзьце ў госці. І не чакайце для гэтага Каляд.

Ваш Ул. Караткевіч.

(АРКіР ЦНБ НАН Беларусі. Ф. 44. Воп. 1. Адз. зах. 934. Арк.2.).

¹ Раман У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”.

² М.В.Лесючэўскі – крытык, працаваў у выдавецтве “Советский писатель”.

³ Кніга апавяданняў і аповесцей У.Караткевіча “Вока тайфуна”.

⁴ Цыкл вершаў Маі Львовіч “У вянок Максіму Багдановічу”.

⁵ Эсэ У.Караткевіча “Абраная”.

⁶ Эсэ У. Караткевіча “Мой се градок!”.

⁷ Нарыс У.Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”.

⁸ Раман У.Караткевіча “Нельга забыць” (вядомы пад назвай “Леаніды не вернуцца да Зямлі”).

Анатоль Сыс

...калі ж пачынаю пісаць так,
як мне хочацца, як сам навучыўся —
праклятая думка: такое не надрукуюць...

“А я так самарэалізуюся...”

Невядомыя творы Анатоля Сыса

Сёлета споўнілася пяць гадоў, як не стала Анатоля Сыса. За гэты час выйшла некалькі кніг паэта, у якіх надрукаваная ягоная спадчына, “Дзеяслоў” некалькі разоў друкаваў творы і лісты Анатоля да сяброў. Здавалася б, Анатоль жыў адкрыта і ніякіх таямніцаў не павінен быў пакінуць на сабе. Якія цяпер могуць быць “знаходкі” і “невядомыя творы”, калі ўсё, што друкавалася, лёгка знайсці ў бібліятэках, калі ўсё сябры і знаёмыя Анатоля жывуць побач з намі...

Аднак ніхто з літаратуразнаўцаў так і не ўзяўся сур’ёзна за даследаванне творчасці Анатоля Сыса, за збор ягонай спадчыны. А сябры паэта, між тым, адкрываюць усё новыя і новыя невядомыя старонкі жыцця і творчасці паэта...

Гэтым разам “Дзеяслоў” прапануе адшуканае ў сваіх, сяброўскіх і бібліятэчных архівах Віктарам Шніпам і Сяргеем Сысам.

Гэта было даўно, але гэта было...

Напрыканцы ліпеня, рыхтуючыся да напісання артыкула пра Леаніда Галубовіча да яго 60-годдзя, сярод лістоў ад Леаніда знайшоў ліст ад Анатоля Сыса, які яшчэ нідзе не друкаваўся. Пасля гэтага недзе праз дзён дзесяць мне патэлефанаваў мастак Алесь Квяткоўскі і наведанні, што знаходзячыся ў Чэрвені, пазнаёміўся з Ірынай Вабішчэвіч, якая ў свой час вучылася ў адным універсітэце з Анатолем і ў яе захаваліся ягоныя вершы, якіх няма ў кніжках. Я тэлефанаваўся са спадарыняй Ірынай, і яна праз тыдзень прыслала ўспаміны пра Анатоля Сыса і вершы. Сабраўшы ўсё разам, і ліст Сыса, і ўспаміны пра яго, і ягоныя вершы, я з прыемнасцю прапаную іх увазе чытачоў часопіса “Дзеяслоў”.

Віктар ШНІП.

Кастрычнік 1978 года. Мы, дзве першакурсніцы гісторыка-філалагічнага факультэта Гомельскага ўніверсітэта, вяртаемся з “чыталкі”, дзе да цёмнага ў вачах канспектавалі “крыніцы” класікаў. На вуліцы імжа, волклы вецер, і мы спяшаемся да інтэрната на вуліцы Кірава, каб сагрэцца ў пакоі. Адчыняем дзверы і застываем на парозе. У нашым пакоі поўна хлопцаў, некаторых мы ведаем, як жыхароў суседніх пакояў, а ў цэнтры невядомы мне раней, перавязаны рушніком юнак. Прыгожы... Адразу ж узгадваюцца язычніцкія багі з падручніка па гісторыі старажытнага свету. Атлетычная фігура, льяныя валасы, а вочы блакітныя-блакітныя, шырока адкрытыя, і нешта гарыць у іх, вар’яцкае, паганскае. “Заходзьце, свахі, – крычыць ён, – у нас першакурснік Міша, у вас Людка, будзем іх жаніць”. “Маладыя” сядзяць на ложку, вельмі збянтэжаныя. А “сват”, не зважаючы ні на кога, працягвае крычаць сваё, як быццам сапраўды прыйшоў у вясковую хату па нявесту.

Так адбылося нашае першае знаёмства з Анатолем Сысам, тады студэнтам другога курса беларуска-рускага аддзялення. З гэтага моманту і да заканчэння вучобы мы, вітаючыся, заўсёды казалі: “Здароў, сват!”. “Прывітанне, свахі”, – адказваў Сыс. Жылі побач, разам смажылі бульбу ў так званай “кубавой”, пазычалі адзін у аднаго акрайчыкі хлеба, або шарыкавую ручку, яшчэ неаднойчы былі сведкамі Сысавых “блазот”. То ён, 13 студзеня, патушыўшы святло, з кадзілам і свечкай ходзіць па калідорах, а за ім хлопцы носяць накрытага белай прасцінай “нябожчыка”; то заяўляецца на дыскатэку і, адключыўшы магнітафон, з якога гучыць модны ў той час “Чынгіз-хан”, пачынае спяваць “Мы – беларусы...”, размахваючы чырвона-зялёным беларускім сцягам, а яму падцягваюць яшчэ некалькі хлопцаў; то палюхае да дрыжыкаў дзяўчат, замыкаючы ў пакоі.

Так бы і застаўся Толік Сыс у маіх студэнцкіх успамінах крыху дзівакаватым гарошкаўскім хлопцам, колькі іх такіх шпацыравала па пяці паверхах інтэрната, але аднойчы, на факультэцкім мерапрыемстве, я пачула, як Анатоль чытае свае вершы. Гэта нельга забыць. Сыс выходзіць на сцэну, на ім сіні пінжак, белая кашуля. Ён чытае “Баладу аб музейным экспанате”. У зале цішыня. Замаўкаюць нават тыя, якім справы няма да ніякіх вершаў, і яны разумеюць – на сцэне Паэт. Я не ведаю другога аўтара, які б так чытаў свае творы. Толькі нядаўна даведалася, што Сыса ў свой час не прынялі ў тэатральны інстытут, няўжо чужы верш ён прачытаў горш за свой?

Даведаўшыся, што я пішу вершы, Сыс прымусіў мяне даць іх яму пачытаць, а потым зацягнуў на пасяджэнне літаратурнай суполкі “Крыніца”, якую турыраваў Віктар Ярац. Там Сыс зноў здзівіў мяне сваёй сур’ёзнасцю, дабразычлівасцю. Уважліва слухаў тых, хто чытаў свае творы, разбіраў, аналізаваў, даваў парады. Другі чалавек, зусім непадобны на інтэрнацкага блазнюка. На жаль, я нядоўга наведвала гурток, адразу зразумеўшы, што мае юнацкія вершы – гэта хутчэй рыфмаваныя эмоцыі, чым сапраўдная паэзія. А людзі там збіраліся цікавыя: Людміла Дземідзенка, Ірына Грабянюк, Эдуард Акулін, Алесь Бяляцкі, Вольга Куртаніч.

На старэйшых курсах лёс развёў нас з Сысом па розных паверхах, а потым і па розных інтэрнатах. Апошні раз убачыла яго вясной 1983 года. Толькі адыходзіў у войска, а на свае “проводаы” прыехаў запрасіць усіх, каго памятаў па інтэрнату на Кірава. А інтэрнат на рамонт зачынілі, жыхароў рассялілі на Савецкай, невядома дзе каго шукаць. “Прыезджай, сваха, я аўтобус заказаў, каб усе памясціліся”, – запрашаў ён. Я ведала, што не паеду, але паабяцала, не змагла адмовіцца, гледзячы яму ў вочы, такія ж глыбокія і блакітныя, але яшчэ больш вар’яцкія, чым раней.

На працягу многіх гадоў мы, разам з аднакурснікамі, сачылі за тым, як Сус узнімаўся на крылах таленту, як паэт, і гінуў, як чалавек. У гаворках чамусьці неаднаразова ўсплываў улюбёны мной у маладосці верш Караткевіча “...Зноўку блукаю па вуліцах сумных...”, дзе ўпамінаецца “Клуб адрынутых”, таленавітых людзей, што так і не знайшлі сваё каханне. На маю думку, добрая жанчына побач можа кардынальна змяніць жыццё любога мужчыны. А мая сяброўка спытала аднойчы: “А ты б змагла пакахаць Сыса?” Я падумала і адказала: “Не... Але такая жанчына ёсць, толькі яны пакуль яму не сустрэліся...”

Вестка аб смерці Сыса ўразіла да глыбіні душы. Вечарам ўсё круціўся ў галаве вывучаны калісьці на памяць верш пра музейны экспанат. Стала шукаць спытак, у які запісвала вершы ў студэнцкія гады, не знайшла, патэлефанавала другой “свасе” ў Мазыр, яна свой знайшла адрасу. А там пяць вершаў, перапісаных у інтэрнаце з Толькавага сшытка. Наташа Васілевіч (зараз Красоўская), даражэнькая мая кума, я вельмі табе ўдзячна, ты зберагла не толькі памяць аб нашай студэнцкай маладосці, але і вершы Сыса, пра якія і ён сам можа забыўся, а шматлікія прыхільнікі яго творчасці прачытаюць упершыню.

Напрыканцы яшчэ адна замалёўка. Начагтаўшыся твораў Караткевіча, я ўпершыню напісала верш па-беларуску:

Не здраджваю, не адракаюся
Адзінай сваёй Бацькаўшчыны,
Даруй жа мне, мова родная,
За тое, што ты мне мачыха.

Вякамі не прыкмячалася
Твая чысціня крынічная,
Казалі, што непрыгожая,
Казалі – немеладычная.

Ды ўсё ж такі між заваламі
Крыніца на свет прабілася,
Вось толькі маімі продкамі
Чамусьці ў вяках згубілася.

Цябе на пачатку існасці
Не чула я з вуснаў матчыных.
Даруй жа мне, мова родная,
За тое, што ты мне мачыха.

Чытаю Сысу, ён слухае ўважліва-ўважліва, вочы свецяцца, хваліць. Потым хапае з маіх рук сшытак з вершам, чытае сам, губы варушацца. І ўжо чорцікі ў вачах: “Ведаеш, Іра, твае вершы на слых так цудоўна ўспрымаюцца, а пачынаеш чытаць вачыма – шмат хібаў, не працуеш ты над імі. Для чаго ты пішаш?” “А ты для чаго?”, – амаль ужо крыўджуся я. “А я так самарэалізуюся, у людзі выбіваюся.” Ізноў вочы цяплеюць: “Ды добры верш...” І блазнецкая ўсешка: “А слова “існасць” у Алеся Разанава спісала”. Ну, вядома, ты ж сам яго кніжку мне прыносіў і прымусіў прачытаць. За доўгае жыццё больш нікому мне так і не захацелася прачытаць гэты верш.

Ірына ВАБШЧЭВІЧ (у дзявоцтве Забаўчык).

Жнівень, 2010 год.

Анатоль СЫС

ФЕРЭНЦУЛІСТУ

*Раяль цалуе тонкая рука.
М.Багдановіч.*

Гранёныя падсвечнікі стаялі,
Ён падышоў да чорнага раяля.
А за акном зіма бярэ пачатак,
Прырода піша для яе раман.
Цямнела. Кампазітар зняў пальчаткі
І кінуў іх стамлёна на дыван.
Гарачы воск аплыў на нотны ліст,
Даўно агонь ачахнуў у каміне.
Іграе ціха на раяле Ліст
Пра добры горад у белым серпанціне.

БАЛАДА АБ МУЗЕЙНЫМ ЭКСПАНАЦЕ

*У невялікім правінцыйным музеі стаяў старадаўні,
злёгка запылены раяль. Ад другіх ён амаль нічым
не адрозніваўся, але адно было цікава.
Пасля трагічнай смерці здольнага музыканта
ў даніну яго таленту на раялі забаранілі іграць навечна.
І цяпер ён стаяў, як нікому непатрэбная рэч.*

Празрысты звон чырвонага крышталю
Прарэзаў памяць пыльнаму раялю,
І ён прыпомніў пальцы музыканта
І шалясценне белых дамскіх плаццяў.
О, рукі майстра! Вы даўно змярцвелі,
Ды клавішы праз сотні, сотні год
Крывёю, як зарой запунцавелі.
Чыёй крывёю?
Можа музыканта,
Што апантана ноччу падымаўся,
Каб выправіць фальшывую настройку.
А можа майстра,
Што тугія струны нацягваў
І тонка рэзаў пальцы.
А клавішы маёй рукі чакалі,
Ды я не мог нічым дапамагчы.
Бо не іграў ніколі на раялі.

МАЁЙ МАДОННЕ

*Пакладзі мне далонь на губы...
Ул. Караткевіч.*

Ты не станеш маёю згубай –
Прагну рук тваіх, воч і плеч,
Пакладзі мне далонь на губы,
Як пячаць нашых тайных стрэч.
Ты не станеш пустой уцхай,
Прад табою я не грашыў.

Тваё сэрца вар'яцкім рэхам
Аддаецца ў маёй душы.
Ты не станеш маёй рабою,
Путы рабства я ўзяў сабе.
Ведай, думкі мае і мроі –
Аб табе, аб табе...
Табе...

САНЕТ

Твой беглы погляд, быццам раздарожжа
Чужых грахоў, уласнай чысціні,
І хоць на міг, на момант загляні,
Калі навек застацца ты не можаш.
Ды прыйдзе час, ты пісьмы ўсе разложыш,
Калі заб'юць мінулага званы,
І зразумееш – не было маны
Ў маім прызнанні над туманным Сожам.
А дзень сышоў. Пялёсткі яблынь белых
Кранаюць вусны свежасцю самлелай,
Але мяне не ўцешыць пустацветам
І я пішу апошняе пасланне
Без кроплі крыўды, рэзкіх нараканняў.
“Прыдзі, вазьмі усе свае партрэты”.

* * *

Раіш – рай мне.
Я ж пекла прагну,
Каб спазнаць на сабе пажар.
Не,
Не так, як спазнаў Ікар,
Распалены,
Нібыта магній.

Анатоль Сьс да Віктара Шніпа

Добры дзень, Віця!

Апошнім часам жыву ад ліста да ліста з радзімы. Як апошні лішэнец лічу дні. Здаецца ніколі не скончыцца гэтая мука. Пасля заўтра едзем на вучэнні. Прыеду з іх, а там і дамоў. Звальняцца буду ў канцы красавіка. Напэўна буду ехаць праз Мінск. Вельмі рады за цябе, што трапіш на нараду ў Маскву. Табе, відаць, трэба думаць пра літінстытут, так што там гэтую справу пастарайся вырашыць. Сёння ў апошняй “Літгазеце” прачытаў крытыку на паэзію А. Разанава. Здаецца і ў Расіі пачынаюць разумець, што Разанаў выключны ў маштабах Саюзу.

Ты вельмі мала пішаш, дзе ты ходзіш, з кім сустракаешся, які дух царыць у сталіцы. А я хоць з пальца высасваю, але стараюся табе што пабольш пісаць. Заўваж: ты – у мільённым горадзе, я – сярод лесу. Мог бы падрабязней расказаць пра сустрэчы, напрыклад з Л. Арабей. Барадулiным... Вельмі рады, што Лідзія Львоўна добра аднеслася да мяне. Што ж, чым чорт не жартуе, буду чакаць ад яе ліста. Нас зараз пастроілі. Рыхтуемся да лагераў. Узяў часопіс і на ім, стоячы,

пішу табе. Паедзем на Одэр. Пераправы будзем наводзіць ноччу. У нас у караву-ле салдат прыстрэліў салдата. Кулі са зменчаным цэнтрам цяжару ў аўтаматах. Зачапіла каску і пайшла ў галаву, адным словам з мазгоў зрабіла кашу. Уяві: загінуць у мірны час. Развіталіся з ім на плацы, нельга было стрымаць слёз.

Атрымаў ліст ад дзяўчыны. Першы раз за ўсю армію, калі не лічыць паштоўкі. Куртаніч Вольга. Студэнтка майго факультэта. Быў у нас маленькі раман. Я яе не кахаў, яна кахала і, відаць, кахае. Рэзала вены, кідалася ў вокны, білася ў істэрыках. Нават пераследвала мяне. Наогул яна добрая дзяўчына, але я раўнадушны да жаночай паловы. Так, бывала на ноч... Відаць назло мне выйшла замуж за ваеннага, лёгчыка, здаецца. Я ведаў, што яна не вытрымае і прышле ліст. Наколькі я зразумеў з яе сумбура, яна кінула свайго арла. Калісьці я сказаў ёй, жартуючы, каб пачала пісаць вершы на бел. мове. Яна з гораду Жлобін. І яна ўсё сваё замуства пісала. Зараз просіць дапамагчы — настрой падняць, з мовай памагчы... і вельмі хоча сустрэчы. Дарэчы, калі яна сур'ёзна возьмецца за вершы і мову, будзе добрая паэтка. Вось такія справы.

Я вельмі не люблю, калі ка мне навязваюцца, хоць сам такі. Ведаю, што мне там не рады, не чакаюць, а ўсё адно лезу, ды ты і сам, напэўна, адчуў гэта. Узяць бы тую ж паэзію і тут я нахабнік, а можа так і трэба? Як кажуць, твары свой лёс сам. Ці чуў ты пра знаходкі А. Мальдзіса ў Англіі? Якіясь куцыя вершы ў мяне пайшлі. Эх, дзе мая Легніца. Успамінаю яе, як родны дом. Пішу вершы і пастаянна падладжваюся пад рэдактара, крытыкаў. Калі ж пачынаю пісаць так, як мне хочацца, як сам навучыўся — праклятая думка: такое не надрукуюць. Дзіўная рэч — пачаў я так пісаць яшчэ да Разанава. Не, я ні на што не прэтэндую. Разанава іншага не будзе. Гэта божы дар нашай паэзіі. Ад яго пачнецца адлік новаму бел. вершу. Ну, ладна. Трэба ісці рыхтаваць кацялкі, лыжкі... Прачытаў “Дзень паэзіі-81”.

Да пабачэння!

Вечар, 30.1.84 г. Да прыказа 56 і ноч!

PS. Аб такіх вершах не шкадуі, сячы іх. А то будзе дзе развярнуцца парадыстам. А. Сыс

На тры гады раней...

Да росшукаў невядомых старонак творчасці Анатоля Сыса мяне падштурхнулі наступныя радкі з ліста маці Анатоля Марыі (“Самыя дарагія лісты для мяне вельмі рэдка прыходзяць ад вас...”, “Дзеяслоў”, №42) : “...Толик, еще сообщают, пришел гонорар из редакции газеты “Камуніст Палесся”. Засталося толькі вытравіцца ў Нацыянальную бібліятэку і пакорпацца ў зжайцельных падшыўках Мазырскай раённай газеты. Урэшце рэшт гэтая праца захапіла. Шмат цікавага знайшлося. Пад час гартання беларускай перыёдыкі. Знайшоўся і мазырскі верш... І высветлілася, напрыклад, што дэбют Сыса ў рэспубліканскім друку адбыўся не ў 1986 годзе, а на тры гады раней. У першым нумары за 1983 год часопіс “Малодосць” надрукаваў некалькі пародый (верасень №2, 2010)...

Прапаную чытачам “Дзеяслова” тое, што ўдалося расшукаць у архівах: невядомае апавяданне і колькі вершаў.

Сяргей СЫС.

Анатоль СЫС

ВЯСЕЛЛЕ

Апавяданне

Маці не магла наглядзецца на дачку. Яшчэ не спёрся ў памяці той час, калі яна сваю маленькую Светку няньчыла на руках, а цяпер Святлана стаіць перад

ёй у шлюбным убранні. Праз два дні – вяселле.

– Ну, дачка, вось я і дачакалася – ты ўжо нявеста!

– Мама, а ты памятаеш сваё вяселле? Ты мне ніколі не раскажвала пра сваю маладоць, – паглядзеўшы ў твар маці, запытала Света.

Нейкі час яны моўчкі стаялі, маці і дачка, такія падобныя і такія розныя. Стаялі старая і маладая, два лёсы. Маці адчувала сябе шчаслівай, таму што пражыла такое жыццё, таму што сустрэла Сцяпана, і што ў яе такая дачка. Святлану таксама перапаўнялі радасныя пачуцці. А як жа інакш, калі ты маладая, калі цябе кахаюць і ты кахаеш.

Маці падняла вочы, чорныя, прыгожыя, здаецца, што час пабаяўся крануць іх прыгажосць.

– Я добра памятаю сваё вяселле. Я табе ніколі пра гэта не раскажвала, а цяпер – пара. Давай прысядзем.

І маці пачала раскажваць пра сваю самую трывожную частку жыцця. Яна ведала: рана ці позна давядзецца ўзварушыць сваю душу ўспамінамі, якія стаялі за высокай сцяной часу.

– У той незабыўны дзень было маё вяселле. Сяброўкі прыбіралі мяне ў шлюбнае ўбранне, спявалі вясельныя песні, а калі зацягнулі песню пра дзяўчыну, якую аддавалі замуж за нялюбага чалавека, я не вытрымала і заплакала.

Адна бабулька нахілілася да мяне.

– Паплач, паплач, дачушка, прамый душу слязьмі, яно ж і лягчэй стане. Па сабк ведаю. Думаеш, я па каханні пайшла? А вось і зжылася. Было гэта так і будзе, дачушка. Такая наша доля жаночая. Ідзі ў сад, як спатрэбіцца, мы паклічам.

І яна пад руку вывела мяне з хаты.

Добра памятаю, што тады былі спелая яблыкі. Я ўпала на траву, закрыўшы твар скамечаным вэлюмам, доўга плакала. Я хацела толькі аднаго – пабачыць Сцяпана, пабыць з ім. Няўжо ён не прыйдзе на вяселле? Ён жа ведае, што я кахаю яго, што мяне аддаюць замуж толькі таму, што жаніх з багатай сям'яй.

...Сцяпан прыйшоў. Ён сядзеў на другім канцы стала, і я бачыла яго хваляванне, яго гора, улоўнае толькі мне адной.

У вокны глядзела ноч. Вяселле, увайшоўшы ў самы разгар, шумела на ўсю хату. Мой жаніх штосьці гаварыў мне, але я не чула ягоных слоў, а ўсімі сваімі імкненнямі была накіравана да Сцяпана. Мы абое зразумелі, што нам трэба сустрэцца, і не калі небудзь, а ў гэтую ноч.

Нарэшце госці пачалі вылазіць з-за сталоў і распачалі на двары танцы. Жаніх, ужо п'яны, пацягнуў мяне танцаваць у круг. Ногі мае не слухаліся, здаецца, угрузалі ў зямлю. Сяброўка Вера, якая танцавала побач са мной, нечакана ўзяла мяне за руку, і перабіраючы нагамі ў хуткім танцы, моцна прагаварыла:

– Танцуй, танцуй, нявеста, адзін раз у жыцці такое свята бывае.

А потым, каб чула толькі я, прашаптала:

– Сцяпан будзе чакаць цябе ў садзе.

Было за поўнач. Я чакала зручнага моманту, каб пазбавіцца ад свайго абрыдлага жаніха. Госці зноў пайшлі за стол.

Думка напайць жаніха прыйшла адразу. Мне не давалося доўга чакаць. Мой нарачоны сам наліў мне і сабе па поўнай чарцы. Ён выпіў, я пад стол выліла. Потым я напоўніла шклянкі, і мы зноў выпілі. Ён – гарэлкі, я – вады. Прапанаваўшы выйсці на свежае паветра, я ўзяла яго пад руку і вывела з хаты. Ён ледзь трымаўся на нагах. На двары нікога не было. Адкрыўшы хлёў, я штурхнула яго ў салому, і праз некалькі мінут мой жаніх адразу ж заснуў.

Я тут жа апынулася ў садзе. Сцяпана не прыйшлося шукаць. Ён сам выбег насустрач з цемры саду і, падхапіўшы мяне на рукі, панёс паміж спелых яблынь

да ракі, якая ў месячным святле пляскалася за садамі. Апамяталася я толькі ў лодцы пасярод ракі.

Сцяпан, заграбаючы цёмную ваду, упэўнена глядзеў наперад. Там, на тым беразе ракі, было наша шчасце.

Маці скончыла расказваць, падняла вочы, паглядзела на дачку.

Нечакана ў дзвярах з'явіўся высокі сталы мужчына. Ён так і застыў на парозе, гледзячы на Свету. Памяць сама занесла яго ў той час, калі былі спелыя яблыкі. У сваёй дачцы ён бачыў тую нявесту, з якой пераплыў на той бераг, каб знайсці сваё шчасце.

“Томельскі ўніверсітэт”, 18 сакавіка 1978 года.

ТОЙ ДЗЕНЬ...

Зашклёны дзень, як дом зашклёны –
 Дажджу самотнасць у акне.
 Я стогнам восеньскага грому
 Даю жыццё на палатне.
 Мой гром распяты на маланках:
 Зліццё прыроды і душы.
 Я ў дождж той восеньскі ажыў,
 І, здэрсшы сонныя фіранкі,
 Акон зняможаных крыжы
 На дзень той помны разлажыў.

“Томельская праўда”, 2 чэрвеня 1981 год.

“Томельскі ўніверсітэт”, 13 чэрвеня 1981 год.

ЗАКАХАНАЯ

Закаханая – май і лістапад,
 Закаханая – сястра муз,
 Закаханая – белых яблынь сад,
 Закаханая – свята руж.
 Закаханая – сны крылатыя,
 Закаханая – спеў бяроз,
 Закаханая – вусны мятныя,
 Закаханая – слодыч слёз.
 Закаханая – апантаная,
 Ох, Джульета з-пад Мазыра,
 Знай: міражная ёсць зара,
 Ёсць каханне яшчэ падманнае.

“Камуніст Палесся” (Мазыр), 19 студзеня 1985 г.

Верш напісаны напрыканцы 1984 года.

Алесь Бурбіс

...сапраўднага пачатку беларускага тэатру
трэба шукаць у далёкай мінуўшчыне, калядаванні
і іншых дзе-нядзе захаваных звычаях...

Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры

Тлумачэнні, без якіх не абысціся

Кожны, хто прачытае біяграму Алесь Бурбіса ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі, напісаную Міхасём Бічом, у бібліяграфіі знойдзе спасылку на ягоную працу “Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры”. Спасылка на гэтую працу маецца таксама ў артыкуле Віталія Скалабана “Пятроўшчынскае прадстаўленне” (Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі). І абодва разы аўтары біяграмаў адсылаюць нас да 1-га тома “Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі”, які ўбачыў свет у 1975 годзе. Аднак і ў гэтым (1975-га года) выданні, і ў 1-м томе “Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі”, які выйшаў у 1997 годзе, мы можам прачытаць толькі невялічкі фрагмент працы А.Бурбіса. Гаворка ў ім ідзе пра беларускае прадстаўленне, што адбылося ўвесну 1906 года ў вёсцы Пятроўшчына Мінскага павету (цяпер засталіся толькі фрагменты гэтае вёскі, а помнікам ёй будзе станцыя метрапалітэна “Пятроўшчына”).

*Падрыхтоўка
да друку
і каментары
Анатоля
СІДАРЭВІЧА.*

У абодвух выпусках 1-га тома “Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі” паведамляецца, што тэкст працы А. Бурбіса знаходзіцца ў архіве сектара тэатра і кіно Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук. Са смуткам трэба канстатаваць, што гэтая інфармацыя непраўдзівая: тэксту ў архіве няма. Захоўваўся ён у фондзе старшыні Беларускай Сацыялістычнай Грамады (у 1917-1918 гг.), вядомага дзеяча беларускай культуры, празаіка і драматурга, гісторыка беларускага тэатра Язэпа Дылы, але ўжо даўнавата з гэтага фонду знік.

Я і не спадзяваўся, што калі-небудзь прачытаю поўны тэкст працы А. Бурбіса пра беларускі тэатр, ды вось аднаго разу Наталля Семашкевіч, удава гісторыка літаратуры і тэатра Рыгора Семашкевіча, разбіраючы архіў свайго мужа, выявіла машынапіс, які складаецца з дзвюх частак: кароценькае прадмовы “Да матар’ялаў А. Бурбіса” і ўспамінаў самога А. Бурбіса “Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры”. Гэтыя ўспаміны трапілі да Я. Дылы ад Змітрака Бядулі. Пра тое мы можам даведацца з прадмоўкі “Да матар’ялаў А. Бурбіса”, напісанай – найбольш імаверна – самім Я. Дылам, і з пазнакі на апошняй старонцы машынапісу: “З матар’ялаў З. Бядулі”. Пазнака, імаверна, таксама зроблена Я. Дылам.

На тое, што машынапіс Р. Семашкевіча ёсць у пэўнай ступені копіяй тэксту А. Бурбіса, паказвае яго граматыка. Рыхтуючы ўспаміны А. Бурбіса для нейкага выдання ў БССР, даследчык не кіраваўся афіцыйным правапісам, а пакідаў прынятае на пачатку XX ст. напісанне асобных словаў (*дэжлямацыя, спэтакль* ды інш.) і прозвішчаў (*Монюшко, Власенко*), захоўваў у словах мяккі знак (*збірае, свіронак* ды інш.) і пакідаў я ў адмоўнай часціцы не перад націскам (“*Ня рвіся к багатым*”)...

Пра тое, што Р. Семашкевіч рыхтаваў успаміны А. Бурбіса да друку, сведчыць таксама пагінацыя машынапісу: пачынаецца ён з 162-й і заканчваецца 169-й старонкай.

Цяпер можна толькі гадаць, для якога выдання рыхтаваўся машынапіс Р. Семашкевіча, які, дарэчы, утрымлівае ягоныя праўкі ад рукі. Затое беспамылкова можна адказаць на пытанне, чаму ўспаміны А. Бурбіса “Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры” не былі апублікаваныя цалкам ні ў тым загадкавым выданні, ні ў 1-м томе “Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі” ў 1975 годзе: у гэтым тэксце гаворка ідзе пра Беларускаю Сацыялістычную Грамаду, Вацлава Іваноўскага, Вацлава Ластоўскага, Антона Луцкевіча ды Аляксандра Уласава. І БСГ, і прозвішчы гэтых людзей, за выключэннем А. Уласава, пажадана было не ўспамінаць, а калі і згадаць, дык толькі з негатыўнымі ацэнкамі.

Прадстаўляць асобу аўтара ўспамінаў – А. Бурбіса – чытачу “Дзеяслова”, думаю, не трэба. Адзначу толькі тое, што сёлета 20 кастрычніка спаўняецца 125 год з дня яго нараджэння.

Не трэба ўжо рэкамендаваць чытачам і В. Іваноўскага, В. Ластоўскага ды А. Луцкевіча: іх біяграфыя лёгка знайсці ў энцыклапедыях канца мінулага – пачатку гэтага стагоддзя; апрача таго, выйшлі кнігі твораў В. Ластоўскага і А. Луцкевіча, а ў 4-тамовай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” маюцца манаграфічныя артыкулы пра іх. Не складана цяпер знайсці даведкі таксама пра доктара Напалеона Чарноцкага, Альберта Паўловіча, Чэслава Родзевіча, Марыю Кімант (у машынапісе Кімонт), не кажучы пра Ігната Буйніцкага, Людаміра Рагоўскага ці Леапольда Родзевіча (у машынапісе Радзевіч). Згаданы ва ўспамінах С. Кукель – гэта сябар Мінскага камітэту БСГ Станіслаў Кукель (партыйная мянушка Апанас); мінчук, ён стала жывіў у Івянцы, дзе вёў шkolку для хлопцаў і дзяўчат, якіх рыхтаваў да паступлення ў гімназію. Пра Мікалая Шылу пэўныя звесткі можна знайсці ў Беларускай Энцыклапедыі, але там не адзначана, што ён пакінуў успаміны пра Цётку, Янку Купалу ды Алеся Гаруна. Цяпер мы ведаем,

што ён быў да ўсяго іншага і артыстам. Манькоўскі – гэта ці не Язэп (Іосіф, Юзаф) Манькоўскі, вядомы як публіцыст “Нашае Нівы” Янка Окліч, а з 1912 года і як рэдактар газеты “Kurjer Krajowy”. Звестак пра яго скупа. Пагатоў варта было б пашукаць біяграфічныя звесткі аб прафесары (выкладчыку) музычнай школы ў Вільні Ратасэпе (у машынапісе Ратгасэп), пра Гаўронскую, Арлоўскага, Мурашчанку, Карсачанку, Копець (у машынапісе Копэць), Ляжневіча, Уласенку і І. Шыдло, кіраўніка беларускага хору пасля Л. Рагоўскага. Зрэшты, не выключаю, што пра кагосьці з названых тут пачынальнікаў беларускага тэатральнага жыцця звесткі ўжо маюцца, але я іх у друку не сустракаў.

Застаецца дадаць, што пастаронкавыя заўвагі, пазначаныя зоркамі (*), належаць, праўдападобна, Р. Семашкевічу.

Анатоль СІДАРЭВІЧ.

Да матар’ялаў А. Бурбіса

Артыкул напісан А. Бурбісам у 1921 г. па просьбе Змітрака Бядулі, які збірае матэр’ялы па гісторыі беларускага тэатру.

А. Бурбіс з’яўляецца адным з першых арганізатараў беларускага тэатру ў Вільні з 1911 па 1915 год. Ва ўсіх спектаклях нябожчык А. Бурбіс выпаўняў характэрныя камічныя ролі. Апрача таго, быў добрым дэкламатарам. Апошні раз у Вільні ён іграў у аперэтцы Д[уніна]-Марцінкевіча “Залёты”. У 1916 годзе А. Бурбіс арганізаваў беларускія спектаклі сярод уцекачоў беларусаў у Маскве і Саратаве.

Аляксандр БУРБІС

Колькі слоў аб беларускім тэатры і хоры

Першая спроба ў кірунку¹ арганізацыі беларускага народнага тэатру была зроблена вясной 1906 року² ў Пятроўшчыне пад Менскам. Спроба гэта, паміж іншым, мела на мэце прыдбаць крыху грошай дзеля працы 1-га Краёвага Камітэту Беларускай Сацыялістычнай Грамады й на рэвалюцыйную агітацыю на вёсцы.

Пастаўлены быў пераклад д-ра Н. Чарноцкага з украінскай мовы камедыі Крапіўніцкага “Па рэвізіі” і дэкламацыя тагды яшчэ рукапісных першых твораў Янкі Купалы: “Што ты сьпіш, беларускі мужык”³, “Не рвіся к багатым”, “Пажалей”⁴ і інш. Сцэна была зроблена на падворку каля свіронка; беларускія вопраткі адтрымалі з вёскі. Былі ўстроены лаўкі для платнай публікі, а дзеля работнікаў і сялян уваход быў дармовы. Сабралася шмат людзей, і асабліва многа было сялянска-гаспадарчых працаўнікоў⁵ і сялян, на якіх спектакль зрабіў вельмі добрае ўражанне. Арганізацыя тэатру займалася – А. Бурбіс (Г. Бухавецкі⁶, палітычны псеўданім Піліп), А. Уласаў, С. Кукель і інш. Быў аркестр музыкі й платны (дзеля зыску) буфет. Арганізатар⁷ тэатру ледзьве не апынуўся ў вастрозе за дэкламацыі, асабліва за “Што ты сьпіш, беларускі мужык” Я. Купалы; верш гэты фактычна быў клічам да паўстання проціў цара й паноў. Улада дабівалася, каб назвалі прозвішча таго, хто дэкламаваў, але было названа прозвішча неіснуючага чалавека, было сказана, што ён выехаў. “Замазаць” справу трошкі каштавала. Дэкламаваў вершы А. Бурбіс. Паны былі абураны за кліч, як яны казалі, “рэзаць паноў”.

Кажучы аб гэтым першым кроку, трэба памятаць, што яшчэ раней у палове XIX стагоддзя ў Менску ставілася опера В. Дуніна-Марцінкевіча “Сялянка”^{*}, да якой была музыка С. Манюшкі, а сапраўднага пачатку беларускага тэатру трэба

^{*} 9 лютага 1852 г., як відаць з афішы, захаваўшайся ў А. Паўловіча⁸.

шукаць у далёкай мінуўшчыне, калядаванні і іншых дзе-нядзе захаваных звычаях. Будучы гісторык знойдзе шмат цікавага і багатага матэр'ялу, напіша сапраўдную гісторыю беларускага народнага тэатру.

Ад 1906 да 1909 року, як нам вядома, не было новых спробаў каб з'арганізаваць беларускі тэатр. Тлумачыцца гэта проста тым, што ўсе лепшыя сілы былі занятыя палітычнай працай, а пасля таго, як царскі ўрад здушыў яе, упалеўшыя беларускія працаўнікі не паспелі да 1909 року з'арганізавацца⁹. Адзначым тут, не то далей нам прыйдзецца гаварыць аб арганізацыі не толькі беларускага тэатру, але й беларускага хору, таму што праца гэта вялася адначасова.

У 1909 року працаўнікі з “Нашай Нівы” ў Вільні пачалі спробы залажыць беларускую трупку аматараў, але гэта не ўдавалася перш-наперш затым, што былі заняты выдавецкай працай, ды, апрача таго, гэта[му] перашкаджала недахватка грошай.

Улетку 1909 року з вастрогу быў асвабоджаны пасля 3-гадовага сядзення А. Бурбіс, які і ўзяўся за арганізацыю тэатру й хору. Якраз у тым часе “Віленскі Отдел Императорского Музыкального Общества” рыхтаваўся да арганізацыі этнаграфічнага вечару, у якім мелі быць прадстаўлены хоры ўсіх народаў (велькаросы, палякі, літоўцы, украінцы, жыды)¹⁰.

Беларусы запатрабавалі, каб быў і беларускі аддзел, што выклікала здзіўленне – “што гэта за беларусы”. Дабіцца згоды на беларускі аддзел нарэшце ўдалося дзякуючы дапамозе прафесара музыкальнай школы фінляндца Ратасэпа. Музыкальная школа дала памяшканне для пробаў хору (на Скапоўцы). Кіраўнік хору знайшоўся ў асобе чалавека з вышэйшай музыкальнай адукацыяй вядомага кампазітара Людзіміра Міхала Рагоўскага, які хоць і паляк-мазур, але вельмі цікаваўся народнай музыкай наогул і беларускай асабліва. Ён першы, бадай, зразумеў, што ў грунце беларускай народнай песні паложаны двухтановы індыйскі¹¹ гукарад (гама), што адрознівае яе ад песняў усіх іншых славянскіх народаў. Ён першы гарманізаваў мастацкі беларускія матывы сапраўды ў беларускім народным духу. Яго музыкальнае вуха першае прызнала, што С. Манюшка, якога лічаць паляком, клаў у сваю музыку, быць можа зусім несвядома, беларускія народныя матывы, бо й сапраўды, пражыўшы цэлае сваё жыццё арганістам на Беларусі, іншых, як беларускіх, матываў не чуў. Цікава, што на яго музыку словы беларускіх паэтаў (Янкі Купалы, напр.) кладуцца зусім добра й без паправак нават. Мусім адзначыць тут, што за тое, што Л. Рагоўскі пайшоў працаваць на беларускай ніве, польскія нацыяналісты абвесьцілі яму байкот, на што не зважаў, нягледзячы на тое, што, працуючы ў польскай “Лютні”¹² ў Вільні ён быў бы зусім матэр'яльна забяспечаным чалавекам, а беларусы самі з вялікімі труднасцямі ледзьве маглі ўтрымаць свае выдавецтвы й утрымоўваць як след працаўніка, асабліва такой маркі, як Л. Рагоўскі, не маглі.

Прышлося гатавацца да этнаграфічнага вечару, ня маючы ані рэпэртуару, ані людзей, ані вопратак. На першую пробу хору прыйшоў Л. Рагоўскі, рэдактар “Нашай Нівы” А. Уласаў (безгалосы), А. Бурбіс (не спяваючы), А. Луцкевіч (безгалосы), сталяр Сянькевіч (ня маючы ані вуха, ані голасу), і толькі. Гэта, аднак, не адабрала ахвоты да працы. Пачалося шуканне спевакоў, і знайшлі іх, нягледзячы на тое, што ім зусім не плацілі. Знайшлася грамадка беларусоў у фэльчарскай школе, хіміка-тэхналагічнай школе, у хоры рамяснікоў, які быў у Вільні й якім загадвала Гаўронская, сабраліся і так людзі – асабліва многа сталяроў, шаўцоў, швачак і іншых рабочых і рамяснікоў; было досыць і вучнёўскай беларускай моладзі, і інтэлігенцыі. Нямала было вельмі рэдкіх і добрых галасоў. Сабраўся пасля даложанай да гэтага працы хор да 100 чалавек, маючы пад дастаткам усе галасы. Арганізацыйная і адміністрацыйная частка належыла да А. Бурбіса, кіраўніцтва музыкальнае – да Л. Рагоўскага. Да апошняга дня прыводзілі з вёсак

кабет і мужыкоў (асабліва кабет), і Рагоўскі запісваў народныя песні, прысылалі й з мейсца запісання песні й яны гарманізавался Рагоўскім. Такім парадкам ствараўся рэпертуар хору.

Паміж іншым Рагоўскі напісаў музыку да слоў Янкі Купалы: “А хто там ідзе”. Гэта песня даўгі час спявалася як беларускі гімн.

Пробы хору адбываліся кожны тыдзень акуратна й, нават, па колькі разоў у тыдзень.

У тым самым часе ў Пецярбурзе арганізаваўся таксама беларускі хор, арганізацыяй якога займаўся галоўным чынам прафесар В. Іваноўскі.

У Пецярбурзе гарманізацыяй беларускіх песняў займаўся вельмі здольны студэнт кансерваторыі Шумкус, які апрацоўваў песні таксама ў беларускім духу, але крыху па-вучнёўску, не мастацкі. Хор у Пецярбурзе карыстаўся як з свайго рэпертуару, так і з рэпертуару Віленскага хору.

Узімку 1909-1910 року ў Вільні* у Гарадской Салі адбыўся этнаграфічны вечар, на якім першы раз выступілі беларусы. Першае мейсца па выкананню з боку мастацкага заняў хор жыдоўскі, складзены з спевакоў, скончыўшых кансерваторыю, але другое мейсца заняў хор беларусаў, прыгожа прыбраны ў праўдзівыя беларускія вопраткі, сабраныя па большай частцы на апошнія грошы беларускімі дзеячамі. Калі паднялася заслона й загрымела сцэна: “А хто там ідзе... у вагromністай такой грамадзе. – Беларусы”, уся набітая паўнюсенька саля ўстала, а сцэна грымела далей: “А што яны нясуць на худых плячах, на ў лапцях нагах, на ў крыві руках.¹³ – Сваю крыўду...” і г. далей. Пасля адну за адной хор прапеў шмат беларускіх песняў, па-мастацку паложаных на хор і па-мастацку выкананых. Вільня горача вітала першы раз выступаючую беларускую працоўную беднату. Пасля выступіў беларускі народны балет пад загадам танцора – артыста Ігната Буйніцкага. Адзін за адным ішлі беларускія танцы: “Лявоніха”, “Мяцеліца”, “Юрка”, “Гневаш”, “Чабор”.

Танцорам прыйшлося бясконца бісаваць па запатрабаванню публікі. Трэба адзначыць і вялікі талент, і энергію Ігната Буйніцкага, ідэальна, па-мастацкі апрацаваўшага беларускія народныя танцы.

Не абышлося і без непрыемных выпадкаў: так, напрыклад, калі праз салю праходзілі беларусы на сцэну, нехта сумысля пагасіў электрычнасць. Гэта была работа “казённых” людзей, якім беларусы былі не ў смак.

На салі, паміж іншымі, была й крытая саломай беларуская хата.

Адначасова з падгатоўкай беларускага хору рабіліся пробы беларускага тэатру й зараз жа пасля этнаграфічнага вечару ў тую самую зіму адбылася першая беларуская вечарына з тэатрам, хорам і танцамі на сцэне ў клубе чыгуначнікаў**. Ставілася па-беларуску “Па рэвізіі”. Ігралі – А. Бурбіс, Ч. Родзевіч, Арлоўская, Мурашчанка, Карсачанка; пасля выступаў хор пад загадам Л. Рагоўскага і балет пад загадам І. Буйніцкага.

Ад гэтага часу безупынна йшла праца над стварэннем рэпертуару як для тэатру, так і для хору. Пробы безупынна й акуратна кожны тыдзень адбываліся спачатку ў бібліятэцы “Знанне” на Юркаўскім праспекце¹⁴, а пасля ў нанятым у літоўскай “Руты”¹⁵ памяшканні. В. Ластоўскі пераклаў “У зімовы вечар” – Э. Ажэшка; А. Бурбіс сцэнізаваў “Хама” з аповесці той самай Э. Ажэшка, якая шмат [напісала] з беларускага жыцця, але па-польску; пасля ставілі пераклады з украінскай (д-р Чарноцкі “Пашыліся ў дурні” – “Як яны жаніліся”). З арыгінальных было тады мала, напр., “Модны шляхціок”. Нягледзячы на перашкоды ў справе атрымання дазволу на беларускія вечары й з боку цензуры на беларускія тэатральныя творы,

* 22 лютага 1910 г.

** Фактычна 12 лютага у 1910 г. – раней, чым адбыўся этнагр. вечар.

беларускія музыкальна-вакальна-драматычныя вечарыны адбываліся часта, а пробы й тэатру й хору йшлі безупынна. Дзеля характарыстыкі адносінаў тэатральнай цэнзуры да беларускіх твораў скажама, што “У зімовы вечар” цэнзура не пусціла, хаця гэтая рэч ігралася без перашкод па-польску і ўкраінску; толькі падаўшы гэтую рэч другі раз у цэнзуру, удалося, і то не лёгка, атрымаць на яе дазвол. Наймаліся хоць на некалькі пробаў рэжысёры з тэатру. З віленскіх артыстаў трэба адзначыць, апрача вышэйпаказаных, яшчэ некаторых – Леапольд Родзевіч, Уласенка, Шыла, Юрэвіч, Манькоўскі, Ляжневіч, а з артыстак Копец і шмат іншых. У 1911 року засноўваецца “Беларускі музыкальна-драматычны гурток”^{*}.

Пачынаючы ад 1911 року, беларусы ў Вільні кожны рок у ноч з 23-га на 24-ае чэрвеня святкуюць Купалле на лайбах і чаўнох па р. Віліі з музыкай, хорам і іскраўкамі (феерверкамі).

Рэпертуар хору й тэатру ўсё павялічваецца. Беларускія вечарыны прыцягваюць да сябе ўсё больш і больш людзей. Выдаюцца беларускія тэатральныя й музыкальныя творы – “Беларускі песеннік з нотамі” Л. Рагоўскага¹⁶; “А хто там ідзе” – яго жа і шмат інш.¹⁷

Пасля Рагоўскага хорам у Вільні кіраваў І. Шыдло, а пасля М. Кімонт. Яшчэ да выезду Рагоўскага з Вільні ён напісаў дзеля сімфанічнай аркестры Беларускаю сюіту, якая ігралася ў Вільні. Гэта вялікая й вельмі пекная рэч, адбудаваная з беларускіх народных матываў. Беларусы ў Вільні выдаць яе маглі, бо не мелі грошай на гэта, і Л. Рагоўскі павёз яе за граніцу, маючы надзею знайсці выдаўца там.

Беларускі хор паволі, апрача народных песняў, спаўняў і рэчы Даргамыжскага, Чайкоўскага, Манюшкі з беларускімі словамі да гэтай музыкі.

25-га студзеня 1915 року ў Вільні была пастаўлена першы раз беларуская аперэтка “Залёты” В. Марцінкевіча; музыка да яе была часткай сабраная, а часткай напісаная М. Кімонт. Музыкальнай часткай аперэтки загадвала М. Кімонт. Аперэтка прайшла вельмі добра.

У тым часе, як і ў Вільні, музыкальна-драматычная праца вялася і ў Пецярбургзе. Пецярбург карыстаўся тым самым рэпертуарам, што й Вільня, а дзеля таго, каб паставіць там беларускі балет, ездзіў туды І. Буйніцкі.

У 1910 року Ігнат Буйніцкі з’арганізаваў вандроўчы тэатр, дзеля арганізацыі якога выдзяляліся артысты з Віленскага тэатру, як, напрыклад, Чэслаў Родзевіч, Леапольд Родзевіч, Шыла Мікалай, наезджалі туды А. Пашкевіч (Цётка), А. Бурбіс; апрача гэтых асноўных сіл, І. Буйніцкаму ўдавалася набіраць людзей і на мыйсцох. Тэатр гэты выступаў у Свянцяхах, Полацку й іншых мыйсцох [і] вельмі прыхільна прымаўся.

Віленскі Беларускі музыкальна-драматычны гурток колькі разоў меркаваў паслаць сваю трупу ў Горадню, але ўлада ў Горадзеншчыне не давала дазволу, лічучы, як заявіў, напрыклад, губернатар Барзенка, – “белорусские спектакли неудобными”.

Калі прыняць пад увагу перашкоды царскага ўраду, недахват грошай і інш., то трэба прызнаць, што дзеля тэатру беларускага да пачатку Вялікай вайны¹⁸ было зроблена шмат. Ён у кароткі працяг часу выперадзіў іншыя нацыянальнасці, як, напрыклад, літоўцаў, якія, здаецца, у першым годзе існавання беларускага тэатру святкавалі пяцігоддзе свайго тэатру.

¹ У машынапісе надрукавана “кіраўніку”.

² У машынапісе пасля гэтага слова надрукавана зорка (*), але адпаведнай зноскі няма.

* Статут яго быў зацверджан губернатарам Д. Любімавым 31 сакавіка 1911 г.

³ У Поўным зборы твораў Я. Купалы верш надрукаваны пад загалоўкам “Што ты спіш?..”. Пачынаецца ён радкамі: Што ты спіш, што ты спіш, Беларускі мужык?

⁴ На ўвазе маецца верш “Пажалей мужыка”. У 1-ым томе Збору твораў (1925) Я. Купала надрукаваў яго ў новай рэдакцыі: замест слова “пажалей” увёў “пашкадуй”.

⁵ Гаворка пра сельскагаспадарчых рабочых, парабкаў, занятых у панскім маёнтку ці ў заможных сялян.

⁶ З лютага ці сакавіка 1906 г. А. Бурбіс кіраваў Менскім (І краёвым) камітэтам БСГ замест братоў Луцкевічаў, якія мусілі пераехаць у Вільню і перайсці на нелегальнае становішча. У яго на руках быў пашпарт на імя Г. Бухавецкага. Гэтым пашпартаў карысталіся і іншыя сябры партыі.

⁷ У машынапісе надрукавана “арганізатары”.

⁸ Да аперэты (камічнай оперы) “Сялянка” ў 1841 г. была пастаўлена аперэта “Рэкруцкі габрэйскі набор”.

⁹ Пад палітычнай працай на ўвазе маецца ўдзел у рэвалюцыі 1905–1907 гг. Нельга сказаць, што дзеячы БСГ, якіх не кінулі ў турмы, як А. Бурбіса, не саслалі ў Сібір, як Віктара Зелязца, або не змусілі эміграваць, як Цётку, не здолелі да 1909 года з’арганізавацца. У 1906–1908 гг. яны наладзілі выдавецкую справу (газета “Наша Ніва”, выдавецкая суполка “Загляне сонца і ў наша ваконца” ў Пенярбурзе, выдавецтва “Нашай Нівы” і выдавецкае таварыства “Наша Хата”). У 1909 годзе настала чарга і тэатральнай справы, тым больш, што на волю выйшаў здатны да яе А. Бурбіс, а ў 1911 годзе з-за мяжы вярнулася Цётка. Зрэшты тое, што дзеячы БСГ у 1906–1908 гг. былі занятыя галоўным чынам выдавецкай справай, у наступным абзацы адзначае і сам А. Бурбіс.

¹⁰ Гаворка пра народы Беларуска-Літоўскага краю (“Северо-Западного края”). Пад украінцамі ў той час разумелі жыхароў паўднёва-заходняга Палесся.

¹¹ У машынапісе словы “двухтановы індыйскі” надрукаваныя як “двухтановыя індыйскія”.

¹² “Лютняй” называлася польскае музычнае таварыства ў Вільні (заснавана ў 1905 г.), якое мела ў сваім складзе хор, аркестр і драматычную секцыю; у 1921 г. на базе “Лютні” быў створаны Польскі тэатр у Вільні (з 1945 г. Музычны тэатр у Лодзі).

¹³ ...на ў лапцях нагах, на ў крыві руках... – Гэтак было ў першапачатковай рэдакцыі верша; пазней Я. Купала памяняў парадак слоў у гэтым радку.

¹⁴ Уладальнікам бібліятэкі-чытальні «Знание» на Юраўскім (Георгіеўскім) праспекце (цяпер праспект Гедыміна) быў блізкі да нашаніўскага кола Барыс Даніловіч; пазней бібліятэка стала супольнай уласнасцю Б. Даніловіча і А. Луцкевіча, а потым і зусім перайшла да апошняга. Адзін час у бібліятэцы працаваў Я. Купала.

¹⁵ “Рутай” называлі літоўскае культурнае таварыства ў Вільні, заснаванае будучым прэм’ер-міністрам Літвы Мікаласам Сляжавічусам у 1909 г. Таварыства, якое налічвала каля 200 сяброў, мела хор, драматычную дружыну і інш. Пэўную ролю ў яго дзейнасці адыграў Мікалоюс Канстанцінас Чурлёніс.

¹⁶ Поўная назва – “Беларускі песеннік з нотамі для народных і школьных хораў”. Кніга, у якой змешчаны ноты і тэксты васьмі песень, выйшла ў 1911 г. у выдавецтве “Нашай Нівы”.

¹⁷ У 1910 і 1912 гг. Антон Грыневіч выпусціў два невялікія тамы (на 50 пазіцый) “Беларускіх песень з нотамі” (другі том разам з Андрэем Зязюлем).

¹⁸ Гэтак першапачаткова называлі Першую сусветную вайну.

Іван Лепешаў

...Зямлі і свабоды
Ужо нам замала...
Якой жа выгоды
Яшчэ не ставала?!...

“Не плюй у карытца...”

Нататкі пра адзін верш Янкі Купалы

«Вывучэнне мастацкага твора, яго мовы, зместу, – пісаў акадэмік В. У. Вінаградаў, – павінна абапірацца на глыбокае разуменне грамадскага жыцця адпаведнага перыяду ў развіцці народа». І яшчэ: «Гістарызм – аснова правільнага, навуковага разумення з’яў». У найбольшай ступені гэта адносіцца да твораў, час напісання якіх аддалены ад нас дзесяцігоддзямі.

У такіх творах нярэдка можа ўпамінацца якое-небудзь імя, факт, падзея. Для чытача, аўтаравага сучасніка, аднаго гэтага ўпамінання магло быць дастаткова, каб зразумець, што ці каго меў на ўвазе пісьменнік, на што намякаў. Праз некалькі дзесяцігоддзяў гэтыя імёны, факты, падзеі могуць аказацца забытымі, незразумелымі для чытачоў новага пакалення. А каб правільна асэнсаваць твор, патрэбна разумець усе дэталі яго зместу. Таму пры аналізе такіх твораў яго істотным кампанентам павінен быць так званы рэальна-гістарычны каментар, г. зн. тлумачэнне забытых імёнаў, фактаў, падзей, якія ўпамінаюцца ў творы, расшыфроўка магчымых аўтарскіх намёкаў, паказанне крыніц літаратурных і іншых яўных і прыхаваных цытат і г.д.

Менавіта такога каментавання патрабуе верш Янкі Купалы «Не плюй у карытца...» Гэта абумоўліваецца яшчэ і тым, што верш, напісаны 15 студзеня 1922 года, ні пры жыцці паэта, ні ў яго пасмяротных выданнях не друкаваўся. Упершыню ён пабачыў свет толькі ў 2003 г. – у Поўным зборы твораў (т. 9, кн. 2, с. 7-8). У невялікім каментары (с. 376) адзначаецца, што верш друкуецца і датуецца па белавым аўтографе, які захоўваецца ў Дзяржаўным літаратурным мемарыяльным музеі Янкі Купалы, і што ў музеі ёсць і чарнавы аўтограф, а тэкст твора выяўлены Янкам Саламевічам. Невядома толькі, якім чынам верш трапіў у музей, хто перадаў яго туды. І ў аўтографах, і ў цяперашняй публікацыі пасля загалова верша пазначана ў дужках: «Прыпеўкі». У памянёным каментары чытаем: «Паводле ідэйнага зместу і даты напісання прыпевак можна меркаваць, што яны прызначаліся для п'есы «Тутэйшыя». Прыпеўкі маглі быць агучаны ў час першай і адзінай яе пастаноўкі на сцэне БДТ-1 (лістапад 1926 года.)». Але наўрад ці можна згадзіцца з такім меркаваннем, бо верш напісаны 15 студзеня, а трагікамедыю «Тутэйшыя» Я. Купала закончыў праз 8 месяцаў – 31 жніўня 1922 года. Незразумела: у якіх дзехах п'есы і хто (Янка Здольнік з Аленай або Гануля з Гарошкам ці, можа, Мікіта Зносаў?) павінен быў агучваць гэтыя прыпеўкі? Да таго ж у 1926 г., як будзе паказана далей, Беларусь мела ўжо не «пяць паведаў» (пра іх гаворыцца ў Купалавым вершы), а 23. Не было гэтых прыпевак і ў тэксце «Тутэйшых», у першай публікацыі п'есы («Польмя». 1924. №№ 2, 3).

Думаецца, Янка Купала, напісаўшы гэты верш, даверліва даваў яго чытаць сваім сябрам (сведчанне М. М. Улашчыка), але нават і намеру не меў здаваць у друк, бо асцерагаўся чэкістаў, ведаў, што яны сочаць за кожным ягоным крокам. Як цяпер вядома з расакарэчаных чэкісцкіх дакументаў, гэтыя «органы» нязменна фіксавалі, што Я. Купала «на ўсім працягу сваёй літаратурнай дзейнасці ў большасці твораў займае варожую пазіцыю супраць Савецкай улады». І не толькі ў «літаратурнай дзейнасці». Так, пасля таго як у лістападзе 1926 г. прайшла Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі, кіраўнік беларускіх чэкістаў І. Апанскі даносіў у Маскву шмат чаго негатыўнага пра паводзіны Купалы на канферэнцыі; напрыклад, на пытанне госця з-за мяжы, чаму ён, Купала, цяпер мала піша, «апошні адказаў: «Дурань ты, ці ж можа пяць салавей, калі яго пасодзяць у клетку, але будзе час, што гэты салавей яшчэ запые» (Летапіс жыцця і творчасці // Янка Купала. Поўны збор твораў: у 9 т. – Т. 9. Кн. 2. – С. 246, 180).

Звернемся да самога верша. У ім пяць васьмірадковых строфаў. Кожная з іх завяршаецца рэфрэнам-прыказкай: «Не плюй у карытца – прыдасца напіцца». Вось тры апошнія штрафы (яны маюць патрэбу ў рэальна-гістарычным каментаванні):

Зямлі нам надалі
І нашай, і дворнай,
Надалі, а далей –
Нам штось не прасторна.
Зямлі і свабоды
Ужо нам замала...
Якой жа выгоды
Яшчэ не ставала?!
Не плюй у карытца –
Прыдасца напіцца.
Бах, нашу Айчыну
Без нашае волі,
Як тую аўчыну
Ў шматкі папаролі.
А нам чужы статут
Паднёс пяць паведаў, –

Жыві і ўладай тут!
 Ну, дзякуй за гэта!
 Не плой у карытца –
 Прыдасца напіцца.
 І «польскі», і «рускі»,
 І ўсякі чорт іншы
 На сказ беларускі
 Плюе, не купіўшы –
 Каб нам, беларусам,
 І немач, і ліха...
 А мы што? – пад вусам
 Бармочама сціха:
 Не плой у карытца –
 Прыдасца напіцца.

Чаму «нам штось не прасторна»? Якой «выгоды яшчэ не ставала»? Хто «нашу Айчыну ў шматкі» папароў? Пра якія «пяць паведаў» ідзе гаворка? Каб адказаць на гэтыя і іншыя пытанні, неабходна зрабіць экскурс у гісторыю, звярнуцца да «адпаведнага перыяду ў развіцці народа» (В. У. Вінаградаў).

У 1917-1920 гг. на тэрыторыі Беларусі змяняліся адна за другой пяць, як казаў Мікіта Зносаў, палітычных сітуацый. Чатыры з іх так характарызуюцца ў артыкуле Я. Купалы «Больш самачыннасці», напісаным падчас польскай акупацыі і апублікаваным 22 кастрычніка 1919 г. у газеце «Беларусь», якую падтрымлівала кіраўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі:

«Рэвалюцыя змяла ў сваім ходзе цара, панясліся ў свет новыя воклікі будавання новага незалежнага жыцця ўсім народам. А мы як бы нішто і ні ў чым. Пасля царскіх чыноў прыйшлі бальшавіцкія чыны не горш ад сваіх папярэднікаў, прыйшлі і павялі сваю гаспадарку ў нас, а мы глядзелі і чакалі, што нехта прыйдзе ды бальшавікоў прагоніць. І прычкакалі.

Прыйшлі немцы, бальшавікі ўцяклі, мы асталіся. Немец гаспадарыў, як хацеў, над намі, над нашым дабром – не горай нават ад царскіх і бальшавіцкіх гаспадароў, а мы што рабілі? Мы сядзелі і чакалі, злажыўшы рукі, і чакалі нейкага цуду, які з'явіцца і забярэ нашае ліха. І дачакаліся...

Прыйшлі ізноў бальшавікі, а немцы ўцяклі, толькі мы сядзім на месцы. Бальшавікі навялі свае парадкі і гаспадарку, нягледзячы на тое, ці смачна нам гэта, ці не смачна. Пайшлі саветы, камітэты, выбары, перавыбары і г.д. А ў рэзультате што ж? Пастаўленыя намі (як нам гаварылі) нашы саветы пачалі нешта такое разводзіць, што нам цяжка было дыхаць. І мы стагналі, уздыхалі і чакалі.

Прыйшлі палякі, уцяклі саветы, камітэты і чразвычайка, а мы ізноў сабе сядзім і чакаем. Праўда, мы, як гаспадары гэтай зямлі, мусім сядзець на ёй. Але як мы гаспадарым на ёй?

Ці не час ужо пакінуць блугую прывычку сядзець і сядзець, чакаць і чакаць?..»

Да лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. наша тэрыторыя называлася Паўночна-Заходнім краем, а пасля стала Заходняй вобласцю РСФСР. Калі нямецкія акупанты ў снежні 1918 г. пакінулі беларускія землі, бальшавіцкія ўлады Расіі, разагнаўшы кіраўнікоў Беларускай Народнай Рэспублікі, сталі тэрмінова ствараць БССР. 1 студзеня 1919 г. у Смаленску быў абнародаваны Маніфест аб абвяшчэнні БССР. І гэта дыктавалася не надзённымі інтарэсамі беларускай нацыі, не імкненнем стварыць найбольш спрыяльныя ўмовы для развіцця эканомікі і культуры беларускага народа, а міжнароднымі абставінамі. У «Нарысах гісторыі Беларусі» (частка 2, 1995, с. 67) слухна сказана, што ваенна-палітычнае становішча РСФСР «патрабавала ўтварэння БССР, каб зачыніць тым самым акно для пранікнення імперыялістычных сіл непасрэдна на тэрыторыю Расіі». Ужо праз паўтара месяца (16. 02. 1919 г.) ЦК РКП(б) прыняў рашэнне далучыць тры ўсходнія беларускія

губерні да Расіі, а рэшткі Беларусі аб'яднаць з Літвой. Ленін растлумачыў беларускім кіраўнікам, што рэспубліка Беларусь «патрэбна пастолькі, паколькі мяжуецца з іншымі краінамі. Смаленская, Віцебская, Магілёўская губерні з іншымі краінамі не мяжуюцца, таму іх можна вылучыць» («Нарысы...», с. 68). Як бачым, Беларусь у бальшавіцкім разуменні не рэспубліка, а разменная манета.

У тыя гады ліхалецця Беларусь была ў становішчы паміж молатам і кавадлам. Я. Купала пісаў у артыкуле «Незалежнасць» (Беларусь. 1919. 28 ліст.): «Наша незалежнасць соллю ўваччу нашых суседак – Польшчы і Расіі, бо і адна, і другая хацелі б нашу незалежнасць утапіць у лыжцы вады сваёй незалежнасці. Для адбудавання вялікай Польшчы «ад мора да мора» трэба пераступіць Беларусь; для адбудавання вялікай Расіі ад Белага да Чорнага мора таксама трэба растаптаць Беларусь». А ў трагікамедыі «Тутэйшыя» прасты люд разважае так: «[Гарошка:] Польскія лаюць рускіх, рускія лаюць польскіх, а як прыйдзе што да чаго, каб нашага простага чалавека пакрыўдзіць, дык і польскія, і рускія ў адну дудку граюць. [Гануля:] Ды яно ж гэтак, мой сваток. Каму па каму, а нам, казаў той, дык два камы».

Са жніўня 1919 г. да чэрвеня 1920 г. Беларусь была пад уладай польскіх акупантаў, але характэрна, што яны не забаранялі выпуск беларускіх газет, дзейнасць уладаў БНР. Калі амаль чатырохгадовая развязаная бальшавікамі грамадзянская вайна ў Расіі блізілася да завяршэння, Чырвоная Армія пачала ваяваць з Польшчай. 11 ліпеня 1920 г. бальшавіцкае войска ўвайшло ў Мінск. Да канца ліпеня яно не толькі заняло ўсе заходнебеларускія землі, але падыйшло да Варшавы. Меўся рашучы намер не спыняцца толькі на адной Польшчы, а дайсці, магчыма, і да Ла-Манша, напаіць чырвоных коней вадою Віслы, Одэра, Рэйна. У загадзе войскам Заходняга фронту гаварылася: «На захадзе вырашаецца лёс сусветнай рэвалюцыі. Цераз труп белай Польшчы ляжыць шлях да сусветнага пажару. На штыках панясём шчасце і мір працоўнаму чалавецтву. На захад!» У абозе наступоўцаў ужо везлі загадзя створаны ўрад для Польскай савецкай рэспублікі на чале з камуністамі Ю. Мархлеўскім і Ф. Дзяржынскім. Дарэчы, правадыр чэкістаў, гэты «Жалезны Фелікс», 1-2 жніўня спыняўся ў горадзе Гродна па дарозе ў Беласток, толькі што заняты савецкім войскам, пра што і сёння сведчыць мемарыяльная дошка на адным з будынкаў па вуліцы Ажэшкі.

Зусім нечакана для Чырвонай Арміі, што стаяла ля сценаў Варшавы, здарылася падзея, названая палякамі «цудам над Віслай». 16 жніўня польскія войскі перайшлі ў контрнаступленне, прарвалі фронт і праз некалькі тыдняў амаль цалкам разграмілі тых, хто хацеў зноў загнаць польскі народ у няволю, адкуль ён толькі што вырваўся. «У кароткі тэрмін фронт з-пад Варшавы перамясціўся да Мінска» («Нарысы...», с. 70). Пра гэты бясслаўны паход на польскую сталіцу (з крыкамі «Даёшь Варшаву!») ёсць такія радкі ў паэме К. Крапівы «Шкірута»: «З палякамі меў я справу і ў адным паходзе слаўным чуць не ўзяў у іх Варшаву і чуць Мінска не аддаў ім». Па ўзаемнай згодзе ў кастрычніку быў падпісаны дагавор аб перамір'і, пачаліся перамовы аб міры.

Яшчэ да гэтых падзей 31 ліпеня 1920 г. у Мінску адбылося паўторнае абвяшчэнне незалежнасці нашай краіны. Была абнародавана «Дэкларацыя аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь» (у скарачэнні – гэта ССРБ). Між іншым, тады ў РСФСР была вялікая мода скарачаць састаўныя найменні. Настаўніка, напрыклад, называлі шкраб (школьны работнік). Для Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Украіны існавала скарачэнне ССРУ, але праз пэўны час (з-за фанетычнага смуроду пры гукавым вымаўленні) зрабілі УССР.

У шматлікіх кнігах, падручніках, дапаможніках, артыкулах, звязаных з гісторыяй Беларусі, калі гаворка заходзіць пра памянёную вышэй «Дэкларацыю...», называюць гэта найвялікшай падзеяй у жыцці беларускага народа і, відаць, ды-

пламатычна замоўчваюць або знарк абыходзяць пытанне: а што ж тады ўяўляла сабой гэта ССРБ паводле сваёй тэрыторыі і колькасці насельніцтва? Нічога не гаворыцца пра тое, што гэта ССРБ, наша «Бацькаўшчына-маці», як называў яе Янка Купала, да 1924 г. была абрэзана з усіх бакоў. Заходняя Беларусь паводле Рыжскага дагавора 1921 г. адышла да Польшчы, а на ўсходзе мяжа з РСФСР праходзіла за Барысавам, ля Бабруйска і Мазыра. Складалася ССРБ з шасці няпоўных паветаў Мінскай губерні (у вершы Я. Купалы чамусьці «пяць паветаў»): Бабруйскі, Барысаўскі, Мазырскі, Чэрвеньскі, частка Мінскага і Слуцкага. Тэрыторыя ССРБ складала 52 398 квадратных кіламетраў з насельніцтвам крыху больш за паўтара мільёна чалавек, г. зн. яна была не нашмат большая за сучасную Гродзенскую вобласць па плошчы і колькасці жыхароў. Вось як «нашу Айчыну без нашае волі, як тую аўчыну ў шматкі папаролі». З душэўным болям і горкай іроніяй піша Я. Купала, як «нам чужы статут паднёс пяць паветаў, – жыві і ўладай тут! Ну, дзякуй за гэта!..»

Пытанне аб вяртанні нашай рэспубліцы ўсходніх спрадвечна беларускіх тэрыторый, беспадстаўна далучаных да РСФСР, «уздымалася дзеячамі культуры і беларускага нацыянальнага руху з пачатку 20-х гадоў. Улічваючы надзённасць, яго падтрымалі партыйныя і дзяржаўныя органы БССР. У канцы сакавіка 1923 г. VII з'езд Кампартыі Беларусі выказаўся за ўзбуйненне Беларусі» («Нарысы...», с. 104). Ёсць меркаванне, пацверджанае архіўнымі матэрыяламі, што асабліва падзейнічаў такі аргумент: стварэнне большай і моцнай Савецкай Беларусі «стане прыцягальным магнітам для насельніцтва Заходняй Беларусі ў яго нацыянальна-вызваленчай барацьбе» (НАРБ. Фонд 4, апісць 1, дело 251, лісты 2-15).

Нарэшце, у 1924 г. Беларусі былі вернутыя Крамлём 15 паветаў Віцебскай, Смаленскай і Гомельскай губерняў, а ў 1926 г. – Гомельскі і Рэчыцкі паветы. Дзіўна, але факт: у падручніках і дапаможніках па гісторыі Беларусі па-ранейшаму выкарыстоўваюць бальшавіцкія эўфемізмы «першае ўзбуйненне тэрыторыі БССР», «другое...» замест адзіна правільнага «вернутыя тэрыторыі». Тут прыгадваюцца словы расійскай імператрыцы Кацярыны II: «Отторгнутое возвратихъ», – сказаныя зусім у іншым кантэксце.

У вершы «Не плюй у карытца...» ёсць радкі: «Зямлі нам надалі і нашай, і дворнай». Гаворка ідзе пра тое, што савецкія ўлады зрабілі ў 1920-1921 гг. размеркаванне памешчыцкіх і іншых зямель сярод беззямельных і малазямельных сялян.

Ёсць у вершы яшчэ некаторыя «маўленчыя цяжкасці», якія патрабуюць не столькі рэальна-гістарычнага каментавання, колькі лінгвістычнага аналізу. Слова статут у радках «А нам чужы *статут* паднёс пяць паветаў...» выкарыстана з няслоўнікавым значэннем і не можа быць заменена адным нейкім іншым словам. Сэнс гэтага слова шматпланавы, тут і «закон», і «ўлада», і «дзяржава», і, здаецца, намёк на іншыя статуты, што былі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Дарэчы, звернем увагу на месца націску ў гэтым слове. Я. Купала ўжыў яго з націскам на першым складзе. Назоўнікі *статус*, *статус-кво*, *статут*, *статуя* аднолькавыя паводле сваёй этымалагічнай асновы, паходзяць ад аднаго і таго ж лацінскага караня. І націск ва ўсіх чатырох словах прыпадае на першы склад. Менавіта так засведчана ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (1983, т. 5, кн. 1, с. 315), «Слоўніку беларускай мовы» (1987, с. 763). У некаторых жа даведніках паказана, што для слова статут характэрна акцэнтная варыянтнасць (ста́тут і стату́т): «Беларуска-рускі слоўнік» (1989, т. 2, с. 510), «Слоўнік іншамоўных слоў» А.М. Булькі (1999, т. 2, с. 412). А яшчэ ў шэрагу слоўнікаў нарматыўным прызнаецца толькі адзін варыянт – з націскам на апошнім складзе (стату́т): «Руска-беларускі слоўнік» (1982, т. 2, с. 539: уста́в – стату́т), «Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы» Г. У. Арашонкавай і В. П. Лемцогавай (1987, с.

172), «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (1996, с. 626), «Арфаграфічны слоўнік для школьнікаў» А. М. Булыкі (2000, с. 181). Дык як быць у такім разе сучаснаму носьбіту беларускай мовы? Якому акадэмічнаму слоўніку аддаць перавагу? Каму верыць? Як ацэньваць Купалава ўжыванне гэтага слова?

Выклічнік *бах* у радку «Бах, нашу Айчыну...» ўжыты ў значэнні прыслоўяў-сінонімаў *знянацку, раптоўна, нечакана*.

У радках «І «польскі», і «рускі», і ўсякі чорт іншы на сказ беларускі плюе, не купіўшы...» спалучэнне *не купіўшы*, выкарыстанае для рыфмы са словам іншы, мае несумненную сувязь з фразеалагізмам *не купіць* (у каго чаго), які абазначае 'каму-небудзь вельмі проста зрабіць што-небудзь дрэннае'. Напрыклад, у Я. Брыля: «А што ты думаў, – у іх гэтага не купіць, – возьме, гад, і заявіць». Ёсць і яшчэ адзін, крыху перайначаны выраз – *над вусам* (у сувязі з рыфмай «беларусам») замест звычайнага *ў вус ці ў вусы*, што значыць 'цішком і непрыкметна'. Напрыклад, у М. Лынькова: «Рабочыя прыглядаюцца здалёк, пасміхаюцца ў вусы».

Прыказка «Не плюй у карытца – прыдасца напіцца» ўжыта пяць разоў (і яшчэ скарочана ў загаловак верша). Ёсць яна і ў «Тутэйшых» – у крыху змененай форме: «Ці не паспяшаліся, пане рэгістратар, пляваць у карытца – каб не прыйшлося напіцца». Гэта прыказка, як і яе больш пашыраны варыянт «Не плюй у калодзеж, прыйдзецца напіцца», абазначае «не рабі непрыемнасці, шкоду, бо гэтым можна ў далейшым пазбавіцца чыёй-небудзь дапамогі, падтрымкі». У вершы Я. Купалы яна, на фоне папярэдняй штрафы, кожны раз набывае дадатковыя, амаль няўлоўныя сэнсавыя нюансы.

Уладзімір Сіўчыкаў

...на жаль, найчасцей мы пачынаем
разважаць і казаць пра веліч асобы,
калі яна пакідае нас...

Алхімік, казачнік, жаўнер

Згадка пра Вячаслава Дубінку

...Прадмова доктара мастацтвазнаўства Яўгена Сахуты называлася “Пра Дубінку і выцінанку”. Была яна напісаная да кніжкі выцінанак, якую з розных прычынаў я так і не выдаў, хоць і падступаўся да яе гады два. Цяпер пачуваюся ўдвая вінаватым за гэта, бо Вячаслаў Андрэевіч Дубінка пакінуў нас, пайшоў у лепшы свет.

Пазнаёміўся я з ім завочна, калі быў яшчэ студэнтам-філфакаўцам і зачытваўся надрукаванымі ў “Малодосці” авантурна-прыгодніцкімі апавесцямі “Не плач, душа мая!” і “Браты святой ночы”. Падаліся яны абсалютна адметнымі, напісанымі нязмушана, нібыта на адным дыханні. На палях часопіса і па самім тэксце клаліся бясконцыя пазнакі, а ў мой тагачасны творчы нататнік перакачоўвалі шматлікія случкі дый, падазраю, прыдуманья аўтарам словы-новатворы, прымаўкі ды прыказкі.

Не раз і з задавальненнем прачытваў у перыёдыцы і праглядаў, бо былі яны багата ілюстраваныя здымкамі, ягонья рэпартажы, нарысы, эсэ і падарожныя нататкі.

Пазней пазнаёміліся, неўзаметкі зблізіліся на беларускіх

У майстэрні майстра — Вячаслаў Дубінка і Уладзімір Сіўчыкаў з выцінанкамі.

імпрэзах, выставах ды і дэманстрацыях, на якія дзядзька Слава прыходзіў з нязменным важным скураным куфрам на баку і з фотаапаратам на грудзях.

З прыемнасцю адгукаўся на запрашэнні, прыводзіў сяброў і знаёмцаў на ягоныя персанальныя выставы ў Музеі гісторыі і культуры, у Палацы мастацтва, у Нацыянальным мастацкім музеі.

З прадчуваннем чароўнага спускаўся па бетонных прыступках у ягоную майстэрню на вуліцы Ленінградскай, што непадалёк ад сталічнага чыгуначнага вакзала. У жыцці многае прадвызначана загадзя, і суседства з вакзалам, мабыць, не раз нагадвала дзядзьку Славу вучобу ў тэхнікуме чыгуначнага транспарту ды працу на вайсковых аб'ектах. Арыенцірам майстэрні служыла крама "Аўгуст" ("Золата"), агульнымі з ёю былі і ўваходныя дзверы. Але сапраўднае золата беларускага мастацтва было якраз у сутарэннях, у пісьменніцкай студыі і ў мастакоўскае лабараторыі, дзе нібыта сярэднявечны алхімік ператварыў ён у золата, здавалася б, пабытовыя і звыклія рэчы — паперу, скуру, кардон. Цудадзейнічаў мэтр андэграўнду і з хімікатамі, выцінаў нажнічкамі і скальпелам, высыкаў разнастайнымі і мудрагелістымі самаробнымі прабойнічкамі, рэзакамі ды і іншымі інструментамі, найменні некаторым з іх даваў сам.

Першая зала майстэрні ўяўляла сабою творча-вытворчы цэх з прэсамі, варштатамі, паліцамі, запоўненымі матэрыяламі, паўфабрыкатамі ды ўжо выкананымі заказамі. Фактычна з ягоных рук атрымалі пасведчанні многія пісьменнікі — віртуозна пераплятаў ён і кнігі, і дыпломы, і адрасы.

Другая зала была адначасна малітоўняй, міні-музеям і рэлаксацыйным пакоем. Кім толькі ні рабіў і чым толькі ні займаўся дзядзька Слава! Працаваў прабаб будаўнічага ўпраўлення, будаваў ракетныя пляцоўкі на Палессі, быў цеслем, мулярам, брыгадзірам комплекснай брыгады, тэхнікам-пуцейцам, кухарам на кацеры, механікам на рыбалоўным тралеры, геолагам па "прымусу", пераплётчыкам. Даводзілася яму рабіць штучныя кветкі на продаж, сплаўляць платы па Енісею, ганяць коней па Алтаі, збіраць жывіцу ў Краснаярскай тайзе, бо лічыў, што рамяство — не вясло: за плячыма не цягаць.

Ці не ўвесь Савецкі Саюз аблазіў ён з “лейкай” і блакнотам. А ўжо Беларусь абхадзіў уздоўж і ўпоперак, здымаючы, занатоўваючы, дзівячыся родным мясцінам. Але пасля кожнага падарожжа з радасцю вяртаўся дадому.

Таму на паліцах захоўваліся тэчкі з архівамі, творчыя альбомы, нататнікі, справаздачы з незлічоных вандровак журналіста, пісьменніка і фотамастака.

Таксама можна было пабачыць там і рарытэтныя рушнікі, і гарманічныя па колеры ходнікі, і ганарлівыя самавары, і саламяных павукоў, і самую размаітую кераміку.

Мудры і праніклівы, крытычны і самакрытычны, іранічны і самаіранічны, годна і з гонарам паказаў ён фотаальбомы “Бабруйск”, “Брэст”, “Магілёў”, “Нясвіж”. Марыў, што некалі пабачаць свет сотні, калі не тысячы адзнятых разам з Георгіем Ліхтаровічам кадраў – выяваў беларускіх храмаў.

А як іскрыліся вочы Майстра, калі паказаў ён аркушы і альбомы ці не галоўнай справы свайго жыцця – выцінанкі! Не будзе перабольшаннем сказаць, што менавіта ён адрадіў гэты від народнага мастацтва, амаль што забыты ў пяцідзясятны гады мінулага стагоддзя, і мае ці не сотню паслядоўнікаў. Былі ў тых альбомах цэлыя серыі як “Дойлідства Беларусі”, дзе досыць лёгка пазнаваліся гарадзенскі касцёл святой Брыгіты або вятрак у Даматканавічах пад Клецкам. Былі знаёмыя кожнаму з дзяцінства сняжынкі і выкшталцонныя вітражы на дзверы – ад монахромных да шматколерных, ад традыцыйных да непаўторных аўтарскіх. Былі напрацаваныя і выкананыя цэлыя сюжэтныя гісторыі дый казкі. Нездарма называў ён выцінанку выразаннем казак дый усмешкай душы. Натхняў, захопліваў імі дзядзька Слава і рэжысёраў-мультыплікатараў як натхнёны суаўтар, і пісьменнікаў як ілюстратар іхніх кніжак, і дзіцячыя студыі выяўленчага мастацтва як найталенавіцейшы педагог, і народных майстроў з далёкага і блізкага замежжа, і нават французскіх дый кітайскіх галерэйшчыкаў!

Рукі былі ў яго залатыя, але і словам валодаў ён як чарадзей. Аднаго разу пачуў, што майстар па халоднай зброі Мікола Ваўчок вырабіў мне фінскі нож і нібыта між іншым прапанаваў зрабіць скураныя похвы, калі знайду пісталетную кабуру. Як жа я дзівіўся, калі праз дзень наведваў маму, і пры кантэйнерах на сметніцы агледзеў сапраўдную пісталетную кабуру! Дзядзька Слава спрактыкавана паабразаў лішняе, паставіў з дзясятка заклёпак і ў похвах тых нож пачуваецца хораша не адзін год...

“Радые Свабода” неяк напрасіла мяне адказаць на пытанні сваёй анкеты. Было сярод іх і такое: “Кім з сучаснікаў вы захапляецеся?” Адказаў на яго так: “На жаль, найчасцей мы пачынаем разважаць і казаць пра веліч асобы, калі яна пакідае нас. Некалькі гадоў таму як бясспрэчнага маральнага аўтарытэта назваў бы Папу Рымскага Яна Паўла II. Сярод суайчыннікаў вылучаю магутнейшыя таленты Рыгора Барадуліна і Арлена Кашкурэвіча.”

Сёння з горыччу дадаю: “Хіба можна не захапляцца такім таленавітым і разнастайным рупліўцам, надзвычай сціплым і жыццелюбівым чалавекам, мужным і няскораным творцам як Вячаслаў Дубінка?!”

Жыў ён, штодня чакаючы дзівосаў і падарожжаў у цудоўныя краіны, а вось казкі і чарговыя святы тварыў сам...

Развіталіся з ім на ўправе Беларускага Народнага Фронту пад бел-чырвона-белымі штандарамі, і было гэта глыбока сімвалічна – пайшоў на спачын адзін з жаўнераў Беларухчыны, народжаных у далёкім і трагічным 1941 годзе.

Лёг долу яшчэ адзін дуб, яшчэ адзін волат айчыннае культуры, яшчэ адзін нашчадак слаўных слупкіх паўстанцаў.

Пухам яму зямля!

Добры спачын і заўсёдная слава!

Фота Хрысціны Сіўчыкавай.

Алесь Няўвесь

...Прыйшла цяпер, на жаль, пара,
Калі вучыць народу мову
Пачаць патрэбна з буквара...

Мукі ад навукі

Фельетоны

“ДЗЕРАВЕНШЧЫНА”

Праваахоўныя органы затрымлівалі ініцыятараў рэферэндуму аб мэтазгоднасці ўвядзення павышаных мытных пошлін пры ўвозе аўтамабіляў у Беларусь. Затрыманых патрабавалі, каб пратаколы вяліся на беларускай мове. Ва ўсёй мінскай міліцыі ледзьве знайшлі чалавека, які здолеў гэта зрабіць...

...Некалькі гадоў таму міліцыянеры затрымалі і правялі допыт сяброў Саюза беларускіх пісьменнікаў за тое, што яны ў скверы размаўлялі на роднай мове...

Раслі сябры —
Суседзі цераз вуліцу —
Антон і Саўка
У адным сяле.
Здавалася,
Што дружба іх не змуліцца
І будзе непарыўнаю.
Але...
Антон з дзяцінства
Захапляўся вершамі
І рыфмы зацуглёўваў па начах.

Настаўнікі
Чыталі вершы першымі,
Сачылі,
Каб жа талент не зачах.
А Саўка падростаў,
Як кажучь, бэйбусам:
Мацак — на цела,
На мазгі — пусты.
Настаўнікам
Не бачылася рэбуса:
— А будзеш ты

Круціць быкам хвасты.
 У кожнага, аднак, свае амбіцыі...
 І мудры лёс
 Распарадзіўся так:
 Падаўся Саўка ў горад,
 У міліцыю,
 Антон жа здаў іспыты на філфак.
 Мінула дзесяць год.
 У ціхім скверыку
 Каханцы вершы
 “Прамаўляў” Антон.
 — Вось ты пачула...
 А скажы цяперака,
 Пісаць ці варта? —
 Запытаўся ён.
 Аднак не ад дзяўчыны сінявокае
 Ён на пытанне атрымаў адказ.
 Міліцыянт
 Са сцэжкі недалёкае
 Пагрозліва-бязлітасна галёкае:
 — Што за “язык”
 Услышаў я січас?
 Пахожа,
 Здзесь сабранне апазіцыі:
 Сціхі на беларускам языку.
 І патаму жа я,
 Сяржант міліцыі,
 У каталажку вас завалаку.
 Зірнуў Антон
 На чалавека з лычкамі,
 Ад хвалявання
 Слёз стрымаць не змог:
 — Ты гэта, Саўка?
 Пражылі мы знічкамі —
 Сто год цябе не бачыў, далібог!
 Сяржант нахмурыў бровы:
 — Мне не велена
 З задержанымі
 Разговор вясці.
 І я січас не Саўка,
 А Савелій я,
 І мне з тобой, нацдэм, не па пуці...
 — Паслухаеш цябе,
 Дык свет расколецца...
 Цябе, “Савелій”, я не пазнаю...
 Няўжо забыў ты нашыя ваколіцы
 І мову “дзеравенскую” сваю?
 — Значэння не імае абстаяцельства,
 Што за адною партаю сідзел.
 Ваш разговор —
 Как будта бы ругацельства,
 І папрацу за мною ў райадзел.

У райадзеле пачаліся допыты...
 І там Антон
 Не мог стрымаць парыў:
 — Няўжо вы ўсе бязглуздыя,
 Як чобаты?
 Я на дзяржаўнай мове гаварыў!
 Не змог пераканаць Антон
 Палкоўніка —
 На галаве чашы, як кажуць, кол.
 — Вы гэтак?
 Дык вядзіце —
 Хоць са слоўнікам! —
 На беларускай мове пратакол!
 Як гэта патрабуе Канстытуцыя,
 Павінны нашу мову ведаць вы.
 Адгаладаю,
 Хоць магу “загнуцца” я,
 Але мае захоўвайце правы!
 Палкоўніка
 Такі расклад не радуе:
 Не трэба перад пенсіяй скандал.
 Аддаў загад
 Па ўнутранаму радыё:
 — Знайці спеца мне,
 Кто бы “мову” знаў!
 Ніхто не захапеў
 Залішне клопату
 (Яшчэ дадуць мянушку,
 Што “сяло”).
 І выйшла, што ў адзеле ўсім
 Для допыту
 Дасведчых “беларусаў” не было.
 Праблема для палкоўніка —
 Во гора дзе!
 Не абярэшыся потым жа бяды...
 Сярод міліцыянтаў —
 Кліч па горадзе:
 — Хто гэту “мову” ведае —
 Сюды!
 Разумніцу,
 Што моваю валодае,
 Знайшлі, нарэшце,
 У прэс-цэнтры МУС.
 І не была ўжо мова перашкодаю,
 І быў давольны
 Шчыры беларус...
 І перамог урэшце
 Хеўру “меніцкую”,
 Сваю свабоду
 Адстаяў Антон!
 ...А Саўка ведаў
 “Мову дзеравенскую”,

Але нікому
Не прызнаўся ён...

* * *

Я “размаўляў” на вуліцы...
Міліцыя

За гэта мне дала па галаве.
Дык што, на роднай мове
І маліцца я
Магу ў касцёле толькі
(Не ў царкве!)?

МОВА НЕ ЗАГІНЕ...

“Беларускай мове ва Украіне плануецца надаць статус рэгіянальнай”.

“Народная Воля”

Яна і ў нашае дзяржаве
Рэгіянальная даўно.
Пры ўладзе сённяшняй
Наяве
Ёй перспектывы не відно.

І ўсё-ткі мова не загіне,
Хоць затаптана сёння ў гной,
І будзе жыць ва Украіне —
Няхай і ў вёсачцы адной.

“АХОЎНІК”

Валанцёр кампаніі “Тавары праўду” Аксана Самуілава раздавала газету “Свободные новости плюс” ля завода “Ліфтмаш”. Начальнік аховы прадпрыемства адабраў у дзяўчыны газеты і перадаў яе міліцыі. Дзяўчына зрабіла экспертызу нанесеных ёй пабаяў і падала ў суд. Аднак суддзя Ленінскага раёна Магілёва палічыла, што гэта сама 48-кілаграмовая дзяўчына збіла ахоўніка-бамбізу, і аштрафавала яе на 350 тысяч рублёў.

Спрацацца з тым судом — без толку.
Не знойдзеш праўды анідзе...
А я вам працтыкую толькі
Расказ ахоўніка ў судзе:
— Ну, значыцца, как была эта...
Стаю у прахадной, куру...
І ўдруг жа дзевушка з газетай...
Мне этат факт не па нутру!
Я поняў (ведзь сматру я целік),
Што эта дзевушка — нацдэм.
Чаво ты тут? З какою цэллю?
Ведзь не “СБ” ў руках саўсем!
І я такцічна, несамненна,
Культурна начаў аб’ясняць:
“Заср...нка, ты какога хрэна
Стаіш... тваю такую маць?
Ты пачаму прышла, лахудра,
Смушчаць рабочыя умы?
І ўласць бы паступіла мудра,
Штоб не избегла ты цюрмы”.
Зацем жа я газеты эці
У дзевушкі хацеў із’яць,
Штоб уніштожыць... І замецце:
Культурна прадлажыў апяць.
Ана жа абругала матам,
Зацем ударыла ў ліцо.
Патом чэраз бядро з захватам
Сумела бросіць на крыльцо.
Служыў кагда-та я ў АМОНе,

І быстра я падняцца змог.
Ана жа робрышкам ладоні
Па шэе — хрась! І збіла з ног.
“Не ізбівай, — прашу я. — дочка!
Мне ўсё панятна ўжэ цяпер...”
Ана жа б’ёт у пах, па почках...
Такая злая, будта звер!
Жастока так не біў і сам бы...
Хаця па рылу даць магу.
Кагда-та я асвоў самба —
Схваціў убійцу за нагу.
Ана звалілася на землю.
Січас настаў і мой чарод.
Жастокіх мер я не прыемлю:
Удар па рылу, два ў жывот.
Ана скруцілася ў дзве столкі —
Усё жа слабы жэнскі пол...
Зацем я здаў яё ў мянтоўку,
Там напісалі пратакол...

* * *

Не чуў я пра такое зроду...
Навокал творыцца бедлам...
Таму кіраўнікам завода
Пытанне слушнае задам:
”Нашто ахоўнік гэткі “гожы”?
Ці ж ён падставіць вам плячо,
Калі яго “змутузіць” можа
І трохпудовае дзяўчо?”

КРАДЗЕЖ

Мы ўжо звыкліся з тым, што з музеяў выкрадаюцца творы сусветна вядомых мастакоў. А нядаўна газеты паведамлілі аб крадзяжы ў вёсцы Рассвет Акцябрскага раёна Гомельскай вобласці карцін беларускіх мастакоў Леаніда Шчамялёва, Ягора Батальёнка і Мікалая Цурыкава. Прычым зладзеі дзейнічалі ў лепшых традыцыях жанра: выразалі палотны з рам...

Да нас даходзяць з Захаду навіны
(І гэта мае розгалас такі!):
З музеяў выкрадаюцца карціны,
Што колісь напісалі мастакі.
Крадуць і Рафаэля, і Ван Гога,
У попыце Пікасса і Далі.
А з нашага не кралася нічога.
Нікому не патрэбнымі былі.
І тут паведамленне —
З неба громам,
Нямашака майму здзіўленню меж.
З газет і тэле
Стала мне вядома:
Карцін тутэйшых
Здзейснены крадзеж.
І хай не Луўр —
Калгасная кантора,
Хай там сігналізацыі няма,

Аднак жа — факт...
Таму ўжо дзень каторы
Віруе беларуская гурма.
Чаму не забяспечылі ахову?
Карціны хтось,
Як мех пшаніцы, спёр!
Міліцыя дала ўрачыста слова:
Зладзеяў знойдзем,
Знойдзем кожны твор.

* * *

Хоць гэта выглядае, можа, хціва,
Аднак жа рады я
(І то не жарты!).
Калі крадуць
Тутэйшыя карціны,
Дык значыцца,
Яны чагосыці варты!

ВУГЕЛЬЧЫК

“Амерыканка Джасцін Ралей перасекла акіян, каб вывучыць беларускую мову”.

“Народная Воля”

Хацела мову —
Не, не пад прымусам! —
Яна да сэрца далучыць свайго...
А ў нас саміх,
Спрадвечных беларусаў,
Патухнуў беларушчыны агонь.

Касцёр наш моўны —
Позна а ці рана —
Мы ўсё ж запалім...
Станецца пара!
Шукаць мы будзем аж за акіянам
Вугельчыкі для гэтага кастра...

ХТО ПЕРАМОГ?

Польшча і Літва з размахам адсвяткавалі 600-годдзе Грунвальдскай бітвы. Наша ўлада гэты юбілей, можна сказаць, праігнаравала, хоць найбольшы ўклад у гістарычную перамогу ўнеслі беларускія харугвы... Таму мінская моладзь у гонар той бітвы вырашыла наладзіць сімвалічны бой падушкімі. Больш за 70 чалавек былі затрыманы, а арганізатара акцыі асудзілі...

Не згасне слава Грунвальда ніколі,
Хоць столькі год мінула з той пары!..
Ахвярна адстаялі нашу волю
І годнасць беларусаў ваяры.
Святкуюць і літоўцы, і палякі
(І я за гэта іх не папракну).
А наш урад да бітвы — аніякі,
Забывў ён пра сіваю даўніну.
Калі чыны бяхітрасна змаўчалі,

Дык моладзь не забыла бітвы той.
— Там ваяры змагаліся мячамі,
Цяпер падушкі
Возьмем мы на бой!
Ну хай бы паляталі пух і пёры.
Яны, падушкі, —
Гэта ж не калы.
Калі “ваяр” скапыціцца каторы,
Урон здароўю бачыцца малы.

Аднак улада ўбачыла крамолу
 І свой туды паслала легіён —
 Міліцыянтаў,
 Каб той фэст вясёлы
 Ці папярэдзіць,
 Ці зрабіць разгон.
 Міліцыянтам даспадобы справа,
 Ім звыкла разганяць
 Людскую раць.
 Адны яны, лічылі, маюць права
 Дубінкамі на мітынгх махаць.
 Затрымлівалі ўсіх
     з падушкай-ношай,
 Яе ператваралі ў канфіскац.
 — А раптам напладзіў ты
 Блох ці вошай?
 Праверым —
 Аддадзім яе назад.
 Абмацвалі цяжарных і пузатых:

Ці не падушкай поўніцца жывот?
 ...І ўсё-ткі адбылося тое свята!
 Падушкамі дубасіўся народ!
 Для кожнага хапіла калатнечы.
 І быў патрыятычны ўздым такі!
 Хто ж перамог
 У той шалёнай “сечы”:
 Ліцвіны ці тэўтонцы-крыжакі?
 Збіралі талакой падушкі-транты...
 Якраз жа падаспеў і “легіён”.
 Перамаглі яны, міліцыянты:
 І тых, і гэтых узялі ў палон.

* * *

Улада Грунвальд зганьбіла сягоння,
 Не выпускае свята на прасцяг,
 Бо там —
 Ёй ненавісная Пагоня
 І гідкі бел-чырвона-белы сцяг.

“РАЦЫЁН”

Кіраўнік аналітычнага цэнтра “Стратэгія” Леанід Заіка адзначае, што Беларусь выйшла ў сусветныя лідэры па экспарце малочнай прадукцыі. І тут жа прыводзіць цікавы факт: у Японіі датацыі на адну карову складаюць больш за 3000 долараў. Выходзіць, што японская карова атрымлівае болей, чым сярэднестатыстычны беларускі прафесар...

Каб быць жа
 У суладнасці з прагрэсам,
 Не адарвацца
 Ад народных мас,
 Рашыў паехаць з лекцыяй прафесар
 У “самую глыбінку”,
 У калгас.
 Ён быў выкладчык
 Беларускай мовы,
 Якую ўлада “соўгае ў загон”.
 “Ім мова трэба болей,
 Чым каровы,
 Бо ў ёй жыве душа”, —
 Так думаў ён.
 На сходзе ўзнёсла
 Гаварыў прафесар
 І пра апостраф,
 І пра мяккі знак...
 Сказаў калгаснік:
 — А ідзі ты лесам!
 Нацдэмаў мова
 Нам далася ў знак!
 А еслі б я не гаварыў культурна,
 (А значыцца, на рускім языку),
 То б прадсядацель
 Зыркаў очань хмурна,
 На шэе дажа б

Прылажыў руку...
 Суладна з ім
 Гурма загаманіла
 І зганьбіла прафесара гурма.
 З трыбуны збег ён борздка —
 Свет не мілы! —
 І ўжо аб “мове”
 Нават слоў няма...
 Затое ўслед яму ляцелі словы:
 — Нам нужан мнагатонны уражай!
 І штобы малака далі каровы!
 І штобы іх абслужываў бугай!
 Не чуў прафесар
 Гэткіх словаў зроду,
 Бо “адарваўся”
 Ад народа ён.
 А трэба што
 Галоднаму народу?
 Хаця б жа, як каровам, рацыён...

* * *

Пры ўладзе гэтай —
 Вось якая штука! —
 Навука сёння бачыцца пустой...
 Не трэба нам якаясьці навука!
 Нам мяса трэба!
 Трэба нам надой!

ПУСТАЯ БАРАЦЬБА

“Студэнта фізфака Белдзяржуніверсітэта Юлія Місюкевіча абвінавацілі ў дробным хуліганстве за тое, што ён вывесіў бел-чырвона-белыя сцягі насупраць будынка Адміністрацыі прэзідэнта”.

“Народная Воля”

Студэнт непрыймнасцей мае багата	Што твораць улады —
За наш гістарычны,	Не ведаюць самі.
Адвечны наш сцяг.	Заняты яны барацьбою пустой.
Ён што,	...А каб жа на сцягу
Ля будынка паставіў гармату	Быў чэрап з касцямі,
І на прэзідэнта задумаў замах?	Дык не закрануў бы студэнта ніхто.

ЖАЛЬБА

Група “3+2” прадстаўляла Беларусь на конкурсе “Еўрабачанне 2010” і адмовілася ад песні беларускага кампазітара. Новую песню напісаў расіец Макс Фадзееў. “Што ж у ёй ёсць нацыянальнага, беларускага?” — запыталіся ў кіраўнікоў тэлеканала АНТ. “У аранжыроўцы прагучыць жалейка”, — быў адказ.

І краіна, і мова чужая...	Так гучыць беларуская жальба
І ў той песні няроднае нейкай	Адзінокай, сірочай жалейкай...

ІСПЫТЫ

Гісторыю Беларусі 60 працэнтаў абітурыентаў здавалі на рускай мове і толькі 40 працэнтаў — на беларускай.

Выдатнікам	А гэта ўжо палітыка дзяржавы.
Міхась лічыўся ў школе,	Таму, калі такія справы,
І гэткім быў разумнікам Міхась,	Дык
Што верылі настаўнікі:	Навідавоку ясныя выявы:
Ніколі	Не “мова” мне патрэбна,
Ён тварам не ўпадзе,	А “язык”.
Не ўлезе ў гразь.	Ён слоўнікі чытаў,
Аднак жа школу	Спазнаў нібыта:
Не любіў хлапчына:	“Мой край любимый”,
Па-беларуску	А не “мілы кут”.
Выкладалі ў ёй.	І вось жа па гісторыі іспыты
І гэта стане, ён лічыў, прычынай	У Міхася прымае інстытут.
Не ў гразь упасці,	Да тых іспытаў
А зваліцца ў гной.	Быў Міхась гатовы!
Чытаў Міхась дзяржаўныя газеты,	“По-русски тему излагал”
Глядзеў з дзяцінства на БТ-экран,	Як след.
І разумеў ён:	Хоць заікаўся
Каб дабіцца мэты,	І калечыў словы,
Зусім інакшы	Ды выдаў па падручніку прадмет!
Трэба выбраць план...	Аднак жа ён адчуў,
“Настаўнікі, бацькі	Што поспех коўзкі:
І дзед той самы	Чамусьці твар прафесара крывы.
Падобныя, — ён думаў, — на аслоў.	Пытаецца:
Ні прэзідэнт,	— Костюшко, Калиновский...
Тым болей ні “васалы”	Сейчас иные взгляды...
Па-беларуску	В курсе вы?
Двух не звяжуць слоў.	Теперь ведь их на щит

Берут нацдемы...
 Погоня...
 Даже флага цвет не тот...
 Вы думайте...
 Раскройте глубже тему...
 Ведь президент
 Нас не туда ведет...
 Міхась быў мнагалікі,
 Як матрошка,
 Хапаў чужыя думкі “на лету”.
 — Прасціце...
 Валнаваўся я нямножка...
 І мыслію ізлагаў саўсім не ту...
 Дак вот...
 І Каліноўскі, і Касцюшка...
 І еты, і другі —
 Для нас паляк.
 І не “нацдэмы” дажа
 Ім мянушка:
 “Рэч Паспаліта!” —
 Прызывалі так.
 А мы жа панялі,
 Хаця і позна,
 Што праваслаўны,
 Рускі мы народ!
 Аб’ядзяніў Іван,
 Каторы Грозны,
 Крэсціў мячом і кроўю он...
 Дак вот...
 Астрожскі рускіх
 Пабядзіў пад Оршай —
 Яшчо січас імеецца малва.
 Да непанятна —
 Лучша нам іль горша:
 Была б у нас сталіцаю Масква!

І ваабшчэ,
 Што ні вазьмі сталецце,
 “Паны-нацдэмы”
 Праяўлялі лік.
 Ну, напрымер,
 (Вы етае замецце!)
 Талкалі беларускі свой язык!
 Зачэм там тот язык? —
 Нібы мянташку,
 Панесла, так бы мовіць, Міхася. —
 Мы з рускімі — ў ядзіную упражку,
 І ў етым жа для нас
 Ідзея ўся!
 Прафесар жа падумаў:
 “Бесталковы.
 Прыстасаванец.
 Флюгер.
 Пустазвон.
 Ні “языка” не ведае, ні “мовы”.
 Аднак жа, як і трэба,
 Мысліць ён.
 Ён будзе заўтра
     ў прэзідэнцкай хеўры,
 Калі “зарэжу” —
 Мне тады капут...”
 ....Хлапцу ўдаліся
 “Моўныя манеўры”!
 Залічаны Міхась у інстытут!
 * * *
 Для Міхася —
 Належная выснова,
 Сумненняў зараз у яго няма:
 Інакшая цяпер не толькі мова,
 Інакшая й Гісторыя сама.

ЗГУБЛЕНЫ СКАРБ

Паводле апытанняў, 40% беларусаў хочуць бачыць рэкламу на беларускай мове. Толькі 12% лічаць яе “вясковай”, а 46% — нацыянальным скарбам.

Мы прызнаём:
 Нацыянальны скарб,
 Нацыянальны гонар — наша мова.
 І быццам бы ўжо згодныя мы, каб
 На ёй — рэклама.
 Успрымаць гатовы...

Ад скарбу адракліся мы свайго,
 І наш народ,
 На жаль, “зруселы” самы.
 Мы сёння дажыліся да таго,
 Што й мове ўжо
 Патрэбная рэклама.

ПАСКУДСТВА

Тыднёвік “Літаратура і мастацтва”, адным з заснавальнікам якога з’яўляецца наваствораны Саюз пісьменнікаў Беларусі і які спрадвеку выдаваўся на беларускай мове, пачаў часткова друкаваць матэрыялы па-руску...

Улада бунтарам зусім не рада.
 Ва ўсім уладзе трэба
 Ціш ды гладзь.
 Таму ад творцаў
 Патрабуе ўлада
 У ладзе з ёй
 Пісаць і маляваць.
 І піша кампазітар песні-оды,
 Партрэт Самога выдае мастак...
 Пісьменнікі адны прыносяць шкоду
 І ўтаймаваць
 Няможна іх ніяк.
 Ніхто перад уладай не віхляе,
 Гатовы волі, мовы
 Несці крыж.
 Бунтуюць Барадулін і Някляеў,
 Гілевіч і Законнікаў — туды ж.
 А трэба, каб пісалі пра надоі
 І праслаўлялі аграгарадкі.
 Яна, улада,
 Groшы дасць на тое!
 Тварыце!
 Набівайце валлякі!
 Не хочучь...
 І саюз стварылі новы,
 Пісьменнікаў сабралі чараду.
 З'ядналі ўсіх:
 І хто не ведаў мовы,
 І хто пісаў, прабачце мне, брыду.
 І акрыялі раптам графаманы,
 Натоўпам
 Дружна лезуць на Парнас.
 Яны да ўлады ставяцца рахмана,
 Ім кнігі
 І дзяржпрэміі падчас.
 Хоць графаман,

Аднак калі не трукень,
 Лаўровы атрымаеш ты вянец.
 Паэтам
 Раздае вянцы Аўруцін,
 Празаікаў
 Вянчае Чаргінец.
 Адна бяда:
 Пісаць па-беларуску
 Не можа ні адзін і ні другі...
 “Дык зробім — іхні кліч, —
 Перазагрузку,
 І беларусам вывіхнем мазгі.
 Нашто сярмяжны Колас
 І Купала?
 Хай Караткевіч
 Будзе ім няўціям.
 Тым болей што
 (Ну гэтак жа супала!)
 Забыць пра мову
 Намякае Сам...
 Мы “зрусім” беларусаў паступова,
 І мова іх
 Развеецца, як дым.
 І руская
 Ім будзе роднай мова!”
 ...І ёсць пачатак:
 Абруселы “ЛіМ”.

* * *

Прызнаюся:
 Ад гэткага паскудства
 Душу мне нешта таркаю шкрабе.
 Цяпер “Літэратура и Искусство”
 Газеце гэтай
 Трэ назваць сябе.

ЗАРАЗ БУДЗЕ Ё НАС БАГАТА, ПІЯНЕРАЎ, АКЦЫБРАТАЎ

Як стала вядома, Гомельскі БРСМ плануе заявіць у свае шэрагі 7 тысяч піянераў і акцыбратаў. Каб дабіцца гэтай лічбы, за 924 непаўналетнімі, якія “патрабуюць павышанай увагі” (інакш кажучы, “цяжкія” падлеткі), “замацаваны” 644 члены БРСМ...

Слёз не трымае
 Піянерважатая
 І скардзіцца свайму кіраўніку:
 — Мяне Лявон,
 “Цяжкі”,
 За грудзі кратае
 І пад спадніцу соўгае руку!
 І кажа гэтак:
 “А цябе, цыцкатая,
 Я павалю

Гвалтоўна на зямлю...
 Гатовая выхоўваць акцыбратаў я,
 А бэйбусаў прышчатых не люблю!
 Дырэктар —
 Ён і сам вачыма тыцкае...
 Палапаць хоча
 Дзеўку за сцягну,
 “Забавіцца”
 Літымі тымі цыцкамі,
 Як “акцыбронак” той жа ўсё адно...

Кагда-та застаўлял учыцель
 Учыць спіхі іх наізуць.
 Зачэм мне спіх тот вальтануты?
 І патаму імел я “кол”.
 Мне не свяцілі інсітуты,
 І я ў міліцыю пашол...
 Міліцыі ўважэння мала...
 Для ўсех мы “мусар” і “мянты”...
 Ані судзьбу мне паламалі,
 А вы ім носіце цвяты!
 — У вас таму і наступ гэткі! —
 Сур’ёзным быць ня машка сіл. —

Тады тым болей заўтра кветкі
 Я занясу да тых магіл!

* * *

Дык вось у чым яны, сакрэты,
 Што мову зганьбілі “вярхі”.
 У косці ўеліся паэты,
 І асабліва іх “спіхі”.
 Чыноўнік, шчэ смактаўшы палец,
 І ў школу шчэ хадзіў калі,
 Іх не хацеў вучыць на памяць!
 І зараз помсціць за “калы”...

БЛІЖНЯ І ДАЛЬНЯ

Краінамі “бліжняга замежжа” ў нас чамусьці называюць усе краіны СНД. А вось “дальняе замежжа” — увесь “буржуйскі” свет. Нават суседняя Літва.

У незабыўныя часіны
 Былога СССР
 Мяне ў Баку паілі слынна
 (Ажно ікаецца й цяпер).
 Мне не забыць Азербайджана!
 Адзін паважны аксакал
 (Я б не сказаў, што быў ён п’яны,
 Хоць выпіў не адзін бакал)
 Спытаў:
 — Мой беларускі дружа,
 Мне адкажы як на духу:
 У наш Саюз ты верыш дужа
 Ці сумняваешся крыху?
 Скажы мне, для цябе не дзіва,
 Як нам даводзяць з году ў год,
 Што ў нас ва ўсіх адна Радзіма,
 Што ўсе мы і народ адзіны,
 Савецкі, мовіць так, народ?
 Ўспрыняць я гэта не гатовы...
 Ну што агульнае
 У нас?
 Традыцыі?
 Ці вера, мова?
 Дзе Беларусь, а дзе — Каўказ...
 Мы сустракаемся, як госці,
 Ды не жывём, нібы браты.
 Яму я запырачыў штосьці,

Ды маналог мой быў пусты...
 Затым распалася краіна,
 Пайшлі народы ўсе ўразнос.
 І ўжо ў найноўшыя часіны
 Мяне ў Літву закінуў лёс.
 У вільнюскай кавярні новай
 З літоўцам мы пілі віно.
 Была сардэчнаю размова —
 Як між братамі ўсё адно.
 Плячо ў плячо ўсе продкі нашы
 Жылі на гэтае зямлі.
 І боль, і радасць з той жа чашы
 Яны, так мовіць бы, пілі.
 У нас была адна краіна,
 Адны князі і каралі.
 Ды і цяпер мы з ім — літвіны,
 Якімі б межы ні былі.
 Таму, прызнацца, вуха рэжа,
 Калі гучыць самападман:
 Літва нам — дальняе замежжа,
 І бліжняе — Азербайджан.

* * *

Дык хто для нас найболей блізкі?
 Што можа быць радней Літвы?
 Да Вільні — нашае калыскі —
 Бліжэй, чым нават да Масквы.

ВЕНЕРА ЦІ ДАНАЯ?

Расіяне лічаць, што іхняя дзяўчына не перамагла на конкурсе “Міс-Сусвет”, бо яна вельмі худая. Цяпер у модзе пышнацелья...

Беларусы — самы “тлусты” народ з усіх насельнікаў краін СНД.

З газет

Буржуі
 (І зусім не дзіўна гэта)

Стварылі гучны конкурс —
 “Міс-Сусвет”.

Стаўляюць ногі
 На любошчы свету
 Найпекныя,
 Найлепшыя з кабет.
 І дзівяцца ўсе нашыя мужчыны:
 “Ну што за прыгажуня?
 Тры рабры!
 Не цыцкі ў дзеўкі
 І не “клубы-чырва”...
 Ты набяры
 Хоць кілаграмы тры!
 Там нашы жонкі
 Глянуцца не слаба
 (Няважна, цэлоліт ці дыябет).
 Пабачыш толькі —

Гэта з бабаў баба:
 І будзе найпрыгожаю з кабет!”
 Дзяўчына, як таранка, на халеры?
 Буржую трэба “сала” цераз край...
 Нашто яму худая, як Венера?
 Яму цяпер Данаю падавай!

* * *

Напрыканцы
 З такое вось нагоды
 Я прапаную просты кампраміс:
 На конкурс трэба слаць
 Дзяўчо з народа.
 (І каб была таўстою, як калода),
 Тады і атрымаем званне “міс”.

ВУЧЫЦЬ НАНОВА ПАТРЭБНА МОВУ

Чыноўнікі будучы абавязаны адказваць на пісьмовыя звароты па-беларуску. Такая норма прадугледжваецца новым законапраектам аб зваротах. Аб тым паведаміў “Звяздзе” дэпутат палаты прадстаўнікоў Яўген Мельнікаў.

Зніякавеў Піліп адразу,
 Затым раз’ятрыўся, як звер:
 Па-беларуску ўсе адказы
 Даваць трэ’ скажнікам цяпер.
 А скаргаў — сотні кожны тыдзень:
 Піліп — у ЖЭСе кіраўнік.
 Чыхвосцяць людзі:
 “злудзей”, “злыдзень”,
 Бяруць за грудзі і на крык.
 Такі расклад настрой не ўздыме...
 Піліп і так трываў, як мог,
 А тут дадаткам трэба з імі
 На “мове” весці дыялог.
 Піліп, прызнацца, быў вясковы,
 Ды як прарваўся
 У чынкi,
 Адрокся ён ад роднай мовы,
 Бо “зверху” быў наказ такі.
 Усё, чаму вучыўся ў школе,
 Як быццам адышло ў нябыт.
 (“Язык” і рускі не адолеў,
 Аднак лічыў, што “говорит”).
 І што рабіць?
 І сакратарка,
 І інжынер у “мове” — нуль.
 А значыць, што дадуць па карку,
 Хоць і маўчаць “вяхі” пакуль.
 Піліп, знясілеўшы ў пакуце,
 Прыдумаў, каб не мець капца:
 “У лінгвістычным інстытуце
 Найму я “моўнага” спяца!

Хай скажнікам лісты-адпіскі
 На “мову” робіць пераклад.
 Сантэхнікам
 (Хоць крок і слізкі)
 Вазьму таго спяца я ў штат”.
 Аднак жа рэктар інстытута
 Піліпу збіў увесь імпат:
 — По-белорусски? Это круто!
 У нас спецов подобных нет.
 Есть на английский переводчик...
 Китайский? Тоже без забот...
 Но не горюйте!
 Дело вот в чем...
 Коль всё и дальше так пойдёт,
 То скоро может наша “мова”
 Стать иностранным языком.
 Мы преподавать её готовы...
 Лет через пять звоните снова.
 Спеца, пожалуй, подберём.
 Няма аддачы ў той патузе...
 Дык дзе ж цяпер шукаць спяца?
 Ён у пісьменніцкім саюзе
 Пад кіраўніцтвам Чаргінца!
 “Яны ж у “мове” проста докі!
 Для нас, лапцёжных, як маяк!
 Ад іх — і “мовы” той вытокі...
 Не будзе промаху ніяк”.
 І ў той саюз праўладны, новы
 Піліп наострыў тэлефон:
 — У вас усе там знаўцы “мовы”...
 Гатовы я плаціць мільён

За пераклад літаратурны
 Для нашых скажнікаў лістоў...
 А з тэлефона — голас хмурны,
 Незадаволены:
 — Пастой!
 Саюз хотя и белорусский,
 Однако «мова» — не фетиш...
 Охват народа очень узкий...
 Ну, может, пять процентов лишь...
 И мы не ставим целью — «мова».
 Достаточно и «языка».
 Литературная основа
 У нас на нём...
 Гуд бай! Пока!
 Як лыжка дзёгцо ў дзежцы мёду...
 “Ёсць у грамадства нейкі бзік,
 Калі для песняроў народа
 Не “мова” трэба, а “язык”.
 Пра гэта я не чуў, не ведаў,
 Напэўна, “мухі ў галаве...”
 І прыгадаў Піліп пра дзеда,
 Што ў роднай вёсачцы жыве.
 Для дзеда “мова” — не забава,
 Яна жыве ў яго крыві!

“Калі, Піліп, такая справа,
 На помач дзеда прызаві” —
 Падумаў так начальнік ЖЭСа
 І ў родны кут памчаў як след.
 За рэкамі, за цёмным лесам
 Век дажываў Піліпаў дзед.
 І ён сказаў:
 — Піліп-унучак,
 Табе подсобіць не магу,
 Бо мова наша — як ануча,
 Што на гангрэнную нагу.
 Цяпер тых слоў пачуеш мала,
 Што мелі прашчурны твае.
 Бо правадыр наш, “запявала”,
 На мову рынуў, як навала.
 А рыба з галавы гніе...
 А каб яго пабралі пранцы!
 Мне гэтае не па нутру!
 Цяпер і сам я на трасяніцы
 (БТ паслухаў) “гавару”.
 Якая з гэтага выснова?
 Прыйшла цяпер, на жаль, пара,
 Калі вучыць народу мову
 Пачаць патрэбна з буквары...

ВЫСЛУЖВАЮЦЦА

Расказала “Народная Воля”: Актывістаў кампаніі “Тавары праўду!” затрымалі ў Гродне: яны збіралі подпісы “за вуліцу імя Васіля Быкава”. Падстаў для пакарання міліцыянты не знайшлі. Пераначаваўшы, актывісты кампаніі даведаліся, што іхняя машына абліта белай фарбай, хаця стаяла на падворку за сетчатай агароджай...

Ну так “б’юць капытом” міліцыянты!
 Выслужваюцца
 Для гаспадара.
 Нацдэмы — патэнцыйна арыштанты.
 Садзіць-перасадзіць жа іх пара.
 І б’юць іх —
 Нават ломяцца дубінкі,
 І статкам заганяюць у турму,
 Ды множацца яны

(Не, не адзінкі!),
 Пладзяцца немаведама чаму.
 Міліцыі
 Няма ад іх спакою,
 Няяве перамога не відна.
 Таму на іх
 Ад распачы такое
 Гатова кучу вывернуць г...

КАЗКА

Напярэдадні выбараў прэзідэнта Бразіліі ў краіне выйшаў закон — сатырыкам забаронена жартаваць са сцэны над кандыдатамі. Будуць штрафаваць. А за асабліва злыя жарты могуць нават пасадыць.

Бразілія — паважная краіна.
 І мудры ўказ прыняў тамтэйшы ўрад:
 Цябе чапаць сатыра не павінна,
 Калі ты ў прэзідэнты кандыдат.
 Не горшыя, чым з Рыа-дэ-Жанэйра,
 Насельнікі на Беларусі — мы.

На выбары такая прэца хеўра!
 Ніколі не было такой гурмы!
 У прэзідэнты мецяць “жук і жаба”.
 І “прэтэндэнт галоўны” даў указ:
 “Была каб канкурэнцыя не слабай,
 Не крытыкуйце, “барзапісцы”, нас!”

“Замоўклі” афіцыйныя газеты:
Цяпер жа пра “нацдэма” не скажы,
Што вораг ён зацяты і адпеты,
Што зарабляе ён, нібы бамжы.
Маўчаць і незалежныя пісакі,
Не льюць на прэзідэнта болей бруд,
Што ён дыктатар,
Людзям даўся ў знакі,

Што кажа ўсім: ён “незаменны” тут.
Экран БТ патрэбен?
Калі ласка!
На радыё эфіру ўсім стае!

* * *

Я раскажаў вам, беларусы, казку..
Вы, землякі, ці верыце ў яе?..

ЛАДДЗЯ РОСПАЧЫ

Да юбілейнага святкавання дня народзін нашага слыннага Уладзіміра Караткевіча ўлада рыхтуе шмат “адзнак”: і помнікі, і мнагатомныя выданні... Аднак жа не сакрэт: калі б Караткевіч дажыў да нашага часу, дык сучасную ўладу ён не ўспрыняў бы на дух. І быў бы ізгоем. Атрымліваецца, што ён своечасова памёр...

...Герой аповесці У. Караткевіча “Ладдзя Распачы” Гервасій Выліваха, каб падоўжыць сваё жыццё, згуляў са Смерцю партыю ў шахматы. “Змухляваў” у яе ладдзю і выйграў...

У рай патрапіў наш Валодзя,
Які хавае небакрай.
Ды надакучыла...
— А годзе!
Мне Каралішчавічы — рай!
Хачу ў Дняпро па вушы ўлезці
І пакачацца на траве!
Хачу даведацца, нарэшце,
Як Беларусь мая жыве!
І ён, знявераны ў адчаі,
Прышоў да Бога на паклон.
— Хай Велькаможны выбачае,
Ды сёння стаўлю я на кон:
Калі я ў шахматы прайграю,
Калі ты мне паставіш мат,
Дык выганяй адразу з раю
І накануй мне пекла-ад.
Калі ж свайму
(Пры ўсім пры гэтым)
Зраблю пашану каралю,
На дзень пабыць дазволь “са светам”,
Вярні на родную зямлю.
Бог глянуў весела, не строга
(Бо ён жа добры, дзедка Бог):
Ну хто, калі і ў чым у Бога
Неспадзявана выйграць змог?
А Бог — падслепаваты трошкі,
І не стаяў анёл-суддзя.
І не заўважыў Ён, як з дошкі
Прапала белая ладдзя.
Глядзіць сярмяжліва Валодзя,
Нібы цыган, украўшы кур..
Хоць ён увогуле не злодзеі,
Аднак жа спёр адну з фігур.
А Бог — сапернік дужа ўпарты.

Зафіксавана нічыя
У той, адной з найлепшых партый.
— Залічым, што ўзяла твая, —
Сказаў дзядуля з барадою..
Я адпускаю ў “свет”. Ідзі..
Якое шчасце маладое
Ад той украдзенай ладдзі!
І “прысямліўся” ён у Брагін —
Палесся роднага куток.
І захлынаўся ён ад прагі:
Паветра ўздых! Яшчэ глыток!
Агледзеўся: пустыя нівы,
Ды не кішыць людзьмі і лес..
Бабулі вытлумак жажлівы:
— Бо катастрофа на АЭС..
Пайшоў Валодзя, як калісьці,
Уздоўжкі Прыпяці, Дняпра.
Дубы яму кідалі лісце,
Паклоны біла Мір-гара*.
Перадалі Валодзю жалбы
І вершатворцы, і радня..
Падумаў: “Лепей жа ляжаў бы...”
А так спазнаў на схіле дня:
Была шчасліваю выява —
Даўно няма СССР,
І Беларусь — сама дзяржава,
І незалежная цяпер!
Аднак Расія “душыць газам”
І занявольвае ў Саюз.
Маўляў, і гінуць лепей разам,
Для вас мы — як на ногі груз.
Дадаткам Бацька —
Ён адвечны! —
Сацыялізму рок нясе.
Жывём мы хібна, недарэчна,

* Мір-гара —

Не гэтак,
 Як народы ўсе.
 Але галоўнае, што мова
 Уладай спляжана
 У гной.
 Імпэт прадажны, нездаровы
 Яна ўмацоўвае маной:
 Маўляў, заўжды мы, беларусы,
 З расейцамі народ адзін,
 Маўляў, зусім няма аншлоса —
 Даніну проста аддадзім.
 Маўляў, нямашка ў гэтым страху,
 Наспелі іншыя часы.
 Вось колісь фільм знялі пра “Стаха”...
 Цяпер мы здымем “Каласы”...
 “Язык” ва ўжытку заўтра будзе,
 А “мове” — спакваля капец.
 І лепшы
 (Так даўмеюць людзі)

Не Караткевіч —
 Чаргінец!
 Пра Быкава —
 Няма і згадкі:
 Ні вулкі і ні пастаменту..
 Бо ён для ўлады гідкі, гадкі —
 Рашыў вось гэтак прэзідэнт.
 І думкі
 У Валодзі рою:
 “Нашто ты жыў да гэтых пор?”
 Ты быў бы тут, Васіль, героем,
 Каб у патрэбны час памёр...”

* * *

— Мой брат Васіль, —
 Самлеў ад стомы
 (Валодзя зноў вярнуўся ў рай),
 Калі захочацца дадому,
 Ты Богу ў шахматы прайграй...

МАЗГІ

У сярэднім мозг беларуса важаць 1429 грамаў — больш чым у прадстаўніка любой нацыі ў свеце!

...Сярод людзей з вялікім мозгам найбольш геніяў і гульбаёў.

З газет

Бог не пакрыўдзіў беларусаў
 І даў найбольшыя мазгі.
 Заганарыцца ёсць спакуса...
 Ды мой намер зусім другі.
 Бо хоць мазгоў у нас і досыць,
 А як жывём мы, бульбашы?
 Хлапчук галодны есці просіць,
 Бо бацька з маці — алкашы.
 То брат заб’е, то сын загіне,
 Як вокам кінь —
 Гвалтаўнікі...
 (Міліцыянтаў у краіне —
 Нібы канцлагер тут які).
 Зусім забыліся пра мову,
 Пра гістарычны герб і сцяг
 “Будуем свет шчаслівы новы”

На продкаў спляжаных касцях...
 Мы выбралі сабе, як быдла,
 На ўсё жыццё правадыра.
 І хоць яно, жыццё, абрыдла,
 Правадыру крычым: “Ура!”
 І кожны з нас, загнаны ў стойла, —
 Купалаўскі “мужык дурны”.
 Хапае ежы нам і пойла,
 Мы рады, што няма вайны.
 Жывём мы ўсе адным “калгасам” —
 Ні парабкаў і ні паноў.

* * *

Чамусьці мне здаецца часам,
 Што ў нас зусім няма мазгоў.

ШТО СТРАШНЕЙ?

У час футбольнага матча ў Мінску фанаты вывесілі банер, які ўсхваляе Рудольфа Геса — намесніка Гітлера. Цікава, што на той самы матч міліцыя забараніла пранесці беларускамоўны банер з Пагоняй.

Ніяк не ўцямлю:
 Што за час сягоння?..
 Было неспадзяванкай для людзей:

Убачылі яны на стадыёне,
 Што наша гістарычная Пагоня
 За свастыку фашысцкую страшней...

МУКІ АД НАВУКІ

На сваім сайце дырэктар дзяржаўнай установы “Адміністрацыя Парка высокіх тэхналогій”, былы пасол Беларусі ў Амерыцы Валерый Цапкала наракае на тое, што ў нашых ВНУ рыхтуецца залішне шмат бухгалтараў, юрыстаў, выкладчыкаў замежных моў, для якіх ёсць цэлы інстытут і якія, каб знайсці для сябе месца ў жыцці, вымушаны выходзіць замуж за іншаземцаў...

Быў настрой невясёлы...
 Хоць на Месяц ляці...
 Выбіраць пасля школы
 Трэба месца ў жыцці.
 І (“медаль-выпускніца”)
 Парашыла яна:
 “На юрыста вучыцца!
 Перспектыва відна.
 Навык мой не загіне,
 І апраўданы ён,
 Бо пануе ў краіне
 Справядлівасць-Закон”, —
 Гэткай думкай Аксана
 Ўласны цешыла клёк
 І таму апантана
 “Грызла” ўсё назубок.
 На юрфаку іспыты
 Проста з бляскам здала.
 Шлях, здаецца, адкрыты,
 Столькі ў марах святла!
 Вось і ззаду вучоба...
 І на рукі — дыплом.
 Не дурная, як чобат.
 Ды ніхто на прыём
 Штось не кліча Аксану
 І не ўпісвае ў штат.
 “Мы разумныя й самі...
 Дый “законнікаў” шмат...
 І якія законы
 У дзяржаве цяпер?..
 Іх наплоджаны тоны...
 Лепей жыць напавер...”
 І юрыста-Аксану
 Азарыла тады:
 “Я бухгалтарам стану!
 Тут мой шанц — на гады!”
 Без праблемаў, вядома,
 Паступіла ў “наргас”...
 Зноў Аксана з дыпламам!
 Ды імпэт яе згас,
 Як яна пахадзіла
 І па ПУПах, і ЗАТ.
 — Вы здзіўляеце, дзіва...
 Хто вас возьме
 У штат?

Вас вучылі ў “наргасе”:
 Трэба “дэбет-крэдыт”.
 Ды ў дзяржаве і ў часе
 Трэ’ бухгалтар-бандыт.
 Справаздача — узорнай?
 “Мух” не трэ’ ў галаве...
 З бухгалтэрыяй “чорнай”
 Кожны бізнес жыве, —
 Так казалі ёй “босы”
 І дзяржавы чынкі, —
 І дыплама — не досыць,
 Браць у штат не з рукі!..
 Для Аксаны — выснова:
 “Ёсць кірунак другі:
 Я замежную мову
 “Утрамбую” ў мазгі.
 Шмат “ангельцаў-кітайцаў”,
 Што адкрылі СІ.
 Ім не кажучь “на пальцах” —
 Перакладчык цяўпе!
 Стаць чальцом інстытута
 Для дзяўчыны “не ў лом”...
 Без праблем, без пакутаў
 Атрымала дыплом.
 Толькі зноў жа нягеглы
 І бязлітасны лёс:
 І кітайцы пабеглі,
 І ангельцы ўразнос...
 Бо законам і ўлада
 Дурыць так галаву,
 Што разбегчыся рады
 Ці ў Тайланд, ці ў Літву.
 Як жа вынесці гэта?
 Гэткі жудасны стан...
 І пайшла да “Планеты”,
 Як дзсяткі “Аксан”...
 Там зусім нечакана,
 Як патрэба, узнік
 Той “язык іностранный”...
 Ды і проста — язык...
 * * *
 Ведай своечасова
 (Год пятнаццаць назад)
 Дзеўка родную мову —
 Я б узяў яе ў штат...

ПРАФАНАЦЫЯ Ў АДУКАЦЫІ

Пятро Кухарчык, рэктар Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Танка: “Абітурыенты з нізкімі баламі ў сертыфікатах (2, 3, 4, 5 і 6 балаў) змаглі стаць нашымі студэнтамі”.

Прыклады памылак у дыктантах па рускай мове, якія дапускаюць студэнты Пед-універсітэта: Атгестат — отгестат, отестат, аттистат, атцестат; сертификат — сиртефикат, сертефекат, сертифекат; балл — бал, ббал.

Па «мове» многа двоек у Віталю.
 Пры тым не шкадаваў настаўнік сіл,
 Хаця калегі змоўніцка шапталі:
 — Не мучайся.
 Дэбіл і ёсць дэбіл.
 Ён шлях сабе хіба ў калгасе знойдзе.
 Хлапчына дэградуе на вачах...
 А быў яшчэ Віталь бандыт і злодзей,
 І дзевак каравулў па начах.
 Адмучыўся, аднак, Віталь у школе...
 Настаўнікі прарочылі яму:
 — Не станеш “чалавекам” ты ніколі,
 Глядзі, каб не адправіўся ў турму...
 Вучылішча Віталіка не прыме
 (У горы маці з гэтае бяды),
 Бо з баламі атрыманымі тымі
 Не пройдзе конкурс нават і туды.
 Стань пастухом, калі дурны, як чобат...
 Тут нарадзіўся —
 Прыгадзішся тут...
 І раптам — “бомба”:
 Хлопца на вучобу
 Прыняў Педагагічны інстытут!
 Мізэрных гэтых там хапіла балаў,
 Бо быў у інстытуце недабор.
 Настаўнікі дзівіліся нямала:
 У педагогі двоечнік папёр:
 Віталь вучыўся цераз пень-калоду...
 І ўрэшце ўсё ж
 Дыплом займець ён змог!
 Яшчэ адзін “асветнік” для народа!
 Яшчэ адзін для школы педагог!
 І гэтага ўладальніка дыплама
 Паслалі ў школу роднага сяла.
 Настаўнікі пляваліся, вядома...
 З дырэктарам і лаянка была.
 (“Ды ты ж пустэча, невук, бесталковы —

Не выправяць і ў інстытуце клёк...”)
 Віталь — выкладчык беларускай мовы.
 І ён пайшоў на першы свой урок.
 І каб не быць прафанам сярод вучняў,
 І каб не выглядаць як дылетант,
 Віталь рашыў,
 Што станецца спадручней,
 Калі прадэкламуе ён дыктант.
 Каб даказаць, што не “пасмешча” школы
 (А заадно не браць да галавы),
 Ён выбраў для дыктанта
 тэкст вясёлы —
 Стаў надыктоўваць байку Крапівы.
 Пратое, што Баран “дзіпламаваны”
 “Німнога” не пазнаў сваіх варот...
 Ён так і дыктаваў — як дзядзька п’яны,
 Як лаюцца суседкі цераз плот.
 Ён, мовы не засвоіўшы асновы,
 Казаў, як думаў — пчыра, ад душы.
 Ёсць правіла
 У нашай роднай мовы:
 “Як слова чуеш, гэтак і пішы”.
 Што чулі вучні, тое і пісалі:
 “Наабарот”, “варота” і “сцена”...
 Праз дзень — адзнакі.
 Не чакалі самі,
 Бо “двоечка” была ўсяго адна!
 І атрымаў яе выдатнік Вова
 (Прэтэндаваў на залаты медаль).
 Пісаў, як патрабуе гэта мова,
 Зусім не так, як дыктаваў Віталь.
 І тут гарой настаўнікі паўсталі:
 — Не трэба школе
 “Педагог” такі!
 У рэшце рэшт “філолага” Віталю
 Перавялі-збылі
 У фізрукі.

ПУСТАДОМКИ

Па просьбе кіраўнікоў Лідскага раёна каля вёскі Яманты французы засеялі льном 10 гектараў зямлі. Насенне, сродкі аховы, тэхніка — усё замежнае. Нашы льнаводы хочучы павучыцца ў французаву, як зрабіць высокія ўраджай...

Быў колісь лён і гонарам, і славай
 Для продкаў
 У сіваю даўніну.
 Яшчэ й нядаўна
 Беларусь па праву
 Лічылася краінаю ільну.
 Сурвэткі, пакрывалы і кашулі —
 Як кажуць, нарасхват ішлі яны.
 Напэўна, ва ўсім свеце людзі чулі
 Пра наш тавар дыхтоўны, ільняны.
 Рабілі паспяховыя выставы
 Стакгольм і Лондан,
 Вена і Парыж...
 І раптам жа — ні гонару, ні славы.
 На беларускім льне
 Пастаўлен крыж.
 Карысці ад яго цяпер — ні трошкі.
 Усім выставам, попыту — капец.
 Растуць замест ільну
 Адны валошкі,
 І ён цяпер зусім не “даўгунец”.

І дажыліся,
 Што ўжо да французав
 Прыішлі мы, беларусы, на паклон:
 “Вы клопат наш
 Не палічыце грузам
 І навучыце нас вырошчваць лён!”
 Ну што ж, яны навучаць...
 Знойдуць сродкі,
 Пасеюць і збяруць той лён у час...
 І як на пустадомкаў,
 Нашы продкі
 З дакорам
 З даўніны глядзяць на нас.
 * * *
 І страчана ўжо ўсё,
 І занядбана:
 Прапала бульба,
 Стаў нягеглым лён...
 Ды ўсё адно вяшчаецца з экранав
 Пра найвялікшы
 Нашай працы плён.

СУД НАД ШЫЛЬДАЙ

“Мемарыяльную шыльду Ларысы Геніюш будучь... судзіць?” — так назвала газета “Сніплюс” артыкул пра тое, што ўлада Ваўкавыска забараніла павесіць шыльду на хаце, у якой нарадзілася знакамітая беларуская паэтка.

Сягоння не ўспрымаецца як дзіва,
 Калі бывае прэцэдэнт такі:
 Улада дзесьці жабаў асудзіла,
 А дзесь пад суд папалі пацукі.
 Каго ні пабывала ў турмах свету!
 Нявольнікаў жывёльных дужа шмат.
 Нядаўна напісалі ўсе газеты:
 Прысуд быў
 Для свінні і парасят.
 Яшчэ чытаў я
 (Гэта вельмі крута,

І ў тым уся сенсацыя была),
 Што дзесь за краты
 Аж на трое сутак
 За ўпартасць заняволілі асла.

* * *

Па-праўдзе, не здзіўляюся ні трошкі,
 Што недзе асудзілі парася.
 У нас улада сёння судзіць дошкі.
 І сутнасць жа
 Улады бачна ўся...

ХАЙ ПЛАЦІЦЬ ТАТА, БО ЁН — БАГАТЫ

Александр Радзькоў, міністр адукацыі Рэспублікі Беларусь: (Даю цытату на мове арыгінала, бо ніколі не чуў, каб міністр адукацыі размаўляў па-беларуску):

“...Я и думаю: может, мы мало берем за обучение? И для нас, и для ректоров было бы проще, если бы студентов-платников набирали меньше, но за большую плату. В Кембридже от 20 тысяч долларов стоит образование, а мы даем не хуже”.

— Народ наш зажирел
 И надо высечь...
 Для сына, папа, денег не жалей.
 Ты за диплом заплатишь
 Двадцать тысяч.
 И долларов!
 Не «тугриков»-рублей... —

Была міністра гэткая заява
 (Ён запрасіў пісак у кабінет).
 Маўляў, грашыма гэтымі дзяржава
 Папоўніць свой
 нішчымніцкі бюджэт.
 — В Америке —
 Не все миллионеры,

Но платят за учёбу.
 Даже впрок.
 Маўляў, у “нашых” грошай да халеры,
 Няхай жа расчахляюць кашалёк.
 Вясковец
 У студэнта Мішы тата.
 Зімой — даглядчык,
 Летам жа — пастух.
 Ён з голаду памёр бы
 (Во зарплата!),

Калі б не лез па сала
 У катух.
 — Родители
 Пускай приложат силы —
 Детей за деньги учат,
 За свои...
 І тата Мішы
 “Паліруе” вільы:
 “Шукае” тыя грошы
 У гнаі...

ЧЛЕНЫ

Як паведаміла газета “Новы Час”, 21-гадоваму фельчару СВК “Калгас Радзіма” Людміле Волкавай быў уручаны 100-тысячны білет ГА “Белая Русь”.

Ён працаваў няўрымсліва, заўзятая!
 На “Дошку” быў павешаны Пятро!
 Найлепшы на сяле механізатар —
 Такое, так бы мовіць, меў таўро.
 Калгасны ідэолаг-балаболка
 Падсеў аднойчы ціха да Пятра.
 — Рашыла наша слаўная суполка:
 У партыю табе ўступаць пара...
 — У партыю? —
 Пятро вушам не верыць. —
 Ужо даўно няма КПСС.
 Нацдэмаўскіх —
     вось гэтых да халеры.
 Ды для мяне яны, як цёмны лес.
 Таму ўступаць туды я не бяруся:
 Турма за тое будзе мне відна...
 — Завуць суполку
     нашу “Белай Руссю”.
 І не зусім жа партыя яна...
 — А можа, гэта зборышча масонаў?
 (Пятро чытаў газеты што ні дзень).
 Мо існуе “суполка” незаконна?
 Пра тую “Русь” не чуў я анідзе...
 — Скажы:
     ты прэзідэнта любіш, Пеця?
 — Ну ведама ж!
 Ён Бацька нам, птамаць...
 — Дык вось яго
     і ставім мы на мэце
 У цяжкую часіну падтрымаць.
 — За прэзідэнта стану я гарою! —
 Б’е кулакамі ў грудзі Пеця-зух.
 Вось гэтак неўпрыкмет з часіны тое
 Пабольшыўся на члена гэты рух.
 Нядоўга ўсё трымалася ў сакрэце...

І нават Саўка, п’яны, як бязмен,
 Даведаўся:
 Сябрук — не проста Пеця,
 А паўнаварты,
 Паўнамоцны член.
 А тут яшчэ й гарэлка ёсць у краме.
 І назва ёй — і “Белая”, і “Русь”.
 Сябры — Пятру:
 — То ж, “сімвал” твой той самы!
 Ахвяраваць
 Яго нам сёння мусь!
 Пятро купіў яе адразу скрыню
 (Ну гэтак перапоўніла гардыня!)
 І надвячоркам селі ля ракі
 Гарбуз, Сядзелец,
     Клоп, Пузаты Грыня...
 Ну, адным словам, Пеці сябрукі.
 Пілі ўзахлёб, адчайна, апантана,
 Спявалі не адно “шумел камыш...”
 Калі ж наспеў бязлітасны світанак,
 Пятро бутэльку выставіў і звыш...
 І доўга там яшчэ абшар галёкаў:
 — Мы прэзідэнта
     ў крыўду не дадзім!
 І неслася за далягляд, далёка:
 — Мы ў гэты рух
     уступім як адзін!
 Парцейцы мы!
 І мора па калена!
 Ты толькі, Пеця,
 “Сімвал” свой насі...
 І стала болей
 Аж на дзесяць членаў
 У аб’яднання,
 “Белая Русь”.

Рэшта

Новыя выданні на кніжных паліцах «Дзеяслова»

Асоба і час». Беларускі біяграфічны альманах. Выпуск 2. Уклад. Аляксандр Фядута. – Мінск: Лімарыус, 2010. – 392 с.

Чарговы нумар Беларускага біяграфічнага альманаха «Асоба і час», як і папярэдні, багаты на гучныя імёны. Матэрыялы выпуску прысвечаныя Васілю Быкаву, Уладзіміру Караткевічу, Максіму Лужаніну, архітэктару Івану Жалтоўскаму, вучоным Адаму Багдановічу, Яўгену Вярбіцкаму, Івану Замоціну, Аляксандру Еўлахава, генералу Кіпрыяну Кандратовічу, філамату Вінцэнту Будрэвічу. Сярод аўтараў тэкстаў – Аляксандр Фядута, Сяргей Харэўскі, Адам Глобус, Якаў Басін, Іван Саверчанка, Андрэй Расінскі... а таксама дзіцячы ўрач з Мінска Мінна Лапідус і гарадзенская журналістка Фрыда Пугач.

Беларус 2010. Літаратурны альманах беларускіх пісьменнікаў за межжа. – Нью Ёрк: Выдавецтва газеты «Беларус», 2010. – 282 с.

Чацвёрты нумар выдання, заснаванага ў 2007 годзе, парадзе сваіх чытачоў не толькі сталай перыядычнасцю і павелічэннем колькасці аўтараў, але і якасцю надрукаваных твораў. Сярод аўтараў часопіса – Аляксей Арцёмаў, Аляксандр Баршчэўскі, Ірына Варабей, Віталь Воранаў, Янка Запруднік, Віялета Кавалёва, Якуб Лапатка, Цімох Ліякумовіч, Алег Мінкін, Сяргук Сокалаў-Воюш, Аляксандр Тарановіч, Макс Шчур і іншыя. Вітаўт Кіпель у прадмове да альманаха асабліваю значнасць надае таму, што ён выходзіць на “клясычным правапісе”: “Я, як і шмат маіх сяброў – рэаліст. Наркамаўка сёння пераважае. Гэта – дзяржава, школа, набытыя навыкі. Аднак ніяк нельга сьпісваць клясычны правапіс у расход. У выніку ён будзе, павінен, дамінаваць у нацыянальнай дзяржаве.”

Вонэгут Курт «Бойня № 5, або Крыжовы паход дзетак»: раман. Пер. з анг. Павел Касцюкевіч. – Мінск: Логвінаў, 2010. – 220 с. – (Бібліятэка Бацькаўшчыны. Пераклады. Кніга I)

“Бібліятэка Бацькаўшчыны” новую выдавецкую серыю “Пераклады” распачала раманам Курта Вонегута «Бойня №5, або Крыжовы паход дзетак». Цяжка паверыць, што гэты сусветна вядомы твор дагэтуль не гучаў па-беларуску і столькі гадоў чакаў свайго перакладчыка... І добра, што так сталася, бо іначай мы не мелі б такой цудоўнай паслямовы ад перакладніка Паўла Касцюкевіча, якая сама па сабе твор мастацтва...

Геніюш Ларыса. Збор твораў. У 2 т. кн. 1. Уклад. М. Скобла. – Мінск: Лімарыус, 2010. – («Галасы Айчыны»).

Гэта першая спроба выпусціць навукова падрыхтаваны збор твораў Ларысы Геніюш. Першы том складаюць паэтычныя творы Геніюш, у тым ліку 72 вершы, што публікуюцца ўпершыню. У кнізе змешчана шмат невядомых здымкаў – ад студыйнага партрэта, зробленага ў 1939 годзе ў Празе, да здымку яе лагернай кашулі з нашытым на спіне арыштанцкім нумарам... У другім томе друкуецца проза – дакументальная аповесць «Споведзь» і лісты Ларысы Антонаўны: да Васіля Быкава, Максіма Танка, Рыгора Барадуліна, Зоські Верас, Дануты Бічэль, да тагачаснага амбасадара ЗША ў Чэхіі Лорэнса Стайнгарда. Большасць лістоў друкуецца ўпершыню.

Кавалёў Сяргей. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манаграфія. – Мінск: Кнігазбор, 2010. – 376 с.

Літаратуру Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу ад пачатку XVI да пачатку XVII ст. «літоўскія даследчыкі разглядаюць як інтэгральную частку літоўскай літаратуры, украінскія – як частку літаратуры украінскай, а польскія – як частку літаратуры польскай». – піша Сяргей Кавалёў ва ўводзінах. Заканамернае пытанне: а ці не ёсць шматмоўная паэзія ВКЛ эпохі Рэнесансу здабыткам і беларускай культуры? Так, даўно час адмовіцца ад састарэлай канцэпцыі, што старадаўняя беларуская літаратура – гэта толькі тэксты на старабеларускай і царкоўнаславянскай мовах. Бо тады з нашай спадчыны выпадалі лаціна і польскамоўныя творы Сымона Буднага, Андрэя Рымшы, Каятана Марашэўскага, Саламона Рысінскага, Міхала Карыцкага, не кажучы ўжо пра Міколу Гусоўскага, Яна Вісліцкага... Сяргей Кавалёў падрабязна ўзнаўляе гісторыю развіцця паэтычнага жанру ў Літве і Беларусі ад пачатку XVI да пачатку XVII ст., адкрываючы для нас і новыя імёны, вядомыя толькі навукоўцам. Сваю кнігу даследчык прысвяціў светлай памяці прафесара і паэта Алега Лойкі.

Майсеенка Анатоль. Роздум: вершы, паэмы, прысвячэнні; Прадм. А. Ліс. – Мінск: А. М. Вараксін, 2010. – 264 с.

Вучоны, філолаг, аўтар літаратуразнаўчых кніг, выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры Анатоль Майсеенка (1940-2009) быў вядомы яшчэ і як таленавіты паэт-лірык, які лепшыя старонкі сваёй творчасці прысвяціў тэме Радзімы – Беларусі. Сведчанне таму і кніга, выхаду якой ён не дачакаўся... “Адбалела душа, адбалела, // Адляцела ад цела душа...” Але засталіся вершы. І засталіся дзясяткі ўдзячных вучняў, якія будуць памятаць і згадваць свайго Настаўніка...

Папковіч Уладзімір. Рэшта: вершы. – Мінск: Медысонг, 2010. – 64 с.

Гэтая сціпая кніжачка з сімвалічнай назвай “Рэшта” пры чытанні ператвараецца ў Вялікую кнігу жыцця. 75-гадоваму паэту і перакладчыку Уладзіміру Папковічу ёсць што сказаць на развітанне людзям і сабе. Чаму на развітанне? Такім тужлівым настроем прасякнутая ўся кніга. Сэнс жыцця, спежкі быцця, якія мы выбіраем (ці яны нас?) пакутная Радзіма, што ёсць паэзія і творчасць увогуле – пытанні, якія так і застаюцца без адказаў, колькі б мы ні адказвалі на іх... А ратуе нас толькі іронія і ўменне пасмяяцца над самімі сабой: “Стаўся да сябе так, як ставішся да іншых. Жудасна будзе тады застацца сам-насам з сабой”... Менавіта таму сатырычным раздзелам “Расслабцеся” і заканчвае свой зборнік аўтар.

Нашыя аўтары

Бурбіс Алесь — дзеяч беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, публіцыст, акцёр, рэжысёр. Аўтар навуковых працаў «Кароткі нарыс па эканамічнай географіі Беларусі», «Кароткі агляд беларускага нацыянальна-рэвалюцыянага руху». Нарадзіўся ў 1885 годзе ў Вільні. Памёр у 1922 годзе.

Віктар Вабішчэвіч — паэт. Аўтар кніг паэзіі: «Чорны боль», «Кахаю і люблю», «Уражанне». Нарадзіўся ў 1960 годзе ў вёсцы Рубель на Століншчыне. Жыве ў Давыд-Гарадку.

Варонік Святлана — паэт. Вершы друкаваліся ў «ЛіМе», «Крыніцы», «Польмі», «Дзеяслове» у кнізе «Дзядзінец: Паэзія Берасцейшчыны» і інш. Нарадзілася ў 1969 годзе ў вёсцы Кастровічы на Слонімшчыне. Жыве ў Берасці.

Галубовіч Леанід — паэт, празаік, крытык. Аўтар кніг «Таемнасць агню», «Споведзь бяссоннай душы», «Зацемкі з левай кішэні», «апошнія вершы леаніда галубовіча». Нарадзіўся ў 1950 годзе ў вёсцы Вароніна на Клецшчыне. Жыве ў Мінску.

Гапеева Вольга — паэт, празаік, перакладчык. Аўтар кніг «Рэканструкцыя неба» і інш. Нарадзілася ў 1982 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Геніюш Ларыса — паэт, празаік. Аўтар кніг «Ад родных ніў», «Невадам з Нёмана», «На чабары настоена», «Споведзь» і інш. З 1949 па 1956 год — адбывала «пакаранне» на Поўначы (Інта і Абезь Комі АССР). Выйшаўшы на волю, жыла ў Зэльве, на радзіме мужа, не прыняўшы савецкага падданства да самай смерці. Нарадзілася ў 1910 годзе ў маёнтку Жлобаўцы на Гарадзеншчыне. Памерла ў 1983 годзе.

Гілевіч Ніл — народны паэт Беларусі. Заслужаны дзеяч навукі Беларусі. Прафесар. Паэт, драматург, перакладчык, фалькларыст, літаратуразнаўца. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы. Аўтар кніг «Песня ў дарогу», «Прадвесне ідзе па зямлі», «Перазовы», «Паэтыка беларускай народнай лірыкі», «Святлынь», «Родныя дзеці» і інш. Нарадзіўся ў 1931 годзе ў вёсцы Слабада на Лагойшчыне. Жыве ў Мінску.

Дубянецкі Міхал — журналіст, публіцыст, перакладчык, выдавец. Пераклаў на беларускую мову кнігі С.Жаромскага, В.Распуціна, Г.Цюцюніка, Д.Граніна і інш.

Нарадзіўся ў 1927 годзе ў вёсцы Востраў на Піншчыне. Памёр у 1990 годзе.

Караткевіч Уладзімір — празаік, паэт, драматург, публіцыст, перакладчык, кінасцэнарыст. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1984). Аўтар кніг «Матчына душа», «Блакiт i золата дня», «Мая Іліада», «Каласы пад сярпом тваім», «Чазенія», «Хрыстос прыязміўся ў Гародні», «Зямля пад белымі крыламі», «Нельга забыць», «Чорны замак Альшанскі», «Быў. Ёсьць. Буду.» і інш. Нарадзіўся ў 1930 годзе ў Оршы. Памёр у 1984 годзе.

Качаткова Паліна — празаік, публіцыст, журналіст. Апаваднанні друкаваліся ў творах «Літаратура і мастацтва» і «Наша ніва», часопісах «Дзеяслоў», «Крыніца» і іншых выданнях і зборніках. Нарадзілася ў 1968 годзе ў Оршы. Жыве ў Оршы.

Клінаў Артур — мастак, празаік, публіцыст, фатограф, галоўны рэдактар часопіса «рARTisan». Аўтар фотаальбома «Горад Сонца», кнігі «Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца», альбома «Дванаццаць». Нарадзіўся ў 1965 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Кустава Валерыя (Валярына) — паэт, магістр мастацтвазнаўства. Аўтар кніг паэзіі «Кроў Сусвету», «Каб неба сагрэць...», «Тамсама». Нарадзілася ў 1984 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Лепешаў Іван — мовазнаўца, публіцыст. Доктар філалагічных навук, прафесар. Аўтар кніг «Лінгвістычны аналіз твора», «Культура маўлення», двухтомнага «Слоўніка фразеалагізмаў», «Слоўніка беларускіх прыказак» і інш. Нарадзіўся ў 1924 годзе ў вёсцы Іскозы на Дубровеншчыне. Жыве ў Гродне.

Лукашук Аляксандр — празаік, публіцыст, эсэіст. Аўтар кніг «Зьдзек», «За кіпучай чэкіскай работай. З жыцця катаў», «У фіялетавай ночы вугал крыла», «Прыгоды АРА ў Беларусі» і інш. Нарадзіўся ў 1955 годзе на Берасцейшчыне. Жыве ў Празе.

Масквін Андрэй — тэатразнаўца, культуролог, перакладчык. Дацэнт Варшаўскага ўніверсітэта, выкладае беларускую мову, літаратуру, мастацтва і культуру. Аўтар манаграфіі «Станіслаў Пшыбышэўскі ў расійскай культуры канца XIX пачатку XX стагоддзя» (Варшава, 2007). Нарадзіўся ў 1963 годзе ў Нясвіжы. Жыве ў Варшаве.

Марук Уладзімір — паэт, перакладчык, эсэіст. Аўтар кніг «Зоркі ў کروناх», «Ліст рабіне» і інш. Нарадзіўся ў 1954 годзе ў вёсцы Гута на Ганцавіччыне. Памёр у 2009 годзе.

Маха Карл Гінэк — чэшскі паэт. Нарадзіўся ў 1810 годзе. Памёр у 1836 годзе.

Плакс Дзмітрый — паэт, перакладчык, мастак. Аўтар некалькіх кніг паэзіі, у тым ліку зборніка «Трыццаць тэкстаў» (Бібліятэчка «Дзеяслова»). Нарадзіўся ў 1970 годзе ў Мінску. Жыве і працуе ў Стагальме.

Рублеўская Людміла — паэт, прэзаік, крытык, драматург, эсэіст. Аўтар кніг паэзіі «Крокі па старых лясвіцах», «Адукацыя», «Замак мясячнага сяйва», прозы «Міфы горада Б», «Сэрца мармуровага анёла», «Пярсе́нак апошняга імператара», «Шпышына для пані» і інш. Нарадзілася ў 1965 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Сідарук Ігар — паэт, драматург, прэзаік. Аўтар кніг «Чарнабел», «Павучальныя гісторыі дзядзечкі Сіда Рука» і інш. Нарадзіўся ў 1964 годзе ў Кобрыне. Жыве ў Кобрыне.

Сідарэвіч Анато́ль — публіцыст, філосаф, літаратуразнаўца, крытык. Аўтар кнігі «Луцкевічы і Луцэвічы». Адзін з ідэолагаў адроджанай беларускай сацыял-дэмакратыі. Нарадзіўся ў 1948 годзе на хутары Доўгі Лес на Піншчыне. Жыве ў Мінску.

Сімакоў Алясь — даследчык беларуска-індзейскіх сувязей, публіцыст. Аўтар публікацый, галоўным чынам біяграфічных і «крос-краязнаўчых», прысвечаных адносінам паміж Беларуссю і краінамі, народамі Заходняга паўшар'я, што з'яўляліся ў выданнях шэрага краін (ад Сыктыўкара да Анкарыджа, Аляска). У канцы 1986 — пачатку 1987 г. адзін з ініцыятараў стварэння Беларуска-індзейскага таварыства. Нарадзіўся ў 1962 годзе ў вёсцы Рудакоў на Хойніччыне. Жыве ў Гомелі.

Сіўчыкаў Уладзімір — паэт, прэзаік, публіцыст, перакладчык, драматург, мастак. Аўтар кніг «Гульня ў тастамант», «Лісты да брата», «Высакосны год», «Бювар». Нарадзіўся ў 1958 годзе ў Жодзіне. Жыве ў Мінску.

Сыс Анато́ль — паэт. Аўтар кніг «Агмень», «Пан Лес», «Сыс», «Лён». Нарадзіўся ў 1959 годзе ў вёсцы Гарошкаў на Рэчыччыне. Памёр у 2005 годзе.

Сыс Сяргук — паэт, журналіст. Вершы друкаваліся ў альманаху «Тутэйшыя»,

«ЛіМе», «Крыніцы», «Дзеяслове» і інш. выданнях. Нарадзіўся ў 1962 годзе ў вёсцы Заспа на Рэчыччыне. Жыве ў Мінску.

Тарас Вігаль — публіцыст, журналіст, эсэіст. Аўтар кніг «Звыклае зло», «Хроніка бягучых падзей» і інш. Нарадзіўся ў 1961 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Трэнас Віка (Вікторыя Ляйкоўская) — паэт. Аўтар кніг «Цуд канфіскаванага дзяцінства», «Экзістэнцыйны пейзаж». Літаратурны аглядальнік інтэрнет-выдання «Новая Эўропа», супрацоўніца з часопісамі «Паміж», «rARTisan», «Тэксты». Займаецца арганізатарскай і менеджэрскай дзейнасцю: супольна з паэткай Юліяй Новік ажыццяўляе доўгатэрміновыя літаратурна-мастацкія праекты «Выявы», «Францыя ў сэрцы Беларусі». Нарадзілася ў 1984 годзе ў Мінску. Жыве ў Мінску.

Федарэнка Андрэй — прэзаік, драматург. Лаўрэат літаратурнай прэміі імя Івана Мележа. Аўтар кніг прозы «Гісторыя хваробы», «Сінія кветкі», «Шчарбаты талер», «Афганская шкатулка», «Нічыё» і інш. Нарадзіўся ў 1964 годзе ў вёсцы Бярозаўка на Мазыршчыне. Жыве ў Мінску.

Х'юз Тэд — брытанскі пісьменнік. Аўтар раманаў «Вежа», «Адашліце маё астылае цела дамоў», «Павяртанне». Абараніў доктарскую дысертацыю па літаратуры Амерыкі і краінаў Ціхага Акіяну. Нарадзіўся ў Канадзе. Жыве на вальійскім востраве Ініс Мон.

Шніп Віктар — паэт, прэзаік, перакладчык. Лаўрэат прэміі імя Маякоўскага (1987г.). Аўтар кніг паэзіі «Гронка святла», «Пошук радасці», «Шляхам ветру», «На рэштках Храма», «Чырвоны ліхтар», «Беларускае мора», «Балада камянёў», «Проза і паэзія агню», «Страла каханья, любові крыж» і інш. Нарадзіўся ў 1960 годзе ў вёсцы Пугачы на Валожыншчыне. Жыве ў Мінску.

Шчур Макс — паэт, прэзаік, перакладчык. Аўтар кніг «Спадарыня Адзіноцтва», «Амфітэатар», «Раньні збор» «Амальгама» і інш. Перакладае з чэшскай, іспанскай і ангельскай моваў. Заснавальнік сайту www.niamesta.se Нарадзіўся ў 1977 годзе ў Берасці. Жыве ў Празе.

Ярац Віктар — паэт, літаратуразнаўца, крытык. Кандыдат філалагічных навук. Аўтар кніг паэзіі «Уваходзіны», «Добрыца», «Дняпроўскі бакен» і інш. Нарадзіўся ў 1948 годзе ў вёсцы Красны мост на Рэчыччыне. Жыве ў Гомелі.

Contents

POETRY

Nil Hilevič. The Kryvičian Girl's Confession.
Ihar Sidaruk. A Beast's Breath. *A forest triptych.*
Vika Trenas. A Step from Heavens... *Poems.*
Šviatlana Varonik. Light of Loneliness. *Poems.*

PROSE

Ludmila Rubleŭskaja. Romulus' Vaults. *A novel. (Part 2).*
Alaksandar Łukašuk. Saša, what is your name?... *An attempt at premature memoirs.*
Andrej Fiedarenka. Chaff' 13.
Artur Klinau. The Radziwiłłs' Treasure. *An excerpt from the novel The Helmet.*

TRANSLATIONS

Karel Hynek Mácha. May. *A poem.*
Trystan Hughes. Roaring. *An excerpt from the novel Return.*

DIARIES

Michał Dubaniecki. 'One Must Take Risks.' *Diaries of 1985–1988. (The final part).*

HERITAGE

Łarysa Hienijuš. 'I Think I Am Made of Stone or Iron...' Łarysa Hienijuš's letters to Jazep Najdziuk. *(The final part).* 'We Feel a Need to Come Out Into a Wider World.' *An afterword by Valancina Tryhubovič.*
Uładzimir Maruk. Words. *Contours of unrealised poems. An introduction by Leanid Halubovič.*

WORDS

'My Complexes Are Often Taken for Megalomania...' *Dźmitry Plaks talking to Valeryja Kustava.*
 'A Person Who Is Trying to Accomplish Her Mission' *Danuta Bičel talking to Andrej Maskvin.*

ESSAY

Vital Taras. A Hundred Years of Excommunication. *Lev Tolstoy as a Mirror of Our Evolution. (Part 2).*

TO MARK UŁADZIMIR KARATKIEVIČ'S 80TH ANNIVERSARY

Siarhiej Zakoŭnikaŭ. The Protecting Star. *About a friend.*
Viktar Jarac. A Sundial. *An essay.*
Aleš Simakoŭ. Willing to Serve Alaska. *An unusual fate of Mikalaj Hrynkievič, 'the teacher of Indians.'*
 'Belarus Is a Whole World...' *Uładzimir Karatkievič's letters to Mikola Ulaščyk.*

A WREATH TO COMMEMORATE ANATOL SYS

Anatol Sys. 'This Is How I Fulfil Myself...' *Unknown works by Anatol Sys.*
Prepared for publication by Viktar Šnip and Siarhiej Sys.

ARCHIVES

Aleš Burbis. A Few Words on the Belarusian Theatre and Chorus. *An introduction by Anatol Sidarevič.*

IDEA

Ivan Lepiešaŭ. 'Don't Spit in the Trough...' *On a poem by Janka Kupala.*

MEMORY

Uładzimir Siučykaŭ. An Alchemist, a Tale-teller and a Soldier. *On Viačaslaŭ Dubinka.*

WORKSHOP

Aleš Niaŭvieš. Tormented by Education. *Satires.*

DZIEJASŁOŪ'S STOCK

New books on DZIEJASŁOŪ's shelves.

Слова ад «Дзеяслова»

Шаноўныя чытачы!

На «Дзеяслоў» **можна падпісацца**
ў любым паштовым аддзяленьні Беларусі.

Наш індэкс – 74813 (для індывідуальных падпісчыкаў),
– **748132** (для ведамаснай падпіскі).

Чытайце «Дзеяслоў» таксама ў Інтэрнэце: **www.dziejaslou.by**

Замаўляйце «Дзеяслоў» праз «Кнігі – поштай» на **www.knihi.by**

Шаноўнае спадарства, запрашаем вас у інтэрнэт-краму Prastora.by!

Тут вас чакае вялікі выбар мастацкае і навукова-папулярнае літаратуры, новыя выданні, а таксама рэдкія кнігі.

Побач з кнігамі на нашых віртуальных паліцах аўдыёкнігі, музычныя кампакт-дыскі, відэа, сувеніры ды іншыя беларускія тавары.
Даступныя цэны, зручныя спосабы аплаты, дастаўка па ўсім свеце!

+375-29-707-79-89 MTS; +375-44-762-78-80 Velcom; +375-25-618-85-35 life:)
www.Prastora.by e-mail: beltonmedia@gmail.com skype: prastora

Зычым усім беларусам паболей беларускае прасторы наўкола і чакаем вас на нашым сайце! З павагаю, каманда Prastora.by

Да ведама аўтараў:
рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца.

Рэдакцыя не нясе адказнасці
за выкладзеныя ў аўтарскіх тэкстах факты.

Пры перадруку
спасылка на «Дзеяслоў» абавязковая.

У «Дзеяслове» скарыстаныя фотаздымкі:
Анатолія Клешчука, Сяргея Шапрана, Уладзіміра Крука,
Глеба Лабадзенкі, Віктара Стралкоўскага, Юрыя Дзядзінкіна.